

Poština plačana v gotovini

ZGODOVINSKI ČASOPIS

ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ
HISTORICAL REVIEW

LETNIK IX
LETO 1955
ŠTEVILKA 1-4
LJUBLJANA

Zgodovinski časopis
je glasilo
Zgodovinskega društva za Slovenijo

Sedež uredništva:
Zgodovinski inštitut Univerze v Ljubljani

Uredniški odbor:
dr. Bogo Grafenauer, Jože Hainz, dr. Jože Kastelic, dr. Josip Korošec,
dr. Milko Kos, Vasilij Melik, dr. Fran Zwitter

Odgovorni urednik:
dr. Bogo Grafenauer

Zamenjave (обмены, Exchanges):
Zgodovinsko društvo za Slovenijo
Zgodovinski inštitut Univerze v Ljubljani, Turjaška 1

Založba in uprava:
Državna založba Slovenije v Ljubljani
Stari trg 26

Številka čekovnega računa: 60-KB-1-Ž-582

Redakcija je bila zaključena julija 1956

Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji
Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira

ZGODOVINSKI ČASOPIS

ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

HISTORICAL REVIEW

IX

1955

IZDAJA
ZGODOVINSKO DRUŠTVO ZA SLOVENIJO
LJUBLJANA

Uredniški odbor:

dr. Bogo Grafenauer, Jože Hainz, dr. Jože Kastelic, dr. Josip Korošec,
dr. Milko Kos, Vasilij Melik, dr. Fran Zwitter

Odgovorni urednik:

dr. Bogo Grafenauer

Zalaga Državna založba Slovenije v Ljubljani
Tiska Železniška tiskarna v Ljubljani

KAZALO
CONTENTS — ОГЛАВЛЕНИЕ

Pavle Blaznik, Freisinška županija Dovje	7—25
La commune de lieu (županija) Dovje (24)	
Фрайзиньское »жупанство« Довье	
Stanko Jug, Turški napadi na Kranjsko in Primorsko od prve tretjine 16. stoletja do bitke pri Sisku	26—62
Turkish Raids into Carniola and the Littoral Region from the first Third of the XV th Century to the Battle of Sisek (1593) (61)	
Турецкие набеги на Крайну и Приморье, начиная с первой трети 16 века до битвы под Сиском (1593)	
Jože Šo rn, Ljubljanska suknarna	62—87
La fabrique de draps de Ljubljana (87)	
Люблянская фабрика сукна	
Jože Zontar, Posebno sodišče za kmetske podložnike, njihove pritožbe ter poskusi regulacije podložniškega položaja v Terezijanski dobi na Kranjskem	87—106
Sondergerichte für Untertanenbeschwerden und Versuche zur Regulierung des Untertänigkeitsverhältnisses in Krain im Zeitalter Maria Theresias (105)	
Особый суд для крепостных крестьян и Крайне и опыты регу- ляции крепостничества и время Марии Терезии	
Metod Mikuš, Razvoj slovenskih političnih strank (1918 do zač. 1929) v stari Jugoslaviji	107—139
Development of Slovene political Parties in former Jugosla- via (138)	
Развитие словенских политических партий (в 1918—1929 гг.) в довоенной Югославии	

Referati z X. kongresa za zgodovinske vede v Rimu
Comunications aux Xe Congres Internationale des Sciences Historiques, Rome
Доклады, прочитанные на X. съезде по вопросам исторических наук в Риме

Milko Kos, Odnosi med kolonizacijo in oblikovanjem narodnostnih meja	140—145
Relation entre la colonisation et la formation des frontières éthniques	
Взаимоотношения колонизации и формирования этнических границ	
Bogo Grafenauer, Razmerje med Slovani in Obri do obleganja Carigrada (626) in njegove gospodarsko-družbene podlage	145—153
Die Beziehungen der Slawen zu den Awaren und ihre wirt- schaftlich-soziale Grundlagen bis zur Belagerung von Kon- stantinopel (626)	

Отношения между славянами и аварами до осады Царыграда (626) и социальные и экономические основы этих отношений	
Jaroslav Šidak, Problem bogumilstva v Bosni	154—162
Das Problem des Bogomilismus in Bosnien	
Вопрос богумильства в Боснии	
Fran Zwitter, Problem narodnega preroda pri Južnih Slovanih v Avstriji: legitimizem in narodnostno načelo	162—169
Le problème de la renaissance nationale chez les Slaves du Sud en Autriche: légitimisme et principe des nationalités	
Вопрос национального возрождения южных славян в Австрии: историческое право и национальный принцип	

Zapiski

Short Articles — Записки

Bogo Grafenauer, Stara in nova vprašanja ob hrvatsko-slovenskem kmečkem uporu 1573	170—188
Anciens et nouveaux problèmes concernant la revolte des paysans slovènes et croates en 1473 (188)	
Старые и новые вопросы в связи с хорватско-словенским крестьянским восстанием 1573 г.	
Jože Šorn, Dodatek k starejšim mlinom za papir na Slovenskem A Supplement to »Older Paper Mills in Slovenia« (192)	189—192
Приложение к »Старейшие бумажные фабрики в Словении«	
Lovo Čermelj, Kako je prišlo do prijateljskega pakta med Italijo in kraljevino SHS l. 1924	192—196
How it came to the friendly Agreement between Italy and the Kingdom of SHS in 1924 (196)	
Как произошел договор о дружбе между Италией и королевством СХС 1924 г.	

Problemi za diskusijo

Problems for Discussion — Дискуссии и обсуждения

Rudolf Bičanić, Još jedna riječ o ekonomskoj povijesti	197—199
Encore une fois de l'histoire économique	
Еще о экономической истории	
Fran Zwitter, Odgovor	199—201
La réplique	
Ответ	
Ljudmil Hauptmann, Replika	201—202
Die Replik	
Ответ	
Bogo Grafenauer, Sklabarhontes = »gospodarji Slovanov« ali »slovanski knazi«?	202—219
Sklabarchontes = »die Herren der Slawen« oder »die slawischen Fürsten«? (218)	
»Скларархонтес« = »властвующие над славянами« или »славянские князя«?	

In memoriam

Fran Zwitter, Fabio Cusin	220—222
-------------------------------------	---------

Zborovanja in društveno življenje

Meetings and Life of the Society — Собрания и деятельность общества

- Bogo Grafenauer, IX. zborovanje slovenskih zgodovinarjev v Kopru in Piranu od 26. do 28. septembra 1955 223—227
The ninth Assembly of the Slovene Historians at Koper and Piran, September 26—28, 1955
IX собрание словенских историков в Копре и Пиране, 26.—28. IX. 1955
- Fran Zwitter, X. svetovni kongres za zgodovinske vede v Rimu Le Xe Congres International des Sciences Historiques a Rome X. международный съезд по вопросам исторических наук в Риме 228—233
- Bogo Grafenauer, I. posvetovanje hrvatskih zgodovinarjev v Zagrebu od 25. do 27. XI. 1955 234—238
The first Conference of the Croates Historians at Zagreb, November 25—27, 1955
I. совещание хорватских историков в Загребе 25.—27. XI. 1955
- Vasilij Melik, Tajniško poročilo za leti 1953/55 238—240
The Secretary's Report for the Years 1953/55
Отчет секретаря за 1953/55 годы

Ocene

Reviews of Books — Рецензии

- C. W. Ceram, Enge Schlucht und Schwarzer Berg (V. Korošec) 241—242
H. Schmökel, Ur, Assur und Babylon (V. Korošec) 242—244
G. R. Driver and C. Miles, The Babylonian Laws (V. Korošec) 244—245
A. Götze, The Laws of Eshnunna (V. Korošec) 245—246
J. Friedrich, Entzifferung verschollener Schriften und Sprachen (V. Korošec) 246—247
M. Riemschneider, Die Welt der Hethiter (V. Korošec) 247—249
Draga Arandelović-Garašanin, Starčevačka kultura (T. Bregant) 249—250
France Stare, Vače (J. Korošec) 250—251
Borka Josifovska, Vodič niz Stobi (J. Šašel) 251—252
Milko Kos, Urbarji Slovenskega Primorja. Drugi del (P. Blaznik) 252—255
Ljudmil Hauptmann, Staroslovenska družba in obred na knežjem kamnu (M. Kos) 255—259
Ljubomir Lisac, Razvoj estetske gimnastike v Jugoslaviji (M. Pivec-Steale) 260
Josip Rijavec in Marija Zidar, Slovenske knjižnice (M. Pivec-Steale) 260—261

Poročila o časopisih

Reviews of Periodicals — Журнали

- Arhivist I—V, 1951—1955 (P. Ribnikar) 262—265
Arheološki vestnik V—VI, 1954—1955 (T. Bregant) 266—268
Starinar III—IV, 1952—1953 (J. Korošec) 269—270
Pro Austria Romana V, 1955 (J. Šašel) 270—271
Istoriski glasnik 1953 (št. 3—4) in 1954 (št. 1—3) (I. Voje) 272—276
Godišnjak Istoriskog društva Bosne i Hercegovine I—V, 1949—1953 (I. Voje) 276—282
Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslovenskih naroda pod turskom vladavinom I—IV, 1950—1953 (I. Voje) 282—286

Bibliografija
Bibliography — Библиография

- France Škerl, Bibliografija o narodnoosvobodilnem boju Slovencev
za 1954—55 z dodatki za 1945—53 287—348
Bibliography of the National Liberations Struggle of the Slo-
venes for the Years 1954—1955 with the Supplements for the
Years 1945—1953
Библиография НОБ словенцев за 1954/1955 г. и с приложнием
за 1945-53 г.

Pavle Blaznik

FREISINŠKA ŽUPANIJA DOVJE

Gorenjski kot ob zgornji Savi Dolinki je predstavljal prav dolgo časa izrazito staro gozdno pokrajino, ki je bila skoro brez zveze z ostalim svetom. To ozemlje je bilo vse do 14. stol. tako rekoč nenaseljeno. Do krčenja obsežnih gozdov je prišlo šele proti sredini 14. stol., kar je po vsej priliki v zvezi z razvojem rudarstva. Sredi tega prostranega nenaseljenega predela se je pa razmeroma zgodaj pojavilo naselje D o v j e, ki je bilo skozi dolga stoletja povsem osamljeno.¹

Najstarejše vesti o Dovjem potekajo iz prve polovice 11. stoletja. Takrat se je zasedla na tem ozemlju freisinška škofija, ki je pridobila nekaj desetletij prej obsežno teritorialno sklenjeno loško gospodstvo. V tej zvezi se omenjata tedaj kar dve daritvi. L. 1033 je podelil freisinškemu škofu del dovške posesti cesar Konrad II.² Drug del dovškega ozemlja je bil tedaj v lasti južnonemške rodbine Ebersberg, katere člani so bili v prvi polovici 11. stoletja upravitelji Kranjske.³ To posest je daroval grof Adalberon v roke Odaskalka, odvetnika freisinške cerkve, v dobi med 1029 in 1045.⁴ Malo kasneje je skušala najti oporišče na dovškem ozemlju tudi briksenška škofija, ki je prav tedaj utrjevala svoje blejsko gospodstvo. Med ok. 1085 in 1090 ji je namreč podelila neka Niucot, vdova po Alberiku, obsežnejši travnik na Dovjem.⁵ Vendar je freisinškemu škofu uspelo, da je ustvaril tod teritorialno sklenjeno posest, ki jo je povezal v enotno dovško županijo in jo upravno priključil razmeroma precej oddaljenemu loškemu gospodstvu.

Dovško ozemlje je bilo pa še dolgo zelo skromno poseljeno. Dobrih sto let po obeh darovnicah omenja Noticia bonorum (ok. 1160) na Dovjem vsega komaj štiri hube.⁶ Prava kolonizacija je zajela to področje šele v

¹ L. Hauptmann, Erläuterungen zum Historischen Atlas der österreichischen Alpenländer, I, 4, 1929, str. 454/5; M. Kos, Creine Mons-Krainberg-Kranjska gora, staro ime za Karavanke, Geogr. Vestnik 1928, str. 117; L. Hauptmann, Razvoj družabnih razmer v radovljiškem kotu do krize petnajstega stoletja, Zgod. Časopis VI-VII, 1952-53, str. 270.

² Fr. Schumi, Urkunden- und Regestenbuch des Herzogtums Krain, I, št. 164, str. 146.

³ M. Kos, Zgodovina Slovencev, 1955, str. 178.

⁴ Fr. Kos, Gradivo, III, št. 85, str. 55.

⁵ Fr. Kos, Gradivo, III, št. 371, str. 216.

⁶ J. Zahn, Fontes rerum Austriacarum II (= Fra), 36, str. 13.

naslednjih sto letih, kakor kaže urbar iz 1291, ki omenja v tem predelu le eno krajevno ime — Dovje, kjer je bil vsaj že 1286 sedež samostojne županije.⁷ Kot je razvidno iz podatkov obeh urbarjev 1291 in 1318, je bila prav tedaj kolonizacija dovškega ozemlja v polnem razmahu. V skladu z urbarialnimi zapisi je bilo 1291 na Dovjem (in officio et villa Lengenuelt) v celoti vsega 28 hub; ena od teh je bila opuščena, ena je pa pripadala cerkvi. Iz rekonstrukcije je razvidno, da je treba vse te hube zares lokalizirati na Dovje, kjer je ležalo po podatkih obeh urbarjev iz 1630 in 1755 vsega 27 freisinških hub, medtem ko je bila ena huba v posesti ondotne cerkve.⁸ V sosednjo Mojstrano je pa treba staviti onih pet hub, za katere navaja urbar iz 1318, da so bile na novo ustanovljene 1317. Ker izkazuje Mojstrana tudi kasneje vedno le po pet gruntov, je na dlani, da so bili postavljeni temelji kmetskemu delu naselja, prav 1317.⁹

Po 1318 je prišlo na tleh dovške županije le do malenkostnega gruntarskega prirastka. Urbar iz 1501 omenja tod poleg cerkvene kmetije še vsega 31 celih hub in pa štiri polovične, ki jih v podrobnem ne lokalizira. Vsi kasnejši viri navajajo mimo cerkvene kmetije 34 hub.¹⁰ Po stanju 1630 in 1755 jih je ležalo od teh 27 na Dovjem, 5 v Mojstrani, 1 je lokalizirana na Belco, 1 pa na grunt Sedučnik pri Dovjem (1630 V Sedlizach). Polovične hube iz 1501 je treba po vsej priliki iskati na Dovjem. Tod namreč navaja urbar 1630 pri sumarnem naštevanju samo cele hube, medtem ko pripominja pri podrobnem obravnavanju, da gre pri dveh primerih le za pol hube. Za to lokalizacijo govori tudi primerjava priimkov v urbarjih 1501 in 1630, ki kaže na to, da sta oba vira vsaj v začetku upoštevala isti vrstni red (2. ime 1501 Skrabule — 1630 Tscherowula; 7. ime Haintzl-Spella Hanizelin; 8. ime Golobitz-Gollob; 11. ime Lach-Lachitsch; 12. ime Mesner-Meßnertschitschin). Ker so 1501 omenjene polovične hube takoj v začetku županije, jih je tudi glede na isti vrstni red priimkov staviti na Dovje, ki ga vsi urbarji sicer imenujejo na prvem mestu. Še bolj prepričljiva je pa primerjava domačih imen iz 1827 z urbarialnimi priimki iz 1501, ki se krijejo na Dovjem kar v 13 primerih. Značilno je, da sta imela 1827 najmanj prvotnega polja Peternelj, p. d. Skreble (2,4 oralov) in Berce, p. d. Pehtovt (2,8 oralov). Posestvi sta očitno istovetni z onima polovičnima hubama iz 1501, ki sta ju tedaj obdelovala podložnika Janez Skrabule in Peter Perchtold. Pri upoštevanju teh dejstev je zrastle kmetija Sedučnik in tista na Belci med 1318 in 1501. Gruntarska kolonizacija je bila torej zaključena vsaj do 1501.

⁷ Fra 31, št. 395, str. 431; Fra 36, str. 225.

⁸ Urbar 1630, str. 285 dalje (last akademika univ. prof. dr. M. Kosa); 1755 Rectificirte Dominical Acten (= RDA), fasc. 2/II, št. 43. (Kolikor ne navajam drugače, so citirane arhivalije v varstvu Državnega arhiva Slovenije v Ljubljani). Cerkev je torej stala na Dovjem že 1291, čeprav govori listina iz 1362 o novih cerkvah na Dovjem in v Kranjski gori, ki sta spadali pod radovljiško župnijo in sta dobili tedaj svoja vikarja — Schumi, Archiv f. Heimatkunde I, št. 7, str. 12.

⁹ Fra 36, str. 226; urbar 1630; RDA, fasc. 2/II, št. 43.

¹⁰ 1590 — Fr. Kos, Doneski k zgodovini Škofje Loke in njenega okraja, 1894 (= Don.), št. 55, str. 54; 1630 — urbar, str. 287—292; 1755 — RDA, fasc. 2/II, št. 43.

Kmetijo, ki se omenja le 1501 in je v kasnejših urbarjih več ne srečamo, je treba mogoče iskati na Belci, kjer naletimo ob gruntu na nekaj kajž, med katerimi je ena razmeroma precej močna z zaokroženo posestjo, v kateri je bilo 1827 za 4 orale njiv.

Dovško ozemlje pa ni vabilo k naselitvi samo kmeta. Zelo zgodaj se je namreč to začelo razvijati tudi *železarstvo*, na kar kaže težka in gosta žlindra, ki so jo našli na mestu cementarne, in pa staro nahajališče rude v Požarju nasproti Cmira; železo so domačini prodajali v Italijo.¹¹ Razvijajoče se železarstvo je omogočalo obstoj sloju, ki ni bil prvenstveno vezan na grudo. Tako naletimo v urbarju 1291 na štiri praznike (praeznich), ki so plačevali zemljiškemu gospostvu v razliko z ostalimi podložniki le v železu;¹² lokalizirati jih je treba v Mojstrano. Dajatev mojstranskih praznikov in pa rekonstrukcija kmetij jasno kaže, da mojstranski prazniki niso bili kmetski podložniki. V njih moramo marveč gledati fužinarski element, ki se ni bavil z železarstvom samo mimogrede. Saj je to doba, ko se je tudi drugje po Gorenjskem začelo modernizirati zaostalo domače fužinarstvo. Ljudska tradicija, ki stavlja mojstranske fužine v zvezo s sv. Hemo, kaže na to, da so bili ondotni fužinarji po poreklu Korošci. Ti so začeli postavljati fužine na »volka«, ki so izpodrinile stare primitivne kmetske peči. Do naprednejšega fužinarstva je pa prišlo v začetku 16. stoletja s prihodom Italijanov iz Brescie, ki so uvajali tod svoj način topljenja.¹³ V Mojstrani je tedaj zrastle podjetje, ki je v glavnem predelovalo v jeklo gradivo iz Save. Fužinarska posest v Mojstrani je bila večinoma združena z ono v Plavžu pri Jesenicah. Tod so se vrstili najrazličnejši lastniki, med katerimi je bilo kaj malo domačinov. V vrsti teh je bil n. pr. dovški župan Mihael Müller, ki je bil 1571 v družbi Andreja Perkozina solastnik fužine.¹⁴ Potomec zadnjega je bil očitno Jožef Prekotschin, ki je imel 1630 v posesti na novo postavljeno majhno fužino v Mojstrani (urbar 1630, str. 298). — Proti koncu 16. stoletja (1593) je imel fužine na Jesenicah in v Mojstrani v rokah Andrej Alexander, mestni svetovalec iz Ljubljane.¹⁵ V 17. stoletju se omenja v tej zvezi rodbina Wuzelini¹⁶, ki je imela v Mojstrani tudi žago (1630, str. 298), dalje Regina pl. Eggenberg vnd Ernhausen (1623), pl. Babta Bernardini¹⁷ in pa Locatelli, ki so bili tod gospodarji vsaj 1687—1752, ko je Janez Locatelli prodal fužine Michelangelu Zoisu.¹⁸ Leta 1775 je prodal Žiga Zois podjetje, ki je sestojalo iz treh kladiv, Valentinu Ruardu. V rokah te rodbine (Leopold † 1834, Viktor) so ostale mojstranske fužine vse do

¹¹ A. Müllner., *Geschichte des Eisens in Inner Österreich von der Urzeit bis zum Anfange des XIX Jh.*, I, 1908, str. 25, 435, 463.

¹² Bayer. Hauptstaatsarchiv, München (= HM), Freising Hochstift 541, p. 45.

¹³ A. Müllner. o. d., str. 200 sl., 268; L. Hauptmann, *Razvoj družabnih razmer*, o. d., str. 280, 282.

¹⁴ A. Müllner, o. d., str. 463, 435, 476.

¹⁵ A. Müllner, o. d., str. 384.

¹⁶ 1616, A. Müllner, o. d., str. 160.

¹⁷ 1623, A. Müllner, o. d., str. 441; 1648, *Kreisamts-Akten II. Waldstreitigkeiten* (= Kr. A.).

¹⁸ A. Müllner, o. d., str. 176, 438, 442, 443, 444.

propada.¹⁹ L. 1880 so bile le še 19 tednov v obratu.²⁰ Do končne likvidacije fužin je prišlo najkasneje 1887/8.²¹

Fužinarstvo je privabljal prebivalstvo, ki se je deloma stalno naseljevalo in krepilo vrste na novo se porajajočega kajžarstva. Na tleh dovške županije srečamo kajžarje že v računskih knjigah od 1437 dalje; tega leta je prejelo od njih loško gospostvo dajatev v skupnem znesku 100 β.^{21a} Toda podrobneje se bavijo s kajžarji šele urbarji od začetka 16. stoletja dalje. Urbar iz 1501 jih našteje na celotnem dovškem ozemlju vsega 12. Med temi imata dva značilen priimek Smid. V primeri z ostalim ozemljem loškega gospostva je število kajžarjev dokaj visoko, saj jih je n. pr. takrat štela vsa obsežna Poljanska dolina komaj osem.²² V vrstah teh loških podložnikov je iskati naslednike praznikov iz 1291 (str. 9).

Razvoj naprednejšega fužinarstva v začetku 16. stoletja kaj dobro označuje visok porast kajžarstva na dovških tleh v sledečih desetletjih. Saj je štela 1590 dovška županija kar 61 kajžarjev in 5 gostačev.²³ Podrobnejši vpogled v dovško kajžarstvo nam daje urbar iz 1630. Do takrat se je povečalo skupno število kajžarjev na 74. Medtem ko je bilo razmerje gruntarjev in kajžarjev na ruralnem Dovjem, kjer je bil sedež samostojne župnije od 1491 dalje,²⁴ 1:1, je znašalo v fužinarski Mojstrani 1:8. V sledečih stoletjih se je razvoj kajžarstva domala zaustavil. Na Dovjem je ostalo kajžarstvo vse do 1827 številčno povsem stabilno, medtem ko je v Mojstrani le polagoma naraščalo.

Razmeroma dokaj močan je bil sredi 18. stol. gostaški živelj. Medtem ko je bilo tod 1590 komaj 5 gostačev, je narastlo njih število do srede 18. stol. na 52; od teh jih je bilo 23 na Dovjem, 29 pa v Mojstrani. Stanovali so tako pri gruntarjih kot pri kajžarjih.²⁵

Kajžarski in gostaški živelj je bil torej ne le relativno, ampak tudi absolutno najjačji v ruralno neznatni Mojstrani, kjer si je iskal vaški proletariat zaslužka pri fužinarstvu. Sicer so si pa kajžarji in deloma tudi gostači omogočali preživljanje tudi z obdelovanjem zemlje, ki so jo le v manjši meri pridobivali z nakupom od gruntarjev. V splošnem so namreč kultivirali svoje skromno polje na nekdanjih skupnih tleh z dovoljenjem zemljiške gosposke in pa soseske, ki so ji plačevali določen znesek. Nekateri med njimi so bili tudi poklicni obrtniki; sredi 18. stol. naletimo tod na 5 tkalcev, 4 tesarje, 4 krojače, 3 čevljarje, 2 zidarja, 1 kovača in 1 usnjarja. Zlasti pa je bilo razvito mlinarstvo. Tedaj je bilo tod kar 13 mlinov, od katerih sta bila pa samostojna le dva v Mojstrani.

Od ostalih mlinov, ki so mleli več ali manj le za domače potrebe, sta ležala samo dva pri kajžah, medtem ko so bili drugi mlini združeni

¹⁹ A. Müllner, o. d., str. 444, 447, 427, 428, 448.

²⁰ Statistischer Bericht der Handels- und Gewerbekammer in Laibach, 1880, str. 304.

²¹ Sporečilo znanstvenega sodelavca I. Mohoriča.

^{21a} HM, Hochstift Freising IIIa/4, No. 70, f. 7'.

²² P. Blaznik, Kolonizacija Poljanske doline, Glasnik Muz. dr. Sl., 1938, str. 55.

²³ Don., št. 55, str. 54.

²⁴ J. Lavtižar, Zgodovina župnij in zvonovi v dekaniji Radolice, 1897, str. 52.

²⁵ Bekantnuss Tabellen (= Bek. Tab.) 2/X—XI.

Naselbina	1291		1318		1501		1590		1630		1755		1827				
	hub	hub	hub	pr	h	k	k	k	g	ml	h	1/2h	k	g	ml	n. h.	k
Dovje	26+10p+1c	26+10p+1c	26+10p+1c		1c		1c		27+1c+29		27+1c+25+3+3c+23		27+1c+31				
Belca									1 + 2		1 + 3+1		1 + 6				
Sedučnik									1		1		1				
Mojstrana	4pr	5	5	+4pr					5 +41		5 +42+4+1c+29+2		5 +60				
Radovna									2		2		2				
Nelokalizirano						35 +12	34 +61+5										
Skupaj	26+10p+1c+4pr	31+10p+1c+4pr	35+1c+12	34+1c+61+5	34+1c+74	34+1c+61+5	34+1c+72+8+4c+52+2	34+1c+99									

h = huba
 op = opuščena huba
 pr = praznik
 k = kajža
 g = gostač
 ml = samostoje mlin
 n. h. = naslednik starih hub
 c = cerkven

z gruntarskimi domačijami; le eden od teh se omenja že 1501. Največ mlinov je ležalo na Mlinci (5) in ob Bistrici (3).²⁶

Celoten razvoj domačij v posameznih razdobjih ponazoruje zgornja tabela, ki je sestavljena na podlagi urbarjev, dominikalnih aktov (1755) in katastrske mape (1827); podatek za 1590 je vzet iz Doneskov (št. 55, str. 54).

Na podlagi števila domačij je možno vsaj približno določiti tudi število ondotnega prebivalstva v posameznih razdobjih. Pri iskanju količnika se moremo opreti na statistične podatke, ki jih imamo na razpolago za ozemlje dovške župnije, ki se povsem sklada z mejami nekdanje dovške župnije.²⁷ Po podatkih prvega uradnega štetja iz 1754, ki je bilo izvršeno v župnijah po posameznih vaseh in družinah, je bilo tedaj na tleh dovške župnije vsega 926 prebivalcev.²⁸ Prav tedaj (1755) je bilo na tem ozemlju v celoti 121 domačij. Na eno domačijo je prišlo torej 7,6 prebivalcev. Skoraj enak količnik (7,5) dobimo, če upoštevamo število prebivalcev 1816 in število domačij iz 1827.²⁹ Količnik se do potankosti sklada s tistim, ki sem ga izračunal za Poljansko dolino.³⁰ Upoštevajoč količnik 7,6 bi se število prebivalstva na dovškem ozemlju v preteklih stoletjih gibalo nekako takole:

1291 : 205	1630 : 828
1318 : 274	1755 : 926
1501 : 365	1816 : 1010
1590 : 730	1827 : 1018

Največji razmah je torej opaziti v razdobju 1501—1590. V kratkih desetletjih se je število domačij in s tem prebivalstva točno podvojilo, kar je vsekakor posledica fužinarskega razvoja.

Pri rekonstrukciji prvotnega gruntarskega jedra je treba seveda pustiti ob strani vse obsežne gozdne in pašniške predele, ki jih zemljiško gospostvo ni dodeljevalo hubam. Podložniki so se smeli brezplačno oskrbovati s kurivom in stavbnim lesom z dovoljenjem zemljiškega gospoda samo na določenih mestih. Še sredi 18. stol. je bil le neznaten del gozdov oddeljen od celote in priključen posameznim hubam, sicer so pa tedaj freisinški podložniki uživali gozdove po Mežaklji, Srednji gori, Črni gori, Mlinci in Planini v mejah loškega gospostva, izven njega so pa imeli pravico sekanja onstran Belce skupno z belopeškimi in bekštanjskimi podložniki.³¹ Podobno kot gozdove so uživali podložniki — tako gruntarji kot kajzarji — brezplačno tudi pašnike. Urbar iz 1630 omenja štiri planine: Na Planini, v Vratih, v Kotu in na Rošci; razen tega so pasli tedaj tudi po Belci (str. 286). Sredi 18. stol. so pasli v območju zgoraj označenih skupnih gozdov, razen tega pa še v Belem polju pri Hrušici. V skladu z virom tedaj pravih planin niso imeli. Na pašo so vodili le drobnico in to kvečjemu šele 14 dni pred sv. Janezom Krstnikom,

²⁶ RDA, fasc. 2/II, št. 43, 48; Bek. Tab. 2/X—XI.

²⁷ Prim. M. Miklavčič, Predjožefinske župnije na Kranjskem v odnosu do politične uprave, Glas. Muz. dr. Sl., 1945, str. 30, 32.

²⁸ M. Dobovšek, O gibanju prebivalstva Kranjske in posebej radovljiške dekanije od Valvasorja do danes, Geogr. Vestnik, 1934, str. 108, 111.

²⁹ M. Dobovšek, o. d., str. 111.

³⁰ P. Blaznik, Kolonizacija Poljanske doline, o. d., str. 57.

³¹ Bek. Tab. 2/X—XI.

na kar so jo pasli na označenih mestih 7—8 tednov. Tuje živine v ta področja niso gonili.³² Posledice takega razvoja se kažejo v katastrski mapi 1827. Tedaj je namreč spadalo pod dovško gmajno kar 7141 oralov gozda in 2145 oralov pašnikov poleg 26 oralov travnikov in 0,9 oralov njiv, medtem ko je vpisanih pod mojstransko gmajno le 1,14 oralov gozda in 55 oralov pašnikov. Toda iz drugih virov je razvidno, da so dovške skupne gozdove in pašnike uživali tudi prebivalci Mojstrane (n. pr. urbar 1630). V zasebni lasti je bil 1827 le majhen odstotek te kulture.

Prav tako je treba odbiti pri rekonstrukciji travniške komplekse sredi gozdov in pašnikov ali ob njihovem robu, ki so najobsežnejši zlasti na nekdanjem spornem ozemlju zahodno od potoka Dobrčnika, čeprav so bile senožeti že 1630 v veliki meri v individualni užitni lasti. Po urbarju 1630 je pripadalo tedaj poedinim hubam večinoma za 20—30, da celo za 40 dnin (tagwerch) senožeti (str. 287—292). Odpasti morajo tudi razne njive v območju Mežaklje, Mlak, v Boričih, v Borih ob Savi itd., kar vse je bilo kultivirano precej pozno. Prav tako pa znači kasnejšo pridobitev tudi polje v območju Belce, kakor kompleks Zvonike, na Belah, Vatiš, kjer je zrastel po 1318 nov grunt in kjer so kasneje kultivirali zemljo tako dovški gruntarji kot kajžarji. Ondotno polje predstavlja podaljšek prvotnega dovškega poljskega kompleksa.

Prvotno dovško polje se je širilo le med Dovjim in Savo in sicer na prostoru, ki ga tako značilno nakazuje katastrska mapa. Polje je namreč razdeljeno na pravokotne grude, ki so v veliki meri med seboj vzporedne. Njive obdajajo pasovi travnikov na ozarah kot tudi na podolžnih stranicah.³³ Predvsem je treba ugotoviti, da ni mogoče rekonstruirati tistih štirih gruntov, ki so bili tod razviti sredi 12. stoletja. Vse kaže, da je bilo ob sistematični kolonizaciji med 1160 in 1291 njihovo polje pritegnjeno k na novo izkrčenemu ozemlju in vse skupaj kot celota porazdeljeno med podložnike. Pač pa je mogoče iz katastrske mape razbrati, da gre tod za 28 nekdanjih gruntov, ki so se pa do 1827 ohranili v zelo različnem obsegu tako glede na prvotno dodeljeno polje kot tudi glede na celotno posest. Iz katastrske mape je razvidno, da imajo poedini grunti večinoma deleže širom prvotnega polja, vendar o kaki izrazitejši sistematičnosti ne more biti govora. Posamezni nasledniki starih gruntov so imeli tedaj prvotnega polja v najrazličnejši izmeri, od 2,46 do 9,4 oralov. V podrobnem pa izkazuje kar deset posestev 6—7 oralov prvotnega polja. Na prav isti obseg naletimo tudi, če preračunamo povpreček. Vsega rekonstruiranega prvotnega polja je nekako 188 oralov; ako ga razdelimo na 28 delov, odpade torej na poedino posest 6,7 oralov. Upoštevajoč samo prvotne njive znaša povpreček na eno hubo 4 orale. Kasnejša gruntarska krčenja so stvorila do 1827 vsega 27,36 oralov novih njiv. Tako so obsegali tedaj grunti povprečno po 5 oralov orne zemlje.

Gruntarska vas je izrazito gručaste oblike. Zato naletimo le izjemoma na primere, da ima grunt obsežnejše polje zraven poslopja. Večinoma leži ob poslopju le manjši sadovnjak; mnoga gruntarska poslopja so celo povsem ločena od svoje zemlje. — Kajže so se mogle le izjemoma razviti

³² Bek. Tab. 2/X—XI.

³³ S. Ilešič, Sistemi poljske razdelitve na Slovenskem, SAZU, 1950, str. 72.

v vaškem jedru. Večina njih je razporejena sklenjeno tik ob gruntarski vasi na severni strani. Ob kajži leži navadno skromna parcela, sicer pa imajo kajžarji svoje polje na novo kultiviranih nekdanjih skupnih tleh zlasti v območju Belce, kjer so zrastle tudi nekatere kajže sredi kajžarskega polja. Za posestno stanje je pa zelo značilen pojav, da premorejo navzlic drobljenju gruntarske posesti kajžarji na prvotnem gruntarskem polju 1827 vsega komaj pičle tri orale zemlje, od tega 1,56 oralov njiv. Gruntarsko polje so torej kupovali skoro izključno le ostali gruntarji. Pač pa si je pridobilo 31 dovških kajžarjev z novim krčenjem 11,7 oralov njiv, kar znaša povprečno 0,37 oralov na kajžo.

V Mojstrani je bilo pa kajžarstvo 1827 številčno tako močno, da že sama lokalizacija borih petih gruntov iz 1317 na podlagi katastrske mape ni kar na dlani. Naselje je gručasto, obenem pa tvori jedro gruntarskega in kajžarskega polja celoto. Rekonstrukcija kaže, da je treba iskati 1317 ustanovljene kmetije na jugovzhodnem robu naselja zahodno od mojstranske cerkve. Gruntarska poslopja tvorijo 1827 celoto, ki ni sprejemala vase kajžarskega življa. Njihovo na grude razdeljeno polje leži deloma ob poslopih, v glavnem pa zajema prostor proti vzhodu od izliva Bistrice ob Savi navzdol. Značilno je, da od številnih mojstranskih kajžarjev ni imel tod 1827 nihče najmanjše parcele. Cerkev leži ob gruntarskem polju. Prvotno polje je malo obsežnejše od dovškega; na kmetijo ga namreč odpade povprečno po 8,17 oralov. Če upoštevamo samo njive, je odpadlo na grunt povprečno 4,2 oralna zemlje. Novo kultiviranje orne zemlje je zajelo deloma svet ob Savi v podaljšku starega polja, deloma je bilo usmerjeno k Bistrici, kjer so se sicer bolj uveljavljali kajžarji. Z novimi krčenji je obseg gruntarskih njiv narastel od 21,1 na 25,2 oralov, povprečno torej od 4,2 na 5 oralov na kmetijo. Glede na njive se razmere v Mojstrani prav nič ne ločijo od tistih na Dovjem.

Kajžarski del vasi se je razvijal na obeh straneh Bistrice od izliva navzgor na levi strani prav do fužin. V splošnem so kajže posejane tako na gosto, da so se mogli ob njih razviti le skromni vrtiči. Neupoštevajoč krčevine v oddaljenejših predelih po bivših gmajnah leži njihovo polje kot podaljšek gruntarskega v razmeroma širokem pasu ob Bistrici vse do fužin in pa ob Savi navzgor. Obdelana zemlja poedinih kajž je večinoma porazdeljena na več delov, ki so jih pridobivali za kulturo s postopnim trebljenjem. Do 1827 je obseg kajžarskih njiv narastel na 55,4' oralov, s čimer je doseglo kajžarsko polje več kot dvakraten obseg ondotne gruntarske orne zemlje. Na kajžo je povprečno odpadel skoraj en oral njiv.

Oba grunta, ki sta zrastle v razdobju 1318—1501, sta samotni kmetiji. Sedučnik ima polje v zaprtem, tisti na Belci pa v odprtem celku. Jedro polja obeh tretjinskih kmetij v Radovni leži v enem kompleksu na obeh straneh potoka Kotnice. Ena od njiju ima vse v enem kosu, druga ima polje v dveh delih, ki sta ločena po zemlji, katera je v posesti nekega grunta z Dovjega, oz. kajže iz Mojstrane; verjetno je prišlo do te zajede šele kasneje.

Spričo dokaj neznatne izmere prvotnih hub v dovški županiji je bilo prebivalstvo nujno navezano ne le na poljedelstvo, nego tudi na gozdarstvo in zlasti na živinorejo. Iz urbarialnih podatkov 1630 je razvidno, da so

gojili tedaj posamezni grunti večinoma po 6—11 glav živine in 40—50, da, celo do 100 komadov drobnice (str. 287—292).

Na narodnost dovških podložnikov kažejo predvsem ledinska in osebna imena. Ledinska imena v dovških Julijskih Alpah je objavil Tuma in sicer za ozemlje zahodno do Save, na vzhodu pa do Srednje gore.³⁴ Zato objavljam ledinska imena le s tistega področja, ki ga Tuma ni upošteval.

Dovje — Njive: pri cerkvi, nad cerkvijo, med cesto, srednja cesta, pod srednjo cesto, med srednjo cesto, ključ, pod trato, ledine, dolge njive, v grobljah, za potokom, gobe, pod ogrejo, v dolinah, vrbaščeva njiva, kračce, pri stogu, na klinu, na repše, pri zelniku, pri znamenju, med ledinami, za ancelnom, po strance, v delih, kamne, pri križu, v bleku, v krajncah, v studencih, vatiš, večernice, na belah, na boru, sedučnik, gojzdace. — Travniki: v rovah, bezovnike, breznik, pri mlinu, pod ledincami, v rovtih, na rupah, na jezu, v gorejših, na laz, pod pečjo, v krajih, za krajem, v ravnah, v lomeh, ivle. — Senožeti, gozd, paša: bele, belca, zvonike, senožeta, strm reber, kamen, na klancih, brinje, mlince, za mlincem, v lesah, za krnico, na visokem, zagošnik, černičev vrh, za prevalom, na beli peči, zakotje, lazek, telečnica, v rebu, močilnik, požarnica, na vršeh, pod roško, zglavje, kladje, les, drmašla, belo polje, pod bregom, prod. — Vrhovi: kepa, jepica, rošca. — Voda: močilnik, potok pod vrsmi, prešešnik, bel potok, dobrčnik.

Mojstrana — Njive: v njivi, pri cerkvi, pri stogu, v vrbju, v polju, v koncu, ograjena, na bregu, v mežaklji, ogrije, ledina, močila, pri znamenju, v lonkah na klancu, na boričih, globoko. — Travniki: dolga ledina, v mlačici, ulica, srednja ulica, pri stari jami, pod srednjo goro, radovna. — Gozd in paša: mlake, mežaklja, fivder, petelinje, kovačev graben, utrov plaz, rjav plaz, macesnovc, ivov plaz, vak, robé, steza na požrvov rovt, mal vrh, velika, mala stena, jerebikasta stena, jerebikovec, kališe, polevc, čimžna peč, risnasto brdo, srednja gora. — Voda: bistrica, kotnica.

Iz seznama je razvidno, da so ledinska imena v bistvu izrazito slovenska.

Nekoliko drugačno sliko nakazujejo osebna imena. Pri tem puščam ob strani tista, ki merijo na poklic, katerega je nemara dotičnik še izvrševal in ga je pisec urbarjev označil v svojem jeziku, na kar kaže n. pr. ime »Schmidt oder Khauatsch« v Mojstrani 1630. Ob upoštevanju, da 1501 še marsikdo ni imel ustaljenega priimka in da naletimo zato pri marsikaterem podložniku le na krstno ime, so bili tedaj slovenski priimki v veliki večini. Vendar kažejo na tujo primes gruntarska imena kot Perchtold, Fuerfuss, Haintzl, Rumpler, Liebenberger, Lach. Tem se priključuje 1630 še Inticher (dvakrat), Versotten, Gussell. Na tuje pronicanje kažejo tudi nekatera takratna kajžarska imena, kot Grabner, Versotten na Dovjem, v Mojstrani pa Khofler, Hainzel, Lux, Hamerle, Frölich, Kropf, Zürmann, Venago. Med tujimi imeni naletimo torej tako na nemške kot romanske tvorbe. Medtem ko potekajo romanska imena od fužinarskega elementa, kažejo nekateri nemški priimki, med katerimi je najbolj značilen Inticher, na to, da je bil dovški kolonist po svojem izvoru deloma doma na Tirolskem. To poreklo daje slutiti tudi urbarialna notica iz 1501, ki omenja Dovžane v isti sapi s Soričani.³⁵

Tuj element tod vendar ni bil tako močan, da bi mogel odločneje vplivati na narodnostno sliko pokrajine, v kateri je bil spočetka naseljen

³⁴ H. Tuma, Imenoslovje Julijskih Alp, 1929, str. 39—44.

³⁵ Gl. str. 17; prim. L. Hauptmann, Razvoj družabnih razmer, o. d., str. 277.

Slovenec, kar izrecno navaja vir iz ok. 1160.³⁶ Pač pa nakazujejo dolenjski elementi v dovškem dialektu, da so se množile vrste ondotnih naselnikov dokaj zgodaj z relativno številnim dotokom iz Dolenjske, kjer je imel tedaj freisinški škof svojo posest.^{36a}

Glede obveznosti do zemljiškega gospoda so bili Dovžani zlasti v srednjem veku v nekoliko drugačnem položaju kot večina ostalih podložnikov loškega gospostva. Razlike so manj izrazite pri dajatah kot pri tlaki. V skladu z neizčrpnim zapiskom iz ok. 1160 so bile takratne štiri dovške hube izenačene s tistimi v Poljanski in Selški dolini. Vir omenja, da so dajali tedaj ti podložniki razen prispevkov oskrbniku po 30 denarjev, po eno ovco in pišče³⁷.

Po podatkih, ki jih dajeja natančnejša urbarja iz 1291 in 1318, je razvidno, da so Dovžani že tedaj odplačevali vse obveznosti zemljiškemu gospodu v denarju. Razen davka (steura), ki ga je odmerjal zemljiški gospod vsako leto sproti in je znašal 1309 nekako 16 denarjev na podložnika,³⁸ je predstavljal glavno dajatev tako zvani šiling v višini 30 denarjev, kar so plačevali podložniki ob sv. Jakobu. Poleg tega so prispevali dajatev harreht v znesku 5 denarjev. Obveznosti do oskrbnika so poravnali z žitom; vsak podložnik mu je moral dati po 1 mero (chaufmez) pšenice in 1 mero ovsa. Chaufmez je precej soroden s takratno običajno loško mero mensuro, kot nakazuje omemba pri freisinški poljanski županiji, da namreč dajejo ondotni podložniki oskrbniku 1 mensuro ovsa prav tako kot oni v brodski županiji, ki so dajali po 1 chaufmez istega žita.³⁹ Upoštevajoč cene, ki so bile v veljavi na tleh loškega gospostva 1309 za mensuro manjše mere, bi znašala vrednost oddane pšenice 5 denarjev, vrednost ovsa pa 1,66 den.⁴⁰ Poleg tega so prispevali v sklad za deželno sodišče po 6 denarjev; ta dajatev je bila sicer višja kot drugje po loškem gospostvu, kjer je prišlo na osebo le po 2 denarja, a so imeli podložniki večje obveznosti do oskrbnika.⁴¹ Nadaljnja dajatev se je tikala odvetščine. Vsako tretje leto sta namreč dala na ta račun po dva podložnika enega prašiča (frischingus) ali po 6 denarjev.⁴² Prispevek je pripadal sodniku v Ljubljani.⁴³ — Upoštevajoč celotne prispevke je torej odpadlo na posameznike v vsem nekako 65 denarjev. Po višini dajatev so bili Dovžani skoro izenačeni z najmanj obremenjeno skupino loških podložnikov po Poljanski in Selški dolini — s tako zvanimi šilingerji. V dosti neugodnej-

³⁶ Fra 36, str. 13. — ^{36a} T Logar, Dialektološke študije, Slavistična revija, 1954, str. 148—149.

³⁷ Fra 36, str. 13.

³⁸ P. Blaznik, Kolonizacija in kmetско podložništvo na Sorškem polju, SAZU I., Razprave II., str. 206.

³⁹ Fra 36, str. 198, 192.

⁴⁰ Fra 36, str. 127.

⁴¹ P. Blaznik, Kolonizacija in kmetско podložništvo, o. d., str. 208—9.

⁴² H M I, Freising Hochstift 541, p. 45/6.

⁴³ Fra 36, str. 226. Kasneje se je stekala odvetščina z Dovjega podobno kot z ostale cerkvene posesti v okolici kranjskega deželskega sodišča v deželnoknežji kriški urad z upravnim središčem v Kranju (J. Žontar, Zgodovina mesta Kranja, 1939, str. 29—30). Ko je prešel kriški urad 1575 v sklop gradu v Kranju (Khislstain, J. Žontar, o. d., str. 165), so le-temu odvajali dovški gruntarji odvetščino, ki je znašala 1630 po 24 krc. na grunt (ad Veschina, urbar 1630, str. 286).

šem položaju so bili ostali podložniki po Poljanski in Selški dolini, zlasti pa tisti po Sorškem polju.⁴⁴

Tudi kasneje ni prišlo v tem oziru do bistvenejših sprememb. Urbar iz 1501 navaja sicer v vsaki županiji dve vrsti dajatev: prve so odplačevali podložniki naravnost zemljiškemu gospodu, druge je pobiral župan (županov račun), ki jih je pa moral večinoma oddati dalje zemljiškemu gospodu. Le v dovški, soriški in poljšiški županiji sta obe skupini med seboj pomešani, kar je bilo očitno v korist ondotnim podložnikom. Razen starih dajatev, ki so pa po višini nekoliko drugačne (schilling po 26 den., harreht po 16 den., stewr v celoti 18 mark), je podložnike obremenjavala še nova obveznost — tako zvan sbaigelt, s katerim so skupno v višini pol marke prispevali za sirnice. V celoti je pobral župan pri dovških gruntarskih podložnikih 40 mark 4 denarje, oziroma 30 mark 4 denarje, če upoštevamo popravek v istem viru. Računajoč zadnjo vsoto je prišlo na poedince povprečno po 142 denarjev, s čimer so obdržali dovški podložniki v družbi z ostalimi loškimi gruntarji svoje staro mesto.⁴⁵ Tedaj še maloštevilni dovški kajžarji so dajali v celoti po 12 denarjev (urbar 1501, str. 130, 132).

Tako značilne razlike srečamo tudi sredi 18. stoletja. Zanimiva je n. pr. primerjava s podložniki na Sorškem polju. Medtem ko je večina ondotnih gruntarjev brez upoštevanja robotnine tedaj plačevala zemljiškemu gospodu 1 gld. do 2 gld. 33 krc. poleg občutnih dajatev v žitu,⁴⁶ je gruntar na dovškem ozemlju v celoti prispeval le 52 krc. do 2 gld. 5 krc. Kajžarji z označbo $\frac{1}{3}$ grunta so dajali 12 krc. do 1 gld. 2 krc. Pač pa je na nekaj redkih pravih kajžarjev odpadlo 1 gld. 12 krc. do 1 gld. 48 krc. dajatve, ker niso plačevali robotnine.⁴⁷ Gostači so dajali zemljiškemu gospodu le tako zvano varščino (Schutzgeld) v znesku 12 krc., morali so pa poedinci obenem odšteti svojemu stanodajalcu pravdo (Zins) v višini 34 krc. do 2 gld.⁴⁸

Prav v izjemnem položaju so bili Dovžani v srednjem veku glede tlačanskih dolžnosti, ki so jih bili skupno s podložniki iz soriške in poljšiške županije povsem oproščeni. Urbar iz 1501 jih omenja v družbi Soričanov, za katere poudarja, da uživajo to prednost zato, ker so kultivirali divjo pokrajino. Podobno torej ni bilo posebno vabljivo tudi dovško izrazito gozdno in skalnato področje, ki je zaživelo šele, ko je zemljiški gospod pridobil koloniste s popuščanjem pri obveznostih. Mogoče je vplivala na lajšanje bremen tudi odročna lega, ki je bila slično kot na poljšiškem ozemlju zelo vabljiva za tuja gospostva.⁴⁹ Ko je bilo to področje končno pridobljeno kulturi, je vsaj deloma zbledel tudi favorizirani po-

⁴⁴ P. Blaznik, Kolonizacija Selške doline, 1928, str. 62; P. Blaznik, Kolonizacija Poljanske doline, o. d., str. 34; P. Blaznik, Kolonizacija in kmetško podložništvo, o. d., str. 206—9.

⁴⁵ P. Blaznik, Kol. Sel. d., str. 64; P. Blaznik, Kol. Polj. d., o. d., str. 32—33; P. Blaznik, Kol. in kmet. podl., o. d., str. 215.

⁴⁶ P. Blaznik, Kol. in kmet. podl., o. d., str. 234.

⁴⁷ RDA, fasc. 2/I, št. 43.

⁴⁸ Bek. Tab. 2/X—XI.

⁴⁹ Urbar 1501, str. 380; P. Blaznik, Kol. Sel. d., str. 47, 68; P. Blaznik, Zemljiška gospostva na besniškem ozemlju, SAZU I., Razprave II, str. 269/70.

ložaj podložnikov. Že v urbarju iz 1501 naletimo na kasnejši pripis, po katerem naj bi bili tudi dovški podložniki enako kot tisti na soriškem ozemlju podvrženi tlačanskim obveznostim (str. 380). Iz drugega vira je razvidno, da so vsaj že 1515 Dovžani plačevali robotnino.⁵⁰

Kasneje so se obveznosti množile. Viri iz prve polovice 17. stol. navajajo, da je uporabljalo gospostvo Dovžane zlasti pri tovorjenju. Tako so prevažali od Dovjega preko Korena sladka vina; podobno so tovorili iz Spittala v Loko predivo, ki ga je tam nakupoval loški oskrbnik. Dalje so morali sodelovati tudi pri ribolovu in lovu na divjačino (zajce, jelene, svinje, medvede) in obenem dostavljati v Loko lovski plen. Prav tako so morali prihajati v Loko, kadar je gospostvo tođ žgalo apno.⁵¹

Ker gospostvo tedaj ni obdelovalo omembe vrednih kompleksov v lastni upravi, so bile tlačanske obveznosti vseh loških podložnikov v primeru z večino ostalih tlačanov na slovenskem ozemlju razmeroma majhne. S finančno reformo v 17. stoletju, ki je obremenila loške podložnike z novo dajatvijo — robotnino, je zemljiški gospod končno še bolj zbrisal stare predpravice Dovžanov. Odslej so morali namreč vsi loški podložniki plačevati robotnino, ki je znašala od hube povprečno po 4 gld. nemške veljave, obenem so bili pa dolžni tlačaniti po en dan na leto.⁵² Sredi 18. stol. so dajali v ta namen dovški gruntarji po 4 gld. 45 krc., kajžarji z $\frac{1}{3}$ hube po 1 gld. 44 krc., medtem ko so bili pravi kajžarji te dajatve sploh oproščeni. Pač pa so bili eni kot drugi dolžni sodelovati v primeru potrebe pri delih na poslopju loškega gradu in to gruntarji z vprego, kajžarji pa le osebno.⁵³

Višje so bile deželne dajatve. Kot običajno je plačeval sredi 18. stol. vsak gruntar po 6 gld., kajžar s $\frac{1}{3}$ grunta pa po 2 gld. kontribucije; pravi kajžarji kontribucije niso oddajali. Gruntarski davek se je gibal med 3 gld. 11 krc. in 4 gld. 37 krc., kajžarski s $\frac{1}{3}$ grunta pa od 52 krc. do 2 gld. 45 krc. Pravi kajžarji so plačevali v ta namen 48 krc. do 1 gld. 12 krc. Za nekatere odprodane parcele so bili dolžni novi užitni lastniki plačevati določeni prispevek (4 do 30 krc.) prejšnjemu lastniku kot doprinos k davku.⁵⁴

Desetina je bila v splošnem v posesti rodbine Lamberg na Kamnu in župnišča na Dovjem, kakor navajata urbar 1630 (str. 285/6) in Bek. Tab. iz srede 18. stol. (2/X—XI). Desetini so bili podvrženi poljski pridelki in prirastek v živalih (kokoši, jagnjeta, kozličiči, prašički, čebele).⁵⁵

Večina hub je bila z desetino podvržena Kamnu; dovškemu župnišču je dajalo desetino le nekaj gruntarjev in še to nekateri samo od poedinih njiv. Deloma so jo oddajali v naravi po višini pridelka oziroma prirastka; količina je bila vnaprej določena le za predivo (2 funta) in perutnino (1 kokoš). Del gruntov je odplačeval poljsko desetino s povprečno odmerjeno denarno vsoto, ki se je gibala med 6 gld. in 9 gld. 40 krc. Najbolj

⁵⁰ Prošnje in pritožbe loških podložnikov, 1644, str. 169.

⁵¹ Prošnje in pritožbe, str. 243—244; urbar 1630, str. 286.

⁵² P. Blaznik, Kol. in kmet. podl., o. d., str. 227/32.

⁵³ RDA, fasc. 2/II, št. 43; Bek. Tab. 2/X—XI.

⁵⁴ RDA, fasc. 2/II, št. 43.

⁵⁵ RDA, fasc. 66, št. 2.

je bila obremenjena huba, ki je dajala Kamnu 7 gld. 40 krc., dovškemu župnišču pa od ene njive 2 gld. 20 krc. Desetino od živalskega prirastka so oddajali samo v naravi. Le izjemoma je odkupila od Kamna neka huba to obveznost, a je vseeno še plačevala letno po 30 krc. v ta namen. Do srede 16. stol. so se Lambergi zadovoljevali s tem, da so dobivali od hube letno po enega kozliča ali eno jagnje, oziroma oboje, če je huba premogla toliko drobnice. Odslej so pa graščaki s Kamna zahtevali točno deseti del vsega prirastka v prašičih, kozah, ovcah in čebelah. Kolikor število mladičev ni izpolnilo dekade, so preostanek zaznamovali na rovaš in obračunali prihodnje leto.^{55a}

K a j ž a r s k a desetina je bila večinoma razdeljena med Kamen ($\frac{2}{3}$) in dovško župnijo ($\frac{1}{3}$). Samo v posameznih primerih je bila desetina v popolni lasti enega ali drugega. Izjemoma so bile nekatere kajže z desetino podrejene loškemu gospostvu s pripombo, da je bilo njihovo polje kultivirano v deželskosodni gmajni. Desetina od živalskega prirastka je tudi v teh primerih v splošnem pripadla Kamnu. Večina kajžarjev je odplačevala poljsko desetino v denarju. Višina je bila kaj različna. Tisti, ki so bili obvezni loškemu gospostvu, so dajali le 7 krc., kar kaže na to, da so bile omenjene kajže prav slabotne. Sicer se je pa vsota gibala med 30 krc. in 5 gld. Desetino od živalskega prirastka je bilo v splošnem treba oddajati v naravi; kolikor je bila v posesti dovške župnije, so prispevali v ta namen kozliča, ki so ga lahko odkupili z 8 krc.⁵⁶

Končno je zadevala podložnike še b i r a , ki je pripadala dovškemu župniku in cerkovniku. Po urbarju iz 1630 so morali dajati župniku gruntarji kot kajžarji na dan sv. Jurija mleko celotne jutranje molže, ki je vrglo 5—6 funtov surovega masla (str. 285). Ta dajatev je vezala podložnike dovške županije tudi sredi 18. stol. Tedaj so prispevali župniku osem dni pred sv. Janezom Krstnikom gruntarji po $1\frac{1}{2}$, kajžarji pa po $\frac{1}{2}$ mere mleka; vrednost ene mere mleka je znašala $1\frac{1}{2}$ krc. nemške veljave.⁵⁷ Razen tega so morali v skladu z urbarjem 1630 gruntarji župniku prispevati ob sv. Mihaelu po eno skledo mleka in 4 hlebčke kruha, s čimer je župnik vzdrževal tujo duhovščino, ki se je mudila tod na ta dan, ko je bilo na Dovjem proščenje. Župniku iz Kranjske gore so pa morali dati gruntarji še posebej po en hlebček (str. 285). Do srede 18. stol. se je ta obveznost v toliko spremenila, da so dajali tedaj po en hleb kruha ali 7 krc. nemške veljave.⁵⁸

Dovškemu cerkovniku so dajali 1630 gruntarji po en mernik pšenice in ječmena (1755 po $\frac{1}{2}$ mernika pšenice, $\frac{1}{2}$ mernika ječmena in prosa) ter sir, namesto katerega so 1755 prispevali po 6 soldov (1 sold = 0,57 krc.). Prav tako je prejemal cerkovnik sir tudi od kajžarjev, ki so že 1630 lahko poravnali to obveznost z denarjem (1755:2 solda). Mimo tega so morali 1755 nekateri kajžarji v Mojstrani plačevati še v denarju za cerkev sv. Mihaela od 7—48 krc.⁵⁹

^{55a} Kreisarchiv München (= KM), HL 4, fasc. 42, št. 217.

⁵⁶ Bek. Tab. 2/X—XI.

⁵⁷ Bek. Tab. 2/X—XI.

⁵⁸ Bek. Tab. 2/X—XI.

⁵⁹ Urbar 1630, str. 285; Bek. Tab. 2/X—XI.

V celoti so bili grunti v dovški županiji letno obremenjeni z dajatvami v višini nekako od 25 do 30 gld., kajže pa od 2 do 10 gld. Medtem ko je odpadla pri gruntih v splošnem manj kot četrtina dajatev na zemljiško gosposčino, je bil gosposčinski delež pri kajžah v odstotkih dosti višji. Obremenitev podložnikov naj ponazarja ugotovitev, da je n. pr. v tem času veljala huba v Stražišču na tleh loškega gospostva 800 gld.⁶⁰

Fužinarstvo na dovških tleh, zlasti pa tisto v neposrednem nefreisinškem sosedstvu, ki je privabilo razmeroma številno prebivalstvo, je povzročilo, da je pridobilo na vrednosti ozemlje obsežnih gozdov in pašnikov, ki ob sila skromni poselitvi gorenjskega kota v visokem srednjem veku sprva niso bili predmet posebnega zanimanja. Nove prilike so vplivale, da je vedno pogosteje prihajalo s sosedi do sporov, ki so se vlekli skozi dolga stoletja in pri katerih sta bili najbolj aktivni sosednji gospostvi — tako belopeško kot blejsko.

Pronicanje obeh gospostev je razbrati že glede deželosodnih meja. Freisinški škof je sicer dobil 1257 krvno sodstvo na svojih kranjskih posestvih; ko je Otakar 1274 obnovil to pravico za ozemlje loškega gospostva, se v tej zvezi izrecno omenja tudi posest na Dovjem.⁶¹ Iste ugodnosti je priznal freisinškemu škofu tudi Rudolf Habsburški.⁶² Ponovno je potrdil te pravice cesar Sigmund freisinškemu škofu Nikodemu še 1431⁶³ — torej prav v letu, ko se že omenja grad v Beli peči, kjer je bil sedež na novo se stvarjajočega belopeškega gospostva. Zaradi velike odmaknjenosti dovške županije od Loke je začelo belopeško gospostvo z uspehom širiti svoje lovke tudi nad freisinškim dovškim ozemljem. Že vsaj 1452 obstoječe deželsko sodišče v Beli peči je razširilo meje do blejskega deželskega sodišča preko dovškega ozemlja na obeh straneh Save vse do Bistrice v Vratih in potoka Dobrčnika pri Hrušici, na kar je tvorila mejo med belopeškim in blejskim deželskim sodiščem Sava. S tem je belopeško gospostvo skušalo povezati svojo posest pri Jesenicah z ono v kranjskogorskem kotu.⁶⁴ Vendar se freisinški škof starim pravicam ni hotel odreči. Tako omenja natančni urbar iz 1630, da spada pod loško deželsko sodišče dovško ozemlje dve milji v daljavo in širino (str. 285). Enako poudarja freisinški škof še 1710 v dopisu na loškega glavarja, da pripada Dovje loškemu deželskemu sodišču.⁶⁵

Tuje pronicanje na notranje freisinško dovško področje se zrcali tudi pri vprašanju lovskih in ribiških pravic. V loškem urbarju 1630 je poudarjeno, da ima loško gospostvo pravico tako do velike in male divjačine kot do ribolova (str. 285). Toda skoraj istočasno razberemo iz drugega vira, da se je lastil teh pravic knez Eggenberg, lastnik belopeškega gospostva, kar je freisinški škof osporaval, sklicujoč se na razne odloke, ki pripisujejo to pravico njemu.⁶⁶ Medtem ko kasneje o kratenju

⁶⁰ RDA, fasc. 330, št. 1.

⁶¹ Fra 31, št. 188, str. 194; št. 306, str. 328—330.

⁶² Fra 31, št. 323, str. 346; št. 366, str. 391.

⁶³ Kr. A. II. — Waldstreitigkeiten.

⁶⁴ Stanovski arhiv, fasc. 532a; A. Gstirner, Die Julischen Alpen, Zeitschr. d. d. ö. Alpenvereins, XXXI, 1900, str. 400.

⁶⁵ Kr. A. II, Waldstreitigkeiten.

⁶⁶ Don., št. 148, str. 98; Valvasor, XI, 642.

lovskih pravic — razen v zvezi z mejnim sporom — ni več slišati, je ostalo vprašanje ribolova še vedno pereče. Tako je prišlo 1710 do obračunavanja med freisinsškimi mojstranskimi ribiči in belopeškimi podložnikom pri Savi blizu Mlak pod Mežakljo, kjer so napravili menda loški podložniki škode za 300 cekinov.⁶⁷ Ob tej priliki je hotel škof doseči poravnavo (Kr. A. II), do katere je res prišlo 1717. V skladu s poravnavo je imelo belopeško gospostvo opravico do ribarjenja na Savi od vzhodne meje do mostu v Mojstrani nad izlivom Bistrice. Od tod navzgor do izliva Belce je pripadal ribolov le loškemu gospostvu. Enaka porazdelitev pravic je omenjena tudi v dominikalnih aktih sredi 18. stoletja.⁶⁸

Dolgotrajnejši in mestoma dokaj ostri so bili pa mejni spori, na katere naletimo na najrazličnejših straneh dovške županije. Prvi precej ohlapen mejni popis dovške županije srečamo v urbarju 1501; po pisavi sodeč je bil pripisan viru nekaj let kasneje. V skladu z njim je potekala meja na zahodu med freisinskim in belopeškimi gospostvom po potoku Belci od izliva do izvira; po zatrjevanju vira je segala nekoč freisinska posest še preko Belce, vendar so smeli 1501 freisinski podložniki tod le še pasti živino in uživati les. Na severu je mejila freisinska posest na koroško rožeško gospostvo. Mejo med obema gospostvoma so tvorili gorski grebeni vse do potoka Dobrčnika, ki je mejil do izliva v Savo. Od tod je šla meja z blejskim gospostvom na Radovno (an die schwartzen Radomel; urb. 1630 sch. Radauel), dalje po gorovju navzgor na Luknjo (Lukhen) in nato na Savo in po njej navzgor do Belce (Weyssepach, str. 131).

Do sporov z belopeškim gospostvom je prišlo že v dobi Celjanov in to zlasti zaradi paše, ki so jo kratili Dovžanom (1440).^{68a} Celjani so se posluževali tudi nasilja. Njihov gradiščan v Beli peči Pernhart Klaynherr ni le odvezel Dovžanom rovt v obsegu nad sto dnin, nego je vjel več ondotnih podložnikov, jim plnil konje in seno ter postopal s prebivalci na tak način, da Dovžani po lastnih besedah niso bili varni življenja ne podnevi ne ponoči.^{68b} Kakor je razbrati iz urbarja 1501 se je freisinsko gospostvo tod kmalu umaknilo na potok Belco. Če izvzamemo razpravljanje o gori Belci (pred 1651),⁶⁹ zasledimo tod mejne spore v kasnejših stoletjih le ob mapiranju v 19. stol., ko je šlo predvsem za precejšen gozdni kompleks Belce, ki je bil končno 1868 prideljen dovški katastrski občini. Po korekturah je meja potekala od Vrtaškega vrha proti potoku Belci in po njej navzgor do izvira.⁷⁰

Drugače na vzhodu. Ko je zrastle tod v neposredni bližini mejnega potoka Dobrčnika naselje Hrušica, ki je štelo sredi 16. stol. pet belopeških podložnikov, so bili spori na dnevnem redu. Ti so si namreč lastili zemljo v neposredni bližini svojih domačij zahodno od hudournika, kjer so delali laze. Večkrat je prišlo do dejanskih obračunavanj z Dovžani, ki so jim

⁶⁷ Don., št. 561, str. 284.

⁶⁸ Kr. A. I; RDA, fasc. 2/II, št. 61.

^{68a} HM, Freising Hochstift III. A/4 No. 70, f. 70'.

^{68b} KM — HL 4, fasc. 49, št. 368.

⁶⁹ Don., št. 291, str. 184.

⁷⁰ Protokoli katastrske mape.

razdirali laze in plenili pridelke (1551—1560).⁷¹ Toda Dovžani niso mogli preprečiti hrušiškega pronicanja, kakor dokazuje poravnava med loškimi in belopeškimi gospostvom iz 1717. Tedaj je bilo namreč določeno, da imajo loški kot belopeški podložniki še nadalje kot dotlej pravico do košnje in skupne paše v gmajni v Belem polju med potokom Dobrčnikom in Prešešnikom.⁷² Vendar spori s tem niso bili odstranjeni. Meja se tod skozi stoletja ni umirila, kar je prišlo do izraza tudi pri mapiranju 1827. Iz komisijskega protokola 1838 je razvidno mnenje Hruščanov, da imajo namreč enako pravico kot Dovžani do skupnega uživanja gozda v Lesu in pa do paše od Dobrčnika do potoka Prešešnika, medtem ko so Dovžani izjavljali, da je to njihova pravica in da leže tudi hrušiški travniki v Kladju in Drmašli zahodno od Dobrčnika na dovškem ozemlju. L. 1868 je končno obveljal kot meja med Dovjim in Hrušico Dobrčnik, le tik pred izlivom je segla hrušiška posest malo preko potoka.⁷³

Na desni strani Save meja ni bila nič bolj ustaljena. Tod so imeli Dovžani posla z belopeškim in blejskim gospostvom. S prvimi so se prepirali zaradi gozda na severozahodni polovici Mežaklje. Po zatrjevanju Dovžanov so se začeli Hruščani lastiti pravico do lesa v Mežaklji sredi 16. stol., ko jim je požar uničil njihove gozdove. Tako beremo v virih, da so Hruščani tedaj silili v freisinški svet in sicer v Mlake ob Savi kakor tudi v Mežakljo nad Mlakami, kjer so pridobivali na freisinškem ozemlju drva in stavbni les (Kr. A. III). Tudi glede tega ozemlja je prišlo 1717 do poravnave med freisinškim in belopeškimi gospostvom v tem smislu, da so imeli v predelu od Belega plazu, do kamor je segala po mejnem popisu 1664 dovška posest (Veliciplas)⁷⁴ do Utrovega plazu (Aritrou plas) pravico do lesa (ius conlignandi) razen Dovžanov in Mojstrancev tudi tisti iz Hrušice in Jesenic — toda le za domačo uporabo. Pri spravljanju lesa so morali paziti, da niso delali škode na freisinškem rustikalnem ozemlju (Kr. A. I). Toda v sledečih sto letih so si očitno to ozemlje vse bolj lastili Hruščani. Zakaj 1827 je ves ta del odpadel iz dovške katastrske občine; Dovžanom je bil dodeljen šele 1838, ko so se ti pritožili in je bilo odločeno, da je celotno ozemlje od Brezij na severu pri Savi do Belega plazu na jugu in Utrovega plazu na zahodu dovško, a oni iz Hrušice in Jesenic imajo tod le pravico do lesa.⁷⁵

Na blejski strani je bilo sporno predvsem področje na prehodu iz Kota v dolino Radovne, kjer se je v spodnjem delu od 16. stol. dalje vse bolj razvijalo fužinarstvo. Tudi tod segajo obmejni spori vsaj v sredo 16. stol., ko je prišlo zaradi rovtarstva do obračunavanja med Dovžani in blejskimi podložniki. Spor se je zaostрил, ko so podložniki v tem področju podrli blejskemu podaniku kajžo. Čeprav trdi loški glavar, da je bil spor že 1567 s poravnavo zaključen in da nato sto let ni bilo več prepira, vemo

⁷¹ Kr. A., Waldstreitigkeiten.

⁷² Kr. A. I.

⁷³ Protokoli kat. mape.

⁷⁴ J. Rus, Triglav, Geogr. Vestnik, 1926, str. 86.

⁷⁵ Protokoli kat. mape.

⁷⁶ Kr. A. I; Fr. Pokorn, Doneski k zgodovini Bleda in okolice, Izv. Muz. dr. za Kranjsko, 1904, str. 4,112—119.

iz drugih virov, da je tekla pravda prav do konca 16. stol.⁷⁶ Do hudih nesoglasij je prišlo spet 1664, ko je imel Bled v zakupu Maks Pečaher. Nasprotni stranki sta segali po represalijah. Med seboj so si plenili živino, ki se je pasla na spornih tleh, jemali so pridelek z lazov. Freisinški škof je hotel 1717 doseči poravnavo, po kateri naj bi bile točno določene pravice glede skupnih gozdov in paše (ius compascendi et conlignandi). Vneslo naj bi se število živine, ki se sme pasti, enako naj bi bilo določeno, koliko sme vsaka stranka letno posekati; urejevanje novih lazov naj bi bilo pa sploh prepovedano. Toda do sporazuma ni prišlo. Blejsko gospostvo je zahtevalo mejo, ki bi potekala od Čimžne peči (Tschimtsia petzh) navzgor po grebenu Polevec (Vopolenizech) na Srednjo goro in od tod na Luknjo (Loch), medtem ko je loško gospostvo hotelo zajeti še zgornji del Radovne. V teku sporov in raznih poravnav so Dovžani dosegli pravico v začetku 18. stol., da so lahko skupno z blejskimi podložniki pasli živino tudi na blejski strani Srednje gore in to do srede hriba (Kr. A. I). Iz katastrske mape 1827 je razvidno, da so končno loški podložniki uspeli obdržati položaje v Radovni, saj segajo v dovško občino izrazite krčevine ob potoku Kotnici. Odmev opisanega razvoja je čutiti tudi pri župnijski razmejitvi. Prav gotovo je, da je sedanja župnijska meja, ki deli Gor. Radovno na dvoje in v naravi ni utemeljena, sled tega stoletnega spora.⁷⁷

Meja dovške županije, ki je istovetna z občinsko in župnijsko mejo, je torej tekla od izvira Belce preko Male planine na Jepco, Kepo in po grebenih do Hruščega vrha. Od tod se je obrnila proti jugu po hudourniku Dobrčniku, prekoračila Savo, krenila na Brezje, Bel plaz, Utrov plaz, Jerebikovec, Čimžno peč, Polevec, Srednjo goro, Luknjo, Rjavino,⁷⁸ Kredarico, Triglav, Luknjo, Križ, Rogico, Kukovo Špico, Vrtaški vrh, preko Save na Belco in po njej navzgor. V dovško županijo sta torej spadali poleg karavanškega območja v celoti obe dolini Vrata in Kot, medtem ko je bilo ozemlje v Gor. Radovni le v majhni meri vključeno v freisinško posest.

Freisinško dovško posest pa ni ogrožalo samo obmejno belopeško in blejsko gospostvo. Nevarnost ji je pretila tudi od fužinarstva, ki se je razraščalo znotraj in zunaj dovške županije in ki so mu pomenili gozdovi zaradi pridobivanja oglja nenadomestljiv vir za obstoj. Spočetka je bilo edini gospodar nad dovškimi gozdovi seveda freisinško gospostvo, ki je dovoljevalo podložnikom, da so jih mestoma izkoriščali. Toda kaj zgodaj je začel siliti v gozd še tretji faktor — fužinar, ki je postal nevaren, ko se je v začetku 16. stol. začel lastiti deželni knez razen rudnikov tudi visokih gozdov. Tedaj je moralo priti do hudih sporov ne le med fužinarji in zemljiškim gospostvom, nego tudi med njimi in podložniki. Podložnikom ni namreč služil gozd samo kot vir za pridobivanje lesa in drv. V njem je bilo marveč tedaj zelo močno razvito lazništvo, kjer si je širil svoje polje tako gruntar, še bolj pa kajžar. Potek bojev je povsem sličen tistemu v Selški dolini.⁷⁹

⁷⁷ Prim. M. Miklavčič, o. d., str. 32.

⁷⁸ Gl. karto deželskega sodišča Bela peč (Hist. Atlas d. österr. Alpenländer, št. 31). V virih srečamo na tem mestu ime Gora (Kr. A. I; kat. mapa 1827).

⁷⁹ P. Blaznik, Kol. Selške doline, str. 79—84, 103—108.

Iz virov je razvidno, da so silili fužinarji brez ozira na zemljiško gospodstvo tako v Kot, kjer jih srečamo že sredi 16. stol., kot v Vrata, pa v dovški del Mežaklje in Belco, kjer so pridobivali oglje vsaj že v začetku 17. stol.⁸⁰ Gospodstvo je bilo seveda s srcem na strani podložnikov, ker je imelo od lazništva materielne koristi, medtem ko je n. pr. 1756 izrecno omenjeno, da je imela Sava v Kotu 24. ogljišč, kjer je bilo možno zaposliti po 12 hlapcev skozi 13 let, ni pa od tega loškemu gospodstvu prav nič plačevala.⁸¹ Ko je 1768 ukazalo okrožno glavarstvo za Gorenjsko gospodstvu, da mora odstraniti vse laze, ki bi bili v škodo fužinskim gozdovom, so »našli« v vsej dovški županiji le en laz, ki je ležal visoko v gorah; vsi ostali lazi so bili pa po mnenju loškega administratorja celo v korist posestnikom fužinskih gozdov.⁸² Zaradi takega odnosa je okrožno glavarstvo ostreje nastopilo. Spričo tega je 1774 ukazalo loško glavarstvo pod pretnjo hudih kazni dovškemu županu, da morajo podložniki v osmih dneh opustiti laze po gozdovih, obenem pa odpraviti tudi koze, ki delajo škodo pri mladih nasadih.⁸³ Toda vsi ukrepi so kaj malo zalegli, kot kažejo nadaljnje obtožbe okrožnega glavarstva.⁸⁴ Posledica je bila ta, da so bližnje gozdove rovtarji kot fužinarji dodobra izsekali; bolje so se držali oddaljenejši kompleksi, kjer je bila eksploatacija predraga.⁸⁵

Stalni spori s sosedi, pa velika odmaknjenost dovškega ozemlja od upravnega središča loškega gospodstva in z njo zvezani režijski stroški so dokaj zmanjšali rentabilnost dovške županije. Vendar freisingški škof ni sprejel ponudbe grofa Franca pl. Thurna, lastnika belopeškega gospodstva, ki je hotel z nakupom dovške županije zaokrožiti belopeško posest (1547/8).^{85a} Ko je iskal v dobi velike finančne krize, v kateri se je znašla freisingška škofija v 17. stol., loški glavar 1638 zaman posojilo pri bratih Posarelli na Javorniku, je tudi on predlagal škofu, naj bi se odločil za prodajo dovškega področja.⁸⁶ Toda navzlic vsemu se škof za prodajo ni mogel vneti, čeprav se je malo kasneje (1647) zanimal za to ozemlje kot kupec lastnik belopeškega gospodstva Marko Benaglio.⁸⁷ Le prehodno (1653) je dovško županijo oddal v zakup ondotnemu fužinarju Bernardiniju.⁸⁸ Tako je dovško področje ostalo v freisingški posesti kot del loškega gospodstva vse do sekularizacije 1803.

LA COMMUNAUTÉ DE LIEU (ŽUPANIJA) DOVJE

Résumé

Dans la première moitié du XIe siècle le diocèse de Freising acquit la région de Dovje, partie des vastes territoires presque inhabités de la Haute-Carniole. Le nouveau propriétaire en fit la communauté de Dovje qu'il rattacha

⁸⁰ Kr. A. II; A. Müllner, o. d., str. 440.

⁸¹ A. Müllner, o. d., str. 389.

⁸² Don., št. 649, str. 308.

⁸³ Don., št. 665, str. 312.

⁸⁴ Don., št. 678, str. 315; št. 679, str. 315—316; št. 683, str. 316; št. 684, str. 317; št. 685, str. 317; št. 693, str. 319.

^{85a} KM — HL 4, fasc. 49, št. 368.

⁸⁶ Don., št. 152, str. 102.

⁸⁷ Don., št. 241, str. 161.

⁸⁸ HM — Freising Hochstift No. 521.

à la seigneurie de Škofja Loka, pourtant assez éloignée. Ce territoire presque désert fut colonisé au XIIIe et au début du XIVe siècle selon un plan établi d'avance. Les deux villages de Dovje et de Mojstrana où se trouvaient la plupart des manses en devinrent le centre. A Mojstrana se développèrent cependant aussi des forges qui continuaient une tradition locale. En 1291 et 1318, on y installa des familles de «praeznich» qui, en qualité d'élément non-rural, payaient leurs redevances seulement en fer. Après la modernisation des forges au cours du XVIe siècle, il y eut surtout à Mojstrana toujours plus de possesseurs d'hôtises et de journaliers qui habitaient des locaux loués (Inleute), et qui cultivaient aussi quelques lopins de terre, pris généralement sur les anciens communaux. Comme cette colonie des journaliers s'était formée à côté des manses qui constituaient le noyau du village, leurs terres représentaient aussi un prolongement des terres appartenant aux manses. Les manses primitifs ne possédaient en moyenne que 6,7 ou 8,17 jugères de champs. Toute la population devait donc compter aussi avec les produits de la forêt où les paysans sujets étaient autorisés à se fournir en bois de chauffage et de construction. Ils avaient aussi la jouissance des pâturages où ils menaient leur menu bétail. Cette situation ne changea guère au cours des siècles: en 1827 encore, 7141 jugères des forêts et 2145 jugères des pâturages étaient des biens communs, et seulement une petite fraction de ces cultures était propriété privée.

Les noms de terroirs et les patronymes prouvent que les habitants étaient pour la plupart d'origine slovène, avec quelques éléments romans (forgerons) et allemands (paysans immigrés du Tyrol).

Par le taux de leurs redevances, les habitants de Dovje au moyen âge étaient presque les égaux des colonistes dits «Schillinger» qui étaient, parmi les sujets de la seigneurie de Loka dans les vallées de Poljane et de Selce, ceux qui avaient le moins d'obligations. Leur position exceptionnelle se reflétait encore mieux dans la question de la corvée dont ils étaient au début exempts, tout comme les sujets des communautés de Sorica et de Poljščica. Ces privilèges étaient dus au caractère de la région; il était en effet difficile d'attirer des colonistes sur ces terrains rocheux et dans ces forêts. Dès que les terres furent cultivées, ces privilèges s'éteignirent peu à peu; ainsi dès le XVIe siècle, les habitants de Dovje aussi étaient sujets à la corvée. Outre les obligations envers la seigneurie de Loka, les habitants étaient assujettis aux impôts provinciaux, plus élevés même, puis à la dîme qui appartenait en général à la famille Lamberg au château de Kamen et à la paroisse de Dovje, ainsi qu'aux redevances en nature dues au curé et au sacristain de Dovje. Dans la communauté de Dovje, le total des redevances se montait à 25—30 florins pour un manse, et à 2—10 florins pour une hôtise, au temps où un manse du Sorško polje valait 800 florins.

Du fait de leur éloignement de la seigneurie de Loka, les biens de Dovje furent la cause de nombreux litiges avec les voisins dont les plus actifs étaient les seigneurs de Bela Peč et de Bled. L'influence croissante des deux voisins se reflète dans le droit de juridiction criminelle (Landgericht) qui appartenait depuis 1257 à l'évêque de Freising, mais que se partageaient de fait les deux voisins. Tandis que l'évêque avait réussi à conserver les droits de chasse, il dut partager les droits de pêche avec son voisin de Bela Peč. Particulièrement violentes furent les querelles au sujet de la délimitation qui traînaient durant des siècles. L'accord final attribua à la communauté de Dovje le territoire au sud de la chaîne de Karavanke, entre le ruisseau Belca et le torrent Dobrčnik près de Hrušica, ainsi que les vallées de Vrata et de Kot, et une partie des terrains de la Radovna supérieure. Il y eut aussi des démêlés fréquents avec les forgerons qui n'avaient nul respect pour les forêts. L'émulation entre les forgerons et les colonistes sur les défrichements eut pour résultat un déboisement intense des forêts proches du village de Dovje.

† Stanko Jug

TURŠKI NAPADI NA KRANJSKO IN PRIMORSKO OD PRVE TRETJINE 16. STOLETJA DO BITKE PRI SISKU (1593)

Pričujoča razprava pokojnega dr. Stanka Juga je drugi del njegove doktorske disertacije, sprejete po fakultetnem svetu filozofske fakultete v Ljubljani na seji 12. 10. 1943 pod naslovom »Turški napadi na Kranjsko in Primorsko v 15. in 16. stoletju«. V GMSD 24, 1943, str. 1—60, je bil objavljen zaradi pomanjkanja prostora le prvi del disertacije (»Turški napadi na Kranjsko in Primorsko do prve tretjine 16. stoletja«).

Razprava je natisnjena natanko tako, kakor jo je pokojni pisec izdelal. Le opombe, ki so prej tekle od 413 dalje, so na novo oštevilčene. Ohranjene so tudi kratice za dela, ki so bila navedena že v prvem delu razprave. V pojasnilo jih tu navajamo:

St. a. r. h. = Starejši stanovski arhiv, Osrednji državni arhiv v Ljubljani.

Valvasor = J. W. Valvasor, Die Ehre des Herzogthums Crain, Laybach—Nürnberg 1689.

Dimitz = A. Dimitz, Geschichte Krains. II (1493—1564), III (1564—1657), Laibach 1875.

Jorga = N. Jorga, Geschichte des Osmanischen Reiches, razni zvezki.

Klaić = V. Klaić, Povjest Hrvata V (Svezak treći: dio prvi), Zagreb 1911.

Smičiklas = T. Smičiklas, Povijest Hrvatska II (1526—1848), Zagreb 1882.

Pomen Jugovega dela je predvsem v tem, da je izčrpal podatke raznih virov o turških vpadih na Kranjsko; zlasti podatke arhiva kranjskih deželnih stanov. Pri dogodkih, ki so se odigrali v sosedstvu, se je oprl predvsem na rezultate literature. Tako je zajel tudi organizacijo obrambe v Hrvatski krajini le toliko, kolikor so njene naloge neposredno prizadevale naše dežele in bile obravnavane na zasedanjih njihovih deželnih stanov ter ni pritegnil virov, ki jih je v raznih zvezkih MSHSM objavila Jugoslovanska akademija znanosti i umjetnosti v Zagrebu. Tudi navedbe virov in literature o Kacijanerjevem pohodu do Osijeka in porazu pri Gorjanu 1537 ter o bitki pri Sisku so nepopolne. V tem pogledu bi opozorili le na pregled publikacij o bitki pri Sisku, ki ga je ob 300 in 350-letnici tega dogodka objavil Mirko Breyer (Pokus bibliografije poviesti pobjede kod Siska 22. lipnja 1593 i obsada tvrđje sisačke po Hasan Paši Bosanskom u god. 1591. i 1592., Križevci 1893; Odras pobjede kod Siska [1593] u domaćoj i stranoj književnosti, Časopis za hrvatsku poviest I, 1943, str. 244—259) ter še posebej na razpravo Aleksija Olesnickega, Tko nosi odgovornost za poraz turske vojske kod Siska 20 ramazana 1001 godine (22. lipnja 1593), Viestnik Hrvatskoga arheološkoga društva, n. s. XXII—XXIII, 1942—1943, str. 115—173, kjer so bili prvič objavljeni tudi vsi doslej znani turški viri o tem dogodku (z njimi se doslej znana podoba bitke ne le dopolnjuje, marveč delno tudi spreminja).

Uredništvo.

Premirje in Sulejmanova vojna s perzijskim vladarjem v Aziji sta povzročila, da so slovenske dežele imele sedaj nekaj časa mir pred Turki. Vendar samo pred večjimi napadi. Majhni vpadi ob meji tudi sedaj niso izostali. Zlasti maja 1534. so tožbe o teh zelo pogoste. Tako poroča Erazem pl. Scheyer, poveljnik Senja, o številnih turških napadih v tem mesecu; posebej pa omenja roparski napad 17. maja, ko so pri Kostelu turški martolozji uropali 14 ljudi in 30 konj. Zato svetuje stanovom, da skrbno zastražijo vsa pota od morja do Gvozda in povsod namestijo vohune.¹ 25. maja tožijo deželni stanovi, da dežela kljub premirju še vedno mnogo trpi zaradi turških martolozov, ki so se naselili v obmejnih gozdovih in dnevno napadajo tamkajšnje prebivalstvo. Tako so pred nekaj dnevi odpeljali pri Osilnici in Kostelu več ljudi in živine. Še večja nevarnost pa preti sedaj, ko bodo morali kmetje pričeti žeti, a ne bodo nikdar varni pred martolozji. Da jih obrani pred njimi, je dežela sklenila najeti čez poletje 200 martolozov, ki jih bo razpostavila po meji.² Vendar Ferdinand s tem ni bil zadovoljen, češ da bi ti lahko vpadali na turško ozemlje, kar bi rodilo še večje maščevanje pri Turkih.³

Toda dežela je kljub temu zavarovala čez poletje mejo z martolozji, kar jo je stalo 2000 gld.⁴ Zato to leto ni več slišati o novih turških ropanjih. Tudi naslednje leto je bržkone vladal mir, ker so stanovi takoj spomladi postavili v gozdove nekaj martolozov.⁵ L. 1536. pa so postali Turki zopet podjetnejši. Takoj v začetku leta so oblegali Senj, a brez uspeha. O veliki noči — 16. aprila — pa so prišli tudi na Kranjsko. Ropali so po kostelskem in kočevskem gospostvu ter iz Kočevske odpeljali 53 ljudi. V začetku maja pa so vpadli na Kras v postojnsko gospostvo in napravili znatno škodo.⁶ Kranjski deželni zbor, ki poroča 8. maja o tem Ferdinandu, dostavlja, da je sklenil, da bo odslej po 50 Uskokov, ki se bodo tedensko menjavali, preiskovalo obmejne gozdove, da se bodo preprečili taki majhni napadi, pri katerih je bilo že to leto odpeljanih okoli 100 ljudi. Obenem so bili imenovani tudi četrtniki (Viertelhauptmann, poveljnik nad četrtjo = Viertel, na katere se je tedaj dežela delila), katere so sedaj pooblastili, da smejo v nevarnosti sami razglasiti in zbrati vpoklic in to po potrebi v enem, dveh ali tudi vseh gospostvih svoje četrti; s tako zbrano vojsko se morajo takoj postaviti sovražniku po robu. V primeru večje nevarnosti pa jim pride na pomoč še vojska 1000 kmetov z

¹ »Am 17 tag haben aber ain tails sein mardalosen, di sich in vill tschetta austailt haben 30 Roß vnd 14 person zu Kostl genomen.« 23. maja 1534. Stan. arh., fasc. 214.

² »Die martolossen ligen in waldern verfuereu vnd nemen di armenleut taglich derselben ort vnnd yez vor wenig tagen vmb Ossiniz vnnd Khosstl leut vnd viech weg gefuert.« Istotam.

³ Istotam, dne 20. jun. 1534.

⁴ Istotam, 22. oktobra 1534.

⁵ Istotam, 5. aprila 1535.

⁶ Dieweill der veind sich an das Lannd gränitzt vnnd yezo numalls teglich ins Land straifft wie zu disen tagen, auch gleich yezo Khuntschafft khumen sein, das die Turgkhen in das Land am Kharsst, in Ir. Mt. Hauptmannschafft Adllsparg gefallen vnnd ain Rawb genomen. Desgleichen am verschinnen Oststertag in der Gotschee drey vnnd funzigkh person auffgehebt, auch Khosstell angereynt.« 8. maja 1536. Stan. arh., fasc. 215.

Gorenjskega.⁷ Vendar se zdi, da tudi s temi ukrepi ni bilo mogoče preprečiti manjših ropanj, ker je bilo v teku l. 1536. odpeljanih iz Kranjske skupno okoli 670 ljudi.⁸

Ker je turška nevarnost postajala zopet bolj grozeča, so se sešle julija meseca Štajerska, Koroška in Kranjska z Goriško v Dravogradu, kjer so se posvetovale o obrambi pred Turki. Glede Kranjske je bilo sprejeto, da vzdržuje ta za varstvo meje 300 martolozov v obmejnih gozdovih. Za primer večjega napada pa vzdržujejo vse tri dežele na Gorenjskem 2000 mož, ki dobe za čas, ko so na pohodu, po 5 kr. dnevno. Ker pa bi bilo, za deželo koristneje, če bi bila ta vojska bliže meje, je Kranjska 9. julija prosila kralja, naj dovoli, da bi se zbralo moštvo za to vojsko tako, da bo na Krasu pod tamkajšnjim četrtnikom Jakobom Raunacherjem 500 mož, na Kočevskem pod Viljemom Schnitzenbaumerjem 800 mož in na Metliškem pod Ivanom z Brneka 700 mož.⁹

Medtem se je splošni položaj že zelo spremenil. Premirje med Ferdinandom in Sulejmanom, ki ni bilo iskreno mišljeno ne z ene ne z druge strani, sta obe stranki skušali čimbolj izrabiti v svojo korist. Sulejman se je uspešno bojeval s Peržani in dosegel Bagdad.¹⁰ Francoski kralj Franc I. je sklenil zvezo z njim proti nemškemu cesarju Karlu V. Avstrijske dežele so bile zopet v strahu zaradi priprav, ki so jih vršili Turki na Balkanu, kjer so v drugi polovici 1536. leta začeli z novimi napadi kljub še dalje trajajočemu premirju. Zadnje dni julija 1536. so namreč navalili na požeško županijo in osvojili Požego. Takoj po tem uspehu je bosenski paša pričel oblegati Klis nad Splitom, ki je po dolgem in junaškem odporu končno 12. marca 1537. padel v turške roke.¹¹

Pod vtisom teh priprav za bližnjo novo vojno je Ferdinand sklical Zgornjo in Spodnjo Avstrijo, Štajersko, Koroško in Kranjsko z Goriško za 1. december 1536. na novo skupno zborovanje na Dunaju, čigar posvetovanja so se zavlekla vse do marca 1537. Kranjska je vztrajala zlasti pri tem, da se zavarujejo njene meje in poskrbi za varnost Hrvatske in oskrbo hrvatskih utrd. Določili pa so tudi, koliko vojske zmorejo dati vse dežele za skupno obrambo in odredili potreben denar v ta namen. Ker so pri tem prišle do prepričanja, da same ne morejo storiti dovolj za zadostno obrambo, so se obrnile po pomoč tudi na druge dežele. Kljub temu, da se je med avstrijskimi stanovi tedaj že široko razmahnil protestantizem, so se vendar obrnili tudi na papeža s prošnjo za pomoč, kjer so poudarili, da so Turki prejšnje leto — 1536. — osvojili v Slavoniji 31 utrd in še stalno napadajo. Da bo mogoč uspešen nastop proti Turkom, ga prosijo, naj skuša pomiriti evropske države med seboj, zlasti pa odvrniti s Turki zvezane krščanske kneze (Franc I.) od te zveze; dalje naj skliče splošni

⁷ Istotam: odgovor drž. zbora in razglas I. Kacijanarja o teh sklepih z dne 16. maja 1536. Zadnjega je objavil v izvlečku F. Kos, Nekoliko črtic o turških vojskah. Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko 1893, str. 134—136. Isti, Doneski k zgodovini Škofje Loke in njenega okraja. Ljubljana 1894, str. 1—3, št. 3.

⁸ Stan. arh., Land. ver. Dunaj 1537, 1. januarja, st. fasc. 101.

⁹ Stan. arh., Land. ver. Dravograd 1536, st. fasc. 89.

¹⁰ Jorga II, str. 361—365.

¹¹ Klaić V, str. 113—118.

koncil za ureditev verskih razmer in končno naj sam gmotno prispeva za vojsko in uresničenje splošne krščanske ekspedicije proti Turkom.¹² Papež je na to njihovo prošnjo odgovoril 23. marca 1537. obljubljaljoč, da bo prvo in drugo skušal po svojih močeh urediti. Kar pa se tiče gmotne pomoči, jim je ne more dati, ker Turki sedaj resno ogrožajo s svojim brodovjem tudi Italijo in to namenoma, da tako vežejo vse njegove sile na tem prostoru. Vendar pa jih vzpodbuja, naj se ne uklonijo in naj store, kar morejo, pri tem pa se zanesejo na božje usmiljenje, ki svojih zvestih nikdar ne zapusti.¹³

Ferdinandu se je posrečilo, da je pod vrhovnim poveljstvom Ivana Kacijanarja zbral znatno vojsko, ki je imela nalogo potisniti Turke iz Slavonije in zavzeti Osijek. Toda zaradi slabega vremena in še slabše oskrbe s hrano se je vojska pričela umikati, še predno je dosegla svoj cilj. Umik, ki se je čimdalje bolj pretvarjal v neurejen beg, je doživel svoj zaključek 9. oktobra 1537. s porazom pri Gorjanu. Ivan Kacijanar je bil obtožen veleizdaje in zaprt.¹⁴ Vendar posledice tega poraza niso bile tako velike, ker Turki svoje zmage zaradi bližajoče se zime niso mogli izkoristiti. Ferdinand pa se je potrudil, da je hitro zbral novo vojsko in jo pod vrhovnim poveljstvom Nikolaja Jurišića poslal na mejo. 24. februarja 1538. se mu je celo posrečilo, da je z Ivanom Zapoljo sklenil v Velikem Varaдинu mir in nasledstveno pogodbo. Malo preje istega meseca je bila sklenjena sveta liga med Benečani, papežem Pavlom III., cesarjem Karlom V. in Ferdinandom.¹⁵

Zaradi vojne z Benečani in sveto ligo Sulejman ni mogel začeti z večjo vojsko proti Ogrski in Hrvatski. Vendar miru tudi ni bilo. Že spomladi 1538 je padla važna utrdba Dubica ob izlivu Une v Savo. Kmalu nato, v začetku maja, je Nikolaj Jurišić opozoril Kranjsko, da se sultan osebno pripravlja za napad nanjo in da hoče zavzeti Ljubljano. Razumljivo, da je to poročilo izzvalo velik strah v deželi. Deželni stanovi so se nenudoma obrnili po pomoč na sosednje dežele in Ferdinanda.¹⁶ Vendar se je kmalu izkazalo, da to ni bilo res. Pač pa je tedaj dežela resno trpela zaradi majhnih roparskih napadov turških martolozov. Zaradi njih niso mogli kmetje ob meji ostajati ponoči doma, temveč so se morali zatekati v utrjene tabore in mesta, niti niso mogli podnevi mirno opravljati svojega dela. Zaradi teh napadov so se vršili dnevno vpoklici, majhni sicer, a so skupno vendar mnogo stali. O tem so tožili kranjski stanovi na skupnem sestanku v Ptujju 4. junija,¹⁷ v instrukciji svojim odposlancem za

¹² Stan. arh., Land. ver. Dunaj 1537, st. fasc. 101. — O dunajskem sestanku piše precej obširno Dimitz II, str. 150—159; instrukcija za papeža na str. 156—159.

¹³ Stan. arh., fasc. 122.

¹⁴ Klaić V, str. 120—121. — Dimitz II, 159—162. — J. Voigt, Der Freiherr Hans Katzianer im Türkenkrieg. Friedrich Raumers Historischen Taschenbuch, Neue Folge, V. Jahrgang, 1844, str. 148—186.

¹⁵ Klaić V, str. 132—133. — Jorga II, str. 382.

¹⁶ Stan. arh., fasc. 215, 10. maja 1538. — Stan. arh., Land. ver., Ptuj 1538, 10. maja, 4. junija, st. fasc. 97. — Dimitz II. str. 165.

¹⁷ Stan. arh., Land. ver., Ptuj 1538, st. fasc. 97.

sestaneke v Linzu 25. marca,¹⁸ in 16. septembra v instrukciji za dunajsko zborovanje.¹⁹ Na tem zborovanju so kranjski odposlanci opozarjali na silno revščino, ki jo je to dnevno ropanje povzročilo pri kmetih. Ta je že tolika, da se gospoda boji povečati dosedanje dajatve, kakor je želel Ferdinand. Med kmeti se je namreč že splošno razširilo govorjenje, da Turki zahtevajo na leto od ognjišča le 1 gld. davka in nič več, pa žive lepo v miru, varni pred napadi in prosti vojaške službe.²⁰

Kljub vsem sklepom skupnih sestankov spodnjeavstrijskih dežel je Kranjska tudi naslednje leto 1539. živela v stalnem strahu pred turškimi napadi. Marca je prišlo do začasnega premirja med Benečani in Turki. Zato pa so se pomnožila poročila o zbiranju turške vojske proti Kranjski. Vendar to ni bilo res. Pač pa je za časa pogajanj o miru med Benečani in Turki Khaireddin, splošno poznan pod imenom Barbarosa, poveljnik turške mornarice in znan zlasti iz bojov za Tunis, napadel Novigrad pri Kotorju in ga 10. avgusta zavzel. Po padcu tega mesta se je polastil velik strah vseh krajev ob Jadranskem morju, tako tudi Senja in Reke. 16. avgusta so na Krasu in v Istri vpoklicali desetega moža in zbrano vojsko poslali v Reko, iz Istre v Laron.²¹ V tej dobi je deževalo poročil o zbiranju turške vojske v Bosni, ki naj bi delala v skladu z Barbaroso. 20. avgusta so vpoklicali za varstvo Reke in Larona na Krasu in v Istri še petega moža.²² Strah pa je bil zopet pretiran. Mesec kasneje javljajo poročila, da se je Barbarosa oddaljil od teh krajev.

Ko pa so Turke najmanj pričakovali, so ti vdrli v deželo. Deželni upravitelj Andrej Lamberg poroča 6. oktobra o tem vpadu sledeče: 1. oktobra je prišlo poročilo, da štirje turški poveljniki zbirajo vojsko pri Grahovu. Poročilo naslednjega dne je javljalo, da je okoli 6000 Turkov peš in na konjih šlo mimo Otočca. Naslednji dan pa mu je že sporočil oskrbnik Friedrichsteina pri Kočevju, da je prejšnji dan, 2. oktobra, zjutraj vpadlo okoli 3000 Turkov v kočevsko gospostvo. Četrtnik Viljem Schnitzenbaumer je takoj, ko so bili Turki najjavljeni, opozoril na to Kočevsko in Poljane, toda nihče se za to ni zmenil, ker so se ljudje na taka opozorila že privadili, Turkov pa navadno nikoli ni bilo. Tako pa so Turki odpeljali okoli 20 ljudi iz Kočevske in 30 iz Poljan. V spopadu z deželno obrambo je bil smrtno ranjen in ujet eden izmed poveljnikov, nakar so se Turki še isti dan umaknili preko Kolpe.²³

V tem času se je Ferdinandu posrečilo, da je s 1. januarjem 1540. dosegel polletno premirje s sultanom, ki pa za naše kraje ni mnogo

¹⁸ Stan. arh., Land. ver., Linz 1538, st. fasc. 94.

¹⁹ Stan. arh., Land. ver., Dunaj 1538, st. fasc. 101.

²⁰ »Vnnder Innen ist ain gemain geschray, das der turkh nur ain gulden von ainer feuerstat ain Jahr nimbt vnnd weitter nit aisch noch peger.« Istotam, brez datuma.

²¹ Stan. arh., fasc. 123.

²² Istotam.

²³ »... wie am Erchttag den Lessten September ain groß hor Turkhen 6000 starkh zu Roß vnnd fueß pey Ottotschitz furzogen.. dieselben Turkhen, wie-woll ers auf 3000 starkh geacht, denselben andern tag Octobris zu morgens... in die gedachte Herschafft Gotschee alls obseet eingefallen... Aber der veindt ist gestrachs desselben tag vber die Culp abzogen.« 6. oktobra 1539., podobno 3. oktobra. Stan. arh., fasc. 123.

pomenilo, ker so bila iz njega izrecno izvzeta posestva Zrinskih na sultanovo zahtevo kot kazen, ker so Zrinski prejšnje leto zahrbtno ubili Ivana Kacijanarja.²⁴ Tako je morala biti Kranjska vedno pripravljena, da brani svojo mejo, če bi turški napad segel predaleč. Glavni napad na posest Zrinskih sta izvedla v juliju bosanski in kliški sandžak s 30.000 možmi. Udarila sta proti Uni in začela oblegati Kostajnico in Zrin. Silno so Turki oropali vsa Zrinska posestva in pridrli do Kolpe. Kranjski deželni glavar, ki pripoveduje o tem, pravi, da so Turki prišli povsem nepričakovano, ker Kranjska na ozemlju Zrinskih, ki sega od Bihača do Save, ne vzdržuje nikakih poročevalcev.²⁵ Pripominja pa pri tej priliki, da je on to že predvideval in je zato že 22. oktobra 1539. ukazal utrditi in zavaroval prehod med Savo in Gorjanci pri Mokricah.²⁶

Napadi na Zrinske so sicer prenehali, ko je na Ogrskem 22. julija 1540. umrl Ivan Zapolja in so zato morali bosanski Turki obrniti vso pozornost na tamkajšnje nove razmere. Večina ogrskih velikašev je sedaj proglasila za kralja šele nekaj tednov starega sina Ivana Zapolje, medtem ko je Ferdinand skušal uresničiti velikovaradinski dogovor. Po eni strani je ponovno poslal k sultanu svojega odposlanca Jeronima Laskega, po drugi pa zbral nekaj vojske in brodovja ter v začetku oktobra začel vojsko v smeri proti Budimu, ki ga je Leonard Vels pričel oblegati, a se moral kmalu brez uspeha umakniti izpred njega.²⁷

Medtem ko je Ferdinand zbiral to vojsko na Ogrskem, so bosanski Turki okoli sv. Mihaela, torej konec septembra, zopet udarili na Kranjsko. Valvasor pripoveduje na dveh mestih, da so Turki to leto vpadli na Kočevsko in prišli do Stare in Nove cerkve.²⁸ Kljub temu, da navaja za svoj vir prvič MScr. Anonym., drugič pa Not. Prov., bi mu težko verjeli, misleč, da se je zmotil v letnici, ker je bil l. 1539. napad na isto ozemlje, ki ga pa Valvasor ne pozna, če ne bi Ivan Lenkovič v svojem poročilu z dne 15. marca 1541. izrecno povedal, da so Turki sedaj dve leti po vrsti okoli sv. Mihaela oropali Kostel, Poljane, Kočevje in vse tja do Ribnice. Pri napadu na Kranjsko in nazaj grede so Turki šli preko Vrhovine, to je Kapele na Plješivice v Liki, odkoder so sploh večinoma vedno prihajali turški napadi na Kras, Kočevsko in Metliško.²⁹

Manjši turški napadi, ki so jih izvajali turški martoloz, tudi v tem času še niso prenehali. Pred njimi ni bilo podeželsko prebivalstvo nikoli varno, ne ponoči ne podnevi, ne pozimi ne poleti. V svoji prošnji na državni zbor v Regensburgu v prvi polovici 1541. l. tožijo spodnjeavstrijske dežele, da sega sedaj nevarnost že preko njih na druge dežele. Zlasti Kranjska živi v taki nevarnosti, da ljudje ne vedo, ko gredo zvečer spat,

²⁴ Klaić V., str. 140—141.

²⁵ Stan. arh., fasc. 123 a. — Klaić V., str. 143. — Jorga III, str. 9.

²⁶ Stan. arh., fasc. 142.

²⁷ Klaić V., str. 143—145. — Jorga III., str. 3—7.

²⁸ Valvasor XI., str. 199; XV., str. 457.

²⁹ »als yez zway Jar nacheinander peschehen, das sy albeg vmb sanndt Michels tag Costell, Pollenn, Gotsche vnd gegen der Reifniz das Rennen gelassen vnnnd alweg hin vnd her durch die Verchauina zogen, das man zu Wichitsch, wie ich bericht, nichts darumb gewist, als erst wie die Turkhen wider zruckh zogen.« Stan. arh., fasc. 123 a.

če bodo zjutraj zaradi tega strašnega sovražnika vstali, in ko sedejo h kosilu, ni gotovo, če bodo utegnili pojesti. Zato nujno prosijo državne stanove za pomoč. Če jim jo odklonijo, so prisiljeni predati se Turkom in potem se lahko zgodi z njimi kot z Bosanci, to je, da postanejo hujši in nevarnejši kot Turki sami.³⁰

Zlasti je pretresljiva prošnja, ki so jo naslovili na državne stanove najverjetneje na svojem deželnem zboru 4. marca 1541. kranjski stanovi po svojem odposlancu Erazmu pl. Scheyerju. Tu poudarjajo, da so Turki v 70 letih napravili mnogo velikih napadov na Hrvatsko in Kranjsko, kjer so vse požgali in uničili razen utrjenih mest in gradov, krščansko ljudstvo pa odpeljali kakor živino ali pa pobili. Večkrat so po ves mesec taborili v deželi in se nato brez odpora vrnili s svojim plenom na varno. Bosna, Hrvatska in Kranjska so se doslej viteško upirale z malenkostno tujo pomočjo in bojevale s Turki mnogo velikih bitk. Pri tem so izgubile mnogo ljudi. Eni so padli, druge so odpeljali v sužnost. Nekaj so jih ukovali za večne veslače po morju v večni sužnosti, druge porabili za delavce in jih na trgih prodajali kot blago. Telesno hrano jim pičlo merijo, napajajo jih s kisom, zlasti one na morju, da njih moč, izžeta zaradi velikega dela in trpljenja, propada kakor obleka na njih telesih. Zato umirajo predčasno. Oni, ki so ostali doma, pa so prevzeli nase težko dolžnost, da jih skušajo odkupiti. — Vendar ti veliki turški napadi niso dežele tako strašno opustošili, ker je bila dežela nanje opozorjena in so se pred njimi mogli braniti in so tako tudi Turki izgubili mnogo ljudi. Zato pa so sedaj Turki izpremenili taktiko. Sedaj napadajo deželo z majhnimi četami nenadoma in skrivaj, peš in na konjih. Prihajajo skozi opustelo in gorato ozemlje, da jih ni mogoče izvohuniti in preprostega ljudstva pred njimi opozoriti. Na ta način bodo deželo popolnoma izpraznili in opustošili. Toda boj z njimi traja dalje, a hiše se čimdalje bolj praznijo. Tako so odpeljali iz Hrvatske in Kranjske doslej mnogo stotisoč ljudi. Vsak dan in vsako uro čakajo napada. Kakor hitro bo sedaj izginil sneg, se poskrijejo turški pešci v manjših skupinah in posamič v gorovje in gozdove ter čakajo ugodne prilike, ko morejo nenadoma nenapovedani napasti. Ne mine dan, da ne bi koga odpeljali ali ubili. Zato obdelujejo kmetje svoje polje ob meji z orožjem v roki in še to le ob visokem soncu, zvečer pa se morajo zateči v utrjena mesta in tabore. — Kralj Ferdinand se trudi po svojih močeh za varnost dežele, toda on in dežela sta že izčrpana in zato obmejnih utrdb ne moreta zadostno oskrbovati. Nemški viteški red, maltezarji in red sv. Jurija pa so osnovani za boj proti nevernikom. Zato naj ti redovi s svojim premoženjem vzdržujejo obmejne utrdbe, ker Kranjska in Hrvatska brez tuje pomoči turškega pritiska ne moreta vzdržati. Ko pa bosta padli Kranjska in Hrvatska, bosta postali za Koroško in Tirolsko to, kar je danes za njiju Bosna.³¹

Prošnja spodnjeavstrijskih dežel istemu državnemu zboru pa še dostavlja, da pomoč, ki jo bo država izkazala deželam, ne sme biti dana samo za nekaj mesecev v letu, ker Turki napadajo prav tako pozimi kot poleti, kot se je to zgodilo preteklo zimo. Sovražnik se pri napadih poslu-

³⁰ Stan. arh., Land. ver. Regensburg 1541, st. fasc. 99.

³¹ Istotam.

žuje vseh mogočih zvijač. Tako se umakne, ko pride deželi pomoč, a prikrit čaka, da plane v deželo, ko pomoč odide. Pri tem trpi seveda največ nižje ljudstvo in se je že bati, da bi se samo ne podredilo Turkom, kakor se to pogosto dogaja na Hrvatskem.³²

Skladno s temi poročili o nenadnih turških napadih, ki jih ni mogoče niti izvohuniti, in z novico, da se za l. 1541 pripravlja sam sultan osebno na nov pohod proti Ogrski in Ferdinandu, je Kranjska zopet preuredila način obrambe in zlasti obveščanja dežele o turških napadih. Doslej so vsa poročila o turškem gibanju prihajala v Ljubljano deželnemu glavarju ali njegovemu namestniku, odkoder so jih šele razposlali četrtnikom skupno z ukazom, naj pripravijo deželno brambo v svoji četrti. S tem se je izgubilo mnogo časa. V februarju 1541. pa so deželni stanovi sklenili, da vsa poročila iz Bihača in severno od Vrhovine prejema četrtnik v Poljanah, vsa ostala, ki pridejo skozi Vindol, pa istrski in kraški četrtnik. Ta dva pošljeta poročila vsem ostalim; za svojo četrt pa lahko vsak sam izvrši vpoklic 3., 5. ali 10. moža, kakor pač zahteva potreba. S tem se je vse poslovanje poenostavilo in je postalo veliko hitrejše.³³

Ta sprememba je bila vsekakor zelo potrebna in v tem času še bolj razumljiva, ker je zaradi Sulejmanovih priprav za pohod proti Ferdinandu tudi zbiranje turške vojske v Bosni oživel in je s tem nevarnost za sosednje dežele zelo narasla. Neprestano so prihajala iz Bosne poročila, da je turška vojska zbrana in da mora zato biti deželna obramba pripravljena.³⁴ In res so turški martolozi ves čas vznemirjali Hrvatsko in zlasti ropali po posestvih Zrinskih, katerim prejšnje leto niso mogli do živoga.³⁵

Medtem je Ferdinandova vojska znova začela oblegati Budim; mesto pa se je hrabro branilo, dokler mu ni končno prišla na pomoč velika turška vojska, ki je nagnala oblegovalce v paničen beg in jih uničila. 2. septembra 1541 je sam sultan prišel v Budim in ga proglasil za svoje mesto, Ogrsko pa za svojo pokrajino. Ferdinandov predlog, da bi mu Ogrsko prepustil za letni tribut 100.000 gold., je sultan odklonil.³⁶

Zato je Ferdinand, ki se Ogrski nikakor ni hotel odreči, iskal še nadalje pomoči na vseh straneh in res za prihodnje leto zbral znatno vojsko. Njen poveljnik Joahim Brandenburški je v jeseni 1542 pričel oblegati Pešto. Ko pa je nastopilo slabo vreme, se je umaknil in vojska se je brez vsakega uspeha razšla.³⁷

Približno istočasno so bosanski Turki izvedli dva napada proti Kranjski.³⁸ O enem ne vemo prav nič, o drugem pa sledeče: 5. novembra je

³² Istotam.

³³ Stan. arh., fasc. 123 a.

³⁴ Stan. arh., fasc. 123 a.

³⁵ Klaić V., str. 147—148.

³⁶ Istotam, str. 148—150. — Jorga III., str. 11—14.

³⁷ Klaić V., str. 152—153. — Jorga III., str. 14—19.

³⁸ »... wann auß des turggen hanndlung vnd zwaien getannen Zugenn des vergangen Herbst leichtlich abzenemen...« piše 8. februarja 1543. kranjski deželni upravitelj Vojnemu svetu na Dunaj, ko govori, da je treba biti pripravljen zaradi Turkov, ki mislijo tudi sedaj spomladi znova napasti deželo. Isto ponavlja 3. marca 1543. v prošnji Goriški in Koroški za pomoč. Stan. arh., fasc. 123 b.

pridrvelo 10—14.000 Turkov do Kolpe pri Vinici. Vodil jih je neki Uskok, Vlah, ki je to leto opravljal vohunsko službo v Bosni; za to so bili Uskoki najbolj pripravljeni, ker so navadno imeli na turškem ozemlju še vedno sorodnike in prijatelje. Navezal je stike z bosanskim pašo, da bi prepeljal nezadovoljne Uskoke iz Kranjske nazaj pod turško oblast. S tem namenom je ta turška vojska udarila iz Bosne in prišla do Kolpe, kjer se je zadrževala šest dni, ker je bila tedaj Kolpa narasla in je niso mogli preiti. Končno so se vrnili brez uspeha.³⁹ V deželi pa so zapustili veliko skrb — zaradi vprašanja Uskokov.

Ferdinandov neuspeli poskus proti Pešti v jeseni 1542 je imel za posledico, da se je naslednje leto Sulejman zopet osebno dvignil na peti pohod proti Ogrski. Pot so mu že od spomladi dalje pripravljali obmejni sandžaki s svojimi napadi na Ferdinandove dežele, zlasti na Slavonijo in Hrvatsko. Medtem ko je Sulejman julija in avgusta po vrsti osvojil Valpovo, Pečuh, Ostrogon in Stolni Beograd na Ogrskem,⁴⁰ so drugi turški oddelki udarili na Hrvatsko prav v času, ko je Ferdinand osebno šel proti sultanu in so mu morale vse dežele poslati dolžno pomoč.⁴¹ Turške čete so opustošile vse okoli Krupe, Novigrada, Bosiljeva in Ribnika ter udarile tudi na Metliko. Proti njim se je zbrala znatna vojska hrvatskega plemstva pod Petrom Keglevićem in jih 24. avgusta 1543 pri Otočcu napadla in razbila. Pri tem so pomagali tudi Kranjci.⁴²

Za Kranjsko je bilo to leto v pogledu Turkov vobče zelo razgibano. Od zgodnje spomladi do poletnega napada so jo stalno vznemirjala poročila, da se Turki zbirajo in zlasti, da bodo jeseni ponovili vpad, ki se jim je novembra 1542 ponesrečil, in odpeljali Uskoke iz dežele, česar so se stanovi bali. S tem ne bi izgubili samo dobrih vojakov, temveč — in to je bilo nevarnejše — Turki bi si z njimi pridobili ljudi, ki so zelo dobro poznali vse obmejne predele. Vendar do zgoraj omenjenega napada v avgustu ni bilo nič posebnega razen manjših napadov turških martolozov kakor v začetku maja 1543., ko so ob Loškem gozdu (= Laaser waldt) ugrabili 8 ljudi in tam vse oropali.⁴³

³⁹ Instrukcija kranjskim odposlancem z dne 5. novembra 1543, za skupni sestanek na Dunaju. Stan. arh., Land ver., st. fasc. 98 a. — Poročilo z dne 30. novembra 1542. pravi: »Da er (der Turgkh) an der Culp etlich tag darzue still gelegen, vnnd villeicht noch in der Arbeit ist, das arm Lanndt zuerwuesten.« Stan. arh., Land. ver., Dunaj 1542, st. fasc. 101 a. — Podobno pravi tudi poročilo Kranjske Štajerski 3. marca 1543. Stan. arh., fasc. 123 b. — To leto je stal deželo splošni vpoklic 2500 gld, največ tedaj, »da der Thurkh 12.000 ennhalb der Khulp etlich tag gelegen aber got lob Wassers halben den Einfall nit thuen mugen«. Stan. arh., Land. ver., Speier 1544. spis Mangl der Posten, st. fasc. 100.

⁴⁰ Klaić V., str. 157—160. — Jorga III., str. 21—26.

⁴¹ Stan. arh., fasc. 123 b, 8. avgusta 1543.

⁴² To je razvidno iz konstrukcije kranjskih deželnih stanov z dne 5. marca 1544. za skupni sestanek na Dunaju, v kateri pravijo o svoji deželni obrambi, da se ta vedno po došlem opozorilu zbere in napade sovražnika ter podleže ali pa mu odvzame plen, »wie dann erst negst verganngen Sumer vnnd zuor beschehen«. Stan. arh., Land. ver., Dunaj 1544, st. fasc. 101 a. — Podobno v prošnji brez datuma, a iz istega časa, na vlado in vrhovnega poveljnika: »Verer dem Herrn Obristen anzaigen, das Graff Wolff vnnd Graff Niclas von Fran-gepan guettern, auch der Jung von Ebraw ain Ersame Lanndschaftt... ge-
petten, Sy dits Jars auff Ire pherd mit diennstenn zu befurdern... weyll sy

Naslednje leto so Turki nadaljevali s svojimi napadi na Slavonijo in Hrvatsko. To leto je sultan prepustil bojevanje svojim pašam, ki so ga tudi uspešno nadaljevali, a Kranjske niso dosegli, čeprav je morala biti deželna obramba skoro neprestano pripravljena zaradi bojev v bližnji Hrvatski.⁴⁴ Hrvatskemu banu Nikoli Zrinskemu se je namreč posrečilo, da je z močnejšimi posadkami zavaroval najvažnejše utrdbe in poskrbel za nekaj vojske ter je tako zaustavil nadaljnje napredovanje Turkov. Zdelo se je že, da bodo nastopili mirnejši časi, ker je Ferdinand decembra 1544 poslal svojega odposlanca Jeronima Adurna (Adorno) v Carigrad, da bi pri sultanu izposloval mir ali vsaj premirje. Toda ta je umrl, predno je dosegel sprejem pri sultanu. Sedaj je prevzel ta posel Nikolaj Sicco, a pogajanja so se silno zavlekla, čeprav je poleti 1545 tudi cesar Karel V. začel pogajanja za mir s sultanom.⁴⁵

Tako je l. 1545 bosanski paša Ulama skupno s hercegovskim, hlivanjskim in požeškim sandžakom nadaljeval z napadi na Slavonijo in Hrvatsko. Od zgodnje spomladi do pozne jeseni so se vrstili hudi napadi na obe deželi. Vohuni in zajeti Turki so pripovedovali, da je sultan ukazal zavzeti vsa mesta ob meji. Zato je zbral bosanski paša veliko vojsko in več topov. Kapitan Ferdinandove vojske Juriy Waldenstein je prosil Štajersko in Kranjsko pomoči. S skupnimi silami so se nato še dovolj uspešno upirali turškemu navalom, čeprav so morali v Slavoniji prepustiti Moslavino Turkom.⁴⁶

Za časa teh napadov so večje turške čete dvakrat dosegle tudi Kranjsko.⁴⁷ Prvič je bilo to zgodaj spomladi, menda že meseca marca, takoj ko je nastopilo lepše vreme.⁴⁸ Kam so udarili, ne vemo. Valvasor pripoveduje po Not. Prov., da so bili to leto na šentjernejskem polju in opustošili vse od Kostanjevice do Krškega.⁴⁹ To Valvasorjevo navedbo popolnoma potrjuje odgovor kranjskega deželnega zbora z dne 29. aprila 1555 Ferdinandu, ki je stanovom očital, da je njih davčna napoved iz l. 1544 prenizka, ker se je dežela po hudih turških napadih v l. 1522 do 1532 že opomogla. Deželni zbor pa odgovarja, da so Turki takoj po tej napovedi tri leta po vrsti silno plenili po deželi in že 1545. l. vpadli na šentjernejsko

sich dann negst vergangen Sumer in dem einfall der Thurkhen in das Lanndt eerlich vnd woll gehallten, vnd nit wenig Christlichs volkhs erret habenn...« Istotam. — I. Tomašič, *Chronicon breve*, str. 30. — A. Vramec, *Kronika*. Mon. spect. hist. Slav. mer. 31, str. 58. — Parapat, str. 150—151. — Dimitz II., str. 180. — Klaić V., str. 160.

⁴³ 12. maja 1543. Stan. arh., fasc. 123 b.

⁴⁴ Poročila o turškem zbiranju in opozorila: 22., 28., 29. in 31. julija, 13. avgusta, 3. in 8. septembra 1544. Stan. arh., fasc. 123 b.

⁴⁵ Klaić V., str. 163—164. — Jorga III., str. 28.

⁴⁶ Klaić V., str. 164—166.

⁴⁷ »... das er... desselben funfvndvierzigisten Jars das arm Lanndt Crain mit zwaiien... gwaltugen Hör vberzogen, verhört vnnnd verderbt.« Stan. arh., Land. ver., Dunaj 1548, 19. julija, st. fasc. 101 b.

⁴⁸ »... das der turgg nun etlich Jar her albeg in dem ersten Wetter so Er in fruelling haben mugen, vnd nemblich die negst verschinen zwai Jar vngeuerlich im Monat Marcii in das Lanndt Crain ain einfall vnd merklichen schaden getann.« Stan. arh. Land. ver., Dunaj in Praga 1547, 12. febr., st. fasc. 101 a.

⁴⁹ Valvasor XI., str. 241, 333; XV., str. 460.

polje in opustošili vso dolino do Krškega.⁵⁰ Ker Valvasor in ta odgovor deželnega zbora ne navajata, kdaj je to bilo, ni mogoče reči, ali velja to za prvi ali drugi napad, ki so ga izvršili Turki avgusta meseca.⁵¹ Dežela je imela to leto okoli 1000 funtov pfenigov škode na davkih, ki jih tod ni mogla pobrati.⁵² Kljub temu, da se je napad v avgustu izvršil kot navadno nenadoma, pravi vendar Ferdinand, da je bila obramba dobra in da zato sovražnik ni mogel narediti tolike škode, kakor jo je sicer naredil običajno, temveč se je moral hitro vrniti.⁵³

Na koncu tega leta se je Ferdinandovim in Karlovim odposlancem v Carigradu vendarle posrečilo, da so 10. novembra 1545 dosegli enoletno premirje s sultanom.⁵⁴ A niti Hrvatska niti Kranjska nista imeli koristi od njega. Hrvatski stanovi se na ogrskem državnem zboru februarja 1546 pritožujejo, da Turki sedaj v premirju bolj napadajo, kot so kdaj preje.⁵⁵ Tudi Kranjska je doživela njih obisk in to že zelo zgodaj, ko meja ni bila še prav nič zavarovana. Valvasor poroča, da so Turki skozi Kočevsko vdrli na Kranjsko, pustošili okoli Ribnice in Ortneka ter 24. marca divjali okoli Blok in Nadliška. Bili so celo samo štiri milje daleč od Ljubljane.⁵⁶ Odgovor deželnega zbora Ferdinandu iz l. 1555 potrjuje, da so to leto Turki opustošili Kočevsko in Ribnico in dospeli v bližino 4 milj do Ljubljane.⁵⁷ Dopolnjuje pa Valvasorjevo poročilo Hans Enstaller, upravitelj Kočevske, ki je 25. marca 1546 sporočil v Ljubljano, da je prejšnji dan korakala velika četa Turkov z velikim ropom do treh popoldne skozi Kočevsko, ki so jo zelo požgali. Prenočevali so ob brodu pri Kostelu na Kolpi. Tu so se združili s pešci, da bi se utegnili konjeniki takoj sedaj vrniti na novo ropanje.⁵⁸

Nekaj dni nato, verjetno 28. marca, je kranjski deželni odbor poročal o tem napadu vrhovnemu poveljniku Nikolaju Salmu in ga prosil, naj poskrbi, da se meja takoj zavaruje, ker se je bati, da bodo Turki še vpadli, ker so sedaj našli mejo popolnoma nezavarovano.⁵⁹ Ta je res takoj poslal na Kranjsko 100 martolozov in 150 konjenikov, kar je sporočil 1. aprila kralju s pismom, kjer pravi, da je Kranjska popolnoma brez obrambe:

⁵⁰ »Gleich darauf im 45 Jar ist der Erbfeindt in dits Land in S. Bartholme Veldt eingefallen den ganzen poden bis auf Gurksfeldt verheert.« Stan. arh., fasc. 216 a.

⁵¹ 27. decembra 1545: »... in Crain, da der einfal jungst verschinen August peschah.« Stan. arh., Land. ver., Dunaj 1545—1546, st. fasc. 101 a. — 31. oktobra 1545. pravi Ferdinand v svoji instrukciji za kranjski deželni zbor, da so bile letos dežele obvarovane pred Turki »ausserhab vnnsers furstenthumbs Crain weliches er (der Turgkh) diese nächstuergengene Summers Zeyt an ainem ort mit straffung vberzogen vnnd beschedigt.« Stan. arh., fasc. 216.

⁵² Stan. arh., Land. ver., Dunaj 1545—1546, 18. decembra 1545. st. fasc. 101 a.

⁵³ 31. oktobra 1545: »Es hat aber dennocht die furschung vnnd Rustung so wir vnnd angeregte Lanndschaftten an den Granizen in Verfassung gehabt neben dem was sich gemaine Lanndschaftt fur sich selbst in Rustung vnnd gegenwehr geschickht souil gewurgkht, das die Landt nit dermassen wie sunst beschehen wäre, beschedigt, Sunder der Turkh wie er sich der Verfassung erinnert, sein Tiranisch vorhaben nit weitter vollzogen Sunder Seinen abzug wider zu Rugkh nemen muessen.« Stan. arh., fasc. 216.

⁵⁴ Jorga III., str. 28. — Klaić V., str. 166.

⁵⁵ Klaić V., str. 167.

⁵⁶ Valvasor XI., str. 432, 467; XV., str. 460. Vse po Not. Prov.

dnevno vpadajo vanjo Turki, ki ropajo, plenijo in odvajajo kristjane v sužnost.⁶⁰ In res je bila pomoč potrebna. Že aprila je kakih 120 Turkov poskušalo pri Vinici priti preko Kolpe, a so bili odbiti in 20 jih je prišlo v slovenske roke.⁶¹

Ker so sedaj tako Kranjska kakor tudi Hrvatska in Slavonija zbrale vso razpoložljivo vojsko in jo postavila na svojo mejo, so Turki opustili nadaljnje napade, razen takozvanih »dnevnih« napadov prav majhnih skupin martolozov ob meji, kar pa so dobro vračali Uskoki s svojimi napadi v turških pokrajinah.⁶²

Prihodnjo pomlad so Turki znova poskusili svojo srečo. V aprilu 1547 je znatna turška vojska vpadla pri Metliki v deželo⁶³ in prišla mimo Semiča do Novega mesta ter silno opustošila vse to ozemlje in odpeljala več sto ljudi.⁶⁴ Škoda je morala biti zelo velika, ker kranjski stanovi pravijo septembra v svoji prošnji Ferdinandu, da je bila dežela prejšnje leto in letos tako zelo opustošena, da ne bodo mogli zbrati vse dovoljene pomoči.⁶⁵

Kmalu po tem turškem napadu je Ferdinandu in Karlu V. uspelo, da sta 19. junija 1547 sklenila s Sulejmanom mir za pet let. Kljub temu, da so bili mirovni pogoji za Ferdinanda in Karla precej trdi — Ferdinand je moral za svoj del Ogrske obljubiti letni tribut 30.000 dukatov — sta ga sprejela. Pa tudi Sulejman je bil vesel tega premirja, ker se je sedaj

⁵⁷ »Das Sechsvnduerzigist Jar ist Er (der Turkh) widerumb in Gotschee vnd Reiffnitzer poden aingefalen bis auf vier meil vngeferlich von Laibach kommen, alles nach Im verprennt.« Stan. arh., fasc. 216 a.

⁵⁸ 25. marca 1546: »... Erinder Euch darauf, das derselb Heufen feint an gestern mit den furtreflichen grossen Raub biß auf drei Vr nach mittag seinen Durchzug durch mein Verwalltung mit grossen Prant gethan. Das nachtleger nachtn spat am Furt bei Kostall geschlagen, dasselbst si vngefarlich daß fuesfolk erraicht, daß Inen den Raub wierdt helfen fueren vnd treibn.« Stan. arh., fasc. 125. — Glej tudi opombo 48!

⁵⁹ Stan. arh., Land. ver., Bruck 1546, st. fasc. 87.

⁶⁰ »Krain ist ganz schutzlos; täglich fallen dort die Türken ein, rauben, plündern und führen die Christen hinweg. Ich habe in Eile den Lieutenant Zäckl mit 100 Martholosen und 150 Pferden dahin beordert.« Iz arhiva finančnega ministrstva na Dunaju: K. Oberleitner, Österreichs Finanzen und Kriegswesen unter Ferdinand I. vom Jahre 1522 bis 1564. Archiv für Kunde österr. Geschichts-Quellen XXII., str. 84.

⁶¹ Valvasor XV., str. 460.

⁶² Klaić V., str. 169—172. — Stan. arh., Land. ver., Dunaj 1548, st. fasc. 101 b.

⁶³ »... alls der Turckh bemelts 47 Jars im Aprill den Metlinger poden vberfallen vnd verhörtt.« Stan. arh., Land. ver., Dunaj 1548., obračun za l. 1547, st. fasc. 101 b.

⁶⁴ »Item abermals des Sibenunduirzigist Jar in Metlinger poden vnd gar bis auf Rudolfswerdt eingefallen, gleichermassen mit Feuer vnd waffen das Land nach Im verderbt, alles mit verführung vil hundert Christlicher Seelen.« Stan. arh., fasc. 216 a. — Valvasor XI., str. 389, 488, 530; XV., str. 460. V XI. knjigi, str. 488. pravi, da so bili Turki to leto dvakrat pred Novim mestom, a verjetno je bilo to za časa tega napada, da sta ga obiskali dve turški četi vsaka zase, ker stanovi na več mestih pravijo, da je bil to leto le en napad na deželo in samo en vpoklic: Stan. arh., Land. ver., Dunaj 1548, st. fasc. 101 b.

⁶⁵ »... sonderlich negst vergangen vnd diz Jars dermassen verheert vnd verderbt worden, das ain Landschafft den so auf gegenwurtig Jar bewilligt solhes Turggen schaden nit laisstten werden khunen noch mugen.« Pismo Ivana Lambergia Ferdinandu: Sta. arh., Land. ver., Augsburg 1547, st. fasc. 86.

lahko posvetil le perzijskemu vprašanju, in to toliko bolj, ker je s cesarjevo zmago nad schmalkaldenci pri Mühlbergu njegova in Ferdinandova moč znatno porasla. Zato so se tudi obmejni sandžaki po strogem sultanovem ukazu miru tudi v resnici držali.⁶⁶

Za Kranjsko in vobče vse slovenske dežele je s tem premirjem nastopila precej dolga doba 10 let, ko ni nobena večja turška vojska prestopila slovenske meje. Vendar se na mir po izkušnjah iz prejšnjih časov, zlasti najbližje preteklosti, ni bilo mogoče zanesti. Ferdinand stalno opominja kranjski deželni zbor in odposlance na skupnih sestankih, da mora dežela neprestano skrbeti za dobro obrambo meje tako s potrebno vojsko kot tudi s popraviljanjem starih in zidanjem novih utrdb na meji.⁶⁷ Kranjski stanovci zopet na primer na skupnem sestanku na Dunaju 19. julija 1548. prosijo ostale dežele, naj jim pomagajo pri uspešni obrambi. Da doslej Turki še niso vpadli, pravijo, se je treba zahvaliti dejstvu, da je šel Sulejman osebno s svojo najboljšo vojsko proti Perzijcem. Saj vsi vedo, da se na mir s Turki ni zanesti, ko pa je še vsem v spominu, kako so Turki za časa zadnjega premirja l. 1545 dvakrat navalili na Kranjsko, naslednji dve leti pa po enkrat, ne vštévši seveda dnevna četovanja.⁶⁸

Vendar tokrat so se Turki premirja zelo vestno držali in niso napadali niti Hrvatske. Manjši roparski napadi turških martolozov seveda niso prenehali, a kakor se zdi, ti niso pomenili kršitve premirja. Saj so bile to v resnici le majhne roparske tolpe. Vendar je morala Kranjska zaradi njih 24. marca 1550 povečati dosedanje število svojih martolozov od 100 na 150, kar utemeljuje s tem, da so turški martolozji prejšnje leto in že letos pobili več kristjanov, nekaj pa jih odvedli v sužnost.⁶⁹

Vendar je za Hrvatsko trajal ta mir le do l. 1551 in torej posredno tudi za Kranjsko. Z nastopom novih napadov na Hrvatsko je morala čisto razumljivo tudi Kranjska povečati svojo pažnjo in biti vedno pripravljena, da turška vojska v svojem zaletu ne udari tudi preko njenih meja. Povod za začetek novih bojev so dali dogodki v Erdelju in jugovzhodni Ogrski, kjer je po daljših pogajanjih v avgustu 1551 Izabela, vdova po Ivanu Zapolji, prepustila v svojem in svojega sina Ivana Sigismunda imenu te dežele kralju Ferdinandu.⁷⁰ Sultan Sulejman na to spremembo nikakor ni hotel pristati in tako je prišlo do novih bojev ne samo v Erdelju in na Ogrskem, temveč tudi v Slavoniji in na Hrvatskem. Zlasti v drugi polovici 1552. l., ko so se zbirale velike vojske v Bosni, je morala biti Kranjska skoro vedno v stanju pripravljenosti, ker so bosanske vojske vedno napadale. Zlasti so bilé delavne v Slavoniji, kjer so se polastile Virovitice in pridrle vse do Varaždina.⁷¹

Po težkih bojih tega leta, ki je bilo za Ferdinanda negativno, je prihodnje leto poskušal v Carigradu doseči premirje, pri čemer pa tudi ni

⁶⁶ Jorga III., str. 28—29. — Klaić V., str. 172—173.

⁶⁷ Stan. arh., fasc. 216.

⁶⁸ Stan. arh., Land. ver., Dunaj 1548, st. fasc. 101 b.

⁶⁹ Stan. arh., fasc. 216 a.

⁷⁰ Jorga III., str. 32—35. — Klaić V., str. 179—180.

⁷¹ Stan. arh., fasc. 124. — Klaić V., str. 185. — Jorga III., str. 46.

uspel. Ker pa je bil Sulejman v tem času zaposlen tudi v Perziji, je l. 1553 poteklo mirno. Obe stranki sta se seveda pripravljali za bodoče boje, ki so se obnovili v začetku 1555. Pri teh pripravah je padlo znatno breme na Štajersko, Koroško in Kranjsko, ki so že dalje časa skrbele za slovensko in hrvatsko mejo, ki se je v tem času polagoma razvijala v Vojno krajino.⁷² Na vseh deželnih zborih in skupnih sestankih kranjski deželni stanovi vedno poudarjajo veliko važnost Hrvatske in njenih utrdb za obrambo Kranjske. Poleg skrbi za Hrvatsko pa je morala Kranjska zaradi dnevnih napadov turških martolozov imeti zavarovano tudi svojo deželno mejo. Tako poroča Ivan Lenkovič 26. avgusta 1556., da vzdržuje Kranjska na meji 200 provizioniranih konjenikov in 500 strelcev.⁷³ To je bilo v času, ko so Turki z vso silo udarjali na Hrvatsko, oblegali Siget in zavzeli Kostajnico ob Uni. Zlasti padec Kostajnice 17. julija 1556 je bil za Hrvatsko in Kranjsko silno hud udarec. S tem so Turki postali gospodarji Une in njih navali so se mogli sedaj brez zapreke raztegniti vse do Kolpe in tudi preko nje, zlasti proti Turopolju in Zagrebu. Položaj je postal s tem za Hrvatsko kritičen in vprašanje je, kaj bi se z njo zgodilo, da ni prav tedaj Ferdinandova vojska vdrla v zapadno Ogrsko in tako prisilila bosanskega pašo, da je odhitel tja. Ferdinand je imel tokrat srečo, zasedel je utrjeno mesto Korotna, nakar so se Turki umaknili. S tem je Ferdinand zavaroval Siget in zapadno Ogrsko, rešil pa je tudi Hrvatsko.⁷⁴

Vendar je ta uspeh pomenil le trenuten oddih, ker spomladi 1557. so se turški napadi pričeli znova. Že 14. aprila je Mert Gall opozoril Kranjsko, da sta bosanski paša in Malkoč-beg, hercegovski sandžak, zbrala do 8000 mož, ki bodo v nekaj dneh krenili na pohod neznano kam. Zato je tudi ukazal nanovo najetim pešcem, da so zasedli vse prehode v obmejnih gozdovih.⁷⁵ In res so Turki naslednje dni ropali okoli Lješnice in Krupe na Hrvatskem.⁷⁶ Kljub premirju, ki ga je Sulejman poleti dovolil Ferdinandu, so bosanski Turki vse poletje ropali in plenili po Hrvatski.

Še hujše je bilo naslednje leto, ko je obolelega bosanskega pašo nadomeščal Malkoč-beg. Kranjsko so vso zimo vznemirjala poročila o zbiranju turške vojske in skorajšnjem napadu, tako da Metliška, Kočevska, Kras in Istra sploh niso imele nikoli miru. Z nastopom lepšega vremena so se tudi kakor vsako leto pojavili turški martolozi, nakar je 31. marca 1558 zahteval namestnik vrhovnega poveljnika za Hrvatsko J. Sauer, da dežela takoj pošlje 100 martolozov v gozdove in najame 200 strelcev za varstvo meje.⁷⁷

V jeseni je Malkoč-beg dosegel nove uspehe na Hrvatskem. Oktobra meseca je pričel oblegati Lješnico in jo prav na praznik vseh svetnikov zavzel, nakar sta padli utrdbi Otok in Buševič ob Uni. Ni čudno, če je na Hrvatskem nastal zaradi tega splošen beg in so se mnogi kmetje podredili

⁷² Klaić V., str. 192—194.

⁷³ Stan. arh., fasc. 124.

⁷⁴ Klaić V., str. 206—210.

⁷⁵ Stan. arh., fasc. 124.

⁷⁶ Klaić V., str. 217.

⁷⁷ Stan. arh., fasc. 124.

Malkoč-begu, ki je baje obljubljal vsem, ki se mu prostovoljno podredijo, da ne bodo plačevali sedem let nobenega davka ne njemu ne sultanu.⁷⁸

Ivan Lenkovič, vrhovni poveljnik vse Krajine, je zato prosil kralja Maksimiljana, Ferdinandovega sina, in stanovce treh dežel na pomoč. Maksimiljan je ukazal na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem vpoklic tridesetega moža, ki naj se takoj pošlje v Krajino. Res se je v drugi polovici novembra zbralo toliko vojske, da se je Lenkoviču posrečilo zaustaviti nadaljnje napredovanje Malkoč-begu. Ker je v tem nastopilo tudi slabo vreme in zima, se je bosanski paša umaknil preko Une.⁷⁹

Po Valvasorju so bili tudi to leto Turki na Kranjskem.⁸⁰ V nekih Schönlebnovih zapiskih in ribniškem arhivu je našel, da so Turki obiskali Kočevsko in okolico Ribnice, kar je pri tolikih in tako hudih napadih tega leta na Hrvatsko prav mogoče. Čudno pa je, da ni o njem našel nič v Not. Prov., kjer tudi danes ni najti nobene omembe o kakem vpadu l. 1558.

Ko se je z nastopom zime Malkoč-beg umaknil preko Une, svoje vojske ni razpustil. Ves december so neprestano prihajala poročila iz Bosne, da se Malkoč-beg s hlivanjskim sandžakom pripravlja za večji napad na Hrvatsko, Kranjsko ali Kras. Zlasti so ga pričakovali za božične praznike.⁸¹ A Turkov ni bilo. Zato se je Herbart Turjaški, ki je med tem postal namestnik vrhovnega poveljnika za Hrvatsko krajino, odločil, da Turke prehití in sam udari na turško ozemlje. Z napadom je sklenil začeti 25. januarja pri »Turka Mihala Peći«, to so današnje Peći pri Kladuši. Toda dan prej je prejel iz Senja obvestilo, da so Turki 23. januarja prišli v Udbino, o čemer je takoj obvestil Kranjsko in jo opozoril, naj pripravi svojo obrambo. Ko je prišel v Turka Mihala Peč, je prejel novo poročilo iz Senja, da je turška vojska krenila iz Udbine in da misli udariti na Metliko, ki da so jo nekateri izdajalci med Uskoki sklenili predati Malkoč-begu. Herbart Turjaški je to nenudoma sporočil v Ljubljano, obenem pa krenil v Slunj in dalje v Metliko, kamor je prišel dve uri prej, predno so Turki dospeli do Grabrka in Ponikve južno od Vinice. Herbart je sedaj hitro zastražil prehod pri Vinici s strelci. Turki so za to zvedeli in spremenili svoj načrt. Še isto noč — naslednji dan je bila nedelja 29. januarja — je konjenica odhitela na Poljane, Kočevje in Ribnico, kjer so Turki nakrmili konje, in nato dalje na Bloke in Cerknico. Preko Cerkniškega jezera so jo mahnili na Slivico, Unec in Ivanje selo, kjer so vse požgali in uničili. 30. januarja so požgali Laze in Jakovico, kjer so ljudi in živino deloma pobili, deloma odpeljali. Po ustnem izročilu so se ljudje v Jakovici rešili s tem, da so se zatekli v tri leta prej zgrajeno cerkev sv. Mihaela nad vasjo.⁸² En turški oddelek je prišel do Logatca, kjer so ubili dva kmeta, 17 jih pa odpeljali. Pri tem oddelku je bil tudi sin Malkoč-

⁷⁸ Poročilo J. Zobelsberga 11. novembra 1558. v Stan. arh., fasc. 124. — Klaić V., str. 223.

⁷⁹ Klaić V., str. 223.

⁸⁰ Valvasor XI., str. 467; XV., str. 466.

⁸¹ Stan. arh., fasc. 124, 16., 20. in 24. decembra 1558.

⁸² L. M. Krainz, Nachträgliche Notiz. MHVK 1860, str. 53.

bega, medtem ko je sam Malkoč-beg z glavnino svoje vojske ves dan in vso noč 30. januarja taboril nasproti gradu pri Planini »am Pregl tapholle«. Zadnjega januarja pa je udaril z vso vojsko mimo Postojne v Pivko in na Kras ter dosegel Radohovo vas. Potem ko je vse to strašno opustošil, je s svojimi konjeniki, ki jih je bilo okoli 6000, krenil proti Klani.

Medtem so turški pešci — bilo jih je okoli 5000 — ki so prišli skupno s konjenico do Grabrka in Ponikve z namenom, da bodo na povratku pomagali odnašati ugrabljeni plen — že v nedeljo, 29. januarja, zvečer krenili proti Kamenski, kjer so odgnali Uskokom vso živino, in nato dalje proti Kostelu. Tu so zasedli brod in vso okolico opleni. Zadnjega januarja so se odpravili proti Grobniku, kjer so se sestali z drugo četo pešcev, ki je prišla pravkar sem mimo Senja. Skupno so nato udarili na Klano, kjer so vso okolico zelo izropali in požgali. 2. februarja so napadli tudi tabor v Klani, a ga niso mogli osvojiti; pač pa so pri tem izgubili okoli 50 ljudi. Tu so se sedaj sestali s konjenico, ki je medtem prišla iz Pivke. Vsa tri krdela so se nato skupaj vrnila v Grobnik in preko Senjskega gorovja domov. Umikala so se zelo sklenjeno in previdno, tako da je uspelo ujeti le dva Turka, ki sta povedala, da je ukazal Malkoč-beg že na Krasu popisati vse ujetnike, katerih je bilo okoli 1000. Po njiju izjavah je nameraval Malkoč-beg dvigniti Uskoke v okolici Metlike. Ko pa je zvedel, da je Metliška opozorjena, je spremenil svoj načrt. Na vprašanje, koliko je bilo vseh Turkov, sta cenila njih število na 15—16.000. Po tem računu je tretje krdelo štelo 4—5.000 mož.⁸³

Valvasor pravi nejasno, da se zdi, da je po Gallenberških arhivalijah, po patru Bautscherju in I. Tomašiču možno sklepati, da so Turki to leto še enkrat obiskali Pivko in Kras.⁸⁴ Pri opisu Nadliška poročja po MScr. Prov., da je bilo to septembra, ko so znova bili v okolici tega kraja.⁸⁵ Toda Tomašičevo poročilo govori brez dvoma o enem samem turškem vpadu. Tudi ko kranjski stanovci v svoji prošnji za cesarja 20. novembra 1559. prosijo, naj jim dovoli, da za dva vpoklica tega leta vzamejo denar

⁸³ Glavni vir za ta napad je poročilo Herbarta Turjaškega z dne 8. februarja 1559 in večinoma po njem izdelano pismo dežele cesarju z dne 9. februarja: Stan. arh., fasc. 125 b. — Podrobnosti o turškem divjanju okoli Cerknice so ohranjene v zapisku na koncu urbarja gospostva Planine (Haasberg) iz l. 1573: danes v Državnem arhivu pri Narodnem muzeju v Ljubljani; Sodni arhiv, Rektificirani dominikalni akti, Postojna št. 114. Tiskan je izšel v MHVK 1860, str. 22. — I. Tomašič, *Chronicon breve*, str. 31: »Anno Domini 1559 Maukocbegh bassa cum multis venit carniolam, videlicet hochewje, ribnichu, et circum circa, et vltra montes in piucam, multa christianorum damna intulentes, alii vero pedestres expectans eos, et occupans castrum klann, sed nihil fecerunt castelo, et sic sani et uictoriosi reuersi sunt ad propria. Valvasor XI., str. 7, 55, 303, 391, 449, 467; XV., str. 466. V XI. knjigi str. 391 pripoveduje, da je Turjaški (imena ne ve) pri Blokah napadel Turke in jim odvezel 600 ujetnikov. To se verjetno sedaj ni zgodilo, ker bi brez dvoma Herbart Turjaški ali pa dežela omenila to v svojem poročilu. — Parapat, str. 156, op. 2 dvomi v Valvasorjevo trditev, da je bilo 15—16.000 Turkov pri tem napadu. Toda Valvasorjeva številka se ujema z ono Herbarta Turjaškega, kar kaže, da je Valvasor imel v rokah to poročilo ali vsaj podobno po tem prirejeno. — Dimitz II., str. 190. — Klaič V., str. 225—226.

⁸⁴ Valvasor XV., str. 466.

⁸⁵ Istotam XI., str. 391.

iz dovoljene pomoči, omenjajo samo vpoklic o veliki noči — ko se je zbralo nad 300 dobro oboroženih plemiških konjenikov, ki so bili osem dni na svoje stroške pod orožjem, in 2000 oboroženih podložnikov v Novem mestu, ki pa so dobili za ta čas po 5 krajcarjev na dan — in vpoklic poprej, ko so Turki vpadli v deželo. Ko jim je nato 14. februarja 1560 cesar odklonil prošnjo, je tudi izrecno omenil samo en vpad.⁸⁶

Takoj po povratku iz uspešnega pohoda na Kranjsko je Malkoč-beg neusmiljeno napadel kraje med Uno in Kolpo. Zlasti marca so javljala poročila neprestano o velikih turških pripravah. 11. marca je Herbart Turjaški javil Kranjski, da 4 sandžaki zbirajo vojsko za napad; zato naj dežela pripravi svojo obrambo. Ker Turki najrajši vpadejo o polni luni, naj že sedaj vsako gospostvo določi nekaj ljudi, ki naj gredo že 3—4 dni pred šcipom iz Pivke v Klano, iz Vrhnike, Logatca, Cerknice, Steberga, Loža, Snežnika, Turjaka, Ortneka, Ribnice, Kočevja, Poljan in Kostela pa v Kočevje. Ljudje med Ljubljano in Metliko naj se zberejo v Metliki, iz Krške doline na Krškem polju.⁸⁷ 24. marca je bil nato razglašen splošen vpoklic. Toda po tolikih pripravah tukaj so Turki krenili proti Slavoniji.⁸⁸

Vse do zime so nato Turki poskušali tu in tam na Hrvatskem svojo srečo z napadi, a zaradi dobre obrambe, ki se je zopet zbrala, niso dosegli nikakih uspehov.⁸⁹ Z nastopom zime, ko se je razšel večji del vojske, ki so jo v glavnem vzdrževale Kranjska, Štajerska in Koroška, pa so začela zopet prihajati poročila o turških pripravah. Vendar napada ni bilo nobenega.⁹⁰

O Svečnici 1560 so po Valvasorju Turki znova vdrli na Kras in plenili okoli Cerknice in Postojne.⁹¹ Doslej tega njegovega poročila ne potrjuje noben drug vir. Zdi se celo, da mu nasprotujejo. Stanovi namreč poročajo cesarju 13. januarja 1561, da so porabili prejšnje leto za vpoklic le 913 gld. 25 kr.⁹² Vemo pa, da je 4. aprila 1560 razglasil deželni glavar vpoklic 1200 mož na Krasu in v Istri in ponovno 24. decembra za 300 mož.⁹³ Ta dva vpoklica gotovo nista stala veliko manj kot 913 gld. 25 kr. Vendar zaradi tega vpada še ne moremo izključiti, saj je bil lahko manjšega obsega.

Na Hrvatskem je Malkoč-beg začel s svojimi napadi v drugi polovici marca. Baje mu je sultan zapovedal, da mora to leto zavzeti utrdbe v bihaški kapitaniji in z velikimi četami po Hrvatski in Kranjski. In res so bili napadi na Hrvatsko to leto zelo hudi. V maju je v 8 dneh doživela 4 napade, katerih se je udeležilo po več tisoč konjenikov in pešcev. Šele ko je julija Ivan Lenković zbral večjo pomoč iz sosednjih dežel, so večji

⁸⁶ »...im jetz uermelten Neunundfunffzigisten Jar als der Turckh in das Lanndt mit ainem straiß oder rennen aingefallen...« Stan. arh., Land. ver., Praga 1559—1560, st. fasc. 98 a.

⁸⁷ Stan. arh., fasc. 124.

⁸⁸ Istotam.

⁸⁹ Klaić V., str. 235—236.

⁹⁰ Stan. arh., fasc. 124.

⁹¹ Valvasor XI., str. 8, 55; XV., str. 466 po Not. Prov. et Labac.

⁹² Stan. arh., Land. ver., Praga 1561, st. fasc. 98 a.

⁹³ Stan. arh., fasc. 124.

napadi prenehali. Jeseni in pozimi 1560 in še pomladi 1561 pa tudi manjših napadov ni bilo več.⁹⁴

Maja 1561 so se napadi obnovili in eden prvih je veljal zopet Kranjski. Dne 8. maja je okoli 1800 Turkov prekoračilo Kolpo in napadlo Kostel. Verjetno je bila obramba zelo slaba, ker 15. maja je bil obnovljen poziv deželni brambi, da mora na 3. in 4. svarilni strel pohiteti na določena ji mesta in sicer iz Gorenjske v Ljubljano, iz Dolenjske in Notranjske pa v Novo mesto.⁹⁵

Stanje na Hrvatskem je bilo ta čas obupno. Turki so neprestano napadali z močnimi četami. Važne utrdbe ob Uni, kakor Kostajnica, Novigrad in druge, so bile v turških rokah. Stalni turški napadi so ogrožali vse bližnje utrdbe. Ker so bile te deloma slabe, deloma jih je bilo zaradi pomanjkanja denarja težko oskrbovati z orožjem in ljudmi ter skrbeti za njih dobro stanje, je bil Ivan Lenković sedaj za več let po vrsti prisiljen, da je take porušil, da bi se jih Turki ne polastili. Tako so bili l. 1561 razrušeni gradovi Gradac, Žirovnica, Pedalj, Jamnica, Gore in drugi.⁹⁶

Tako umikanje pred Turki je vzbujalo velike skrbi ne samo v Hrvatski temveč tudi v Kranjski, ki je o tem tožila cesarju 1. oktobra 1561 v precej ostrem tonu. Očitala mu je, da je krivičen, ko hoče, da bi Kranjska sama vzdrževala 24 milj dolgo mejo proti Turkom. Cesar dobi iz svojega kameralnega imetja na Kranjskem in Koroškem letno več kot 200.000 gld.; od tega bi lahko 30—40.000 gld. porabil za obrambo dežele, ki jo je kot vladar dolžan braniti. Cesar pa celo deželne dajatve uporablja v svojih vojnah na Sedmograškem in drugod, Kranjsko in hrvatsko mejo pa pusti medtem propadati. Koroška in Kranjska skrbita sedaj že mnogo let za obrambo Hrvatske pokrajine. Cesar brez dvoma ve iz Lenkovičevih poročil, v kako težkem položaju je ta, koliko tisoč kristjanov je bilo pregnanih, ujetih in ubitih, odkar sta padli Kostajnica in Novigrad ob Uni, kako so Turki zasedli že skoro vse ozemlje okoli Bihača, kateremu je treba sedaj hrano že s silo dovažati od daleč. Če pa bi padel ta steber hrvatske obrambe, bi lahko tu Turki namestili 300 konjenikov in prav toliko pešcev in z njimi ponoči in podnevi napadali Kranjsko. Vseh pet avstrijskih dežel bi jih odtod več ne izrinilo, Kranjska pa bi se ne mogla več braniti. Že sedaj ni v deželi malo ljudi, ki samo čakajo, kdaj bo Bihač padel, da zbeže iz nje. Po drugi strani pa tudi Benečani komaj čakajo njegovega padca, da bi se oni nato polastili Senja in Reke ter tako zaprli cesarju pot na morje. Dalje pravijo, da je v Hrvatski krajini premalo vojske. Kar je je v utrdbah, jo je treba nujno založiti s hrano in plačati, kar se včasih po več mesecev ni zgodilo. Hrvatsko plemstvo, zagrebški škof, kaptol in drugi ubogo ljudstvo samo izžemajo; kmetom odvzeto žito vojakom zelo drago prodajajo. Prosijo ga, naj vse te stvari uredi, ker sicer tudi Kranjska ne bo nič več dajala za izgubljeno stvar.⁹⁷

⁹⁴ Klaić V., str. 228—232.

⁹⁵ Izvleček iz okrožnice dež. zbora z dne 15. maja 1561: A. Dimitz, Regesten. MHVK 1859, str. 88, št. 3. — V Stanovskem arhivu v vrsti deželnozborskih spisov manjkata leti 1561 in 1562.

⁹⁶ Klaić V., str. 232.

⁹⁷ Stan. arh., Land. ver., Praga 1561, st. fasc. 98 a.

Podobno pismo je poslala 24. oktobra 1561 tudi Koroška, ki je podarila, da je Bihač srce in predzidje Kranjske ter da med Bihačem in Ljubljano ni nobene večje utrdbe, ki bi se mogla Turkom upreti. Če ne bo Bihaču poslana resna pomoč, bo Ljubljana kmalu najbližja obmejna utrdba — »das negst Grenizhauss«. Zato prosijo koroški stanovi, da cesar poskrbi za vojaške potrebe Hrvatske krajine iz znatnih dajatev Kranjske in Koroške, ki so namenjene najprej v korist tem deželam. Prispeval pa naj bi tudi iz dajatev drugih nemških dežel, »od česar pa doslej po našem mnenju ni za hrvatske utrdbe še nikoli nič porabil«. ⁹⁸

Položaj je bil v resnici zelo težak. Zato so hrvatski ban Peter Erdödi, poveljnik Sigeta Nikola Zrinski in Ivan Lenkovič s Ferdinandovim privoljenjem začeli razmišljati o tem, da bi sami prevzeli iniciativo in začeli napadati turško ozemlje, da bi morda na ta način odvrnili Turke od nadaljnjih napadov. In res sta ban in Nikola Zrinski udarila proti Požegi z velikim uspehom, medtem ko je moral Lenkovič ostati na straži v Hrvatski, kjer je prav tedaj bosanski paša grozil z novim napadom. Po uspelem pohodu v Slavonijo se je bilo bati še hujše reakcije z bosanske strani, kjer je Malkoč-beg vršil velike priprave. A sredi teh je bil 1. junija 1562 nenadoma sklenjen osemletni mir med Ferdinandom in Sulejmanom. ⁹⁹

S tem so za nekaj časa prenehale hude borbe na hrvatski meji. Sedaj je bilo treba misliti na to, kako naj se krajina zavaruje za bodočnost in zato premirje za Kranjsko in sosednje dežele nikakor ni pomenilo oddiha od dosedanjih materialnih naporov. Cesar Ferdinand je zahteval od kranjskega deželnega zbora 1563 isto, kar je dežela sedaj že več let dajala, namreč 60.000 gold. za obrambo meje, na vsakih 100 funtov zemljiških dohodkov (Gült) 1 težkega konja in da vzdržuje 30 mož po 1 dobrega strelca. Po dolgem pregovarjanju je dežela dovolila 54.940 gld. in vse drugo. ¹⁰⁰ Zlasti je bil sedaj potreben denar za popravilo utrdb in oskrbovanje posadk v njih. Posebna komisija je pregledala in ocenila vse utrdbe. ¹⁰¹

Razen tega pa se dežele nikakor niso upale zanesti se na premirje. In res nam Valvasor pripoveduje, da so na Svečnico 1564 Turki znova bili na Kranjskem in da so divjali predvsem okoli Kočevja in Ribnice. Dosegli so celo Postojno. Opira pa to svoje poročilo na Not. Prov. in Mscr. Reiffn., ribniške arhivalije. ¹⁰² Zanikati ta napad vsekakor ni mogoče, čeprav dosedaj pregledano arhivalno gradivo ne nudi temu nobene opore in je obenem tudi sumljivo to, da je sedaj to že tretji napad po vrsti, ki ga Valvasor postavlja na Svečnico: 1559., 1560. in 1564. l. Dejstvo, da se je to zgodilo za časa premirja, ne moti prav nič, ker je na primer 21. maja 1564 deželni upravitelj razglasil, da mu je poslal Herbart Turjaški poročilo, da se zbira velika turška vojska za napad na Metliško in Kočevsko; zato je ukazal, naj bo pripravljena deželna obramba in 3., 5. in 10. mož. ¹⁰³

⁹⁸ Istotam.

⁹⁹ Klaić V., str. 233—238. — Jorga III., str. 55.

¹⁰⁰ Stan. arh., fasc. 217.

¹⁰¹ Klaić V., str. 238—240.

¹⁰² Valvasor XI., str. 8, 467; XV., str. 467.

¹⁰³ Stan. arh., fasc. 124 a.

In 27. februarja 1565 prosi Kranjska cesarja, naj kaj ukrene zaradi vedno se ponavljajočih turških napadov na Hrvatsko in Slavonijo kljub vladajočemu premirju.¹⁰⁴

Vendar to premirje ni trajalo dolgo. 25. julija 1564 je namreč umrl cesar Ferdinand I. Na cesarskem prestolu, v Avstriji, Ogrski in Hrvatski mu je sledil sin Maksimiljan II., medtem ko je na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem z Reko in Istro ter Goriško prevzel oblast njegov brat nadvojvoda Karel. Po turškem državnem pravu je s Ferdinandovo smrtjo prenehala veljavnost premirja. Zato je Maksimiljan II. poslal v Carigrad svojega odposlanca, da doseže podaljšanje premirja, na kar je Sulejman pristal. V tem pa je v Erdelju Ivan Sigismund Zapolja pričel vojno proti Maksimiljanu, toda po prvih uspehih je izgubil vse osvojeno ozemlje in še nekaj mest, ki jih je že preje imel. Ker je s tem Maksimiljanova vojska osvojila nekaj sultanovega ozemlja — Ivan Sigismund je bil vendar Sulejmanov vazal — se je sultan čutil prizadetega in je premirje preklical.¹⁰⁵

Tako se je spomladi 1565 vojna obnovila. Novi bosanski paša Mustafa Sokolović je začel z novimi napadi na Hrvatsko. Herbart Turjaški javlja 16. aprila, da je nedavno 4000 turških konjenikov pridrlo skoro do Kolpe.¹⁰⁶ Malo kasneje je Mustafa Sokolović pričel oblegati Krupo, važno utrdbo ob Uni. Kljub temu, da ji je prišla pomoč od vseh strani in da ji je Kranjska sama poslala pod deželnim upraviteljem Joštom Gallenbergom 3000 mož, je Krupa 23. junija 1565 vendarle padla.¹⁰⁷ Nevarnost za čim dalje manjši ostanek Hrvatske in za Kranjsko je s tem še bolj porasla, posebno še, ker so se sedaj tudi turški napadi še bolj pomnožili. Poleg tega pa je Sulejman napovedal Maksimiljanu za naslednje leto vojno pod osebnim vodstvom.

Obe strani sta se sedaj začeli resno pripravljati za bližnjo vojno. Karel je v ta namen želel, naj bi mu Kranjska na deželnem zboru 4. februarja 1566 dovolila poleg dosedanjih dajatev še 32.000 gld. za poravnanje dolgov, predvsem za plačo vojski. Toda dežela ne samo da je to odbila, temveč je izgovarjaje se na svoj težki položaj znižala dosedanjo dajatev dva in polkratno¹⁰⁸ (2 1/2 Herrengült), ki je znesla 55.000 gld., na dvakratno.¹⁰⁹ Kmalu nato so kranjski stanovi poslali h Karlu Herbarta Turjaškega in Maksa pl. Lamberga s prošnjo, naj jima dovoli iti na državni zbor v Augsburgu, da bi tam izprosila pri cesarju letno pomoč 100.000 gld., ki jih je bilo treba za obrambo Hrvatske krajine in Kranjske poleg dajatev Koroške in Kranjske, ki so šle vse v ta namen.¹¹⁰ Zaradi tega je Karel sklical nov deželni zbor, ki je končno dovolil dva in polkratno naklado, to je 55.000 gld.¹¹¹

¹⁰⁴ Istotam.

¹⁰⁵ Klaić V., str. 250—251. — Jorga III., str. 56—58.

¹⁰⁶ Stan. arh., fasc. 124 a.

¹⁰⁷ Istotam. — Klaić V., str. 252.

¹⁰⁸ O davčni nakladi glej: Janko Polec, Svobodniki na Kranjskem. GMS 1936, str. 19—20.

¹⁰⁹ Stan. arh., fasc. 217.

¹¹⁰ Stan. arh., Land. ver., Augsburg 1566, st. fasc. 86.

¹¹¹ Stan. arh., fasc. 217.

Medtem se je tudi cesarju posrečilo, da je na Ogrskem zbral vojsko s preko 40.000 možmi. Ker se je bilo bati, da bi sultan udaril proti Slavoniji in Hrvatski, je bila zaupana obramba teh dežel nadvojvodu Karlu, ki se je z 10.000 možmi iz Štajerske, Koroške in Kranjske utaboril pri Prelogu v Medjimurju. Istočasno je Herbart Turjaški dvakrat udaril v Bosno z znatnim uspehom, da je na ta način oviral sovražnika pri njegovih pripravah.¹¹²

Sultan je krenil 29. aprila s svojo vojsko iz Carigrada. Ko je pri Beogradu prekoračil Savo, je poslal del vojske proti Gjuli, sam pa se je napolil z drugim delom proti Sigetu, ki ga je branil Nikola Zrinski. Po dolgi in junaški obrambi, ki je stala Turke 18.000 konjenikov in 7000 janičarjev, in ko ni bilo nobenega upanja na rešitev, je Nikola Zrinski izpadel iz goreče trdnjave in v boju padel sam in večina njegove vojske. Tako je 7. septembra 1566 padel Siget. Pohod pa se ni nadaljeval, ker je tri dni prej umrl stari Sulejman pred Sigetom, ne da bi dočakal padeč.¹¹³

S smrtjo Sulejmana II. preneha v turški zgodovini doba velike rasti. On je bil zadnji veliki sultan osvajalec, ki je skoro vsako leto spomladi po prastari turški tradiciji začel nov vojni pohod. Njegov naslednik Selim II. (1566—1574) ni bil vojak, temveč velik častilec po Mohamedu prepovedane kapljice in ves predan uživanjem vseh vrst. Z njim in njegovimi nasledniki se pričinja doba počasnega propadanja ogromne vojaško urejene države.¹¹⁴ Vendar zaradi tega ni nastopilo takoj mirno razdobje tudi na njenih mejah. Obmejni sandžaki so nadaljevali z dosedanjo politiko, ki jim je donášala poleg slave tudi velike koristi.

Ker Selim II. ni mislil nadaljevati bojevite politike svojega očeta in ker so se poleg tega tudi poslabšali njegovi odnosi s Perzijo, ni bil naspnoten misli o sklenitvi miru z Maksimiljanom in Karlom. Vendar so se pogajanja vlekla v nedogled in šele 17. februarja 1568 je prišlo v Odrinu do osemletnega premirja, ki je določal status quo in letni »dar« 30.000 cekinov sultanu. Poseben člen je prepovedoval vsako četovanje ob meji tako s turške kakor s cesarjeve strani.¹¹⁵

Kakor običajno doslej tako je tudi sedaj ta prepoved veljala le na papirju. Turki so iz Kostajnice in Krupe še naprej napadali sedaj proti Sisku, drugič proti Glini in Korani. Zato sta morala nova hrvatska bana Jurij Drašković in Franjo Frankopan Slunjski biti neprestano na straži. Prav tako je morala biti tudi Kranjska pripravljena na nenaden sovražen obisk. Tako je na primer 12. avgusta 1568 opozoril deželni glavar deželo, naj bo pripravljena na nov turški napad, ker zadnja poročila govore, da zbirajo tri paše vojsko za pohod na Senj ali Bihač, lahko pa napadejo tudi Kranjsko. Obenem opozarja podeželsko prebivalstvo, naj spravi čimprej vse pridelke na varno.¹¹⁶ Res so Turki pri tej priliki prišli do Hrastovice in Siska na Hrvatskem.¹¹⁷

¹¹² Valvasor XV., str. 468. — Klaić V., str. 258, 262—263.

¹¹³ Jorga III., str. 58—62. — Klaić V., str. 260—262.

¹¹⁴ Jorga III., str. 137.

¹¹⁵ Istotam, str. 62—63. — Klaić V., str. 268.

¹¹⁶ Stan. arh., fasc. 124 a.

¹¹⁷ Klaić V., str. 271.

Taki napadi so se ponavljali neprestano tudi naslednja leta. Zato se bremena za Karlove dežele niso prav nič zmanjšala kljub premirju. Nasprotno. Za l. 1570 je prosil Karel kranjski deželni zbor, naj mu dovoli poleg običajnih dolžnosti (enega dobro oboroženega konja na 100 funtov pfenigov zemljiških dohodkov, 200 strelcev mesto 30. moža in v primeru nevarnosti 10. in 20. moža) še letno po 120.000 gld. za dobo 10 let. Ta denar bi se porabil v prvi vrsti za vojaške potrebe; kar pa bi ostalo, bi šlo za kritje dolgov, ki jih je bil prisiljen napraviti prav zaradi obrambe svojih dežel pred Turki. Po dolgih razpravah mu je dežela končno dovolila letno 68.181 gld. na dobo 12 let.¹¹⁸

V tem letu velike draginje in lakote so povečali splošno nesrečo še Turki s svojim napadom na Pivko. Valvasor, ki edini poroča o njem po MScr. Stein (gotovo neke kamniške arhivalije), ne ve povedati o njem nič drugega, kot da so tu z ropanjem in požiganjem naredili veliko škodo.¹¹⁹ Čeprav ne moremo navesti nobenega vira v potrditev Valvasorjevega poročila, ga tudi zavriniti ne moremo, ker so bosanski Turki prav v tem času dva do trikrat tedensko vpadali na Hrvatsko.¹²⁰ Vsekakor pa je moral biti to le napad majhnega obsega.

Napadi na Hrvatsko so se nadaljevali tudi naslednja leta. Ker so se l. 1570 zapletle Benetke zaradi Cipra v novo vojno s Selimom II., so na Kranjskem v tem času videli v vsakem večjem zbiranju turške vojske v Bosni že priprave za napad na Istro in Furlanijo. Tako je bilo izdano 6. aprila 1571 opozorilo vsej deželi, naj se pripravi, prav tako 1. aprila, 1. avgusta in 5. novembra 1572.¹²¹ Vendar so bile običajno vse turške priprave namenjene benečanski Dalmaciji, tako da je celo Hrvatska uživala ta čas malo več miru.¹²² Ko pa je bil 7. marca 1573 sklenjen mir med Benečani in Turki, so se obnovila četovanja bosanskih Turkov po Hrvatski, ki so seveda vedno imela svoj odziv tudi na Kranjskem v obliki opozoril in pripravljenosti. Vendar so bili tudi napadi na Hrvatsko le manjšega obsega.¹²³

To ni trajalo dolgo. Že naslednje leto 1574. l. so Turki pričeli napadati Hrvatsko in Slavonsko krajino z velikimi silami. Da bi se kolikor toliko zavarovali pred njimi, so sklenili hrvatski stanovni organi stalno domačo vojsko, takozvane haramije, ki naj bi čuvali ob Kolpi in po notranjosti dežele. Obenem pa so se začeli pojavljati med hrvatskim plemstvom glasovi, naj bi se še zadnji ostanki hrvatskega kraljestva podredili Turkom.¹²⁴

Da bi pomagal Hrvatski in Slavonski krajini v tem težkem stanju, se je Maksimiljan II. trudil v Carigradu, da bi premirje okrepil in podaljšal. Toda komaj se mu je v novembru 1574 posrečilo doseči podalj-

¹¹⁸ Stan. arh., fasc. 217 a. — S. Jug, Slovenski »zapovedni list« iz l. 1570 in novi vinski davek. GMS 1942, str. 75.

¹¹⁹ Valvasor XV., str. 483.

¹²⁰ Klaić V., str. 277.

¹²¹ Stan. arh., Landtags-Protocoll I, fol. 390, 471, 496, 515. — Radics, Herbard VIII., str. 280—285.

¹²² Klaić V., str. 276—277.

¹²³ Istotam, str. 302.

¹²⁴ Istotam, str. 306, 309.

šanje, že je 12. decembra umrl sultan Selim II., s čimer je premirje samo po sebi prenehalo veljati. Zopet je moral cesar Maksimiljan poslati novo poslanstvo v Carigrad k novemu sultanu Muradu III. (1574—1595). 22. novembra 1575, je bilo premirje znova podaljšano za 8 let. Toda skoro celo l. 1575 je trajalo vojno stanje.¹²⁵

Zaradi čimdalje bolj neznosnih razmer v Hrvatski in Slavonski krajini in čim dalje bližje nevarnosti se je tudi v notranjeavstrijskih deželah bolj in bolj javljalo vprašanje, kako urediti obrambo, da bo uspešna in da bo odgovarjala potrebam. Herbart Turjaški, vrhovni poveljnik Hrvatske krajine — l. 1568 sta postala dotedanja namestnika vrhovnega poveljnika za Hrvatsko in Slavonijo samostojna¹²⁶ — je zlasti silil na to, da bi se vsa obramba enotno uredila na osnovi skupnega obrambnega reda (Defensionsordnung). Prve razprave v tem smislu so se vodile že aprila 1574 na sestanku štajerskih, koroških in kranjskih odposlancev v Gradcu, ki pa niso privedle do nikakih sklepov. Zanimiv je predlog Lazarja Schwendija, ki ga je predložil zbranim odposlancem 23. aprila in kjer pravi, da so za obrambo meje potrebne najprej močne utrdbe in stalna vojska. Ta naj bi bila sestavljena iz kmetov in rokodelcev, ki naj bi jih za stalno naselili ob meji, jim dali hišo in nekaj zemlje, obenem pa bi za primerno plačo opravljali tudi vojaško službo.¹²⁷ Vendar je minilo še mnogo časa, preden se je to izvršilo.

Nadvojvoda Karel je za 15. avgust 1575 zopet sklical odbore treh dežel v Bruck na Muri, da bi nadaljevali prepotrebna posvetovanja o obrambnem redu. Obrambni red, ki so ga po dolgem posvetovanju sprejeli, je določal med drugim, da je treba oborožiti in izuriti vse sposobne podložnike. V ta namen se v mestih, trgih in na deželi osnujejo strelišča, kjer se bodo ti vadili in tekmovali v streljanju. Izmed 30., 10. in 5. moža pošljejo vse dežele določeno število mož na mejo, ki se četrletno menjajo, da se bodo tako vsi izurili. Dalje je bilo določeno, da vsak četrtnik razpolaga v svoji četrti s 500 možmi. Poskrbeti je treba, da se te in tudi druge točke, ki so podrobneje določale razvrstitev vojske in podobno, čimprej izvedejo. Da pa bo mogoče ves načrt za obrambo izpeljati, je bilo sklenjeno, da mora vsakdo prispevati za obrambo štirideseti del svojega premoženja.¹²⁸

Za časa tega zborovanja so prihajala vznemirljiva poročila o velikem zbiranju turške vojske tako proti Slavoniji kakor proti Hrvatski. Herbart Turjaški, ki je bil tudi v Brucku, je na ta poročila konec avgusta odhitel na mejo. Res je bil zbral bosanski Ferhat-paša okoli 3000 mož in udaril najprej na Bihać; a ko tega ni mogel zavzeti, je z 10—12.000 možmi odrinil dalje na Hrvatsko. Herbart Turjaški je hitro zbral okoli 1000 konjenikov in pešcev ter se spustil 22. septembra 1575 pri Budačkem v boj s turškimi predstražami, ne vedoč, da je v bližini vsa turška vojska. V bitki, ki se je

¹²⁵ Istotam, str. 309, 315. — Jorga III., str. 165.

¹²⁶ Klaić V., str. 274.

¹²⁷ Stan. arh., Land. ver., Graz 1574, st. fasc. 90. — Obširno piše o tem sestanku Dimitz III., str. 40—46.

¹²⁸ Stan. arh., Land. ver., Bruck 1575, st. fasc. 87; Brucker Libell de 1578, fol. 354—367. — Dimitz III., str. 47—50.

končala s popolno zmago Turkov, je padel tudi Herbart Turjaški z mnogimi drugimi Slovenci.¹²⁹

Dimitz¹³⁰ in Klaić¹³¹ navezujeta takoj na turško zmago pri Budačkem Valvasorjevo poročilo, da so Turki to leto vpadli na Kranjsko, osvojili Metliko in jo oplenili ter požgali, prebivalstvo pa deloma pobili, deloma odpeljali v sužnost.¹³² Vendar Valvasor, ki navaja kot svoj vir enkrat MS. Prov., drugič pa Not. Schönleben, nikjer ne pove časa, kdaj se je to zgodilo. Gotovo je, da se to ni zgodilo takoj po porazu pri Budačkem, ker v sejnem protokolu deželnega odbora najdemo, da je deželni odbor že 23. septembra ukazal splošen vpoklic in prosil Koroško, Goriško in Trst za pomoč. Na pomirjujoče poročilo Ivana Turjaškega pa je bil deželni vpoklic že 27. septembra razpuščen.¹³³ Verjetneje se je to zgodilo že preje. Kranjski deželni odbor poroča namreč že 12. avgusta nadvojvodu Karlu, da so Turki oblegali Bihać in z močnimi silami napadli Dubovac in Metliko.¹³⁴

Zaradi poraza pri Budačkem je bila Hrvatska krajina še bolj izpostavljena turškim napadom. Njen novi vrhovni poveljnik Ivan Turjaški je napel vse sile, da bi zadržal Turke, kar se mu je do neke mere posrečilo, ker zmage pri Budačkem Turki niso mogli izkoristiti. Sicer so še vedno prihajala nova poročila o zbiranju turške vojske in njenih pripravah za napad ne samo na Hrvatsko temveč tudi na Kranjsko.¹³⁵ A niti Kranjska niti Hrvatska nista doživeli večje nesreče, čeprav so se Turki še vedno v manjših četah zaletavali v Hrvatsko krajino.

Tudi naslednje leto turški napadi niso prenehali, čeprav je Murad III. pristal na podaljšanje premirja že 22. novembra 1575. Hrvatska krajina je to leto doživela 50—60 turških napadov in je izgubila med važnejšimi utrdбами Bužin, Hojsičev Gradac in Cazin. Razumljivo je, da je zaradi tega morala biti tudi Kranjska vedno pripravljena. Že prve dni januarja so prihajala poročila, da mislijo Turki napasti Kras in Pivko.¹³⁶ V jeseni je bila nevarnost tolika, da je dežela 3. septembra vpoklicala 5. in 10. moža in prosila za pomoč Koroško in Goriško.¹³⁷ 9. septembra je bil vpoklic še pod orožjem, ker tega dne prosi Krištof Turjaški, naj ga obdrže za ves čas polne lune.¹³⁸ 17. oktobra je nato prosil Jurij Barbo, četrtnik na Krasu, naj mu izplačajo denar, ki ga je porabil za vpoklic zadnjič, ko so bili Turki na Grobniškem polju, kar je bilo verjetno v preteklem septembru.¹³⁹ Pri tej priliki so prišli Turki verjetno tudi na Kranjsko, ker Ungnad

¹²⁹ Valvasor XV., str. 486—498. — Radics, Herbard VIII., str. 328—332. — Dimitz III., str. 52—53. — Klaić V., str. 312—314.

¹³⁰ Dimitz III., str. 55.

¹³¹ Klaić V., str. 314.

¹³² Valvasor XI., str. 389; XV., str. 499.

¹³³ Landtags-Protocoll I., fol. 137—152.

¹³⁴ Po aktu v Dunajskem dvornem arhivu J. Hammer, Geschichte des Osmanischen Reiches IV., str. 613.

¹³⁵ Poročila z dne 17., 18., 19., 29., 30. oktobra, 2. novembra, 5. decembra 1575. Landtags-Protocoll II., fol. 157, 158; 161—161, 174.

¹³⁶ Landtags-Protocoll II., fol. 183.

¹³⁷ Istotam, fol. 266—266'.

¹³⁸ Istotam, fol. 270.

¹³⁹ Istotam, fol. 273'.

pravi v svojem spisu z dne 18. oktobra 1576., da je to leto 3000 Turkov prekorlačilo Kolpo in opustošilo nekaj vasi na Kranjskem.¹⁴⁰

V tem času, 12. oktobra 1576, je umrl cesar Maksimilijan II., s čimer je vnovič prenehalo veljati nedavno sklenjeno premirje. Vendar je novi cesar Rudolf II. že 25. decembra 1576 dosegel obnovitev premirja za nadaljnih osem let, ki pa za Hrvatsko kakor vedno — tudi sedaj ni veljalo.¹⁴¹

Odkar je v bosanskem pašaluku gospodoval Ferhat-beg, sosednje dežele niso imele več miru. Ta je napel vse sile, da bi se polastil vsega ozemlja med Uno, Kolpo in Korano. Najprej je ukazal popraviti in utrditi vse zapuščene in uničene utrdbe, katerih se je polastil v zadnjem času, da bi odtod lahko nadaljeval svoje napade. Okrog teh utrdb je naseljeval iz notranjosti velike množine vlahov, ki so služili kot neredna vojska za napade v sosednje dežele. Kmalu so postali zelo velika nevarnost ne samo za Hrvatsko krajino, temveč tudi za Kranjsko, zlasti za Kras in Pivko. Cesar Rudolf II. je že 7. maja 1577 izdal ukaz, da jih je treba pregnati iz Like¹⁴², a storilo se menda ni nič, ker še naslednja leta tožijo kranjski stanovci o tej novi nadlogi.

Iz teh razlogov je bilo nujno potrebno lotiti se končno vprašanja ureditve in obrambe Hrvatske in Slavonske krajine, posebno še, ker se sklepi zadnjega sestanka v Brucku niso kaj prida izvedli. Zato je Rudolf II. sklical na Karlov predlog na Dunaj za avgust 1577 veliko zborovanje odbornikov vseh svojih dežel. Notranjeavstrijske dežele so imele kot najbolj ogrožene glavno besedo. Zahtevale so, da se s pomočjo vse nemške države poviša vojska v Krajinah in da tudi cesar pomaga s 140.000 gld. pri vzdrževanju Hrvatske in Slavonske krajine, ki naj se ločita od Ogrske in prepustita v vojaškem oziru nadvojvodu Karlu. Vendar z uspehom tega zborovanja notranjeavstrijske dežele niso bile zadovoljne, kakor sledi iz pisma z dne 22. septembra 1577 nadvojvodu Karlu, kjer pravijo, da niso dosegle drugega kot nekaj topov in municije.¹⁴³

Medtem pa je Ferhat-beg pričel z novimi napadi na Hrvatsko krajino, kjer so mu 29. septembra padli v roke gradovi Podzvizd, Zgornja Kladaša, Sturlić, Ajtić-grad in Turka Mihala Peč, kakor poroča 3. oktobra Ivan Turjaški, ki toži, da ima sam le 600 mož, Ferhat-paša pa 6000.¹⁴⁴ Kranjska je na to vpoklicala svojo vojsko, ker se je bilo bati, da Turki ne pridejo tudi na njeno ozemlje. In menda so res vpadli v Slovensko marko in opustošili tukaj 152 krajev, kakor javlja neki popis škode, povzročene po Turkih v l. 1577 do 1582, za državni zbor v Augsburgu l. 1582.¹⁴⁵

¹⁴⁰ Po spisu v Dunajskem c. kr. hišnem arhivu: Hammer IV., str. 613.

¹⁴¹ Klaić V., str. 323—324.

¹⁴² Klaić V., str. 326.

¹⁴³ Stan. arh., Land. ver., Dunaj 1577, st. fasc. 101 b. — Klaić V., str. 326—327.

¹⁴⁴ Landtags-Protocoll II., fol. 354'—358'.

¹⁴⁵ Po spisu v Dunajskem Vojnem arhivu: F. Hurter, Geschichte Kaiser Ferdinand II. und seiner Eltern. I. Schaffhausen 1850, str. 302. Število opustošenih krajev se mi zdi sumljivo visoko in se mi zato vsiljuje misel, da ni mišljena Slovenska marka — Windische Mark, kakor piše Hurter, temveč Windischland — Slavonija.

Napadi na Hrvatsko krajino so se nadaljevali. 13. novembra je padla važna utrdba Ostrožac. Dva dni prej je Kranjska ponovno ukazala pripravljenost 5., 10. in 20. moža, ker je Ivan Turjaški sporočil, da grozi nevarnost Bihaću.¹⁴⁶ Kmalu nato je padel Zrin in 13. januarja 1578 važna utrdba Gvozdansko.¹⁴⁷

Ni čudno, če so ti hudi udarci zelo neprijetno odjeknili na Kranjskem in v ostalih notranjeavstrijskih deželah ter vzpodbodli tako nadvojvodo Karla kot cesarja Rudolfa II., da ukrenejo nekaj uspešnega za nadaljnji obstoj Hrvatske in Slavonske krajine. Ker je cesar že 12. septembra 1577 prosil Karla, da prevzame s 1. januarjem 1578 vojaško upravo Hrvatske in Slavonske krajine, se je hotel ta resno pripraviti na težko nalogo. Za 1. januar 1578 je sklical odposlance Štajerske, Koroške, Kranjske in Goriške na sestanek v Bruck na Muri. V svoji propoziciji je 2. januarja poudaril, da je sklenil prevzeti vojaško upravo obeh Krajin. Zato jih je prosil, naj mu dovolijo zadostno denarno pomoč za pet let. Za vzdrževanje obeh Krajin je potrebno letno 548.205 gld., ki jih morajo prispevati nje-gove dežele, ker se ni mogoče zanašati na nikako pomoč od drugod. Dalje je želel, da mu odposlanci povedo svoje mnenje glede na uspešno obrambo Krajin in glede na obmejne utrdbe. Deželni zastopniki so njegovim željam po večini ustregli in sklenili, da se odslej vzdržuje v Hrvatski krajini 2435 mož, kar stane letno 160.848 gld. Kranjska je prevzela nase breme 94.222 gld. 44 kr. 2 pf. Zlasti so se zavzeli za popravilo in obnovitev utrdb ter sklenili, da se sezida v Hrvatski krajini nova velika trdnjava. Obrambni red iz l. 1575 so nekoliko spremenili. Kakor prejšnji tako je tudi novi določal, da se oborože in popišejo vsi podložniki. Izmed njih se izbere 30. mož, od katerih se četrtnina pošlje za tri mesece na mejo, da se tako četrletno se menjaje vsi dobro izurijo. Na ta način bo vedno nekaj vojske na meji. Izmed preostalih podložnikov se izbere še 10. mož, ki se vpokliče skupno s 30. možem, če udari sovražnik v deželo. V potrebi in kadar deželi ne preti neposredna nevarnost, se lahko 10. in 30. mož uporabita tudi izven dežele. Vsi podložniki se pokličejo pod orožje le, če gre sultan ali beglerbeg osebno nad deželo.¹⁴⁸

Turki med tem časom niso mirovali, še manj pa, ko je nastopilo lepše vreme. Že 23. marca 1578 poroča Gašpar Rab iz Senja, da zbira hlivanjski beg svojo vojsko, s katero namerava naslednji, veliki teden udariti najbrže v Liko.¹⁴⁹ Že naslednji dan javlja Ivan Turjaški, da je po zadnjih poročilih pričakovati, da bodo Turki, ki se zbirajo pri Udbini, vpadli na veliki četrtek ali veliki petek najbrže proti Črnomlju in Metliki.¹⁵⁰ In res je po nekem poročilu v »Neuwe Zeytung« iz l. 1578¹⁵¹

¹⁴⁶ Dimitz, Regesten, MHVK 1859, str. 89.

¹⁴⁷ Klaić V., str. 329.

¹⁴⁸ Bruckerischer Libell de 1578 v Stan. arh. — Dimitz III., str. 59—66. — Klaić V., str. 330—331.

¹⁴⁹ Stan. arh., fasc. 124 a.

¹⁵⁰ Istotam.

¹⁵¹ Neuwe Zeytung. Ein Wahrhaftige vnd erschroekliche Neuwe Zeytung, Wie der Tuerck ist den 28. tag Marcii für die Statt Medlinge gezogen vnd eingenomen hat. Wie er allda zwey Tausent Menschen vmbbracht vnd weggeführt hat vnd wie er darnach den zwölfften tag Aprilis von den Windischen

prišlo 28. marca — na veliki petek — do 8000 Turkov pod Metliko in jo pričelo oblegati, ker se na poziv ni hotela predati. Ko so po večdnevnem streljanju porušili mestno obzidje, so se 12. aprila polastili mesta. Poročilo nato popisuje, kako so Turki jezni, ker so pri obleganju izgubili 2000 mož, obglavili vsi mestne svetovalce in jih mrtve zanesli nazaj v mestno posvetovalnico. Nato so segnali na trg vse meščane, oplenili vse hiše, ženske onečastili, nato pa zaprli cerkev in jo z mestom vred zažgali, tako da je zgorelo do 600 žensk. Vse moške, po številu okoli 900, pa so odpeljali v sužnost.

Valvasor poroča po MS. Prov., da so Turki 28. marca prišli pred Metliko, a da so jih 12. aprila od tod pregnali. K temu še dostavlja, da se Merian¹⁵² moti, ko pravi, da so Turki tokrat osvojili Metliko.¹⁵³ Merian je zelo verjetno posnel svojo trditev iz »Neuwe Zeytung«, medtem ko se zdi, da Valvasorjevo poročilo sloni na naslovu »Neuwe Zeytung«, iz katerega človek res dobi vtis, kot da so slovenski in hrvaški kmetje potolkli 12. aprila Turke pred Metliko. Iz drugega poročila v »Neuwe Zeytung« pa sledi, da so ta poraz doživeli Turki pred Bihaćem (Wütz). Kdo ima torej prav?

Ohranjeno arhivalno gradivo nudi popolnoma drugačno sliko. Na veliko noč, 30. marca, piše Ivan Karinčič iz Novigrada Ivanu Turjaškemu, da so na veliki petek ropali Turki pod hlivanjskim begom in Kapidži-pašo ob Mrežnici in do Kolpe ter požgali trg Dubovac. Ko pa so zvedeli, da se je Ivan Turjaški dvignil s svojo vojsko, so se umaknili in spotoma požgali še cerkev v Klokoči. Po novih poročilih pa mislijo te dni znova napasti ozemlje med Dobro in Kolpō. Zadnjega marca sporoča to novico Ivan Turjaški Kranjski iz Podbrežja ob Kolpi. Tudi on omenja samo turški napad na veliki petek na Dubovac in okolico. Novo zbiranje Turkov pa kaže, da hočejo opustošiti še vse, kar je ostalo med Dubovcem in Metliko. O kakšnem obleganju ali vsaj napadu na Metliko, ki bi po »Neuwe Zeytung« še trajal, nič ne ve. Ko mu na to 2. aprila odgovarja deželni glavar iz Ljubljane, tudi v njegovem pismu ni sledu o kakem obleganju Metlike v tem času. 11. aprila je dežela razglasila na Karlovo zapoved splošni vpoklic zaradi neprestanih turških napadov na Hrvatsko krajino, zlasti zaradi pred nekaj dnevi izgubljenega Drežnika. Iz pripisa je razvidno, da se razglas ni objavil, ker za vpoklic ni hrane. 13. aprila je prišlo poročilo, da je nevarnost pred Turki prenehala.¹⁵⁴

Iz vseh teh sočasnih spisov sledi, da v tem času ne samo, da Metlika ni padla v turške roke, kar trdi Valvasor, temveč da je Turki sploh niso napadli. Vendar, četudi dopustimo možnost, da bi Turki prišli do Metlike,

vnd Krapadischen Bawren mit zwölff Tausent Mann geschlagen ist worden etc. Anno MDLXXVIII. — O tem tisku glej: P. Radics, Ueber des Anton Vramecz »Chronika vezda«. Laibach, bei Joh. Manlius 1578, und über des letzten Buchdruckerei im Allgemeinen. MHVK 1861, str. 86—87.

¹⁵² Topographia Provinciarum Austriacarum Austriae, Styriae, Carinthiae, Carnioliae, Tyrolis etc. . . . An tag gegeben vnd verlegt durch Matthaem Merian in Franckfurt am Mayn 1649, str. 123.

¹⁵³ Valvasor II., str. 389.

¹⁵⁴ Stan. arh., fasc. 124 a.

o kakem daljšem obleganju ne more biti govora. Seveda nastane sedaj vprašanje, kaj je s poročilom v »Neuwe Zeytung«, ki tudi nosi letnico 1578. Ker je gotovo, da poročilo o Metliki ne drži, je možno, da je izmišljeno oziroma vsaj pretirano, ali pa da pod »Medlingen« ni mišljena Metlika, temveč neki drugi kraj. Oblika »Medlingen« za Metliko je za ta čas precej nenavadna, ker v skoro vseh sodobnih arhivalijah stoji Mötling ali Möttling.

Sredi aprila je, kakor smo videli, prenehala neposredna turška nevarnost za Kranjsko. A le za nekaj časa. Maja meseca, ko se je novi poveljnik Hrvatske krajine Ivan Fehrenberger pripravljal, da bi prinesel nekaj hrane v od vseh strani obkoljeni Bihać, za kar je moral zbrati precej vojske, so Turki vpadli na Kranjsko pri Kočevju. Valvasor pripoveduje po Not. Prov., da so se z zvijačo polastili Kostela, mnogo ljudi pobili, druge pa odpeljali.¹⁵⁵ Istočasno so oropali tudi sosednje kraje na Kočevskem. Ko pa so se z velikim plenom obteženi vračali, jih je 22. maja pri Topoloviču blizu Drežnika napadel Fehrenberger ter jih nagnal v beg. Preko 900 Turkov je bilo ubitih ali pa ujetih.¹⁵⁶

Neprestani turški napadi na Hrvatsko krajino so končno prisilili nadvojvodo Karla, da je sklenil z večjo ekspedicijo proti bosanskim Turkom olajšati njen položaj. Pod poveljstvom Jurija Khevenhillerja je znatna vojska 7000 mož, zbranih največ iz Koroške, Kranjske, Goriške in Istre udarila proti Bihaću in dosegla znatne uspehe. A čim dalje je prodirala, tem težji je postajal njen položaj, posebno ker Ferhat-beg ni hotel sprejeti odločilne bitke, temveč se je vedno umikal. Ko pa se je Khevenhiller pričel vračati, je Ferhat-beg zopet osvojil vse odvzeto ozemlje. Tako se je ta pohod končal brez uspeha.¹⁵⁷

Naslednje leto 1579 je preteklo v glavnem mirno, ker je bila celo leto zbrana znatna vojska 2000 mož v Hrvatski krajini, da je ščitila zidanje nove trdnjave, za katero je bil 13. julija položen temeljni kamen v bližini Dubovca ob Kolpi.¹⁵⁸ Kmalu je bila utrdba, ki je dobila po nadvojvodu Karlu ime Karlovec, toliko dograjena, da je mogla postati sedež vrhovnega poveljnika za Hrvatsko krajino. S postavitvijo Karlovca je dobila krajiška vojska močno oporo, Metliška in Kranjska pa dober ščit. Turški napadi na Kranjsko so s te strani prenehali. Odslej so se turške čete usmerile največ proti spodnji Kolpi in Turopolju, napadi na Kranjsko pa so prišli skozi Vinodol na Kras in Pivko ter na Kočevsko.

Tako Kranjska tudi po zgraditvi Karlovca ni uživala miru. Že preje smo slišali, da je Ferhat-beg nastanil v Liki Vlahe, ki so imeli nalogo, kot neredna vojska vznemirjati sosednje dežele. Zato tožijo kranjski stanovi na deželnem zboru 17. decembra 1581 v svojem odgovoru nadvojvodu Karlu, da je nujno potrebno očistiti Liko teh novih gostov, ki se vedno bolj zajedajo proti zapadu. Boje se, da se bodo v kratkem začeli zaletavati preko Hruševskega gozda v deželo, kar je treba na vsak način preprečiti.

¹⁵⁵ Valvasor XI., str. 217.

¹⁵⁶ Valvasor XV., str. 504—505. — Dimitz III., str. 67. — Klaić V., str. 336.

¹⁵⁷ Valvasor XV., str. 504. — Dimitz III., str. 68—69. — Klaić V., str. 326.

¹⁵⁸ Klaić V., str. 337—338.

Zato je predvsem poslati nekaj vojske v Gerovo in Klano, da bo te napade prestrezala.¹⁵⁹

Deželni stanovi so imeli prav. L. 1582 imamo res več poročil o turških napadih. 19. marca sporoča Ivan pl. Edling, četrtnik na Krasu, da je prejel ukaz, da izvede splošni vpoklic in pošlje zbrano vojsko v Logatec. To je naredil, a iz Logatca je prejel poročilo, da je tam velik strah in beg pred Turki.¹⁶⁰ Iz tega bi smeli sklepati, da so morali biti Turki zelo blizu. In res poroča Valvasor po Not. Prov., da je marca meseca prišla manjša turška četa v deželo in iz okolice Poljan ob Kolpi odpeljala čez 30 ljudi.¹⁶¹ Na drugem mestu pa pravi, da je bilo to konec februarja.¹⁶²

Že 6. aprila je prišlo novo poročilo, ki je javljalo, da se zbirajo v Liki trije begi. Zato se je bati vpada v Pivko in na Kras. Dežela je zato razglasila tu splošno pripravljenost kakor tudi na Kočevskem in okoli Ribnice.¹⁶³ Nekaj kasneje, 29. junija, je dežela znova prosila Karla za okrepitev straže v Gerovem in Klani ter oprla svojo prošnjo na to, da se je pretekle dni pritihotapilo sedem turških martolozov med Klano in Gutnekom vse do Loža, kakor se je to zgodilo že večkrat, in odpeljalo sedem ljudi. Toda tokrat niso imeli sreče, ker so ljudje pohiteli za njimi in rešili 6 ujetnikov, sedmega pa so Turki ubili, a sami tudi izgubili dva člana. Pri tej priliki omenja dežela, da so v Gerovem zgradili stolp, tabor, kamor se v nevarnosti zatečejo okoličani.¹⁶⁴

Turška nevarnost tudi poslej ni prenehala. Julija in avgusta je morala biti dežela ponovno pripravljena. Po Valvasorju je 28. novembra 1582 izšel ukaz za nov vpoklic, a Turkov sedaj ni bilo.¹⁶⁵ Deset dni kasneje pa so Turki pod Ali-begom Malkočevićem udarili proti Karlovcu in 8. decembra pri Ozlju porazili četo karlovških arkebuzirjev, nato pa vdrli na Kranjsko in napravili veliko škodo okoli Kostela, Poljan in Črnomlja. Ker so poročila govorila, da so zbrani trije begi, od katerih je le Ali-beg vpadel v deželo, medtem ko ostala dva še čakata in se morda pripravljata za še hujši napad, je bil 13. decembra objavljen ukaz, naj deželna konjenica takoj-odide v Metliko, 5., 10. in 30. mož pa naj bodo pripravljeni, da na tri strele takoj odhite na mejo.¹⁶⁶ Že dva dni kasneje pa je vrhovni

¹⁵⁹ Stan. arh., fasc. 220.

¹⁶⁰ »... daß da zu Lohitsch tirkenß halben ain grossen flucht sein soll.« Stan. arh., fasc. 124 a.

¹⁶¹ Valvasor XV., str. 505.

¹⁶² Valvasor XI., str. 449.

¹⁶³ Stan. arh., fasc. 124 a.

¹⁶⁴ »... allererst jezt abgeloffner Tagen Siben Türghischer Martholosen für Gerouo herein in dieses Landt Eur Für. Dr. Diction gra zwischen Clan vnd Guettenegk sowol hieuer offter gestrifft vnnd Siben gefangener Christen Seheln hinweghgeführt haben.« Stan. arh., fasc. 124 a.

¹⁶⁵ Valvasor X., str. 337.

¹⁶⁶ 11. decembra 1582 piše Jošt Josip pl. Thurn, vrhovni poveljnik Hrvatske krajine iz Žužemberka: »Also spier ich am Himell, das der Feindt noch im Lanndt ist, vnnd brent vnnd sengt hefftig. Bey Costl vngeuer Pöllan, Tschernembl vnnd deren enden, das Ich gleich sorg trag, wie Ich von hinen nach Grätz im Möttlinger Poden gelangen werde.« Stan. arh., fasc. 125. — 13. decembra 1582 pravi deželni glavar v neodposlanem razglasu za splošen vpoklic, da so se zbrali trije begi, »deren einer nicht allein die gehaltenen Carlstattischen

poveljnik Hrvatske krajine javil, da se zaradi naraslih voda in slabega vremena vpada ni več bati.¹⁶⁷

Zaradi tako narasle turške nevarnosti ni prav nič čudno, če je deželni zbor kranjski v januarju 1583 postavil kot pogoj za izpolnitev dovoljene pomoči očiščenje Like in okrepitev straže v Klani in Gerovem. V svojem odgovoru nadvojvodu Karlu 25. januarja 1583 pravijo namreč deželni stanovi, da je zaradi turške Like v nevarnosti Kras in Pivka kakor Metlika in Črnomelj. Ljudje v teh krajih morajo biti vedno pripravljene na napad. Turški Vlahi, ki jih je bilo okoli 3000, se stalno širijo in so lansko leto močno napadali Vinodol vse do Reke. Zaradi tega je bilo prebivalstvo vedno v velikem strahu in je dostikrat bežalo s svojih domov. Zato ponovno zahtevajo močnejšo posadko v Gerovem in Klani.¹⁶⁸

Vendar o kakem podjetju proti Liki l. 1583 ne vemo ničesar. Ne omenja se pa tudi noben napad s turške strani na Kranjsko. Le konec junija je prišlo poročilo, da se Ferhat-beg pripravlja za napad, nakar je bila zapovedana pripravljenost 5., 10. in 30. moža ter konjenice.¹⁶⁹ Mir, ki je sedaj zavladal na turški meji, je posledica vojne Murada III. s Perziji.¹⁷⁰ Zaradi te vojne je Murad III. tudi rad pristal 11. junija 1584 na novo podaljšanje premirja z Rudolfom za 8 let. Zaradi tega pa se razmere na meji tudi sedaj niso nič spremenile, ker se obmejni sandžaki za premirje niso zmenili.

Že januarja 1584. l. so se bosanski Turki začeli zbirati za nov napad proti Kranjski. Toda zaradi velikega odziva, ki ga je na Kranjskem sprožil vpoklic, so Turki odnehali od svoje namere. Toda marca, maja in septembra je bila dežela znova prisiljena zbrati svojo vojsko, ker so Turki ponovno grozili z napadom. Prav tako je bilo oktobra. 19. oktobra je vrhovni poveljnik Jošt Josip pl. Thurn javil iz Karlovca, da se pri Vuniću zbira velika turška vojska pod bosanskim pašo in tremi sandžaki: Sinan-begom, Memi-begom in Isdribegom ali Kovačevićem. Kljub temu, da ni vedel, kam mislijo kreniti, je zahteval pripravljenost. 22. oktobra mu je dežela odgovorila, da je ukrenila, kakor je ukazal. Vendar pristavlja, da je mnenja, da se sedaj ni več bati večjega napada, ker je zapadel sneg.¹⁷¹

Dva dni kasneje, 24. oktobra, pa so Turki vpadli v deželo in oplenili okolico Kostela, Poljan in Kočevja ter z obilnim plenom odpeljali tudi mnogo ljudi. Pri tem so precej trpele soseske Dolenja vas, Rakitnica in Prigorica v Ribniškem gospostvu, medtem ko so bile Poljane popolnoma požgane, pri čemer je pogorelo tudi tamkajšnje župnišče.¹⁷² Ni pa verjetno

Archibuschier Pherdt beraiht erlegt vnnd geschlagen, Sunder auch numehr im Lanndt bey Cosstl, Pöllan, Tschernembl vnd derselben Enndn mit Feuer vnd schwerdt, Rauben vnd Prennen, mercklichen vnnd grossen schaden gethan vnnd noch nicht aufhören noch absezen wölle«. Stan. arh., fasc. 124 a. — P. Radics, Familien-Chroniken krainischer Adeliger im 16. und 17. Jahrhundert. MMK 1903, str. 11. — A. Dimitz, Geschichtliches aus dem landesgerichtlichen Archive im Laibach. MHVK 1863, str. 6.

¹⁶⁷ Stan. arh., fasc. 124 a.

¹⁶⁸ Stan. arh., fasc. 220.

¹⁶⁹ Stan. arh., fasc. 124 a.

¹⁷⁰ Klaić V., str. 354. — Jorga III., str. 244.

¹⁷¹ Stan. arh., fasc. 124 a.

¹⁷² Stan. arh., fasc. 221, spis z dne 4. februarja 1585.

Valvasorjevo poročilo, posneto po Not. Labac., da bi več tisoč Turkov prišlo vse do Ljubljane in tu naredilo mnogo škode, a bilo končno odbito.¹⁷³ Po poročilu turških ujetnikov je bilo 8400 konjenikov in 600 pešcev pod vodstvom Ali-age, ki je kot tefterdar-paša, to je beglerbegov blagajnik, prišel izplačevati plačilo turškim vojakom. Ko so se Turki vračali, jih je v dolini Močila pri Slunju napadel Jošt Josip pl. Thurn skupno s hrvatskim banom Tomažem Erdödijem, ki sta imela 1330 konjenikov in 700 pešcev, ter jih porazila. Turkov je padlo preko 2000, med njimi sam tefterdar-paša, Memi-beg in drugi odličniki. Ujetih je bilo 60 Turkov. Pri tem so bili osvobojeni vsi krščanski ujetniki.¹⁷⁴

Težki poraz pri Slunju, kakršnega bosanski Turki po lastnih izjavah še niso doživeli, odkar je bila Bosna pod turško oblastjo, je po Megiserjevem pripovedovanju zelo razdražil sultana Murada III., ki je že hotel odpovedati premirje. Ko pa so ga poučili, da so Turki prvi napadli, je ponovno zapovedal obmejnim pašem, da se točno držijo premirja.¹⁷⁵ Brez dvoma je vse to le plod Megiserjeve domišljije, ker vse naslednje leto je živela dežela v neprestanem strahu pred Turki, ki so po številnih in neprestanih poročilih hoteli maščevati svoj zadnji poraz.¹⁷⁶ Valvasor poroča, da je 9. avgusta prišla manjša turška četa pred Kostel in odpeljala nekaj ljudi. 24. oktobra pa je nato Deffter-paša oplenil vso njegovo okolico.¹⁷⁷ Prvo poročilo je verjetno, drugo pa je treba brez dvoma postaviti v l. 1584, ko so Turki res 24. oktobra pod tefterdar-pašo penili okoli.

Naslednja leta so potekla za Kranjsko mirneje, ker so se vsi turški napadi razbili že v Hrvatski krajini. Najvažnejše je bilo, da je bil l. 1586 Ferhat poklican za vrhovnega poveljnika v Perzijo.¹⁷⁸ Pa tudi poraza pri Ivaniću 6. decembra 1586 in pri Kaczorlaku 22. avgusta 1587 sta znatno pripomogla, da so prenehali turški napadi tudi na Hrvatsko¹⁷⁹ in s tem seveda tudi neprestana vznemirjenja na Kranjskem. Poudariti pa je treba, da je pri tem pomirjenju imela precejšen delež tudi Kranjska. Nadvojvoda Karel je vsako leto pritiskal na deželne stanovce, naj dajo čim več za

¹⁷³ Valvasor XI., str. 717.

¹⁷⁴ 31. oktobra 1584: »... glückhliche Zeitungen von Herrn Obristen... vber jezigen vor wenigen Tagen für geliffnen hochschedlichen vnd gefarlichen einfall des Erz vnd Erbfeindts des Türkhns auch in di Landt bei Khostl, Pelän vnd Gotschee durch hilff vnd beistandt Gottes beschehne glückliche Obsig vnd vberwindung betreffendt.« Stan. arh., fasc. 125. — Istotam je pod 7. novembrom 1584 ohranjen podroben italijanski seznam turških poveljnikov z njih vojsko, dalje seznam vseh uglednejših padlih Turkov in seznam krščanskih poveljnikov in podpoveljnikov z njih vojsko, ki je pobila Turke »nella valle Mocila in Croatia adi 26 octobris 1584«. Tu je posnel Valvasor svoja imena in številke. — Istotam poročilo z dne 20. novembra 1584. — Kronika Andreja Galla: P. Radics, Familien - Chroniken, MMK 1903, str. 11. — Megiser, str. 1635. — Valvasor XI., str. 199, 449; XII., str. 67—68; XV., str. 506. — Dimitz III., str. 70. — Klaić V., str. 354—355.

¹⁷⁵ Megiser, str. 1635.

¹⁷⁶ Poročila z dne: 21. in 25. februarja; 1., 6. in 12. marca; 30. aprila; 3. maja; 12., 15. in 18. junija; 4. in 5. julija; 18. in 27. septembra; 4. oktobra. Stan. arh., fasc. 124 a.

¹⁷⁷ Valvasor XI., str. 217 po Not. Prov.

¹⁷⁸ Jorga III., str. 245—246.

¹⁷⁹ Klaić V., str. 359—361.

obrambo Hrvatske krajine, ker le tako bo tudi dežela varna pred turškimi napadi. Tako je plačevala dežela v ta namen od l. 1579 do 1584 po 65.333 gld. 40 kr., naslednja tri leta po 70.000 gld., od l. 1588, dalje pa 73.000 gld. Obenem pa je prispevala še za utrjevanje Karlovca najprej po 200 delavcev, nato po 100, končno pa od l. 1587 po 1100 gld.¹⁸⁰ Dežela je pri tem sicer vedno tožila, a priznavala je veliko korist Karlovca za svojo obrambo, saj Metliška od njegovega nastanka ni bila več napadena. V naslednjih letih je dežela zgradila še dve manjši utrdbi, pravzaprav dva stolpa, pri Vinici in Prelisju, ki sta zavarovali tamkajšnja prehoda. L. 1589 je Karel zahteval, da na enak način zavarujejo tudi prehoda pri Poljanah in Kostelu. A dežela se je izgovarjala, da to sedaj ni v njeni moči.¹⁸¹

Mirno stanje je trajalo do l. 1590, ko so se izvršile razne važne spremembe. Spomladi 1590 je Murad III. sklenil mir s Perzijo,¹⁸² kar je izzvalo znaten strah v notranjeavstrijskih deželah in Hrvatski ter Slavonski krajini, posebno še, ker so že zgodaj spomladi pričeli novi turški napadi na Hrvatsko, katere pa so z enako mero vračali Uskoki. Ker se je cesar Rudolf bal, da bi se iz tega ne razvila nova vojska, je poslal v Carigrad novo odposlanstvo, ki je 29. novembra 1590 doseglo podaljšanje premirja še za 8 let.¹⁸³

V tem času nadvojvoda Karel ni bil več med živimi. Ko je 10. julija 1590 umrl,¹⁸⁴ je bilo resno vprašanje, kdo naj mu sledi v vrhovni upravi Hrvatske in Slavonske krajine, ker najstarejši njegov sin je bil star komaj 12 let. Tako je prevzel to službo sedaj nadvojvoda Ernest, ki je doslej upravljal v vojaškem oziru že Ogrsko krajino. Obenem je prevzel kot regent tudi Štajersko, Koroško in Kranjsko.¹⁸⁵

Nadvojvoda Ernest je prevzel Karlovo dediščino prav v najtežjem času. Na Muradovem dvoru je namreč prav tedaj gospodarila precej močna vojaška stranka, ki je silila sultana v vojno s cesarjem, čeprav je bilo komaj obnovljeno premirje. Na njen pritisk je imenoval Murad III. v začetku l. 1591 za bosanskega pašo bojevitega in brezobzirnega Hasan-pašo, ki je bil znan kot izrazit sovražnik kristjanov. In res se ni zmotila v izberu. Komaj je Hasan-paša nastopil svoje nove mesto, že je kljub premirju začel pripravljati velik napad proti Sisku, ki je bil zadnja močnejša utrdba pred Zagrebom in Kranjsko. Z njim se je hotel polastiti ne samo vsega spodnjega Pokupja, temveč si tudi odpreti nova vrata za napade ob Savi navzgor na Kranjsko in Štajersko. Že 3. maja 1591 je hrvatski ban obvestil Andreja Turjaškega, ki je po smrti Jošta Josipa pl. Thurna l. 1589 prevzel vrhovno poveljstvo Hrvatske krajine, da je Hasan-paša ukazal zgraditi pri Gradiški most na čolnih preko Save. Prve dni avgusta je nato udaril proti Sisku s 16—18.000 možmi in ga pričel oblegati. Ker se je pričela zbirati pomoč od vseh strani, je Hasan-paša že četrti dan

¹⁸⁰ Stan. arh., fasc. 219—222.

¹⁸¹ Stan. arh., fasc. 222.

¹⁸² Jorga III., str. 246.

¹⁸³ Klaić V., str. 367.

¹⁸⁴ Dimitz III., str. 143, in J. Gruden, Zgodovina slovenskega naroda, str. 798, imata napačno 1. julija.

¹⁸⁵ Dimitz III., str. 235—236. — Klaić III., str. 366—367.

prenehal z obleganjem in se vrnil proti Gradiški. Hrvatski ban Tomaž Erdödi mu je sledil in pri tem 15. avgusta osvojil po tridnevnem obleganju Moslavino.¹⁸⁶

Hasan-paša, ki je tako doživel dvojen neuspeh, je poslal svojega odposlanca v Carigrad, kjer je sultanu poročal o nenadnem napadu hrvatskega bana na nič hudega slutečo Moslavino, s čimer je težko pogazil premirje. Vse dokazovanje Rudolfovega poslanika v Carigradu o prav nasprotnem in rotenje, naj se o stvari prepriča, je bilo brezuspešno: Hasan-paša je bil zaradi svoje gorečnosti pohvaljen.¹⁸⁷ Zato ni nič čudnega, če je še isto jesen, v začetku oktobra, udaril znova z močno vojsko v Slavonijo, kjer je osvojil Božjakovino in ugrabil velik plen. Ko pa se je vračal, je krajiška vojska napadla del njegovih čet, ga razbila in rešila 400 ujetnikov ter se polastila vseh topov, ki jih je Hasan-paša zaradi slabega vremena skrnil v neko močvirje.¹⁸⁸

Vendar zaradi teh neuspehov Hasan-paša ni odnehal. Nasprotno, takoj po povratku je pripravil nov napad. 29. oktobra je okoli 200 Turkov krenilo iz Kostajnice proti Kolpi, hoteč napasti Kranjsko. Brat hrvatskega bana Peter Erdödi je takoj pohitel za njimi. Pridružila sta se mu kranjska plemiča Burgstaller in Cvetković, ki sta imela skupno 58 mož. Pri Vinici ob Kolpi sta se vojski spopadli. Turki so bili popolnoma poraženi, le dva Turka sta se rešila. Padel pa je tudi Burgstaller, medtem ko je Cvetković dobil 17 ran.¹⁸⁹ Nevarnost, ki je pri tej priliki pretila deželi, potrjujejo tudi sodobni viri. Na Kranjskem je bilo 31. oktobra razglašeno stanje pripravljenosti, ker so poročila javljala, da namerava sam bosanski paša napasti deželo. Isto sporoča Kranjski 1. novembra tudi Andrej Turjaški. Ko nato štiri dni kasneje poroča o novih turških pripravah, omenja, da so bili 3. novembra Turki poraženi pri Rakovcu, dve milji od Slunja. O turškem porazu pri Vinici danes v stanovskih spisih ni najti več sledu.¹⁹⁰ Vendar nekatere dopolnitve, ki jih je Klaić dodal Valvasorjevemu poročilu, kažejo, da je imel v rokah neki vir, ki je Valvasorja dopolnjeval.

Zadnje poročilo Andreja Turjaškega je bilo pravilno. 6. novembra je Hasan-paša udaril na močni Ripač (v listinah je vedno Repič) v Hrvatski krajini in ga naslednji dan zavzel. Sedaj je zapretila resna nevarnost Bihaču, kjer je bil poveljnik Krištof pl. Obričan, ki je takoj zaprosil Kranjsko za nujno pomoč. Kranjska je nato 11. novembra poklicala pod orožje vse konjenike in pešce, obenem pa tudi zaprosila Koroško in Štajersko ter nadvojvodo Ernesta za pomoč, poudarjajoč, kako veliko nevarnost bi pomenil padec Bihača ne samo za vse notranjeavstrijske dežele,

¹⁸⁶ A. Koblar, Boji na Krajinah in zmaga pri Sisku pred 300 leti. *Izvestja Muz. društva* 1893, str. 84—86. — Klaić V., str. 368—369. — I. Steklasa, *Andrej Turjaški* (1557—1594). *Letopis Matice Slovenske* 1890, str. 7.

¹⁸⁷ Klaić V., str. 369.

¹⁸⁸ *Stan. arh.*, fasc. 125 a: poročilo z dne 13. oktobra 1591. — Valvasor XV., str. 513. — Koblar, Boji, str. 87—88. — Klaić V., str. 370—371.

¹⁸⁹ Valvasor XII., str. 21 po Mscr. Prov. — Klaić V., str. 371. — I. Steklasa, *Andrej Turjaški*, *Letopis* 1890, str. 10.

¹⁹⁰ *Stan. arh.* fasc. 125 a.

temveč za vse krščanstvo. Zbrala se je že znatna vojska v Novem mestu, ko je 14. novembra prišlo sporočilo Andreja Turjaškega, da se je Hasan-paša vrnil domov.¹⁹¹

Zima je prekinila Hasan-paši nadaljnje načrte. Vendar je niti Hrvatska krajina niti Kranjska nista preživeli v miru, ker so ju turške priprave v Bosni držale v vedni pripravljenosti. Komaj pa je nastopilo s pomladjo 1592 lepše vreme, se je Hasan-paša lotil zidanja nove utrdbe Petrinje, ki naj bi mu služila za izhodišče bojev proti spodnji Kolpi in Sisku. Istočasno se je 15. aprila polastil dveh trdnjav v bližini Petrinje, Gore in Hraštovice. Na te vesti je Kranjska vpoklicala konjenico in pehoto in ju poslala v Brežice.¹⁹² Vendar je bila vojska kmalu razpuščena, ker je Hasan-paša odšel v Banja Luko.¹⁹³

Toda Hasan-paša ni mislil počivati. V začetku junija je pričel oblegati Bihać, ki se mu je 19. junija predal. Točno mesec kasneje je pri Brestu premagal združeno hrvatsko in štajersko vojsko, nakar je z vso silo udaril proti Sisku, hoteč ga na vsak način dobiti v svoje roke. Toda že po štirih dneh obleganja je spoznal, da bo treba večjih priprav, če se ga bo hotel polastiti. Zato je zapustil Sisek in na povratku oplenil Hrvatsko.¹⁹⁴ V septembru in nato v novembru so Turki vnovič pustošili po Turopolju. Razumljivo je, da je zaradi tega bila Kranjska prisiljena sklicati svojo vojsko pod orožje in stati na straži.¹⁹⁵

Neprestani težki turški napadi proti Sisku in Zagrebu so dali slutiti, da miru s Turki ne bo mogoče dalje obdržati. Nadvojvoda Ernest je še to jesen mislil začeti z vojsko proti Petrinji, od koder so izhajali najtežji napadi. V ta namen je bil imenovan za vrhovnega poveljnika vse vojske na Hrvatskem in v Slavoniji Karel Burggauski. Toda predno je ta začel z vojevanjem, je nastopila zima. A priprave so se nadaljevale. Karla Burggauskega je zamenjal Ruprecht Eggenberg, ki se je pripravljal na resen spopad s Turki. Seveda tudi Hasan-paša ni miroval. Poleg velikih priprav za obleganje Siska so njegovi podrejeni begi skoro vso zimo napadali Hrvatsko in Slavonijo z manjšimi četami in tako uničevali njune moči. Nujno je morala biti zaradi teh napadov in priprav za nje vedno pripravljena tudi Kranjska. Skozi vso zimo so prihajala poročila o grozeči turški nevarnosti in zahtevala neprestano pozornost.¹⁹⁶

Že sredi aprila 1593 je prišel Hasan-paša z veliko vojsko v Petrinjo in ukazal popraviti most čez Kolpo. Jasno je bilo, da misli sedaj udariti na Sisek. 27. aprila je obvestil nadvojvoda Ernest kranjske deželne stanovce o preteči nevarnosti in obenem ukazal, da gredo s svojo vojsko na

¹⁹¹ Stan. arh., fasc. 125 a. — A. Koblar, Vojska kranjskih konjnikov in domobrancev l. 1591. Izvestja Muz. društva 1893, str. 115—116. — Koblar, Boji, str. 88—90. — Klaić V., str. 372.

¹⁹² Stan. arh., fasc. 125 a.

¹⁹³ Koblar, str. 122—124. — Klaić V., str. 375—378.

¹⁹⁴ Koblar, str. 130—131. — Klaić V., str. 383. — Steklasa, Andrej Turjaški, str. 21—23.

¹⁹⁵ Stan. arh., fasc. 125 a. — Klaić V., str. 385—386.

¹⁹⁶ Stan. arh., fasc. 125 a. — Steklasa, Andrej Turjaški, str. 28—32. — Klaić V., str. 388.

deželno mejo in, če bo treba, tudi preko nje.¹⁹⁷ Dežela se je sicer branila, da bi poslala vojsko izven dežele, a ko je postalo gotovo, da hoče Hasan-paša nad Sisek, je 10. maja razglasila, da se morajo 20. maja zbrati vsi konjeniki v Zagrebu, 30., 10. in 5. mož pa morajo biti pripravljeni, da na dano znamenje takoj odidejo na določena mesta.¹⁹⁸

Vse se je mrzlično pripravljalo na usodni spopad. Pri Kostajnici je Hasan-paša zbiral vojsko iz vsega bosanskega pašaluka in 10. junija krenil z njo proti Sisku. Pet dni kasneje je njegova ogromna vojska prišla pred Sisek in ga takoj pričela obstreljevati. Od vseh strani začno sedaj prihajati krščanske vojske. Andrej Turjaški je z vso svojo vojsko pohitel proti Sisku, kjer se je zbralo okoli 4—5000 mož krščanske vojske proti 38.000 možem Hasan-paše. Od tega je bilo 18.000 mož redne vojske, ostalo pa neredne čete. Komaj se je krščanska vojska zbrala pri Novigradu ob Savi, že so iz Siska sporočili, da bo trdnjava padla, če ji še isti dan ne prihite na pomoč. Soglasno je padla odločitev, da vsa vojska takoj pohiti proti Sisku. In res je uro kasneje bila že vsa vojska na poti, urejena za spopad. Na čelu so bile hrvatske čete pod banom Tomažem Erdődijem, sredino so tvorili karlovske arkebuzirji od Andrejem Turjaškim, zadaj pa so šle ostale čete pod Eggenbergom. Hasan-paša, ki je bil iznenaden zaradi naglega prihoda te vojske, je hitro popeljal 10.000 mož na levi breg Kolpe v trikot med Savo, Kolpo in Odro. Bilo je na god sv. Ahaca, 22. junija 1593 ob eni popoldne, ko se je pričel spopad. V prvem navalu so Turki že potisnili Hrvate nazaj, ko je Andrej Turjaški s svojimi arkebuzirji zadržal njih naval in jih skupno z zadnjimi četami potisnil proti Kolpi. Turki so se sedaj hoteli umakniti čez most na desni breg Kolpe, a delu karlovske arkebuzirjev se je posrečilo, polastiti se mostu. Turkom ni preostalo drugega, kot da so se skušali s plavanjem rešiti preko Kolpe in Odre. V gneči, ki je tu nastala, jih je največ utonilo. Po eni uri boja so bili Turki že popolnoma poraženi. Od vseh 10.000 mož se jih je rešilo okoli 1000. Sam Hasan-paša je našel smrt v Kolpi. Ko je videla vojska, ki je ostala na desnem bregu Kolpe, strašni poraz, se je razbežala na vse strani. Tako je padel v krščanske roke ogromen plen, med drugim 10 vojnih zastav, 8 velikih topov in več manjših ter okoli 30 ladij.¹⁹⁹

Vest o zmagi pri Sisku je razveselila ves krščanski svet. Papež Klement VIII., španski kralj Filip II. in nemški cesar Rudolf II. so z besedo in odlikovanji dali priznanje zmagovitim poveljnikom, ki so zadali s svojo majhno vojsko tako hud udarec doslej nepremagljivi turški vojski. Kako so se razveselile tolike zmage šele dežele, ki so jo izvojevale! Po težki mori, ki je sedaj že tri leta z vso silo pritiskala nanje, je prišlo naenkrat toliko olajšanje, ko se ni bilo treba več bati ne Hasan-paše, ne njegove vedno grozeče vojske. Po vseh cerkvah se je oglasila zahvalna pesem v

¹⁹⁷ Stan. arh., fasc. 125 a.

¹⁹⁸ Istitam. — Koblar, str. 162—165. — Klaić V., str. 388—389.

¹⁹⁹ Valvasor XV., str. 520—535. — Megiser, str. 1663—1667. — P. Radić, Izprave o bitci kod Siska dne 22. lipnja 1593. godine. Starine Jugosl. Akademije u Zagrebu XIX., str. 172—192. — P. Radics, Die Schlacht bei Sissek. Laibach 1861. — Dimitz III., str. 245—248. — Koblar, str. 170—172. — Klaić V., str. 391—392. — Steklasa, Andrej Turjaški, str. 34—46.

zahvalo za to čudežno zmago. V ljubljanski stolnici in v cerkvi sv. Ahaca pri Turjaku sta bili ustanovljeni z istim namenom ustanovni maši na čast sv. Ahacu. Vsi so se nekako podzavestno zavedali, da se je z zmago pri Sisku pričela nova doba, ki jo označuje po eni strani propadanje turške vojaške moči, po drugi pa okrepitev krščanske, ali boljše habsburške. Bitka pri Sisku je sicer sprožila 14-letno vojno s Turki, ki je zahtevala mnogo žrtev in velike napore, a končala se je l. 1606 z mirom ob izlivu Žitve v Donavo, kjer so Turki prvikrat priznali enakopravnost obeh strank in se odrekli tributu, ki so ga morali dotlej plačevati nemški cesarji. Najvažnejše pa je to, da so bosanski Turki spoznali, da je sedaj konec njihovega napredovanja proti zapadu. S tem je prenehala nevarnost turške osvojitve tako za ostanek Hrvatske kakor za vse slovenske dežele.

TURKISH RAIDS INTO CARNIOLA AND THE LITTORAL REGION FROM THE FIRST THIRD OF THE XVIIth CENTURY THO THE BATTLE OF SISEK (1953)

Summary

The treatise of the late S. Jug is the second part of his dissertation for the Doctor's degree, received by the Faculty of Philosophy at Ljubljana, with the title „Turkish raids into Carniola and the Littoral region in XVth and XVIth centuries”. Its first part, with the title „Turkish raids into Carniola and the Littoral region till the first third of the XVIth century”, was published in GMS 24, 1943, pp. 1—60.

Notwithstanding the armistice, concluded in 1533 between Soliman and Ferdinand, the Turkish abstained from greater attacks only, but by small pushes they continued to crumble the Hapsburg possession in Croatia and Slavonia. When they captured Požega in Slavonia and Klis in Dalmatia, Ferdinand attempted a contre-attack. His army had the taks to reconquer, under the command of John Kazianer, Slavonia. In autumn 1537, the troops advanced as far as Osijek, but already on the way they lost the fourth part of men owing to illness and badly organized provisioning. On the ninth of September the retreating army was completely defeated after almost all commanders had already run away before the beginning of the battle.

The death of John Zapolya (1540) gave rise to new fights for Hungary, those fights caused new Turkish raids into the Slovene countries. In 1546, according to the report of the commander in chief for Lower Austria, the Turks raided „every day” on Carniola which was devoided of protection. In March 1546 the Turks made a raid on Ljubljana by way of Kočevje and Ribnica, in 1547, they pillaged twice Lower Carniola and Bela Krajina (White Country). By the armistice of 1547 greater attacks were interrupted again, and smaller ones, too, were becoming rarer because of organized defence of the country (mercenary troops, general levy, landsturm, frontier-fortress system in Croatia).

The armistice lasted only four years. In 1551, owing to the attempt of Ferdinand to conquer Erdély hostilities were resumed. In that war the Turks, in 1558, again pillaged Kočevje, and Ribnica, and in 1559 too, in 1561 they made an incursion via Kočevje as far as Postojna. But during this period both high commanders Lenković and Herbart of Auersperg oftentimes repulsed attacks with success and they themselves made repeated incursions into Bosnia. By the renewed armistice, in 1562, frontier fighting was moderated though not quite stopped.

There were greater incursions into Slovene countries also between the

years 1574 and 1578. In 1575 the Turks pillaged the surroundings of Metlika, and, in 1576 and 1578, the country of Kočevje. By the new fortress of Karlovac, constructed in 1579, the Turkish invasion passage towards Bela Krajina was blocked and the defence of Slovene countries essentially improved. The battle of Sisek (1953) was of greatest importance. It signified a starting-point of overthrowing relations between the Hapsburg countries and Turkey, and, herewith, a starting-point for Slovene countries, too, of greater safety against the Turkish inroads.

Jože Šorn

LJUBLJANSKA SUKNARNA

V »Kosovem zborniku« (ZČ VI.—VII., 1952—53, str. 663—684) sem obdelal prvo fazo razvoja osrednje manufakture tekstilne stroke v 18. stoletju na Slovenskem z naslovom Začetki suknarne kranjskih deželnih stanov. Ta faza obsega razvoj do leta 1730, do trenutka, ko naj bi posebna tričlanska stanovska komisija raziskala stanje obrata in poročala o tem, ali naj se obrat opusti ali ne.

V tem članku nadaljujem in končam razvoj suknarne z nekoliko spremenjenim naslovom; podjetje je namreč nekoliko pozneje prešlo v privatne roke, zato bi stari naslov ne odgovarjal več točno vsebini.

Komisija treh je nekako po šestih mesecih dela v obratu podala poročilo 7. junija 1730 na spomladanskem zasedanju stanov. To poročilo je bilo zelo važno za odločitev tega velikega kolektiva; pripomoglo je, da le-ta ni opustil obrata, pač pa se ga oprijel z vso silo. Danes nam ni znano, kaj vse je vplivalo na komisijo, da je na zborovanju podala potvorjeno poročilo, češ da predstavlja obrat pozitivno postavko in da jih je — namreč stanove — obvaroval pred veliko škodo. Nedvoumno se ta trojica ni poglobila v račune oziroma si zaradi nereda v knjigovodstvu ni mogla priti na jasno o dobičku in izgubi. Zaslišala je Kunčnika in mojstre, se zadovoljila z njihovimi izjavami, morda verjela nepopolnim računom in oddala psihološko dobro učinkovito vest. Že večkrat citirani ekstrakt, sestavljen po nalogu stanov februarja 1735, govori o čisti izgubi blizu 4.300 gld. Izguba je nastala predvsem pred letom 1730, pred pregledom komisije, le da ta zanjo ni vedela. Če pa je že vedela, je njena izjava na zasedanju toliko bolj drzna.

V obdobju od začetka 1730 do konca 1734 namreč (torej pet let) so imeli stanovi samo pri prezidavi in dozidavi obrata na Selu in pri raznih nakupih v zvezi z njim za približno 63% manj stroškov v primeri s stroški za čas od poletja 1726 do konca 1729 (nekako tri leta in pol).⁹ Manjši izdatki po letu 1730 — pa tudi druge okoliščine³¹ — nas po drugi strani torej po-

Opomb ne pričujem signirati znova, pač pa jih nadaljujem, ker je ta članek le 2. del celote; tudi kratice fondov so bile že pojasnjene v 1. delu razprave.

³¹ Z dnem 29. sept. 1731 je n. pr. prenehala najem. pogodba za hišo v Kapucin. predmestju; nek mlin, ki so ga stanovi kupili, da bi razširili obrat, so pozneje dali v najem Gregorju Bizjaku od 12. sept. 1731 dalje vsaj do 1738, ko

trjujejo v domnevi, da se obrat po tem letu ni več bistveno razširjal, pač pa le notranje bolj spopolnjeval zlasti v tehničnem in organizacijskem pogledu, da je torej prešel iz faze ekstenzivnosti, ki je terjala velike investicije, v fazo intenzivnosti, ko se je stremelo k izboljšanju kvalitete, trdnejši organizaciji ipd. To v glavnem velja vsaj za čas, ko so bili lastnik obrata stanovi. Zastoj zunanje rasti pa je spet po svoje v ozki zvezi s skromno potrošno potrebo tržišča in ker lastniki proizvodjalnih sredstev po vseh računih niso smeli pričakovati nenadne ali pa nenavadne razširitve kroga potrošnikov, je suknarna taka, kot je bila, v glavnem popolnoma zadoščala svojemu namenu.

Kakšen je bil učinek te druge faze, namreč intenzivnosti, ki je posledica vseh reform, vzetih v celoti? Proizvajalni stroški so v času najpozneje eno leto po pregledu komisije že padli za okoli 15% (od 1 glđ 21 kr 3 pf za vatel na 1 glđ 9 kr 2 pf za vatel), ne da bi pri tem cena sukna padla. Tega ne smemo pripisati samo trdnejši organizaciji dela, povečani storilnosti zaradi plačevanja na akord, ne samo večji izkušeni delavcev, pač pa tudi racionalnejši izrabi surovin: po metodi, vpeljani po letu 1730, so oprali vso volno in odstranili iz nje govno, nekaj, kar se preje ni dogajalo (umazano volno so enostavno zavrgli in s tem izgubili znaten del te osnovne surovine). Toda o tem več na drugem mestu.

Izboljšave v organizaciji dela so se pričele že pred pregledom komisije. Tako je od 1. decembra 1728 dalje omejeval polnomočje inspektorja Kunčnika³² že nov član ožjega vodstva obrata in to je kot prvi bil stanovski računski uradnik Ivan Anton Wolwiz, od sedaj dalje istočasno še suknarnični blagajnik. Torej je najšibkejša točka v celotnem poslovanju bila kontrola nad prejemki in izdatki (= finančna plat poslovanja). Motili pa bi se, če bi mislili, da je Wolwiz vodil nekakšno samostojno obratno blagajno (te do konca stanovskega lastništva ni bilo) ali pa posebne blagajniške knjige. To ne, pač pa je njegova naloga bila od tedaj dalje, da je izplačeval delavce, prevzemal izdelane kose sukna in nadzoroval njihovo prodajo, ter v osrednjem knjigovodstvu sam vodil odgovarjajoče rubrike.³³ Tudi je upravljal prodajalno odnosno skladišče v lontovžu in zanj odgovarjal.

Ozirajoč se še dalje po sposobnih gospodarstvenikih in voditeljih so stanovi naprosili v drugi polovici leta 1731 Franca Reigersfelda, naj bi vodil

ni več poročil o njem. Oboje gl. pod op. 9, za mlin še dekret Heleni Bizjak, da se ji prepoveduje ribolov v bližini njenega mlina ali pa pasti živino tam, kjer je razstavljena oprana volna; oboje pač zato, da se prepreči škoda. — SSA, fasc. 537 a, 17. III. 1738.

Po drugi strani zremo, da so vsaj italijanski tkalci stanovali do konca leta 1729 v bivši Siberauovi hiši blizu diskalceatov, ki so jo imeli stanovi v najemu do Jurijevega 1730 (SSA, fasc. 323; Ljubljana, 19. dec. 1729. Po VI. Fabjančiču, Knjiga hiš V., Kapucin. predmestje, str. 591, je Siberauovo hišo istovetiti z »Novim svetom«, danes Gosposvetska cesta št. 8).

³² Kunčnik je bil še 22. avg. 1725, torej 10 dni pred sprejemom v suknarno, cestni nadzornik relacije Kranj—Jezerško. Zbiral in nadzoroval je tlačane pri popravilu te ceste. — SSA, fasc. 527 c.

³³ Sem ter tja naletimo zanj poleg naziva kasir še na izraz inspektor. SSA, fasc. 537.

³⁴ V italijansko pisanih virih nahajamo poleg izraza Fabrica še Panificina, Pannificina.

suknarno.³⁴ Ta se je s ponudbo strinjal, toda spletke nekaterih stanovskih funkcionarjev so mu vzele voljo do tega dela; odstopil je v korist drugih kandidatov.³⁵

Drugo Kunčnikovo omejitev je predstavljala nastavitve Antonija Bastanzija (v službi od 1. maja 1732 dalje); imenovali so ga capo maestro — kar pomeni, da je on tudi dejansko vodil vso proizvodnjo v ožjem (tehničnem) smislu besede. Bastanzi, ki je bil že v Cenedi trgovec s suknom, je tu od nastavitve dalje vodil poskuse za izdelavo novih odnosno izboljšanih vrst sukna. Antonijev brat Ivan Krstnik, tudi trgovec s suknom, je spomladi ali poleti 1734 odpotoval dvakrat v Cenedo in pripeljal od tam tkalce in še nekaj orodja.⁹

Ta dogodek je zelo važen: omogočil je namreč znaten dotok italijanskih delavcev. Če smo v času pred 1730 videli v obratu poleg domačinov še delavce pretežno iz severnih dežel, se je polažaj sedaj spremenil: delavci iz zapadnih pokrajin so zamenjali one s severa in se izkazali kot boljši mojstri v izdelovanju graničnega ali cenedskega sukna; sicer so se pa sploh severnjaki ob svojem prihodu mogli in morali šele tu v Ljubljani naučiti izdelovanja te vrste sukna.³⁶ Spričo te menjave mojstrov se nehote vprašamo, kaj se je zgodilo s severnjaki in ali so zapustili suknarno sami od sebe. Po zelo nepopolnih podatkih, ki so na razpolago, moremo trditi, da je Bastanzi najprej pozval cenedske mojstre, potem šele je odšla prva generacija izučениh delavcev domov; ni pa mogoče ugotoviti, če so odšli prostovoljno ali pa so bili odpuščeni. Vsekakor pa jasno vidimo Bastanzijev vpliv in njegovo politiko: dobro cenedsko sukno morem izdelovati samo s cenedskimi mojstri, drugi so neuporabni! Imel je prav, kajti obratu je to zelo koristilo.

Tretjo omejitev Kunčnikovih pooblastil in istočasno spopolnitev neposrednega vodstva predstavlja namestitev trgovca Jožefa Antona Webra za direktorja »tovarne« (od 1733 dalje³⁷). Pripadala mu je vsa skrb za napredek obrata v splošnem in imel je nekako vrhovno nadzorstvo nad proizvodi in neposrednimi proizvajalci. Niti Wolviz niti Bastanzi nista mogla delati za njegovim hrbtom, tudi odborniki so se prvenstveno obračali nanj. Ta učinkovitejša delitev je napravila konec nepreglednosti in površnosti tako v upravi kot v proizvodnji. — Kunčnik je namreč po trditvah Webra zavrgel zaradi neizkušenosti v vsem okoli 150 centov volne petih različnih vrst; iz tega je on, Weber, dal izdelati 229 kosov sukna.³⁸

Kunčnik sam tudi sicer ne bi mogel več uspešno vršiti svoje dolžnosti, kajti obrat se je spopolnjeval in nujno bi moral dobiti pomoč. Da v resnici ni bil strokovnjak za tekstilno industrijo in da je bil najbrž določen za inspektorja zaradi pomanjkanja sposobnih ljudi, moremo sklepati iz dejstva, da ga po tej spopolnitvi niso več dolgo zadrževali v obratu; 13. maja 1735

³⁵ RA, fasc. XXX., Dnevnik (vložek v Dnevniku št. 32, str. 6—7).

³⁶ Neko poročilo stanov v Graz; Lj., ok. 1728. — SSA, fasc. 537.

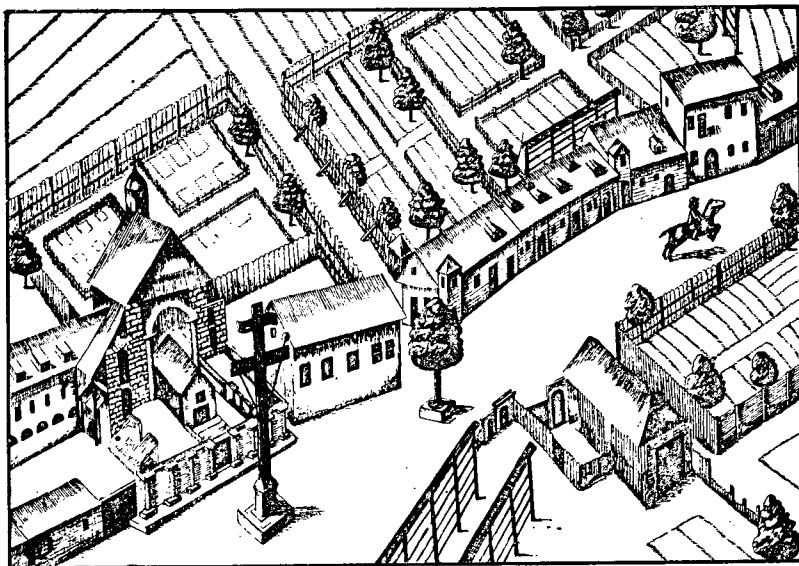
³⁷ Gl. op. 9. — Tudi zanj se — čeprav zelo redko — uporablja izraz inspektor. Torej tudi pri nazivih ni bilo jasnosti. — Weber je prišel v Lj. iz Tirol in postal meščan 19. febr. 1725. — Sod. prot. 1725, str. 23 (MaLj).

³⁸ SSA, fasc. 537 a.

so mu odpovedali delovno pogodbo; stanovanje v suknarni je moral odstopiti Antoniju Bastanziju. Dobil je mesto administratorja stanovskega imetja.³⁹

Razmere v obratu so se torej po približno triletni takoimenovani prehodni dobi temeljito spremenile: vinotočev inspektorja Kunčnika in farmarja-krasilca Serbenskega ni bilo več, prav tako ne kazni jahanja na lesenem oslu, tudi ne privatnega barvanja tkanin — pač pa se je povečalo število statev, poostrila delovna disciplina in nadzorstvo nad njo, zboljšala kakovost sukna.

Obrat se je razvijal tako, da je najpozneje leta 1736 dosegel že precej visoko tehnično razvitost. Z ozirom na kvaliteto so izdelovali štiri vrste

Sl. 1. Detajl iz Valvasorjeve vedute Ljubljane (ok. 1670) — trg na Ajdovščini; drevo sredi trga delno zakriva s krošnjo stavbo poznejše suknarne

sukna: navadno (grobo), granično, srednjefino in fino (ali tudi najfinejše) sukno. Navadno je bilo izključno iz domače volne, za granično so uporabljali mešanico domače (tudi ogrske) in italijanske volne, v finem je prevladovala ali sploh bila samo italijanska volna. Vse te štiri vrste so barvali v 11 različnih barvah, vendar granično v standardnih treh: v modri, rdeči in zeleni. Z ozirom na samo tehniko tkanja sta znana najmanj cenedski in holandski način.

Na njih statvah sta delala po dva tkalca. Najpozneje poleti 1728 je bilo 8 ali pa 10 tkalcev — torej 4—5 statev.⁴⁰ Na njih so izdelali od 1. septem-

³⁹ Gl. prepovedni dekret Heleni Bizjak glede ribolova v op. 31.

⁴⁰ SSA, fasc. 537. — Gre torej za razliko dveh tkalcev; povsem zanesljivo je samo to, da jih manj kot 8 in več kot 10 ni bilo.

bra 1727 do 30. novembra 1728 vsega skupaj 656 kosov sukna, t. j. okoli 17.000 vatlov. Najpozneje pozimi 1737 je bilo že 8 statev in 16 tkalcev, število izdelanih kosov pa morda tisoč, z drugimi besedami morda okoli 30.000 vatlov sukna.

V desetih letih se je potemtakem produkcija povečala za okoli 75%.

Vpogled z mezдно politiko nam nudijo tri tarife, prvi dve iz časa pred 1730, tretja pa je bila objavljena dne 8. julija 1733,⁴¹ torej še v prehodni dobi in stvarno pomeni donesek k zboljšavi notranje organizacije obrata: narekovala jo je potreba po utrditvi (fiksiranju) reda v izplačevanju mezd, ki ga do tedaj ni bilo. Pa ne samo to! Je pismeni odraz, kodifikacija, že precej razvite ali skoraj dovršene delitve dela. Ta tarifa je določala mezde za 27 raznih opravil (vse seveda že na akord!), ki — združena v skupine — predstavljajo 18 stopenj proizvodnje in to od prebiranja volne preko pranja, predenja, tkanja do zaključnih apreturnih del. Ta tarifa ne obsega mezd od barvarja in suknarskih mojstrov navzgor, ki so tudi bili plačevani na akord. Podatki iz prvih dveh tarif pred 1730 določajo plačilo za 18 raznih opravil, ki predstavljajo skupaj 12 stopenj proizvodnje. Iz primerjave razvidimo, da se je proizvodnja v štirih ali petih letih potemtakem spopolnila za približno 34% odnosno za eno tretjino. To pa je samo prerez skozi to dobo, razvoj je gotovo šel še hitreje v smeri delitve dela, le da tega ne moremo dokumentirati.

Primerjajoč mezde samo za tista dela, ki so zabeležena tako v obeh starih kot v novi tarifi, opazimo, da so mezde za ista dela ostale približno na enaki višini ali pa so preračunane od pavšalnega plačevanja (po času) na plačevanje na akord (po kosu) — v kolikor ni seveda delo bilo akordirano že prej. Tako n. pr. je škrobljenje kosa sukna v vseh treh tarifah enako (4 kr), prav tako tudi izdelava osnove za kos sukna (8 kr), medtem ko je valjavec prej prejemal pavšalno 10 gld na mesec, po novem pa od kosa sukna 45 kr. Treba pa je dodati, da so kosi graničarskega sukna pred 1730 merili po 27 vatlov, po tem letu pa po 30 vatlov — da so torej nekateri delavci delali več za isto mezdo; z drugimi besedami povedano, se jim je mezda znižala.⁴² Poleg tega so si morali sedaj v smislu določil najnovejše tarife priskrbeti nekatere vrste orodja sami na svoje stroške, česar prej ni bilo, ker so ga dobili v obratu. Tu je mišljena nabava protja za tolčenje volne, nakup česal ali krtač (baje vsak mesec) za česanje volne; stiskalec sukna si je moral sam oskrbeti potrebni papir in vrvi; zopet v tretjem primeru so vpeljali odtrgovanje dela mezde »kot kazen«: valjavec je moral za vsako luknjo v suknu, ki jo je sam povzročil, plačati eno sedemnajstico.⁴³ Kot povračilo za dolgove, ki so jih delali delavci pri stanovih, so odtegovali

⁴¹ Prva ni mezdna tarifa v ožjem smislu besede, pač pa le nekak pregled stroškov za proizvodnjo enega kosa sukna, zato tudi nosi ime Specification in je brez datuma (Müllner, označba: sine dato, 1729); SSA, fasc. 537. — Tudi druga ni mezdna tarifa v ožjem smislu besede in nosi naslov Konta von den Teutschen (brez datuma); DA, škatla 43, ovoj »No 1060«. — Tretja je prava Tarife (SSA, fasc. 537 a).

⁴² Neka kratka opazka pravi, da so stanovi z novo tarifo prihranili letno 3000 gld.! — SSA, fasc. 537 a.

⁴³ SSA, fasc. 537 a; dne 30. marca 1731.

laškim delavcem česalcem⁴⁴ po 1 kr od vsakega funta osnutkov, česalcem finejše volne pa so plačali od vsakega navitka, ki je redno tehtal 4,5 funta, samo za 4 funte. Poostrena borba za tržišče in za večji dobiček je torej terjala zelo ostro finančno politiko, ki ni smela poznati odstopanja; to vse je šlo v breme delavcev.

Kaj sledi iz tega? Čeprav je bilo tržišče našega obrata majhno v primeri s tržišči sosednjih konkurenčnih obratov (n. pr. cenedskih, čeških, moravskih itd.⁴⁵), je bilo vseeno zanesljiv kupec, kar pač ni moglo izbirati proizvodov po mili volji, ampak je bilo k temu prisiljeno (prepoved uvoza v smislu merkantilistične politike in izključna odvisnost graničarjev od kranjskih odnosno notranjeavstrijskih deželnih stanov sploh). Prvih osem tkalcev je imelo torej dela dovolj in ni se jim bilo treba zelo resno bati za odpust ali za znižanje mezde.⁴⁶ Takrat pa, ko je delalo dvakrat več tkalcev in je bila proizvodnja že precej blizu popolnega kritja potreb potrošnikov, nova tržišča pa so se le počasi odpirala, zaslužek in delo nista bila več neomejeno zanesljiva in kratka kriza pozimi 1837/38 — k njej se bomo že še povrnili — je celo tkalcem zbila mezde za okoli 20%. Tretja tarifa je torej določila mezde za daljšo dobo in je bila sestavljena v času, ko je za izdelke prevladovala konjunktura, zato je izgubila vso svojo vrednost v času krize. Jasno je, da je količinsko precej jasno določena potreba tržišča sama tako rekoč tudi že dovolila le določeno število tkalcev; več ko bi jih bilo, slabši bi bil njihov položaj — odnosno da bi se polno zaposlili eni, bi morali biti odpuščeni drugi.

Najvišje dohodke sta imela vsekakor krasilec Serbenski in direktor Weber — 800 gld na leto ali okoli 2 gld 13 kr dnevno. Njima so sledili Lembke s 500 gld ali okoli 1 gld 23 kr dnevno, Antonio Bastanzi s 400 gld ali okoli 1 gld 7 kr dnevno, krasilec Greibner, ki je nasledil Lembkeja, je prejemal 312 gld — 52 kr dnevno, Abraham Hublo, krasilec, ki je zamenjal Greibnerja, 364 gld ali 1 gld dnevno; manj je imel Kunčnik (300 gld — 50 kr dnevno). še manj sta prejemala prva dva suknarska mojstra: do konca 1730 vsak po 200 gld letno ali 33 kr dnevno (po letu 1730 na akord), valiavec 120 gld letno ali dnevno 20 kr (po letu 1730 na akord); končno je Wolwiz prejemal letno 100 gld (ker je bil stanovski računski uradnik, mu je bila to le nagrada!). — Vsaj česalcem (bržkone pa tudi tkalcem in ostalim delavcem) so izplačevali mezde tedensko.

Mezde ostalih delavcev so bile nižje. Poslednja tarifa iz leta 1733 je določala 15 kr mezde za prebiranje 1 centa volne.⁴⁷ Ker je pred 1730 bila največja proizvodnja sukna v času od 1. decembra 1729 do 30. novembra 1730 — namreč 744 kosov — in ker je za vsak kos bilo takrat porabljenih 50 funtov volne, lahko ugotovimo, da je bilo kupljenih najmanj 372 centov

⁴⁴ Pettenatori; ta izraz so v Ljubljano zanesli šele italijanski delavci, zato se jih vedno naziva Welische Kartatscher oder Pettenatori.

⁴⁵ 1738 je n. pr. Škotska proizvedla 4.669.000 vatlov, 1739 pa že 4.804.000 vatlov sukna (RA. fasc. XXIV., Orient. Comp., ovoj št. 10).

⁴⁶ Zato smo tudi trdili v prvem delu članka v ZC VI.—VII., 669, da n. pr. boj za ceno leta 1727—28 na padec mezd ni bistveno vplival.

⁴⁷ Brez navedbe kvalitete te volne; za prebiranje enega centa draške (durazzo) volne, ki je vsebovala več govna, je tarifa določila 30 kr. V zgornjem primeru gre za južnoitalijan. volno.

volne (seveda različne kakovosti, toda tu računamo kot da bi bila vsa italijanska). Če bi vso to količino volne le na videz enotne kakovosti prebrala ena sama oseba, bi zaslužila 93 gld v enem letu ali 15,5 kr na dan, če bi delala enakomerno skozi vse leto vsak dan. Če pa upoštevamo, da je gotovo bilo zaposlenih pri tem delu več oseb, da so kontingenti prihajali neenakomerno in da so delavci v vmesnem času od enega kontingenta do drugega bili brez posla, da je volna bila različne kvalitete in torej tudi mezda različna, potem spoznamo, da je izračunani dnevni zaslužek zelo nezanesljiva osnova za ugotavljanje življenjskega standarda teh delavcev.

Prav tak je primer z drugim nekvalificiranim delom, s pranjem volne. Tarifa je določala za pranje 1 centa volne 12 kr. Po pravkar omenjenem postopku bi ena sama oseba za pranje 361 centov volne⁴⁸ zaslužila 72,2 gld ali dnevno približno 12 kr. Neko drugo nekvalificirano delo n. pr. je bilo tolčenje (iztepanje) že oprane volne; pod pogojem, da so si delavci sami priskrbeli protje, so zaslužili po dva pfeniga od funta. Ker je tudi tu nastalo nekaj kala, bi en delavec zaslužil pri 360 centih dnevno 50 kr.

Še tkalci! Leta 1730 je delalo najmanj 10 tkalcev na 5 statvah. Stkali so 744 kosov in za njih so prejeli skupno 1860 gld. En sam je povprečno zaslužil v tem letu za 74,4 kosa sukna 186 gld, na teden torej kake 3,5 gld (za 1,6 kosa sukna), ali skoraj 31 kr dnevno. — Kakšen je bil njihov položaj sedem ali osem let pozneje? Za ta čas nimamo točnih podatkov o številu proizvedenih kosov sukna, čeprav bi to zelo potrebovali. Pomagamo pa si lahko na tale način: dne 19. junija 1738⁴⁹ je bila določena zgornja meja proizvodnje (vsaj za granično sukno) na 800 kosov letno; leta 1737 je delalo 16 tkalcev,⁵⁰ kajti v pogonu je bilo 8 statev. Če predpostavljamo, da so vsi tkalci skupaj res že izdelali okoli 800 kosov sukna, potem bi en tkalec izdelal komaj 50 kosov letno ali 1 kos tedensko, za kar bi prejel 1 gld 15 kr (dva tkalca sta namreč vsaj poleti 1738 zaslužila tedensko 2 gld 30 kr), ali komaj 11 kr dnevno. Če pa so recimo izdelali 1000 kosov, potem bi eden izgotovil 62,5 kosov na leto, na teden torej približno 1,25 kosa. Vse to računanje je zelo hipotetično, toda kljub temu iz vsega povedanega sledi, da se je tudi tkalec polagoma nižal življenjski standard (količina tedensko izgotovljenega sukna, ki je odpadla na enega tkalca, se je manjšala), kajti maksimirane gornje meje niso smeli preseči — ali vsaj ne mnogo. Svoje delo so morali torej v splošnem opravljati počasneje in s tem seveda po drugi strani temeljiteje. Na škodo mezde tkalcev se je kakovost sukna dvignila.

Ustaviti se moramo še pri neki nejasnosti: povsem zanesljivo vemo, da sta na enih statvah delala po dva tkalca in da sta skupaj prejela na teden 2,5 gld (vsaj leta 1737). Ker smo zgoraj nekje čitali, da je bilo vse delo v

⁴⁸ Po podatkih v SSA, fasc. 537, je bilo v vsaki količini volne ok. 3 % govna (po drugih vesteh celo 4 %); tu računam 3 % kala.

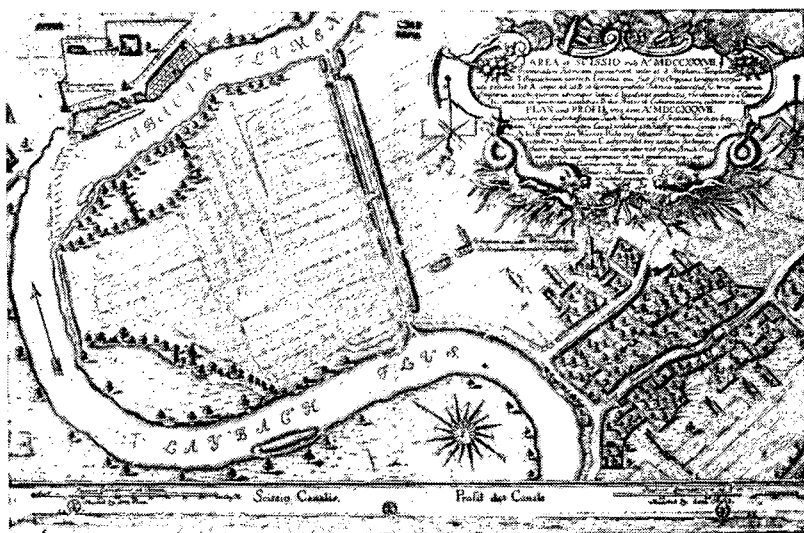
⁴⁹ SSA, fasc. 537 a — sporočilo dežel. glavarja, predsednika in odbornikov direktorju Webbru tega dne.

⁵⁰ Prav toliko tkalcev je bilo tačas v vsem Novem mestu. Tem je dala uprava mesta potrditi zaščitni patent že 26. marca 1681 (KR, CC, W, 8—1; Weberzunft, 3. sept. 1759, N. mesto). — Ceh tkalcev platna je imel delovni čas poleti od 5. do 20. ure, v jeseni in pozimi od 6. do 20. ure — brez navedbe časa za odmor (Ib., 20. sept. 1760).

suknarni akordirano, se ne moremo izogniti domnevi, da je to veljalo tudi za tkalce, da pa so jih v omenjeni kratki dobi plačevali pavšalno. Zakaj tako, bomo zvedeli pozneje, ko bomo čitali odstavke o krizi v obratu.

Medtem ko je še leta 1730 pet statev (= 10 tkalcev) stkaio 744 kosov, odnosno ene statve 149 kosov (2,9 kosa na teden), je leta 1738 osem statev smelo stkati samo 800—1000 kosov graničnega sukna, odnosno ene statve 100 kosov (približno 2 kosa na teden), ali največ recimo 125 kosov (približno 2,5 kosa na teden) — vsekakor manj kot pa osem let preje. Kaj pomaga pri tem mezdna tarifa, če pa je skromno tržišče tako rekoč diktiralo obseg proizvodnje in s tem mezde tkalcev?

Medtem ko so morali tkalci leta 1730 delati hitro (in s tem površno, zato po eni strani pritožbe graničarjev o slabem suknu, po drugi strani pa skoraj nobenih redukcij in zaslužek še precej zanesljiv), da so zmogli zado-

Sl. 2. V levem zgornjem kotu suknarna ob Ljubljani, v desnem spodnjem kotu Štepanja vas (Fotokopija originala iz 1737; original v DAS, Ljubljana)

stiti povpraševanje po suknu, je osem let pozneje položaj že bil precej spremenjen — in menim, da proizvodnja sukna za skromne potrebe civilnega prebivalstva ni mogla bistveno vplivati na celoten obseg proizvodnje.

Kar tu se je treba dotakniti tudi vprašanja razširitve trga. Za ljubljansko graničarsko sukno so se poleti 1727 pričeli zanimati tudi štajerski stanovi. Zanimivo in važno je vedeti, da Štajerci — obratno kot Kranjci in Korošci — v glavnem niso kupovali sukna na Bavarskem (bili so preveč oddaljeni od teh manufaktur), pač pa na Moravskem in Češkem, torej iz bližjega industrijskega središča. Še pred pričetkom delovanja ljubljanske suknarne so, vsaj leta 1723, od 388 kosov sukna, kolikor so jih tačas potrebovali, uvozili 70 kosov iz Italije (Lucca, Benetke), 310 pa iz Češke in

Moravske (Olomuc, Jihlava, Neuhaus-Jindřihov Hradec); nadaljnjih 7 kosov je bilo iz Aachena, en sam kos pa iz neke suknarne avstrijske Orientalске kompanije.⁵¹ — Kolikšen je bil delež ljubljanske suknarne po letu 1727 pri štajerskih potrebah, nisem mogel ugotoviti niti približno.

Le polagoma se je dvigalo število kupcev v sami Ljubljani; del teh kupcev je jemal sukno na up in s tem ustvaril obratu nepotrebn problem; celo po več kot desetih letih nekateri dolžniki niso plačali svojega dolga, tako da je skupna terjana vsota na dan 5. maja 1738 znašala še vedno skoraj 3675 gld.⁵² Neizterljivost dolgov namreč ni samo stvar nepopolne uprave, pač pa tudi že korupcije, saj seznam poimensko navaja dolžnike: med 45 dolžniki je bilo okoli 30 plemičev (med njimi najvišji stanovski in suknarnični funkcionarji, n. pr. deželni glavar, deželni upravitelj, deželni maršal, škof ljubljanski, višji deželni tajnik, vicedom, sam Ivan Anton Kunčnik in Jožef Anton Weber, Anton Wolwiz itd.).

Poleti 1730 je bil sejem v Trstu; tja sta odšla z ljubljanskim suknom najmanj Siegfried Bonavent. Werthental⁵³ in Jožef Weber.⁵⁴

Iz črne volne so tkali kapucinsko blago — po vsej verjetnosti predvsem za samostane.^{54a}

1736 se je obvezal ljubljanski trgovec Michel Angelo Zois, da bo prodal letno v raznih krajih za 3500 gld (280 kosov) ljubljanskega sukna,⁵⁵ Ivan Krst. Bastanzi pa 50 kosov.⁵⁶ — Nadaljnjih točnejših vesti pa ni, tako da je onemogočen vpogled v razvoj privatnega prodajanja.

O skromnosti tržišča nas potrjuje še nek drug pojav, ki je zelo zanesljivo merilo tako za šibkost tržišča kot za hitri proizvodni vzpon — to je kriza zaradi hiperprodukcije.

29. januarja 1737 se je vršila konferenca,⁵⁷ ki je obravnavala stanje v suknarni. Ko pregleduješ ekstrakt iz protokola o tej konferenci, se ti takoj zazdi sumljiva zahteva, naj Weber priseže, da bo držal v tajnosti sklep konference, da je treba med drugim vpeljati skrajno varčno ravnanje z volno, točno nadzorovati delo in delavce ipd.⁵⁸ Ker od poslednjih sprememb v prehodni dobi dalje ni bilo nobenega posebnega naglaševanja kontrole itd., je ta pojav toliko bolj nenavaden. S takratnimi okoliščinami, namreč po eni strani s prevladujočo konjunkturo, po drugi pa z zahtevo stanov na Dunaj, naj pride kak izvedenec, ki bo preiskal obrat in vnesel nove izboljšave v izdelavi cenedskega in nemškega sukna,⁵⁹ nima prave zveze; šele naslednji meseci nam nudijo pravi odgovor na ta uvodni prizor.

⁵¹ Specifikacija v SSA, fasc. 537.

⁵² Seznam dolžnikov v SSA, fasc. 537 a.

⁵³ SSA, fasc. 318; Lj., 27. jul. 1730. — SSA, fasc. 537 a; Lj., 22. jul. 1730.

⁵⁴ RA, knj. št. 18, str. 34.

^{54a} Tako so n. pr. sukno izdelovali v samostanu Bistra menihi sami («... von undenklichen Zeiten...») do razpusta samostana (KR, Eccl, F-2-3, prošnja celovških kapucinov, da bi dobili bistriško valjavnico; Celovec, 28. jan. 1783; prošnja je bila odbita).

⁵⁵ SSA, fasc. 537 a; 7. jun. 1736, ko so se vršila pogajanja za dobavo volne med njim in stanovi.

⁵⁶ Ib., 2. jun. 1736.

⁵⁷ Ib., 25. avg. 1740.

⁵⁸ Ib.

⁵⁹ Ib., 14. februarja 1737, 29. júlíja 1737.

Že od okoli junija 1737 dalje je namreč bilo manj in manj dela. Delavci niso bili več zaposleni zdržema od jutra do večera, pač pa samo nekaj ur dnevno. Tik pred 11. septembrom 1737 je bilo odslovljenih z dela okoli 20 delavcev. Kriza pa je dosegla višek v zimi 1737/38. V drugi polovici decembra so se delavci pričeli pritoževati pri stanovih zastran zmanjšanja dela in mezd in v vrsti zaslišanj je prišlo na dan njihovo nezadovoljstvo glede mezdne politike, pomanjkanja dela, slabega postopanja z delavci itd. Če so delavci pri prvem »gibanju« pred letom 1730 na svojevrsten način manifestirali svoje nezadovoljstvo (uničenje srajce in kosa sukna, razbitje podnožnika), so pa v tem drugem primeru postopali drugače. Rezultat zaslišanj nas potrjuje v domnevi, da se za vsemi pritožbami skriva izrazito mezdnó gibanje brez nasilnih oblik nezadovoljstva, gibanje, ki se je spet končalo za delavce neuspešno, kajti lastnik proizvajalnih sredstev — tudi če bi hotel — ni mogel nuditi dovolj dela, vsaj v tistem kratkem obdobju ne. Druga stvar pa je odtrgovanje dela mezde pri že itak manjšem zaslužku; iz tega proseva lastnikova finančna politika: izkoristiti stisko in iztisniti čim več iz nje.

Na vsak način si moramo ogledati posamezna zaslišanja, da se bomo čim bolj seznanili s položajem vsake pritožujoče se skupine.

Akoprav nam je septembrska skupina odslovljencev znana z imeni, ne vemo za njihove poklice, torej tudi ne moremo vedeti, koga je redukcija najbolj prizadela — kvalificirane ali nekvalificirane delavce oziroma vse približno enako? Nekoliko si bomo pomagali z imeni: 15 je slovenskih (Novak, Komatar ali Slanovec, Marija Bogatin, še ena Marija Bogatin — hčerka? — končno še neki Bogatin — sorodnik? — Martin Dragar, Jakob Zupančič, Andrej Dobravec, Anton Kunovar, Matija Berčič, Miha Košir, Jožef Božič odn. Weihnacht, Marko Vesel, Gašper Perč, Marija Uglješ — Ugliesa —), 4 so italijanska (Valot, Grassetto, Antonija Valot, Gašper Rizzo), eno samo je nemško (Krieger). Ker ni velika verjetnost, da bi Benečani hodili delat v Ljubljano kot nekvalificirani delavci, domnevam, da ju odpust prizadel predvsem Slovence — nekvalificirane delavce. Merkantilistična politika je namreč dopuščala, da so klicali tostran meje tudi mojstre, ovirala pa je, da bi tuji nekvalificirani delavci spodrivali domače, ki jih je bilo že itak dovolj. Sicer pa je povsem dokazano, da so v obratu delali tudi podložniki (stanovski in drugi rojenjaki, Erbholden),⁶⁰ seveda kot neizučeni delavci. Ker so po eni strani imeli kmetije odnosno so prišli s kmetij, po drugi pa je obrat zaradi krize moral reducirati nekaj ljudi, je skoraj gotovo, da je redukcija najprej prizadela prav nje in da so ti tudi najlaže — prav zaradi zemlje — prenesli to odločitev.

21. decembra 1737 je bila odslovljena snovalka Mica Rozmanka, vdova, ker je skozi dve leti kradla prejo in goljufala pri mezdi sebi v korist. Zaposlena je tu bila 4 leta.

Prvo zaslišanje se je vršilo dne 26. decembra 1737. Nastopila je Margjeta Mühr, vdova po bivšem suknostrizcu in stiskalcu. V začetku je ta menda dobival od kosa stiskanja 30 kr, pozneje pa znatno manj, namreč 6 grošev

⁶⁰ KR, Comerciale, Lit. T., No 1, vol. 1. — Ljubljana, 13. marca 1747, Weittenhüllerjevo pogajanje za nakup suknarne.

od toplega in 3 groše od hladnega stiskanja; papir in vrv si je moral pre-skrbeti sam. Z nastopom Webra je bil leta 1733 odpuščen, nikdar pa mu niso izplačali zaostale mezde. Šele vdova je pozneje prejela 27,2 gld povračila.

Drugi, ki se je pritožil ta dan, je bil stari stiskalec in tkalec Kristijan Schläufer. Razkriva nam zanimivo in važno podrobnost, kako je pustila uprava delati prejšnjega valjavca na vseh osmih statvah (prav gotovo ni tkal, pač pa le opravljal pripravljalna dela ali kaj sličnega — saj je seveda tudi on imel manj dela in je izgubo hotel nadoknaditi s pomožnimi deli, ki jih je obvladal) in na ta način je v nekem smislu nižal mezdo poklicnim tkalcem. Kristijan je že hotel zapustiti Ljubljano, vendar ga je Weber pregovoril, naj ostane v obratu. Češ da bo zanj našel neko drugo plačano delo (zadrževanje kvalificiranih delavcev!); izročil mu je nekakšno priporočilno pismo za Bastanzija — toda capo maestro je pismo uničil. Najmanj v času pritožbe je Kristijan delal le 3 do 4 ure dnevno, ker za več dela dnevno preje sploh ni bilo. Tik pred tem je del ostalega časa prebil pri oplakovanju sukna, a tudi tu ni bilo dovolj dela. Ni mogoče povsem točno ugotoviti, če se je Kristijan posluževal valjavčeve taktike oziroma če so mu to opravilo odkazali drugi pač zato, da bi ga obdržali v suknarni do ponovne konjunktore in da jim ne bi bilo treba iskati novega tkalca. Precej verjetno prvo domnevo opiram zgolj na njegovo pritožbo, naj se sedaj pri zmanjšanem delu za ostali čas dneva zaposli pri krtačenju volne — »da bi zaslužil nekoliko več in se tako izvlekel iz dolgov«.

Nadalje se je pritožil Lorenzo Battaglia⁶¹, prvotno suknostrizec, po odstavitvi Mühra pa stiskalec sukna (prišel iz Verone; v obratu je bil zaposlen že deset let). Za stiskanje enega kosa sukna je — po tarifi — zaslužil eno sedemnajstico. V času te krize pa so si morali razdeliti omenjeno vsoto on in še štirje suknostrizci, ki so jih tudi uporabljali pri stiskanju. Ker se mu je zdelo, da v takem položaju ne more vzdržati, je želel nazaj k striženju in obljubljal, da bo v tem primeru nekaj ljudi brezplačno priučil striženju in stiskanju.

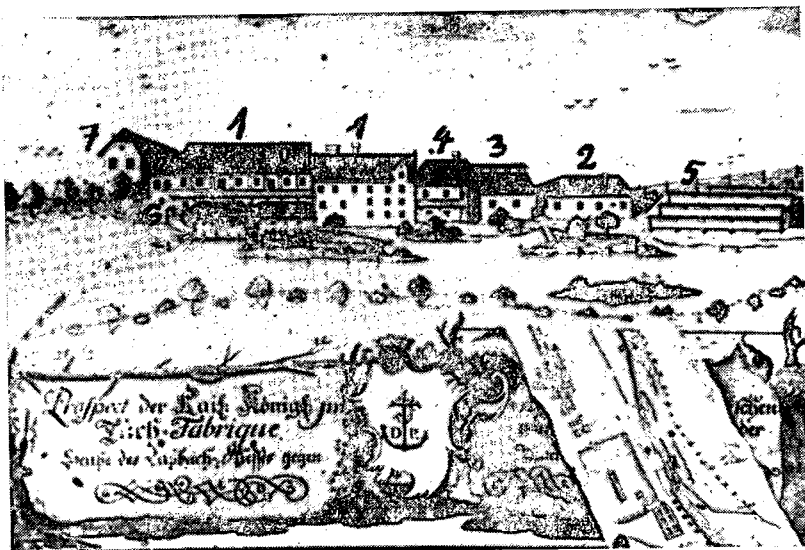
27. decembra 1737 so se pritožili vsi suknarski pomočniki (nastopili so samo Jakob Kal, Franc Neisser, Anton Wollwiz, Ivan Jurič Avšič) in trije česalci volne Matija Kostič, Matevž Fabijan in Blaž Kovačič. — Pred krizo sta dva pomočnika zaslužila 2 gld 30 kr od stkanega sukna; v času krize pa jim je Weber odtrgal pri vsakem kosu pol goldinarja (torej 20 %) — in to z izgovorom, da bodo imeli vsaj nekaj denarja anticipiranega za čas »praznovanja« (=brezposelnosti). Iz istega razloga so česalcem pri dveh navitkih odtrgali 4 kr (za ta dva je sicer po tarifi vsak zaslužil po 16 kr; odtegljaji torej 25 %), tkalcem volne so zmanjšali mezde za en groš od dosedanje mezde 5 grošev (torej 20 %), ki so jih zaslužili pri desetih funtih volne. Druga skupina delavcev je morala pri vsakem navitku brezplačno naviti še 0,25 funta volne, kar se z drugimi besedami pravi, da so bili plačani od dveh navitkov, ki sta sedaj tehtala 8,5 funta, tako kot bi tehtala le 8 funtov. To pomeni, da so morali za isto mezdo povečati proizvodnjo polizdelkov za 16 %.

⁶¹ Njegovo pravo ime je bilo Turchetti; bil je tudi barvilec. Po materi je bil iz Cenede.

Kako zelo je moral obrat skrčiti proizvodnjo, razberemo iz tega, da so tako pomočniki kot predice morali v času krize čakati več ur, pol dneva ali celo ves dan na prejo odnosno na volno.

29. decembra 1737 je bil zopet zaslišan Battaglia. Tudi njegova »afera« je mezdnega značaja: opravljati bi moral svoje delo namreč še s štirimi drugimi suknostrizci, da bi delo potekalo hitreje. Vendar pa je imel pri sebi samo svojo ženo Elizabeto in neko deklco (starost ni znana); zaslužek od kosa je torej delil samo z njima.

Pri zaslišanju dne 31. decembra 1737 so se zvrstili Dominik Piai, suknostrizec, Amadej Lorenzon, krasilec, Daniel Jacomazo, krasilčev pomočnik, Daniel Polo⁶², Dominik Mori, Paskvalin Algese, Zuane Cabuzoto, Florijan Grilo, Ivan Krst. Barbo, Dominik Brescoccia (ni znano, kakšna dela so opravljali ti poslednji). V glavnem so se izjavljali proti Battaglii in

Sl. 3. Pogled na obrat z desnega brega Ljubljance: 1 — sukarna, 2 — stiskalnica, 3 — barvilnica, 4 — suknostriznica, 5 — okviri za sušenje sukna, 6 — valjavnica, 7 — direktorjevo stanovanje (Jožef Wisser, 1762; original v privat. lasti, faksimile v MAIj)

njegovi ženi, češ da sta bila slaba človeka, pri delu pa čestokrat malomarna. — Takoj bi mogli zaslutiti, da se za tem napadom na Battaglio skriva namera zaslišancev, da bi ga očrnili odnosno onemogočili pri vodstvu, ki bi ga na osnovi tega moglo odpustiti in njegovo delo zaupati komu drugemu — da gre v bistvu torej za to, da si njegov zaslužek pribori nekdo drugi. Moremo pač suponirati osebno mržnjo, kajti velik del delavcev se je zelo pritoževal proti obema zakoncema, češ da sta kvartopirca, ponočnjaka, pijanca, da ob velikih praznikih izostajata od službe božje,

⁶² Za oba Danijela se tudi uporablja ital. izraz Lauoranti.

da delo opravljata malomarno itd. Za tem pa se verjetno skriva težnja tožnikov, da bi s svojim »vestnim« delom nadomestili oba zakonca, da bi njuno mezdo sami uživali.

Tkalec Kristijan Schäufler je bil glavni pobudnik nezadovoljstva, ker mu dolgo časa niso dali prave in polne zaposlitve.⁶³ Ta tujec je zelo kritiziral vodstvo obrata. Menda kot kazen za ostro kritiko so mu hoteli na sam plačilni dan 1. februarja 1738 odtrgati od mezde 5 gld. Ko je bila pet dni kasneje sklicana konferenca, je Kristijan pripeljal tja naslednje pričevalce: Franca Neisserja, svojega bivšega pomočnika, Antona Wollwiza (oba Nemca), Jurija in Miho Kokoleta, Matijo in Primoža Slamnika ter Martina Perčnika (vsi domačini — dokaz, kako so domačini polagoma izrivali tuje izučene tkalce); pozneje sta došla še Janž Jurij Avšič in Tomaž Molè. Toda med delavci samimi ni bilo sloge; na zaslišanju 11. februarja 1738 so se pojavili Jakob Kall (iz Celovca), Vaclav Pokorni (iz Češke), oba Slamnika, Miha Kokole, Avšič, Molè — in vsi ti so se zelo pritoževali proti Schäuflerju, češ da je z njimi postopal kot z ljudmi, ki nič ne razumejo in ne znajo — da jih je preziral in jim škodoval.

Kaj moremo torej razbrati iz vsega tega? Kratke izvlečke zaslišanj moremo zlahka reducirati na eno samo osnovno misel: dajte nam polno zaposlitev in mezdo po tarifi! Toda to še ni vse. Vemo, da je pač neka kriza izzvala redukcije nekaterih delavcev in znižanje mezd; to oboje ni posledica ovir tehničnega značaja (na pr. izostanek dovoza volne in drugih surovin), tudi ne prazna blagajna, saj vemo, da je po letu 1730 bilo v splošnem manj investicij in da se je tržišče pravzaprav razširjalo in ne ožilo. Kriza je torej nastala — zanimivo in važno — zaradi prevelike proizvodnje! Tehnični napredek obrata je omogočil hitrejšo in večjo proizvodnjo sukna, ki je v nekaj letih preseгла potrošno sposobnost tržišča; to se je sicer tudi širilo, toda počasneje, kot pa je naraščala proizvodnja. Zato redukcije in skrajšanje delovnega časa, zato sporočilo direktorju Webru z dne 19. junija 1738, naj v bodoče nikakor ne dopusti proizvesti več kot 800 kosov graničnega sukna na leto. Ukazano mu je bilo, naj nemudoma tudi sporoči, s kolikimi in katerimi delavci lahko izdela to količino in koliko jih more odsloviti. Nadaljnjih odpustov pa menda ni bilo, ker posnemamo iz njegovega odgovora, češ da je odpustil ljudi že 11. septembra 1737, tudi že nenapisano misel, da nadaljnje odslovitve niso potrebne; pa tudi sicer nimamo nobenih vesti več o takih in podobnih dejanjih. — Vse, kar moremo še spraviti v zvezo s krizo, je to, da je bil stari barvilec odpuščen, sprejet pa leta 1738 Tomaž Peharc, prvi domači krasilec⁶⁴.

Najhujša kriza je torej bila pozimi 1737—38. Zaradi te krize so bili vsi suknerski pomočniki in česalci v težkem ekonomskem položaju, ker so zašli v dolgove ne samo pri stanovih, pač pa tudi pri privatnikih. Za

⁶³ Trdil je, da se je že v mladosti izučil za vsako delo celotnega suknarstva (der ganzen Tuchmacherey); več kvalificiranih del so obvladali tudi nekateri beneški delavci.

⁶⁴ SSA, fasc. 537. Ostal je v službi do 1. marca 1752, ko je bil sprejet drug krasilec, Peharc pa je postal meščan.

nakup kurjave, oblek, hrane je tkalcem in njihovim družinam izplačeval Weber tedensko po 10 grošev (= 30 kr), česalcem pa je dal obdelati dnevno pol funta volne brez vsakega plačila; tistih 8 grošev na teden, ki so jih dali stanovi za njihovo vzdrževanje, je Weber kaj rad odtegnil. Tudi osebni odnosi so se zaostriili: po eni strani je pričel direktor črtiti delavce, Bastanzi pa jih naganjati z neprimernimi psovki, po drugi strani so se pričeli sami delavci med seboj tožariti in ovajati.

Če se ozremo nazaj na zaslišanje 27. decembra 1737, ko zremo, da so tkalcem odtrgovali pol goldinarja od kosa sukna, in to primerjamo s pravkar navedeno vestjo, da je direktor izplačeval tkalcem v času krize tedensko 30 kr, se nam zazdi, da so sedaj res vračali preje »anticipirani« denar. Toda temu ni tako; pomisliti moramo, da so učinkoviti delovni čas pozimi zmanjšali na minimum (na nekaj ur dnevno) in da je tudi proizvedenega sukna zato bilo zelo, zelo malo. Ker so stanovi imeli v zalogi še veliko število kosov blaga, delavce pa niso hoteli vse reducirati in s tem zapreti obrat, so se morali potemtakem poslužiti že opisanega izhoda. Vsaj v času najhujše krize v obratu niso izplačevali mezde po izdelanih kosih, pač pa dajali kar pavšalno »odpravnino« (mezda to ne moremo imenovati), ki je bila mogoče celo nižja, kot pa bi bila na novo zmanjšano proizvodnjo preračunana odnosno skrčena mezda. Ker so mnogi delavci po stari navadi del svoje mezde zapili; ker v deželi še vedno ni bilo enakega obrata, da bi se tja preselili; ker niso imeli dovolj denarja, da bi se izselili iz Kranjske; ker so bili močno konservativni itd. — ni preostalo delavcem drugo, kot da so se zadolževali in brez moči pričakovali, da pride spet konjunktura in s tem polna zaposlitev ter mezda po tarifi.

V ozki zvezi s hiperprodukcijo odnosno premajhnim trgovcem je seveda tudi problem konkurence. Le-to so predstavljale po eni strani Benetke s svojimi suknarskimi manufakturami, po drugi strani pa češki, moravski in še nekateri avstrijski obrati. Končno ne smemo pozabiti, da

⁶⁵ Primerjaj n. pr. samo izjavo trgovcev lj. magistratu z dne 20. jan. 1786. — Star. reg. I., fasc. 39, št. 203.

Vsaj do l. 1775 (verjetno pa tudi nikdar pozneje) na Kranjskem sploh ni bilo ceha suknarjev in izdelovalcev kocev (KR, Comerciale T, 1—1), pač pa mnogo zakonitih suknarjev. Oblasti so težile k temu, da jih inkorporirajo privilegiranim suknarjem (= drugim sličnim cehom), kar so pa ti odklanjali, ker je vsak proizvedel letno komaj 4—5 kosov sukna. Srednji loden so mogli prodajati komaj po 9 ali 10 grošev (= 27—30 kr.) (KR, CC, T, 2—1). Tkalski kraji so bili zlasti Škofja Loka, Kranj, Radovljica itd., torej predvsem Gorenjska (KR, CC, W, 8—1); tu so dobili največ in najboljšo volno, tudi suknarna jo je nabavljala v teh krajih, n. pr. v gospostvu in župniji Radovljica, v gospostvu in proštiji Bled, v beneficiju Lesce itd. (SSA, fasc. 537 a). —

Poleg lodna so na Gorenjskem stkali mnogo mezlana. Blizu Ljubljane ga je n. pr. tkala neka ključavničarjeva hčerka ob Savi v koči tostran šentviškega broda (SSA, fasc. 537; l. 1729). S proizvodi teh kmečkih statev (baurenfabriquen) so se zelo okoriščali tudi založniki; tako je loški meščan in trgovec Ivan Tomaž Jugovec trdil, da založništvo vrže v deželi letno do 500.000 gld. in da z gayhandlom izgube ces. mitnice letno do 12.000 gld. (SSA, fasc. 78, ok. 1721). — Menda ne bomo mogli nikdar točno ugotoviti višino proizvodnje na deželi niti ne jakost gayhandla. Le po približnih vsotah, kot sta omenjeni dve ali pa ona Šelenburgova, da je letno odšlo iz dežele za nabavo sukna do 150.000 gold., moramo sklepati o jakosti te vrste trgovine in proizvodnje.

so si kranjski kmetje pretežno tkali sukno še sami⁶⁵. Ti kmetje pravzaprav niso predstavljali konkurence obratu v ožjem smislu besede, pač pa tržišče, ki je samo zadovoljevalo svoje potrebe. Ta trg bi sukarna sama ne zmogla zožiti ali uničiti, kajti niz faktorjev je omogočal odnosno silil kmete, da si proizvajajo sukno sami. Ko študiramo to krizo, se nam niti ne zdi važno z vso podrobnostjo ugotavljati obseg te pasivne »konkurence«; zadostuje vedeti to, kar smo ponovili že nekaj krat in ponavljamo tudi tokrat, namreč da razen granic kranjskih in koroških ter deloma štajerskih stanov nobeno tržišče ni bilo veliko in ustaljeno ter da se je za vsakega kupca dobesedno bilo treba boriti. V takem položaju je zmogljivost obrata kaj kmalu dosegla svoj maksimum in prekoračenje le-tega je izzvalo krizo.

Približno po enoletni krizi je torej izšel obrat iz te stiske. Kako je vplivala nanj? Predvsem je vzpodbodla lastnike, da so se pobrigali za razširitev tržišča. Poleg M. A. Zoisa je tu Matija Anton Reich, trgovec iz Gorice, ki je obljubil, da bo vzel letno v komisijsko prodajo 150 do 200 kosov ljubljanskega sukna.⁶⁶ — Močno so dalje pričeli terjati zaostale vsote in jih tudi večinoma izterjali.

29. decembra 1744 je bila sklenjena štiriletna pogodba med stanovi in ljubljanskim trgovcem Friderikom Weitenhüllerjem, po kateri se je ta obvezal, da bo letno prevzel 200 kosov stanovskega sukna in ga prodajal raznim privatnim strankam⁶⁷.

V mirni, približno osem let trajajoči dobi (od 1738 do 1747) ni bilo dogodkov, ki bi resneje vplivali na spremembe v obratu. Sicer je res, da se je v letu 1740 pojavila nova nevarnost, tokrat splošna podražitev surovin zaradi vojne, zlasti volne, mila in pepelike, vendar obrat ni imel občutljivejše škode. Izgledalo je, da bo volne zmanjkalo, ker so stare zaloge izrabili, novi kontingent pa se je zaradi podražitve nekoliko zakasnil, vendar je vse dospelo pravočasno.

Poleti 1745 so pričeli v bližini samega obrata zidati »gewölb«.⁶⁸ Dne 16. avgusta 1746 je Ivan Krst. Bastanzi prejel dekret o odpovedi službe, češ da bo njegova funkcija reformirana;⁶⁹ vendar je bila to le pretveza, kajti že naslednjega dne je bilo Webru naročeno, naj poišče novega capo maestra, ki bo prejemal tedensko le 2 gld⁷⁰. Torej vidimo, kaj je bistvo te reforme — namreč znižanje mezde.

Približal se je čas terezijanskih reform, ko je pričela državna oblast učinkoviteje posegati v gospodarsko življenje v državi. To opazimo tudi v primeru ljubljanske suknarne. Januarja 1747 je namreč grof Haugwitz v imenu cesarice določil barona Flachenfelda za »Oberdirektorja« obrata za nedoločen čas. Ta novi direktor bi se moral o vseh važnih rečeh dogovarjati s stanovskimi odborniki, poleg tega pa še vsakih šest mesecev predložiti račun in bilanco⁷¹. Če bi se to do kraja uresničilo, bi pomenilo nov korak v smeri osamosvojitve obrata. Toda že po štirih mesecih od

⁶⁵ Uradno poročilo o njegovi ponudbi z dne 25. avg. 1740.

⁶⁷ Pogodba v SSA, fasc. 537 a.

⁶⁸ 21. maja 1745 nalog ravnatelju. SSA, fasc. 537 a.

⁶⁹ SSA, fasc. 537 a.

⁷⁰ Dekret z dne 27. avg. 1746. Ib.

⁷¹ Ib.

izdaje tega dekreta so iz Ljubljane sporočili na Dunaj, da namerava tako suknarno kot skladišče prevzeti Friderik Weitenhüller⁷².

Ta ljubljanski trgovec in dobavitelj ter menjalec (Wechsel-Negotiant), ki je prevzel obrat v zelo neugodnem času (vojna za avstrijsko nasledstvo itd.), ni bil novinec v industriji. Že spomladi 1734 se je namreč potegoval za 15-letni privativni privilegij za postavitve »tovarne« nožev in škarij na Kranjskem (Scheer-Messer Fabrik)⁷³ in ga menda tudi dobil⁷⁴. Kot gospodarsko dobro situiran ljubljanski meščan je bil leta 1738 izvoljen v no-tranji svet⁷⁵.

Že marca 1747 je postavil pogoje za nakup suknarne: privativni privilegij naj bi veljal tudi zanj, enako potni listi za prost uvoz surovin; nakup naj bi veljal za suknarno z mlinom in ostalimi pritiklinami, dalje za hišo

Sl. 4. Pogled na obrat preko Zaloške ceste v smeri proti Ljubljani:
1 — suknarna, 2 — stiskalnica, 3 — barvilnica, 4 — suknostriznica,
5 — okviri za sušenje sukna, 6 — valjavnica, 7 — direktorjevo stanovan-
vanje, 8 — shramba za barve, 9 — hlev in senik, 10 — skladišče, 11 —
vrt za direktor. stanovanjem (Jožef Wisner, 1762; original v privatni lasti,
faksimile v MaLj)

v Mostah, kjer so fabrikanti (=delavci) brezplačno stanovali. Istočasno z obratom je bil pripravljen prevzeti tudi vse delavce, ki so v času pogajanj bili tu zaposleni. Dodal pa je temu še zanj zelo važni predlog, ki dobro karakterizira njegovo težnjo po tem, da obdrži več cenene delovne sile pri

⁷² R. Andrejka trdi napačno v svoji Trgovski zgodovini Šelenburgove ulice v Ljubljani (Trgovski tovariš, XXXIV., 1937, str. 35), da je obrat kupil Weitenhüller 1746 in ga prodal leta 1766 (tudi napačno).

⁷³ RA, fasc. III, Commercialia (Trst, 14. jul. 1734).

⁷⁴ Ib., Trst, 9. febr. 1735.

⁷⁵ MALj, sod. prot. za cit. leto.

sebi: želel je namreč, naj zemljiške gosposke ne odpokličejo s kakršno koli pretvezo že tiste svoje podložnike, ki so bili v času prevzemanja obrata zaposleni tu ali ki bi v bodoče bili še sprejeti na delo, nazaj na grudo⁷⁶. Ker se je tako tudi zgodilo in se je to še posebej naglašalo, pomeni to, da kakor je že po eni strani prenehala pri obratu dominacija odnosno lastništvo fevdalcev, tako po drugi strani s tem še ni prenehala — da se tako izrazim — dvojnost glede podrejenosti nekaterih delavcev: čeprav so bili zaposleni v privatnem obratu, so bili seveda še vedno dolžni poslušnost svojemu zemljiškemu gospodu; tačas namreč kmet še vedno ni bil osebno svoboden. Potemtakem smemo več kot samo domnevati, da je znana sedma točka privilegija veljala le za že svobodne delavce (torej za prave mezdne delavce), ne pa tudi za te podložnike. Za njih je veljalo staro tradicionalno pravo, ki se v privilegiju ne navaja še posebej.

Dalje je novi kupec zahteval, naj mu stanovi prepustijo za deset let brezplačno v uporabo suknarnično skladišče, ki se je nahajalo v lontovžu, po tem roku pa naj bi ga smel izkoriščati po zmerni ceni. To je zahteval zato, ker skladišča pri suknarni pač še ni bilo. Ker je bilo torej skladišče precej oddaljeno od obrata, bi stroški za prevoz narasli; prav iz tega razloga je hotel imeti skladišče brezplačno v najemu.

Poudariti moramo, da so stanovi prvotno pravzaprav hoteli dati Weitenhüllerju suknarno le v najemu in to za 7 let (od 1. novembra 1747 do 31. oktobra 1754) s pogojem, naj bi se še vedno glasila na ime stanov⁷⁷. Toda kmalu so se premislili in pristali na prodajo obrata, ki jim itak ni prinašal posebnih dobičkov. S predlogi prodaje so se strinjali, le eno najvažnejših točk, namreč tisto glede delavcev-podložnikov, so še bolj precizirali: podložniki, ki bodo sprejeti na delo v suknarno, naj ostanejo podložniki in naj se jih ne odtegne z zemlje, razen če se preje pogodijo s svojo zemljiško gosposko; v ostalem pri samem delu v obratu ne bodo z ničemer ovirani.

Osnutek pogodbe je bil sestavljen 30. oktobra 1747, 8. novembra pa odobren na Dunaju: novemu lastniku so priznali potni list za prost uvz surovin, mitninske prostosti ipd. Kupna pogodba je bila dokončno podpisana 22. novembra 1747^{77a}.

Če se ob tem važnem dogodku ozremo nazaj in opazujemo dvajsetletni razvoj stanovske suknarne, se nam nudi naslednja slika: glavne začetne težave (notranje in zunanje) so trajale približno tri leta; v tem času so stanovi potrošili zelo velike vsote za izgradnjo in tehnično spopolnitev obrata ter vložili mnogo truda v izboljšanje kvalitete sukna, delovne discipline ipd. Po letu 1730 pričanja približno sedemletno obdobje miru in konjunktura, obdobje, ko je teklo osem statev in je 16 tkalcev stkalo letno nekako 800 do 1000 kosov sukna (25.000 do 30.000 vatlov). V tem času je bil položaj delavcev v splošnem manj ugoden kot oni pred letom 1730, kajti delo je bilo akordirano, kontrola strožja in kazni težje. Zaradi zunanjih okoliščin (n. pr. šibko tržišče) je razvoj obrata končal s

⁷⁶ KR, Commerciale, T-1-1.

⁷⁷ SSA, fasc. 537.

^{77a} ADK (Arhiv. dvor. komore, Dunaj), Innerösterr. Komerz., zap. št. 441, fasc. 105/1.

krizo zaradi hiperprodukcije; odpuščenih je bilo okoli 20 delavcev ali morda četrtina (docela hipotetično namreč računam, da je na enega tkalca odpadlo 5 ostalih delavcev, da je torej v obratu samem bilo zaposlenih morda vsega skupaj kakih 80 ljudi — ne vštévši predice po domovih). Po krizi je bila proizvodnja maksimirana in je taka v glavnem ostala do prodaje obrata Weitenhüllerju.

S tem, da je obrat prešel v privatne roke, je prešel v novo fazo razvoja odnosno napredka. Res je, da s prehodom v druge roke izgubino mnogo zanesljivih podatkov o proizvodnji, organizaciji in delitvi dela, o socialnem položaju delavcev itd., kajti medtem ko je stanovski arhiv vestno spravljajl dokumente, je Weitenhüllerjev privatni arhiv izgubljen⁷⁸. Vedeti pa moramo, da je bil ta trgovec navezan izključno na samega sebe in na svoje finančne viře in da je bil zaradi tega prisiljen, da je vpeljal skrajno racionalno izkoriščanje surovin, da je zahteval od delavcev, da vložje v delo maksimum svojih sil pri najmanjši možni mezdi ipd. Odslej naprej bomo torej do konca navezani zgolj na okrnjene in bežne opazke.

Dne 28. aprila 1749 je bil pregledan njegov obrat na Selu, sestavljen iz predilnice, tkalnice, valjavnice, stiskalnice, barvarne, sušilnice (na prostem) in skladišča. Kako varčen je bil trgovec pri nakupu raznih orodij (v škodo delavcev), vidimo iz tega, da se phanje pri oljenju volne v dresnim oljem ni vršilo v posebnih pripravah, pač pa kar na zemlji; ko so kosi sukna prišli iz tkalnice, je bilo treba umazanijo odstraniti s pranjem — kar pa se ni dogajalo na okvirih, pač pa na kolenih pralcev in kljub večji izgubi časa ni bilo delo zadovoljivo opravljeno; ker je največja količina sukna bila prvenstveno še vedno namenjena granicam, se je blago večinoma barvalo bolj enostavno oziroma slabo⁷⁹. Moremo celo trditi, da se je vsaj v začetku njegovega lastništva splošno stanje delavcev nekoliko poslabšalo v primeri s stanovskim obdobjem.

Teoretično je največja zmogljivost njegovega obrata bila 1500 kosov sukna letno. Iz zgoraj obširneje navedenih razlogov pa tudi Weitenhüller ni mogel prekoračiti gornje meje kupne zmogljivosti trga — namreč 800 do 1000 kosov letno. Iz tega lahko sklepamo, da se lastnik z obratom ni mogel zelo okoristiti, vsaj v prvih letih ne⁸⁰. Dalje je treba vedeti, da je vsak kos meril 31 ljubljanskih vatlov in da je celotno količino sukna izdelalo leta 1749 (v času pregleda obrata) okoli 400 delavcev in predic; za izdelavo te količine je teklo leto in dan 7 statev, čeprav se je v obratnih prostorih nahajalo vsega skupaj 16 statev, torej niti polovica! — V virih

⁷⁸ Weitenhüller je takoj po prevzemu namestil v obratu posebnega knjigovodjo (RA, Diaria 1746—1750; gl. pod datumom 7. jul. 1750); tudi te knjige niso ohranjene.

⁷⁹ DA, škatla 43 (ovoj »1725, No. 1060«); vizitacijski protokol.

⁸⁰ V resnici manufakturist ni bil bogve kako zadovoljen s svojim obratom (RA, Diaria 1751—1756; gl. pod datumom 15. marec 1751). Poleg tega se mu je obetala še huda konkurenca v osebi nekega tujca. Ta tujec, Du Tan, je v mladosti delal v suknarnah v Holandiji in Angliji. V Leydenu je nekaj let delal v suknarni, ki ji je bil lastnik Clignet. V marcu 1751 se je Du Tan pojavil v Ljubljani in nameraval na Kranjskem postaviti obrat za boljše sukno (RA, Diaria 1751—1756; 27. marec 1751). — Kdaj in zakaj je zapustil Ljubljano in zamisli ni uresničil?

ni točneje povedano, koliko let je bilo v pogonu samo 7 statev; vsekakor pa je že to dovolj za sklep, da je približno isto količino blaga moralo proizvesti manj tkalcev — za kolikšno mezdo?

Največji odjemalec so bili še vedno graničarji, pridobil pa je Weitenhüller tudi hrvatske trgovce, da so prodajali sukno celo v »Turčijo«, vsekakor ne v velikih množinah⁸¹. Poleg tega je obrat dobavljal sukna cedila čistilnici sladkorja na Reki^{77a}.

V ZČ, str. 677, sem mimogrede omenil tudi delavce po domovih. Koliko jih je bilo in koliko so zaslužili, zveemo šele v Weitenhüllerjevem času, leta 1758. Samo prejo mu je izdelovalo takrat že okoli 600 oseb (torej se je v 10 letih število delavcev povečalo za 200 oseb ali za 50 %) in to predvsem v zimskem času. Poleti, ko so bili ti delavci — podložniki — zaposleni na polju, pa je suknarni preje primanjkovalo. Mezda za to delo je bila tako nizka, da niti najsiromašnejši kmetič ne bi mogel vzdrževati sebe samo s predenjem. Lastnik proizvodnih sredstev je namreč plačal za funt volne za votek le 3 kr, za funt volne za osnovo pa 6 kr. Ker je ena oseba mogla tedensko napresti povprečno 3 funte take volne, je torej zaslužila na teden celih 9 odn. 18 kr. Če si še enkrat ogle damo mezde, navedene na prejšnjih straneh, vidimo, da so bili tisti, ki so delali po domovih, dejansko med najslabše plačanimi delavci, poleg tega in iz drugih razlogov večinoma le sezonski delavci. Weitenhüller je tedensko potreboval okoli 1725 funtov preje za votek in za osnovo.⁸² V pravkar navedenem primeru je torej imel vlogo založnika.

Ni točno znano, iz kakšnih razlogov vse bi leta 1757 kmalu postal njegov administrator Ivan Peter Longo tudi družabnik. Sklenjeno je bilo, da bo Longo dve leti fungiral kot njegov družabnik, po preteku tega časa pa bi vodil suknarno sam⁸³. Vendar se je Longo naslednjega leta sprl z Weitenhüllerjem; čeprav sta se pobotala, do prevzema suknarne ni prišlo⁸⁴.

Weitenhüller se je »zaradi starosti in onemoglosti« odločil, da bo suknarno prodal. Našel je kupce, in to družabnika Valentina Ruarda, trgovca in sozaložnika na Dunaju, ter Jožefa Desselbrunnerja, trgovca v Ljub-

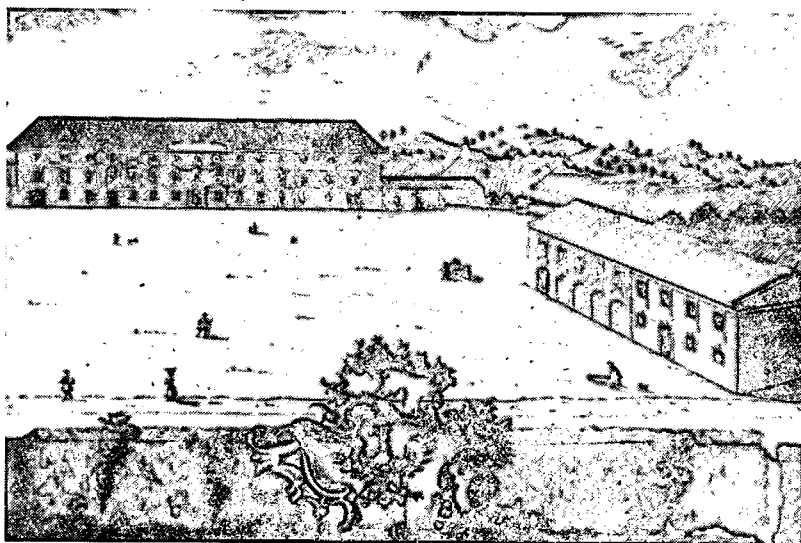
⁸¹ KR, CC, XII., 1747—1763 (Ljubljana, 1749).

⁸² KR, XII., Fabriquewesen, No. 1—sect. 4 (Lj. 1758).

Dvorna resolucija z dne 25. marca 1758 je poudarjala, da je vpeljava predenja volne velike važnosti za deželo. Zato naj se podložniki poučujejo v predenju, priskrbi naj se jim orodje, surovine, prejo pa odkupi po zmerni ceni (založništvo!). V ta namen se je komerčni konses informiral pri Weitenhüllerju, če bi prevzel tako založništvo; trgovčev obrat je bil še vedno edini te vrste na Kranjskem in je imel preje dovolj, zato je ponudbo odklonil. Domači tkalci so se nahajali zlasti v Ljubljani, na Jesenicah, v Tržiču, Kamniku, na Krasu in v grofiji Kočevje, v manjšem številu pa itak v vsaki fari. Toda vsi ti so predli le grobo volno za loden. — Orodje, ki so ga za to uporabljali: preslica (Rocken) in vreteno (Spindel), odnosno motovilo (Weife) ali vreteno (Haspel). — 26. febr. 1758 je sporočila novomeška kresija, da tam prebiva okoli 130.000 prebivalcev; če bi hotel prestiti le dvajseti del, kam bi s prejo? Zato so predlagali gojenje in predelovanje lanu in gojenje murv odnosno svilorejo. Ponekod so v eni sami hiši pridobili netto preko 60 funtov svile; vendar pa je vnema za svilorejo padala (Ljubljana 24. apr. 1759). — Predelovanje lanu je bilo zelo razvito, sicer bi ga Kranjska, ki ga je itak mnogo gojila, ne uvažala še iz Koroške. Leta 1751, ga je n. pr. uvozila od tam 2978 centov, cent po 12, 13—14,5 gld. (RA, Diaria 1751—1756, 2. nov. 1752).

ljani⁸⁵. V smislu kupne pogodbe, ki je bila sklenjena 1. februarja 1762, je Weitenhüller dobil zanjo v gotovini 17.000 gld za zgradbo in orodje. Za nedodelano blago in za surovine sta se družabnika obvezala plačevati letno 5000 gld po 6 % toliko časa, dokler ne bo dosežena polna poravnava⁸⁶.

Od poletja 1762 do poletja 1763 je bilo proizvedenih iz 87.668 funtov volne, 15 kosov moltona (vsak kos je meril 80 vatlov in tehtal 80 funtov), 8 kosov »Räsch« sukna (kos meril 100 vatlov, tehtal 80 funtov), 31 kosov flanele za podlogo (vsak po 60 vatlov, tehtal 56 funtov), 82 kosov navadne flanele (meril 65 vatlov, tehtal 56 funtov), 568 kosov navadnega graničarskega sukna (vsak kos po 32 vatlov, teža 75 funtov) in 492 kosov navadnega nemškega sukna (kos po 40 vatlov, teža 75 funtov).

Sl. 5. — Pogled s suknarne preko Zaloške ceste na Desselbrunnerjev dvorec (Jožef Wisner, 1762; original v privatni lasti, faksimile v MaLj)

⁸³ RA, fasc. XXX., Dnevnik (ovoj Diarium, str. 2990, 23. apr. 1757).

⁸⁴ Ib., (Diarium za l. 1758—1759; dne 16. marca 1758). — O tem, da bi Weitenhüller prodal sukarno svojemu obratnemu administratorju Longu ali vsaj z njim ustvaril družbo, je bilo govora še do poletja 1761 (ADK, zap. št. 441, fasc. 105/1). — Pozneje — po letu 1763 — je bil Friderik Weitenhüller lastnik topilnice bakra na Koroškem; sličen obrat je imel tudi na Kranjskem. (Hermann Wiessner, Geschichte des Kärntner Bergbaues, II. — Archiv für vaterl. Geschichte und Topographie, 36/37 Bd., Celovec 1951, 239.)

⁸⁵ KR, fasc. Comerciale, Lit. T., No. 1, Vol. 1 (KR, CC, T-2-1: »Die Gebrüder«). R. Andrejka, Najstarejše lj. industrije... Kron., I., 1934, 58, trdi, da sta družabnika kupila obrat od njega točno 1. febr. 1762 (v resnici je bila takrat samo sklenjena kupna pogodba, družabnika sta postala lastnika obrata v drugi polovici marca istega leta), medtem ko isti pisec napačno trdi v Trgovski zgodovini Selenburgove ulice v Ljubljani, str. 35, da sta družabnika kupila obrat 1. 1766. Isto napačno letnico ima tudi Müllner, Geschichte des Eisens, 426. — Ivan Slokar, Geschichte der österr. Industrie..., Wien 1914, 356, pomanjkljivo: »...und Josef Dieselbrunner (!) hatte schon unter Maria Theresia eine k. k. priv. Tuchfabrik in Laibach...«

Od skupnih 1196 kosov je torej odpadlo na tradicionalno navadno gra- ničarsko sukno še vedno skoraj 48 % izdelkov. Za proizvodnjo celotne količine blaga je bilo stalno zaposlenih 18 statev in 531 oseb (28 tkalcev in pomočnikov, 4 tkalski mojstri, 90 česalcev in sličnih delavcev, 409 predic).⁸⁷

Če primerjamo stanje v letu 1726/27 s stanjem po 35 letih, vidimo, da so proizvedli leta 1762/63 okoli 3,3-krat več vatlov sukna, za kar je stalno teklo štirikrat več statev in je delalo trikrat več tkalcev in pomočnikov. Napredek je bil torej zelo počasen in premo sorazmeren (primerjaj so- razmerje med vatli in tkalci!). Po drugi strani je seveda to dokaz, da v vsem tem času niso vpeljali v obratu nekih posebnih tehničnih novosti, ki naj bi dvignile oziroma povečale storilnost posameznega tkalca.

Družabnika sta torej tudi bazirala na prodaji sukna v granice.⁸⁸ Vse- kakor je imel obrat v času njunega — in zlasti pozneje samo Desselbrun- nerjevega — lastništva največji obseg in zmogljivost: suknarna, ki je bila in ostala do konca obratovanja edina »tovarna« te vrste v deželi, je pro- izvajala proti koncu XVIII. stoletja letno nad 100.000 vatlov sukna v okoli 3400 kosih.^{77a}

Kako daljnosežna je bila njuna industrijska politika, dobro ilustrira naslednje dejstvo: sozaložnik Ruard je imel na Gorenjskem (skoraj gotovo v Kranju ali v bližini) nekakšno šolo za mojstrice predice in pletilje. Ni pa mogoče ugotoviti, če je Ruard to »šolo« ustanovil prav zaradi ljubljanske suknarne — torej po letu 1762 — ali jo je imel že prej, da je kot založnik razdelil volno tem ženskam, prejo pa pozneje prodajal določenemu obratu. Vsekakor je bila ustanova na dobrem glasu, kajti sicer ne bi skušal založnik višnjegorske manufakture nogavic pridobiti te mojstrice za svoj obrat.⁸⁹ — Po drugi strani je seveda to dokaz, da je kvalificiranih delavcev zelo primanjkovalo.

Desselbrunner je bil založnik še po drugi strani. V Ljubljani je namreč bila odprta dne 3. januarja 1767 predilniška šola (v smislu patenta o pre- dilništvu z dne 27. novembra 1765^{89a}), nad katero je imel nadzorstvo magistrat. Šola je obiskovalo najmanj 30 dečkov in deklic. Po preteku dveh let pa je šola zaključila delo in bila razouščena. Kasneje je predilnica za volno bila prenesena v vzgojevalnico; s potrebnimi surovinami jo je oskr- bovala suknarna.⁹⁰ Leta 1770 so magistratu vzeli vodstvo tega zavoda, ki je

⁸⁶ Intabulacija in prepis na obe imeni dovoljena šele 27. febr. 1768; gl. Dežel. desko, 1. modri zvezek, G 17. O 25.

⁸⁷ DAS. Erbergov arhiv, rokopis št. 85 (I. 6 b), str. 120; prim. tudi Dimitzeve vesti v Blätter aus Krain, IX., 1865, str. 36 in v Geschichte Krains IV., str. 179, 229.

⁸⁸ Argo II., 1893. stlp. 76—78. trdi napačno, da je prešel obrat v roke Jožefa Desselbrunnerja (celo brez Ruarda!) šele leta 1770; vest, da je bilo tu zaposlenih okoli 1600 ljudi, je nekoliko pretirana. Bolj realno je poročilo v Argo VI., 1898. stlp. 34, da je zaposloval Desselbrunner proti koncu stoletja do 1000 ljudi. Za trditev, da bi šli produkti no večini v Italijo, ni prave podlage (Italija je sama imela mnogo suknarn). Müllner (Argo IX., 1901, 108) napačno trdi, da je Weitenhüller prodal obrat kompanionoma okoli 1766.

⁸⁹ KR. Commerciale-Miscelania, 1764—1769 (Ruardova pritožba, Dunaj, 12. jan. 1769).

⁹⁰ a Gl. op. 91 in Uhlirz, Handbuch der Geschichte Oesterreichs, II/1, 357.

predilnico imel še dalje in ki ga je omenjeni manufakturst zalagal še naprej.⁹¹

R. Andrejka⁹² navaja, da je Ruard izstopil iz družbe 10. novembra 1768⁹³, da je dvajset let pozneje Desselbrunner pritegnil k podjetju sina Ivana, ki je po očetovi smrti sam vodil obrat. Vendar pa podatek ni točen. Obrat sta vodila oziroma pomagala očetu voditi sinova Jožef in Ivan najmanj od 1. januarja 1781 dalje in šele z 10. novembrom 1784 je popolnoma prešla v privatno last družine Desselbrunner.⁹⁴ V celoti sta prevzela suknarno brata v smislu pogodbe dne 18. novembra 1788. Njun oče je umrl 7. julija 1794⁹⁵ (poplemeniten je bil s cesarjevim odlokom 21. januarja 1789, v kranjsko deželanstvo sprejet 20. novembra 1789⁹⁶); v oporoki, ki jo je sestavil 20. novembra 1793, je določil še enkrat, da trgovino in suknarno zapušča sinovoma ozir. takrat že samo sinu Ivanu⁹⁷, kajti od mladih družabnikov je Jožef umrl že jeseni 1792; vse premoženje in pravice je Jožef prenesel na brata v smislu njune medsebojne pogodbe dne 1. sept. 1792.⁹⁸

Mlada lastnika sta se kmalu znašla v finančnih težavah; morala sta že spomladi 1786 prositi Jožefa Weitenhüllerja za posojilo 15.000 gld⁹⁹, pozneje sta si mnogo izposojala še od drugih privatnikov. Ker je obrat že okoli 1. 1790 pričel bolj in bolj čutiti krizo, ki so jo izzvale protifrancoske vojne, sta 17. marca 1791 bila brata prisiljena prositi najvišje državne oblasti za desetletno brezobrestno posojilo v višini 80.000 gld. Prošnja pa je bila zavržena, ker je država potrebovala denar pač za oboroževanje.^{77a}

Ko je Leopold Ruard, Valentinov sin, pričel prodajati premog iz svojega premogovnika v Zagorju ob Savi spomladi 1796, se je med prvimi oglašil mladi Ivan Desselbrunner in ga vzel 331 centov; skoraj gotovo ga je uporabljal za kurjenje kotlov v barvarni in za ogrevanje stanovanjskih prostorov svojih delavcev. Poleti 1796 pa se sukнар že pojavi celo kot samostojen lastnik ene jamske mere v Zagorju.¹⁰⁰ Zdi se, da se je pozneje še vedno dragemu premogu ali odpovedal in uporabljal samo šoto ali pa kuril pol s premogom pol s šoto.¹⁰¹

Obrat je bil leta 1800 še vedno toliko močan, da je mogel dne 24. marca skleniti dobavno pogodbo s štajerskim vojaškim mondurnim skladiščem v

⁹⁰ 12. sept. 1765 sta družabnika izjavila, da bi mogla zaposliti z delom do 200 takih ljudi; plačala bi po 4—5 kr. in več dnevno (ADK, Iö Komerz., zap. št. 359, fasc. 43).

⁹¹ Star. reg. I., fasc. 17; Lj., 30. jan. 1777.

⁹² Najstarejše lj. industrije..., Kron., I., 58.

⁹³ Ruard bi se mogel umakniti zato, ker je 31. jan. 1766 postal lastnik fužine Sava. — Müllner, Geschichte des Eisens, 425.

⁹⁴ Dežel. deska, 1. modri zvezek, O 25. — Šele tedaj je bil Ruard ekstabuliran.

⁹⁵ Dežel. deska, 2. modri zvezek, L 12—15 in D 13.

⁹⁶ NSA (Novejši stan. arhiv), fasc. 12, akt št. 663. Ivan Slokar, op. cit., str. 356, pomanjkljivo: »... von Josef II. 1788 in den Adelstand... erhoben wurde.« — Andrejka, op. cit., str. 58, ima isto napačno letnico.

⁹⁷ Testamenta 1677 — 1897, D, Nr. 36.

⁹⁸ Dežel. deska, 3. modri zvezek, A 12.

⁹⁹ Ib., 1. rdeči zvezek, M 19 — Lj., 8. aprila; obresti so znašale 4 %.

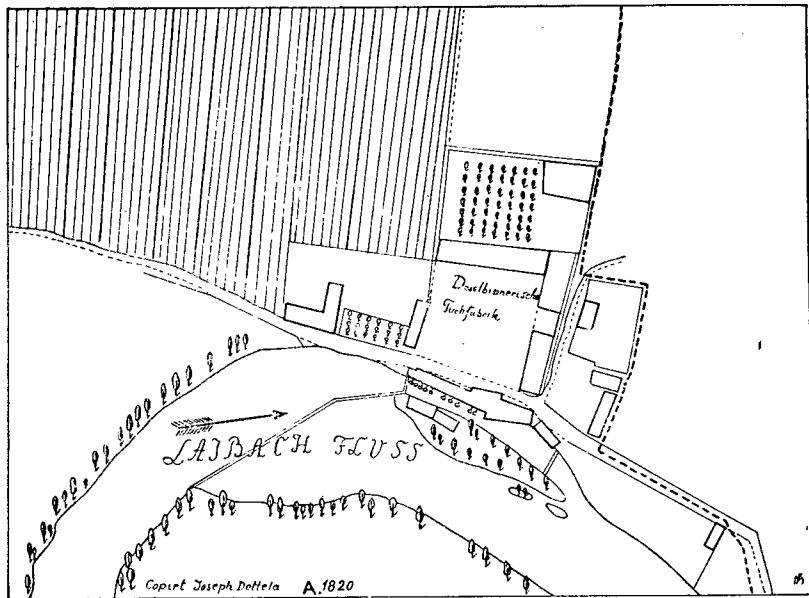
¹⁰⁰ DAS, stare fužinske knjige, M 10, str. 64. — Müllner, op. cit., 431, napačno 1000 centov.

Mariboru za 500 kosov graničnega sukna in 500 kosov »croisé« sukna. Za vse to mu je blagajna skladišča anticipirala 10.000 gld.^{101a}

16. septembra 1802 je bil Desselbrunner še vedno lastnik suknarne.¹⁰² Obrat je še v tem letu prenehal z delom¹⁰³, kajti 28. januarja 1803 se je že pričel popis kunkurzne mase¹⁰⁴; suknarna je bila cenjena na 28.230 gld.¹⁰⁵

Upravitelj vsega imetja, ki je prišlo na dražbo, je postal Jurij Mulej.¹⁰⁶ Šele 19. jan. 1817 pa je vso konkurzno maso kupil Andrej Malič za nekaj več kot 25.000 gld.,¹⁰⁷ in ondi napravil velik mlin.¹⁰⁸

Ob prenehanju obratovanja je imela suknarna sledeče objekte: staro tovarniško poslopje (zidano), obsežno 28,5 × 5,5 klafter, ki je bilo delno

Sl. 6. Preris originalne slike iz 1820, ki prikazuje vso razsežnost manufakture ob zaključku obratovanja (Original v DAS, Ljubljana)

¹⁰¹ To posnemamo iz odredbe v NSA, fasc. 69 iz l. 1800, kjer se nahaja v spisu št. 1507 z datumom 24. sept. trditev, da so prejeli Nikolaj Merk, Ivan Desselbrunner in Jožef Pinhak parcele na Barju. — Za Pinhaka, tovarnarja galice, namreč vemo iz drugih virov povsem zanesljivo, da je tam rezal zase šoto, kot jo je enako njegov konkurent Jožef Ignac Friebert. Torej sta tako delala skoraj gotovo tudi Merk in Desselbrunner.

^{101a} Dežel. deska, 2. rdeči zvezek, K 6.

¹⁰² Dežel. deska, 1. beli zvezek, N 21 in 29.

¹⁰³ Po podatkih dr. Ivana Slokarja, Ljubljana 1. febr. 1954. — H. G. Hoff, Hist. — Stat. — Top. Gemälde vom Krain, I., 1808, 141—142, ne vé točnega datuma propada obrata.

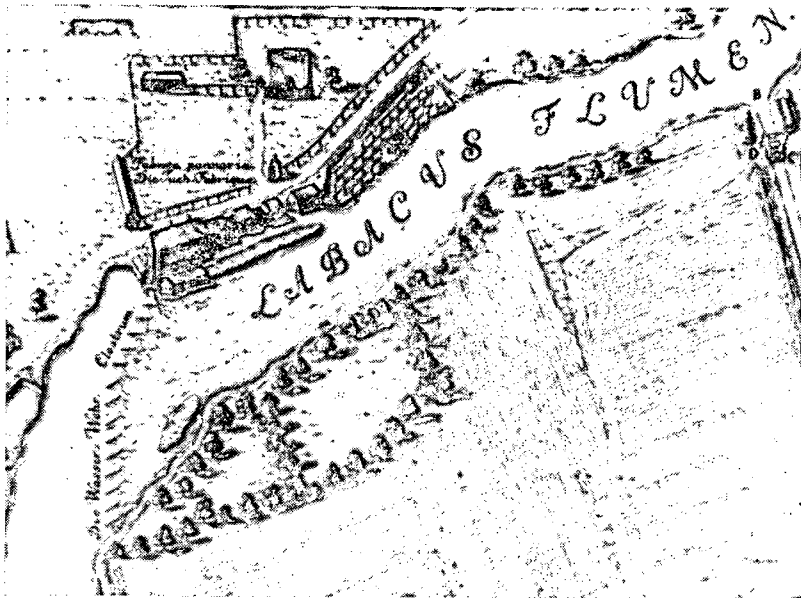
¹⁰⁴ Dežel. deska, 2. zeleni zvezek, C 27.

¹⁰⁵ Ib., C 25.

¹⁰⁶ NSA, fasc. 64, l. 1804, spis št. 1414.

¹⁰⁷ Dežel. deska, 5. modri zvezek, P 24.

¹⁰⁸ Andrejka, Kron. I., str. 58.

Sl. 7. Podroben načrt suknarne 1737 (s sl. 2)

dvonadstropno, delno celo trinadstropno, in je bilo sestavljeno iz kuhinje, kleti, sobe, skladišča za sukno ter dveh oddelkov, za valjalnico in za česalni stroj za volno. V nadstropju so bile štiri velike stanovanjske sobe, dalje tkalnica, dolga 19 klafter; v drugem nadstropju so bile le štiri stanovanjske sobe. Novo tovarniško poslopje je bilo obsežno 20 X 6 klafter, posebna hišica (8 X 4 klaftre) je bila namenjena za staro valjalnico in stroj za rezanje sukna, manjša stavba pa za stiskalnico sukna. Barvilnica (11,5 X 5,5 klafter) je bila nameščena v pritličju ločenega objekta in je imela priključeno stanovanjsko sobo, v nadstropju je bila velika soba za striženje sukna. Posebna glavna stanovanjska zgradba (34 X 7,5 klafter) je bila dvonadstropna, stanovanje za upravnika obrata je merilo 15 X 4 klaftre. Poleg teh so bili še drugi objekti, ki pa jih tu ne naštevamo.

Če primerjamo slike, ki prikazujejo sukarno leta 1737 in leta 1762, z gornjim opisom, vidimo, da se objekti ob Ljubljani niso bistveno povečali in razširili v vseh 60 letih; novost je Desselbrunnerjev dvorec s posebno stavbo (prim. sl. 5), ki pa ima svoje zarodke že pred letom 1737 (prim. sl. 7).

Zaradi lažjega razumevanja slik št. 4 in 5 smo objekte na sliki št. 4 oštevilčili, originalne številke nad objekti, ki jih prikazuje slika št. 5, pa okrepili, da bodo vsakomur dobro vidne; legendo na isti sliki smo poslovenili, sicer pa nemška legenda na pričujoči sliki itak ni dobro vidna. Torej: 1 — sukarna, 2 — stiskalnica, 3 — barvilnica, 4 — suknostržnica, 5 — okvirji za sušenje sukna, 6 — valjalnica, 7 — direktorjevo stanovanje, 8 — že podrti lopa za barve, 9 — hlev s senikom, 10 — skladišče, 11 — vrt (zadaj za direktorjevim stanovanjem).

Stroji, ki so po likvidaciji suknarne še ostali na mestu, so bili sledeči: popolna valjalnica, trije pari kladiv, osem nedogotovljenih kladiv, 24 popolnoma novih nateg, 3 novi in 4 stari stroji za česanje volne, obdani s krtačami, stroj za drobljenje barvnega lesa, 3 stiskalnice za toplo stiskanje sukna s pritiklinami (sc. 76 kosov železnih plošč), okoli 60 pločevinastih plošč itd. Dalje je bilo moč najti še 24 škarij za sukno, v barvilnici poleg velikega cinastega kotla, težkega 894 funtov, še 6 bakrenih vzdanih kotlov raznih velikosti in 2 posebna velika in nova bakrena kotla in slično.^{108a}

Neposredno v zvezi z delovanjem suknarne je vprašanje dobaviteljev surovin.

Vsekakor je bil glavni dobavitelj volne Peter Anton Codelli, ki je, kot že vemo, dobavljal volno tudi suknarni koroških stanov v prvih dveh desetletjih XVIII. stoletja. Od 15. marca 1726 do 30. oktobra 1734 mu je obrat izplačal za dobavljeno južnoitalijansko volno (vštet je tudi že dopiček) preko 100.000 gld.⁹ Za njim je za italijansko volno prejel De Orlando okrog 2700 gld, Kunčnik za domačo volno 2277 gld, Ant. Vanino za ogrsko preko 2100 gld, sledijo Franc Reigersfeld (draška volna) 993 gld, Lovro Tomšič (ogrska in rehniška volna) preko 700 gld, Jugoviceva kompanija itd. — Za barve je prejel Vanino najmanj 13.500 gld, Tomšič preko 600 gld, Orlando 144 gld, Ludvik Ant. Reja pa najmanj 37 gld. Za razno orodje je Tomšič prejel najmanj še 320 gld, Reja pa okrog 20 gld.

Kmalu po 15. februarju 1737 je bila sklenjena pogodba z Michel Angelom Zoisom, da pet let (od vklj. 1737 do konca 1741) ne bo razen njega nihče dobavljal volne za suknarno. Zois pa je sicer že v letu 1736 dobavljal volno (v pogodbi se ga imenuje Wechsler zu Laybach).

Najpozneje od leta 1744 dalje se je poleg prodaje stanovskega sukna ukvarjal z dobavljanjem volne v velikih količinah bodoči lastnik Friderik Weitenhüller.¹⁰⁹

P. A. Codelli je bi gospodarsko zelo napreden človek. Že pozimi l. 1715 je n. pr. izjavil, da bi si trgovina zelo opomogla s proglasitvijo Trsta in Reke za prosti luki (kar se je zgodilo šele spomladi l. 1719). Vztrajno se je potegoval za popravilo vseh cest, ki so vodile iz pristanišč v zaledje.¹¹⁰ — Kot dobavitelj in grosist si je pridobil ogromno premoženje. Zanj so sodobniki trdili, da je imel toliko kapitala, da bi mogel kupiti vse ostale trgovce na Kranjskem (razen sebi enako močne peščice grosistov).¹¹¹

Njegovo celotno premoženje so cenili na 300.000—400.000 gld.¹¹² Najmanj 80.000 gld je imel naloženih v stanovski blagajni (4,5%).¹¹³ Zanimivo in važno je poudariti, da se ta finančnik nikdar ni lotil postavitve kakega zgodnjekapitalističnega obrata; raje je kupoval zemljišča.

Prav tako napreden mož je bil tudi kranjski deželni glavar Wolf Vajkard Gallenberg, zelo verjetno glavni iniciator postavitve suknarne. Na cesarjevo resolucijo, kako gleda na postavitev novega gospodarskega funkcionarja,

^{108a} Intelligenz-Blatt zur Laibacher Zeitung No 3 (9. januarja 1816): Beschreibung... v. Desselbrunnenschen Tuchfabrike.

¹⁰⁹ SSA, fasc. 537 a.

¹¹⁰ Ib., fasc. 28 (ovoj Handel 1715—71); Lj. 28. febr. 1715.

¹¹¹ RA, fasc. II., Commercialia.

¹¹² »81 (I. 3 d)«, str. 163 (DAS).

¹¹³ RA, fasc. I., Cameralia.

komercialnega reprezentanta, ki bi bil potreben za dvig trgovine v lukah, je odgovoril povoljno. Izjavil je med drugim tudi to, naj ima ta reprezentant pravico prisiliti k delu za nizko plačo vse pohajkovalce, predvsem berače, ki so zmožni delati (vpliv projektov!). Dalje je trdil, da trgovina in manufakture ne bodo cvetele vse dotlej, dokler bodo še obratovali cehi in obstajali njihovi privilegiji, dokler bodo mesta — predvsem ljubljanski magistrat — silili vsakega manufakturista (= delavca v manufakturi), rokodelca in rokodelca pod kaznijo zaplembe celotnega premoženja k sprejemu meščanstva (torej je bil ta fevdalec naprednejši kot pa ljubljanska trgovska aristokracija!). Predlagal je ukinitvev cehov in vseh monopolov ipd.¹¹⁴ Bil je torej pristaš nevezanega, svobodnega trgovanja.

LA FABRIQUE DE DRAPS DE LJUBLJANA

Résumé

L'auteur poursuit son étude sur la principale manufacture textile du 18e siècle en Slovénie. Après 1730, cette fabrique entre dans une phase de développement technique et organisationnelle, ce qui fit monter sa production jusqu'à 30.000 aunes de drap, c'est-à-dire de 100% dans les années 1727-37.

La production dépassa vite les besoins du marché et la crise se manifesta dès 1737/38; de nombreux ouvriers furent licenciés, puis le maximum de production fut fixé à environ 20.000—25.000 aunes.

En 1747, les Etats provinciaux vendirent la manufacture au négociant Friedrich Weitenhüller qui la revendit en 1762 aux associés Valentin Ruard (d'origine française) et Joseph Desselbrunner. L'entreprise fut agrandie, le marché s'élargissait, ce qui fit monter la production peu à peu de 36.000 aunes en 1762 à plus de 100.000 aunes. En 1802, la fabrique fut fermée.

Jože Žontar

POSEBNO SODIŠČE ZA KMETSKE PODLOŽNIKE, NJIHOVE PRITOŽBE TER POSKUSI REGULACIJ PODLOŽNIŠKEGA POLOŽAJA V TEREZIJSKI DOBI NA KRANJSKEM*

V prispevku h prikazu pravnega in družbenega položaja kmetiskih podložnikov v terezijanski dobi na Kranjskem obravnavam v prvem delu organizacijo posebnega sodišča za spore v podložniških obveznostih, v drugem delu razprave navajam podložniške pritožbe, njihov uspeh oziroma neuspeh, ki jih je često vodil tudi do upora, ter v zadnjem delu obravnavam poskuse regulacij podložniških obveznosti in pravic v omenjeni dobi. Postavitev posebnega sodišča spada v sklop širokopoteznih in globokih upravno-sodnih reform Marije Terezije. Vobče pa je pomembno njeno prizadevanje, urediti položaj kmetiskih podložnikov. Podložniških bremen, strukture kmetiskih posesti (hub in zemljišč) in podložniškega osebne položaja sem se dotaknil le toliko, kolikor je bilo to potrebno za pojasnilo omenjenih problemov. Dosedanja historiografija se je le malo ukvarjala z vprašanji, ki jih obravnava študija. Dela v avstrijskem okviru ne polagajo

¹¹⁴ SSA, fasc. 28; Ljubljana 1. dec. 1722.

pozornosti na takratne kranjske razmere.¹ Kolikor pa to obravnavajo občna dela za slovensko ali kranjsko ozemlje, presojujejo položaj kmetskega stanu² le splošno in pogosto tudi nekritično. V svojih razpravah sta opozorila na iudicium delegatum in causis subditorum J. Polec³ ter na konsens in causis summi principis in podložniškega odvetnika A. Urbanc.⁴ Pri tem pa je iz avstrijske historiografije razvidno, da je bila postavitev obravnavanega sodnega urada in njegova organizacija izvršena sčasno tudi v ostalih avstrijskih deželah.⁵ Pritožbe podložnikov, ki so se nanašale na podložniško razmerje v terezijanski dobi, niso bile doslej še obdelane. Na upor smledniških podložnikov je opozoril Vl. Leveč.⁶ Izmed regulacij pravnega položaja podložnikov je prikazal J. Polec poskus prevedbe zakupnih kmetij v kupne.⁷

Razpravo sem sestavil na podlagi gradiva v Državnem arhivu Slovenije. Glavni viri, ki sem jih pri tem uporabljal, so potekali iz arhiva reprezentacije in komore ter njenega naslednika, političnega oddelka deželnega glavarstva in raznih graščinskih arhivov, kolikor so pač že urejeni. Žal pa ni bilo mogoče najti protokolov obravnavanega sodnega urada.

I.

Izza srednjega veka so spadali pravni spori med podložniki in zemljiškimi gospodi na Kranjskem pred deželnoglavarstvo sodišče.⁸ Februarja 1749 pa je ustanovila Marija Terezija za spore, ki so izvirali iz podložniškega razmerja (glede dajatev, tlake, desetine, lavdemijev, odkupnine, to je pristojbine, ki jo je plačal rojenjak (Erbhold) svojemu zemljiškemu gospodu, ko se je odkupil od njega in odšel k drugemu, in pod.) po češkem vzoru posebno sodišče (iudicium delegatum cum derogatione omnium instantiarum) s posebnim odvetnikom, ki naj bi proti primerni plači uradno in

* Kratice pomenijo:

arh. DGI — arhiv deželnega glavarstva (politični oddelek)

Gr arh. — graščinski arhiv

arh. RK — arhiv reprezentacije in komore

¹ E. Murr Link, *The Emancipation of the austrian peasant, 1740—1798*, New York 1949, in ostala tu navedena literatura.

² M. Dolenc, *Pravna zgodovina za slovensko ozemlje*, Lj. 1935, 217 sl.; J. Gruden, *Zgodovina slovenskega naroda*, Celovec 1910—1916, 939 sl.; A. Dimitz, *Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813*, 4. del, Lj. 1876, 162 sl.

³ J. Polec, *Razpored sodnih instanc v slovenskih deželah od 16. do 18. stol.*, Zbornik znanstv. razprav VI/1928, 140 op. 120.

⁴ A. Urbanc, *Podložniški odvetnik*, Slovenski pravnik LVII/1943, 52—57.

⁵ M. Wutte, *Beiträge zur Verwaltungsgeschichte Kärntens*, Carinthia I. 133/1943, 45/46; H. Hermann, *Handbuch der Geschichte des Herzogthums Kärnten*, 2. del, 2. zv., Celovec 1855, 74; A. Mell, *Die Anfänge der Bauernbefreiung in Steiermark unter Maria Theresia und Josef II.*, *Forschungen zur Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte der Steiermark*, 5. del, 1. zv., Gradec 1901, 57/58; K. Grünberg, *Die Bauernbefreiung und die Auflösung des gutsherlich-bäuerlichen Verhältnisses in Böhmen, Mähren und Schlesien*, 1. del (1894), 32, 145, 155/6; 2. del (1893), 48/9.

⁶ Vl. Levec, *Schloss und Herrschaft Flödnig in Oberkrain*, *Mitteilungen des Musealvereines f. Krain IX/1896*, 211, 273/4.

⁷ J. Polec, *Prevedba zakupnih kmetij v kupne na Kranjskem ob koncu 18. stol.*, Zbornik znanstv. razprav XIII./1937, 154—166.

⁸ J. Polec, *Razpored sodnih instanc*, 119.

zastopnj zastopal kmetske podložnike. Razen te službe ne bi smel voditi nobenih drugih odvetniških poslov. Kmetski podložniki se tudi ne bi smeli obračati na kakšne druge odvetnike razen na njega. Sodišču deželnega glavarstva je naročil dvor, naj predlaga enega izmed kranjskih odvetnikov za odvetnika podložnikov ter stavi predlog o njegovi letni plači.

Kranjsko deželnoglavarsko sodišče je sporočilo, da so povprašali sedem starejših odvetnikov, če bi bili pripravljeni sprejeti omenjeno službo podložniškega odvetnika. Nekateri so odklonili ponudbo z izgovorom, da se boje preobremenjenosti z delom zaradi nadležnih in neutemeljenih tožb podložnikov, drugi pa so bili pripravljeni zastopati podložnike, toda le proti letni plači 2000 gld. ali vsaj 1500 gld. zaradi večjih stroškov, ker bi morali imeti zaradi močnega nadlegovanja podložnikov več pisarjev. Deželnoglavarsko sodišče je predlagalo izmed teh odvetnikov za novo službo dr. Josipa pl. Kappusa.

Obenem pa je izrazil svoje pomisleke proti postavitvi posebnega sodišča. To bi namreč moglo povzročiti, da bodo kranjski podložniki, ki že tako zelo nagibajo k tožarjenju, zanemarjali svoje poljsko delo ali bi moglo povzročiti celo splošen upor proti zemljiškim gospodom. Kljub temu, da daje sodišče deželnega glavarstva podložnikom vso pravno zaščito, so kmetje objestni, zamolče »res iudicatae« in izdane resolucije ter vnovič nadlegujejo oblastva. To kažeta sledeča dva primera. Čeprav so bile ukinjene svoboščine zagorskih kosezov, so vendar znova prosili Karla VI. za potrditev svoboščin in jo tudi prejeli l. 1706, ker so zahrbtno zamolčali omenjena dejstva. Nato so jim l. 1733 razveljavili z zvijačo pridobljeno odločbo. Enako so se leta 1745 neupravičeno pritožili podložniki gospostva Polhov gradec zoper svojo gospostvo glede tlake, desetine in drugih dajatev. Ker so zamolčali »res iudicatas et executas«, jih je smatrati za trdovratne, objestne in kaznive tožnike. Kolovodje nemirnih podložnikov in njihove zlobne pravne svetovalce je treba kaznovati s šestimi tedni prisilnega dela v železju. Vsi podložniki morajo obljubiti pred okrožnim glavarjem pokorščino svoji zemljiški gosposki in opustiti nadaljnje tožarjenje. Glede pritožbenih zadev so jim ukazali trajen molk. Noben odvetnik jim ne sme več dajati pravne pomoči. Z ustanovitvijo omenjenega iudicium delegatum bi se utegnile vse te tožbe obnoviti. Tako so se že oglasili zastopniki zagorskih kosezov pri dvorni komisiji in publicis et politicis v Ljubljani in prosili, da bi jim zaščitila njihove že razveljavljene svoboščine zoper zemljiško gospostvo. Z novim načinom postopka pa bi se izognili deželnemu glavarstvu, ki so mu edino znani starejši pravdni spisi. Istega mnenja kakor deželnoglavarsko sodišče je bil tudi justični urad, t. im. vlada v Ljubljani, pa tudi deželni stanovi, saj so bili povsod pripadniki istega družbenega razreda, plemstva.⁹

Navedeni ugovori so bili vsaj deloma in začasno učinkoviti. Vladarica je ukinila posebno sodišče za pritožbe v podložniških zadevah. Ločila pa je maja meseca istega leta (1749) pristojnost v sporih glede podložniških zadev od ostalih. Deželnemu sodišču (Landrecht — 1749—1763), ki je nastalo z združitvijo deželnoglavarskega in ograjnega sodišča in njegovemu

⁹ 10. 3. 1749, Gr arh. Dol, Gallenbergovi spisi, fasc. Deželne zadeve; 28. 4. 1749, stanovski arh., registraturni protokol 1744—1771, 236'.

nasledniku, justičnemu oddelku pri deželnem glavarstvu (1763—1783), je prepustila odločanje v vseh sporih med gospodi in podložniki, ki niso izhajali iz katerekoli oblike podložniškega razmerja. Omenjena redna sodišča so predstavljala obenem še nadalje tudi prizivno instanco za patrimonialna sodišča. Za tožbe podložnikov proti njihovim gospodvom in obratno v zadevah podložniških dolžnosti (re tributaria) pa je ukazala Marija Terezija, naj jih prevzame zaenkrat vlada v Ljubljani. Podložnike naj zastopa pri njej fiskal Janez Hieronim Marzina pl. Merzenheim. Po preteku leta naj predloži seznam opravljenih procesov, na kar bo prejel ustrezno nagrado.¹⁰ Spori glede kontribucije pa so ostali v terezijanski dobi (z izjemo l. 1750/51) pridržani deželnemu političnemu uradu.¹¹

Ker pa je bila septembra 1749 ukinjena vlada, je postavila Marija Terezija naslednje leto (1750) posebno sodišče iudicium delegatum in causis subditorum za tožbe med zemljiškimi gospodi in podložniki. Novo sodišče je bilo podrejeno notranjeavstrijskemu iudicium revisorium v Gradcu. Obstajalo je iz posebnega predsednika, bivšega svetnika vlade Franca Karla pl. Hohenwarta, šestih prisednikov, tajnika - zapisnikarja in pravnega zastopnika podložnikov, fiskala pl. Merzenheima. Slednjemu so dodelili bivšega sekretarja vlade Antona Kappusa pl. Pichelstein kot namestnika (vice-fiskala). Podložnike je zastopal fiskal brezplačno, šla pa mu je neka nagrada iz deželnoknežjega erarja. Pri omenjenem sodišču se niso mogli posluževati podložniki kakšnega drugega odvetnika. Razprava se je vršila po skrajšanem postopku, ki je veljal za iudicium delegatum in causis commissorum ter se je zaključila s formalnim sodnim izrekom.¹²

Že naslednje leto (1751) je ukinila vladarica iudicium delegatum in causis subditorum, odločanje obravnavanih tožb pa je predala rednemu deželnemu sodišču (Landrecht). Za njegove razprave glede podložniških obveznosti je ostal še nadalje sumarni postopek v veljavi.¹³

Leta 1747 je prevzela reprezentacija nalogo ščititi podložnike. Enako so morala tej sledeča (po l. 1748) deželna politična oblastva (deputacija, reprezentacija in komora in deželno glavarstvo) nadzirati s sodelovanjem okrožnih uradov, da ne bi nalagala gospostva protipravno podložnikom da-

¹⁰ 24. 5. 1749, arh. RK, fasc. XXVIII. (pritožbe podl. proti gosposkam) in v knjigi resolucij 1749, 117'—118; o splošni upravi in sodni organizaciji v 2. polovici 18. stol. na Kranjskem prim. J. Žontar star., Uprava in sodstvo na Kranjskem v 18. stol. (do francoske okupacije) v Pregledu upravne in ustavne zgodovine slovenskega ozemlja, ki ga pripravlja za tisk Društvo arhivskih delavcev LRS; J. Polec, Razpored sodnih instanc, 139.

¹¹ Tiskan patent Dunaj 6. 10. 1748, zbirka patentov, fasc. P 3 a; arh. RK, fasc. XXVII. (posli reprezentacije in komore); 29. 7. 1775, arh. DGI, publ. — polit., fasc. L 1/2, le iudicium delgatum in causis subditorum je bil l. 1750/51 pristojen za spore glede kontribucije: tiskan patent Lj. 19. 9. 1750, arh. RK, fasc. XXXVII. (kones in causis summi principis et commissorum).

¹² 31. 1. 1750, knjiga resolucij 1750, 25/25' in v Gr. arh. Dol, Reigersfeldovi spisi, fasc. XXI; tiskan patent Lj. 19. 9. 1750, arh. RK, fasc. XXXVII. (kones); osnutek za ta patent je napravil notranjeavstrijski iudicium revisorium v Gradcu; 12. 9. 1750, knjiga resolucij 1750, 251'/252.

¹³ 1. 5. 1751 (Gradec 22. 6. 1751), Gr. arh. Dol, Raigersfeldovi spisi, fasc. XXI; 5. 10. 1751, protokol Janeza Seyfrida grofa Herbersteina 1751; 13. 11. 1751, arh. RK, fasc. XXVIII. (pritožbe podl.).

jatve ali zahtevala od njih neupravičene storitve ter se v vsem ravnala po generalijah. Če je bilo ugotovljeno, da je gospostvo krivično obremenjevalo podložnike, so bila oblastva dolžna kaznovati gospostvo ali njenega upravnika ne glede na njihov ugled. Kolikor pa je prišlo do sporov med podložniki in gospostvi glede obveznosti, ki so jih imeli podložniki na podlagi urbarja, so imela oblastva v letih 1748—1750 nalogo posredovati in skušati spor poravnati.¹⁴ Leta 1750 pa je vobče odredila vladarica, da se mora podložnik najprej pritožiti pri okrožnem uradu, preden nastopi sodno pot. Okrožni urad, v težjih primerih reprezentacija in komora, naj preišče zadevo sumarno, zasliši stranke in izda začasno odločbo (provisionale). Če tožeča stranka ne bi nastopila v določenem roku sodne poti, je postala omenjena odločba dokončno veljavna.¹⁵ Zaradi teh predpisov je prišlo do kompetenčnih sporov in jurisdikcijskih zmot med političnimi in sodnimi uradi. Reprezentacija in komora je zatrjevala kot zanesljivo dejstvo, da deželno sodišče ne ravna z omenjenimi pritožbami sumarno, marveč po običajnem postopku kot v ostalih pravnih sporih. Deželno sodišče pa je proglasilo začasno odločbo okrožnega urada glede sogornikov (Bergholden) Ruperč vrha za nično, ker po njegovem mnenju, ki pa je bilo zmotno, ne spadajo desetinski spori v jurisdikcijo okrožnega glavarja. Na ta očitek pa je odgovoril okrožni glavar, da deželno sodišče ni pristojno razsojati o jurisdikcijski oblasti okrožnega glavarja.¹⁶

Omenjeno nasprotje, je dalo povod, da je dodelila Marija Terezija marca leta 1753 tožbe podložnikov proti gospodom in obratno glede podložniških obveznosti konsesu in *causis summi principis et commissorum*,¹⁷ ki je bil postavljen l. 1751 namesto ukinjenega *iudicium delegatum* in *causis domini et commissorum*. V njegovo pristojnost so spadale poleg mitniških in tobačnih dohodarstvenih zadev še fiskalne zadeve, regalije in deželnoknežje vrhovnostne pravice.¹⁸ Priziv od ljubljanskega konsesa naj bi bil možen na direktorialni konses in *publico-contentiosis* na Dunaju.

Reprezentacija in komora je imela pomisleke proti temu, da bi vlagali podložniki tožbe takoj neposredno pri konsesu, ker bi morali prihajati za vsak primer v Ljubljano. Fiskal kot podložniški zastopnik ne bi mogel zaradi ostalih službenih poslov ob vsaki priliki sprejemati podložnike. Tudi juridični svetniki so močno obremenjeni z drugimi opravili. Zato so predlagali, naj se pritožijo stranke najprej pri pristojnem okrožnem uradu. Ta naj jih zasliši ter sestavi o tem zapisnik, ki ga pošlje reprezentaciji in komori.

¹⁴ 15. 4. 1747, *Miscellanea Hohenwarti* X., 376, zbirka rokopisnih knjig 67 (I. 6 d); tiskan patent Dunaj 6. 10. 1748, zbirka patentov P. 3 a; 28. 12. 1748, knjiga resolucij 1748, 67'; arh. RK, fasc. XXVII. (posli reprezentacije in komore); 12. 4. 1752, arh. RK, fasc. XXVIII. (pritožbe podl.) in v knjigi resolucij 1752, 135/135'; 29. 7. 1775, arh. DGI, publ. — polit., fasc. L 1/2.

¹⁵ Tiskan patent Lj. 19. 9. 1750, arh. RK, fasc. XXXVII. (konses); 30. 1. 1751 § 34, Herbersteinov protokol 1751 pod 5. 10.; 13. 11. 1751, 1. 4. 1752 in 10. 6. 1752, arh. RK, fasc. XXVIII. (pritožbe podl.).

¹⁶ 28. 12. 1748, knjiga resolucij 1748, 67'; 19. 4. 1752, arh. RK, fasc. XXVIII. (pritožbe podl.) in v Herbersteinovem protokolu 1752; 24. 3. 1753, Gr. arh. Dol, Raigersfeldovi spisi, fasc. XXI. in v knjigi resolucij 1753, 148—151'.

¹⁷ 24. 3. 1753, Gr. arh. Dol, Raigersfeldovi spisi, fasc. XXI. in v knjigi resolucij 1753, 148—151'.

¹⁸ Arh. RK, fasc. XXXVII. (konses).

Ona ga bo predala omenjenemu konsesu, ki naj odloči o sporni zadevi in izreče sodbo. Predsedniku reprezentacije in komore, Janezu Seifriedu grofu Herbersteinu se ni zdel ta predlog koristen in primeren. Predložil je vladarici svoje posebno mnenje. Upoštevati je treba, da bo mogel razpravljati in odločati konses le redko kdaj o sporni stvari, ne da bi sam. zaslíšal podložnike. Strankam je tudi treba pustiti, da morejo kakor doslej vlagati priziv in revizijo pri notranjeavstrijskih uradih v Gradcu in ne pri osrednjih na Dunaju. Predlagal je za podložniške zadeve sledeči instančni red. Okrožni urad naj preišče zadevo na najkrajši način. Ako mu ne uspe doseči poravnave, naj izreče začasno odločbo ali sodbo. V prizivu se obrne stranka do konsesa, kot zadnja stopnja pa naj velja notranjeavstrijski iudicium revisorium v Gradcu.¹⁹

Predloga o prehodnem posredovanju okrožnih uradov nista uspeela. Do l. 1772 je bil v navadi sledeči vrstni red: podložnik se je obrnil pismeno ali ustno do svoje gosposke. Ako s svojo pritožbo ni uspel, je mogel po preteku 14 dni neposredno tožiti pri konsesu in *causis summi principis, commissorum et subditorum*. L. 1772 pa je vpeljala Marija Terezija vnovič, da se mora podložnik zgledati pri okrožnem uradu, preden toži pri sodišču. Ta postopek je obdržal tudi Jožef II.²⁰

Že februarja l. 1754 je bil ukinjen konses kot samostojen urad; njegove posle je prevzela reprezentacija in komora tako, da so se vršile pri njej dvakrat tedensko posebne razprave (*sessiones*) inkorporiranega justičnega konsesa.²¹ L. 1754 je prevzel ljubljanski konses tudi apelacije tožb v podložniških zadevah za Goriško in Gradiščansko. V omenjenih grofijah je tvorilo goriško deželno sodišče prvo instanco za tožbe podložnikov in kolonov, ki so imeli zemljišča v zakupu (*affito*) proti gospodom in zemljiškim lastnikom ter obratno.²² Po ukinitvi reprezentacije in komore leta 1763 najdemo konses v enaki obliki pri justičnem oddelku deželnega glavarstva do leta 1784, ko je prenehal delovati.²³

¹⁹ 6. 4. 1753, arh. RK fasc. XXXVII. (konses) in v Herbersteinovem protokolu 1753.

²⁰ 22. 9. 1753, arh. RK, fasc. XXXVII. (konses); tiskana norma Lj. 25. 10. 1753, arh. RK fasc. XXXVII. (konses) in v knjigi resolucij 1753, 411—422; v okviru reprezentacije in komore: 16. 2. 1754, arh. RK, fasc. XXXVII. (konses) in v knjigi resolucij 1754, 69—70; pri justičnem oddelku deželnega glavarstva: sestavek o sodnih oblasteh na Kranjskem, njihovih poslih, sodnem redu in procesnem postopku, s. d. (1763—1783), Gr arh. Grmače, fasc. Franc baron Apfalterer, okrožni glavar; 24. 8. 1772, arh. DGI, publ. - polit., fasc. U 8/1; 24. 5. 1773, poročila okrožnega glavarja Franca barona Apfaltererja 46/47, Gr arh. Grmače, fasc. Franc baron Apfalterer, okrožni glavar; 14. 5. 1773, *Alphabetisch-Sinoptischer Auszug aller seit dem 1755 bis letzten October 1783 an die krainische Kreisämter erlassenen höchsten Resolutionen, Verordnungen und Befehlen*, 198; tiskan patent Dunaj 1. 9. 1781, arh. DGI, publ. — polit., fasc. U 8/2.

²¹ 16. 2. 1754, arh. RK, fasc. XXXVII. (konses) in v knjigi resolucij 1754, 69—70.

²² 5. 1. 1754, arh. RK, fasc. XXXVII. (konses) in v knjigi resolucij 1754, 32—34; 31. 1. 1754, arh. RK, fasc. XXXVII. (konses); 3. 11. 1753 in 18. 1. 1754, Herbersteinov protokol 1753 oz. 1754.

²³ Sestavek o sodnih oblasteh, s. d. (1763—1782), Gr arh. Grmače, fasc. Franc baron Apfalterer, okrožni glavar; 23. 12. 1775, *Miscellanea Hohenwarti*

Priziv od konsesa je bil možen le v obliki revizije. V času, ko je bil konses še samostojen, je bil za to pristojen iudicium revisorium in causis summi principis v Gradcu. Po ukinitvi tega graškega urada je šla revizija na directorium in publicis et cameralibus na Dunaju, po letu 1763 pa na notranjeavstrijski gubernij v Gradcu.²⁴

Leta 1784 je postalo deželno sodišče (Adeliges Landrecht) v Gradcu prva instanca za tožbe v sporih, nastalih ex nexu subditelae za vso Notranjo Avstrijo. Priziv pa je šel na notranje in gornjeavstrijsko apelacijsko sodišče v Celovcu, ki je začelo uradovati leta 1782. Od tega je bila možna revizija na vrhovni justični urad (Oberste Justizstelle). Ob decentralizaciji uprave in sodstva leta 1791 je prevzelo omenjene tožbe novopostavljeno kranjsko deželno sodišče (Landrecht), prizivna instanca v Celovcu pa je ostala nezpremenjena.²⁵

Gremij konsesa so tvorili: predsednik, svetniki, tajnik in fiskal. Sej se je udeleževal tudi upravnik bankalnih dohodkov. Vodstvo konsesa je bilo stalno pridržano predsedniku reprezentacije in komore, oziroma po letu 1763 predsedniku deželnega glavarstva. V njegovi odsotnosti je opravljal to funkcijo pri reprezentaciji in komori po činu najstarejši politični svetnik, pod deželnim glavarstvom pa justični svetnik. Za svetnike konsesa so bili dirigirani svetniki deželnega političnega in justičnega urada.²⁶ Fiskal pl. Merzenheim je opravljal vse do leta 1754 tudi službo uradno postavljenega podložniškega odvetnika. Tedaj je prevzel zastopstvo podložnikov njegov namestnik Anton Kappus pl. Pichelstein in ga obdržal še potem, ko je postal leta 1761 fiskal. Če pa zaradi ostalih poslov ne bi mogel tega opravljati, je postavila vladarica pri fiskalnem uradu dr. Franca Luko Mareniga za podložniškega odvetnika. Mogel pa je istočasno zastopati tudi ostale stranke. Od leta 1775 dalje se omenja kot podložniški odvetnik dr. Jožef Matej Klinar.^{26a}

Postopek pred konsesom je mogel sprožiti razen pravnih strank tudi deželni politični urad, reprezentacija in komora oziroma deželno glavar-

X., 84, zbirka rokopisnih knjig 67 (I. 6 d) — patent Gradec 30. 8. 1783, knjiga normalij, resolucij, patentov in okrožnic (sodnih) 1783, 58; 20. 3. 1784, knjiga normalij (sodnih), 1784, 16.

²⁴ 22. 9. 1753, arh. RK, fasc. XXXVII. (konses) in knjiga resolucij 1753, 411—422; tiskana norma Lj. 25. 10. 1753, arh. RK, fasc. XXXVII. (konses); 16. 2. 1754, arh. RK, fasc. XXXVII. (konses) in knjiga resolucij 1754, 69—70; sestavek o sodnih oblasteh, s. d. (1763—1782), Gr arh. Grmače, fasc. Franc baron Apfalterer, okrožni glavar; 3. 9. 1763, arh. DGI, publ. — polit., fasc. L 1/1;

²⁵ Jurisdikcijska norma Dunaj 27. 2. 1784, knjiga normalij (sodnih) 1784, 9. — patent Dunaj 3. 11. 1791, knjiga resolucij 1791—1793, 159—160; J. Polec, Kraljestvo Ilirija, Lj. 1925, 127/128.

²⁶ Innerösterr. Instanz-Calender auf das Jahr 1754 in 1755; Land Crainischer Schematismus 1774 in 1777; Neuer Instanz-Kalender 1780; šematizmi arh. DGI, publ. — polit., fasc. S 6/1, 2; 16. 2. 1754, arh. RK XXXVII. (konses); 3. 9. in 26. 11. 1768, Gr arh. Bled, fasc. Justitalia (procesi s podložniki); 6. 6. 1778, Gr arh. Kolovec, fasc. Justitalia (procesi s podložniki); 23. 6. 1781, Gr arh. Turn pod Novim gradom, fasc. Martin Urbančič, upravnik na Brdu pri Kranju.

^{26a} O pl. Kappusu: 24. 8. 1754, arh. RK, fasc. XXVIII. (pritožbe podl.); 15. 1. 1761, knjiga resolucij 1761, 10; o dr. Marenigu: 15. 1. 1761, knjiga resolucij 1761, 11/11'; o dr. Klinarju: A. Urbanc, o. d., 56/57; zapriseženi odvetniki niso

stvo, ki so mu bili dolžni okrožni uradi javiti krivične obremenitve podložnikov. Postopek se je mogel pričeti tudi na podlagi kakšne druge ovadbe. V imenu podložnikov je vlagal tožbe njihov uradno postavljeni odvetnik, ki je oskrbel vse potrebne priloge. Če bi pa spoznal, da podložnikova tožba ni uravničena, je bil dolžan prepričati svojega klienta, da je neprimerna. Da bi preprečili zelo razširjeno zakotno pisarjenje, ni smel sprejemati konses tožb, ki niso bile podpisane od podložniškega odvetnika.

Narok so določili v času dveh do treh tednov po vloženi tožbi. Tožena stranka je bila dolžna predati tožitelju odgovor na tožbeni spis. Na narok so povabili gosposko ali njenega prizadetega uslužbenca, podložnike z njihovim uradnim odvetnikom ter potrebne priče.²⁷ Izjemoma je moglo priti na razpravi do izpremembe v strankah, ako je bil pravdni predmet sporen med dvema gospodoma. Tedaj so dali povabiti podložniki tudi drugega gospoda, ki si je lastil pravico nad pravdnim predmetom. Sodišče je moralo odločiti na prvi obravnavi, ali naj stopi drugi gospod namesto podložnikov v pravdo (Enthebung).²⁸

Na ustni razpravi je moralo sodišče najprej poskusiti, da doseže poravnavo strank. Pred sodiščem so razpravljale stranke o pravnem sporu ustno. Ker je bil postopek sumaren, so bili dovoljeni le štirje govori: agendo, excipiendo, replicando in duplicando. O ustni razpravi so sestavili zapisnik (protokol), ki je moral obsegati le bistvene momente. Nato je prešel konses takoj h glasovanju meritorno o sodbi, ne da bi v ta namen izbral posebnega referenta. Sodišče je dalo sestaviti sodni izrek pismeno, vendar ga ni objavilo. Pismeni odpravek je izročilo pisarni, ki je o sodbi obvestila stranke.

Pismeni postopek je bil možen le v posebno važnih primerih, če soorni predmet v glavni stvari ni bil zadostno kvalificiran. Ako bi v tem primeru zaradi spora grozila posebna škoda podložniku ali gospodu, je mogel konsesno zaslišanju strank izdati začasno odredbo. Pismeni postopek pa je potekal po sledečem redu. V glavni stvari so zaslišali pod prisego priče obeh strank, objavili njihove izjave, določili rok 14 dni za pismeno repliko in dupliko, nato overovili pravdne spise, glasovali o sodbi in sporočili izrek sodbe strankam, ki so jih poklicali v ta namen v urad. Neutemeljena zahteva po reviziji je bila kazniva. Tako stranko in njenega odvetnika so kaznovali s predpisano globo ali drugačno kaznijo.

Če ena izmed strank ni prišla na narok, je določilo sodišče nov narok. Stranka, ki je ni bilo, je morala povrniti nasprotniku vse stroške. Pri ponovni zamudi drugega naroka so izdali kontumačno sodbo. Podložniki so bili oproščeni plačevanja sodnih pristojbin.²⁹

hili pri magistratu mesta Ljubljane, temveč pri deželnem glavarstvu; 29. 1. 1778, Gr arh. Kolovec, fasc. Justitialia (processi s podložniki); moj prispevek Upor podložnikov gospostva Brdo pri Kranju v letih 1781—1783, Kronika IV (1956). 24—29.

²⁷ 22. 9. 1753, arh. RK, fasc. XXXVII. (konses) in knjiga resolucij 1753, 411—422'; tiskana norma Lj. 25. 10. 1753, arh. RK, fasc. XXXVII. (konses).

²⁸ 3. 9. 1768 in 26. 11. 1768, Gr arh. Bled, fasc. Justitialia (processi s podložniki); sestavek o sodnih oblasteh, s. d. (1763—1782), Gr arh. Grmače, fasc. Franc baron Apfaltrer, okrožni glavar.

²⁹ 22. 9. 1753, arh. RK, fasc. XXXVII. (konses) in knjiga resolucij 1753, 411—422'; tiskana norma Lj. 25. 10. 1753, arh. RK, fasc. XXXVII. (konses).

Ako se ni ravnal podložnik po sodnem nalogu, bodisi da ga ni izpolnil, ali pa je prigovarjal in je bila iz tega razvidna njegova upornost, je mogel gospod zahtevati izvršbo. Na določen dan so pozvali podložnika z dekretom h konsesu in ga zaslišali. Ako se je podložnik upiral dati svečano obljubo (iuramentum decisivum), da se bo ravnal po sodnem izreku, so uporabili razna prisilna sredstva: zapor, bodisi v ljubljanski grajski ječi, fizično kaznovanje (batinanje), delo v prisilni delavnici ali vojaško nastanitev. Ako pa je bil konses mnenja, da je postala upornost kriminalno kaznivo dejanje, so izročili podložnike deželskemu sodišču v kazenski postopek. Po odobritvi deželnega političnega oblastva, so mogli odvzeti takšnim podložnikom tudi njihove kmetije in jih pregnati iz dežele.³⁰ Leta 1782 je stopil v veljavo nov splošni sodni red, ki je predpisal tudi nov sodni postopek in izvršbeni red.^{30a}

II.

Podložniške pritožbe dajejo precej točno sliko položaja kmeškega prebivalstva v terezijanski dobi, obenem pa kažejo tudi njegova prizadevanja. Razlikovati moremo dve skupini pritožb. Po eni strani so se pritoževali podložniki proti krivicam, protipravno naloženim bremenom, po drugi strani pa so šle pritožbe proti urbarialnim in deželnoknežjim davščinam in obveznostim vobče.

Pritožbe proti krivičnemu stiskanju podložnikov so bile različne po posameznih kresijah Kranjske (Gorenjska, Dolenjska, Notranjska z Istro). Na Gorenjskem so zelo značilne pritožbe glede kratenja posestnih pravic. Ko je zamenjal Žiga baron Zois tri brdske hube z gospostvom Kamen, so odvzeli novi zemljiški gospodje grofje Lamberg omenjenim kmetom kupno pravo in pretvorili hube v zakupne (po 1776).³¹ Neki radovljiški podložnik se je pritožil, da sta zabeleženi dve njegovi kupnopravni njivi, ki ju je kupil l. 1739, v posestni knjižici (Stiftbüchel) kot zakupni. Franc Anton baron Moschkon, ki je bil kot varuh nedoletnih otrok Pavla Žige grofa Thurna njegov zemljiški gospod, mu je osporaval kupno pravo (1760).³² Enako krivično je zahteval Puštal od podložnika primščino od kupnopravne posesti (1760).³³ Tudi so se pritoževali glede neupravičenih dajatev. Velesovski samostan je iztirjal od treh podložnikov stari zaostanek v višini 400 gld kljub patentu, da ne smejo naprtiti gosposke ob smrti kmeta podložnikovega zaostanka novemu prevzemniku (posestniku) hube (1760).³⁴ Loško gospodstvo je naložilo podložnikom neke župe nov žitni činž (Zinsgetreide). Premožni kmetje so nastopili s tožbo in dokazali, da niso dolžni

³⁰ Sestavek o sodnih oblasteh, s. d. (1763—1782), Gr arh. Grmače, fasc. Franc baron Apfalterer, okrožni glavar; I. Žontar, o. d., Kronika IV. (1956); 9. 8. 1769 prez., arh. Jožefa Ferdinanda pl. Kalchberg, fasc. I.; 29. 1. 1778, Gr arh. Kolovec, fasc. Justitialia (procesi s podložniki).

^{30a} Patent 1. 5. 1781. Josephs des zweyten Gesetze und Verfassungen im Justizfache, vom Jahre 1780—1786, 1786, 6 sl.

³¹ 4. 1. 1783 prez., M. Urbančič Žigi baronu Zoisu, Zoisov arh., fasc. Korrespondenca.

³² Arh. RK, fasc. XXVIII. (pritožbe podl.), akt št. 55.

³³ Arh. RK, fasc. XXVIII. (pritožbe podl.), akt št. 29.

³⁴ Arh. RK, fasc. XXVIII. (Perlas), akt št. 76; odredba Dunaj 25. 5. 1757 (Lj. 30. 6. 1757), Alphabetisch-Sinoptischer Auszug, 197.

oddajati neupravičeno naložene žitne dajatve. Manj premožne in vse one, ki niso prispevali k pravnim stroškom, pa je silila gosposka še nadalje k temu (1760).³⁵

Na Dolenjskem so se pritoževali kmetje zaradi malomarnege uradovanja okrožnega glavarja. Še l. 1760 niso imeli številni podložniki predpisanih posestnih knjižic, ki bi jih moral oskrbeti okrožni glavar Maks baron Erberg. Kako malo vestno je posloval, je razvidno iz dejstva, da so našli po njegovi smrti ob inventuri zapuščine več kot dva koša posestnih knjižic, ki so bile večinoma še nepodpisane in pomešane z drugimi spisi.³⁶ Zaradi krutega ravnanja svoje gosposke se je pritožil neki podložnik samostana Stične. Ker je ustrelil lisico, so ga kaznovali z 39 udarci in držali 10 dni zaprtega v graščinski ječi (1760).³⁷ Ako se je obrnil podložnik radeškega gospostva do svojega gospoda Danijela Mordax barona Portendorfa le z najmanjšo prošnjo, so ga kruto topli. Baron Mordax je pogosto pozval za zabavo 20 in več kmetov, jih dal zapreti v grajsko dvorišče, jih ukazal batinati in nanje dal ščuvati pse (1751).³⁸ Tudi podložniki Kravjeka so se pritožili zaradi udarcev. Zakupnik graščinske posesti Gregor Fedrann se je zagovarjal, da ni bil v minulih šestih letih noben podložnik več kot dvakrat tepen, in to le zato, ker so zamujali tlako (1760).³⁹ Upravnik prošnje Novo mesto je izgubil pravdo proti svojemu podložniku, ni mu pa hotel plačati v smislu sodbe 9 gld 55 kr. Ko pa je pretepel isti podložnik nekega mlinarja, je moral plačati oskrbniku za ogled 3 gld, prizadetemu mlinarju 10 gld 12 kr in še 1 dukat globe oskrbniku (1760).⁴⁰ Zaradi osporavanja kupnega prava se je pritožil neki podložnik samostana Stične. Od kupnopravnega zemljišča je moral plačati primščino (1760).⁴¹

Tudi zaradi dajatev, ki niso bile utemeljene v urbarju, je bilo nekaj pritožb. Podružnik (Untersass) radeškega gospostva, ki mu je pogorela hiša, se je obrnil do urada stanovskih odbornikov v Ljubljani s prošnjo, da ga oprostite za nekaj let davka. Svoji prošnji je priložil izpis svojih dolžnosti iz urbarja. V nasprotju z dejanskim stanjem mu je napisal njegov gospod baron Mordax za 2 gld višji davek. Stanovski odborniki so oprostili podružnika davkov za dve leti. Ko pa je moral podružnik po tem času zopet plačevati davek, je terjal gospod še krivični dodatek dveh gld in opravljanje vozne tlake (Robat Führen) kakor nikoli do tedaj. Vobče so se pritoževali mnogi podložniki tega gospostva, da obračunava gosposka z njimi šele po preteku 4 ali 5 let. Takrat morajo plačati marsikaj, kar so že davno dali. Enako nepošteno je ravnalo gospostvo glede tlake. Razni podložniki so se bili dogovorili z graščino glede tlake. Čeprav so že opravili svojo dolžnost, so morali nekateri kljub temu plačati polovico še v denarju. Nekemu podložniku, ki je bil dolžan opraviti letno 30 dni tlake in je dejansko že odslužil 26 dni, je dala graščina potrdilo le za 9 opravljenih dni

³⁵ Arh. RK, fasc. XXVIII. (Perlas), akt št. 76.

³⁶ Arh. RK, fasc. XXVIII. (Perlas), akt št. 92.

³⁷ Arh. RK, fasc. XXVIII. (Perlas), akt št. 69.

³⁸ Arh. RK, fasc. XXVIII. (pritožbe podl.), akt št. 6.

³⁹ Arh. RK, fasc. XXVIII. (Perlas), akt št. 92.

⁴⁰ Arh. RK, fasc. XXVIII. (Perlas), akt št. 76.

⁴¹ Arh. RK, fasc. XXVIII. (Perlas), akt št. 29.

tlake, za ostalih 21 dni pa je moral plačati po 7 kr robotnine (1751).⁴² Nekemu podložniku gospostva Rakovnik so ob rektifikaciji odobrili popust pri dajatvah, toda gosposka ni hotela tega upoštevati in je izterjavala prejšnjo vsoto (1760).⁴³ Sogorniki, ki so spadali pod gorsko palico Ruperč vrh, so se pritožili proti upravniku gospostva Ruperč vrh in prošnji Novo mesto zaradi vinske destine za l. 1750. Ker je napravilo neurje ponekod škodo in je hotelo gospostvo Ruperč vrh pobrati vso desetino v najboljših vinogradih, je prišlo zaradi tega do spora med omenjenima desetinskima gospodoma in nista pobrala desetine. Naslednje leto pa sta jo zahtevala tudi za l. 1750.⁴⁴ Podložniki kneza Auersperga iz Male vasi so se pritožili, ker jih je prisilila gosposka, da so morali prevzeti poleg svojih hub še druge puste ter od njih oddajati redne in izredne dajatve (1760).⁴⁵ Zakupnik graščinske posesti Vinica, Ignac Mandič, je zahteval od podložnikov, da so mu opravljali tlako izven kranjske dežele (na Hrvatskem); pri tem je poginilo kmetom 8 volov (1763).⁴⁶

Na Notranjskem so se pritožili podložniki gospostva Polhov gradec, da hoče graščak napraviti iz njihovih kupnopravnih kmetij zakupne (1762).⁴⁷ Za razmere na Notranjskem je bilo vobče značilno, da so tirjali pri pobiranju deželnoknežjih davkov in urbarialnih dajatev, to je trikrat ali štirikrat na leto, od podložnikov določen znesek na račun hrane (1752). Pri onem delu graščinske posesti Ravne, ki jo je posedoval baron Kotulinsky (1/5), so zaračunali pri pobiranju desetine za hrano izredno visoko denarno pristojbino. Podložniki so trdili, da bi raje dajali dvojno desetino, kot pa plačevali to davščino. Pri drugem delu iste graščinske posesti (4/5) so morali plačevati podložniki pri pobiranju desetine 1 gld 8 kr. za hrano. Na graščinski posesti Bergud (Wergut) sta jemala poštar v Trnovem in Jožef pl. Zanchi pri pobiranju desetine od vsakega snopa 1/2 solda za hrano (1752).⁴⁸ Kljub prepovedi reprezentacije in komore, ki je bila objavljena l. 1758, da gosposke ne smejo zahtevati od podložnikov, da bi pili in jedli v graščini ter s tem trošili svoj težko zaslužen denar, so se še tri leta pozneje pritoževali podložniki gospostva Polhov gradec zaradi omenjenega izkoriščanja (1761).⁴⁹ Pri graščini Ravne so morali rediti podložniki jagnjeta, ki so jih bili dolžni dati na račun desetine, eno leto na lastne stroške. Ako jim je pri tem poginilo kakšno jagnje, so morali plačati zanj 31 kr (1752). Gospostvo Senožeče je jemalo za vsako pismeno potrdilo (Verbrie-fung) po premoženjskem stanju podložnikov 2, 3, 4 pa tudi več gld (1752).⁵⁰

⁴² Arh. RK, fasc. XXVIII. (pritožbe podl.), akt št. 6.

⁴³ Arh. RK, fasc. XXVIII. (Perlas), akt št. 69.

⁴⁴ Arh. RK, fasc. XXVIII. (pritožbe podl.), akt št. 19.

⁴⁵ Arh. RK, fasc. XXVIII. (Perlas), akt št. 69.

⁴⁶ Arh. RK, fasc. XXVIII. (pritožbe podl.), akt št. 61.

⁴⁷ Arh. RK, fasc. XXVIII. (pritožbe podl.), akt št. 11.

⁴⁸ Arh. RK, fasc. XXVIII. (pritožbe podl.), akt št. 29.

⁴⁹ Odredba Lj. 27. 11. 1758, Alphabetisch-Sinoptischer Auszug, 197; arh. RK, fasc. XXVIII. (pritožbe podl.), akt št. 11.

⁵⁰ Arh. RK, fasc. XXVIII. (pritožbe podl.), akt št. 29.

V Slovenski Istri, ki je obsegala deželski sodišči Novi grad (Podgrad) in Socerb, je obstajal drugačen zemljiškogospodski sistem.⁵¹ Tudi tu so bile številne pritožbe podložnikov, da morajo piti in jesti ob oddaji urbarialnih dajatev. Seveda so jim vse krepko zaračunali. V vlogi, ki so jo poslali po mnenju deputacije najbrž podložniki iz deželskega sodišča Novi grad ali Socerb, so ti prosili vladarico, naj vendar odpravi prisilno točenje vina pri katedralnih uradnikih (mitničarjih, carinikih) ter drugih gosposkah, pri upravniki, pisarjih, sodnikih, županah in pri župnikih. Ako so kupile omenjene osebe vino po 4 kr, so morali plačati podložniki za isto količino 20 kr. Če je spregledal mitničar podložniku 17 kr pri kakšnem blagu, je moral podložnik pri njem zapiti 2 gld. Kolikorkrat so prinesli podložniki dajatve v grad, so morali obedovati pri županu, pa zopet pri pisarju, potem pri upravniku ali celo pri svojem gospodu in vse to drago plačati, sicer so jim takoj zvišali dajatve. Vladarico so prosili nadalje, naj uredi pravično tudi tlako pri popravljanju cest. Pogosto je moral plačati reven kmet na račun te tlake na leto 5 do 8 gld, medtem ko so se znali odkupiti premožni kmetje z mero vina ali na drug način. Da bi vse te nerednosti in zlorabe odpravili, naj postavi vladarica pravičnega komisarja, ki naj enkrat na leto pregleda deželo in sporoči vse pritožbe državnih oblasti (1748).⁵²

Neki podložnik barona Jožefa Marenzija iz Staroda je moral plačati l. 1757 kot denar za priprego 1 gld, naslednje leto 2 gld 16 kr, nato še dvakrat po 1 gld in za stroške izvršbe še 1 gld 31 kr, torej skupno 5 gld 16 kr, medtem ko je znašala njegova dejanska obveznost l. 1757 1 gld 30 kr, naslednje leto pa le 1 gld (1758). Ko se je bil pritožil pri okrožnem glavarju, mu je ta naročil, naj prinese od svojega gospoda posestno knjižico. Pri njem pa je slabo naletel. Komaj je prosil barona Marenzija za knjižico, je dobil brce s čevlji in udarce s polenom.⁵³ Tudi ostali podložniki istega barona v deželskem sodišču Novi grad so se pritožili, da morajo pri pobiranju desetine oddajati za hrano od vsake vasi po 13, 14 ali še več gld (1752). Gospostvo Novi grad je reguliralo pri nekaterih vaseh dotedanjo desetino po snopih in jo pretvorilo v tako veliko desetino v zrnju (Sackzehend), da kmetje nikoli ne pridelajo toliko, kolikor bi morali oddajati na račun omenjene desetine (1752). Podložniki pl. Raaba v istem deželskem sodišču so morali rediti desetinska jagnjeta še eno leto na lastne stroške in lastno nevarnost. Poleg desetine so bili dolžni dajati še dvajseti del pridelkov na račun pristojbine za mlatev (1752).⁵⁴

Glede opisanih oblik stiskanja podložnikov moremo ugotoviti, da so deželni uradi odpravili najtežje zlorabe in nerednosti. V hujših primerih so bili kaznovani tudi gospodje ali njihovi upravniki; predvsem so morali povrniti podložnikom napravljeno škodo. Baron Marenzi je bil obsojen na zapor na ljubljanskem gradu.⁵⁵

⁵¹ Erläuterungen zum historischen Atlas der österreichischen Alpenländer, Kärnten, Krain, Görz und Istrien, Dunaj 1929, 507—9; S. Vilfan, Slike iz Brkinov, Kronika I. (1953), 121 sl.

⁵² Arh. RK, fasc. XXVIII. (pritožbe podl.), akt brez št.; Herbersteinov protokol 1748 pod 14. 2.

⁵³ Arh. RK, fasc. XXVIII. (pritožbe podl.), akt št. 61.

⁵⁴ Arh. RK, fasc. XXVIII. (pritožbe podl.), akt št. 29.

⁵⁵ Arh. RK, fasc. XXVIII. (pritožbe podl.), akt št. 61.

Drugače pa je bilo v terezijanski dobi glede obveznosti podložnikov, do katerih so bili upravičeni gospodje po urbarju. Pritoževali so se kmetje zaradi previsokih dajatev in tlake.⁵⁶ Dajatve in obveznosti so bile: številne dajatve v denarju (Zins Geld), dajatve v žitu (Zins Getreide) in vinu (Zins Wein), mala pravda, žitna desetina v snopih in v zrnju (Garben Zehend, Sack Zehend), vinska desetina (Wein Zehend), mladiška desetina (Jugend Zehend), gozdna pravica (Forst Recht) odvetščina (Vogtei), gornina (Berg Recht), dajatve na račun užitka posebnih pravic (za izkoriščanje graščinskih gozdov, za pravico lova, ribolova itd.), tlaka oziroma robotnina, tovorjenje (Samb Fahrt) in predenje (Gespunst). Posebne pristojbine so bile lavdemiji in odkupni denar (Abkauf Geld).⁵⁷ Izmed vsega pa je bila najtežje breme tlaka, tako imenovana v deželi običajna dnevna tlaka. Podložnik je bil dolžan prihajati na delo, oziroma pošiljati za delo sposobno osebo, če je bilo potrebno tudi s konjem ali parom volov. Pri nekaterih graščinah so morali priti kmetje tudi z dvojno vprego. Podložnika s celo hubo je mogel poklicati zemljiški gospod na tlako 6 dni v tednu, s polovično ali četrtinsko hubo pa polovico ali četrtino tega časa. Dnevna tlaka je trajala od sv. Jurija (24. aprila), ko so začeli šteti novo leto za tlako, do sv. Mihaela (29. septembra) običajno od sedmih zjutraj do sončnega zahoda, od sv. Mihaela do sv. Jurija naslednjega koledarskega leta pa od osmih zjutraj do sončnega zahoda. Vmes je bil navadno opoldanski počitek. Tedaj in pa včasih tudi zvečer so ponekod dobili podložniki na tlaki hrano in krmo za živino.⁵⁸ Dnevna tlaka je bila najbolj občutna na Dolenjskem, ker so ležala tamošnja mala graščinska posestva tako raztresena, da so bili podložniki pogosto 3, 4 ali še več ur oddaljeni od svoje graščine. Zato so morali kmetje že o polnoči odhajati z doma ali pa biti odsotni ves teden. Če so bili premožnejši, so vzdrževali zemljiškemu gospodu vse leto hlapca. Kmet je zato zamujal lastno delo ali pa je moral docela opešati.⁵⁹

Pri dajatvah in prav tako pri deželnoknežjih davščinah je obstajalo znatno nesorazmerje glede obremenitve v primeri z velikostjo hub. Na Kranjskem so imele cele hube tudi pod 5 mernikov in nad 30 mernikov

⁵⁶ Poimensko, z navedbo gosposke in predmeta pritožbe je možno navesti le redke pritožbe. Tako na pr. na Gorenjskem zaradi tlake oz. robotnine pritožbe podložnikov graščin Jablje, Javornik, Loka, Puštal, Radovljica, Tušanj; zaradi dajatev in davkov: Jablje, Javornik, župnišče Kamnik, Katzenstein, Križ, Loka, Neuhaus, Radovljica; zaradi desetine: Puštal. — Na Dolenjskem zaradi tlake oz. robotnine: Črni potok, Čušperk, Grmače, Ig, Kravjek, Lansprež, Mala Loka, Mala vas, Mokronog, proštija Novo mesto, Rakovnik, Stična, Turjak, Turn (Podpeč), Turn (baron Codelli); zaradi dajatev in davkov: Črni potok, Čušperk, Feistenberg, Grmače, Ig, Lansprež, Mala vas, Mokronog, župnišče Mokronog, proštija Novo mesto, Pogance, Stična, Turjak, Turn (Podpeč). — Na Notranjskem zaradi tlake oz. robotnine: Logatec, Lož, Trilek; zaradi dajatev in davkov: Haasberg, Logatec, Lož, Radelseck, Socerb. Graščine sem razdelil po kresijah glede na bivališče podložnikov (arh. RK, fasc. XXVIII. (Perlas in pritožbe podl.); 5. 10. 1751, Herbersteinov protokol, 1751).

⁵⁷ Rektificirani dominikalni akti.

⁵⁸ 6. 3. 1773, arh. DGI, provinciale, fasc. R 5/1; rektificirani dominikalni akti.

⁵⁹ 2. 3. 1771 (priloga k 16. 3. 1771), arh. DGI, publ. — polit., fasc. U 8/1.

posevka.⁶⁰ Vobče pa je bila odvisna zmožnost plačevanja in odrajtovanja obveznosti od gospodarskega položaja podložnikov. Zato nahajamo največ pritožb glede urbarialnih bremen prav na Dolenjskem in v delu Notranjske, kjer je šlo kmetu najslabše. Poročila navajajo da je bilo na Dolenjskem, v Suhi Kranjini, okoli Metlike in Črnomlja, na Pivki, v Istri in na Krasu mogoče za pusta le s težavo dobiti kruha, okoli Velike noči pa ga vobče kmetje niso več imeli. Tu so imeli le redki kmetje lastno živino. Često niso posedovali pri hiši razen žene in otrok ničesar živega. Na Dolenjskem so vpregli kmetje v voz sicer 4 do 5 konj. Bilo je pa tudi 4 do 5 gruntarjev lastnikov takega voza, ker je vsak posedoval le kakšen del voza in vpregel svojo živino.⁶¹ Razen tega je bila v teh krajih še majhna možnost postranskega zaslužka. Vse te okoliščine so imele za posledico, da podložniki navadno niso imeli gotovine na razpolago, da bi v redu in o pravem času plačali svoje davke in dajatve. Zato so imeli kmetje stalno velike urbarialne in davčne zaostanke. Gosposke so jemale zaradi tega skoraj redno takoj po žetvi in trgatvi kmetom vino in belo žito ter med, vosek, mast in druge kmečke pridelke na račun dajatev, davkov, kontribucije ali obresti starejših dolgov. Zato so na primer prepovedovala gospostva kmetom prosto trgovino z medom in voskom. Odvzetemu žitu, vinu in ostalim pridelkom je določala gosposka sama ceno ter jih pogosto prodala za štirikrat višjo ceno naprej. S takim ravnanjem so često tudi namerno spravljali kmete v dolgove, svoje kapitale bogato izterjevali, kmet pa je obtičal trajno v dolgovih.⁶² Zato ni čudno, da je bilo po poročilih iz leta 1770 pri 55 graščinah na Dolenjskem 409 pustih hub in da so se kmetje izseljevali na Hrvaško.⁶³

Često so se pritoževali podložniki zaradi višine dogovorjenih denarnih dajatev. Te so nastale tako, da so nadomestili tlako z denarjem (re-luirali) ali pa je šlo za pavšalizacijo dajatev. Vsi ti dogovori pa so bili le začasno veljavni, največ do konca življenja gospoda ali podložnika in zato niso vezali naslednikov. Kadar ni bil čas veljavnosti dogovora določen, je mogla katerakoli stran vedno zahtevati opravljanje obveznosti po urbarju. S tem je mogel gospod izsiliti višjo robotnino namesto tlake, ali pa je podložnik, ko so mu odrasli otroci, raje odslužil gospodu tlako v naravi.⁶⁴

Pri nadomestitvi dnevne tlake z denarjem si je gospod običajno pri-držal določeno število dni tlake v naravi. Robotnina je redno znašala na Kranjskem v osemdesetih letih 18. stoletja do 16 gld.⁶⁵ Gosposde pa niso izsiljevali le robotnine, često so tudi zviševali število dogovorjenih dni.

⁶⁰ Arh. RK, fasc. XXVIII. (Perlas), akt št. 76; 1770 (anonimni odgovor na nagradno vprašanje glede koncentracije hub), arh. Kranjske kmetijske družbe, fasc. P 5.

⁶¹ S. d., Snopič stanovski arh., fasc. 320, pomisleki glede rektifikacije 1753, 1754.

⁶² 2. 3. 1771 (priloga k 16. 3. 1771), arh. DGI, publ. — polit., fasc. U 8/1; 12. 4. 1752, arh. RK, fasc. XXVIII. (pritožbe podl.); arh. RK, fasc. XXVIII. (Perlas), akt št. 92; arh. RK, fasc. XXVIII (pritožbe podl.), akt št. 17 in 23.

⁶³ 1770, arh. DGI, provinciale, fasc. O 1/1.

⁶⁴ S. d., Snopič, stanovski arh., fasc. 320, pomisleki glede rektifikacije 1753, 1754; arh. RK, fasc. XXVIII. (Perlas in pritožbe podl.).

⁶⁵ 3. 5. 1782, arh. DGI, provinciale, fasc. R 5/1.

V anonimni spomenici socerbskih oziroma novograjskih podložnikov so ti navedli, da so morali prej odkupiti tlako z 10 gld., sedaj pa že z 30 gld.⁶⁶ Podložniki barona Marenzija iz deželskega sodišča Novi grad so morali peljati na leto 12 voz lesa v Trst, pred letom 1752 pa je začel zahtevati baron denarno pristojbino.⁶⁷ Trije brdski podložniki, ki so jih predali leta 1776 gospostvu Kamen, so bili dolžni plačevati le 8 gld. in 26 kr. robotnine, novemu gospodu pa že 14 gld. ter odslužiti nekaj dni v naravi.⁶⁸ Graščina Turn pod Novim gradom je zvišala svojim podložnikom okoli leta 1750 število šestih dni na 20,⁶⁹ na Brdu pa je Žiga Zois zvišal pred letom 1780 število pridržanih dni za 9 dni ročne in 3 dni vprežne tlake.⁷⁰ Na graščini Jablanica so naložili domkarjem dnevno ročno tlako. Na praznike so morali nositi pisma, ob žetvi pa priti še z enim fantom ali zanj plačati 17 kr. na dan.⁷¹

Končno so se pritoževali podložniki tudi glede odkupnega denarja in primščine, ker so izsiljevali zemljiški gospodje višji odkupni denar in primščino. V smislu deželnega prava je bila odvisna višina odkupnega denarja (ki ga je plačal podložnik, ako je zamenjal gosposko) ter primščine (ko je prevzel zakupno kmetijo) od dogovora med njim in zemljiškim gospodom. Dejansko pa se je mogel podložnik samo odločiti, ali pristane na gospodove pogoje ali ne, ter se s tem odkupi, oziroma sprejme zakupno kmetijo in si jo zagotovi do konca življenja, ali ne.⁷² Vobče so terjali zemljiški gospodje v drugi polovici 18. stoletja vedno višjo odkupnino in primščino.⁷³

Vzroki za zviševanja niso pojasnjeni. Vprašanje je, ali je možno iz teh naraščajočih obremenitev sklepati na poslabšanje gospodarskega položaja podložnikov v terezijanski dobi. Upoštevati je treba, da je nazadovala kupna moč denarja in da je to čas agrarne konjunktore.⁷⁴ Tudi je že začela rasti donosnost kmetijskega gospodarstva. Značilno pa je tudi, kar so trdili v anonimni pritožbi kmetje iz Slovenske Istre: čim bolj spravlja vladarica svetne in cerkvene gospode z nalaganjem premoženjskega davka v zadrego, tembolj stiskajo ti revnega kmeta.⁷⁵ V tem primeru je bilo zviševanje dajatev način prevalitve graščinskih davkov na podložnike.

Pri deželnih uradih so smatrali pritožbe podložnikov proti urbarialnim pravicam za kaznivo nadlegovanje uradov. Kot člani privilegiranega fevdalnega razreda so zagovarjali uradniki stanovske interese. Samo po sebi je

⁶⁶ 14. 2. 1748, arh. RK, fasc. XXVIII. (pritožbe podl.), akt brez št. in v Herbersteinovem protokolu, 1748.

⁶⁷ Arh. RK, fasc. XXVIII. (pritožbe podl.), akt. št. 29.

⁶⁸ 4. 1. 1783, M. Urbančič Žigi baronu Zoisu, Zoisov arh., fasc. Korrespondenca.

⁶⁹ 25. 5. 1781, M. Urbančič Žigi baronu Zoisu, Zoisov arh., fasc. Korrespondenca.

⁷⁰ J. Žontar, o. d., Kronika IV. (1956).

⁷¹ Arh. RK, fasc. XXVIII. (pritožbe podl.), akt. št. 29.

⁷² Arh. RK, fasc. XXVIII. (Perlas in pritožbe podl.).

⁷³ Primska pisma in računske knjige v Gr arh.

⁷⁴ W. Abel, Agrarkrisen und Agrarkonjunktur in Mitteleuropa vom 13. bis zum 19. Jahrhundert, Berlin 1935, 104 sl.

⁷⁵ 14. 2. 1748, arh. RK, fasc. XXVIII. (pritožbe podl.), akt brez št. in v Herbersteinovem protokolu, 1748.

bilo po njihovem prepričanju razumljivo, da ni mogoče zmanjšati urbarialnih dajatev in dolžnosti. Te so gospodstva plačala ob nakupu, na te dajatve in dolžnosti je pristal podložnik, ko je dobil kmetijo in od teh dohodkov so morala gospodstva plačevati kontribucijo deželnemu knezu. Ne da se predpostavljati stiskanja, ker je iz izkušnje dovolj znano, da imajo podložniki navado tudi kadar gre le za nekaj krajcarjev, nastopiti sodno pot proti gospodu. Večina, če ne vsi ti podložniki, ki se pritožujejo, so bili po mnenju uradnikov zapeljani od koristoljubnih in prepovedanih zakotnih pisarjev. Predlagali so vladarici, da bi morali kaznovati podložnike, ker se neupravičeno pritožujejo. Morali bi jih vkovati v železje ter poslati na javna dela. Okrožni glavar Franc baron Apfalterer se je bal l. 1760, ko je prejel deželnoknežji komisar Rajmund grof Perlas nad 2000 pritožb kranjskih podložnikov, da bi prevelika množica onih, ki bi morala biti kaznovana, izzvala lahko zle posledice. Zato je predlagal, da ne sprejme noben urad podložniške pritožbe ali spomenice, ki ne bi bila podpisana od zanesljivega pravnikarja. Telesno je treba kaznovati one, ki bi se upali predložiti spomenico brez omenjenega podpisa uradu. Morali bi zadušiti zalego zakotnih pisarjev, ki kradejo podložnikom s praznimi obljubami čas in iz žepa denar. Svetoval je, naj ob prvem primeru pošljejo zakotnega pisarja skupno s podložnikom nekaj dni na javna dela v deželi. Reprezentacija in komora je priporočala, da izterjajo od zakotnih pisarjev na ta način pridobljeni denar, češ da so zahtevali za sestavo spomenice več sedemnajstic ali celo zadnje denariče od podložnikov.⁷⁶

Tak odnos je razumljiv, ker je bilo uradništvo sestavljeno iz starega fevdalnega razreda, novi birokratski sloj pa je šele nastajal in dal avstrijskemu družbenemu sestavu v naslednjem času posebno obeležje. Ker podložniki s svojimi pritožbami glede urbarialnih obveznosti niso uspeli, so se obračali po odposlancih naravnost na dvor do vladarja. Denarna sredstva so zbirali, spomenice pa sestavili zakotni pisarji. Sicer so centralni uradi kljub nasprotovanju deželnih uradov, češ da se krši njihov ugled, obravnavali take spomenice, le redko pa so podložniki kaj dosegli.⁷⁷ Zato so si skušali pomagati sami. Nastajali so nemiri, kmetje so se upirali in niso hoteli izpolnjevati svojih obveznosti. Tako so se uprli l. 1750 zagorski kosezi svojemu gospodstvu Gamberk zaradi svojih svoboščin.⁷⁸ 1753. leta so ubili kmetje na sejmu pri stiškem samostanu 3 uradnike tobačnega urada in 3 vojake.⁷⁹ 1757. leta so se uprli smledniški podložniki tlaki, v letih 1768—70 pa dajatvi za gozdno pravico.⁸⁰ Podložniki Jamę (Grubensbrun) niso hoteli l. 1769 več opravljati dnevne tlake.⁸¹ Enako podložniki Črnega potoka l. 1762. Slednji so osvobodili v graščini zaprtega biriča, ki ga je dal zapreti zakupnik graščinske posesti Franc Aparnik. Birič jim je namreč svetoval, naj se uprejo zakupniku glede na opravljanje dnevne

⁷⁶ 28. 8. 1760, arh. RK, fasc. XXVIII. (Perlas), akt št. 92; 31. 7. in 4. 8. 1760, arh. RK, fasc. XXVIII. (Perlas), akt št. 76 in 82.

⁷⁷ 9. 8. 1769 prez., arh. Jožefa Ferdinanda pl. Kalchberg, fasc. I; arh. RK, fasc. XXVIII. (pritožbe podl.), akt št. 82; J. Zontar, o. d., Kronika IV (1956).

⁷⁸ 9. 2. 1750, Herbersteinov protokol, 1750.

⁷⁹ 5. 6. in 9. 6. 1753, Herbersteinov protokol, 1753.

⁸⁰ VI. Levec, o. d., 211, 273/4.

⁸¹ 9. 8. 1769 prez., arh. Jožefa Ferdinanda pl. Kalchberg, fasc. I.

tlake v času košnje.⁸² Leta 1778 so se upri podložniki Kolovca zaradi gozdne pravice⁸³ in l. 1781 brdski podložniki zaradi dnevne tlake.⁸⁴ V takih primerih so ravno s tožbo pri konsesu in njegovo izvršbo prisilili zemljiški gospodje podložnike k pokorščini. Vendar je značilno pri vseh kmečkih uporih v terezijanski dobi na Kranjskem, da so omejeni le na podložnike posameznih gospodstev.

III.

Pri prizadevanju Marije Terezije, da uredi položaj kmetskih podložnikov, ločimo dve fazi. Najprej je od leta 1747 postavila novim državnim uradom nalogo, da zaščitijo podložnike, preprečijo krivične obremenitve, ki so šle preko urbarja in deželnega običaja, in odpravijo vsa stiskanja.⁸⁵ Reprezentacija je izvedla leta 1748 obsežne poizvedbe glede nepravilnosti. Žal pa rezultat ni znan, ker ni bilo mogoče dobiti odgovorov.⁸⁶ Davčna rektifikacija v letih 1747—1757 je komisijsko ugotovila podložniške obveznosti. Kmetje so prejeli posesne knjižice, kjer so bile navedene vse podložniške dolžnosti. V ostalem pa je vladarica le apelirala na pravičnost zemljiških gospodov.⁸⁷

Leta 1769 pa je šla Marija Terezija še naprej. Pritožbe podložnikov glede urbarialnih dolžnosti in njihov položaj vobče ji je dal povod, da je skušala regulirati gospodstvena razmerja med podložniki in gospodi ter je s tem posegla v globoko vkoreninjeni fevdalni sistem. Poskušala je doseči prevedbo zakupnih kmetij v kupne. Pozvala je zemljiške gospode, naj prevedejo hube. Kot kupnino za pridobitev kupnega prava je priporočala, naj prepusti zemljiški gospod kmetijo podložniku, ki za svojega življenja nič ne plača, po njegovi smrti pa dobi iz njegove zapuščine 10% prave cenilne vrednosti zemljiški gospod kot umrlino (Sterbrecht), od novega posestnika pa ravno tako 10% za kupno pravo. Isti lavdemij bi bilo treba plačati pri vsaki spremembi posestnika. V kupno pravo so mogli dobiti kmetijo tudi proti letnemu znesku, bodisi v denarju ali v pridelkih. Višino kupnine pa vladarica ni določila, marveč je to prepustila dogovoru med gospodom in podložnikom. Toda tudi ta poskus ni bil uspešen. S prevedbo kmetij so začeli šele po patentu Jožefa II. leta 1782.⁸⁸

Tudi pri najtežjem podložniškem bremenu, dnevni tlaki, je nameravala vladarica izvesti regulacijo. Poslala je leta 1772 kranjskim stanovom dolnje-

⁸² Arh. RK, fasc. XXVIII. (pritožbe podl.), akt. št. 18.

⁸³ 1778, Gr arh. Kolovec, fasc. Justitialia (proces s podl.).

⁸⁴ J. Zontar, o. d., Kronika IV. (1956).

⁸⁵ 15. 4. 1747, Miscellanea Hohenwurti, zbirka rokopisnih knjig, 67 (I. 6 d); tiskan patent Dunaj 6. 10. 1748, zbirka patentov, fasc. P 3 a; arh. RK, fasc. XXVII. (posli reprezentacije in komore); 29. 7. 1775, arh. DGI, publ. — polit., fasc. L 1/2; E. Patzelt, Bauernschutz in Österreich vor 1848, Mitteilungen d. Inst. f. österr. Geschichtsforschung LVIII (1950), 637 sl.; P. Radics, Maria Theresia und das Land Krain 1740—1780, Novo mesto 1881, 39 sl.

⁸⁶ 6. 7. 1748, stanovski arh., fasc. 379 d, ovoj podložniki.

⁸⁷ 29. 9. 1769 (priloga), arh. DGI, publ. — polit., fasc. U 8/1.

⁸⁸ Razglasi deželnega glavarstva: 20. 4. 1770, 21. 1. 1771, 14. 8. 1772 in 21. 2. 1774, spis s. d. o prevedbi kmetij, Gr arh. Krumperk, fasc. Normalia; J. Polec, Prevedba, 158 sl.; patent Lj. 2. 8. 1782 pri J. Polec, Prevedba, 203 sl.

avstrijski patent iz istega leta, ki je urejal tlako. Naročila je, naj ga preuredijo za Kranjsko ter sestavijo osnutek patenta. Deželni stanovi so naslednje leto izrazili svoje pomisleke proti njemu. Če bi sprejeli dolje-avstrijski patent, bi se kranjskim podložnikom poslabšal položaj. V Dolnji Avstriji je namreč moral prihajati kmet na tlako 104 dni na leto s 4 konji, na Kranjskem pa le z enim. Po njihovem mnenju ne bi bilo pravično znižati tlake, ker so upoštevač vrednost tlake mnoge kameralne in zasebne posesti prodali posameznikom, oziroma so jih bivši deželni uradi na javnih dražbah prodali in je bila obveznost tlake tudi obsežna v kupni ceni, vknjižena v deželni deski in tako tudi rektificirana. Znižanje tlake ne bi bilo mogoče izvesti brez kršenja javnega zaupanja, ker so plačevali na račun tlake v kataster 20%. Če bi hoteli ravnati pravično, bi morali bivši imetniki gospostev preveč prejeti kapital na račun tlake vrniti sedanjim imetnikom ter bi morali tudi odpisati kontribucijo za tlako. Iz tega pa bi nastali številni pravni spori. Kmetijstvo bi po mnenju stanov utrpelo veliko škodo, ker ne bi bilo mogoče številnih dominikalnih zemljišč niti dati v zakup, niti naseliti s podložniki, ker ležijo ta zemljišča pogosto predaleč od vasi, ali pa imajo podložniki sami dovolj obdelovalne zemlje. Pri zmanjšanju tlake bi propadla gospod in desetinski zavezanec, kajti kar poberejo desetine sedaj v enem tednu, bi bilo mogoče pri znižanju tlake (zaradi manjše delovne sile) šele v dveh ali treh tednih. Enako bi moralo propasti po presoji stanov kranjsko vinogradništvo, ker zahteva določen obdelovalni čas. Zato so priporočali vladarici, naj ne regulira tlake in pusti tako, kot je bilo doslej v običaju.⁸⁹ Odgovor stanov ni bil stvaren. V bistvu predstavlja le zagovor fevdalnih »pravik«, kakor je bil tedaj splošno v navadi. Leta 1778 je izšel patent, ki je urejal tlako na Štajerskem, na Kranjskem pa ni izvedla Marija Terezija regulacije in je ostalo do jožefinske dobe še po starem.⁹⁰

Obstajali so tudi načrti urediti urbarialne dajatve.⁹¹ Dedno podložništvo (Erbunterthänigkeit) je ostalo v veljavi vse do Jožefa II. Zemljiški gospod je mogel zahtevati svojega podložnika (rojenjaka) od kogarkoli nazaj.⁹² Tudi do reform patrimonialnega sodstva v terezijanskem času še ni prišlo. Ostalo je v veljavi, kakor je bilo skozi stoletja. Tem ukrepom se pridružuje kot zelo pomembni sestavni del takratne agrarne politike tudi pospeševanje kmetijstva; pri tem je šlo za neposredno pospeševanje kmetijskega donosa.

Marija Terezija je bila v svojih reformah in načrtih dalekosežna. V marsičem je uspela, številna prizadevanja pa, kot smo videli, niso rodila uspeha. Poseg absolutistične države v fevdalni zemljiškogospodski sistem predstavlja le eno stran globokega preobrata, ki je zadel tudi politično moč zemljiških gospodov v deželnem zboru. Plemstvo, sicer privilegirani razred,

⁸⁹ 31. 10. 1772 in 6. 3. 1773, arh. DGI, provinciale, fasc. R 5/1.

⁹⁰ A. Mell, o. d., 138; patent Lj. 16. 8. 1782, arh. DGI, provinciale, fasc. R 5/1.

⁹¹ 25. 1. 1772, arh. DGI, publ. — polit., fasc. U 8/1.

⁹² Arh. RK, fasc. XXVIII. (Perlas), akt št. 76; patent Lj. 13. 9. 1782; J. Polec, O odpravi nevoljništva na Kranjskem, Zbornik znanstv. razprav IX. (1933), 191—211.

ki pa je zgubljalodotedanje funkcije, je zagovarjalosvoj obstoj z Montesquieujevim naukom o pouvoirs intermediaires, svoj odpor pa opiralo na načelo nedotakljivosti lastnine.⁹³ Začeto delo Marije Terezije je nadaljeval z mnogo večjo odločnostjo njen sin Jožef II.

SONDERGERICHT FÜR UNTERTANENBESCHWERDEN UND VERSUCHE ZUR REGULIERUNG DES UNTERTÄNIGKEITSVERHÄLTNISSIS IN KRAIN IM ZEITALTER MARIA THERESIAS

(Zusammenfassung — Resumé)

Seit dem Mittelalter war das Gericht des Landeshauptmanns in Krain für die Klagen der Untertanen gegen ihre Grundherren bzw. der Grundherren gegen ihre bäuerlichen Untertanen zuständig. Im Verlaufe der allgemeinen Verwaltungsreformen und im Bestreben die Lage der Untertanen zu regeln, nahm Maria Theresia die Entscheidung der Streitigkeiten, welche aus dem Untertänigkeitsverhältnisse hervorgingen, den ordentlichen Gerichten ab. Im J. 1749 wurde für diese Klagen ein Sondergericht (iudicium delegatum) aufgestellt, bald darauf aber diese Angelegenheiten der sog. Regierung zugewiesen. In den J. 1750/51 gab es in Ljubljana wieder ein iudicium delegatum in causis subditorum. Als dann dieses Spezialgericht aufgehoben wurde, übernahm die Entscheidung der erwähnten Klagen das Landrecht als ordentliches Gericht, doch mußte der Untertan bereits seine Beschwerden beim zuständigen Kreisamte vorgebracht haben. Da es deswegen zu Kompetenzkonflikten zwischen den politischen und Justizbehörden kam, wies M. Theresia im J. 1753 die Untertanenklagen gegen ihre Grundherren bzw. der Grundherren gegen ihre Untertanen, soweit sie aus den Untertänigkeitsverpflichtungen hervorgingen, dem Konsesse in causis summi principis et commissorum zu. Dieser bestand bereits seit dem J. 1751 und war für Maut-, Tabak- und andere Regal- und Fiskalangelegenheiten zuständig. Im nächsten Jahre beschloss er seine Tätigkeit als selbständige Behörde und wurde der Repräsentation und Kammer inkorporiert. Im Zuge der Verwaltungsreformen des Jahres 1763 finden wir den Konsess bei der Justizabteilung der Landeshauptmannschaft. Seine Tätigkeit wurde in Ljubljana im Jahre 1784 beendet. Von nun an war das adelige Landrecht in Graz die 1. Instanz für Klagen ex nexu subditelae für ganz Innerösterreich.

Die Vertretung der Untertanen vor dem Gerichte übernahm im J. 1749 der Fiskal bzw. Vizefiskal. Im J. 1761 bestellte man einen besonderen Untertanenadvokaten. Von der Entscheidung des Konsesses ging die Berufung in der Form der Revision. Das Verfahren war summarisch und mündlich. Gestattet waren 4 Parteienreden. Das schriftliche Verfahren war nur in besonders wichtigen Fällen möglich. Wurde der gerichtliche Befehl nicht erfüllt, kam es zum Vollzugsverfahren gegen den Untertanen.

Alle Rechtsstreitigkeiten, welche nicht aus dem Untertänigkeitsverhältnisse hervorgingen, behandelten und entschieden die ordentlichen Gerichte (das Landrecht, bzw. seit 1763 die Justizabteilung der Landeshauptmannschaft).

Die Untertanenbeschwerden wegen ungerechter Bedrückung waren verschiedenen Inhalts: In Oberkrain wegen Schmälerung von Besitzrechten und unberechtigter Forderung von Abgaben, in Unterkrain wegen nachlässiger Amtierung des Kreishauptmanns Maximilian Baron Erberg, wegen grausamer Behandlung von Untertanen und unberechtigter Abgaben. Für die Verhältnisse in Innerkrain war vor allem charakteristisch, dass die Grundherren von den

⁹³ Spomenica kranjskih stanov po smrti Jožefa II., Gr Dol, Raigersfeldovi spisi, fasc. XXI; H. Hassinger, ocena O. Brunner, Adeliges Landleben und europäischer Geist. Leben und Werk Wolf Helmhards von Hohnberg 1612—1688, Vierteljahrschrift für Sozial — und Wirtschaftsgeschichte 36 I., 294.

Untertanen unberechtigt einen Geldbetrag für die Verköstigung forderten. Im slow. Teile Istriens beklagten sich die Bauern, dass man sie bei der Leistung der Abgaben beim Grundherrn zum Essen und Trinken nötige, ferner beschwerten sie sich über unberechtigte Abgaben und grausame Behandlung.

Eine zweite Gruppe von Beschwerden bezieht sich auf die Verpflichtungen der Untertanen, welche in den Urbaren bestimmt waren. Dies waren: Zinsgetreide, Zinswein, Kleinrechte, Garben- und Sackzehent, Weinzehent, Forstrecht, Vogteigetreide, Bergrecht, Robot und Saumfahrt. Besondere Abgaben waren die Laudemien und das Abkaufgeld. Die Bauern beschwerten sich über die Höhe dieser Lasten. Am empfindlichsten spürten die Bauern die Robot, die sogenannte im Lande gebräuchliche tägliche Robot. Bezüglich der Größe der Hufen und ihrer Belastung mit Abgaben und Leistungen gab es große und unverhältnismäßige Verschiedenheiten. In Unterkrain und im Innerkrain, wo es dem Bauern am schlechtesten ging, war die Hauptursache seine äußerst schlechte wirtschaftliche Lage. Da gab es bei den Bauern große Urbarial- und Steuerrückstände. Zahlreiche Hufen waren öde. Die Bauern beklagten sich auch wegen der Vergrößerung der früheren Beträge bei Reluition von Robottagen gegen Geldbeträge, ferner über die Höhe des Abkaufgeldes und Empfanggeldes. Im allgemeinen kam es in der zweiten Hälfte des 18. Jh. zur Erhöhung dieser Beträge.

Die schwersten Mißbräuche und Unregelmäßigkeiten bestraften die neu aufgestellten politischen und Justizämter im Lande. Bei den Urbarialverpflichtungen war es aber anders. Die Landesämter betrachteten die Beschwerden der Untertanen gegen solche für eine strafbare Behelligung der Ämter. Daher richteten die Bauern ihre Klagen direkt an den Hof und es kam auch zu Widerstandsbewegungen und Aufständen. Doch konnten sie keinen Erfolg erringen.

Im J. 1747 beginnt die erste Phase der thesianischen Reformen bezüglich des Untertanenverhältnisses. Die neuen staatlichen Behörden ermöglichten die Aufsicht über die Verpflichtungen der bäuerlichen Untertanen. Im J. 1769 begann man mit der unmittelbaren Regulierung des Untertanenverhältnisses. Man suchte die Verwandlung der Miet- in Kaufrechte zu erreichen und bereitete das Patent zur Regulierung des Robot vor. Doch griffen diese Versuche nicht durch. Erst Joseph II. betrat den radikalen Weg.

RAZVOJ SLOVENSКИH POLITIČNIH STRANK (1918 DO ZAČ. 1929) V STARI JUGOSLAVIJI

Namen sestavka je podati kratek razvoj vseh slovenskih političnih strank za to razdobje. Dotaknem se tudi volitev za narodno skupščino v Beogradu, ali v toliko, kolikor so slovenske stranke na njih pokazale svojo moč ali nemoč in kolikor so te volitve in priprave na nje neposredno vplivale na razvoj samih strank. Sestavek je le suhoparen obris sicer zelo živahnega političnega življenja na Slovenskem v tem razdobju. Za globljo analizo razvoja, nastanka, cepitev in prenehanja strank, zlasti pa za odgovor na temeljno vprašanje, zakaj in čemu vse to, je za enkrat na razpolago še vse premalo virov, zlasti tistih, ki bi mogli pokazati »ekonomsko bazo« temu zanimivemu slovenskemu političnemu življenju. Vprašanje možnosti znanstvene eksploatacije dragocenih zgodovinskih dokumentov za najnovejšo slovensko zgodovino, ki so še vedno samo magacinirani in ne morejo najti svojega edino pravega mesta v arhivu, postaja — po mojem trdnem prepričanju — že pravi kulturni škandal.

V sestavku se v glavnem držim tedanjega tiska, zlasti dnevnega časopisja, ki je za pričujoči zunanji oris dokaj dober in dragocen vir. Sem tudi prepričan, da ima sestavek, tak kakršen je, nek svoj koristen pomen, čeprav se z istim vprašanjem v glavnem bavita že dve razpravi, razprava dr. M. Pivčeve, Programi političnih strank in statistika volitev (Slovenci v desetletju 1918—1929, Ljubljana 1928, str. 357—372) in razprava Silva Kranjca, Slovenci v Jugoslaviji (Spominski zbornik Slovenije, Ljubljana 1939, str. 66—108). Tehtnejša je brez dvoma prva, ki pa svoje pomanjkljivosti pri obravnavanju delavskih strank in frakcij sama priznava in ugotavlja: »Nastale so pa še druge socialistične skupine, tako, da je precej težko spoznati se v njih; obravnavali bomo poglobitve« (str. 386). Upam, da bo s pričujočo razpravo ta »težavnost« v neki meri odstranjena.

I. PRVA POVOJNA LETA (1918—1920)

1. TRIJE TRADICIONALNI POLITIČNI TABORI

Po razpadu Avstro-Ogrske, po dvomesečnem obstoju imaginarne države SHS z narodnim večem na čelu, ob združitvi te »države« s kraljevino Srbijo in Črno goro 1. decembra 1918 in nekako do srede 1919 obstajajo na Slovenskem še vedno trije tradicionalni politični tabori, marksistični, klerikalni in liberalni. Vsak od teh ima svojo politično stranko, marksisti Jugoslovansko socialno demokratsko stranko (JSDS), klerikalci Slovensko ljudsko stranko (SLS) in liberalci Jugoslovansko demokratsko stranko (JDS). Od teh je zaenkrat enotna samo še JDS in v njej — vsaj na zunaj — ni čutiti še nobenih razpok med mladimi in starimi. V JSDS pa so nesoglasja vedno večja, med tem ko je SLS razcepljena v večinsko-mladinsko Vseslovensko ljudsko stranko in v manjšinsko-starinsko Slovensko kmečko stranko (Šušteršič).

a) JSDS. Ideje februarske revolucije 1917 v Rusiji in vedno večja gotovost o porazu centralnih sil ter splošna, revolucionarna nezadovoljnost,

ki se je začela pollaščati ljudskih množic, so svojevrstno odmevale tudi v JSDS. Če se vodstvo stranke ni moglo otresti ne Rennerjevega, ne Tumo-vega vpliva v potrebnosti avstroogrškega gospodarskega prostora in je stala strogo na stališču internacionalizma, pa je opozicija v stranki, »socialistična omladina«, mislila močno drugače. M. Rule zapiše v Napreju že 12. avgusta 1917, da so narodi resničnost in dejstvo, da mora sloneti delavska organizacija na narodnosti in pravi delavski internacionalizem na tej narodnosti. Internacionalizem, ki sta ga učila Marx in Engels — pravi Rule dalje — ni pravi in je židovski (ker žid nima domovine, je nima tudi delavec!). Prav vojna je dokazala, da delavec ni brezdomovinski, saj se bori junaško za svojo domovino. Ko začne omladina konec februarja 1918, izdajati svoje glasilo Demokracijo, pride do zelo ostrih diskusij s strankinim vodstvom.

Dober poznavalec slovenske socialne demokracije Dušan Kermavner zelo dobro poudarja, da preide oficijelno vodstvo JSDS ob spoznanju, da je propad Avstro-Ogrske neizbežen, na pozicije omladine,¹ kajti konferenca zaupnikov JSDS že 28. julija 1918 poudari trdno voljo po združitvi »našega troimenega naroda v lastno demokratično državo.«² Vprašanje, ali more stranka »razredno zavednega proletariata« sodelovati z buržoazijo v slovenskem Narodnem svetu in Narodnem veču v Zagrebu, naj bi rešila diskusija v Napreju. Ta se res začne, a mnenja so deljena. Končno se za sodelovanje odloči socialistična konferenca v Zagrebu 6. oktobra 1918.

Tako je JSDS v prevratnih dneh 1918 zopet enotna in Kermavner dobro pravi takole: »Mednarodni socializem se je bil raztrgal v svoje narodnostne sestavine in vsaka od teh je zaupala le v moč svojega naroda, zato prispevala k narodni solidarnosti in spravila pod klop svoje nezaupanje do nasprotnega razreda, ki je njen narod vodil. Računala je na demokratično uvidevnost meščanstva, da bo spričo razgibanosti množic brez odpora ugodilo njihovim minimalnim političnim in socialnim zahtevam ter jih tako zadržalo pred daljnosežnimi težnjami.«³

Vodstvo JSDS je bilo torej nesposobno voditi revolucijo, še več, ono tega na noben način tudi ni hotelo. Besede socialdemokratskega prvaka Kopača na Kongresnem trgu, kjer Ljubljana 29. oktobra 1918 slovesno proslavlja narodnostno svobodo — »Nastopajmo mirno in dostojno, ne povzročajmo nikakih rabuk«⁴ — torej nikakor niso bile slučajne. Pa tudi Naprej sam večkrat poudarja, da je le »duševna revolucija« pot, ki vodi k socializmu in da se z nasilno revolucijo ne strinja.⁵

Na vseslovenski socialdemokratski konferenci 19. januarja 1919 v Ljubljani je poudarjeno — tudi pod vplivom italijanske okupacije slovenske zemlje in zaradi nejasnosti glede Slovenske Koroške — naj se država SHS čimprej konsolidira kot »predpogoj uspešnega boja za socializem in demokratizem.«⁶

¹ Dušan Kermavner, Albin Prepeluh — Abditus, II. del knjige Albin Prepeluh. Pripombe k naši prevratni dobi, Ljubljana 1938, str. 474, 477.

² Naprej 29. julija 1918.

³ O. c., str. 478.

⁴ Slovenec 30. oktobra 1918.

⁵ Naprej 18. januarja 1919.

⁶ Naprej 21. januarja 1919.

Pri čimprejšnji konsolidaciji nove države je nudila JSDS jugoslovanski buržoaziji dragoceno pomoč. Toda med ljudskimi množicami je revolucionarna upornost še obstajala in jo taktika JSDS ni mogla naenkrat zlomiti. To zlasti lepo dokazuje dvodnevni štrajk 21. in 22. julija 1919, ki dobi svoj poseben poudarek tudi spricho upora 47. polka v Mariboru. Če so dober mesec pred temi dogodki socialdemokrati izstopili iz vladne koalicije z buržoazijo in trdili, da so stiki s svetovnim proletariatom za njih in slovenski narod važnejši kot stiki z buržoazijo, hite po teh dogodkih zopet v vlado, izgovarjajoč se, da hočejo s tem »preprečiti, da ne postane Jugoslavija najbolj nazadnjaška država v Evropi«. ⁷

Sodelovanje JSDS z buržoazijo nazadnje le prebudi opozicijo v stranki sami, ki začne vedno ostrejšo napadati »ministerializem« strankinega vodstva. Medsebojna očitanja in izgovori dovedejo do razkola v stranki, v kateri se vedno jasneje izoblikujeta levo in desno krilo. Razkol je že tako velik, da ga ne moreta odpraviti ne zaupniška konferenca JSDS 7. in 8. septembra in ne XI. strankin kongres od 1. do 2. novembra 1919 v Ljubljani. Na kongresu postavi leвица tri zahteve: združitev JSDS z aprila meseca ustanovljeno Socialistično delavsko stranko (komunistov), sindikalno združitev vseh marksističnih strokovnih organizacij v Centralnem radniškem savetu in prepoved voditeljem vsakega paktiranja z buržoaznimi strankami, ker »le tako bo stranka ohranila čiste roke, razredno bojevitost...«. ⁸ Kljub temu, da je imela na kongresu večino leвица, je prišlo do kompromisne rešitve. Kongres načelno obsodi ministerializem, toda z dostavkom: »Z ozirom na zgodovinski moment je bilo sicer naši Jugoslovanski socialno-demokratski stranki treba česče prilagoditi svoj politični nastop izrednim prilikam, zlasti zato, da se prepreči hujša reakcija. Izvrševalnemu odboru se nalaga, da uravna v smislu teh navodil daljne odločitve.« ⁹

V JSDS se začena velika kriza, ki je ne omili padec vladne koalicije JDS in JSDS. Na hude levičarske očitke odgovarja vodstvo, da se ob prevratu ni dalo napraviti ničesar, ker delavski razred ni imel svoje vojske. Vodstvo pripominja: »Tudi ako bi proletariat v Sloveniji z drzno akcijo zavladal, bi bil moral v kratkem podleči militarizmu, ki je vladal še nezlomljen v deželah, ki so za gospodarski obstoj Slovenije nujno potrebne.« ¹⁰

Na seji širšega izvršilnega odbora vodstvo JSDS sicer pozdravlja sovjetsko Rusijo, »predbojevnico in veliko učiteljico delavskega razreda«, poudarja pa tudi, da je bila sedanja taktika vodstva JSDS pravilna, glede vstopa v vlado pa pravi, da je to primerno le takrat, kadar dobi proletariat odločilno moč v državi ali pa takrat, kadar je konstruktivno — organizatorično delo začasno za delavstvo odločilnega pomena. Levice pa zagrozi, da bo zaradi nediscipline v bodoče izključena iz stranke. ¹¹

Iz dveh glasil Baklje ¹² in Vstajenja ¹³ se da dobro razbrati, kaj je mislila

⁷ Naprej 17. avgusta 1919.

⁸ Zgodovinski arhiv Komunistične partije Jugoslavije, Tom. V, Beograd 1951, str. 397.

⁹ Ibid. str. 401.

¹⁰ Naprej 20. februarja 1920.

¹¹ Naprej 22. februarja 1920.

¹² L. I., šte. 1, julija 1919.

¹³ L. I., šte. 1, oktobra 1919.

leva opozicija, s katero je vodstvo JSDS vedno bolj pripravljeno obračunati, in to čimprej. Že 5. marca 1920 zapiše Naprej, da je bil ing. Guštinčič prvi, ki je začel vnašati nered v stranko in ki si je pridobil še nekaj zaveznikov, ki so začeli snovati novo komunistično stranko. Je pa Naprej prepričan, da »se to lopovsko delo ne bo posrečilo«.

Začenja se razdobje ostrih obračunavanj med levico in desnico. Druga drugi očitata, da razbija enotnost delavskega razreda. Končno organizira levica 14. marca 1920 zaupniško konferenco v Ljubljani, na kateri je ustanovljena Delavsko socialistična stranka (komunistov) za Slovenijo, ki dobi nalogo očistiti socialistično gibanje ministerialistov, napraviti konec kričaštvu in demagogiji in zediniti vse socialistično delavstvo v Jugoslaviji.¹⁴

1. aprila 1920 pride v Sloveniji do dveh kongresov; do izrednega kongresa JSDS v Mariboru in do prvega kongresa »ujedinjenega proletariata« v Ljubljani. Mariborski kongres poudarja, da zedinjenje jugoslovanskega proletariata doslej ni bilo mogoče iz načelnih razlogov; da pa se ohrani enoten vsaj slovenski proletarijat, se kongres enoglasno izreka za zedinjenje in izvoli poseben odbor, ki naj bi to zedinjenje izvedel.¹⁵ Ljubljanski kongres pa, katerega se udeleži 54 delegatov, ki zastopajo 12.000 članov, obsodi ministerializem, se priključi Socialistični delavski stranki (komunistov) Jugoslavije in izvoli enak zedinjevalni odbor, kot ga je izvolil mariborski kongres.¹⁶

Kljub obema odboroma do zedinjenja ni prišlo, 16. aprila pa se začne veliki železničarski štrajk in z njim povezani tridnevni generalni štrajk, ki se tragično konča 24. aprila s strelji na Zaloški cesti. Analiza tega velikega poraza in konca aktivne revolucionarne razgibanosti jugoslovanskih ljudskih množic bi preseгла okvir te razprave. Za Slovenijo je treba reči tole: V štrajk je delavski razred stopil politično razcepljen v dve stranki, bil pa je sindikalno še vedno enotno povezan v Strokovni komisiji. Zdi se, da je imelo politično vodstvo štrajka levica, organizacijsko pa desnica.

Na seji izvršnega odbora Delavske socialistične stranke (komunistov) v Beogradu je bilo 23. in 24. maja 1920 sklenjeno, da se sekretariat ljubljanske komunistične organizacije prizna v celoti, Rdeči prapor pa kot njegovo glasilo. Z izvršnim odborom JSDS v Ljubljani se prekinejo vsi stiki in razgovori.¹⁷

V taki situaciji v Sloveniji je prišlo do znanega Vukovarskega kongresa (20. do 25. junija 1920), ki prinese razcep v slovenski delegaciji na tem kongresu. Iz teh delegatov se Naprej 17. julija ponorčuje, da so šlo v Vukovar kot telički v klavnico. Od teh delegatov jih nekaj še ostane v komunistični stranki, del pa se skesano povrne v JSDS in postanejo še nestrpnější preganjanci »čistih komisarjev« v Ljubljani.¹⁸

Ljubljanski komunisti imajo 12. julija 1920 velik shod v Ljubljani, 8. avgusta »proletarski dan«, ki zelo odločno nastopi proti intervencionistom v Rusiji in zahteva priznanje ruske Sovjetske republike. Nastopijo proti

¹⁴ Ujedinjenje 20. marca 1920.

¹⁵ Naprej 14. aprila 1920.

¹⁶ Rdeči prapor 15. maja 1920.

¹⁷ Naprej 1. junija 1920.

¹⁸ Naprej 30. julija 1920.

plebiscitu na Koroškem in Rdeči prapor 18. avgusta svetuje, naj na dan plebiscita ostane vsak zaveden proletarjec — komunist doma. Na začetku jeseni more Pokrajinski svet komunistične stranke Jugoslavije za Slovenijo ugotoviti, da »komunistično gibanje v Sloveniji zmagovito napreduje in se širi ne samo med proletariatom v mestih, ampak prešinja že široke ljudske množice delovnega ljudstva na deželi.«¹⁹

Socialdemokrati imajo od 31. oktobra do 1. novembra 1920 svoj XII. kongres v Celju, ki ugotavlja, da je zedinjenje proletariata možno, kar dokazuje povratek skesanih komunistov v JSDS.²⁰ V Napreju je 14. novembra zapisano: »Če bi bili v Moskvi sami bogovi, ne bi mogli od tam in na podstavi njihovih pogojev voditi vse revolucionarno gibanje v Evropi, ki ni Rusija. Tajne organizacije na primer bi pri nas le škodovale. Nihče ne ve, kdo pravzaprav vodi komunistični pokret pri nas, če strankino vodstvo v Beogradu, ali pa posamezne nevidne osebe, ki so lahko dobri revolucionarji, nikakor pa ne vestni in izšolani voditelji delavske stranke.«

b) Slovenska ljudska stranka (SLS). Zelo dobro zapiše Domoljub 16. marca 1938, da je bila SLS sprva brez jasnega političnega programa, a so jo razmere vedno bolj silile v proticentralistično smer, kateri pa ni znala dati pravega poudarka. V primeri s socialdemokratsko in liberalno stranko se je SLS znašla ob nastajanju Jugoslavije v najslabšem položaju. Novembra 1917 se je sicer iznebila svojega dolgoletnega šefa Šušteršiča in se decembra 1917 pomladila z mladinom Korošcem, toda iz doslej enotne stranke sta nastali dve frakciji. Šušteršič ob razpadu Avstro-Ogrske sicer zbeži, toda decembrski razkol je razklal tudi do tedaj enotni klerikalni kapital, ki je tako cepitev duhov samo še podkrepil. Za mladini je sicer stal ljubljanski škof Jeglič, a za starini velika vrsta uglednih slovenskih duhovnikov in gospodarstvenikov. Tako je mladinska SLS ob nastajanju Jugoslavije nujno morala začeti plavati s tokom in revolucionarnimi zahtevami ljudskih množic. Tako postane ta stranka tako rekoč čez noč s svojimi taktičnimi republikanskimi, socialističnimi in »liberalno« kulturnimi zahtevami (Izidor Cankar!) celo »napredna« stranka na Slovenskem. Poglejmo, kaj na primer piše tedanja liberalna Domovina 15. avgusta 1919 v svojem članku »Kaj smo pravzaprav.« Pravi, da smo »del premagane drhali, ki so jo razgnali po vseh vetrovih z vseh bojišč. In v tej sili, kdo nas je otel pogina? Srbski gospodar je nad nami razgrnil svoj plašč in bili smo v varnem zavetju . . . In s čim mu hočemo povrniti njegove dobrote? Da krepko zabavljamo čez Srbijo, da se navdušujemo za republiko, da si skušamo pridobiti nadoblast čez vso Jugoslavijo? Mi pritepenci . . .«

Spričo takega pisanja SLS pač ni bilo težko biti »naprednejši« od liberalcev. SLS se zelo odločno izreka za republiko. Poudarja, da so z monarhijo nujno združeni militarizem in velika davčna bremena,²¹ da je monarhija nepotrebna šara, da je le v republici zadostno jamstvo, da bi »pri

¹⁹ Rdeči prapor 5. septembra 1920.

²⁰ Naprej 2., 3., 5., 6. septembra 1920.

²¹ Domoljub 21. novembra 1918.

²² Domoljub 28. novembra 1918.

postavodaji in ustavi ljudstvo imelo odločilno besedo,²² da je treba biti načelno za republiko, kajti je zanjo zrelo.²³

Najvišji organ SLS — zbor zaupnikov — zaseda prvič po prevratu 16. januarja 1919. Temeljna misel zborovanja je delo za red in mir v državi. (»Ljudje zabavljajo čez vlado, duhovnike, čez Jugoslavijo, dogajajo se drzne tatvine, umori in ropi.«²⁴) Na zboru je izvedena reorganizacija stranke, ki se proglašča za stranko združenih stanov, za stranko kmetov, delavcev in obrtnikov. Zbor tudi soglašča, da ostane stranka še naprej v koaliciji z liberalci in socialdemokrati in to na platformi dela za osvoboditev okupirane slovenske zemlje od Italijanov in Slovenske Koroške, Štajerske in Prekmurja, dela za vzdrževanje miru v državi, utrditve države na zunaj in na znotraj itd. »S tem pa« — poudarja Domoljub 23. januarja 1919 — »nikakor ni rečeno, da smo sedaj vsi eno, da ni več strank,« kajti SLS postavlja svoj program na versko, liberalci in JSDS pa na brezversko podlago.

Posebno zanimanje pokaže SLS za organizacijo kmetov in 5. maja 1919 je v Ljubljani ustanovljena Jugoslovanska kmetska zveza, ki naj bi zagotovila slovensko gospodarsko samostojnost.²⁵ Še določneje opredeli svojo nalogo občni zbor te zveze 9. novembra 1922, ki pravi, da bo zbirala kmečko ljudstvo v mogočno organizacijo, s katero bo mogla uspešno braniti svoje gospodarske, politične in kulturne dobrine.²⁶ SLS vključi tudi klerikalno sindikalno delavsko organizacijo Jugoslovansko strokovno zvezo, ki se na svojem zboru zaupnikov 2. februarja 1919 izjavi, da ostaja del SLS, zahteva pa, da je v njenem vodstvu zastopana po proporcju.

Iz vsega nadaljnjega razvoja SLS je jasno razvidna njena nenehna skrb, pridobiti si nadoblast nad slovenskim narodom, kajti koalicijski z ostalimi strankami razpade že 1919 zaradi medsebojnih očitanj, kdo je kriv ponesrečenih vojaških akcij, ki naj bi rešile slovensko Koroško.²⁷ Na zboru zaupnikov 6. aprila 1920 poudari SLS prvič potrebnost enotnosti države SHS, toda s pripombo, da se pusti zemljepisno, kulturno in gospodarsko enotnim pokrajinam potrebna samouprava z lastnimi ljudskimi zastopi.²⁸

c) **Liberalna stranka.** Majniška deklaracija in deklaracijsko gibanje 1917. in 1918. leta je vplivalo na Narodno napredno stranko (NNS) tako, da se že na začetku 1918 začne pripravljati za preimenovanje v Jugoslovanska demokratsko stranko (JDS), kar se konec junija 1918 tudi izvrši.²⁹ Ob narodni osvoboditvi je JDS samo za hip zelo demokratična (»vsča oblašči izhaja iz ljudstva, ki bo odločalo, ali bo Jugoslavija republika ali monarhija«³⁰), nato pa postane zelo monarhistična in se kljub koaliciji z ostalima slovenskima strankama spuščča v ostre besedne borbe z republikanci. Zelo zgodaj zavzame svoje stališče do potrebne enotnosti Jugo-

²³ Slovenec 12. novembra 1918.

²⁴ Domoljub 23. januarja 1919.

²⁵ Domoljub 20. marca 1919, 8. maja 1919.

²⁶ Domoljub 15. novembra 1922.

²⁷ Prim. Slovenec 26. julija 1919.

²⁸ Slovenec 7. aprila 1920.

²⁹ Domovina 5. julija 1918.

³⁰ Domovina 5. novembra 1918.

slovanske države,³¹ zelo je aktivna v borbah za Koroško, a vselej z rahlim pa tudi očitnim namigovanjem, da so nesreče na Koroškem krivi klerikalci.

č) Dve novi stranki, Samostojna kmetijska stranka (SKS) in Narodno-socialistična stranka (NSS). SKS je bila ustanovljena 1. junija 1919 z geslom: kmet, pomagaj si sam in svoje stališče v državi uravnaj si sam.³² Čeprav poudarja Kmetijski list 11. septembra 1919, da so ustanovili SKS sami kmetje »ne glede na liberalce ali klerikalce iz lastnega nagiba in z lastno močjo«, ima dr. Korošec bolj prav, ko označi SKS na zboru zaupnikov SLS 6. aprila 1920 tako, da je SKS le privesek liberalnih krčmarjev, prekupcev in verižnikov.³³ Razumljivo je, da se SKS kot konkurenčna stranka zelo kmalu zaplete v ostre spore z SLS.³⁴ Pričakovati bi bilo, da bo SKS kot kmečka stranka zavzela pravilno stališče do agrarne reforme. V svojem začetnem programu jo sicer omenja, kasneje pa njeno vsebino zelo previdno razlaga. Najprej zahteva, da naj se zemlja odvzame tistim, ki je imajo preveč (graščine) in da tistim, ki je imajo premalo.³⁵ Končno stališče do agrarne reforme pa zavzame v svojem proglašu za volitve v konstituanto, v katerem pravi, da naj agrarna reforma »ustvari pogoje za mogočen napredek kmetijstva«. Zato naj se pri delitvi zemlje upoštevajo tisti, ki se v resnici pečajo s kmetijštvom in ki so zemlje potrebni, vredni in sposobni »v smislu naukov in modernih pridobitev kmetijske tehnike čim najbolj uporabljati zemljo v korist celokupnosti«.³⁶

NSS je bila ustanovljena 7. decembra 1919.³⁷ V bistvu je to češko narodno socialistično gibanje (Klofač), prenešeno najprej v Trst kot protitež italijanskim socialistom in njihovem internacionalizmu. Od tod se gibanje 1907 prenese v Ljubljano, kjer dobi še dokaj močno oporo med železničarji, srednjimi delavskimi sloji in malo inteligenco. 1913 je v Ljubljani narodno-socialni kongres s precejšnjo udeležbo, med vojno pa to sindikalno in politično gibanje popolnoma zamre.³⁸ Bistvo programa te stranke je mogoče zajeti takole: nihče naj ne bo ne gospod in ne hlapec, temveč vsak sodelavec in solastnik. Kapitalistični red se mora spremeniti z evolucijo v socializem, vsa mezdna razmerja pa v solastništvo.³⁹ NSS je bila v ostri borbi s SLS in JDS, ker jima konkurira med malo buržoazijo in delavci, je pa v borbi tudi z JSDS, kateri očita »brezdomovinski internacionalizem«, neprestano poudarjajoč, da je tudi delavec najprej član dolčenega naroda in je zato dolžan najprej delati za svoj narod.

2. VOLITVE ZA KONSTITUANTO 28. NOVBEMBRA 1920

Na volitvah nastopi samostojno vseh šest slovenskih strank, tri stare (SLS, JDS in JSDS) in tri nove (komunistična stranka, SKS in NSS). V volilnem okrožju na Štajerskem je bilo treba izvoliti 21 poslancev, na Kranj-

³¹ Slovenski narod 4. marca 1919.

³² Kmetijski list 17. julija 1919.

³³ Slovenec 8. aprila 1920.

³⁴ Prim. Kmetijski list 11. marca 1920.

³⁵ Kmetijski list 13. maja 1920.

³⁶ Kmetijski list 21. oktobra 1920.

³⁷ Jugoslavija 25. januarja 1920.

³⁸ Prim. Narodni socialist 20. junija 1919.

³⁹ Prim. Jugoslavija 25. januarja 1920.

skem 15, v Ljubljani s Spodnjo Šiško pa 4 poslance.⁴⁰ Čeprav padejo priprave za te volitve v zelo neprimeren čas v Sloveniji (nesrečni koroški plebiscit, rapalska pogodba), je volilna kampanija dosti razgibana, in reči moramo, da so bile po volilni udeležbi to najboljše državne volitve v razdobju do uvedbe velikosrbske diktature. Razumljivo je, da je hotela zmagati vsaka stranka.

Od delavskih strank poudarja JSDS za volitve svoje republikansko stališče in gleda na Jugoslavijo kot na prvo etapo na poti do balkanske republikanske zveže vseh Južnih Slovanov. Ker je po prepričanju JSDS en sam jugoslovanski narod, zagovarja enotnost države in obsoja vsak separatizem. Zato je za centralni parlament, ustava pa naj bi pooblastila »samoupravna zastopstva« za zadeve strogo lokalnega značaja. Samouprave naj se ustanove le na podlagi gospodarskih ozirrov. Delavec naj soupravlja in kontrolira podjetja (priprava za socializem), narod je lastnik zemlje, ki jo izroča v posest pravemu obdelovalcu, izvede naj se združna organizacija vsega poljedelstva in nacionalizacija velike industrije, rudnikov, veleposesti in bank.⁴¹

Komunistična stranka Jugoslavije zahteva sovjetsko delavsko-kmečko republiko. Kot JSDS trdi, da je le en jugoslovanski narod, pokrajine pa naj dobe avtonomijo v lokalnih zadevah. V drugih zahtevah se popolnoma strinja z JSDS.⁴²

Od slovenskih buržoaznih strank zahteva SLS najčistejšo avtonomijo s pokrajinsko vlado, odgovorno pokrajinski skupščini, kolikor ni zakonodaja po ustavi izrecno pridržana centralnemu parlamentu.⁴³ Tudi JDS je za samoupravo, a brez pokrajinskih skupščin in le z »gospodarskimi zastopstvi«, ki bodo v okviru ustavnega pooblastila izdajali samo norme za gospodarsko življenje občin, okrajev in pokrajin.⁴⁴ Za najširšo samoupravo je tudi NSS, ki obenem zahteva še socializacijo najvažnejše industrije, rudnikov in veleposesti, a s pripombo, da mora biti izvedena premišljeno in brez vsakih eksperimentov.⁴⁵ SKS bodoča državna ureditev ne zanima in svoj volilni program razvija ob ugotovitvi, da je zemlja božja in kmetova.⁴⁶ V Prekmurju gre na volitve še prekmurskim razmeram prirejena klerikalna Virstvena stranka za Prekmurje.

Volivci so se 28. novembra 1920 odločili zelo zanimivo. Od 215.148 vpisanih volivcev jih je volilo 185.254 (73%). Število poslancev (38) pa so si morale stranke deliti takole:

Komunisti	dobe 16.396 glasov (10,3%) in	5 poslancev;
JSDS	dobi 30.675 glasov (19,3%) in	6 poslancev;
SLS	dobi 57.174 glasov (36,1%) in	14 poslancev;
JDS	dobi 12.328 glasov (7,7%) in	3 poslance;

⁴⁰ Uradni list deželne vlade za Slovenijo II, 112, od 29. septembra 1920; II, 119 od 18. oktobra 1920. Zaradi izgube Koroške in Primorske s Trstom pade prvotno določeno število 40 poslancev na 38.

⁴¹ Naprej 5. oktobra in 3. novembra 1920.

⁴² Rdeči prapor 16. oktobra in 13. novembra 1920.

⁴³ Slovenec 26. oktobra 1920.

⁴⁴ Jutro 22. oktobra 1920.

⁴⁵ Nova pravda 23. oktobra 1920.

⁴⁶ Kmetijski list 21. oktobra 1920.

SKS dobi 33.577 glasov (21,2%) in 8 poslancev;
NSS dobi 6.187 glasov (3,9%) in 2 poslanca;
Virstvena stranka dobi 1.908 glasov in nobenega poslanca.⁴⁷

Volitve za konstituanto so prinesle SLS zelo slabo zmago in samo relativno večino (leta 1911 dobi v vseh slovenskih volilnih okrajih SLS od 24 poslancev 20, liberalci 3, slovensko-hrvaška narodna stranka v Istri 1, a JSDS nobenega).⁴⁸ Od kod tako slaba zmaga? Delno gre brez dvoma na račun tedanjih nemirnih povojnih razmer, glavni vzrok pa je treba iskati v dejstvu, da se SLS v tem času še ni posrečilo postaviti solidne ekonomske baze na račun slovenskega kmeta in to v obliki klerikalnega združništva. Že maja 1919 je sicer obnovljena Jugooslovanska kmetška zveza, a ta za časa volitev pač še ni funkcionirala, kot bi morala. To SLS tudi zelo odkritosrčno priznava na občnem zboru Jugoslovanske kmečke zveze 10. novembra 1921, ko med drugim pravi: »Vsled raznih okoliščin, ki so vsem znane, ni Jugoslovanska kmečka zveza pri volitvah v konstituanto tako uspela, kakor je bilo po njenem organizatoričnem in agitatoričnem delu pričakovati. Takoj po volitvah . . . so se pomanjkljivosti ugotovile in storili primerni sklepi, da popravimo neuspeh.«⁴⁹

Veliko število delavskih glasov je razumljivo in razumljiva je zmaga SKS, kar samo dokazuje, da je od SLS gospodarsko še neodvisen mali slovenski človek, predvsem kmet, mogel voliti tako kot se mu je zdelo prav in pametno. Če pravilno seštejemo glasove in mandate pri volitvah za konstituanto, moramo reči tole: obe delavski stranki sta dokaj močni (11 poslancev), močan je liberalni tabor (3 in 8 in 2), ki ima samo poslanca manj od SLS, delavski stranki pa še zdavnaj nista v večini, kar točno odgovarja tedanjemu gospodarskemu in političnemu položaju.

II. CEPITEV DELAVSKIH IN BURŽOAZNIH STRANK (1920—1927)

1. DELAVSKE STRANKE

a) **Levičarji.** Jugoslovanska buržoazija se je s presenetljivo lahkoto iznebila tretje najmočnejše stranke v državi, Komunistične stranke Jugoslavije, ki je imela v konstituenti kar 58 poslancev. Za časa zasedanja konstituante ji prepove sleherno delovanje z znano Obznanom, dokončno pa udari po njej z zakonom o zaščiti države na začetku avgusta 1921.

Tudi v Sloveniji odidejo komunisti v ilegalno, je pa njihovo delo dobro čutiti zlasti v borbi s socialdemokracijo pri strokovnem organiziranju delavstva,⁵⁰ tudi poudarja prva številka Delavskih novic, ki začno izhajati

⁴⁷ Uradni list deželne vlade za Slovenijo II, 141 od 4. decembra in II, 146 od 17. decembra 1920.

⁴⁸ Fritz Freund, Das österreichische Abgeordnetenhaus, Wien 1911, str. 16—17, 224. Prim. Dr. Melita Pivec, Programi političnih strank in statistika volitev, Slovenci v desetletju 1918—1928, Ljubljana 1928, str. 372. Kje je dobila dr. Pirčeva navedene podatke (skupno število poslancev 21, SLS dobi 19 poslancev, SPS 2), mi ni jasno.

⁴⁹ Domoljub 23. novembra 1921.

⁵⁰ Delo (Trst) 27. oktobra 1921.

28. oktobra 1921 pod geslom: Delavci in kmetje, združite se! Delavske novice pravijo, da si proletariat v Jugoslaviji lahko izboljša svoj položaj samo potom razredno zavednih borbenih organizacij, ki se pravilno orientirane odločno stavijo na čelo širokih množic.⁵¹ Delavske novice, katere podpirajo zlasti rudarji v zasavskih revirjih, vodijo ostro borbo za enotno sindikalno organizacijo,⁵² zahtevajo odpravo protidelavskih zakonov, pozivajo proletariat v enotno fronto⁵³ in vodijo pogajanja med rudarji in TPD za časa štrajka, ki se začne v revirjih 20. avgusta 1922.

Nemajhne zasluge ima skupina okrog Delavskih novic pri ustanovitvi zelo zanimive Zveze delovnega ljudstva za ljubljanske občinske volitve 3. decembra 1922. Po pojmovanju skupine okrog Delavskih novic je ta Zveza delovnega ljudstva enotna proletarska fronta, proletarski blok, ki »more v dani situaciji potom enotne taktike in enotnih akcij dati dovolj odpora proti nasilju, eksploataciji in ofenzivi kapitala.«⁵⁴ Zvezo delovnega ljudstva so sestavljali skupina okrog Delavskih novic, odnosno kot se sama imenuje »zastopniki razredno zavednega proletariata«⁵⁵ ali »neodvisni socialistični pokret«,⁵⁶ ljubljanski socialisti (Zarja) in krščanski socialisti (Delavska zveza).

Tako imamo že zelo zgodaj opraviti z zanimivo obliko »enotne fronte«, ki odklanja politiko koalicije z meščanskimi strankami. sprejema pa pogoje »razredno zavednega proletariata glede stvoritve enotne fronte proti obstoječi reakciji in proti kapitalističnemu razredu.⁵⁷ Pogoje, na katere so pristali krščanski socialisti in Zarjani, so prinesle Delavske novice 5. oktobra 1920.

Zmaga Zveze delovnega ljudstva na ljubljanskih volitvah je bila dokaj preoričljiva, zato Delavske novice naročajo 7. decembra 1922 ljubljanskemu proletariatu, naj začne ustvarjati enotno fronto proletariata po tovarnah, podjetjih in strokovnih organizacijah v borbi za pravice združevanja in štrajkov, v borbi za vsakdanji kruh in proti rastoči draginji.

Aktivnost skupine okrog Delavskih novic je vedno večja. V »zagorski resoluciji« je postavljena zahteva po enotni fronti tudi s socialisti na Štajerskem in socialisti okrog Napreja ter narodnimi socialisti in to na »političnem, gospodarskem, strokovnem in kulturnem polju«. Po mnenju Delavskih novic bi bila to enotna fronta delavcev, kmetov in nameščencev, v katero naj se zedini ves proletariat na Slovenskem in če treba tudi proti volji nekaterih voditeljev.⁵⁸ To zadnje da slutiti, da je nadaljnje snovanje enotne fronte v Sloveniji naletelo na težave. Ne samo pri voditeljih raznih delavskih strank in frakcij, temveč tudi v vrstah skupine okrog Delavskih novic samih. Zakaaj, bomo še videli.

Kljub temu se vrši 21. januarja 1923 v Ljubljani »konferenca enotne fronte proletariata Slovenije«, ki se ob udeležbi 168 delegatov iz 42 krajev

⁵¹ Delavske novice 9. decembra 1922.

⁵² Delavske novice 19. februarja, 26. februarja in 5. marca 1922.

⁵³ Delavske novice 1. maja 1922.

⁵⁴ Delavske novice 5. oktobra 1922.

⁵⁵ Delavske novice 2. novembra 1922.

⁵⁶ Delavske novice 18. januarja 1923.

⁵⁷ Delavske novice 2. novembra 1922.

⁵⁸ Delavske novice 14. januarja 1923.

Slovenije spremeni v ustanovni kongres »Socialistične stranke delovnega ljudstva (SSDL).⁵⁹ Vendar kongres ni prinesel združitve vsega slovenskega proletariata, temveč le združitev skupine okrog Delavskih novic in ljubljanskih Zarjanov. Liberalna Sindikalna Unija je sicer za združitev, a se na kongresu ne združi, krščanski socialisti pa na kongres sploh ne pridejo. Izjavljajo, da bi pri enotni delavski politični organizaciji igralo važno vlogo tudi kulturno vprašanje. Če bi se to ne upoštevalo, bi enotna fronta predstavljala »mrtvo tvorbo, ki mora v najkrajšem času razpasti, ali pa predpostavljati, da se nekatere skupine popolnoma odrečejo svojemu kulturnemu in glavnim točkam svojega političnega programa«. Nato pristavljajo krščanski socialisti, da je enoten nastop vsega delovnega ljudstva možen edinole v vprašanih gospodarskega in socialnega značaja. Če Delavska zveza ni za enotno politično delavsko stranko, pa je za enotno sindikalno organizacijo, kajti taka enotna fronta bi imela za delovno ljudstvo velik praktičen pomen.⁶⁰

Nasprotno pa poudarjajo mariborski socialisti in trdijo, da med njimi in skupino Delavskih novic ni nobene razlike, so pa proti enotni fronti skupaj z narodnimi socialisti, ker so glasovali za zakon o zaščiti države, in proti enotni fronti s krščanskimi socialisti, ki se nočejo ločiti od klerikalne buržoazije. Ne gredo v enotno fronto tudi z Naprejevo skupino, ker je brez vsake razredne ideologije.⁶¹ Narodni socialisti se na tem kongresu sicer kesajo, da sta dva njihova poslanca glasovala za zakon o zaščiti države, v enotno delavsko stranko pa ne morejo vstopiti, ker je marksistična in stoji na stališču zgodovinskega materializma. Zato predlagajo, naj bi prišlo med novo ustanovljeno stranko in njimi do federacije.⁶² Tako se za pristop v stranko izjavijo le ljubljanski Zarjani in šišenska organizacija skupine okrog Napreja. Novo ustanovljena SSDL že ob svojem rojstnem dnevu ni imela sreče. Srečo ji namreč kali ustanovitev Neodvisne delavske stranke Jugoslavije, ki je bila ustanovljena 13. in 14. januarja 1923 v Beogradu kot legalna oblika ilegalne komunistične stranke Jugoslavije.⁶³ Na ustanovnem kongresu SSDL naredi namreč Marcel Žorga sledeči medklic: »Oni, ki so za enotno fronto samo v Sloveniji, so kontrarevolucionarji... Ljubljanske občinske volitve so bile napaka, ker smo se združili z buržoaznimi klerikalci!«⁶⁴

V sami skupini okrog Delavskih novic je torej obstajal razkol, ni pa na prvi pogled jasno, zaradi česa. Eden od vodilnih ljudi v skupini, Vladislav Fabjančič, trdi, da je opozicija v skupini žrtev tistih elementov v Beogradu in Zagrebu, ki »niso nikdar želeli močnega delavskega pokreta v Sloveniji, ker bi ta prinesel konec njihovi pogubonosni komandi nad jugoslovanskim proletariatom.⁶⁵ Na drugem mestu pa Fabjančič priznava, da je šel pred ljubljanskim kongresom SSDL v Beograd, kjer je izposloval pri notranjem

⁵⁹ Delavske novice 25. januarja 1923.

⁶⁰ Delavske novice 25. januarja 1923.

⁶¹ Delavske novice 25. januarja 1923.

⁶² Ibid.

⁶³ Istorijški arhiv KPJ, Tom. II, Beograd 1919, str. 272 sl.

⁶⁴ Delavske novice 25. januarja 1923.

⁶⁵ Delavske novice 26. oktobra 1923.

ministru dovoljenje, da se je kongres sploh smel vršiti.⁶⁶ Če pomislimo, da je bil takrat zakon o zaščiti države v vsej svoji polni veljavi in komunisti preganjani kot doslej še nikoli, je pač upravičen večkratni očitke zagrebškega komunističnega glasila Borbe in beograjskega Radnika, da je skupina okrog Delavskih novic skrajno oportunistična. Iz izjave Marcela Zorge pa izgleda ustanovitev SSDL nekoliko drugače. Pravi, da je bil Fabjančič 14. januarja 1923 navzoč pri ustanovitvi Neodvisne delavske stranke Jugoslavije, ki jo je oblast tudi potrdila. Ko pa se je Fabjančič vrnil, je po Ljubljani govoril, da te stranke oblast ni dovolila in naj si zato slovenski proletarci ustanove delavsko razredno stranko na svojo roko. Tako je prišlo do ustanovitve »ričet-stranke«, Socialistične stranke delovnega ljudstva, ki je polna reformizma in oportunizma.⁶⁷

Začenjajo se hude borbe v SSDL, zlasti pa v njenem širšem in ožjem izvršilnem odboru, dokler se opozicija dokončno ne odcepi in ne ustanovi podružnica Neodvisne delavske stranke Jugoslavije.

Za državne volitve marca 1923 nastopi SSDL v Ljubljani in na Kranjskem samostojno, na Štajerskem pa skupaj z mariborsko okrožno socialistično organizacijo. Po volitvah prenehajo izhajati Delavske novice, 26. oktobra 1923 pa začno znova z željo, da bi »visoko držale rdeči prapor prebujenja k novi moči, k silni organizaciji delavskega razreda«. Vendar SSDL postaja vedno bolj suha veja in Delavske novice 23. marca 1924 prenehajo.

Leva frakcija okrog Delavskih novic ustanovi 15. aprila 1923 slovenski del Neodvisne delavske stranke Jugoslavije. Fabjančič pravi, da je bil ta kongres sklican za hrbtom izvršilnega odbora SSDL, da se ga je udeležilo le malo delavcev in da je »sklepal prenagljeni pristop k belgrajski komandi«.⁶⁸ Na svojem prvem kongresu izglasuje ta nova stranka zanimivo resolucijo o enotni delavski fronti. Ta naj bo nacionalna in internacionalna ter naj pridobiva delavski razred za razredni boj. Kongres poudarja, da je treba zavrniti vse poskuse, da bi se spremenila taktika enotne fronte v organizacijsko politično združitev, v eno stranko z reformisti. To bi pomenilo likvidacijo samostojnih proletarskih strank, na drugi strani pa rehabilitacijo izdajalcev delavskega razreda. Nova stranka bo sicer mobilizirala druge delavske stranke proti kapitalizmu, pri tem pa ne bo »niti za trenutek odstopila od svojega programa in si pridržuje tudi v skupnih akcijah proletariata popolno svobodo propagande in agitacije«.⁶⁹ V prvomajskem proglasu poudarja vodstvo stranke, da si je razredno zavedni proletariat izbojeval po dveh letih preganjanja zopet svojo politično stranko, ki sega preko cele države.⁷⁰ Stranka vodi veliki rudarski štrajk v zasavskih revirjih, ki se začne 20. julija in konča 17. septembra 1923. Delavci po večini zapuste obrate in si iščejo dela pri kmetih.⁷¹ Ker je državna oblast že dvakrat prepovedala državno konferenco Neodvisne delavske stranke (NDSJ), se ta sredi januarja 1924 odloči za referendum. Strankine organiza-

⁶⁶ Delavske novice 21. decembra 1923.

⁶⁷ Glas svobode 21. aprila 1923.

⁶⁸ Delavske novice 26. oktobra 1923.

⁶⁹ Glas svobode 21. aprila 1923.

⁷⁰ Glas svobode 28. aprila 1923.

⁷¹ Glas svobode 13. oktobra 1923.

cije naj bi razpravljale in odločile o politiki in taktiki stranke, predvsem pa o resoluciji o nacionalnem vprašanju, o agrarnem vprašanju in o resoluciji o fašizmu. Končno naj bi organizacije izvolile z referendumom tudi delegate za centralni strankin svet.⁷²

Rezultati referenduma so bili v Sloveniji ugodni.⁷³ 9. marca 1924 se vrši v Ljubljani prva Kmetjska konferenca NDSJ, ki v svojem proglasu pravi, da se revolucionarni kmetje zavedajo, da jim bodo revolucionarni delavci pokazali pravilno pot k osvobojenju. Zato naj se stvari mogočen delavsko-kmečki blok, ki bo stal pod vodstvom NDSJ, ki »nas bo povedla k osvobojenju in k delavsko-kmetjski republiki, kjer bosta odločevala delavec in kmet.«⁷⁴ Teden dni za tem se v Ljubljani vrši tudi konferenca proletarske mladine Slovenije.⁷⁵

NDSJ, kateri imenuje sredi aprila 1924 centralni svet v Beogradu pokrajinsko tajništvo,⁷⁶ v Sloveniji zelo dobro uspeva, predvsem v zasavskih revirjih. Na pokrajinski konferenci 4. maja 1924 je rečeno, da je stranka prodrla v kljub izjemnim zakonom in likvidatorski politiki nekaterih izključenih frakcionašev v vse industrijske kraje, pa tudi že na kmete. Najslabše je še v celjskem okraju, povečati pa je treba tudi delo na vasi.⁷⁷

V času njenega največjega razvoja, lahko rečemo kvantitativnega pa tudi kvalitativnega (proletarska mladina!), začne tudi po Sloveniji razsajati Pribičevićeva in Žerjavova Orjuna, katero NDSJ že v resoluciji za referendum pravilno označi za fašistično organizacijo. Ko Orjuna pripravlja za 1. junija 1924 razvitje prapora delavske Orjune v Trbovljah, ji komunistični Glas svobode 15. maja zagrozi takole: »... A Orjunaši hočejo še izzivati z razvijanji... Ali knapi ne bodo izgubili samozavesti, rudar zna odgovoriti na izzivanje, pa čeprav je nad njim zakon o zaščiti države.« Kako je bilo 1. junija 1924 v Trbovljah, je znano, kot tudi posledice teh trboveljskih dogodkov, ki so povzročili v Sloveniji razpust NDSJ in zaplembo vsega njenega imetja.⁷⁸

Vkljub temu živi NDSJ v Sloveniji dalje in dela na pol legalno v rdečih strokovnih delavskih organizacijah. Ko prvo vznemirjenje zaradi trboveljskih dogodkov poneha in ko pade tudi PP režim, začne ta na pol ilegalna stranka izdajati svoje novo glasilo, Delavsko kmetjski list, ki v uvodniku prve številke 21. avgusta 1924 pravi: »Mi bomo delali kot zveza delavcev in kmetov v zavesti, da more eden kot drugi zmagati le tedaj, če bosta korakala roko v roki proti skupnemu sovražniku — kapitalistični in veleposestniški gospodi... Kot učenci Marksa... bomo pobijali vse reformistične, krščansko socialne in druge malomeščanske iluzije ter zmote, ki ovirajo zatiranje in izkoriščevane množice na njihovi poti k osvobojenju vsega človeštva.«

Jeseni 1924 se ta skupina okrog Delavsko kmetjskega lista (napol legalna NDSJ), ki 19. septembra izvede dobro pripravljen protestni shod

⁷² Glas svobode 16. januarja 1924.

⁷³ Glas svobode 7. februarja in 6. marca 1924.

⁷⁴ Glas svobode 13. marca 1924.

⁷⁵ Glas svobode 16. marca 1924.

⁷⁶ Glas svobode 26. aprila 1924.

⁷⁷ Glas svobode 8. maja 1924.

⁷⁸ Delo (Trst) 30. junija 1924.

v Ljubljani (ki se konča z velikimi demonstracijami pred ljubljanskimi sodnimi zapori),⁷⁹ preimenuje (po navodilih centralnega vodstva NDSJ) v Delavsko kmetijski republikanski blok (DKRB). Ta skuša za volitve februarja 1925 pridobiti čimveč delavskih in kmetjskih glasov. V DKRB skuša pritegniti vse delavske stranke; vabi tudi Prepeluhove republikance, a Prepeluh ni za sodelovanje.⁸⁰ 25. novembra 1924 se DKRB udeleži sestanka, katerega skličje NSS in se ga udeležijo tudi mariborski in Bernotovi socialisti. Sestanek je bil zelo zanimiv. NSS (sklicatelj) je za skupni nastop pri volitvah, v principu so za to tudi Mariborčani, a delegata nista imela pooblastil. Zanj so tudi Bernotovi in delegata DKRB (odnosno NDSJ kot se sama imenujeta). Vendar slednja delegata pripominjata, da od dela v parlamentu ne pričakujeta mnogo in da stranka polaga veliko večjo važnost na »videjno in organizacijsko moč delavskega razreda«. Na drugem sestanku se 29. novembra 1924 izkaže, da do skupnega nastopa nikakor ne more priti. Zastopnika NDSJ (DKRB) razložita strankin minimalni program, ki zahteva delavsko kmetijsko republiko, ki »ne bo odvisna od monarhističnega centralizma, ki pa bo lahko v svobodni zvezi z delavsko kmetijskimi republikami Hrvatske, Srbije in Makedonije«. Delegati NSS na ta program, ki ga delegata NDSJ poudarjata kot *conditio sine qua non* za ustvaritev volilne koalicije v DKRB, pod nobenim pogojem ne morejo pristati in pravijo, da bi sicer izgubili skoraj vse volilce. Proti so tudi mariborski socialisti, Bernotovi pa prepščajjo, naj to vprašanje reši strankin kongres decembra meseca.⁸¹

Tako je ostal DKRB za februarske volitve sam. Po razumljivem velikem porazu na volitvah, pride do hudih frakcijskih trenj v samem DKRB, odnosno slovenskemu delu NDSJ. Ena frakcija začne s snovanjem enotne strokovne delavske organizacije, to je z delom za združitev vseh marksističnih delavskih sindikalnih organizacij amsterdamske in moskovske sindikalne internacionale, odnosno z delom za združitev rumene jugoslovanske centrale Glavnega radniškega saveza z rdečo jugoslovansko centralo Centralnim radniškim sindikalnim odborom Jugoslavije. Vprašanje take združitve, ki je dokaj komplicirano, se leta 1925 silno zaostri in privede tudi v slovenski NDSJ odnosno v skupini okrog Delavsko kmetjskega lista do vidnega razkola v dva nepomirljiva tabora.⁸² Posledice tega »združevanja« so v Sloveniji sredi leta 1926 take, da imamo kar štiri delavske politične formacije: skupino okrog Delavsko kmetjskega lista (poimencvano po listu tudi »dekalisti«), od te odcepljeno frakcijo Zedinjaše, Bernotove in mariborske socialiste. Dekalisti dolže Zedinjaše, ki so se združili v rumeno centralo za Slovenijo (Strokovno komisijo), da so podlegli Antonu Kristanu, letak Zedinjašev pa trdi, da Delavsko kmetjski list »žal danes ni več glasilo levičarskega delavstva, ampak le glasilo nekaternikov, ki hočejo razbijati revolucionarni delavski pokret«. Na to jim Delavsko kmetjski list 4. februarja 1926 odgovarja, da so Zedinjaši likvidatorji ali pa lopovi, da jim »Tone Kristan ne da miru in jih nestrpno sprašuje, kje da je tisti razkol

⁷⁹ Delavsko kmetjski list 25. septembra 1924.

⁸⁰ Delavsko kmetjski list 4. decembra 1924.

⁸¹ Delavsko kmetjski list 4. decembra 1924.

⁸² Delavsko kmetjski list 19. februarja, 26. februarja, 22. marca, 10. decembra 1925.

med komunisti, ki so mu ga obljubljali, kje da je tista likvidacija Delavsko kmetškega lista, ki jih je spravila na topla mesta v njihovem taboru».

Razumljivo je, da so dekalisti Zedinjaše izključili iz svoje srede. Na predvečer 1. maja 1926 je oblast prepovedala izhajanje Delavsko kmetškega lista in zaprla izdajateljše. V letaku obljublja Zedinjaši 3. maja ustanovitve »delavske stranke na podlagi marksističnega programa in taktike« in obljublja izhajanje novega glasila, dekalisti pa poudarjajo v letaku 4. maja, da hočejo vključiti reakcije ustanoviti in učvrstiti »rdečo enotno delavsko fronto«. »Neodvisna delavsko-kmečka skupina Zedinjenje« začne 1. septembra 1926 izdajati Delo, s katerim bo skušala premostiti vse prepade, ki ločijo proletariat v nešteto strank in zblížati sovražne tabore, da se pogovorijo o potrebi »ene same, enotne delavsko-kmečke stranke«. V 1. številki Dela prinašajo Zedinjaši tudi program te nove stranke, ki naj bi se ustvarila po vzorcu avstrijske socialne demokracije.

Dekalisti začno 20. avgusta 1926 izdajati novo glasilo, Enotnost. Časopis pokaže na začetku veliko voljo po spravi z Zedinjaši in dekalistom se posreči pridobiti za skupni nastop pri oblastnih volitvah v Sloveniji vse frakcije, razen Bernotove. Razumljivo je, da je bil ta skupni nastop nekaj zelo krhkega in je tudi takoj po volitvah razpadel.

b) **Socialisti.** Prav tiste dni, ko je v Beogradu izglasovan zakon o zaščiti države, imajo v Beogradu sejo tudi vse tri socialdemokratske stranke v državi in med njimi je dosežen »temelj za zedinjenje«,⁸³ do katerega potem pride tudi formalno 18. decembra 1921, ko se vse tri stranke združijo v Socialistično stranko Jugoslavije (SSJ).⁸⁴ Program in statut nove SSJ sprejme slovenska JSDS na svojem kongresu v Trbovljah (26. do 27. decembra 1921).

2. julija 1922 ne more Naprej več prikriti, da je v doslej še enotni SSJ v Sloveniji pršlo do cepitve. Pravi, da je stranka ostala čista in »njen član le tisti, ki priznava progresivni davek« (namreč plačevanje strankine članarine po dohodkih, kar je veljalo zlasti za poslance, ki so morali dajati procente tudi od dnevnic). Ker nekateri niso hoteli priznati tega davka, je pokrajinsko načelstvo SSJ v Sloveniji (Bernot) izključilo iz stranke več znanih socialdemokratov in je te sklepe potrdila tudi strankina konferenca 28. in 29. junija 1922 v Celju v navzočnosti delegata glavnega odbora SSJ. Ta konferenca je obsodila tudi poskus mariborske okrožne organizacije SSJ, da bi se osamosvojila. Pokrajinski strankin zbor (kongres) 6. in 7. januarja 1923 v Celju odobri dosedanjo politiko in taktiko stranknega vodstva in obžaluje, da se je preveč odlašalo z izključitvami upornih in nediscipliniranih članov. Še enkrat poudarja kongres zelo odločno, da velja za vse člane pravilnik, sprejet na trboveljskem kongresu konec decembra 1921.⁸⁵

V kampanji za marčne volitve 1923 je slovensko vodstvo SSJ odločno proti enotni delavski fronti (»ker ne more mešati blata z zlatom«),⁸⁶

⁸³ Naprej 27. avgusta 1921.

⁸⁴ Naprej 23. decembra 1921.

⁸⁵ Naprej 16. januarja 1923.

⁸⁶ Naprej 31. januarja 1923.

ostro napade dva svoja funkcionarja⁸⁷ in za volitve postavi lastno kandidaturo.⁸⁸ Po velikem porazu postane SSJ spravljujejša. Po sklepu pokrajinskega odbora 8. aprila 1923 v Celju se za frakcije, ki so se medtem že odcepile iz pokrajinskega načelstva SSJ in ki bi bile pripravljene vrniti se, pokrajinski pravilnik nič več ne vzdržuje v celoti, zahteva pa se še vedno progresivni davek.⁸⁹ Zato pride 22. aprila 1923 do »zedinjevalne konference« v Zidanem mostu, kjer naj bi prišlo do zedinjenja med pokrajinskim načelstvom in mariborsko frakcijo. Konferenca ni uspela, zato sklene pokrajinski odbor v sporazumu z Mariborčani, naj se vse težave le premagajo in naj se »snide delavstvo še enkrat, da, še večkrat, pa ne samo po štirje in štirje, ampak naj se vrši diskusija kar na javnih shodih in v časopisju. Do zedinjenja mora priti in tudi pride.«⁹⁰ Mariborčani s tem soglašajo in pokrajinski odbor 24. junija predlaga, naj se skliče za 8. avgusta v Celju konferenca delegatov obeh odborov (pokrajinskega in mariborskega), ki naj pripravi vse potrebno za izredni strankin kongres, na katerem naj pride do zedinjenja.⁹¹ Toda do te konference ne pride, ker je medtem celjska krajevna organizacija SSJ zelo odkritosrčno izjavila, da hoče enkrat za vselej pomesti s starim strankinim vodstvom (Bernotom). Tako je zmeda vedno večja. Zato svetuje glavni odbor SSJ 7. julija 1923 s posebnim pismom pokrajinskemu odboru, naj skliče izredni kongres za 12. avgusta v Celje, kamor naj se povabijo vse socialistične frakcije, pokrajinski odbor SSJ (bernotovci, Naprejevci), mariborska »oblastna organizacija« in celjska frakcija. Toda proti temu zelo ostro nastopi pokrajinski odbor (Bernot) in poudarja, da so to pismo nasvetovali glavnemu odboru Mariborčani in Celjani.⁹² Zato skličejo bernetovci 15. julija konferenco v Brežicah, kjer sami sklenejo, da se bodo držali pokrajinskega pravilnika, dokler ga ne spremeni kongres, a ko se ta začne 12. avgusta v Celju, se ga nočejo udeležiti.⁹³

Do zedinjenja torej ne pride, so pa na vsedržavnem kongresu SSJ od 21. do 23. septembra 1923 v Beogradu zastopane vse tri slovenske frakcije. Na kongresu zahtevajo naprejevci, naj kongres za Slovenjo prizna kot legalno samo tisto frakcijo, ki izpolnjuje trboveljski pravilnik; kot uradno glasilo za Slovenijo pa naj kongres prizna samo Naprej (Ljudski glas) in Vorwärts. Ker pa je kongres odklonil obe zahtevi, je »odpadla veriga, ki nas je doslej tiščala pri vsakem koraku«.⁹⁴

Tako imajo naprejevci 2. in 3. februarja 1924 sami svoj kongres v Trbovljah, ki ga smatrajo za XV. strankin kongres. Ker pa je bila izčrpana samo polovica dnevnega reda, je bilo sklenjeno, da se bo novi kongres vršil čez pol leta.⁹⁵ Do tega ne pride, vrši pa se 17. avgusta seja pokrajinskega tajništva SSJ v Zidanem mostu, kjer dnevni red zopet

⁸⁷ Naprej 6. in 15. februarja 1923.

⁸⁸ Naprej 22. februarja 1923.

⁸⁹ Naprej 10. aprila 1923.

⁹⁰ Naprej 10. maja 1923.

⁹¹ Naprej 1. julija 1923.

⁹² Naprej 15. julija 1923.

⁹³ Naprej 12. julija in 16. avgusta 1923.

⁹⁴ Naprej 27. septembra 1923.

⁹⁵ Naprej 7. februarja 1923.

ni izčrpan.⁹⁶ Na naslednji seji 5. oktobra 1924 v Zidanem mostu je sklenjeno, da je nov kongres nepotreben, ker se mora v kratkem itak vršiti redni kongres, tajništvo in uredništvo Napreja pa obdrži Bernot.⁹⁷

Brezpomembni XVI. kongres se je res vršil 25. in 26. decembra 1924. Veliko pomembnejša pa je akcija, ki jo začne mariborska frakcija (pokrajinsko načelstvo SSJ), ki povabi 19. decembra 1924 naprejevce k enotnemu nastopu za februarske volitve 1925. Naprejevci so za skupni nastop, a pod pogojem, da obdrže okrajne kandidate v svojih trdnjavah, to je v Prevaljah, Slovenj Gradcu, Celju, Laškem, Brežicah, Šmarju pri Jelšah, Radovljici in Kranju. Toda to Mariborčanom ni všeč in 29. decembra vnovič sprašujejo naprejevce, če so pripravljeni sestaviti skupno kandidatno listo na naslednji podlagi: 1. da se takoj po volitvah pristopi k formiranju enotne delavske politične stranke v Sloveniji, ki naj bo sestavni del SSJ; 2. da se najkasneje dva meseca po volitvah skliče skupni pokrajinski kongres.⁹⁸ Toda naprejevci na to niso več odgovorili in gredo na volitve samostojno. Po velikem porazu socialistov stavijo Mariborčani nove predloge za zedinjenje in zahtevajo, naj se najkasneje do začetka junija 1925 vrši skupni kongres, kjer naj imajo glasovalno pravico samo delegati tistih organizacij, ki so redno obračunavale članarino vsaj zadnje tri mesece pred kongresom. Toda naprejevci se izmikajo pravemu odgovoru in pravijo, naj o tem povedo svoje mnenje predvsem delavci in člani obeh eksekutiv.⁹⁹ 13. marca 1925 pa pošlje Naprej odprto pismo uredništvom vseh marksističnih časopisov (Delavsko-kmetškemu listu, Socialistu, Delavcu in Novi pravdi), v katerem jih poziva, naj jasno odgovore na naslednja vprašanja: ali hočete ustvariti združitev proletariata, na kakšnem temelju to želite, katerih točk našega programa in pravilnika ne odobravate in zakaj ne ter kako naj se spremeni, in končno, kako naj bi prišlo do enotnega proletarskega tiska? Ne da bi Naprej počakal na odgovore, se spusti v dolge polemike okrog snovanja delavske sindikalne enotnosti, zahteva pa kot pogoj za tako združitev priznanje razredne borbe.

Od 1. do 3. januarja 1926 imajo bernotovci svoj XVII. kongres v Trbovljah, kjer si frakcija znova nadene staro ime, JSDS.¹⁰⁰ Po analizi ene zelo zanimivih osebnosti, Lovra Klemenčiča, ki je od nekdanjega solunskega prostovoljca prešel preko komunizma, Delavskih novic, svojih lastnih Dolenjskih novic nazadnje k Bernotovemu Napreju leta 1925, predstavlja na novo oživljena JSDS »marksistično sredino v proletarskem gibanju».¹⁰¹ Kot smo že rekli, ne gre JSDS z ostalimi delavskimi frakcijami na oblastne volitve.

Oglejmo si na kratko še frakcije, ki so se v tem razdobju razvile v SSJ v Sloveňiji po trboveljskem kongresu decembra 1921. Prva frakcija, ki se odcepí 1922. leta, je ljubljanska krajevna organizacija, ki začne dne 3. junija 1922 izdajati lastno glasilo Zarjo (odtod ime Zarjani). Ta se v začetku sicer podreja SSJ in poudarja, da se bo »borila z vso energijo

⁹⁶ Naprej 4., 25., 26., 28. septembra in 4. oktobra 1924.

⁹⁷ Naprej 11. oktobra 1924.

⁹⁸ Naprej 3. januarja 1925.

⁹⁹ Naprej 27. februarja 1925.

¹⁰⁰ Naprej 9. januarja 1926.

¹⁰¹ Naprej 23. januarja 1926.

proti nepoštenemu boju ljudi, ki hočejo zavajati delavstvo v medsebojne boje z raznimi frazami».

Frakcija za ljubljanske občinske volitve decembra 1922 pristopi v Zvezo delovnega ljudstva, potem pa se za nekaj časa spoji celo s SSDL, njeno glasilo pa z Delavskimi novicami. Toda 4. avgusta 1923 začne Zarja vnovič izhajati in zatrjuje, da bo v bodoče priznavala temeljna načela SSJ. Toda na celjski kongres socialistov (Mariborčani in celjska frakcija) 12. avgusta 1923 ni vabljena, vendar kljub temu razpravlja dne 9. avgusta na svojem sestanku o potrebnosti tega kongresa in spet zatrjuje, da stoji na programu SSJ in pozdravlja vsako iskreno delo za konsolidacijo SSJ.¹⁰² Kot samostojna frakcija preneha Zarja 25. oktobra 1923, ko sklene združitev z mariborskimi socialisti.¹⁰³

Druga frakcija, ki se odcepi 1922, je mariborska okrožna organizacija SSJ, ki začne 4. avgusta izdajati glasilo Enakost. Frakcija je 24. septembra izključena iz SSJ od bertonovcev, kljub temu pa zatrjuje, da ostane še vedno sestavni del SSJ.¹⁰⁴ 15. oktobra 1922 imajo Mariborčani prvi »oblastni zbor«, ki vnovič zatrjuje, da je sestavni del SSJ in izvoljen je oblastni odbor.¹⁰⁵ Obsojajo pristop Zarje v Zvezo delovnega ljudstva, ki je »v principu zavrgljiv« in »brez dvoma obsodbe vreden«.¹⁰⁶ Postavljajo se torej na takrat splošno veljavno socialistično načelo, ki ga zagovarja tudi Naprej, da je »vsako paktiranje z meščanskimi strankami izključeno.«¹⁰⁷ Mariborčani gredo na marčne volitve 1923 samostojno, kar potrди kot pravilno tudi njihov kongres 28. januarja 1923, pridejo pa zato v ostre spore s celjsko frakcijo.¹⁰⁸

Že prej nastane v Ljubljani poleg Zarje še ena frakcija, ki »hoče okrog sebe zbrati vse organizacije in pristaše SSJ, ki se ne strinjajo s sedanjo politiko pokrajinskega tajništva in Napreja. Sicer poudarja, da ne ruši in ne podira ter da zbira »okrog sebe le tiste, ki bi brez nas odpadli in šli drugam«. Frakcija se proglasi za »ljubljsko oblastno organizacijo SSJ« in začne 27. januarja 1922 izdajati svoje glasilo »Rdeči prapor«.

Koliko socialističnih frakcij je torej? Naprejeva, ki predstavlja pokrajinsko tajništvo SSJ, Zarjani, ljubljanska oblastna organizacija z »Rdečim praporom«, mariborska oblastna organizacija z »Enakostjo« in celjska frakcija.

Velik poraz na marčnih volitvah privede vse te frakcije do »zedinjevalne konference«, ki se vrši 8. aprila 1923 v Celju. Konference se, razumljivo, ne udeleži Zarja, ki je tedaj med levičarji. Naprejevci zahtevajo kot pogoj zedinjenja sprejem pravilnika trboveljskega kongresa, čemur pa Mariborčani ugovarjajo, češ da je bil sprejet proti njihovi volji. Končno predlaga eden od mariborskih delegatov, naj se do skupnega kongresa.

¹⁰² Zarja 11. avgusta 1923.

¹⁰³ Zarja 27. oktobra 1923.

¹⁰⁴ Enakost 28. septembra 1922.

¹⁰⁵ Enakost 1. decembra 1922.

¹⁰⁶ Enakost 1. decembra 1922.

¹⁰⁷ Enakost 5. januarja 1923.

¹⁰⁸ Enakost 2. in 16. februarja 1923.

ki mora biti do 1. junija 1923, ohrani status quo. Predlog takoj sprejmejo delegati »Rdečega prapora«, ki svojo frakcijo tudi združijo z Mariborčani, naprejevci pa so ta predlog vzeli samo na znanje.¹⁰⁹ Z Rdečim praporom okrepljeni Mariborčani nadaljujejo z delom za zedinjenje. Govorili smo že o zedinjevalni konferenci 22. aprila 1923 v Zidanem mostu, katere sklepe je potrdila tudi mariborska oblastna organizacija.¹¹⁰

Do izrednega kongresa, katerega je nasvetoval glavni odbor SSJ in se ga naprejevci ne udeležijo, pride 12. avgusta 1923 v Celju. Ta kongres združi Mariborčane (vključno Rdeči prapor) in celjsko frakcijo in ustanovi se nova »pokrajinska organizacija SSJ za Slovenijo«, kot strankini glasili pa se določita Socialist, ki začne izhajati 16. avgusta 1925, in Volksstimme. Pod katnijo izključitve je prepovedano izdajanje drugih strankinih glasil.¹¹¹

Tako so naprejevci s svojim glasilom izobčeni in ko se septembra 1923 priključi Socialistu tudi na novo oživljena »Zarja«, je dokončno rešeno tudi to »ljubljsko vprašanje.«¹¹² Odslej imamo le še socialiste in naprejevce. Prvi so sestavni del vsedržavne SSJ, Bernot pa po vsej sili vzdržuje slovensko socialdemokratsko kontinuiteto.

Na seji novega pokrajinskega vodstva SSJ je 30. marca 1924 rečeno, da je treba nadaljevati prizadevanja za združitev z Bernotovo skupino »z vsilo in za ceno vsakršnih žrtev.«¹¹³ Isto potrebo poudari tudi sam Topalovič na shodu 2. julija 1924 v Celju. Prizna, da so v delavski politiki mnogo grešili in zato dosegli, da »izgledamo še slabši, kakor smo v resnici«, pravi pa, da bi bilo »brezplodno prerekati se o tem, kdo je temu kriv.«¹¹⁴ Zelo zanimiva ugotovitev! Potrebo po združitvi poudari tudi pokrajinski kongres SSJ 5. oktobra 1924 v Mariboru.¹¹⁵

Za februarske volitve 1925 začno socialisti snovati »rdeči blok«. Zanimivo je, da pride za to iniciativa to pot s terena, kjer Bernotove in socialistične krajevne organizacije začutijo živo potrebo po enotnem delavskem zastopništvu in nastopu (Šoštanj, Ljubljana, Trbovlje, Črna).¹¹⁶ Do bloka ne pride in socialisti temeljito izgubijo na volitvah.

Takoj po volitvah se začneja nova akcija za združitev z bernotovci in razširjena seja pokrajinskega načelstva SSJ pooblasti 15. februarja 1925 za to strankino ožje načelstvo.¹¹⁷ Socialisti poskušajo tudi z akcijo za dosede delavske sindikalne enotnosti in potrebnost te akcije še posebej poudari pokrajinski kongres 20. decembra 1925 v Celju.¹¹⁸

Na kongresu v Celju je 19. novembra 1926 poudarjeno, da je treba strankine organizacije »poglobiti in razširiti«, izvesti nekatere organiza-

¹⁰⁹ Enakost 13. aprila 1923.

¹¹⁰ Enakost 11. maja 1923.

¹¹¹ Socialist 16. avgusta 1923.

¹¹² Socialist 27. oktobra in 22. novembra 1923.

¹¹³ Socialist 14. aprila 1924.

¹¹⁴ Socialist 18. julija 1924.

¹¹⁵ Socialist 10. oktobra 1924.

¹¹⁶ Socialist 27. novembra, 5. decembra, 12. decembra 1924, 23. januarja 1925.

¹¹⁷ Socialist 20. februarja 1925.

¹¹⁸ Socialist 31. decembra 1925.

cijske spremembe, Delavsko politiko pa, ki začne izhajati že 1. januarja 1926, določi kongres za novo strankino glasilo. Zelo razločno poudari kongres tudi željo levičarskih Zedinjašev, da bi se na kongresu razpravljalo o njihovem zedinjenju s SSJ, do česar pa zaenkrat še ne pride.¹¹⁹

2. Buržoazne stranke

a) SLS. O tej kot o liberalcih bi se dalo seveda napisati ogromno. Zato se omejujem samo na njihov strankarski zunanji in še to samo strogo slovenski okvir. Ko je izglasovana vidovdanska ustava, za katero SLS sicer ne glasuje (ne glasuje sicer proti, pač pa se odstrani iz konstituante), postane SLS strogo avtonomistična stranka, vendar ustavo lojalno priznava. Bori se, odnosno obljublja se boriti zoper vse tiste ustavne člene, ki so »naperjeni proti našim demokratičnim, gospodarskim, narodnim in versko-nravnim načelom«. ¹²⁰ Spričo vedno večjega prodiranja radičevskega republikanizma v Slovenijo je na seji načelstva SLS 21. maja 1922 znova poudarjeno, da je »vprašanje republike in monarhije za našo stranko vprašanje druge vrste. V njej se lahko svobodno udejestvuje prepričan republikanec kakor tudi monarhist«. Za ljubljanske občinske ¹²¹ volitve pošlje SLS iz taktičnih razlogov svojo Delavsko zvezo v Zvezo delovnega ljudstva. Na marčne volitve 1923, na katerih sijajno zmaga, gre s parolo, da »hočemo postati sami svoj narod in se nočemo ne posrbiti, ne pohrvatiti«. ¹²² Po volitvah se 22. marca 1923 sprašuje v Slovincu sam dr. Korošec: Kaj sedaj? in nato odgovarja: »Na eni strani so Slovenci in Hrvati, ki zahtevajo, da bi živeli skupaj kot svobodni bratje, na drugi strani pa so Srbi, ki nas oklepajo z verigami centralizma.« Ni torej več daleč čas, ko se bo ustvaril mogočen blok slovenske klerikalne, hrvaške in bosanske muslimanske buržoazije proti velikosrbski, do česar že dne 27. marca tudi pride. ¹²³ Zanimivo bi bilo sedaj opazovati SLS in njeno delovanje v »jugoslovanskem okviru«, a to bi preseglo okvir te razprave. Reči pa moramo tole: kadar SLS odslej dalje ni v vladi, grmi in rohni proti beograjskemu centralizmu in išče zveze s komer koli že, kadar pa je na vladi, je zelo veren hlapec velikosrbske buržoazije. Z majhno izjemo (upornost krščanskosocialistične Jugoslovanske strokovne zveze, katero pa zaenkrat še hromi visoka avtoriteta škofa Jegliča) ostane SLS vse to razdobje trdna in monolitna organizacija, ki ji ne škoduje niti povratek šefa starinov, dr. Šušteršiča, in njegov samostojni nastop na marčnih volitvah 1923 ter dvoje njegovih zelo dobro urejevanih časopisov. Zato se tudi v organizaciji SLS ne zgodi nič, kar bi nas na tem mestu zanimalo. Kot že rečeno, sijajno zmaga na marčnih volitvah in nič manj tudi na februar-skih 1925.

b) JDS. Glede njene »jugoslovanske politike« bi o njej lahko rekli isto kot o SLS. Kot pri SLS je tudi pri stranki slovenske liberalne buržoazije

¹¹⁹ Delavska politika 22. septembra 1926.

¹²⁰ Slovenec 4. julija 1921.

¹²¹ Slovenec 23. maja 1922.

¹²² Slovenec 6. februarja 1923.

¹²³ Slovenec 28. marca 1923.

ves čas ena sama želja, priti kakor koli že v vlado in v tej vladi tudi čim dalj časa ostati. To je namreč prinašalo velike materialne koristi. Ker JDS nima načel (njeno imaginarno »jugoslovenstvo« pač ne more biti načelo), je za njo veliko lažje kot za SLS, ker nima kaj zatajiti, kar bi bilo vidno na zunaj.

Pač pa pride v JDS v tem razdobju do zanimive cepitve, do ločitve starinov od mladinov. Starinom ni mogoče očitati nepoštenosti, upravičeno pa jo očitamo lahko nekaterim vodilnim mladinom. Ne gre pri tem za politično nepoštenost, ki bi jo navsezadnje lahko imenovali samo politična taktika, ampak za pravo osebno nepoštenost, ki jo je seveda mogoče najti tudi pri klerikalcih, tako pri starinih kot pri mladinih.

Med starini in mladini v JDS je spor tlel že dalj časa, dosler ne pride z vso silo na dan ob znani aferi z Jadransko banko, kjer se izkaže, da so mladini v prid svoji frakciji ukradli večmilijonski fond, ki je bil namenjen za plebiscitno propagando na Koroškem in za bodočo ljubljansko univerzo. Posledice tega odkritja so vidne v razcepu JDS, posledice tega pa že pri ljubljanskih občinskih volitvah decembra 1922, ko se starini rajši vežejo z NSS kot z JDS in oboji izgubijo proti Zvezi delovnega ljudstva.

Starini osnujejo 19. januarja 1923 Narodno napredno stranko (NNS) in pri tem poudarjajo, da »začenjajo tam, kjer smo pred štirimi leti nehali«. ¹²⁴ Bolj ko se bližajo marčne volitve 1923, bolj je pri liberalcih čutiti potrebo po zopetni združitvi, samo nihče noče priznati, da jih k temu sili izkušnja ob zadnjih ljubljanskih volitvah. Mladini (JDS) poskušajo najprej z »naprednim blokom«, to je s koalicijo z NSS in SKS. Ker pa sta obe odklonili sodelovanje, sklenejo samostojen nastop. ¹²⁵ Tudi starini (NNS) hočejo samostojno na volitve, ¹²⁶ toda ko mladinom »že voda teče v grlo, so se spomnili, da eksistira tudi NNS« ¹²⁷ in začno se zelo živahna pogajanja, dokler ni med obema strankama 19. februarja sklenjen volilni sporazum in ustvarjen »napredni blok«. Po tem sporazumu da JDS kandidata, NNS pa njegovega namestnika; JDS se mora zavezati, da bo njen izvoljeni poslanec, čim bo sprejel uradniški zakon, prepustil poslansko mesto svojemu namestniku. ¹²⁸

Tako je ta napredni blok dobil ljubljanski mandat, a ko ga NNS 6. septembra 1923 začne terjati zase, se zopet začno spori med starini in mladini. ¹²⁹ Ko NNS sklene likvidacijo svoje stranke in sklene uskočiti k radikalom (!), ¹³⁰ začno mladini zelo hudo napadati enega od vodilnih starinov. kateremu na primer Jutro 30. decembra 1923 očita, da je točno že desetkrat menjal barvo. JDS se na vse načine brani izročiti ljubljanski mandat »NNS v likvidaciji«. Ugovarja, da februarški sporazum iz 1923 ne velja več, ker je poslančev namestnik predsedal k radikalom in ker se NNS ni držala sporazuma glede delitve volilnih stroškov. ¹³¹

¹²⁴ Slovenski narod 19. januarja 1923.

¹²⁵ Jutro 16. januarja 1923.

¹²⁶ Slovenski narod 31. januarja 1923.

¹²⁷ Slovenski narod 31. januarja 1923.

¹²⁸ Slovenski narod 20. februarja 1923; Jutro 20. februarja 1923.

¹²⁹ Slovenski narod 7. septembra 1923.

¹³⁰ Slovenski narod 30. decembra 1923.

¹³¹ Jutro 13., 15. in 18. januarja 1924.

V razkolu med Davidovičem in Pribičevičem se slovenska JDS (razen nekaj posameznikov) opredeli za novo Pribičevičevo Samostojno demokratsko stranko (SDS). V domači politiki je v neprestani borbi s klerikalizmom in separatizmom, zelo se trudi, da bi bila čim večkrat na vladi, kadar je, pa je precej brezobzirna (Orjuna!).

»NNS v likvidaciji« se končno likvidira 23. aprila 1924, ko se združi s slovenskim delom Narodno-radikalne stranke (NRS).¹³²

S tem v zvezi si moramo ogledati razvoj slovenske NRS, ki je — v bistvu je to izrazito velikosrbska stranka — prodirala v Slovenijo na dva načina. »Od zgoraj navzdol« s pomočjo Pašičevega eksponenta — Slovenca v Ljubljani — in »od spodaj navzgor« iz Kočevja, kjer ustanovi eden izmed tamkajšnjih slovenskih advokatov 4. avgusta 1921 okrajni odbor NRS zaradi absolutne nedelavnosti ljubljanskega »poverjenika«. ¹³³ NRS nastopi v Sloveniji že pri marčnih volitvah 1923.

Oktober 1923 pride v slovenski NRS do razkola, katerega povzročita dva člana, ki sta bila iz stranke izključena zato, ker je NRS »stranka poštenosti in odločno odklanja vse moralno dvomljive eksistence v svojih vrstah«. ¹³⁴ Izključena radikala izdata 17. oktobra 1923. prvo številko Radikala«, v katerem napovedujeta ostro borbo radikalski Jadranski banki, 21. oktobra pa že izvedeta ustanovni kongres nove radikalne stranke, ki odklanja vsako odgovornost za politiko in taktiko dosedanjega od predstavnikov ljudstva nevoljenega vodstva. ¹³⁵

Doslej nedelavni »stari« radikali postanejo v hipu zelo delavni. Njihov »akcijski odbor« takoj izključi uporno »glavno tajništvo«, katero izobči tudi Pašič. ¹³⁶ Akcijski odbor ustanovi 2. februarja 1924 oblastni odbor NRS v Mariboru, ¹³⁷ 23. februarja pa se konstituira mestni odbor NRS v Ljubljani, ki prevzame tudi funkcije akcijskega in oblastnega odbora za ljubljansko oblast. ¹³⁸ Toda organizacijska vnema akcijskega odbora se še ne ustavi in 6. aprila ustanovi še ljubljanski okrožni odbor NRS z izrecno pripombo Pašičevega eksponenta v Sloveniji, ki je bil predsednik vsem tem odborom, da je vse to » v prvi vrsti priprava za volitve«. ¹³⁹

V to lepo bratovščino torej vstopi 24. aprila 1924 »NNS v likvidaciji«, ki »prinaša v to združbo svojo nacionalno zavest, svojo vdanost državi in kralju, svojo čisto in neomadeževano preteklost«. ¹⁴⁰ Radikali so jo sprejeli z »odstritosrčnim veseljem in bratski«. ¹⁴¹ Zaradi tega pristopa se mestni (oblastni) odbor reorganizira in predsedniško mesto prevzame šef bivše NNS, vtem ko Pašičev eksponent obdrži samo še dve funkciji. ¹⁴²

¹³² Slovenski narod 25. aprila 1924.

¹³³ Radikal 25. oktobra 1921.

¹³⁴ Jutranje novosti 10. oktobra 1923.

¹³⁵ Radikal 6. decembra 1923.

¹³⁶ Radikalni glasnik 3. januarja 1924.

¹³⁷ Radikalni glasnik 3. februarja 1924.

¹³⁸ Radikalni glasnik 28. februarja 1924.

¹³⁹ Radikalni glasnik 11. aprila 1924.

¹⁴⁰ Radikalni glasnik 24. aprila 1924.

¹⁴¹ Radikalni glasnik 1. maja 1924.

¹⁴² Radikalni glasnik 20. junija 1924.

Uporna frakcionaša dobita za voditelja svoje frakcije znanega koroškega borca Franca Grafenauerja, ki naj bi postal »voditelj širokih mas delovnega ljudstva Slovenije«. ¹⁴³ V začetku januarja 1924 se ta uporni glavni odbor NRS za ljubljansko okrožje konstituira in potem 25. februarja izjavlja, da bo še veliko dobrega storil za slovenski narod. ¹⁴⁴ Toda upornikom so se kmalu polomila krila. Že na seji glavnega odbora je 28. februarja rečeno, da bo odšla v Beograd delegacija. ¹⁴⁵ Kako je ta opravila pri Pašiču, je razvidno iz Radikalovega članka 24. marca 1924, kjer je rečeno, da so se radikali razcepili samo zato, da bi se potem zopet združili, ko se bodo razčistili pojmi in razmere v stranki v Sloveniji. Tako je bil razdor poravnan in 21. maja Radikal zadnjič izide.

Priprave na februarske volitve 1925 pa slovensko NRS skoraj popolnoma uničijo. Če hočemo pravilno razumeti vso veliko zmedo, ki začne v stranki nastajati, moramo te priprave za volitve gledati ločeno po volilnih okrožjih. V Ljubljani postavi NRS najprej za kandidata predsednika bivše NNS. Toda 17. novembra 1924 sporoči vodstvo SDS ljubljanski NRS, da ji je na razpolago mesto kandidatovega namestnika, kar silno razžali ljubljanskega kandidata NRS. Kljub temu le pride do pogajanj med ljubljansko NRS in SDS, a ker se ne zedinijo, predloži NRS vso zadevo Pašiču. Toda med tem časom se ponudi ljubljanski NRS v koalicijo NSS in je zadovoljna celo z mestom kandidatovega namestnika. Nato pride iz Beograda odgovor, ki ljubljanski NRS svetuje volilno koalicijo s SDS, če pa ne bo prišlo do sporazuma, ima NRS svobodne roke. Ker je SDS med tem časom že postavila samostojno kandidaturo, gre ljubljanska NRS v koalicijo z NSS. Za kandidata postavi bivšega šefa NNS, za namestnika pa enega od prvakov NSS. ¹⁴⁶

A prav to je povzročilo v ljubljanski NRS velik razkol. Na strankinem zborovanju je bila 28. decembra 1924 sprejeta kandidatura šefa bivše NNS s 76:23 glasovi. Pride do ostre debate, ki se spremeni v splošen pretep in 23-članska opozicija še istega dne (!) postavi nov mestni odbor NRS in vseh 7 ljubljanskih pododborov. ¹⁴⁷

Tako nastaneta v Ljubljani naenkrat dva mestna odbora NRS. Enemu je na čelu bivši prvak NNS, ki se za volitve veže v Narodno zajednico, drugemu pa je na čelu eden od upornikov, ki se za volitve veže s SDS v Narodni blok. ¹⁴⁸

V ljubljanski oblasti se frakcija NRS na čelu z bivšim prvakom NNS veže za volitve z NSS in Davidovičevimi pristaši v blok Bratskega sporazuma, NRS pa, na čelu s Pašičevim eksponentom, z JDS v Narodni blok. Tudi v mariborski oblasti gre ena NRS na volitve z Bratskim sporazumom, druga pa postavi samostojno kandidaturo, ker se ji koalicija s SDS ni posrečila.

¹⁴³ Radikal 8. januarja 1924.

¹⁴⁴ Radikal 14. januarja in 25. februarja 1925.

¹⁴⁵ Radikal 3. marca 1924.

¹⁴⁶ Radikalni glasnik 3. januarja 1925.

¹⁴⁷ Radikalni glasnik 30. decembra 1924.

¹⁴⁸ Samouprava 1. januarja 1925.

Po volitvah NRS vedno bolj razpada. Za volitve septembra 1927 postavi NRS kandidaturu samo še v mariborski oblasti, čeprav je aprila 1926 likvidiran spor v ljubljanski organizaciji, ko prevzame vodstvo ponovno bivši prvak NNS.¹⁴⁹

c) **Avtonomisti in republikanci.** Sredi aprila 1921 začne Albin Prepeluh izdajati glasilo Avtonomist, ki bo »pobijal centralistična stremljenja, naj izhajajo ista od katerekoli stranke ali pa osebe«. Nekaj časa časopis simpatizira celo s SLS, o kateri pravi, da ima »vse pogoje, da more organizirati na kulturnem temelju krščanstva večino zapadnega dela naše države, priznavajoč in zahtevajoč lastno državnost, tudi za slovenstvo in hrvatstvo«.¹⁵⁰

Prve organizacijske oblike začne Prepeluhova akcija dobivati pozno jeseni 1922, ko se izoblikuje »Združenje avtonomistov«.¹⁵¹ Za marčne volitve 1923 svetuje Avtonomist volilcem, naj vprašajo vsakogar, kdor se poteguje za njihove glasove, tole: ali priznava, da smo Slovenci samostojen narod, in potrebo in opravičenost lastne državnosti in zvezne države, v kateri bi dosegli Slovenci svojo zakonodajno moč.¹⁵¹ V drugi obliki in že z republikanskim poudarkom servira isto misel Avtonomist 12. januarja 1924, ko trdi, da »širi med Slovenci zavest, da smo... narod, ki ima vse tiste pravice do lastnega obstoja, kakor jih imajo drugi narodi. Te pravice pa se dajo uveljaviti v danih okoliščinah najbolj v federativno-republikansko urejeni državi«.

Tako zajadra dosedanje »Združenje slovenskih avtonomistov« v republikanske vode. Po deželi se začno snovati »krajevne organizacije slovenskih republikancev«.¹⁵² Gibanje je zelo močno tudi med kmeti in je »samoraslo in... ima zlasti dva znaka: republikansko-samoupravni in socialni znak«.¹⁵³ V resnici je to gibanje »od spodaj navzgor« vodoradičeve HRSS v Slovenijo in Radičev Slobodni dom 30. aprila 1924 poroča, da je bil Prepeluh na Dunaju, kjer se je sporazumel z Radičem »glede na bodoče parlamentarne volitve«.¹⁵⁴

12. in 19. oktobra 1924 je konferenca »republikanskih zaupnikov« v Ptuj in Ljubljani. Obe konferenci poudarjata, da je nastopil trenutek, ko morejo slovenski republikanci vsepovsod nastopiti kot politično organizirana celota slovenskega kmečkega in delavskega razreda. Ustanovi se Slovenska republikanska stranka kmetov in delavcev, ki stopi v federacijo s HRSS.¹⁵⁵ Na seji glavnega odbora stranke je 30. novembra 1924 v Zidanem mostu sklenjeno, da nastopi stranka na februarjskih volitvah samostojno in odklonjena je ponujana koalicija z levičarskim DKRB.¹⁵⁶

¹⁴⁹ Ljudska samouprava 10. aprila 1926, Samouprava 17. januarja 1927, Ljudska somouprava 25. avgusta 1927.

¹⁵⁰ Avtonomist 2. decembra 1922.

¹⁵¹ Avtonomist 10. februarja 1923.

^{151a} Avtonomist 10. februarja 1923.

¹⁵² Avtonomist 12. aprila 1924.

¹⁵³ Avtonomist 19. aprila 1924.

¹⁵⁴ Cit. Avtonomist 9. maja 1924.

¹⁵⁵ Avtonomist 24. oktobra 1924.

¹⁵⁶ Slovenski republikanec 12. decembra 1924.

Marca 1925 se temu »občečloveškemu socialnemu pokretu«¹⁵⁷ začne približevati Pucljeva SKS in prav kmalu je jasno, da bo prišlo do sodelovanja obeh strank.¹⁵⁸ Ko občni zbor SKS 8. maja 1925 soglaša s sodelovanjem,¹⁵⁹ pride 20. junija do ustanovitve in do proglasa »Zveze slovenskega kmečkega ljudstva«,¹⁶⁰ ki na seji 19. julija v Zidanem mostu poudari, da je ta nova politična organizacija sestavljena iz dveh dosedanjih strank.¹⁶¹ Tako dobi Radić močno podružnico v Sloveniji, ki se 2. maja 1926 v Celju preimenuje v Slovensko kmetško stranko.¹⁶²

Tako je ta začetni avtonomistični pokret naredil dosti čudno pot, se povezal z bivšo SKS, ki je kot vse slovenske buržoazne stranke dokaj neskrupulozno poskušala vse, da bi prišla in čim dalj ostala v vladi. Če se je SKS pomnožila z avtonomisti, med katerimi je bilo poleg Prepeluha še dosti uglednih in tudi pametnih ljudi (n. pr. dr. Lončar), pa je na drugi strani izgubila dve frakciji, ki sta se sčasoma izoblikovali v njej, in to v nemajhni meri zaradi Pucljeve oportunistične politike, če se stremljenju priti v vlado na vsak način sploh še more dati ime politika. Prva frakcija se izoblikuje na Dolenjskem in se januarja 1925 (za februarske volitve) preimenuje v Kmečko republikansko stranko. Stranka naj bi bila »v rokah kmetov, ki bo pod vodstvom preizkušenega voditelja Stjepana Radića znala braniti interese kmečkega ljudstva«. ¹⁶³ Po volitvah stranka razpade. Kasneje, za jesenske volitve 1927 nastane še druga frakcija, ki se upre pod vplivom SDS Radićevemu diktatu v stranki in se za volitve poveže s SDS v »Združeno slovensko gospodarsko listo«. ¹⁶⁴

Dr. kmetiška stranka
 1925 1927
 Radićev
 stranka
 id. in ma slov
 got. lista

Oglejmo si posebej še eno frakcijo, ki se je razvila zaradi trenutne centralistične politike SKS (glasovanje za vidovdansko ustavo) na Štajerskem in se odcepila od SKS, je pa kasneje doživela zelo zanimiv razvoj. Gre za prvotno »Zemljoradniško stranko« v Sloveniji, ki 28. decembra 1921 razbije v Celju shod SKS in se potem v drugi gostilni organizira v »Zvezo zemljoradnikov«. ¹⁶⁵ Ta si marca 1922 izoblikuje program, v katerem je rečeno, da je Zveza stanovsko gibanje kmetov in delavcev, ki stremi po zadržni državi. ¹⁶⁶ Kmalu za tem se Zveza na svojem ustanovnem kongresu v Celju preimenuje v Slovensko zemljoradniško stranko, ki stopi v tesno zvezo s HRSS. ¹⁶⁷ Mesec dni za tem se stranka spremeni v Slovensko republikansko stranko, ki se bo borila z vsemi sredstvi za »republikansko vladavino naše države, v kateri naj ima vsak izmed treh narodov... svojo posebno državnost (konfederacijo)«. Večkrat izjavlja stranka, da ostaja v tesni zvezi s HRSS. ¹⁶⁸

Pri postavljanju kandidatur za marčne volitve 1923 pa se stranka spre

¹⁵⁷ Slovenski republikanec 20. marca 1925.

¹⁵⁸ Slovenski republikanec 1. maja 1925.

¹⁵⁹ Slovenski republikanec 8. maja 1925.

¹⁶⁰ Kmetijski list 24. junija 1925.

¹⁶¹ Kmečki list 22. julija 1925.

¹⁶² Kmečki list 5. maja 1926.

¹⁶³ Republikanske novice, dve številki januarja 1925.

¹⁶⁴ Kmetijski glasnik 14. avgusta 1927.

¹⁶⁵ Naša vas 1. januarja 1922.

¹⁶⁶ Naša vas 16. marca 1922.

¹⁶⁷ Naša vas 19. marca 1922.

¹⁶⁸ Naša vas 23. aprila 1922.

s HRSS. Na »republikanskem dnevu« se 7. januarja 1923 ne morejo zediniti, kdo naj bi bil nosilec strankine liste na Štajerskem, Radič ali Novačan. Hrvatska delegacija zahteva Radiča, Novačan pa sebe s pripombo: »Verujemo Radiču in smo z vso dušo za njegovo idejo, toda politika je politika«. ¹⁶⁹ Po volitvah ta zanimiva stranka, ki se le upa upreti Radiču, razpade.

Nova pravda č) Nacionalni socialisti (NSS). NSS zahteva revizijo ustave, ¹⁷⁰ za ljubljanske občinske volitve pa gre, kot že vemo, v koalicijo z NNS. Poznano je tudi, da ne pristane za marčne volitve 1923 na enotno fronto delovnega ljudstva; ¹⁷¹ zato gre na volitve samostojno. Temeljit poraz jo izuči in zato začne za februarke volitve 1925 snovati »enotno fronto proletariata«. Vršni se več sej, a vse brez uspeha. ¹⁷² Zato se zbor zaupnikov 14. decembra odloči stopiti v stik s SKS, a tudi to se ne posreči. ¹⁷³ Končno gre v koalicijo z Davidovičevimi demokrati (Bratski sporazum) v Ljubljani pa z NNS v Narodno zajednico. ¹⁷⁴ Po volilnem neuspehu je NSS pripravljena sodelovati z vsako politično stranko, ki bi bila za resnični sporazum in konsolidacijo države, ¹⁷⁵ a te na Slovenskem ni. Zato se vrže na delo za združitev delavskih sindikalnih organizacij, a brez uspeha. NSS vedno bolj razpada in postaja vedno bolj privesek SDS, delno pa tudi SKS.

3. VOLITVE 18. MARCA 1923 IN 8. FEBRUARJA 1925

Za marčne volitve so bile potrjene naslednje kandidature: 1. za volilno okrožje Maribor - Celje: JDS, SLS, Slovenska republikanska stranka, SKS, SSDL, nemška stranka, HRSS, SSJ, NSS, NRS. 2. Za volilno okrožje Ljubljana - Novo mesto: SLS, SKS, Šušteršičeva stranka, NSS, JDS, SSDL, NRS, SSJ. 3. za mesto Ljubljana: SLS, NSS, SSDS. JDS (napredni blok), Šušteršič. ¹⁷⁶

Od 250.127 vpisanih volivcev jih je volilo 178.598, torej nekaj nad 71%. **Od 26 poslancev dobi SLS 21 poslancev** (107.976 glasov — 60,5%), JDS 1 poslanca (14.664 glasov — 8,2%), Slovenska republikanska stranka nobenega poslanca (1461 glasov — 0,8%), SKS 1 poslanca (11.023 glasov — 6,16%), HRSS 2 poslance (10.186 glasov — 5,76%), Nemci 1 poslanca (5981 glasov — 3,3%), NSS nobenega poslanca (3901 glas — 2,1%) in Šušteršičeva stranka nobenega poslanca (875 glasov — 0,40%). Tudi SSDL ne dobi poslanca, čeprav dobi v Sloveniji 11.442 glasov — 6%, in prav tako ne dobi poslanca tudi SSJ, ki dobi 5723 glasov ali nekaj nad 3%. Očitna je torej absolutna zmaga SLS in absoluten poraz obeh delavskih strank. ¹⁷⁷

Za volitve 8. februarja 1925 je bilo na Štajerskem vloženi kar 14 list, na Kranjskem 9 in v Ljubljani 5. Na Štajerskem so bile vložene naslednje liste: SLS, HRSS, lista prekmurskih malih poljedelcev (Hartner), Narodni

¹⁶⁹ Republikanec 7. januarja 1923.

¹⁷⁰ Nova pravda 20. avgusta 1922.

¹⁷¹ Nova pravda 3. februarja 1923.

¹⁷² Nova pravda 13. decembra 1924.

¹⁷³ Nova pravda 20. in 24. decembra 1924.

¹⁷⁴ Nova pravda 10. januarja 1925.

¹⁷⁵ Nova pravda 6. maja 1925.

¹⁷⁶ Uradni list pokrajinske uprave za Slovenijo V, 23 od 7. marca 1923.

¹⁷⁷ Uradni list pokrajinske uprave za Slovenijo V, 29 od 27. marca 1923.

blok (SDS), lista Zagorski, SKS, DKRB, nemška lista, NRS, SSJ (Mariborčani), Seljačka agrarna zveza, SSJ (Bernot), Hrvaška stranka, Bratski sporazum. Na Kranjskem so bile vložene naslednje liste: SLS, Narodni blok, SKS, Slovenska republikanska stranka (Prepeluh), DKRB, Kmečka republikanska stranka, Bratski sporazum, SSJ (Mariborčani), SSJ (Bernot). V Ljubljani: Narodni blok, DKRB, SSJ (Mariborčani), SLS, Narodna zajednica.¹⁷⁸

Od 262.405 vpisanih volivcev jih je volilo 186.981 (71,2%). Glavne stranke so dobile od 26 poslancev naslednje število: SLS 20 poslancev (105.303 glasove — 56,8%), Narodni blok 2 poslanca (23.689 glasov — 12,6%), HRSS 3 poslance (16.404 glasove — 10%), SKS 1 poslanca (12.322 glasov — 6,6%). Vse ostale buržoazne stranke dobe nekaj čez 17.000 glasov in nobenega poslanca. SLS je torej nekoliko nazadovala, porastla pa je SDS in HRSS. Tudi delavske stranke ne dobe poslanca. DKRB dobi 5368 glasov (2,8%), obe SSJ pa okrog 7000 glasov.¹⁷⁹

III. RAZDOBJE OD 1927 DO 1929

1. DELAVSKE STRANKE

Rekli smo, da je bila za oblastne volitve januarja 1927 dosežena volilna koalicija vseh delavskih strank, izvzemši Bernotove. Dekalisti pozivajo SSJ in JSDS na skupno praznovanje 1. maja 1927, kar pa SSJ odkloni.¹⁸⁰ JSDS ima 5. in 6. junija 1927 v Ljubljani XVIII. kongres, ki poudarja napredek demokracije v stranki in razmišlja o skupnem nastopu vseh delavskih strank.¹⁸¹

To zadnje je bilo res potrebno zaradi bližajočih se jesenskih volitev. Začenjajo se zelo zanimivi zedinjevalni poskusi. Najprej začno z zedinjevalnimi poskusi socialisti. Delavska politika pravi 18. junija 1927, da si mora delavski razred izbojevati svobodo, za to pa je potrebna »enotna proletarska fronta«. Konec junija sestavijo socialisti in zedinjaši »združeni volilni odbor«, ki povabi na skupni nastop dekaliste in bernetovce s pripombo, da je verjetno bernetovsko vodstvo uvidelo, da je napačno ravnalo pri zadnjih volitvah v oblastno skupščino.¹⁸²

Poglejmo, kako so tekla pogajanja, za katera so dali iniciativo socialisti.

Razgovori socialistov z JSDS. Bernetovci razpravljajo o volitvah na sestanku 3. julija 1927 v Celju, s katerega pišejo socialistom, da so za skupen nastop vseh delavskih strank in naj se zato skliče skupna konferenca, na kateri se bo postavila kandidatna lista. Zato socialisti določijo datum konference za 9. julija 1927 v Mariboru, na katero pa bernetovci

¹⁷⁸ Uradni list ljubljanske in mariborske oblasti VII, 6 od 22. januarja 1925.

¹⁷⁹ Uradni list ljubljanske in mariborske oblasti VII, 17 od 19. februarja 1925.

¹⁸⁰ Enotnost 17. marca, 4. in 8. aprila 1927.

¹⁸¹ Naprej 11. junija 1927.

¹⁸² Delavska politika 29. junija 1927.

nočejo priti. Izgovarjajo se, da so dobili pismo prepozno, da pa so tudi zvedeli od strani, da to ni bila nobena konferenca, temveč samo nekakšen volilni pogovor. Poleg tega tudi vedo, da vlada pri nekaterih socialističnih voditeljih precejšnja samovolja, ki skuša onemogočiti skupni nastop. So pa pripravljeni priti 17. julija v Celje in se tam pogovoriti. Na to pismo socialisti ne odgovorijo, pošljejo pa JSDS sklepe s konference od 9. julija, iz katerih je razvidno, da je prišlo ta dan do razgovorov med socialisti in ~~na~~ neko novo nastalo frakcijo v JSDS ter da bo naslednji sestanek 14. julija v Mariboru, kamor je objavljena celotna JSDS.¹⁸³

Toda centralno tajništvo JSDS se v tem času pogaja tudi z dekalisti, ki so za septembrske volitve vnovič poživili DKRB, postavili platformo za skupni nastop delavskih strank in povabili v koalicijo vse delavske stranke.¹⁸⁴ Tem odgovarja Bernot 13. julija in pravi, da je njihova platforma zelo simpatična in da bi bilo mogoče doseči z malenkostnimi popravki popolno soglasje.¹⁸⁵

Razgovori socialistov z dekalisti. Na pismo socialistov odgovarjajo dekalisti, da so pripravljene na pogajanja, toda le s pooblaščenici stranke, ne pa z nekim nepoznanim združenim volilnim odborom. Dekalisti poudarjajo v imenu DKRB njegovo platformo za koalicijo,¹⁸⁶ dodajajo pa še »specifično slovensko platformo«, na kateri obe morajo pristati vse delavske stranke v Sloveniji, sicer ne bo prišlo do enotne razredne fronte. Te slovenske specifičnosti so: 1. borba proti monarhizmu in za republiko, ker je v delovanju nekaterih članov iz vodstva SSJ »mnogo primerov očitnega nastopa za monarhizem« (eden je član častnega predsedstva za postavitev spomenika kralja Petra, drugi je v ljubljanski oblastni skupščini glasoval za vdanostno brzojavko kralju); 2. SSJ se mora izreči proti centralizmu in za samoodločbo jugoslovanskih narodov ter ustaviti v Delavski politiki napade na Sovjetsko zvezo; 3. SSJ se mora izreči za blok delavcev in kmetov, podpirati enotno strokovno gibanje in »pristati na skupne akcije vsega delavstva, ne samo pri volitvah, temveč v vsakodnevnih borbah«. Če socialisti sprejmejo te zahteve, naj odgovorijo do 9. julija.¹⁸⁷

Socialisti odgovorijo 8. julija, da se pokrajinsko načelstvo SSJ o platformi DKRB ne more spuščati v nobena razpravljanja, ker pri morebitnem skupnem nastopu »ne misli niti najmanj spreminjati svojega programa«, česar seveda ne zahteva tudi od drugih. SSJ ne misli nastopiti pri volitvah z meščanskimi strankami, kakor to misli DKRB. Po mnenju socialistov je za volitve mogoča samo koalicija delavskih strank. V kolikor pa pismo vsebuje žaljivke, socialisti na to ne odgovarjajo.¹⁸⁸ Očitno je torej, da je vodstvo SSJ v Sloveniji odklonilo nastop z dekalisti. Vendar so se ti kljub temu obrnili še na oba oblastna odbora SSJ in jih pozivajo na skupen nastop.¹⁸⁹

¹⁸³ Delavska politika 20. julija 1927.

¹⁸⁴ Enotnost 8. julija 1927.

¹⁸⁵ Naprej 16. julija 1927.

¹⁸⁶ Enotnost 8. julija 1927.

¹⁸⁷ Delavska politika 20. julija 1927.

¹⁸⁸ Delavska politika 20. julija 1927, Enotnost 15. julija 1927.

¹⁸⁹ Enotnost 15. julija 1927.

Kljub vsem tem predhodnim pogajanjem pride 17. julija 1927 do konference v Celju, katere se udeležijo zastopniki vseh treh slovenskih delavskih strank. Najprej zborujejo socialisti sami, dekalisti in bernotovci pa skupaj. Na skupni popoldanski konferenci se izkaže, da so bernotovci sprejeli platformo DKRB, in to menda zato, ker so »socialisti pokazali neverjetno rovtarstvo, psovke in laži«. ¹⁹⁰

Uspeh celjske konference je torej ta, da gredo na volitve skupaj bernotovci in dekalisti, socialisti pa sami zase. Omeniti je treba še mari-börsko konferenco 24. julija 1927. Je to konferenca socialistov, na katero pa pridejo nepovabljeni tudi dekalisti in na kateri dobi besedo eden od vodilnih dekalistov. Ta najprej poudari, zakaj ni prišlo v Celju do sporazuma s socialisti, in zahteva, naj se SSJ izjavi: 1. če je pripravljena pogajati se za volilni sporazum za vso Slovenijo; 2. če sprejme platformo DKRB, ki so jo sprejeli že bernotovci, in če sprejme tudi platformo o slovenskih specifičnostih. Na te zahteve je zelo zanimivo odgovoril eden vodilnih socialistov: »Grehov, ki nam jih očitate, stranka ne prizna, ker če bi napake stranka priznala, bi si dala sama klofuto v javnosti in potrdila, da je res, kar nam vsiljujete... Smo za samoodločbo narodov, pa kaj ima delavstvo od tega, če se prekljamo, ali smo narod ali pleme.« ¹⁹¹

Enotnost torej ni dosežena. Socialisti gredo na volitve sami, bernotovci in dekalisti pa skupaj. Oglejmo si na kratko le še eno od »bistvenih« razlik, ki je ločila socialiste od dekalistov. Eden od voditeljev dekalistov pravi 7. avgusta 1927 na konferenci v Tržiču, da zagovarjajo dekalisti tezo, da se kapitalizem ne bo nikdar več postavil tako trdno na noge, kot se je pred prvo svetovno vojno. Postavil se je sicer že res, a je v stanju razpadanja in bo toliko časa razpadal, dokler mu ne bodo delavci in kmetje odbili zadnje ure. Socialisti pa trdijo, da se kapitalizem hitro popravlja in da je v nekaterih državah že zavzel vse prejšnje pozicije ter se dvignil na predvojno trdnost. To je dvoje popolnoma nasprotnih si stališč — vzklika govornik —, iz katerih izhajata tudi dve različni politiki. Dekalistična: če kapitalizem razpada, ga ne bom podpiral, mu ne bom pomagal na noge, temveč se bom odločno boril proti njemu. Socialistična: če se je kapitalizem zopet konsolidiral, potem bom zlezal pod klop in bom skušal sodelovati s kapitalistično buržoazijo in si izprositi od nje kakšne drobtinice. ¹⁹²

Po volitvah, na katerih dobe socialisti poslanca (edini poslanec SSJ v Jugoslaviji), nadaljuje SSJ z delom za združitev razrednih delavskih strokovnih organizacij in se pri tem včasih zelo ostro spopada z dekalisti. ¹⁹³ Na kongresu 6. januarja 1928 v Trbovljah napoveduje SSJ najostrejšo borbo proti vladajočemu režimu, ¹⁹⁴ na državnem kongresu od 14. do 16. aprila v Beogradu pa je postavljena zahteva: Balkan balkanskim narodom. ¹⁹⁵ Ostro nastopi proti vojni in šovinizmu (demonstracije ob Netunskih konvencijah) in poudarja, da se bo italijansko in jugoslovansko delavstvo kmalu sporazumelo, toda poprej se mora zlomiti reakcija v obeh

¹⁹⁰ Enotnost 22. julija 1927.

¹⁹¹ Naprej 30. julija 1927, Delavska politika 27. julija 1927.

¹⁹² Enotnost 12. avgusta 1927.

¹⁹³ Delavska politika 4. januarja 1928.

¹⁹⁴ Delavska politika 11. januarja 1928.

¹⁹⁵ Delavska politika 21. aprila 1928.

državah.¹⁹⁶ Ob umorih v skupščini junija 1928 sklene pokrajinsko načelstvo, da njegov poslanec ne sme v skupščino tako dolgo, dokler ne odstopi vlada,¹⁹⁷ zahteva nove volitve in spremembo ustave v decentralističnem smislu,¹⁹⁸ odločno pa je proti kakršni koli pomoči opozicionalni Kmetško-demokratski koaliciji (KDK).

Že beograjski kongres je pokazal, da nastaja v vodstvu SSJ neka nova frakcija, ki oktobra 1928 odkrito nastopi proti vodstvu SSJ, ker se to noče vezati s KDK. Opozicija se začne vezati s Pribičevićem, 30. septembra 1928 pa skliče sestanek v Zemunu, kjer se ustanovi »socialno-demokratski akcijski odbor«, ki sklene povezavo s KDK in pozove socialiste, naj pre-
kinejo zvezo z dosedanjim vodstvom SSJ.¹⁹⁹

Tako zaloti začetek odkrite diktature velikosrbske buržoazije SSJ razcepljeno v vrhu, ni pa tega razcepa čutiti v Sloveniji. Ko je SSJ razpuščena, zapiše Delavska politika 30. januarja 1929, da »zaradi tega socializem še ne bo prenehal živeti«.

Bernotovci imajo svoj zadnji kongres (XIX.) 27. in 28. maja 1928 v Ljubljani. Naprej preneha izhajati 2. junija 1928, že 11. februarja 1928 pa začne izhajati novo socialdemokratsko glasilo, Socialdemokrat, ki se zelo ostro spopada z dekalisti in Antonom Kristanom.

Dekalisti po septembrskih volitvah 1927 obdržijo DKRB in se na vse načine trudijo obdržati v njem JSDS, ki pa se tej zvezi na svojem zadnjem kongresu odreče. Za časa demonstracij proti ratifikaciji Nettunskih konvencij zavzamejo dekalisti isto stališče kot SSJ,²⁰⁰ po umoru v skupščini pa poudarjajo, da naj proletariat podpre zahteve KDK po reviziji ustave in avtonomije.²⁰¹ Proti »fašistično-militaristični diktaturi, ki se bliža«, hite dekalisti s predlogom, naj se ustanovi bojovna zveza delavcev in kmetov, in svetujejo, naj se povsod ustanovljajo odbori kmečke obrambe po vaseh in delavske obrambe po mestih.²⁰² Vidnih uspehov tega pa ni, in po nastopu diktature Enotnost preneha izhajati že 8. marca 1929.

2. BURŽOAZNE STRANKE

V SLS pride v tem razdobju do zelo važne spremembe, odreče se namreč svojemu dosedanjemu avtonomističnemu programu. Opozicionalni bloki, v katerih je bila do sedaj, so razpadali eden za drugim. Zato SLS zapusti svoj avtonomistični program in se 10. julija 1927 z blejskim pak-
tom zveže z radikalno frakcijo Vukičevića,²⁰³ ki je bil »osebni prijatelj kralja«,²⁰⁴ s čimer je tudi povedano, zakaj se SLS veže s to frakcijo in zakaj je SLS tej frakciji potrebna.

¹⁹⁶ Delavska politika 2. junija 1928.

¹⁹⁷ Delavska politika 27. junija 1928.

¹⁹⁸ Delavska politika 29. septembra 1928.

¹⁹⁹ Delavska politika 27. oktobra 1928.

²⁰⁰ Enotnost 22. junija 1928.

²⁰¹ Enotnost 6. julija 1928.

²⁰² Enotnost 31. avgusta 1928.

²⁰³ Slovenec 12. julija 1927.

²⁰⁴ Domoljub 21. aprila 1927.

Na septembrskih volitvah dobi SLS še vedno absolutno večino glasov, po umoru v skupščini pa je prav SLS tista, ki na videz in s kraljevo vednostjo »rešuje demokracijo« in je zato tudi ob diktaturi nagrajena. Čeprav je na začetku diktature razpuščena tudi SLS, Korošec še vedno ostane v Živkovičevi vladi.

Tudi o liberalni SDS in Pucljevi SKS ni dosti povedati, razen to, da začne snovati Pucelj maja 1927 neko napredno fronto za bližajoče se volitve iz vseh neklerikalnih strank.²⁰⁵ Na seji načelstva SKS 20. maja 1927, na kateri je navzoč tudi Radič, je ugotovljeno, da vlada popolna soglasnost med SKS in HSS in Radič je ponovno potrjen kot idejni voditelj stranke.²⁰⁶

Na Pucljevo vabilo k volilni koaliciji se oglasi edina SDS in začno se razgovori. Glede »načelnih zahtev« ni bilo težav, pač pa nastanejo težave, kako naj bi se delili mandati, in zato do sporazuma ne pride.²⁰⁷ Po septembrskih volitvah je že 10. novembra 1927 osnovana KDK, h kateri v Sloveniji naravno da pristopita tudi SDS in SKS. Proti radikalno-klerikalnemu bloku se tako ustvari močna opozicionalna koalicija, s katero pa velikosrbska buržoazija postopoma obračuna. Radiča da ubiti, ostanke pa razžene ali pozapre. Za časa diktature slovenski del KDK več ali manj v strahu čaka na boljše čase.

3. VOLITVE 11. SEPTEMBRA 1927

Za mandate se to pot potegujejo naslednje stranke in skupine: Na Štajerskem: SLS, HSS, SDS, Nemci, NRS, SSJ, DKRB in Zagorski. Na Kranjskem: SKS, SLS, SDS, SSJ in DKRB. V Ljubljani: SLS, SDS, SSJ in DKRB.²⁰⁸

Rezultati: Od 270.464 vpisanih volivcev jih je volilo 177.256 (65,5%). Od 26 poslancev dobi SLS 20 poslancev (106.247 glasov — 59,9%), Radič nobenega poslanca (4576 glasov — 2,5%), SDS 4 poslance (47.460 glasov — 15,5%), SKS 1 poslanca (9900 glasov — 6%), SSJ 1 poslanca (8386 glasov — 5%), DKRB brez poslanca (9102 glasova — 5,2%). Vsi ostali ne dobe nobenega mandata (11.084 glasov — 6,5%).²⁰⁹

²⁰⁵ Kmečki list 18. maja 1927.

²⁰⁶ Kmečki list 25. maja 1927.

²⁰⁷ Kmečki list 6. julija 1927.

²⁰⁸ Uradni list ljubljanske in mariborske oblasti IX, 88 od 22. avgusta 1927.

²⁰⁹ Uradni list ljubljanske in mariborske oblasti IX, 98 od 22. septembra 1927.

DEVELOPMENT OF SLOVENE POLITICAL PARTIES IN FORMER YUGOSLAVIA

Summary

The author gives an outline of the development of Slovene political parties in former Yugoslavia for the period 1918—1929, therefore from the origin of former Yugoslavia (the kingdom of Serbs, Croats and Slovenes) to the declared dictatorship of the Great Serbian bourgeoisie conducted by king Alexandre from the Karageorgevitch dynasty. The treatise is divided into three chapters, i. e. period of the first after-war years (1918—1920), period of renting and fractionizing in the labour and bourgeoisie parties (1920—1927) and the period before the dictatorship (1927—1929). The author makes evident the external power and powerlessness by results of the polls for the Constituent Assembly of 1920 and the polls for the National Assembly in Belgrade (1923, 1925 and 1927).

It is significant of the first period (1918—1920) and of the development of the Slovene political parties and the traditional Slovene political grouping (working class-marxists, clericals and liberals) that all three political parties (Yugoslav Social-Democratic party — JSDS, clerical Slovene popular party — SLS and liberal Yugoslav democratic party — JDS) concordantly support earliest consolidation and formation of the Yugoslav state, because all are in great anxiety about revolutionary movement of the crowds at home and abroad. Owing to this cooperation with the bourgeoisie parties and under the pressure from below the Yugoslav Social-Democratic party is rent, its left wing falls off and joins the new founded Yugoslav Communist party, while the right wing for some time still keeps faith with ideas of the former Austrian Social-Democratic party.

In this period, both bourgeois parties are in mutual agreement, however, it is to be noted that SLS, already in 1917, changed the old leaders (starini) with young ones (mladini).

In the second period (1920—1927) renting of Slovene political parties is brought to the climax. On account of the State security-law (at the beginning of August 1921) the Communist party is outlawed. In the party begins a period of keen fractionizing struggles which are re-echoed in Slovenia, too, between the left wing, the Socialist party of working people, founded in 1923, near the organ *Delavske Novice* (Worker's News), and right wing group, Independent worker's party, near the organ »*Glas svobode*« (Voice of liberty), respectively. The Socialist party of working people soon goes asunder, in June 1924 the Independent worker's party is dissolved by authority, but the party takes up its activity as the left wing group near the »*Delavsko kmetski list*« (Worker's and peasant's Journal) until 1925 when the right wing fraction »*Zedinjenje*« (Unification) falls off. When in the middle of 1926 the Worker's and peasant's Journal is stopped by authority, this group begins publishing of a new organ »*Enotnost*« (Unity). The old JSDS, too, suffers from sharp fractionizing struggles in this period; in consequence follow a whole series of socialist fractions which, it is true, are willing to reunite but it does not come to that.

As to the traditional bourgeois parties but one of them remains in partnership. Besides, it is characteristic of this period that a whole series of new bourgeois parties are being formed, mainly by dissidents from clerical harmony, SLS, whilst in the JDS party the young and the old ones dissolve or liberal parties.

The third period (1927—1929) is the period of interesting attempts to unite worker's parties and fractions respectively, i. e. in the socialist group and between the socialist group and the left wing group near the organ *Enotnost* (Unity). In fact, in the socialist group the interesting but not complete union is brought about for parliamentary election in 1927 and the socialists get a

deputy (and only one in the kingdom SHS), but attempts of the Enotnost fraction to form one proletarian front fail.

In the policy of bourgeois parties, too, want of forming a united Slovene front is to be noticed, as counterweight against the strong pressure of the Great Serbian bourgeoisie. The unity is not brought about, because SLS makes arrangements with the Serbian bourgeoisie driving in such a way its old adversary, the liberal party, into keener opposition.

The open dicatorship at the beginning of January 1929 puts an end to the more or less restless life of Yugoslav and Slovene political parties. The author emphasizes, in the preface already, that he did not go in search for deeper social and economic causes and conditions of the life, development, splitting and fractionizing of Slovene political parties, and that because, for such a treatise, the records and documents are still not set right and still not suitable for real scientific treating.

REFERATI
Z X. KONGRESA ZA ZGODOVINSKE VEDE V RIMU

Milko Kos

**ODNOSI MED KOLONIZACIJO IN OBLIKOVANJEM
NARODNOSTIH IN ETNIČNIH MEJA***

V svojem poročilu o odnosih med kolonizacijo in oblikovanjem narodnostnih in etničnih meja želim predvsem obravnavati probleme mejnega sosedstva in meja, ki se pojavljajo in so se mi pojavili ob proučevanju srednjeveške kolonizacije v tistem delu Evrope, kjer se — in edino v tem delu Evrope — stikajo njene tri glavne etnične skupine, Romani, Germani in Slovani, to je na ozemlju Vzhodnih Alp in v njihovem obrobju, do severnih zalivov Jadranskega morja po eni in do nižin stare Panonije po drugi strani. Z glavnimi izsledki svojega zadevnega proučevanja bi želel v tem poročilu seznaniti tudi širšo javnost, hkrati pa opozoriti na pomen, ki ga imajo ti problemi v širšem smislu in preko navedenega teritorialnega obsega.

Nastanek narodnostnih in etničnih mejnih sosedstev in meja, kot jih poznamo danes, ni mogoče razumeti brez poznavanja dolgotrajnega procesa, v katerega so vključena gibanja, premikanja, naseljevanja in narodnostna odtujevanja različnih ljudstev v teku stoletij v določenem prostoru. To velja tudi za Vzhodne Alpe. Informativen kratek oris srednjeveške naselitve v prostoru med Donavo in Jadranom naj postavim na začetek svojih izvajanj.

V drugi polovici 6. stoletja so začeli tisti Slovani, ki jih štejemo k južnim, prodirati in se naseljevati v Vzhodnih Alpah. V sorazmerno kratkem času nekaj desetletij so prodrli in naselili v Alpah zelo obsežno ozemlje, ki se je razprostiralo še na ozemlja današnjih avstrijskih dežela Tirola, Salzburga in Zgornje Avstrije. Ob istem času približno kot Slovani pa začne v Alpe prodirati in jih naseljevati tudi nemško pleme Bavarcev, ki je v 7. in 8. stoletju na črti približno od izvirov Drave pa do današnjega Linza sosed alpskim Slovanom. Bavarci in z njimi v manjši meri tudi nekatera druga nemška plemena se začnejo, potem ko so Slovani priznali sredi 8. stoletja bavarsko nadoblast in nato prešli najprej v sklop Frankovske monarhije, zatem pa srednjeveškega imperija, v 9. stoletju v okviru velikega kolonizacijskega gibanja naseljevati med in ob alpske Slovane. Proces naseljevanja nemškega ruralnega življa traja okoli 600 let; svoj višek doseže v drugi polovici 10., v 11. in 12. stoletju. Njegova posledica je bila, da so Slovenci od 9. stoletja pa do danes izgubili skoraj dve tretjini nekdanj po njih, sicer zelo ekstenzivno, naseljenega ozemlja. Etnične

* Referat na 10. mednarodnem kongresu za zgodovinske vede v Rimu septembra 1955. Gl. povzetek v Riassunti delle comunicazioni, X Congresso internazionale di scienze storiche VII, 1955, str. 19—20.

meje Slovencev danes so od tistih točk, do katerih so pred 1000 leti s svojo naselitvijo prodrli, oddaljene tudi do 200 km zračne črte.

V širokem prostoru alpskega sveta, naseljenem na ta način po Slovanih in Nemcih se je odvijal več stoletij trajajoči proces kolonizacije, sosedstva, sožitja in končno nastajajočih mejnih sosedstev in meja med Slovani, Germani in Romani. Kot že v prazgodovinski in rimski dobi so se Vzhodne Alpe tudi v dobi slovanskega in nemškega naseljevanja izkazale kot ozemeljski prostor velikih prehodov, v katerega vdirajo s svojo kolonizacijo ljudstva od raznih strani, ki pa imajo glavnino svoje etnične skupnosti izven ožjega alpskega prostora. Kot niso Francozom, Italijanom in Nemcem Alpe njihov glavni naseljitveni prostor, marveč le ozemlje, v katerega segajo in si v njem oblikujejo svoja sosedstva in meje, tako tudi ne Južnim Slovanom, ki le z delom svoje najzapadnejše veje, s Slovenci, segajo v Alpe. Kot so Vzhodne Alpe predprostor Južnih Slovanov z njihovo glavnino izven Alp, tako tudi Nemcev z bavarskim plemenom. Dinamičnost ali pa statičnost enih kot drugih je s kolonizacijo v Alpah ustvarjala ozemlja s slovansko-nemškimi etničnimi sosedstvi in mejami, ki se jim pridružijo še nemško-romansko in slovansko-romansko. V začetku prodora v Alpe je kolonizacija tako Slovanov kot Nemcev dinamična. Bavarsko pleme prodre preko osrednjih Alp v porečje zgornje Adiže in njenih pritokov in do izvirov reke Drave, Slovani pa globoko v Alpe, tudi do zgornje Drave in do izvirov rek Mure in Aniže. Dinamičnost slovanskega naseljevanja pa se ob pritisku nemške kolonizacije, povzročene po številnih faktorjih družbenega, gospodarskega in političnega značaja, ustavi in preide v statičnost, pasivnost in umik, ostane živa le v nekaterih stranskih in manj pomembnih območjih in odsekih. Tretji narod Vzhodnih Alp, Romani, pa se kolonizacijsko napram Slovanom zadržujejo v glavnem vseskozi le statično in pasivno.

Mislili bi — če se pomudimo najprej pri Romanih — da bo tem v kolonizacijski zgodovini Vzhodnih Alp šla pomembna vloga, kot jim gre sicer marsikje v alpskem svetu. Saj štejemo Vzhodne Alpe med tiste pokrajine v Rimskem imperiju, ki so bile močno romanizirane in romanske. Vendar temu ni tako. Odnosi slovanskih prišlekov do Romanov so drugačni kot odnosi drugih v Alpe prodrlih ljudstev napram romansko govorečemu življu. V slovanskem naseljitvenem prostoru moremo slediti procesu, ki kaže na družbeno in gospodarsko podjarmljenje sorazmerno maloštevilnih Romanov, na katere so Slovani ob svojem prihodu v Alpe še naleteli. To so Vlahi (Walchen pri Nemcih), kakor so jih slovanski prišleki imenovali, živelj, ki se je trdovratno držal svojega starega krščanstva. Velik del Romanov pa se je, kot se kaže, ob prihodu Slovanov in pred njimi umaknil v smereh proti zapadu. Primarnim naseljitvenim območjem Romanov v Alpah slede sekundarna, nastala kot posledica naselitve Slovanov. Ni slučaj, da najdemo prav ob zapadni meji nekdanjega slovanstva v Alpah, toda že izven njegovega naseljitvenega območja, močne in še stoletja obstoječe naselbine Romanov. Mislim na romanske postojanke skoncentrirane vzdolž, vendar že izven slovanskega naseljitvenega prostora na ozemlju današnjih avstrijskih dežel Zgornje Avstrije, Salzburga in Vzhodnega Tirolskega.

Medtem ko so ti Romani zapadli ponemčenju, se je pa obdržalo pred slovanskimi mejami eno zelo močno naseljitveno območje Romanov, to je pač z doselitvijo iz pokrajin, naseljenih in zasedenih po Slovanih okrepljeno romanstvo v nekdanjem Furlanskem dukatu, današnji Furlaniji. Faktor zunanje-zgodovinskega značaja je — kot se kaže — vplival na nastanek meje med Slovani in Romani v odseku med zgornjim Jadranom in Alpami. Langobardi so ob svojem prihodu v Italijo uredili v tem odseku verjetno že po Gotih započeti vojaški utrjeni limes, ki naj bi vzhodnim in severnim ljudstvom branil dohod v Italijo. Do pasu tega langobardskega limesa sega naseljitveno

območje Slovencev, ki jih je v 7. in 8. stoletju ob njihovem prodiranju proti zapadu zadržal in postal soodločilen za oblikovanje in potek slovensko-romanskega mejnega sosedstva v odseku med Alpami in Jadranskim morjem.

Drugi pomembni moment za poznavanje značaja naselitve v območju romansko-slovanske sosesčine so mesta antike in njihova kontinuiteta v srednji vek. Kjer je bilo antičnih mestnih naselbin večje število in so se te obdržale po svojem prebivalstvu in uredbah v srednjeveško dobo, se je tudi romanski jezik govoreče prebivalstvo v njih in njihovih okoliših ohranilo in je slovanska kolonizacija tamkaj šibkejša ter po času kasnejša. Kjer pa mest že v antični dobi in iz antične dobe sèm ni bilo, ali pa jih je bilo manj oziroma so bila manj pomembna, ondod je slovanska kolonizacija po času zgodnejša in intenzivnejša. Mesta srednjeveškega nastanka kažejo izrazitejši narodnostno mešani sestav prebivalstva kot mesta z antično populacijsko in ustavno ter upravno kontinuiteto.

Vse drugačno problematiko kot sosedstvo napram romanskemu svetu kaže nastanek sosedstva in meje med Slovani in Nemci v območju Vzhodnih Alp. Potem ko sta obe ljudstvi v svoji ekspanziji trčili že ob koncu 6. stoletja eno ob drugo, Nemci bavarskega plemena in Slovenci kot najbolj zapadni del Južnih Slovanov, se je statično sosedstvo obeh, ki traja nad 200 let, začelo v 9. stoletju, s priključitvijo ozemlja Slovencev in z njimi ozemlja Vzhodnih Alp v Frankovsko državo spreminjati Slovanom v škodo. Čas mi ne dopušta, da bi povedal, zakaj je po politični zavladi Nemcev prišlo do kolonizacije Nemcev med Slovence in kakšne so bile posledice te v družbenem, gospodarskem, upravnem, cerkvenem in kulturnem oziru, tudi ne, da bi se dotaknil mnogih in raznovrstnih metodičnih postopkov, ki so mi pripomogli do izsledkov — omejiti se moram le na kratek oris procesa kolonizacije in germanizacije ruralnega življa v srednjem veku. Poznavanje tega nam daje ključ za razumevanje nastanka mejnega sosedstva med Slovenci in Nemci v Vzhodnih Alpah.

V zgodovini procesa kolonizacije je najprej podčrtati, da alpski svet s svojimi visoko ležečimi prehodi in gorami ne predstavlja za nemški kolonizacijski dotok med Slovence nobene bistvene ovire, kot je ni predstavljal v 6. stoletju Bavarcem ob njihovem prodiranju v Alpe. Nemški kmetski kolonisti, poklicani od krone in po številnih zemljiških gospodih, ki so od krone posredno ali neposredno dobivali in si večali na kolonizacijskem ozemlju na jugovzhodu zemljiško posest, ne prodirajo z vrhov alpskih prehodov mogoče v obliki nekake strnjene fronte navzdol v slovansko deželo, ne potiskajo mogoče Slovence v frontalnem pravcu pred seboj, in jih niso mogoče na ta način potisnili do tam, kjer so danes v Alpah Slovenci sosedi Nemcem. Ne, nemški naseljenci se s svojo kolonizacijo pojavljajo časovno hkrati na mnogih in različnih mestih slovanskega področja v Vzhodnih Alpah, celo v večjem obsegu in intenzivnosti in po času preje v predelih, ki so sorazmerno znatno oddaljeni od prvotnega sosedstva med Slovenci in Nemci. Nemci takorekoč preskakujejo slovanska naselitvena območja. Nemškega kmeta in zemljiškega gospoda bolj privlačuje naseljevanje v odprtih, v klimatskem oziru ugodnih in za kolonizacijo ter obdelavo zemlje primernejših krajih, kot v goratih, kjer so klimatske razmere in kjer so načini naseljevanja in obdelave zemlje bili težji. Nemci — prav tako kot spočetka tudi Slovenci — se v večjem številu in intenzivnejše naseljujejo v pokrajini, ki je bila že v časih pred njimi za kulturo tal pridobljena. Kontinuiteta kulturne pokrajine je v Vzhodnih Alpah takó v zgodovini slovenske kot nemške stajanje kolonizacije posebno izrazita in očitna. Tudi važnejše prometne točke in pota, v strateškem oziru pomembni položaji, pa bližina zemlje, ki je pripadala kroni — tudi ti in taki momenti so v mnogočem vplivali na nastanek starejših nemških kolonizacijskih jeder.

S svojim načinom koloniziranja so nemški kmetijski kolonisti odrezavali številna območja, gorske doline in kotline od kompaktnjšega slovenskega etničnega ozemlja, ustvarjali sredi alpskega sveta med Slovenci — na naseljenem ali pa nenaseljenem ozemlju — tako rekoč otoke in pasove, ki so trgali, drobili, delili in vdirali v slovensko naseljitveno ozemlje. Nemški kmeti se naseljujejo poleg slovenskih in med slovenske, eni poleg drugih, navadno pa ne v istem kraju in ne pomešani eni z drugimi. Značilno je, da so nekateri dolinski že od starine naseljeni in ugodno ležeči predeli ohranili sorazmerno dalj časa svoje slovensko kmetijsko prebivalstvo, medtem ko je gorski svet nad dolinami, naseljen na izkrcenem ozemlju, bil območje močne kolonizacije nemških kmetov.

Karakteristika nemške kolonizacije med Slovenci v Alpah bi bila torej: ne frontalni pritisk Nemcev v smeri proti vzhodu in jugovzhodu, marveč širokopotezna penetracija Nemcev med in ob Slovence. Nemci se tako rekoč ne vlegajo nad Slovence, marveč Nemci poleg Slovencev. Prave meje niti mejnega pasu med Slovenci in Nemci ni; obstoja stanje brez točnih narodnostnih mejnih črt, neka nezavest meja te vrste, močno pomešano mejno sosedsvo.

Nemški kolonizaciji sledi germanizacija slovenskega prebivalstva v Alpah. Nemško kolonizacijo je ločiti od njej sledeče germanizacije. Vkljub opisani prostorninsko ločeni koeksistenci Nemcev in Slovencev so obsežna po Slovincih naseljena ozemlja zapadla germanizaciji. Z opisanim načinom doseljevanja in priliva je nemški kmet — kolonist s svojimi kolonizacijskimi področji tako rekoč odrezaval številna slovenska kolonizacijska območja od kompaktnjšega slovenskega etničnega trupla na jugu in jugovzhodu. Taka odrezana in odsekana slovenska etnična ozemlja, obdana kot neke vrste jezikovni otoki vsenaokrog od nemškega življa, so seveda zapadala počasni germanizaciji. Nasilnosti, zavestnega potujčevanja ali celo osvajanja z orožjem pri tej počasni germanizaciji ni. Nasprotij v veri, tako odločilnih in merodajnih v zgodovini germanizacije slovanskega življa v deželah onstran Labe in Odre, v Vzhodnih Alpah ni. Kajti oba, tako Slovenec kot Nmec priznavata za časa kolonizacije in germanizacije isto krščansko vero.

Slovenski kmet ni bil v moči, da bi brez svežega dotoka od zunaj mogel asimilirati svoje nemške sosedbe — kmete, ali pa da bi iz lastne moči bil v stanu kolonizirati večje predele v gorah oziroma za naselitev manj ugodnih krajev. Družbenim in gospodarskim razlikam med Slovenci in Nemci gre tukaj važna vloga. Te razlike ovirajo sprva narodnostno asimilacijo, ko pa se izenačijo, je ta hitrejša. V družbenem in gospodarskem oziru favorizirani nemški kolonisti so neredko vplivali na slovenskega kmeta — sosedo, ko so s prenosom ugodnejšega družbenega in gospodarskega položaja prenašali nanj hkrati tudi svoj jezik.

Danes nemški predeli Vzhodnih Alp so bili v 11. in 12. stoletju po večini prebivalstva še slovenski, v 13. in 14. stoletju so Slovenci tamkaj že manjšina, v 15. stoletju pa se je kompaktnjši nemški kmetijski živelj že približeval pasu, kjer poteka danes slovensko-nemško sosedsvo in slovensko-nemška jezikovna meja.

Nastanek strnjenejše slovensko-nemške sosesčine, mejnega pasu in meje v vzhodnoalpskem svetu je v zvezi s prenehanjem kolonizacije nemškega kmeta med Slovence, do česar je dokončno prišlo v 14. stoletju. Vzrokov za to prenehanje je več. Zemlje, ki jo je krona v visokem srednjem veku s, takó široko radodarnostjo poklanjala, je začelo v 12. stoletju primanjkovati. Ko je ni bilo več, preneha dotok fevdalnih družin iz Bavarske in drugih nemških pokrajin in z njimi dotok nemškega kmetijskega življa. Zvez tega in onih s staro domovino je vedno manj. Vrh tega stare plemiške rodbine, nekdanj močno aktivne v kolonizatorski akciji, po vrsti izumirajo. Velika zemljiška gospostva mnogih

cerkva zapadajo razkroju, ne dobivajo, gospodarsko oslABLJena, od zunaj več novih moči za novo kolonizacijo. Obdrži se le notranja, tako med Nemci kot Slovenci. V pretežno že nemških in ponemčenih predelih jo vodijo tamkaj naseljeni Nemci, asimilirajo polagoma Slovence. Drugod so njeni nosilci Slovenci, ki imajo ponekod tudi dovolj sile, da poslovenijo nekatera območja nemških kmetov med njimi. Večjega dotoka od zunaj v agrarno podeželje pa ni več.

Pač pa je ta močan v mesta, o katerih moremo v naših krajih govoriti v glavnem od 13. stoletja dalje. Mesta, hkrati z novimi rudarskimi in fužinarskimi kraji, postanejo privlačnejše točke za prišleke od zunaj, kot je sedaj ruralno podeželje. V mestih, rudnikih in fužinah se je dalo bolje in z manjšim trudom zaslužiti kot na deželi; v mestih, rudnikih in fužinah je bilo tudi socialne svobode več kot v agrarnem podeželju. Mesta, rudniki in fužine so v gospodarskem dvigu, podeželje je pa tudi pri nas, kot marsikje v Evropi v 14. in 15. stoletju, zgrabila huda gospodarska kriza, ki ga ni napravila privlačnega, ne za kolonista od zunaj, ne za domačega doseljenca. Mesto novih je vedno več pustih naselij, vedno manj je delovne sile, ki uhaja v mesta, rudnike in fužine. K zmanjšanju prebivalstva na deželi pa so pripomogle tudi velike kužne epidemije 14. stoletja, v 15. stoletju pa turški navali.

Obči razvoj v slovensko-nemški ruralni soseščini v Vzhodnih Alpah gre v smeri nekakega izenačevanja, ne samo v družbenem in gospodarskem oziru v pravcu nastajanja občega kmetkega podložniškega stanu, marveč tudi glede narodnostne pripadnosti, vključene v določeno teritorialno območje. V nastajanju je tu pretežno nemško, tam pretežno slovensko etnično območje, v oblikovanju je slovensko-nemško sosedstvo, etnična in narodnostna meja med Slovenci in Nemci.

Značilno je, da se je sosedstvo ustalilo po večini na ozemlju, na katerem so bile za njegovo oblikovanje le v maloštevilnih odsekih merodajne prirodne ovire, na primer visoke gore ali obsežni gozdovi. Sosedstvo in meja med obema narodoma poteka po večini na terenu, ki je po prirodni konfiguraciji in po možnostih gospodarske izrabe takó na nemški kot na slovenski strani v glavnem enak. Podroben študij slovensko-nemške meje in slovensko-nemškega sosedstva v posameznih odsekih nam more razložiti, zakaj je prišlo prav do take meje in do takega sosedstva kot ga v tem ali drugem odseku poznamo še danes. Zemljiški gospod, zemljiško gospostvo, ki je ali ni na svoje ozemlje naseljevalo kmetški živelj od drugod, je v mnogih primerih povzročilo, da je potekla narodnostna meja v njegovem območju takó ali pa drugače. V kolonizaciji aktivne zemljiške gospode in gospostva je razločevati od takih, ki jim do kolonizacije ni bilo. Prometna pota, ki dovajajo in ob katerih se pretaka tuji živelj, pa razni fevdalni sedeži, samostani, rudarski in fužinarski kraji in končno že omenjena mesta s svojimi doseljenci od drugod so zbiralna jedra za neslovenski etnični element, so v določenih odsekih v bližini nastajajoče slovensko-nemške meje vplivala na narodnostno razporeditev.

Najkasneje v 15. stoletju je prišlo do strnjene sosedstva in oblikovanja etničnih in narodnostnih meja med Slovenci in Nemci v vzhodnoalpskem naselitvenem prostoru. Tudi poročila sodobnih piscev nam to potrjujejo. Enako pa tudi izsledki, do katerih smo prišli s pomočjo metodičnih postopkov, apliciranih na vire in podatke raznih vrst, ob proučevanju družbene organizacije, gospodarskih pogojev, prometa, odnosov med mesti in podeželjem, krajevnih in osebnih imen, zemljiške razdelitve, oblik naselij itd. Čas mi ne dopušča, da bi o vsem tem podrobneje razpravljal.

Če na koncu naše poročilo o razvoju in nastanku mejnih sosedstev in meja v tistem delu Evrope, kjer se stikajo Slovani, Germani in Romani

strnemo, bomo v primerjavi z razvojem in nastankom mejnih sosedstev in meja drugod v srednjeveški Evropi mogli ugotoviti zlasti naslednje.

Etnično mejno sosedstvo in meja med Slovenci in Nemci v Alpah ni hkrati tudi državno-politična meja in se po ogromni večini ne naslanja na prirodne faktorje. Ti so pospeševali njen nastanek le v prav majhni meri. Državno-politična meja srednjeveškega imperija na jugovzhodu z mejo med Slovenci in Nemci nikjer ne sovпада. Državna oblast si ni prizadevala, da bi meje svojega območja izenačila z etničnimi mejami. Meja, ki smo ji posvetili našo pozornost pa tudi ni mogoče hkrati meja različnih gospodarskih, socialnih in upravnih območij.

Nastanek mejnega sosedstva med Nemci in Slovenci v Alpah v srednjem veku je izraz in produkt obsežnega gibanja, v katerega so vključeni raznoliki tako kolonizacijski kot narodnostno odtujevalni procesi, narodnostno pridobivanje in narodnostno izgubljanje. Iz kolonizacije in z njo pogojenega mešanega narodnostnega sosedstva je nastalo, ob izenačevanju, tako na eni kot na drugi strani, sosedstvo naselitvenih območij dveh narodov.

Po svojem razvojnem nastajanju ne bomo naše meje in mejnega sosedstva v primerjavi z enakim ali podobnim drugod v Evropi mogli imenovati tako starega kot so taka mejna sosedstva in meje po svojem nastanku, in značaju na primer marsikje drugod v zapadni Evropi. Ne bomo pa našega mejnega sosedstva in meje po drugi strani in z istih vidikov mogli tudi imenovati tako mlade, kot je marsikatero etnično mejno sosedstvo in meja na primer v vzhodni Evropi. Slovensko-nemška meja in sosedstvo se vključuje in je eden odsekov meje in mejnega sosedstva med germanskim in slovanskim svetom v prostoru med Baltikom in Alpami. Po svojem razvoju in nastanku v srednjem veku — kot smo ga skušali prikazati — je pa slovensko-nemško mejno sosedstvo in meja v mnogočem drugačno kot v ostalih odsekih slovansko-germanskega mejnega sosedstva in meje vobče.

Bogo Grafenauer

RAZMERJE MED SLOVANI IN OBRI DO OBLEGANJA CARIGRADA (626) IN NJEGOVE GOSPODARSKO-DRUŽBENE PODLAGE*

1. Zgodovinski viri vsebujejo najstarejša neposredna sporočila o razširjenju Slovanov na zahod in jug šele proti koncu dobe preseljevanja ljudstev: šele v začetku VII. stoletja poročajo o Slovanih v deželi Sorabov med Labo in Saalo, na Češkem in Moravskem, v letih 593 in 595 ob zgornji Dravi in v Vzhodnih Alpah, okrog leta 600 v Istri in Dalmaciji.¹ Le glede na pokrajine ob spodnji Donavi so sporočila starejša in bogatejša,² vendar tudi tu je bila

* Besedilo sporočila (communication) v sekciji za srednjeveško zgodovino (ob obravnavanju referata o »razmerju med Vzhodom in zahodom v visokem srednjem veku«) dne 5. IX. 1955. Besedilu sporočila so dodane opombe, pripravljene že ob sestavi referata avgusta 1955. Povzetek v Riassunti delle Comunicazioni, str. 174—178.

¹ Fredegar, Chronicon IV, 48, 58, 68, 72, 74, 75, 77, 87; Pauli Diaconi Historia Langobardorum IV 7 in 10; pisma papeža Gregorja Velikega, ed. MGH lib. IX. ep. 154, lib. X, ep. 15.

² Tabula Peutingeriana (Venadi Sarmatae nad Dakijo in Venedi med ustjem Donave in Dnjestrom); Jordanes, Getica c. 34—35 (Anti okrog 380); Pseudocezarijevi Dialogi (Sklavini v začetku V. stoletja; prim. Fr. Barišić,

slovanska naselitev v vzhodnih in osrednjih predelih Balkanskega polotoka dokončana šele v začetku VII. stoletja.³

Zato je bilo vprašanje, kdaj in kako so se razširili Slovani po vzhodni polovici Evrope, za zgodovinsko znanost dolgo uganka, ki je ni bilo mogoče rešiti le s pripovedujočimi zgodovinskimi viri. Konec I. stoletja so bili po podatkih Plinija, Tacita in Ptolomeja sicer naseljeni ob Visli med Karpati na jugu ter Finci in Vzhodnim morjem na severu.⁴ Če izvzamemo napade proti Bizancu v VI. stoletju, pa ni bilo nobenega sporočila o bojih, s katerimi bi bila slovanska plemena tako zelo razširila svoje ozemlje. To so bile podlage tako zelo vplivnega prikaza Slovanov v Herderjevih »Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit«: Slovani niso bili »nikdar podjetno vojaško ali pustolovsko ljudstvo kakor Nemci. Nasprotno, tiho so se pomikali za temi napreji in zasedli kraje in dežele, ki so jih ti pustili prazne«, da bi jih »obdelovali in uporabljali kot kolonisti, kot pastirji ali poljedelci... Bili so dobrotljivi, gostoljubni do zapravljivosti, ljubili so podoželsko prostost... To ljudstvo je postalo nesrečno zato, ker si spričo svoje ljubezni do miru in pridnosti pri domačem delu ni moglo nadeti trajne vojaške ureditve«.⁵

Ta podoba je močno vplivala na preiskavo slovanske zgodovine v zgodnjem srednjem veku. V veri, da se temeljne poteze značajev posameznih narodov ne spreminjajo, so v nemškem zgodovinopisju poudarjali nebojevitost Slovanov in njihovo navidezno nesposobnost, da bi si ustvarili samostojne države. Glavne sunke razširjanja Slovanov so datirali šele okrog leta 600 in so ga poskušali razložiti s posegom Obrov v slovanski razvoj. Napredovanje Slovanov do Polabja naj bi bilo rezultat obrskih napadov proti Frankom v letih 562 in 566, njihova naselitev v podonavskih deželah in na Balkanskem polotoku pa naj bi bila zvezana z obrskimi pohodi iz Panonije po letu 567. »Slovani so se naselili v obliki pahljače okrog obrske države, ki je segala od Volge do Donave in od Črnega do Vzhodnega morja«; »pred 567 ni mogel noben Slovan prekoračiti Karpatov ali se naseliti na Češkem«; »ves Balkanski polotok... je bil naseljen po slovanskih kmetih, ki so jim gospodovali in jih izkoriščali nasilni obrski gospodarji«.⁶

Del slovanskih znanstvenikov pa je poskušal — v prepričanju, da je bo-

Kada i gde su napisani Pseudo-Cezarijevi Dialozi, Zbornik radova Vizantološkog instituta SAN 1, 1952, str. 29—51; Jordanes, Getica c. 5 (položaj okrog leta 490); Prokopij, De bello Got. I 27, 2; II 15, 2; III, 14, 30—33; 40, 5; IV 4, 9 (prim. B. Grafenauer, Zgodovinski časopis IV, 1950, str. 26—28, in Historijski zbornik VI, 1953, str. 71—83 z navedbo starejše literature).

³ Prim. poleg starejše literature N. S. Deržavin, Slavjane v drevnosti, Moskva 1945; Tretjakov P. N., Vostočno-slavjanske plemena, Moskva 1948; K. Jazdzewski, Atlas to the Prehistory of the Slavs, I—II, Lodz 1948—49; B. Grafenauer, Nekaj vprašanj iz dobe naseljevanja južnih Slovanov, Zgodovinski časopis IV, 1950, str. 23—126; Paul Lemerle, Invasions et migrations dans les Balkans depuis la fin de l'époque romaine jusqu'à VIIIe siècle, Revue historique CCXI, 1954, str. 265—308.

⁴ Plinius, Natur. historia IV, 97; Tacitus, Germania, c. 46; Ptolemajos, Geogr. III 5, 7; 5, 8.

⁵ J. G. Herder, Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit, IV T., Riga in Leipzig 1791, str. 32—36.

⁶ Prim. E. Schwarz, Die Frage der slawischen Landnahmezeit in Ostgermanien, Mitteilungen d. österr. Instit. f. Geschichtsforsch. 43, 1929, str. 187—260; E. Klebel, Langobarden, Bajuwaren, Slawen, Mitteilungen d. Anthropol. Gesell. in Wien 69, 1939, str. 99—109 (cit. 103); isti, Siedlungsgeschichte d. deutschen Südstens, München 1940, str. 29—30; G. Stadtmüller, Geschichte Südosteuropas, München 1950, str. 88—101 itd. Z redkimi izjemami se podaja v nemški historiografiji ta podoba še danes kot zagotovljeni rezultat zgodovinske kritike.

lezen mogoče z uspehom zdraviti šele, če jo prej spoznamo — predvsem pojasniti, kako je po Herderju očrtani značaj slovanskih ljudstev nastal. V smislu geografskega determinizma je razlagal Peisker ta značaj kot delo slovanske pradomovine v Polesju, kjer je slovansko »nakovalo« sploščilo pod turkotatarskim in germanskim »kladivom«. Njegova konstrukcija tako imenovane »županske države«, v kateri naj bi živeli zaslužnjeni slovenski poljedelci pod obrskim plemstvom v približnem razmerju 10:3, kot vzorca slovanske podložnosti pod Obri je sicer že dolgo zavrnjena.⁷ Ker pa je preiskoval sploh kot prvi znanstvenik gospodarsko-družbene posledice razmerja med Obri in Slovani, je njegova domneva o povsem brezpravnem hlapčevstvu Slovanov pod Obri še danes zelo razširjena, ne glede na to, da je njena podlaga v virih izredno skromna.⁸ To je čutil tudi Lj. Hauptmann in jo je zaradi tega poskusil boljše podpreti z nekaterimi sporočili bizantinskih piscev vsaj za Slovane v Podonavju.⁹

Nasprotno pa je pokazala preiskava slovanskega razširjanja, da so obrski vpliv v tem pogledu močno precenjevali. Tako je pokazala analiza sporočil o boju Hunov in Langobardov v zgornji Šleziji, da so prebivali Slovani v tej deželi že med leti 400 in 453;¹⁰ beg Langobarda Ildegisa okrog leta 540 k Slovanom na današnjem Slovaškem ali Moravskem dokazuje, da so bili v tem času Slovani naseljeni tudi pod Karpati;¹¹ preiskava krajevnih imen na Zgornjem in Spodnjem Avstrijskem je pokazala v zvezi z drugimi poročili o poznejšem razvoju razmerja med Bavarci in Slovani, da je dobilo ozemlje med Wienerwaldom in Linzem svoje slovansko prebivalstvo že sredi VI. stoletja;¹² pogoj za vse to je seveda, da so bili v tem času Slovani naseljeni tudi na Moravskem, Češkem in zelo verjetno tudi v deželi Sorabov. Prav tako so se Slovani naselili že pred prihodom Obrov v Evropo tudi ob spodnji Donavi in do Dona.¹³ Končno poročajo bizantinski viri o vrsti samostojnih slovanskih napadov proti Bizancu, ki so dosegli zelo velik obseg (tako 545—551, 577—583, po 600); najpomembnejše izhodišče slovanskega razširjanja na vzhodni in srednji del Balkanskega polotoka, »Sklavinija« v današnji Vlaški, v obeh najpomembnejših obdobjih naseljevanja (567—583, po 600), ni bilo odvisno od Obrov.¹⁴ Pa tudi tista slovanska

⁷ Prim. zlasti J. Peisker, *Die älteren Beziehungen der Slawen zu Turkotataren und Germanen und ihre sozialgeschichtliche Bedeutung*, Vierteljahrsschr. f. Social- und Wirtschaftsgesch. III, 1905, str. 187—360, 465—533, in *The Expansion of the Slavs*, *The Cambridge Medieval History*, Vol. II, 1913, str. 418—458, 770—784.

⁸ J. Peisker, *Die älteren Beziehungen*, str. 296—300 (Pseudofredegarjevo sporočilo o razmerju Obrov do moravskih Slovanov, sporočilu tako imenovanega Nestorjevega, najstarejšega ruskega, Letopisa o razmerju Obrov do Dulebov).

⁹ Kot najnovejše delo Lj. Hauptmann, *Staroslovenska družba in obred na knežjem kamnu*, Ljubljana 1954, kjer so povzeta tudi starejša dela v obliki polemičnega referata; prim. tudi B. Grafenauer, *Ustoličevanje koroških vojvod in država karantanskih Slovencev*, Ljubljana 1952, str. 9—60.

¹⁰ Lj. Hauptmann, *Seoba Hrvata i Srba*, *Jugosl. istor. časopis* III, 1937, str. 53—58.

¹¹ Prokopij, *De bello Got.* III 35; IV 27, 1—28; prim. B. Grafenauer, *Zgodovinski časopis* IV, 1950, str. 39—40.

¹² Lj. Hauptmann, *Les rapports des Byzantins avec les Slaves et les Avars pendant la second moitié du VIe siècle*, *Byzantion* IV, 1929, str. 162—165; B. Grafenauer, n. n. m., str. 41—42.

¹³ Gl. op. 2.

¹⁴ Prim. razpravi B. Grafenauerja in P. Lemerleja, navedeni v op. 3; k temu še G. Ostrogorsky, *Geschichte d. Byzantinischen Staates*, 1952, str. 59—60, 65, 75—78, 81—85.

plemena, ki so bila v resnici podrejena Obrom, so večkrat razpolagala s precejšnjo samostojnostjo v razmerju do sovražnih sosedov; tako so se mogli vojskovati Slovani ob spodnji Donavi (med 584 in 600) in alpski Slovani (okrog leta 600 in v začetku VIII. stoletja) z Bizantinci, Bavarci in Langobardi brez obrske pomoči ali vmešavanja; ti boji med Furlani in Slovani, doma v »Carniola, patria Sclavorum«, spadajo delno celo v čas, v katerem je langobardski kralj Liutprand (712—744) po besedah Pavla Diakona »vedno z največjo skrbjo varoval mir z Obri«. ¹⁵

To sliko podpirajo tudi rezultati arheoloških izkopavanj, tako glede na postopno spremembo materialne kulture v vzhodni Germaniji od IV. stoletja dalje, glede na razvoj slovanske keramike tako imenovanega »praškega tipa« od V. stoletja dalje na Češkem in v Šleziji, glede na zmanjšanje langobardskih najdb na Češkem in Moravskem od srede VI. stoletja dalje. Z druge strani pa se začenjajo sledovi keszthelyske kulture šele od srede VII. stoletja naprej in spadajo večji del v VIII. stoletje, arheološke sledi obrske kulture v Vzhodnih Alpah in na zahodnem delu Balkanskega polotoka pa so mnogo redkeje kakor v Panonski ravnini in v Slavoniji med Dravo in Savo. ¹⁶

Čeprav torej ne moremo upoštevati neutemeljene domneve Niederleja o močni slovanski naselitvi v ozemlju ob srednji Donavi že sredi V. stoletja, ¹⁷ je vendarle jasno, da je udobna rešitev uganke slovanskega razširjanja s pomočjo obrske vpliva v veliki meri neutemeljena. Pri naselitvi Slovanov v deželah severno od Donave niso imeli Obri nikakršnega deleža; njihov delež pri naselitvi Slovanov v Podonavju pa je zahteval prav tako novo preiskavo.

2. Ta novi pretres vseh poročil v virih o naselitvi Slovanov v Podonavju in o razmerju med Obri in Slovani, ki sem mu posvetil v zadnjih letih več razprav, ¹⁸ je pokazal zelo pisano podobo, ki močno ugovarja običajnemu posploševanju podatkov Pseudofredegarja in prvega ruskega (Pseudonestorjevega) Letopisa. Obrska nadoblast je bila mnogo trša v Panonski nižini, na ozemlju, kjer so bili sami naseljeni, kakor v obrobni predelih; tudi v teh pa so bile pokrajine ob obrskih vpadnih poteh proti zahodu in jugu bolj prizadete kakor druge. Že skromni podatki virov kažejo, da so uživala slovanska plemena v obrobni predelih večjo samostojnost, prav to pa izpričuje tudi že omenjena različna gostota obrskih arheoloških sledov.

¹⁵ Prim. B. Grafenauer, Zgodovinski časopis IV, 1950, str. 62—74 (o poročilih Teofilakta Simokate, VI 1—11, VII 1—5); o alpskih Slovanih Pauli Diaconi Historia Langobardorum IV 37, VI 24, 26, 45, 52, 58 (B. Grafenauer, Ustoličevanje, str. 476-7).

¹⁶ Prim. E. Schwarz, n. n. m., str. 219; J. Korošec, Uvod v materialno kulturo Slovanov zgodnjega srednjega veka, Ljubljana 1952, str. 160—198, in Arheološki sledovi slovanske naselitve na Balkanu, Zgodovinski časopis VIII, 1954, str. 7—26; H. Preidel, Die Anfänge der slawischen Besiedlung Böhmens und Mährens, Gräfelting bei München 1954, str. 41—59 in 80; Beninger, Die Langobarden an der March und Donau, v Vorgeschichte d. deutschen Stämme, hgg. H. Reinerth, II. Westgermanen, Berlin 1940, str. 855.

¹⁷ L. Niederle, Slovanské starožitnosti II/1, Praga 1906, str. 102—173; to naziranje so sicer v novejšem času ne glede na opravičeno kritiko E. Schwarza (op. 6) ponovili Deržavin (op. 3), Tretjakov (op. 3); tu je lokaliziran str. 53 »lacus Mursianus« celo v zgornje Podravje! in Barišić (Prisk kao izvor za najstariju istoriju Južnih Slovena, Zbornik radova Vizantološkog instituta SAN 1, 1952, str. 52—63; prim. kritiko B. Grafenauerja, Historijski zbornik VI, 1953, str. 80—81), vendar dokazov zanj niso bistveno okrepili.

¹⁸ B. Grafenauer, Nekaj vprašanj (op. 3); Novejša literatura o Samu in njeni problemi, Zgodovinski časopis IV, 1950, str. 151—169; Prilog kritici izvještaja Konstantina Porfirogeneta o doseljenju Hrvata, Historijski zbornik V, 1952, str. 1—56; Kronološka vprašanja selitve Južnih Slovanov ob podatkih

Ta položaj se je naravno spreminjal s premikanjem obrskega težišča in pravcev njihovih napadov. Pred svojo naselitvijo v Panoniji so si podvrgli Obri zlasti Ante in Slovene ob spodnji Donavi. Kmalu po letu 567 pa je bilo tega gospostva konec — najkasneje leta 578 so bili zopet svobodni Sloveni in 583 Anti; v začetku VII. stoletja se omenjajo zadnji celo kot sovražniki, katerih se Obri boje. Izven Podonavja so bili Obrom podrejeni do okrog leta 635 le še Bolgari ob Črnem morju, poleg njih pa še Duljebi; preko duljebskega ozemlja je vodila pot k Bolgarom od karpatskih prelazov nad zgorjno Tiso. Sloveni so se spet zvezali z Obri šele okrog leta 583, ko so se zvezali proti njim Bizantinci z Anti; toda tudi po tem je bila obrska oblast nad njimi zelo rahla in se je končala že leta 600; Obri so se morali tedaj odreči nadoblasti nad Sloveni in jih prepustiti bizantinskim napadom. Do padca Sirmiuma (582) je bilo težišče Obrov v južni Panoniji in šele odtlej so se postopno začeli obračati proti zahodu. Prvi znaki te spremembe so mir z Langobardi leta 592 in boji z Bavarci in Franki leta 595/6. Šele od tega časa dalje je obrsko vrhovno gospostvo zajemalo slovanske pokrajine v Vzhodnih Alpah, na Češkem in Moravskem; s slovanskim uporom pod vodstvom Sama pa se je že leta 623 spet končalo. Zahodnemu delu Balkanskega polotoka so gospodovali od naselitve Slovanov (okrog leta 600) do slovanskega upora po brezuspešnem obleganju Carigrada (626). Na vzhodni in južni del Balkanskega polotoka pa so prihajali Obri le ob svojih plenilnih pohodih; pod njihovo nadoblastjo nista bila nikdar.

3. Ustroj tako imenovane obrske države so poskušali v zadnjem času pojasniti Labuda, Preidel in zlasti Kollautz.¹⁹ Labuda in Preidel sta se žal omejila preveč le na zaupanja polno razlago sporočila Pseudofredergarja o razmerju med Obri in Slovani, odlična Kollautzova zbirka poročil virov in arheoloških najdb o Obrih pa boleha na ljubezni do posploševanja: sporočila iz razdobja dvestopetdesetih let so porabljena za sestavljanje ene same enotne podobe, poleg tega jih pa avtor delno dopolnjuje in razlaga z zelo oddaljenimi primeri drugih mongolskih državnih tvorb, ne da bi prej preiskal, v kolikšni meri je to opravičeno. Preidel in Kollautz pri tem brez dvoma podcenjujeta Slovane kot družbeno »dotlej še povsem neizoblikovano maso«.²⁰ Nasprotno pa bi hotela najti pri Obrih že zelo trdno državno organizacijo, saj je vendar le takšna organizacija mogla po njunem mnenju Slovane ohraniti združene.

Prav to pa jima je zakrilo še zelo močne ostanke plemenske organizacije pri Obrih samih. Jedro tako imenovane obrske države je sestavljala zveza nomadskih plemen različnega izvora. Obri so pomenili v njej le relativno večino, bili pa so po vzgledu notranjeazijskih Dzut-Dzutov ali Dziu-Dzienov, iz katerih so verjetno tudi izšli, kot kaganovo pleme v primeri z drugimi sestavnimi deli te zveze plemen nekoliko na boljšem. Ta podreditev ostalih nomadskih plemen pa je bila do srede VII. stoletja vsekakor še lažja kakor

spisa *Miracula s. Demetrii*, Zbornik Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani II, 1955, str. 23—56; prim. op. 3 in G. Labuda, *Pierwsze panstwo slowianskie. Panstvo Samona, Poznan 1949*; P. Lemerle, *La composition et la chronologie des deux premiers livres des Miracula s. Demetrii*, *Byzantinische Zeitschrift* 46, 1953, str. 349—361; A. Burmov, *Slavjanskite napadenija srešču Solun v »Čudesata na sv. Dimitra« i tjahnata hronologija*, *Godišnik na filosof. istor. fakultet na Sofijsk. Univers.* 47/II, 1952, str. 167—215; F. Barišić, *Čuda Dimitrija Solunskog kao istoriski izvori*, SAN, Posebna izdanja CCXIX, 1953.

¹⁹ G. Labuda, n. d., str. 148—193 (vendar prim. moja kritiko v *Zgodovinskem časopisu* IV, 1950); H. Preidel, n. d. (op. 15) in *Awaren und Slawen, Südostforschungen* XI, 1952, str. 33—45, str. 129—178; A. Kollautz, *Die Awaren, Schichtung in einer Nomadenherrschaft, Saeculum* V, 1954, str. 129—178; v teh delih so tudi razmeroma popolni in dobri pregledi starejše literature.

²⁰ A. Kollautz, n. n. m., str. 155.

pri notranjeazijskih zvezah nomadskih plemen. Sicer bi namreč prav tako malo mogli razložiti beg nekaterih manjših plemen konec VI. stoletja pred Turki k Obrom, kakor poskus Bolgarov, da dosežejo okrog leta 630 izvolitev Bolgara za kagana.²¹ Pa tudi sicer je bila v tem času kaganova oblast precej omejena po plemenskih organih. V svojih odločitvah o razmerju do sosedov je bil odvisen od plemenskih poglavarjev; to dokazuje okrog leta 570 prepričanje Bizantincev, da so talci iz rodbin teh poglavarjev važnejši od onih iz kaganove rodbine.²² Beg celega bolgarskega tümena (oddelka 10.000 mož) po neuspehu pri volitvah leta 630 dokazuje, da so v tem času volili novega kagana še vsi člani teh plemen. Osrednja oblast kagana je prišla povsem do veljave le v času vojne. Zato pa je bil odgovoren plemenskim organom za morebitne neuspehe; neuspehom namreč sledi večkrat — tako po letu 626 in po letu 791 — hiter zlom njegove moči.

To trdovratno odpornost plemenske ureditve pri Obrih pojasnjuje dejstvo, da je ostala njihova glavna gospodarska dejavnost nomadska živinoreja »po rodovih in plemenih«.²³ Neenakomerna razdelitev vojnega plena in tributov je sicer podpirala družbeno razslojevanje, vendar pa dolgo ni mogla izpodkopati temeljev te družbene ureditve, ker ni bila povezana z vsakdanjim gospodarskim življenjem nomadskih pastirjev.

Gospodarstvo slovanskih plemen pa je nasprotno označevalo ekstenzivno poljedelstvo (požigalništvo, kopaštvo, orno poljedelstvo z ralom), povezano z živinorejo in lovom.²⁴ Peiskerjeve domneve o vegetarijanstvu Slovanov so že davno odpravljene.²⁵ Plemena tistih Slovanov, ki so se razširili v Podonavje, so bila v primerjavi z germanskimi v istem času sorazmerno majhna in so se združevala v večje zvez plemen do konca VI. stoletja le za krajši čas. Njihov družbeni razvoj dotlej še ni dosegel tiste razvojne stopnje, ki bi pomenila spricho zadostnega notranjega razslojevanja trdne temelje večjih plemenskih zvez ali organizmov. Ta slika bizantinskih virov je pa vendarle daleč od tega, da bi mogli gledati v Slovanih le »povsem neizoblikovano maso« ali celo le »rahle združbe naselbin«. V primerjavi z bizantinsko državo je bila vendar vsaka plemenska organizacija rahla in slaba. In le v tej perspektivi je mogoče presojati ta poročila. Gledanju Kollautza in Preidela ugovarja tako obseg slovanskih napadov proti Bizancu kakor tudi Samova zmaga nad Franki. Povsem nemogoče je bilo, da bi mogel en sam samcat mož v kratkih letih ustvariti iz rahlih združb naselbin vojsko, ki je bila kos frankovski vojski.

4. Vpliv Obrov, ki so s svojo nadoblastjo združili del slovanskih plemen za daljši čas v napad proti Bizancu, pomeni vsekakor bistveno potezo slovanske osvojitve Balkanskega polotoka in Vzhodnih Alp. Obrski napadi do Carigrada, v Dalmacijo, Italijo in proti zahodu so podpirali napredovanje slovanskih ple-

²¹ Fredegar, *Chronicon*, IV, 72.

²² Menander, *Fragmenta* 33, ed. Dindorf (*Hist. graec. min.* II), str. 69.

²³ Prim. A. Kollautz, n. n. m., str. 160—161; B. Grafenauer, *Zgodovinski časopis* IV, 1950, str. 91—97.

²⁴ B. Grafenauer, n. n. m., str. 97—111, z navedbo druge literature in virov, in *Ustoličevanje*, str. 436—467.

²⁵ Prim. op. 8; E. Berneker, *Slavisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg 1908—1913 (žal nedokončan), podaja v marsičem povsem drugačno podobo kakor Peisker (le kot svojevrstno zanimivost navajam, da Peisker pri svojem dokazovanju, da so Slovanom izrazi za »govedo«, »krava« tuji — »nuta«, »skot« — ne omenja skupnih slovanskih izrazov »govedo«, »krava«, »byk«, ki niso takšne izposojenke; tudi njegova izvajanja o »mleku«, »tvarogu« in »mlezu« — le zadnji izraz naj bi bil domač, slovanski —, o znameniti »etimološki triadi«, ki jo je Peisker primerjal po njenem pomenu za slovansko prazgovodovino s pomenom Tacitove Germanie za Gerniane, so neutemeljena).

men. Kljub temu pa ta nadoblast ni prizadela slovanskega plemenskega ustroja. Slovani niso bili kot hlapci razdeljeni med obrske gospodarje, marveč so bila le slovanska plemena poživljena kaganovi nadoblasti. To razmerje kaže različne variante od resnične zveze proti zunanjim sovražnikom (kakor pri Slovanih ob spodnji Donavi) do popolne brezpravnosti nasproti obrskim plenilcem (Anti okrog leta 560, Duljebi).

Enako kakor Gepidi so morali sestavljati Slovani velik del obrske vojske in se bojevati za Obre. Bizantinski viri opisujejo več primerov te vrste, najjasnejšega vsekakor ob obleganju Carigrada leta 626, ko so morali napadati mestno obzidje »goli slovanski pešci« pred Obri, zavarovanimi z oklepi.²⁶ Veliko število slovanskih vojščakov dokazuje, da pri tem ni bila udeležena le tanka plast Slovanov, kakor je domneval Preidel,²⁷ marveč vsi člani plemen; pred Carigradom so se udeleževale boja celo slovanske žene.²⁸ Slovani so morali Obrom prepuščati tudi najboljši del vojnega plena in plačevati tribut.²⁹

Nasprotno pa so ohranili svoje lastne plemenske poglavarje. Domnevi Kollautza in Preidela, da so jih zamenjali Obri, imenovani po kaganu, ugovarjajo značilne slovanske volitve in ustoličevalni obredi iz poznejšega časa pri Rusih, Čehih in Južnih Slovanih; v temeljnih potezah so med seboj jasno sorodni in se jih potemtakem obrsko gospostvo ni dotaknilo; njihov najpoznejši primer je še dolgo časa predstavljalo znano ustoličevanje koroških vojvod.³⁰

Potemtakem ni mogoče govoriti o splošnem slovanskem hlapčevstvu nad Obri, marveč le o obrsko-slovanski plemenski zvezi. Seveda pa je jasno, da so imeli Obri v tej zvezi višji položaj in odločilno vlogo.³¹ Za drugačen sprejem Slovanov v okvir svojega političnega organizma tudi obrska družbena struktura pred sredo VII. stoletja sploh še ni dozorela. To dokazuje celo razmerje Obrov do ujetnikov, navlečenih iz Balkanskega polotoka, iz katerih se je razvilo — tako nas podučujejo *Miracula s. Demetrii* — do srede VII. stoletja novo pleme.³²

Razmerje nomadskih pastirjev do poljedelcev pa je skrivalo — tako kažejo primeri iz Notranje Azije — od vsega početka grozečo kal smrti za to povezavo. Prav neustaljenost in razlike v obrskem razmerju do posameznih plemen so namreč omogočale, da so poskušali spraviti Obri Slovane v posameznih okoliših ali posameznih priložnostih v hlapčevski ali temu podoben položaj.

Vendar je bilo to omejeno v pretežni večini na obrske plenilne pohode proti Slovanom ali na skupne vojne pohode proti drugim. Pokrajine, v katerih so bili naseljeni Obri oziroma Slovani, so bile namreč večji del jasno ločene druge od drugih, kajti nomadsko pastirstvo se da težko združiti v istem okolišju s poljedelstvom. Jedro Obrov je živelo v Panonski ravnini, ki je dobila svoje slovanske prebivalce večinoma šele po letu 800.³³ Slovani pa so prebivali v obrobem pasu, kjer so živeli med njimi le majhni in redki obrski oddelki (leta

²⁶ *Chronicon paschale*, ed. Bonn, str. 719; B. Grafenauer, *Zgodovinski časopis* IV, 1950, str. 78.

²⁷ H. Preidel, *Die Anfänge*, str. 86—87.

²⁸ B. Grafenauer, n. n. m., str. 78.

²⁹ B. Grafenauer, n. n. m., str. 114—115; nasprotno pa je uporaba sporočila Mihaela Sirskega (gl. J. Marquardt, *Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge*, 1903, str. 482) po Kollautzu, n. n. m., str. 157, za Slovane pogrešna; pri tem sporočilu gre za ponudbo Obrov bizantinskemu in ne slovanskemu prebivalstvu.

³⁰ B. Grafenauer, *Ustoličevanje*; prim. Lj. Hauptmann, op. 9, in *Historische Zeitschrift* 178, 1954, str. 553—556.

³¹ Prim. F. Grenard, *Annales d'histoire économique et sociale* III, 1931, str. 563—567.

³² *Miracula s. Demetrii* II, 5.

³³ B. Grafenauer, *Zgodovinski časopis* IV, 1950, str. 118—121.

791 so Franki ujeli v obrski utrdbi — »uualum« imenovani — v porečju zgornje Save le 150 Obrov).³⁴ Te okoliščine torej zabranjujejo misel na stalno hlapčevsko razmerje Slovanov do sloja obrskih gospodarjev; gre le za prehodno brezpravnost slovanskih kolektivov v razmerju do obrskih čet, ki so prišle na plen.³⁵

5. Vendar tudi tega ni mogoče pretiravati. Sporočil obeh glavnih prič o tem razmerju, Pseudofredegarja in najstarejšega ruskega Letopisa, namreč ni mogoče niti posploševati, niti sprejemati brez kritike. Ze Vernadsky in Gracijansky sta po pravici opozorila, da nosi sporočilo drugega vira izrazito legendarni značaj in je delno — glede na obrsko telesno velikost — dokazano napačno.³⁶ Pri Pseudofredegarju pa je pokazala primerjava njegovega poročila s podatki bizantinskih virov, da ni mogoče dvomiti le o zanesljivosti tistega dela njegove vsebine, ki pripoveduje o vlogi Slovanov v obrski vojski. To tudi ni slučajno. Saj so mogli le o tem pripovedovati frankovski vojščaki piscu po svoji lastni izkušnji. Sporočila o siceršnjem razmerju med Obri in Slovanu pa nasprotno odsevajo le izrazito legendarne govornice v oddaljenih frankovskih pokrajinah,³⁷ ki so jih uporabljali tudi drugod v starem zgodovinopisju od Herodota dalje³⁸ za razlago podobnih uporov. Ta sporočila jasno nasprotujejo sporočilom bizantinskih virov o položaju Slovanov na Balkanskem polotoku in Pavla Dijakona o položaju alpskih Slovanov, pa tudi rezultatom preiskave lobanj v slovanskih grobiščih, kjer nastopajo mongoloidi zelo redko;³⁹ sistematično bastardiziranje Slovanov po Obrih, kakršnega opisuje Pseudofredegar, bi moralo vsekakor zapustiti povsem drugačne sledi.

Tudi vsi drugi podatki virov, uporabljeni pri dokazovanju splošnega slovanskega hlapčevstva Obrom, so se izkazali kot nezadostni za izvedbo tega dokaza. Tako gre pri poročilih, s katerimi je poskušal dokazati Hauptmann sistematično razseljevanje in mešanje slovanskih plemen z Obri, brez izjeme le za plenilne pohode v predele izven njihovega vrhovnega gospostva, kjer so podobno Obrom ob svojih pohodih delali tudi Slovani.⁴⁰ Enako je mogel uporabiti Kollautz passauski falzifikat iz X. stoletja (in ne iz leta 824) le zaradi napačne razlage njegove vsebine za dokazovanje o načinu obrskega gospostva nad Moravsko; tam sta namreč tako Mojmir in tudun kakor tudi Avaria in Moravia postavljena drug ob drugega in ne, kakor meni, identificirana med seboj.⁴¹

³⁴ Pismo Karla Velikega Fastradi iz leta 791; MGH, Ep. IV, 528, št. 20.

³⁵ To mnenje sprejema tudi Lj. Hauptmann, Staroslovenska družba, str. 90.

³⁶ N. Gracijansky, Slavjanskoe carstvo Samo, Istoričeskij žurnal, 1943, št. 5—6, str. 41—47; G. Vernadsky, The Beginnings of the Czech State, Byzantion XVII, 1944—1945, str. 315—328; mnenje Labude (n. d., str. 183—184), da gre pri tem sporočilu za Dudlebe na srednjem Štajerskem, je neutemeljeno (prim. B. Grafenauer, Zgodovinski časopis IV, 1950, str. 88—89).

³⁷ Podobno je bilo vendar tudi še v XV. in XVI. stoletju z govoricami o Turkih v Srednji Evropi, danes poznani dokumenti pa kažejo v tem pogledu povsem drugačno podobo!

³⁸ Herodot IV, 2—3.

³⁹ Prim. I. Schwidetzky, Die Rassenkunde der Altslawen, Stuttgart 1938; T. A. Trofimova, Kraniologičeskie danye k etnogenezu zapadnih slavjan, Sovjetskaja etnografija 1948, št. 2, str. 39—61; B. Škerlj v J. Kastelic—B. Škerlj, Slovanska nekropola na Bledu, Ljubljana 1950, str. 93; F. Ivaniček, Staroslovenska nekropola u Ptujju. Rezultati antropoloških istraživanja, Ljubljana 1951, str. 81—90.

⁴⁰ B. Grafenauer, Zgodovinski časopis IV, 1950, str. 115.

⁴¹ A. Kollautz, n. n. m., str. 157; prim. K. Uhlirz, Die Urkundenfälschung zu Passau im zehnten Jahrhundert, Mitteilungen d. Instit. f. österr. Geschichtsforsch. III, 1882, str. 177—228; prizadeto mesto se glasi: »simul etiam Tutuno

6. V tem razvoju je tudi zelo lahko razložiti zlom obrsko-slovanske plemenske zveze po letu 620.⁴² Padec Balkanskega polotoka in Vzhodnih Alp v slovanske roke je na slovanski strani izpodkopal prejšnjo skupnost teženj Obrov in Slovanov. Že med boji in po njihovi naselitvi jih je zajel tudi hitrejši družbeni razvoj, ki ga je mogoče precej jasno dokazati pri alpskih Slovanih⁴³ in ki je polagoma ustvaril temelje za večje plemenske tvorbe. Obri pa so se poskusili, potem ko je s padcem bizantinske oblasti nad Balkanskim polotokom odpadel bizantinski plen, odškodovati s plenjenjem Slovanov. Ta položaj je nujno privedel do slovanskih uporov, ki so do okrog leta 630 za vselej uničili dotedanjo obrsko moč. Na zahodu je prišlo leta 623 do upora pod vodstvom Sama s težiščem na Češkem, ki je zajel tudi Karantanijo (Labuda je prezrl pri svojem dokazovanju drugačnega mnenja, da je to mogoče dokazati tudi brez podatkov v *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*; pa tudi temu viru ni v vsem pravičen).⁴⁴ Vprašanje Samovega izvora je po moji sodbi neresljivo.⁴⁵ Verjetno v isti čas spada tudi naselitev Hrvatov iz Bele Hrvatske v Hrvatsko ob Jadranskem morju, ki je izzvala upor Slovanov na zahodnem delu Balkanskega polotoka. Njeno enačenje z bolgarskim uporom leta 635 pod Kuvratom, ki ga je predložil Grégoire, je bilo od več strani odklonjeno z dobrimi razlogi.⁴⁶ Končno je sledil brezuspešnemu obleganju Carigrada po letu 626 upor preostalih Slovanov na Balkanskem polotoku in Bolgarov ob Črnem morju (635), na težke posledice tega neuspeha v razmerju med nomadi v Panonski ravnini pa kaže ločitev Bolgarov pod Alciokom od Obrov. Nikdar več niso spravili Obri pod svojo nadoblast vseh tedaj izgubljenih pokrajin.

necnon Moimaro ducibus et optimatibus exercitibusque plebis Hunie, que et Avaria dicitur, atque Maravia... in prefatis regionibus Hunia, quae et Avaria appellatur, sed et Maravia, provinciarum quoque Pannonie sive Mesie».

⁴² B. Grafenauer, *Zgodovinski časopis* IV, 1950, str. 121—123.

⁴³ B. Grafenauer, *Ustoličevanje*, str. 467—505; prim. tudi M. Kos, *Zgodovina Slovencev od naselitve do petnajstega stoletja*, Ljubljana 1955, str. 77—89.

⁴⁴ Labuda, n. d., str. 30—51, 132—136; prim. k temu moje pripombe v *Zgodovinskem časopisu* IV, 1950, str. 152—160.

⁴⁵ Po moji sodbi je namreč v tem pogledu Pseudofredegarjevo sporočilo tendenčno in nezanesljivo (n. n. m., str. 165—168), čeprav seveda *Conversio* ne dovoljuje nikakršnega dokazovanja proti njemu v korist Samovega slovanskega izvora; zadovoljiti bi se morali pač s previdno formulacijo F. Lota (*Naissance de la France*, 1948, str. 97), da je Samo »osebnost neznanega izvora, iz katere je napravila legenda frankovskega trgovca«.

⁴⁶ H. Grégoire, *L'origine et le nom des Croates et Serbes*, *Byzantion* XVII, 1944—45, str. 88—118, in XXII, 1952/53, str. 356; to datiranje so sprejeli K. M. Setton (*The Bulgars in the Balkans and Occupation of Corinth in the seventh Century*, *Speculum* 25, 1950, str. 503, 510, 532), F. Dölger-Schneider (*Byzanz*, 1952, str. 75), P. Lemerle (v obeh navedenih razpravah) in A. Kollautz (n. n. m., str. 140; vendar datira str. 145 upor kljub temu drugače); odklonili pa so ga B. Grafenauer (*Historijski zbornik* V, 1952, str. 45—50), A. Maricq (*Notes sur les Slaves dans le Péloponnèse et en Bithynie et sur l'emploi de »slave« comme appellatif*, *Byzantion* XXII, 1952/53, str. 343—347), G. Ostrogorski (n. d., str. 85, op. 2), F. Barišić (*Čuda Dimitrija Solunskog*, str. 132—134) in V. Beševliev (*Zur Deutung und Datierung der protobulgarischen Inschrift von Madara, Bulgarien*, *Byzantinische Zeitschrift* XLVII, 1954, str. 120—122).

PROBLEM BOGUMILSTVA V BOSNI

Premda heretička »Crkva bosanska« — sa svojim nosiocima, redovnicima koji se naprosto nazivaju kršćanima (»krstjani«), i svojom »bosanskom vjerom«, kako je naziva jedan službeni dubrovački izvor — ispunjava gotovo tri puna stoljeća bosanske povijesti u Srednjem vijeku, pa joj, štoviše, daje osnovno obilježje i njezin pravi smisao, ona ipak predstavlja i danas još jedan od onih problema historijske nauke, koji se teško rješavaju. Značajna je pojava već sama po sebi, da veliki pokušaji sinteza, koje su posljednjih godina poduzeli Runciman, Obolensky, Puech i Borst — da navedem samo najvažnije — pokazuju upadljivu suzdržljivost prema »bosanskoj herezi« ili je tek sasvim površno dodiruju.¹ Pitanje mjesta, što toj herezi pripada unutar velikog pokreta dualističkih sekta na Istoku i Zapadu od sredine X. stoljeća dalje, redovito se zaobilazi, a u svakom slučaju ostavlja bez odgovora, koji bi mogao donekle zadovoljiti. Pa ipak je »Crkva bosanska« jedina heretička zajednica, koja je već davno prije husitskog pokreta — a u nekom pogledu i dosljednije od njega — dobila obilježje jedne izrazito državne crkve i tako postala jedan od najvažnijih činilaca u sveukupnom političkom razvoju svoje zemlje.

I.

Moglo bi se gotovo reći, da srednjovjekovna povijest Bosne počinje i završava s pojavom one heretičke crkve, koja se po toj zemlji prozvala i koja pokazuje sve bitne osobine jedne narodne crkve. Tek pri kraju XII. stoljeća — dakle u doba, kad je pokret katara na Zapadu već izgubio svoj prvobitni karakter i zbog dogmatskih se razmimoilaženja zauvijek rascijepio — obaviještena je Rimaska kurija o tome, da su se katari ili paterani, kako je ona ove heretike tada nazvala, pojavili također u Bosni. Već tom prilikom povezana je njihova pojava najtješnje s domaćim redom (religio, societas fraternitatis) »krstjana«, opstojnost kojih je prvi put zasvjedočena jednim natpisom vjerojatno iz g. 1182/3. i kojima je vladar, ban Kulin, pružio — kao njihov »patronus« — svoju zaštitu. Taj je prvi dodir Rimske kurije s budućim nosiocima »bosanske hereze« postigao g. 1203. vrhunac u jedinstvenoj abjuraciji bosanskih redovnika, koja usto sadržava također prve izvorne podatke o njihovom načinu života, a donekle i njihovim religioznim nazorima.² Premda se čini, da pojedini članci toga dokumenta, u mnogom pogledu neobična, pružaju neizravnu potvrdu za optužbu zbog pristajanja uz dualističko učenje, ipak taj dokumenat sadrži u cijelosti samo obaveze praktičke i organizacione prirode, a nipošto ne dogmatičke. Više podataka u suvremenim izvorima govori također u prilog vjerojatnosti, da je katolička »ecclesia bosnensis« sve do g. 1232/3. primala svoju hijerarhiju, s izabranim biskupom na čelu, iz reda »krstjana«.

¹ Steven Runciman, *The Medieval Manichee. A Study of the Christian Dualist Heresy.* Cambridge 1947 (franc. prijevod 1949).

Dmitri Obolensky, *The Bogomils. A Study in Balkan neo-manichaeism.* Cambridge 1948.

Henri-Charles Puech, *Cosmas le Prêtre et le Bogomilisme. (Le traité contre les Bogomiles de Cosmas le Prêtre. Travaux publiés par l'Institut d'Études slaves XXI, Paris 1945.)*

Arno Borst, *Die Katharer. Schriften der Monumenta Germaniae historica 12, Stuttgart 1953.*

² A. Theiner, *Vetera monumenta Slavorum meridionalium historiam illustrantia I, Rim 1863, str. 20.*

U tridesetim godinama XIII. stoljeća Rimska je kurija poduzela uzaludni pokušaj, da bosansku herezu definitivno uništi — najprije temeljitom reorganizacijom »ecclesiae bosnensis«, zatim uvođenjem inkvizicije dominikanaca, pri čem se nije uzmaklo ni pred primjenom lomače — jedan jedini put u bosanskoj povijesti — i naposljetku križarskom vojnom, koju je pokrenula s pomoću ugarskog kralja i hrvatskog hercega. Jedini trajni rezultat ovih nastojanja bilo je naprotiv povlačenje katoličke crkve s bosanskog područja i preseljenje biskupa i kaptola »ecclesiae bosnensis« u susjednu Slavoniju. Nikad više nije se taj biskup vratio natrag u nekadašnju svoju dijecezu, a djelatnost katoličkoga klera ograničila se otada na neke pogranične krajeve Bosne.³

Upravo iz toga vremena potječu svjedočanstva Rajnerija Sachonija (1250),⁴ priora ugarskih dominikanaca Suiberta (1259)⁵ i Anzelma iz Alessandrije (oko 1270)⁶ o postojanju »ecclesiae Sclavoniae«, a Suibert, kao razmjerno najpouzdaniji među njima, tvrdi upravo izričito, da heretička crkva »in Bosnia et Dalmacia... ecclesia Sclavoniae nuncupatur«. Bila je to heretička »Crkva bosanska«, koja se pod tim imenom spominje doduše tek poslije g. 1322. u ispravama bosanskih vladara, ali se tada već pojavljuje s potpuno razvijenom organizacijom i izrazito političkim značenjem.⁷ Ta redovnička crkva, naime, nastupa tada kao zaštitnik visokog plemstva i čuvar njegovih opsežnih vlastica. »Crkva bosanska« nije ni tada ništa izgubila od svog utjecaja, kada je katolicizam, oslonjen na moć ugarsko-hrvatskih kraljeva iz kuće Anjou, poslije g. 1340. opet jednom pokušao da se u Bosni čvršće ukorijeni. Taj put je redovnička crkva »krstjana« trebala, prije svega, da bude polako i postepeno potisnuta miroljubivom djelatnošću jednoga prosjačkog reda — minorita, kojima je Rimska kurija prvi put na kraju XIII. stoljeća povjerila »officium inquisitionis« i u Bosni. Međutim, njihova vikarija, koja je s vremenom obuhvatila sve prostranije krajeve na evropskom Jugoistoku kao područje svoje misije i povrh toga oskudijevala stalno na radnicima, mogla je postići tek skromne uspjehe protiv »Crkve bosanske«, koja se u jednoj vladarskoj ispravi iz početka sedamdesetih godina XIV. stoljeća naziva naprosto »crkvom božjom«.⁸

Pošto se vlast bosanskih vladara upravo u XIV. stoljeću proširila na znatne dijelove srpske države, bosanski su »babuni« — kako srpski izvori nazivaju bogumile općenito, a bosanske heretike napose — stupili bliže u vidokrug pravoslavne crkve.

Spomenute okolnosti, koje su za daljnji razvoj »Crkve bosanske« imale u mnogom pogledu odlučno značenje, pridonijele su, da od kraja XIV. stoljeća

³ O svemu tome vidi pobliže: J. Šidak, »Ecclesia Sclavoniae« i inkvizicija dominikanaca u Bosni, Zbornik Filozofskog fakulteta u Zagrebu III, 1955.

⁴ Prema rukopisu Metropolitanske knjižnice u Zagrebu iz kraja XIII. stoljeća izdao nanovo D. Kniewald u raspravi: O vjerodostojnosti latinskih izvora o bosanskim »krstjanima«, Rad JAZU 270, Zagreb 1949.

⁵ Poglavlje o djelatnosti dominikanaca nanovo je otisnuo N. Pfeiffer, Die ungarische Dominikanerprovinz von ihrer Gründung bis zur Tatarenverwüstung 1241—1242, Zürich 1913, str. 146, odakle sam ga i ja prešampao u svojoj raspravi, navedenoj u bilj. 3.

⁶ Antoine Dondaine O. P., La hiérarchie cathare en Italie II. Le Tractatus de hereticis d'Anselme d'Alexandrie, Archivum Fratrum Praedicatorum XX, Rim 1950.

⁷ Isprave iz körmenskog arhiva u Ugarskoj, naročito važne u tom pogledu, objelodanio je u originalu i njemačkom prijevodu L. Thallóczy, Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter, Leipzig 1913; usp. također faksimile u Glasniku Zem. muzeja XVIII, 1906.

⁸ O djelatnosti franjevacu u Bosni i susjednim zemljama vidi pobliže: J. Šidak, Franjevačka »Dubia« iz g. 1372/3. kao izvor za povijest Bosne, Istoriski časopis V, Beograd 1954/5.

pritječu sve obilatije vrela, važna za njezino objašnjenje. Tek iz toga vremena potječu prvi očuvani spisi »Crkve bosanske«, koji se doduše sastoje uglavnom samo od evanđeoskih tekstova na crkvenoslavenskom jeziku i prema tome ne pružaju neposredan uvid u njezino učenje i obrede, ali su zbog svoga razmjerno znatnog broja i poneke svoje osebujnosti neobično dragocjeni.⁹ Iz franjevačkih redova potječu dva latinska spisa, od kojih tzv. »Dubia« bosanskog vikara iz g. 1372/3. prinosе osvjetljenju vjerskih odnosa u zemlji i od njih prouzrokovanih teškoća u životu konvertita, a kraći spis sadržava prvi konkretni popis pojedinih »errores hereticorum bosnensium«. ¹⁰ U srpskoj pravoslavnoj crkvi uneseni su tada u tri sačuvana rukopisa njezina sinodika — u različito vrijeme — članci, u kojima se heretici iz Bosne i Zahumlja proklinju kao neprijatelji kršćanske crkve. Među njima se poimenično spominju ban Stjepan II. (umro g. 1353.), vlastelin Vljaj Dobrovojević (svjedok na dvjema ispravama iz g. 1354. i 1367.) i poglavar »Crkve bosanske« Rastudije (zasvjedočen g. 1393. kao živ).¹¹

⁹ Najbolji pregled tih rukopisa — iako on nije potpun — dao je V. V r a n a u Poviesti hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine I, Sarajevo 1943, str. 794 do 822. — Osim Kopitarova bosanskog evanđelja (v. bilj. 19) nisu u tom pregledu uzeta u obzir ni dva fragmenta, sačuvana u Monteprandone, o kojima su u Archivu für slav. Phil. XXVII, 1905, 79—91, izvijestili L. Thallóczy i V. Jagić. Doduše, premda Jagić — kao i Lj. Stojanović (ib. 89) — smatra fragmenat B, prema »nesumnjivo bogomilskom karakteru« njegova pisma, također po sadržaju vjerojatno »bogomilskim«, on ipak konstatira, da se iz njegova teksta ne može ništa pravo razabrati. Uza sve to kaže, da oba fragmenta ne sadrže neke sastavne dijelove biblije, nego »homiletske ili katehetske tekstove, možda čak bogomilskog sadržaja, koji su jedinstveni i ne mogu se ni na koji način nadomjestiti...« (86). Iz Bosne ih je donio poznati inkvizitor Jakov de Marchia, koji je ondje boravio u 30-im godinama XV. stoljeća, pa Jagić i stavlja postanak tih fragmenata u prvu polovicu istog stoljeća (89). — U Vraninu prikazu previden je najzad još jedan rukopis bosanskog porijekla, koji se čuva u mletačkoj Marciani i koji je još 1894, sa znatnim nedostacima, opisao Dom. Ciampoli, I codici paleoslavi della R. Biblioteca nazionale di San Marco. O Apokalipsi, koja se uz ostalo nalazi u tom rukopisu, pisao je u vezi s rukopisom »krstjanina« Radoslava V. Jagić u Analecta romana, AfsIph XXV, 1903, ali rukopisu u cijelosti nije obratio pažnje. Rezimirajući ovdje rezultate moje rasprave: Marginalija uz jedan rukopis »Crkve bosanske« u mletačkoj Marciani, Slovo 6—7, 1957, smatram osobito značajnom činjenicu, da taj rukopis, koji nije potpuno sačuvan, sadržava do početka Pavlove poslanice Židovima sve one tekstove, koji se nalaze u Hvalovu rukopisu i da su oni, štoviše, svrstani u njemu istim redosljedom. Hvalov rukopis prestaje dakle biti izuzetkom među spisima »Crkve bosanske«, a kako je mletački rukopis, osim toga vrlo pomnivo napisan i bogato ukrašen, pa je od svih bosanskih rukopisa po svojim unutrašnjim i vanjskim obilježjima najsrodniji Hvalovu, ne će se više moći održati pretpostavka A. Solovjeva, da je Hvalov rukopis samo neka slučajna pojava i plod časovitog kompromisa s katoličkom sredinom, u kojoj je tobože nastao. Kao i rukopis »krstjanina« Hvala, mletački rukopis pruža daljnji dragocjeni dokaz za neispravnost Solovjevljeva mišljenja o dualističkim tragovima u bosanskim rukopisima i potkrijepljuje zaključak Račkoga o približavanju »Crkve bosanske« učenju i običajima službenoga kršćanstva.

¹⁰ Najbolje izdanje kod Kniewalda, o. c., str. 46—53 i 58/9. Neke dopune tekstu »Dubia« pogl. u mojoj raspravi, navedenoj u bilješci 8.

¹¹ O srpskom sinodiku pogl. najpotpunije A. Solovjev, Svedočanstva pravoslavnih izvora o bogomilstvu na Balkanu, Godišnjak Istoriskog društva BiH V, Sarajevo 1953, str. 44—68. — Usp. također V. Mošin, Čirilski rukopisi Jugoslavenske Akademije I, Opis rukopisa, Zagreb 1955, str. 59—61. Premda se u glavnim zaključcima suglašava s mišljenjem Solovjeva, Mošinu se zbog podatka o vječnoj pamjati »Savi jeromonahu« u zagrebačkom rukopisu »ne čini vjerojatnom« pretpostavka Solovjeva o drugoj redakciji toga sinodika, koja

U razdoblju agonije bosanske države — koja je potrajala više desetljeća, napredujući nezadrživo od kraja XIV. stoljeća pod sve osjetljivijim pritiskom turske moći i istodobnoga unutrašnjepolitičkog rasula — »Crkva bosanska« sačuvala je svoj politički utjecaj neoslabljen, pa se to naročito odrazilo u aktima dubrovačke kancelarije. Tome izvanredno bogatom izvoru dugujemo zahvalnost prije svega zbog boljeg poznavanja karaktera i organizacije bosanskih »krtjana« (redovnici, regullantes, religiosi, patareni u užem smislu te riječi, t. j. kao staleška oznaka za razliku od svjetovnih lica)¹² Njihov poglavar, nazivan u narodnom govoru »djedom« (didom) — kako se još nedavno običavalo nazivati pravoslavne episkope u Srbiji i Makedoniji, a u nešto starije vrijeme i biskupe kod bugarskih katolika¹³ — vrši također biskupsku čast pa se u sačuvanim izvorima prvi put na početku XV. stoljeća izričito obilježava kao »episkup« i »padre spirituale de la glexia... di Bosna«. Uz njega su, kao »domini maiores christianorum«, stajali viši »gosti« i niži »starci«, koji su svi, kao »strojnici« (u značenju administratores), pripadali redu »krtjana«. Unatoč brojnim podacima u izvorima uzalud ćemo tragati za nazivima »perfecti« ili »electi« — kao i »credentes« — u »Crkvi bosanskoj«, a i njezina organizacija, koja je ovdje ukratko ocrtana, razlikuje se u biti od unutrašnje izgradnje katarskih crkava u XII. i XIII. stoljeću.

Kao što se to dogodilo već u XIII. stoljeću, »Crkva bosanska« je i na početku XV. stoljeća bila izložena opasnosti novih križarskih vojna, koje su usto ugrožavale također političku samostalnost i teritorijalnu cjelovitost zemlje.

bi pripadala vremenu kralja Vladislava i arhiepiskopa Arsenija. »Nesigurnim« pak smatra zaključak Lj. Stojanovića, prema kojemu je treća redakcija sinodika (pljevalski rukopis) iz početka XV. stoljeća. — Podatak o Vlahu (Vlaju) Dobrovojeviću, koji se osim navedenih isprava spominje i u jednoj nedatiranoj ispravi iz početka 70-ih godina (usp. J. Šidak, O vjerodostojnosti isprave bosanskog bana Tvrtka Stjepanu Rajkoviću, Zbornik Filozofskog fakulteta II, Zagreb 1953), nesumnjivo dokazuje, da dečanski rukopis srpskog sinodika nije stariji od 70-ih godina XIV. stoljeća. Istom stoljeću pripada i manje poznati, ali u dva, među sobom potpuno neovisna, izvora spomenut Vlah Opanković (usp. Šidak, Današnje stanje... bilj. 36). S obzirom na ta dva podatka, kao i činjenicu, da se Rastudije g. 1393. spominje kao suvremenik, smatram da se prokletstvo, koje sinodik izriče nad banom Stjepanom, odnosi na Stjepana Kotromanića (1322-53), a ne na Kulinova sina (Solovjev) niti bana Stjepana iz 1290—1302 (Mošin).

Prema tome, dečanski i zagrebački rukopis potječu iz kraja XIV. stoljeća — drugi je, prema Mošinu, »najvjerojatnije iz devetog decenija XIV. vijeka« (60) — a plevaljski se može napokon s pomoću vodenih znakova datirati u »posljednja dva decenija XIV. vijeka« (Mošin u »Slovu« 6—7, 1957).

¹² Dokazuje to, uz ostale primjere, naročito podatak iz zaključka dubrovačkog Vijeća umoljenih od 27. VI. 1403. (Ref. 32, fol. 154), da se obdare »patareni seu regullantes sette Bosne«, koji su došli u Dubrovnik s vojvodom Pavlom Klešićem. Pritom ne govori protiv gornjeg zaključka činjenica, da je pisar prečrtao riječi: seu regullantes (prema obavještenju asistenta Filozofskog fakulteta u Zagrebu J. Lučića). Ni K. Jireček, koji je u Historiji Srba (u Radonićevu prijevodu II, 1952, str. 277, bilj. 116) prvi upozorio na taj podatak, nije posumnjao u njegovu pouzdanost. Možda je pisar svojim postupkom htio izraziti ono mišljenje o bosanskim redovnicima, koje je Republika u svom odgovoru Ivanu Stojkoviću na Baselskom koncilu 1433. izrazila riječima, da su ti »patareni nuncupati religiosi dicti regni Bosne per ipsos Bosinienses, licet verius dici possent sine fide, ordine et regula« (N. Jorga, Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XVe siècle II, str. 318).

¹³ Govoreći o bugarskim katolicima u Katoličkom listu 1858. str. 119, fra Grgo Martić kaže: »...drugi latiše Deda Gospodina (ovako zovu biskupa), ter unesoše u kola«. (Za taj podatak zahvaljujem prof. Vj. Štefaniću.)

Poslije njihova neuspjeha opet je poduzet jedan uzaludan pokušaj, da se ova duboko ukorijenjena crkva privede posredovanjem Baselskog koncila g. 1433. jedinstvu zapadnoga kršćanstva. Činilo se, da će to napokon uspjeti kralju Stjepanu Tomašu, kada se g. 1444., u strahu pred turskom opasnošću, odlučno priklonio katolicizmu i uskoro zatim počeo progoniti heretike. Premda je tako izgubila uporište u svojoj kolijevci, u središnjoj Bosni, ipak je »Crkva bosanska« našla posljednje utočište u novom herceštvu sv. Save (od kojega je Hercegovina dobila svoje ime), ali je pretežna većina stanovnika ostala i u pravoj Bosni privržena progonjenoj crkvi.

U tom posljednjem razdoblju njihove povijesti počeo se za bosanske here- tike upotrebljavati u Rimu novi naziv, s kojim je neposredno povezan i jedini slučaj upotrebe izraza »electi« za »krstjane« u pismu Eugena IV. svom legatu u Bosni g. 1445. Dotada se o njima najčešće govorilo kao o hereticima uopće ili su ih — naročito u dalmatinskim gradovima — nazivali patarenima (ponajviše u obliku paterini).^{13a} Samo jedanput, i to na samom početku, poslužio se papa nazivom »katari«, kad je govorio o bjeguncima iz Dalmacije u Bosnu; izuzetno pojavio se u XIV. st. također izraz »manazei« (t. j. maniheji), ali se on tek u XV. stoljeću počeo redovito upotrebljavati na papinskom i bosanskom dvoru. Enea Silvije bio je, štoviše, uvjeren, da su bosanski »monasi«, koji pro- vode život u »cenobijima«, pravi maniheji, protiv kojih je sv. Augustin napisao svoj poznati spis.¹⁴ Papa Eugen IV. rezimirao je u svome, već spomenutom pismu manihejsko učenje u nekoliko kratkih članaka, a i kardinal Ivan de Torque- mada napisao je svoj »Symbolum veritatum fidei«, g. 1461., »pro informatione Manicheorum«.¹⁵

Potonja dva izvora pripadaju među najvažnije od onih, koji nastoje da nauku bosanskih heretika izraze u što sustavnijem obliku. Uzmemo li osim toga u obzir nedovršeni dijalog »Inter christianum romanum et patarenum bosnensem«, koji je — kako se čini — nastao prije g. 1421.,¹⁶ tada se nauka »Crkve bosanske« još uoči njezine propasti pokazuje kao radikalni i u svim konsekvencijama dosljedno izgrađeni dualizam ili, pravilnije, diteizam.

Postoji izričito svjedočanstvo, da je Torquemada upotrebio kao podlogu za svoj spis »quorundam religiosorum prefati regni Bosnae relata«, a čini se, da ni pisac gore spomenutog dijaloga nije imao na umu neke apstraktne here- tike. U ponekim suvremenim izvorima, štoviše, nazivaju se bosanski heretici izričito »Bosnenses« (Bošnjani), a koncilski su legati u svojim disputacijama s husitima upotrebljavali isključivo taj naziv. Ovi podaci pridonose utvrđenju konkretnog sadržaja bosanske hereze samo utoliko, što se u svakom od tih slučajeva »Bosnenses« razlikuju od vjernika Istočne crkve (Graeci, Ra- sciani).^{16a}

^{13a} E. Werner, Patarini: Ein Beitrag zur Kirchen und Sektengeschichte des 11. Jahrhunderts (u zborniku: Vom Mittelalter zur Neuzeit, Berlin 1956, str. 404—419), zastupa mišljenje, da naziv patarin potječe od imena grada Patara u M. Aziji. Usp. o tome moju ocjenu u HZ IX. 1956.

¹⁴ »In eo (sc. regnum Bosnae) multi sunt Manichaei, qui etsi Christiani videri volunt, longe tamen absunt a Christi lege, blasphemi homines et erro- ribus pleni: aduersos quos sanctus Aurelius Augustinus librum scripsit«. Cit. kod J. Matasovića, Tri humanista o patarenima, Godišnjak Skopskog Filo- zofskog fakulteta I, 1930, str. 246.

¹⁵ Pismo pape Eugena IV. v. kod D. Farlati, Illyricum sacrum IV, 257/8. — Potpuni tekst Torquemadina traktata objelodanio je u originalu D. Kamber, Kardinal Torquemada i tri bosanska bogomila, Croatia sacra 3, Zagreb 1932 i p. o.

¹⁶ F. Rački u Starinama JAZU I, 1869, i F. Döllinger, Beiträge zur Sektengeschichte des Mittelalters II, Leipzig 1890, str. 242—245.

Međutim, spisi i dokumenti, koji su iz redova Bošnjana i njihove crkve u XV. stoljeću došli do nas, govore potpuno drugačijim jezikom. Nesumnjivo je doduše dokazano, da je obred u rukopisu »krstjanina« Radosava istovjetan s jednim katarskim obredom,¹⁷ iako njegovo porijeklo nije još moglo biti utvrđeno. Ali drugi liturgijski tekstovi, osobito Hvalov rukopis iz g. 1404,¹⁸ i Kopitarovo bosansko četveroevanđelje,¹⁹ imaju u svakom pogledu potpuno neheretičko obilježje, koje im je zajedničko s ostalim crkvenoslovenskim tekstovima. Tu činjenicu ne oslabljuju ni najmanje glose u Srečkovićeve evanđelju, danas izgubljenom, jer te bilješke, koje potječu iz XV.—XVI. stoljeća, nisu — čini se — uopće bosanskog porijekla.²⁰ Po vremenskom slijedu je posljednji od svih dokumenata, koji su potekli iz krila »Crkve bosanske«, oporuka njezina velikostojnika, »gosta« Radina, iz g. 1466.²¹ Ona je sastavljena u Dubrovniku, kamo se Radin sklonio, pošto je od strogo katoličke republike ishodio obećanje, »da ne bude usilovan' od' nikogar' iziti iz vjere, koju vjeruje, razi ako bi njemu ugodno bilo«. A ta se vjera, kako je izražena u njegovoj oporuci, ne može ni u jednoj svojoj pojedinosti dovesti u sklad s tvrdnjama Torquemade, od kojih ga dijeli kratak vremenski razmak od svega pet godina.

Ako se povrh toga uzmu u obzir još neke isprave, koje su nastale u kancelarijama velmoža ili su ih oni naknadno potvrdili svojom prisegom — a to su oni činili u punoj slobodi svoga vjerskog uvjerenja — onda je porijeklo »bogumilskog« problema u novijoj jugoslavenskoj historiografiji dovoljno jasno ocrtano.

II.

Osnovno pitanje, da li je »Crkva bosanska« bila doista jedna patarenska ili bogumilska sekta, pojavilo se već s prvim izdanjima domaćih izvora i uvijek se s naknadno pronadenima iznova nametalo. Unutrašnji nesklad u izvornoj građi nastojao je Božidar Petranović (1867) ukloniti pretpostavkom, da su »Crkva bosanska« i naročito njezini redovnici, »krstjani«, pali doduše pod pobliže neodređen utjecaj dualističkog učenja i prakse, ali da su najzad svoje pravoslavlje ipak očuvali neokrnjeno.²²

Franjo Rački (1869-70) odbacio je tu pretpostavku kao neosnovanu i uglavnom na osnovu latinskih izvora branio tezu o pripadnosti »Crkve bosanske« bogumilsko-patarenskom pokretu, unutar kojega je ona, prema njegovu

^{16a} O upotrebi naziva *Bosnenses* za patarene u Srijemu usp. J. Šidak, Heretički pokret i odjek husitizma na slavenskom jugu (zbornik o odjeku husitizma, izd. Hist. inst. Čs AV, Prag, na češkom jeziku; u štampi). Pokušaj M. Brandta. Susret viklifizma s bogomilstvom u Srijemu, Starohrvatska Prosvjeta, Zagreb 1956, da pojavu husitizma u Srijemu svede u osnovi na bogumilstvo, ne smatram dokazanim.

¹⁷ Vidi A. Solovjev, Prilog pitanju »Bosanske crkve«, Historijski zbornik III, Zagreb 1950.

¹⁸ Osim Apokalipse nije ovaj rukopis u cijelosti objelodanjen. Usp. Dj. Daničić u Starinama JAZU III, 1871, i F. Rački, ib. I, 1869.

¹⁹ Vidi J. Šidak, Kopitarovo bosansko evanđelje u sklopu pitanja »crkve bosanske«, Slovo 4—5 (izd. Staroslavenski institut), Zagreb 1955.

²⁰ Spomenute glose objelodanio je M. Speranskij, Ein bosnisches Evangelium in der Handschriftensammlung Srečkovičs, Archiv für slavische Philologie XXIV, 1902, str. 176—178. Datiranje glosa potječe od Speranskog, koji konstatira, da su one mlađeg postanka od rukopisa. Dokaze za nebosansko — u smislu heretičke »Crkve bosanske« — porijeklo tih glosa donosim na drugom mjestu.

²¹ Č. Truhelka, Testamenat gosta Radina, Glasnik Zemaljskog muzeja XXIII, Sarajevo 1911.

²² B. Petranović, Bogomili. »Crkva bosanska« i »krstjani«. Zadar 1867.

mišljenju, zastupala umjereni dualizam. Međutim, jedan jedini domaći spis, Hvalov rukopis, bio je dovoljan, da ga primora na iznošenje pretpostavke o stanovitom približavanju te crkve službenom kršćanstvu.²³

Premda je stanovište Račkoga u daljnjoj raspravi o tom pitanju naišlo na općenito priznanje, ipak je Petranovićeva teza utjecala u određenom smislu na daljnju njegovu izgradnju, što je bio prije svega rezultat nastojanja, da se spomenuta teza upotrebi kao prikladno oruđe u borbi za nacionalnu pripadnost Bosne. U tom su se pravcu kretali, oslanjajući se na novije otkrivene izvore, osobito srpski pisci Sima Tomić (pod pseuđ. Atom; 1892 i 1894)²⁴ i Vaso Glušac (1924 i 1945).²⁵ Atom je ograničio utjecaj hereze u »Crkvi bosanskoj« na neuglednu skupinu heretika izvan te crkve, a Glušac je čak odbacio i tu mogućnost. Odlučna uloga pripala je pritom, osim Hvalova rukopisa, Radinovoju oporuci, koja je postala poznata tek g. 1911.

Isti poticaj nacionalno-političke prirode utjecao je također na protivnoj, hrvatskoj strani u tom pravcu, da se polazna točka bosanske hereze potraži u hrvatskom glagoljaštvu, progonjenom od Rima. Premda se i to mišljenje moglo osloniti na nesumnjivo dokazanu činjenicu, da su gotovo svi bosanski liturgijski tekstovi izrađeni na osnovu glagoljskih predložaka, ipak ono nije urodilo raspravama od veće vrijednosti, osim priloga Čire Truhelke (1911 i 1943), koji je stekao naročitih zasluga za pronalaženje novih izvora i koji je upravo na osnovu njih došao naposljetku do potpune negacije teze Račkoga.²⁶

Za daljnji razvoj problema bila je osobito važna jedna druga okolnost: ukoliko se naime više dolazilo do nove izvorne građe, utoliko je više očigledni nesklad među izvorima ugrožavao tezu Račkoga i kod onih, koji su je zastupali. Zbog toga je njezino težište sve više prelazilo na hipotezu Račkoga o evoluciji »Crkve bosanske«. Poslije Konstantina Jirečeka osobito je Vladimir Corović (1925 i 1940) razvio tu hipotezu dotle, da je mogućnost približavanja službenom kršćanstvu u mnogim bitnim točkama dopuštao već prije pojave

²³ F. Rački, Bogomili i patareni, Rad JAZU VII, VIII i X, 2. izd. u seriji Posebna izdanja SKA 87, 1931. U francuskom jeziku dao je résumé ovog standard-worka jugoslavenske literature o bogumilstvu L. Leger, L'hérésie des Bogomiles en Bosnie et en Bulgarie au moyen âge, Revue des questions historiques IV, vol. 8, Paris 1870. Neosnovana je tvrdnja A. Borsta (v. bilješku 1) — koji ne poznaje djelo Račkoga u originalu — da Rački »zajedno s francuskim slavistom Louis Legerom otkriva veze između bogomila i patarena« (str. 47), i da je već Leger »u grubim crtama iznio ono, što je u najnovijim istraživanjima bitno« (47, bilj. 42). Radi se isključivo o rezultatima Račkoga, s kojima je Leger upoznao evropsku javnost, ne unoseći u rješavanje problema ništa svoga. On i sam kaže na početku svoga priloga, da prazninu u proučavanju katarske i patarenske hereze, koja je nastala zbog nepoznavanja njezina razvoja u »slavensko-grčkim« zemljama, »nul ne pouvait mieux remplir... que le savant Croate (t. j. Rački) dont je me propose de résumer ici les travaux« (str. 479). Pritom je svoj résumé ograničio na prvi, historijski dio rasprave Račkoga, što na kraju priloga izričito napominje (str. 517).

²⁴ (Sim) Tomić, Kakva je bila srednjovjekovna crkva bosanska, vjera bosanska? Bosanska Vila 1892 i 1894.

²⁵ V. Glušac, Srednjovjekovna »bosanska crkva«, Prilozi za knjiž., jez., ist. i folklor IV, Beograd 1924. — Istina o Bogomilima, Beograd 1945. — Posljednji put izrazio je u cijelosti svoje shvaćanje u prilogu: Problem bogomilstva, Godišnjak Ist. dr. BiH V, 1953, 105—138.

²⁶ Osim priloga o Radinovu testamentu (v. bilj. 21) usp. naročito poglavlje o »Bosanskoj (patarenskoj) narodnoj crkvi« u Poviesti hrvatskih zemalja BiH I, 1943, 767—793, gdje je Truhelka jedini put pokušao da u cijelosti izloži tadašnje svoje mišljenje o »Crkvi bosanskoj«.

hereze u Bosni,²⁷ tome se mišljenju pridružio i Jovan Radonić (1931).²⁸ Nastavljaajući u tom pravcu, Miho Barada (1941) zastupao je napokon gledište, da se teza Račkoga mora doduše i ubuduće zadržati kao neophodan okvir za daljnje istraživanje, ali da se u osnovu radi o tome, da li je bosanska hereza bila u svojim počecima patarenska ili ne. Premda je odlučno odbacio naziv »bogumilstvo« za tu herezu kao neopravdan, njegov je odgovor na gornje pitanje bio kategorički pozitivan.²⁹

Do te je formulacije Barada došao određujući svoje stanovište prema pogledima referenta, koji je 1937. i 1940. poduzeo pokušaj — možda ponešto preuranjen — da problem zahvati u svoj njegovoj širini i dubini. Pošto je metodički položio težište na izvore, koji su prije svega potekli od heretika samih i zatim osobito od Dubrovčana, on je došao do zaključka, da je »Crkva bosanska« bila jedna kršćanska zajednica s podlogom u ćirilometodijevskoj baštini, podjednako nezavisna o Rimu i Carigradu, i da nije imala u sebi nikakvih heretičkih elemenata dualističkog tipa. Prema njegovu mišljenju nastala je u početku tridesetih godina XIII. stoljeća, kad se je pod pritiskom crkvenih i političkih mjera od strane Rimske kurije definitivno odijelila od Zapadne crkve, kojoj je dotada kao »ecclesia bosnensis« pripadala, i organizaciono se osamostalila, zadržavajući pritom različite drevne oblike crkvenog života.³⁰

U proteklih deset godina Aleksandar Solovjev je prvi put u nizu rasprava podložio cijelu problematiku novom ispitivanju sa stanovišta Račkoga, osvijetlio nanovo više pojedinačnih pitanja i poduzeo problematičan pokušaj, da u spisima same »Crkve bosanske« pronađe dokaze, koji govore u prilog dualizmu (1948).³¹ Kad je taj snažan zahvat, koji je trebao da potpuno opravda gotovo sve nazore Račkoga, Dragutin Kniewald podupro također svojom raspravom o sadržajnoj vjerodostojnosti najvažnijih latinskih spisa (1949)³² — premda se njegova ocjena dualističkog obilježja »Crkve bosanske« ne podudara u svemu s mišljenjem Solovjeva —, mogao se steći utisak, kao da više ništa bitna ne preostaje o tom pitanju. Spomenutom mišljenju pridonio je i Mihajlo Dinić (1948) jedan vrijedan prilog.³³ Okolnost, da je tek g. 1953. posmrtno djelo

²⁷ V. Čorović, Bosna i Hercegovina, Beograd 1925, 41—46, i Historija Bosne I, Beograd 1940, 175—189.

²⁸ U predgovoru k 2. izd. djela Račkoga (v. bilj. 23).

²⁹ M. Barada, Šidakov problem »Bosanske crkve«, Nastavni vjesnik 49, Zagreb 1940/1, i replika na moj odgovor, ib. 50, 1941/2.

³⁰ J. Šidak, Problem »bosanske crkve« u našoj historiografiji od Petronovića do Glušca, Rad JAZU 259, 1937 i p. o. (njem. résumé u Bulletin international de l'Acad. des Sciences et des Beaux-arts de Zagreb; classes: d'histoire... 10, 1938). — »Crkva bosanska« i problem bogumilstva u Bosni, Zagreb 1940. — Usp. također: Pravoslavni Istok i »crkva bosanska«, Savremenik XXVII, Zagreb 1938, i Samostalna »crkva bosanska« i njezini redovnici, Nastavni vjesnik 50, 1941/2.

³¹ A. Solovjev, Postanak i propast »Bosanske crkve«, Prosvjetni radnik II, Sarajevo 1947. — Gost Radin i njegov testamenat, Pregled II, Sarajevo 1947. — Vjersko učenje Bosanske crkve, izd. JAZU, Zagreb 1948. — Jesu li bogumili poštovali krst? Glasnik Zem. muzeja, N. S. III, Sarajevo 1948. — Nestanak bogumilstva i islamizacija Bosne, Godišnjak Istor. dr. BiH I, 1949. — Fundajajiti, paterini i kudugeri, Zbornik Vizant. inst. SAN I, Beograd 1952. — Autour du bogumilisme, Byzantion XXII, Bruxelles 1952. — Usp. također bilj. 11 i članak »Bogumili« u Enciklopediji Jugoslavije I, 1955, 640—645, kojega se 2. dio odnosi na »Bogumilstvo u Bosni«, a 3. na »Bogumilsku umetnost«, t. j. bosanske stečke.

³² V. bilj. 4.

³³ M. Dinić, Jedan prilog za istoriju patarena u Bosni, Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu I, 1948.

fra Leona Petrovića opet iznova istaklo tezu o hrvatsko-glagoljaškom porijeklu »krstjana«,³⁴ pokušavajući da je potkrijepi tobožnjim benediktinskim karakterom tih redovnika i pretpostavkom o zapuštenom, ali nipošto ne here- tičkom kršćanstvu u Bosni — ta okolnost nije više mogla mnogošta promijeniti na prikazanom rezultatu.

Prema mišljenju referenta, koji je također od g. 1950. pridonio više priloga ovoj diskusiji,³⁵ ne može se danas — zahvaljujući prije svega publikacijama Antoina Dondaina³⁶ i podacima kronike priora Suiberta iz g. 1259., koja nije bila dosada dovoljno uzimana u obzir — staviti u pitanje teza Račkoga kao okvir za daljnju obradbu problema. Uza sve to preostaje još uvijek mno- štvo izvanredno važnih djelomičnih problema, rješenje kojih će u svom cjelo- vitom rezultatu — kako se čini — dovesti do bitnijih korektura spomenute teze.

Premda je dakle osnovno pitanje našlo svoje rješenje u tom pravcu, da je bosanska hereza po svom porijeklu bila bogumilska ili, ispravnije, pataren- ska, moći ćemo i nadalje s punim opravdanjem govoriti o problemu bogumil- stva u Bosni. Od djelomičnih problema, odlučnih za shvaćanje cjeline, ostaju i danas još neriješena ova tri: 1. postanak heretičke »Crkve bosanske«, 2. ka- rakter pojedinih njenih učenja i 3. njezina propast. Diskusija se i dalje na- stavlja.*

Fran Zwitter

PROBLEM NARODNEGA PRERODA PRI JUŽNIH SLOVANIH V AVSTRIJI: LEGITIZEM IN NARODNOSTNO NAČELO

Narodni prerod pri Srbih, Hrvatih in Slovencih v Avstriji v drugi polovici XVIII. stoletja in v prvi polovici XIX. stoletja je rešil povsod vprašanje narečja, ki predstavlja osnovo književnega jezika, in vprašanje pravopisa, dvignil je narodni jezik, ki so ga dotlej uporabljali v nekaterih deželah le za potrebe nižjih družbenih razredov, na stopnjo jezika poezije in višje kulturne produkcije sploh, označuje ga razvoj raziskavanj o narodnem jeziku, literaturi, etnografiji in zgodovini. Tu si ne bom prizadeval govoriti o tem gibanju v

³⁴ Dr. fra L. P(etrović), »Krščani bosanske crkve«, Sarajevo 1953.

³⁵ J. Šidak, Oko pitanja »crkve bosanske« i bogumilstva, Hist. zbornik III, 1950 (ocjena radova V. Čorovića, M. Barade, L. Petrovića, Č. Truhelke, F. Šišića, V. Glušca, M. Dinića, D. Taškovskog, N. Radojčića, N. S. Deržavina i D. Angelova, koji su izašli u razdoblju 1940-50). — Bosna i zapadni dualisti u prvoj polovici XIII. stoljeća, Zgodovinski časopis VI—VII (Kosov zbornik), 1952/3. — Pitanje »crkve bosanske« u novijoj literaturi, Godišnjak Ist. dr. BiH V, 1953 (ocjena radova St. Runcimana, Dr. Obolenskog, A. Schmausa, V. Glušca i A. Benca). — Današnje stanje pitanja »crkve bosanske« u historijskoj nauci, Hist. zbornik VII, 1954, i Dodatak tom prilogu u Hist. zborniku VIII, 1955. — Crkva bosanska, Enc. Jug. II, str. 393—396., — Ostalo pogl. u bilješkama 3, 8, 9, 16a i 19.

³⁶ Osim priloga, navedenog u bilj. 6, valja još uzeti u obzir traktat »De heresi catharorum in Lombardia«, koji je A. Dondaine objelodanio u Archivum Fr. Praed. XIX, 1949, pod naslovom: La hiérarchie cathare en Italie I.

* Ovaj je prilog tekst moje »communication«, koju sam 8. IX. 1955. pročitao u sjednici sekcije za srednjovjekovne hereze na X. Internacionalnom kongresu historičara u Rimu. Ovdje mu dodajem bilješke, koje su važne zbog biblio- grafskih podataka ili nekih novijih podataka, koje sam u referatu prvi put upotrebio. Usp. résumé u Riassunti delle Comunicazioni, str. 213—215, i skraćeni tekst u Atti del X Congresso Internazionale, str. 365—369.

celoti in tudi ne o zvezi med tem gibanjem in med celotnim razvojem družbe; omejil se bom na vprašanje, v kakšni meri ima to gibanje že političen značaj. Literarni zgodovinarji, ki so največ študirali začetke narodnega preroda, po pravici odklanjajo trditev, da so oni enostavna posledica francoske revolucije: narodni prerod se začne pred francosko revolucijo, med njegovimi predstavniki so menihi in janzenistični duhovniki poleg pristašev filozofije XVIII. stoletja.¹ Celo po revoluciji ostane nekaterim predstavnikom gibanja politika tuja, nekateri drugi predstavniki so pa v politiki prepričani pristaši tedanje avstrijske države. Osnovno ideološko vprašanje pri vseh teh predstavnikih je po mojem mnenju vprašanje njihovega odnosa do legitimizma, t. j. naziranja, ki brani obstoječo in tradicionalno oblast, za katero navadno misli, da je božjega izvora, in do narodnostnega načela, t. j. do ideje narodnosti kot politične enote, ki sama odloča o svoji usodi in ki ima pravico bodisi do neodvisne države bodisi vsaj do avtonomije v okviru že obstoječe države, ki zahteva včasih to pravico le za svoj lastni narod in ki jo priznava v drugih primerih tudi drugim narodom in mu je cilj celo federacija narodov. Narodni prerod v smislu narodnostnega načela je pa intimno povezan z borbo za zmagoslavje meščanske družbe, države in kulture, ki jo je na evropskem kontinentu sprožila francoska revolucija.

Izraz Avstrija uporabljam, da bom bolj kratek, v pomenu vseh dežel pod oblastjo Habsburžanov po 1815. Ne govorim o Slovanih pod turškim gospodstvom, katerih vloga je bila osnovne važnosti zaradi prvega srbskega upora 1804, ki je privedel do ustanovitve nacionalne države; toda naš problem je pri njih drugačen. Celo v habsburški monarhiji obstoje v času avstrijskega starega reda važne politične in pravne razlike. Ogrski Srbi uživajo določeno versko in cerkveno avtonomijo na podlagi privilegijev, ki jim jih je Avstrija podelila od 1690 dalje; isti privilegiji so jim obljubili tudi teritorialno avtonomijo z lastnim vojvodo, toda te obljube niso bile izpolnjene in Srbi so živeli deloma v upravnem in socialnem sistemu Vojne krajine in deloma v sistemu ogrskih komitatov; a spomin na te obljube je ostal pri njih vedno živ. Hrvatska uživa v okviru dežel krone sv. Štefana pokrajinsko avtonomijo, ki ima povsem fevdalen značaj: plemstvo, ki je zastopano na pokrajinskem saboru, katerega jezik je latinski, brani svoje privilegije proti centralističnim in absolutističnim prizadevanjem Dunaja in bi želelo priključiti tej fevdalni Hrvatski dežele, ki so ji nekoč pripadale, a so bile tedaj neposredno podrejene Dunaju (Vojna krajina, pozneje tudi prej beneška Dalmacija) ali so pa bile turške (Bosna).² Slovenci so pa bili razdeljeni med več avstrijskih dežel (Štajerska, Koroška, Kranjska, Primorje), ki jih je upravljala birokracija avstrijskega centralističnega absolutizma. V istem položaju so bili Hrvati v Istri in Dalmaciji in pa Vojna krajina. Država avstrijskega starega reda je v določeni meri priznavala oz. tolerirala eksistenco hrvatske pokrajinske avtonomije in srbske verske avtonomije in celo njune teritorialne aspiracije; vse, kar pri njih in pri Sloven- cih prekorači te meje, je za režim nedopustno in izvira iz narodnostnega načela.

Prve simptome narodnostnega načela opazimo takoj po francoski revoluciji. Revolucija ima pristaše sicer le med bogato in izobraženo buržoazijo,

¹ Prim. n. pr. za Slovence I. Prijatelj, Duševni profili slovenskih preporediteljev, Ljubljana 1935; F. Kidrič, Razvojna linija slovenskega preporeda v prvih razdobjih, Razprave Znanstv. društva V—VI, Ljubljana 1930; Isti, Dobrovsky in slovenski prepored, Razprave, hist. sekc. I, Ljubljana 1930; Isti, Zgodovina slovenskega slovstva od začetkov do Zoisove smrti, Ljubljana 1929—38.

² Prim. n. pr. Ritterjevo delo Croatia rediviva regnante Leopoldo Magno caesare, Zagreb 1700.

med inteligenco in med oficirji in celo med plemstvom in duhovščino; oni predstavljajo le zelo ozke krožke in mnogi med njimi ne mislijo na nacionalni vidik, ki bi ga mogla imeti revolucionarna ideologija. Ko se je Avstrija po smrti Jožefa II. najprej poslužila srbskih zahtev kot sredstva pritiska na madžarsko gibanje, nato pa je vzpostavila staro ogrsko ustavo, je nekaj Srbov razumelo revolucionarne ideje v smislu nacionalne države, za katero so pričakovali, da jo bodo ustvarili Francozi. Ideja ilirske države, ki ima tudi nacionalni smisel, se pojavi v Dalmaciji in v Dubrovniku (verjetno pod vtisom primera Italije) brez dvoma pred 1809, morda že v dobi revolucije. Ustvaritev Napoleonovih Ilirskih provinc (1809—13) nima seveda nikakih nacionalnih motivov niti kar se tiče njihovega ozemlja niti zaradi njihovega imena, produkta klasicizma dobe. Vendar so nekateri Francozi imeli pred očmi možnost poslužiti se nacionalnega momenta za cilje svoje politike, deželni jezik je postal jezik osnovnega in srednješolskega pouka in v deželi sami so razumeli ime provinc v nacionalnem smislu, govorili so o »oživljenju« stare, baje slovanske Ilirije in o njenem širjenju v avstrijske in turške dežele, ki v njih prebivajo isti narodi. Gre za idejo in ne še za gibanje. Ideološki pristaši Francozov so pri vseh narodih provinc tisti, ki so simpatizirali z revolucijo, ideološki nasprotnik je tudi pri vseh narodih predvsem večina plemstva in duhovščine. Ruska politika in, v manjši meri, avstrijska politika se prilagodita novemu položaju. Knez Adam Czartoryski (1770—1861), o katerem bom še govoril, se bavi kot zunanji minister Aleksandra I. (1804—06) s projekti slavenosrbskega carstva pod perspektivo nevarnosti, ki jo francoske ideje svobode in francoska propaganda predstavljajo za vpliv Rusije na pravoslavne v Turčiji; zato je potrebno opustiti načrte ruskih aneksij in delitve turškega cesarstva in podpirati ustanovitev nacionalnih držav, avtonomnih v notranjih zadevah in pod rusko »fevdalno nadoblastjo« v zunanji politiki.³

Narodni prerod avstrijskih Slovanov pred 1848 so že sodobniki smatrali za kulturno in ne politično ali socialno gibanje. Notranjo oviro za politično gibanje v revolucionarnem smislu predstavlja dejstvo, da gre za po večini kmetске narode, nadalje znaten delež duhovščine (in na Hrvatskem tudi dela plemstva) v narodnem prerodu, in dejstvo, da je buržoazija še malo razvita in v nekaterih deželah ali tujega izvora ali kozmopolitske orientacije in da je v teh deželah nacionalna orientacija buržoazije in laične inteligence šele v začetkih. Zunanjo oviro predstavlja dejstvo, da avstrijski režim dopušča nacionalno gibanje le na kulturnem področju, kjer ga sicer tudi strogo kontrolira, in da je vsako izražanje mnenj, ki bi stremela za spremembo političnih uredb, prepovedano. A tudi politične uredbe niso enake v vseh deželah, kar je zelo važno tudi za nacionalno gibanje.

Cilj ilirskega gibanja na Hrvatskem je ustvaritev skupnega književnega jezika in skupne literature za vse Južne Slovane (z Bolgari vred) pod imenom ilirskega jezika in literature. Ta cilj ni bil dosežen. Vendar pa pomeni ilirizem novo dobo v razvoju hrvatske literature in nacionalne kulture, ustvaril je enotnost književnega jezika Hrvatov in Srbov, on pomenja novo dobo tudi v razvoju jugoslovanske ideje in ko se polagoma opuščajo izrazi ilirski in Ilirija, se začno že pred 1848 v istem smislu uporabljati izrazi jugoslovanski in Jugoslavija. S političnega stališča pa predstavlja izhodiščno točko dejstvo, da začno Madžari po vzpostavitvi njihove stare ustave 1790 uvajati na mesto latinščine madžarščino kot jezik uprave in pouka, kar je na Ogrskem dovršeno po 1830.

³ Prim. za to dobo mojo študijo *Les origines de l'illyrisme politique et la création des Provinces Illyriennes* (separat študije, ki je izšla pod naslovom, danim od redakcije, *Illyrisme et sentiment yougoslave* v *Le Monde Slave*, Paris 1933, tome II) in tam citirano bibliografijo.

Predstavniki hrvatskih fevdalnih uredb že od začetka odklanjajo vsak poskus, da bi se madžarščina uvedla tudi na Hrvatskem, oni branijo latinščino in včasih mislijo na možnost, da bi uvedli hrvaščino. Po 1830 postane borba bolj srdita, to je že borba za kompetence in teritorij hrvatskih fevdalnih uredb na eni strani, ogrskih (ali skupnih) na drugi strani. Plemstvo na Hrvatskem se loči v dve politični stranki, narodno in madžaronsko. Ilirsko gibanje daje novo moč opoziciji proti madžarskim prizadevanjem. A njegov politični program je le obramba »municipalnih prav« Hrvatske. »Disertatia« grofa Janka Draškovića od 1832, ki se označuje kot glavni tekst političnega programa gibanja, vsebuje v bistvu le zahtevo, da se Hrvatski priključi Vojna krajina, Dalmacija, Reka in po milosti kralja tudi kraljestvo Ilirija (večina slovenskih dežel), ker je jezik tam podoben onemu na Hrvatskem, v bodočnosti morda tudi Bosna, ki je še turška — tradicionalne zahteve hrvatskega plemstva, ki jih najdemo že v Ritterjevem delu (1700). L. 1842. neke publikacije narodne stranke izrečno izjavljajo, da je ona ilirska le v kulturnem oziru, medtem ko njen politični program vsebuje le obrambo hrvatskih »municipalnih prav« v okviru obstoječe ogrske ustave. Avstrijski režim, ki seveda ni ustvaril ilirskega gibanja, ga more tolerirati in včasih (ne vedno) podpirati kot protiutež madžarskemu gibanju, predvsem Kossuthovemu, kolikor ostane v kulturnem okviru in v okviru obstoječe ustave, medtem ko je vsaka drugačna tendenca zanj nedopustna. Ali je pa ta politični program narodne stranke iskren ali samo taktičen maneuver? Ni dvoma, da člani narodne stranke kakor n. pr. škof Haulik ali baron Kulmer, ki so se uprli madžarskim prizadevanjem, ne mislijo niti na odpravo fevdalnega sistema niti na reformo hrvatskega sabora, ki ima čisto fevdalno strukturo, niti na prelom ustavnih vezi z Ogrsko in da so lojalni do svojega kralja. Na drugi strani je v stranki nekaj bogatih meščanov in predvsem mladih inteligentov, za katere je ugotovljeno, da imajo liberalne nazore in da se njihov ilirizem ne omejuje na jezik in na kulturo. Oni objavljajo 1844 in 1845 v Beogradu brošuro in list, ki ju tajno širijo na Hrvatskem in kjer zahtevajo uvedbo narodnega jezika, reformo sabora, posebno od Ogrske ločeno vlado za Hrvatsko itd. Konservativci in Dunaj reagirajo takoj: oni popuščajo narodni stranki (n. pr. uvedba narodnega jezika v upravo in v šole 1847); a istočasno je baron Kulmer organizator zbližanja desnega krila narodne stranke in madžarskih konservativcev pod zaščito dunajskega dvora, zato da bi se borili proti madžarskim liberalcem in — če potrebno — tudi proti levemu krilu narodne stranke. To krilo se hoče organizirati že 1847, vendar tega še ne stori; vendar je pa dejstvo, da obstojita v narodni stranki v resnici dve struji, kakor tudi da je akcija Kulmerja velikega pomena za razumevanje revolucije 1848 na Hrvatskem.⁴

Ogrski Srbi uživajo sedaj le zelo omejeno versko in cerkveno avtonomijo in so še bolj izpostavljeni poskusom madžarizacije. V srbskem narodnem prerodu zavzemajo v kulturnem oziru prvo mesto. Kar se tiče političnih nazorov, je naše vprašanje za razdobje pred 1848 malo raziskano, vendar pa moremo trditi, da so ostali njihovi vidni predstavniki, kljub eksistenci Srbije, lojalni do Avstrije, da pa na drugi strani gibanje srbske omladine, ki se začne tako v Srbiji kakor na Ogrskem neposredno pred 1848, ni čisto literarno in da ima tudi izrazito liberalen in nacionalen političen značaj.

⁴ Za politični aspekt: F. Šišić, Hrvatska povijest III, Zagreb 1913; F. Šišić, Hrvatski ilirizam — njegova politička strana, Bratstvo 12, Beograd 1921; Le centenaire de l'illyrisme (Le Monde Slave XII, 1935, t. II in III), predvsem M. Warnier, Illyrisme et nationalisme croate; J. Horvat, Politička povijest Hrvatske I, Zagreb 1936; V. Bogdanov, Društvene i političke prilike u Hrvatskoj 1848/49, Zagreb 1949.

Tudi pri Slovencih ima narodni prerod do 1848 kulturni značaj. Delež slovenskega jezika pri osnovnošolskem pouku, stolica tega jezika na liceju, dovoljenje za izdajanje nepolitičnega lista — koncesije te vrste so edine, ki jih režim daje, vsaka zahteva, ki bi bila bolj dalekosežna, bi bila sumljiva »panslavizma«. Večina »slavistov«, sestavljena predvsem iz duhovnikov, je brez dvoma lojalna do režima. Avstroslavizem učenjaka Kopitarja, ki je v politiki pristaš obstoječega režima, obstoji v upanju, da bo vlada podpirala delo slavistov na kulturnem področju in se razlikuje od idej prvega zgodovinarja Slovencev Linharta, ki je izrazil 1791 v predgovoru svoje knjige, na mestu, ki je bilo deloma črtano po cenzuri, idejo o Avstriji kot po večini slovanski državi v smislu nove organizacije te države. Vendar pa obstoje tudi med nacionalnimi Slovenci mali krožki, sestavljeni predvsem iz intelektualcev in študentov, ki imajo opozicionalne nazore; Prešernova pesem Zdravljica iz 1844, ki izraža jasno idejo oborožene borbe za osvoboditev Slovencev in bodoče federacije svobodnih narodov, je nastala, kakor se zdi, pod poljskim vplivom.

Kar se tiče odnosov z liberalnimi in revolucionarnimi gibanji drugih narodov pred in med revolucijo 1848/49, si n e m š k a leвица in center, ki hočeta bodisi uničiti Avstrijo bodisi podrediti jo popolnoma nemškemu Bundesstaat-u, predstavljata novo Nemčijo v geografskem okviru starega Reicha in Nemške zveze, t. j. z vključitvijo čeških in slovenskih dežel in s Trstom kot sredozemskim pristaniščem; na vzhodu od te Nemčije bi bila Ogrska v okviru svojih historičnih meja. Jasno je, da sporazum južnoslovanskih nacionalistov s takim programom ni bil mogoč. Na O g r s k e m je Kossuthovo opozicionalno gibanje ustvarilo nov socialni red in novo državo, a sporazum prav tako ni bil mogoč, ker to gibanje vztraja na programu centralizirane ogrske države v okviru njenih historičnih meja in ker vodi politiko madžarizacije; radikalni inteligenti in kmetska gibanja, ki se zavzemajo za enake pravice za vse narodnosti, ne predstavljajo pomembnega faktorja. Sodobni avstrijski uradni dokumenti označujejo praviloma vsako slovansko politično gibanje z imenom panslavizem in za nekatere historike so ta gibanja še vedno produkt politike carske vlade. V resnici je r u s k a vlada sicer res poslala nekaj učenjakov v Avstrijo zaradi raziskavanj in nekaj podpirala slovanske študije, a njena politična ekspanzija ni usmerjena proti Avstriji, legitimistični avstrijski Slovani so zanjo katoliki in nelegitimistični Slovani revolucionarji; ruski panslavisti predstavljajo le ozke krožke brez političnega vpliva. Isti motivi so bili odločilni tudi pri avstrijskih Slovanih za njihovo stališče do Rusije in zato je pri slovanskih gibanjih mnogo izrazov simpatije do velikega slovanskega ruskega naroda, ni pa resne politične akcije, ki bi se hotela opirati na Rusijo. Bolj važna je jugoslovanska politika p o l j s k e emigracije, ki jo vodi A. Czartoryski v svojem Hôtel Lambert v Parizu. Kneževina Srbija se smatra po 1842 za jedro bodoče države, ki bi obsegala Južne Slovane Turčije in Avstrije (le Slovenci se skoraj ne omenjajo). Treba je pripravljati, a ne pospeševati padeč Turčije, zato da se prepreči, da ne bi postali Rusija in Avstrija in ne ta nova država njen dedič. Prav tako je treba pripravljati padeč Avstrije z akcijo pri avstrijskih Južnih Slovanih in s poskusom sporazuma z Avstriji sovražnimi Madžari, če je to mogoče. Treba se je s posredovanjem Poljakov opirati na Francijo in morda tudi na Anglijo, ki bi bili pripravljani postaviti tako državo, ki bi ne bila orodje Rusije, na mesto poginu zapisanega turškega cesarstva. Agenti Czartoryskega, predvsem Čeh F. Zach vplivajo na srbskega državnika I. Garašanina. Njegovo »Načertanije« iz 1844 je v bistvu Zachovo delo, vendar pa je Garašanin iz Zachovega teksta izpustil skoraj vsa mesta, ki se tičejo avstrijskih Južnih Slovanov, njegov program in njegova akcija pred 1848 se omejujeta na Turčijo, kar morda pojasnjuje tudi stališče Srbije v revoluciji 1848. Kljub

temu obstoji v Beogradu tajno društvo, ki deluje v smislu integralnega programa, med njegovimi člani so Hrvati in ono ima tam svoje zveze. Ideje »Velike Ilirije« najdejo odmev v Franciji (Revue des Deux Mondes, predvsem H. Desprez). Italijanski liberalci in revolucionarji imajo pred in v času revolucije 1848 ugodno mnenje o gibanju avstrijskih Slovanov, ki ga smatrajo za v bistvu politično gibanje (izjave G. Mazzinija, N. Tommasea, F. Dall'Ongara, P. Valussija, lista Il Precursore in Fratellanza dei Popoli v Benetkah, Italo-slovansko društvo v Torinu), a mi vemo še malo o konkretnih političnih odnosih med njimi in med slovanskimi levimi gibanji. — V revoluciji 1848 igra program poljske emigracije svojo vlogo kot najbolj radikalen nacionalni program avstrijskih Južnih Slovanov; prevladujoča ideja pri njih je pa ideja nove Avstrije kot federacije narodov, kjer bi Slovani igrali seveda veliko vlogo, ideja, ki je nastala ob začetku revolucije skoraj istočasno v Pragi in v Zagrebu.⁵

V času revolucije 1848/49 je bil nacionalni program Slovencev delo laičnih izobražencev in liberalnih študentov ter tudi nekaterih duhovnikov — pristašev katoliškega liberalizma; nanj vpliva Palacky in on vsebuje zahtevo po avtonomni Zedinjeni Sloveniji v okviru Avstrije kot federacije narodov, včasih tudi po enoti, ki bi združevala vse Južne Slovane v Avstriji; njegovi pristaši se bore — primeroma uspešno — proti volitvam v frankfurtski parlament v slovenskih deželah in proti priključitvi Avstrije Nemčiji. Konservativci, med njimi bodoči voditelj slovenske stranke Bleiweis in glavni organizator poljudne slovenske književnosti škof Slomšek, nasprotujejo v začetku taki politiki in zahtevajo le več pravic za slovenski jezik v upravi in v pouku; Slomšek postavi proti principu suverenosti naroda princip božjega izvora vsake oblasti in obsoja narodnostno načelo v Italiji, v Nemčiji, na Ogrskem in tudi pri slovanskih narodih. Narodnost je zanje kulturno načelo, za eno strujo duhovščine pomeni ona celo ohranjanje tradicionalnih običajev, jezika in vere v smislu nekaterih nemških romantikov in ruskih slavjanofilov (Volksgeist proti Volkssouveränität po Fr. Meineckju).⁶

Struje v hrvatskem in srbskem gibanju v času revolucije, ki je tako važno za vso Avstrijo, predstavljajo v tem času enega najbolj diskutiranih problemov v jugoslovanski historiografiji, ki mora še razjasniti več važnih vprašanj. Kar se tiče Jelačića, ki ga Springer, Eisenmann in Friedjung označujejo po pravici kot bolj cesarju zvestega oficirja kakor pa hrvatskega patriota, vemo zanj danes, da je postal ban na podlagi sporazuma med dvorom, madžarskimi in hrvatskimi konservativci in da je nato Gaj sugeriral njegovo izvolitev Hrvatom; hrvatski konservativec baron Kulmer je imel odločilen vpliv na njegovo politiko. Na drugi strani se nekateri hrvatski konservativci v začetku abstinirajo, notranja politika, sabor in tisk so v veliki meri pod vplivom liberalne levice,

⁵ Prim. n. pr. M. Handelsman, La question d'Orient et la politique yougoslave du prince A. Czartoryski après 1840, Séances et travaux de l'Académie des sciences morales et politiques, 89e année, 2e sem., Paris 1929; Isti, La politique yougoslave du prince Czartoryski entre 1840—48. I. Bulletin international de l'Académie polonaise des sciences et des lettres, classe de philologie, classe d'histoire et de philosophie, année 1929, Cracovie 1929; D. Stranjaković, Načertanije Ilije Garašanina, Glasnik Istoriskog društva u Novom Sadu IV, 1931; Isti, Vlada ustavobranitelja 1842—1853, Beograd 1932; Isti, Kako je postalo Garašaninovo »Načertanije«, Spomenik Srpske kr. akademije 91, drugi razred 70, Beograd 1939; Isti, Srbija privlačno središte Jugoslovena, Srpski književni glasnik n. s. 61, Beograd 1940; J. Šidak, L'hôtel Lambert et les Croates, Annales de l'Institut français de Zagreb VI—VII, 1942—1943; J. R. Thim, Die Gründungsversuche Jugoslawiens 1848/49, Ungarische Jahrbücher I, 1921.

⁶ Za ta vprašanja pri Slovencih prim. Fr. Zwitter, Narodnost in politika pri Slovencih, Zgodovinski časopis I, 1947.

nepriznanje ogrske vlade je njeno delo. Pri Srbih so nacionalne zahteve njihovih tradicionalnih predstavnikov zelo zmerne; zahteva po avtonomnem ozemlju, prevzem oblasti v civilnih in vojaških upravnih enotah, organizacija oboroženega upora proti ogrski vladi so delo liberalca Stratimirovića in liberalnih študentov in patriarh Rajačić pristane šele pod njihovim pritiskom. Povsod se govori o jugoslovanski državi, a nacionalni program vseh teh gibanj ostane program avtonomnega hrvatskega in srbskega ozemlja in celo ozemlja, obsegajočega vse avstrijske Jugoslovane, v okviru Avstrije, ki se jo pojmuje kot federacijo narodov. Ta zmerni program je tudi program srbske vlade, ki se je pod pritiskom Rusije odpovedala svojemu načrtu organizirati upor v pokrajinah pod turško oblastjo. Dvor na Dunaju in v Innsbrucku v začetku javno obsoja ta gibanja in omahuje v svojih zaupnih navodilih. Šele pozneje, pred in v času preloma z Ogrsko, dvor odobrava ta gibanja in dobi odločilni vpliv nanja, na Hrvatskem preko Jelačića, pri Srbih preko patriarha, ki je odstranil Stratimirovića z oblasti. Ko pa postajajo obrisi nove centralistične, nemške in absolutistične Avstrije bolj jasni in ko Srbi in pozneje tudi Hrvati izgublajo avtonomijo, ki so jo bili prej v resnici uživali, pa postajajo vzporedno s tem zastopniki levece bolj dostopni za politiko Czartoryskega, ki jo podpirajo tudi poljski demokrati in včasih francoska vlada, t. j. za načrte sporazuma z Madžari in upora proti Avstriji v jugoslovanskih pokrajinah. Kossuth pa je v začetku odklanjal vsaka pogajanja, pozneje pa koncesije, ki so jih ponujali madžarski predstavniki, niso bile mišljene iskreno.⁷

Po 1860 narodnostno načelo popolnoma zmaga v političnem delu srbskega voditelja Svetozarja Miletića (1826—1901) in v liberalnem, radikalnem in včasih socialističnem gibanju Ujedinjene omladine srpske; pogajanja z Madžari in projekti antiavstrijskih rešitev so le še vprašanja politične oportunitete. Pri Hrvatih igra legitimizem neko vlogo pri političnih strankah, ki iščejo kompromis bodisi z Dunajem ali pa z Budimpešto, sklicujoč se pri tem na hrvatsko zgodovinsko pravo in težeč za avtonomno Hrvatsko; to pa tedaj ne velja za stranko pravašev, ki je izrazilo antiavstrijska in antimadžarska, ki je pa s svojo ideologijo zgodovinskega prava in s svojim izključno hrvatskim nacionalizmom podobna madžarskim kossuthovcem. Pri Slovencih je za naše vprašanje važna razlika med konservativno in pozneje klerikalno stranko na eni in med liberalno stranko na drugi strani. Konservativci se bore za slovenski jezik v pouku in v upravi, toda oni se vežejo na fevdalno-klerikalni tabor in na njegov program historično-političnih individualitet in sprejemajo le naknadno in za malo časa program Zedinjene Slovenije kot nacionalne enote. Oficialni program liberalcev je Zedinjena Slovenija v okviru Avstrije, v njihovi praktični dejavnosti je mnogo oportunizma, po svojem notranjem prepričanju pa sploh niso pristaši Avstrije. — Uresničenje antiavstrijskih projektov se pričakuje najprej od Napoleona III., po 1866 od propada Avstrije v revanšni vojni proti Bismarcku, ki bi omogočila vsaj Srbom in Hrvatom, da dosežejo nacionalno osvoboditev z vojno proti Madžarom, in končno obstoje tudi upanja v Rusijo, ki ostanejo seveda zelo nedoločena. Z relativno stabilizacijo Avstro-

⁷ Prim. dela, citirana pod 4) in 5) in poleg njih n. pr. D. M. Pavlović, Srbija i srpski pokret u Južnoj Ugarskoj 1848 i 1849, Beograd 1904; F. Šišić, Kako je Jelačić postao banom, Jugoslavenska knjiva VII, Zagreb 1923, knj. II; V. Bogdanov, Nacionalni i socijalni sukobi Vojvodana i Madžara 1848—49, Zagreb; Isti, Hrvatska ljevica u godinama revolucije 1848/49, Zagreb 1949; Isti, Nacionalni pokreti 1848, Republika IX, Zagreb 1953; Gradja za istoriju srpskog pokreta u Vojvodini 1848—1849, Srpska akademija nauka, Gradja VIII, Ist. inst. 7, Beograd 1952 in predgovor R. Perovića v tej knjigi; gradivo za levico 1848, publicirano v Gradja za povijest književnosti hrvatske, knjiga 16, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1948.

Ogrske po 1871 se začenja doba prevladovanja političnega oportunitizma, v času imperialističnih konfliktov v začetku XX. stoletja postanejo ti problemi znova pereči. Legitimizem najde svoj zadnji izraz v trializmu, narodnostno načelo pa v jugoslovanskem revolucionarnem gibanju.

Naš problem je važen za vse dežele nekdanje monarhije, morda z izjemo Galicije in Lombardije — Benečije, kjer je bila avstrijska aneksija preveč recentna, da bi omogočila postanek iskrenega legitimizma. Samo za legitimiste je eksistenca monarhije baza političnega razmišljanja. Razume se, da vsi nelegitimisti niso nasprotniki monarhije. Nemška liberalna buržoazija daje praviloma Avstriji, kjer ima ona prevladujočo vlogo v notranji politiki (predvsem pred 1879) in ki je zaveznica Nemčije (po 1879), prednost pred nevarnostmi, ki bi bile posledica njenega razpada. Madžarski liberalci dajejo iz podobnih motivov realni uniji z Avstrijo prednost pred neodvisno Ogrsko. Češki in slovenski liberalci, ki se smatrajo za zatirane in ne goje nikake ljubezni do Avstrije, ji dajejo vendar prednost v primeri s perspektivo priključitve svojih dežel Veliki Nemčiji. Jadransko vprašanje igra pri slovenskih in hrvatskih liberalcih podobno vlogo. Liberalni in socialnodemokratski kozmopolitizem »historičnih narodov« vpliva tudi na druge narode, ki se od njega le polagoma emācipirajo. V situacijah relativne stabilnosti politiki praviloma izbirajo raje male prednosti oportunistične politike kakor pa nevarnosti odkrite antiavstrijske politike in zato obstoji skoraj povsod konflikt med radikalno mladino in med oportunističnimi politiki. Ker učinkujejo praviloma vsi ti motivi istočasno, je razumljivo, da obstoji pred 1914 malo političnih skupin, ki so odkrito sovražne eksistenci monarhije, in da vrsta kritičnih opazovalcev ni predvidevala njenega propada. In vendar gre v teh primerih le za politične račune v določeni situaciji. Prava baza je legitimizem birokracije, armade, cerkve in plemstva, »štirih stebrov avstrijske države« (L. Eisenmann), ki je pa vedno bolj v dekadenci. Za buržoazijo in za proletariat ta ideologija in ta miselnost vedno bolj izgubljata vsak smisel. Zgodovinarji že dolgo poznajo pomen legitimizma za Avstro-Ogrsko in tudi vso razliko, ki obstoji med legitimistično državo in med vsako idejo federacije narodov. Vendar se mi pa zdi, da še vedno pretiravajo pomen individualnih dogodkov in faktorjev in da podcenjujejo važnost teh ideoloških razlik, ki so izraz mentalitete različnih družbenih razredov in ki po mojem mnenju predstavljajo osnovni, sociološki faktor problema.

ZAPISKI

Bogo Grafenauer

STARA IN NOVA VPRAŠANJA OB HRVATSKO-SLOVENSKEM KMEČKEM UPORU 1573

Obenem, z začetki politične borbe slovenskega in hrvatskega meščanstva za nacionalno svobodo se je že začel pri Slovencih in Hrvatih uveljavljati tisti koncept našega zgodovinskega razvoja, ki je postavljajal kmečke upore na zelo vidno mesto v našem narodnostnem razvoju. Že pred 120 leti ga je izrazil pri nas **Prešeren** v verzih, v katerih gleda Josip Vidmar višek njegovega Sonetnega venca: »Oblóžile očetov razprtije / s Pipinovim so jarmom sužno ramo; / od tod samo krvavi punt poznamo, / boj Vitovca in ropanje Turčije«. Pri Hrvatih je dvajset let pozneje **Kukuljević-Sakcinski** kot prvi v svoji razpravi »Dogadjaji Medvedgrada« (Arkiv za povjestnicu Jugoslavensku III, 1854, str. 31—124) obširneje obravnaval najznamenitejše gibanje te vrste v hrvatski zgodovini, hrvatsko-slovenski kmečki upor leta 1573.

Odtlej so avstrijski, hrvatski in slovenski zgodovinarji objavili vrsto **virov** o tem uporu: **Kukuljević-Sakcinski**, n. n. m., str. 119—124; **A. Dimitz**, Beiträge zur Geschichte der Bauernkriege und Aufstände, Blätter aus Krain 9, 1865, str. 83; **F. Krones**, Aktenmässige Beiträge zur Geschichte des windischen Bauernaufstandes vom Jahre 1573, Beiträge zur Kunde der steierm. Geschichtsquellen 5, 1868, str. 1—34; **F. Rački**, Grada za poviest hrvatsko-slovenske seljačke bune god. 1573, Starine VII, 1875, str. 164—322; isti, Dopunak građe za poviest hrvatsko-slovenske seljačke bune god. 1573 i nekoliko izprava o hrv. poturici Franji Filipoviću, Starine VIII, 1876, str. 243—252; **F. Kos**, Doneški k zgodovini Škofje Loke in njenega okraja, 1894, str. 93, št. 139; **A. Mell**, Zum windischen Bauernaufstand des Jahres 1573, Beiträge zur Kunde... 26, 1894, str. 34—52; **F. Krones**, Ergebnisse einer archivalischen Reise nach Linz, prav tam 31, 1901, str. 156—157; **V. Klaić**, Tužba Franje Taha protiv kmetova Susedgrada i Dolnje Stubice, Vjesnik Zemalj. arkiva XI, 1908, str. 134—136; **I. Bojničić**, Preslušavanje svjedoka protiv susjedgradskom silniku Franji Tahiju god. 1567, prav tam XII, 1910, str. 16—47; **F. Šišić**, Hrvatski saborski spisi, Knjiga treća: od god. 1557 do god. 1577, MSHSM XXXIX, 1916, str. 123, 138, 165—166, 169, 175, 218—219, 249, 260—261, 263—264, 295, 323, 347, 352—353, 362, 370—371.

Obenem so vzporedno s tem izdajanjem virov izhajale vedno nove razprave o uporu: **Kukuljević-Sakcinski**, n. n. m., str. 60—71, ter Susedgrad, v Njeke gradine i gradovi u kraljevini Hrvatskoj, I, 1869; **P. Radics**, Herbard VIII. v. Auersperg, 1862, str. 290—315; J. Parapat, O kmečkih puntih sploh in o uporu leta 1573 posebej, LMS 1869, str. 97—110; **A. Dimitz**, Geschichte Krains 3, 1875, str. 30—36; **R. Horvat**, Seljačka buna godine 1573, 1897; **A. Kaspret**, Tiranstvo graščaka Tahija in njegovega sina Gabrijela, ČZN 6, 1909, str. 70—108;

isti, Oplenitev kunšperskih in podsredskih podložnikov l. 1573, ČZN 8, 1911, str. 21—32; **V. Klaić**, Povjest Hrvata III/1, 1911, str. 282—301 (z uporabo delno še do danes ne objavljenega arhivalnega gradiva), gl. tudi III/2 (1921), str. 48—56; **D. Lončar**, Socijalna zgodovina Slovencev, v **L. Niederle**, Slovanski svet, 1911, str. 220—221; **Abditus (A. Prepeluh)**, Reformacija in socialni boji slovenskih kmetov, 1908, str. 53—61, o vzrokih in oceni tudi drugje v knjigi; **J. Hartinger**, Hrvatsko-slovenska seljačka buna g. 1573, 1911: str. 34—80 o položaju kmeta, 81—121 o borbi za Stubico in Susedgrad med fevdalci, 121—177 o uporu; **F. Šišić**, Seljačka buna god. 1573, Jugoslav. njiva 1923, I, str. 89 sl.; **isti**, Dva hrvatska buntovnika (Matija Gubec i Eugen Kvaternik), I. Hrvatska seljačka buna g. 1573, Brastvo XVIII, 1923, str. 3—35; **F. Popelka**, Franz Tahy, Schlossherr auf Stattenberg, v **Hausmann**, Südsteiermark, 1925, str. 102—115; **A. Zalaznik**, Dvig uboge gmajne, 1930, str. 77—86; **F. Erjavec**, Pod grajskim jarmom, 1930, str. 65—68; **H. Pirchegger**, Geschichte der Steiermark 1282—1740, 1931, str. 433—435; **J. Predavec**, Selo i seljaci, 1934, str. 115—147 o položaju kmeta, 166—172 o uporu; **M. Dolenc**, Pravna zgodovina za slovensko ozemlje, 1935, str. 196—197; **F. Šišić**, Značaj hrvatske seljačke bune g. 1573, Novosti 11. IV, 1936; **M. Durman**, Hrvatska seljačka buna 1573, 1936: str. 43—64 položaj kmetov, 65—84 borba za Susedgrad in Stubico, 85—153 upor; **J. Polec**, Prevedba zakupnih kmetij v kupne na Kranjskem ob koncu 18. stoletja, ZZR XIII, 1937, str. 144—152; **B. Kreft**, uvod v Veliko puntarijo, 1937, str. 5—20; **D. Tomašić**, Borba za društveno pravdo, v Društveni razvitak Hrvata, 1937, str. 52—56; **A. Poljanec** (B. Ziherl), Smotri francoske revolucije v bojih slovenskih kmetov, Sodobnost VII, 1939, str. 302—312; **J. Mravljak**, Kmetski upori na Slovenskem, 1940, str. 12—14, 36—49; **B. Grafenauer**, Potek vseslovenskega kmečkega upora l. 1515 na Spodnjem Štajerskem, Dodatek, ČZN 34, 1939, str. 160—161; **S. Jug**, Slovenski »zapovedni list« iz l. 1570 in novi vinski davek, GMS XXIII, 1942, str. 74—84 (prim. k temu **M. Verbič**, Slov. zapovedni list z leta 1570 — prevod iz nemškega izvirnika, Drugi Trubarjev zbornik, 1952, str. 179—180); **B. Grafenauer**, Boj za staro pravdo, 1944, str. 118—121. Poleg teh razprav — ob njihovem naštevanju smo se ustavili z osvoboditvijo — je bilo temu predmetu posvečenih seveda mnogo člankov (na pr. **A. Jiroušek**, Velika seljačka buna godine 1573, Seljačka prosvjeta 1926; **L. Josipović**, Matija Gubec i seljačka buna od XIV. do XVI. st., Savremena stvarnost 5, 1933; **F. Zwitter**, Naš kmet v tlačanski dobi, Gruda 5, 1933; **G. Pisanicki**, Matija Gubec, voda seljačke bune 1573, Stožer 1934; **V. Kraigher**, Slovenski kmečki upori, Ljubljanski zvon LVII, 1937, itd.), upor je bil pa seveda omenjen tudi v raznih širših zgodovinskih pregledih ali analizah (na pr. **F. Šišić**, Pregled povijesti hrvatskoga naroda I, 1920, str. 244—245; **F. Kovačić**, Slovenska Štajerska in Prekmurje, 1926, str. 237—245; **L. Katić**, Pregled povijesti Hrvata, 1938, str. 127—128; **V. Čorović**, Istorija Jugoslavije, 1933, str. 324—326; **V. Čubrilović**, Politička prošlost Hrvata, 1939, str. 39—40; **Sperans** — **E. Kardelj**, Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, 1939, str. 49—62 itd.).

Ta pregled, ki bi se dal v svojih zadnjih dveh zvrsteh seveda še znatno pomnožiti, najbolj jasno kaže, da zanimanje našega zgodovinarstva in publicistike za slovensko-hrvatski kmečki upor l. 1573 od srede prejšnjega stoletja naprej nikdar ni presahnilo. Prav zato toliko bolj preseneča dejstvo, da ta upor do danes še ni obdelan tako, kot bi takšno gibanje zaslužilo. Stvarna podoba njegovega počeka se opira v bistvu vse do danes na Klaićevo in Hartingerjevo obravnavo, ki ji je Durman dodal le nekatere nebistvene popravke. Ta podoba pa je — z izjemo Gregoričevega pohoda na Spodnje Štajersko — omejena le na hrvatsko stran in ne upošteva mnogih širših odmevov uporniškega gibanja na slovenskih tleh; prav ti odmevi pa kažejo, da je bilo gibanje mnogo širše,

kakor bi mogli sklepati iz njegovega kratkega trajanja. Z ene strani zelo raztreseni prispevki, z druge strani na obeh straneh Sotle preslabo poznanje zgodovinskega dela na drugi strani te reke so povzročili, da podrobnejše kritične obravnave upora kot celote še nimamo.

Druga pomanjkljivost je laže razumljiva. Močni vpliv notranjih sporov med samimi fevdalci na dozorevanje pglavitnega žarišča upora na Tahijevih posestvih v Hrvatskem Zagorju je povzročil, da so poskušali marsikateri med njimi takoj po začetku odprtega upora to gibanje razlagati izključno z izjemnim Tahijevim nasiljem nad podložniki. Širina upora seveda takšnim trditvam očitno nasprotuje. Prav ti fevdalci pa so zapustili v virih precej obsežnejšo sled kakor redki opazovalci, ki so sodili, da je upor povzročilo nasploh slabo postopanje gospode s kmeti (prim. Rački, Star. VII, str. 270; Krones, Beiträge 5, str. 10; 31, str. 156 sl.). Prvo gledanje so potrdile navidez tudi izpovedi ujetih upornikov. Te vrste gradivo se je namreč ohranilo skoraj izključno le v ljubljanskem arhivu, torej za ujetnike iz bitk pri Krškem in Kerestincu, kjer je bilo vodstvo izrazito v rokah upornikov s Tahijevih gospostev. Drugod so se ti zapisniki pač izgubili (ne le v Zagrebu, kjer so nekaj upornikov pobili tudi brez zaslišanja, marveč tudi v Celju: Rački, Star. VII, str. 262, 282, 292 sl.). Ta struktura virov je v premalo kritični historiografiji XIX. in XX. stoletja pomagala do veljave tendence večine fevdalnih virov — iskati krivca le v Tahiju in na tak način razbremeniti vso drugo gospodo in fevdalni red kot tak. Prav zaradi tega so zgodovinarji preiskovali preveč le stanje na Tahijevih gospostvih, premalo pa iskali vzroke upora v splošnem razvoju kmečkega položaja in splošnem zaostreanju razredne borbe na vsem ozemlju, ki ga je zajel upor. Zanimarili so tudi analizo skopih podatkov o uporniškem programu, ki gre daleč preko lokalnega upora proti Tahiju in mora imeti tudi svoje širše podlage v takratnem kmečkem položaju. Hartinger in Durman sta sicer res navedla podatke o vseh teh vprašanih vsaj za Hrvatsko, vendar ne vseh; zbranih pa tudi nista znala urediti v notranje povezan širši zgodovinski razvoj.

Seveda pa čutimo vsa ta vprašanja danes tudi mnogo ostreje, in to ne le zato, ker nas vodi k njim sociološka metoda historičnega materializma. Izkušnje v narodnoosvobodilnem boju so nam še posebej izostrile čut za razredno tendenčnost virov, dale pa so tudi nove kriterije za presojo kmečkih uporov kot glavne oblike razrednega boja fevdalnega obdobja v okviru celotne narodne zgodovine (prim. **B. Grafenauer**, Osvobodilna fronta v slovenskem narodnem razvoju, Slovenski zbornik 1945, str. 177—195, pa tudi Boj za staro pravdo, str. 109 sl., in Slovenski kmet v letu 1948, ZČ II—III, 1948—49, str. 10—47, 60; **E. Kardelj**, Reformacijsko gibanje v luči slovenskega narodnega vprašanja, Novi svet VI, 1951, str. 865—884, in govor ob 400-letnici slovenske knjige, Sloven. poroč. 11. IX. 1951; **B. Zihlerl**, O nekaterih teoretičnih in praktičnih problemih slovenskega zgodovinopisja, Novi svet VI, 1951, str. 481—495, posebej 482 sl.).

Kljub tem načelnim spoznanjem pa se navedena zelo široka vprašanja okrog slovensko-hrvatskega kmečkega upora — v tej perspektivi ima namreč to gibanje vlogo kristalizacijskega središča v slovenski in hrvatski zgodovini XVI. stoletja — od osvoboditve dalje niso bistveno približala svoji rešitvi, niti ni upor še doživel nove monografije. Le na posamezne nove momente so opozorili nekateri prigodni članki (prim. **B. Zihlerl**, Matija Gubec, veliki pret hodnik naše borbe, Zvezda 1946, št. 18; **J. Šidak**, Društveni odnosi u »mužkoj punti« 1573, Vjesnik 9. II. 1947, in Hrvatska seljačka buna 1573, Slobodni dom VIII, 15. II. 1950; **A. Fiamengo**, Seljačka buna godine 1573, Djelo I, 1948, str. 94—103; **F. Čulinović**, Povodom 375-godišnjice hrvatske seljačke bune, Naprijed 13. II. 1948; **I. Lapenna**, O seljačkoj buni Matije Gubca, Ilustrovani vjesnik, 15. II. 1948; **V. Zrnc**, Seljačke bune i ustanci, Seljačka sloga 1949, št. 2, str.

6—8; **A. Babić**, Seljačka buna u Hrvatskoj, Naprijed, 1. II. 1947, in poročilo o njegovem predavanju Slobodni dom 6. II. 1947), nekaj več pa nekateri drugi prispevki: **S. Vilfan** (Od vinskega hrama do bajte, Slov. Etnogr. V, 1952, str. 110, op. 3) je ugotovil, da pomeni »pravda« Zins in s tem potrdil mojo domnevo o prvotnem pomenu izraza »stara pravda« (Boj za staro pravdo, str. 105); **jaz** sem v kratkem pregledu (Seljačke bune u Sloveniji, Vojnoistoriski glasnik I, 1950, št. 4, str. 78—81) opozoril na razna žarišča upora v Sloveniji, pozneje pa podal (ocena Drugega Trubarjevega zbornika, ZČ VIII, 1954, str. 281—283) še kratko analizo bistvenih točk uporniškega programa.

Obsežnejši pregled upora je podal **F. Čulinović** v knjigi Seljačke bune u Hrvatskoj, 1951 (str. 9—14, 16 in 21—25 o položaju kmetov pod Tahijem in na Hrvatskem nasploh, 56—71 potek upora). Nov je pa le toliko, da močno poudarja, kako niti Tahijev postopek s podložniki, niti hrvatsko-slovenski upor v hrvatski zgodovini te dobe nista izjemna. Upor je prikazan le po starejši literaturi, po kateri je pisec uporabil celo del virov — neposredno jih je uporabil le v obsegu objave Račkega v Star. VII. Novih ugotovitev v tem pogledu zato ni, pač pa je kritika ugotovila vrsto napak zaradi nesporazumov ob uporabi virov in delno tudi literature (**B. Grafenauer**, ZČ V, 1951, str. 381 sl.; **J. Šidak**, HZ V, 1952, str. 125—126). Avtor je Šidaku na nekatere opombe odgovoril (HZ V, 1952, str. 435 sl.), vendar brez uspeha. Viri so mnogokje res navedeni napačno. Na dva taka primera je opozoril že Šidak (str. 126: napačna navedba Isthvanffyjevega teksta o bitki pri Stubici in prevod »exercitus regnicolarum« = kraljevska vojska). Nekateri drugi posegajo še dalje v potek upora. Tako je preiskava l. 1567 pogrešno prikazana le kot preiskava o Tahijevih nasilstvih proti kmetom, ko je šlo v resnici tudi za koristi kraljevske komore (str. 56—57 in 60; preiskava, ki jo je v svojem zaslišanju omenil Gregorić — Rački, Star. VII, str. 259 — spada namreč v 1572 in se njeni akti niso ohranili); v Gregorićevem opisu so prevedene besede »Tiranischer weiss geschmecht« kot »tiranski progonio (... weiss geschmecht)«, namesto »na tiranski način onečaščal« (tekst preiskave 1567 gl. I. Bojničić, n. n. m.; tam je str. 25 v op. tudi razvidno, da je Rački, Star. VII, str. 297, pogrešno štel Gubca pod imenom »Gobec« med tedanje priče; pravo čitanje je namreč »Mathias Golecz«). Začetek uporniške organizacije postavlja »sredinom 1572 godine« (str. 58), vtem ko navedeni vir jasno pravi »ymb Georgj« (Rački, Star. VII, str. 283, gl. tudi str. 251 in 255, Klaić, Vjesnik XI, str. 134—135). Pogrešna je trditev, da je z denarjem podpirala upornike Heningova namesto pravilno Gregorijanec (Rački, Star. VII, str. 292 in 304, kjer se navedba s str. 296 izrečno popravlja; str. 61). Nerazumljivo je kako je mogel postati Zrinski zaradi udeležbe njegove konjenice v Alapijevi vojski proti upornikom (Rački, Star. VII, str. 189, in po tem Valvasor — Rački, str. 219) »po seljake najopasniji« fevdalec na Hrvatskem (str. 62), še nerazumljivejše pa je, kako naj se Kupinić, odhajajoč iz Krškega »preko Novog mesta i Metlike poveže s onom seljačkom vojskom, koja je bila kod **Kostanjevice**« (str. 62 sl.; ne glede na to, da pri Kostanjevici takšne vojske ni bilo!). S prevodom »Landtleute« (Rački, Star. VII, str. 180) kot »seljaci« namesto kot »deželani« (= deželno plemstvo!) so se naenkrat kmetje udeleževali boja pri Krškem v Thurnovi vojski (str. 63), kot naj bi sporočal Thurn v pismu »sa ceste« (= Landstrass = Kostanjevica!) z dne 6. II. zjutraj. Manj pomembnih podobnih stvari je še več (str. 60 in 68 v Draškovičevih pismih, 57 in 59 v kmečkih izjavah, 63 v Thurnovem pismu itd.).

Čulinovićevemu prikazu je po svojem namenu podoben tudi prikaz upora v knjigi **S. Antoljaka**, Bune pučana i seljaka u Hrvatskoj, 1956, str. 125—146 (»deskriptivni prikaz buna u Hrvatskoj, s oznakom izvora i literature« — gl. str. 6). Pri opisu »prve muške puntarije« je podal le sintezo rezultatov novejših

hrvatskih del in razprav, pri čemer pa gre skoraj povsem mimo Durmana. Vire pozna le v objavi Račkega v Star. VII, pa še tu se opira nanje neposredno le na enem samem mestu (str. 129, op. 17). Slovenske literature o uporih sploh ne navaja, hrvatsko le delno. Upor je zato očrtan le v tistih mejah, ki so v hrvatski literaturi običajne. Slovenskega deleža v gibanju pisec skoraj ne upošteva (manj kakor Klaić in Hartinger itd.). V teh mejah je sinteza napisana spretnjeje od Čulinovičeve. Vendar pa očrt ni ostal le zelo nepopolen, marveč se je nepoznanje virov in literature tudi tu maščevalo z vrsto drobnih napak in neuglajenosti. Tako trdi pisec z ene strani, da je bil »kmet-seljak posve privezan uz zemlju« (str. 126), z druge pa takoj nato navaja možnost, da »bi prešao k drugome gospodarju« (127). Urbar ni »pismen ugovor« med gospodarjem in podložnikom (str. 128), marveč enostranski gospodarjev popis dohodkov od zemljiškega gospodarstva. Na edinem mestu, kjer se navaja vir neposredno po Račkem, je delno pogrešno preveden (Quumque miseris — sc. subditis — a tyrannide Turcica haud quamquam tueri queant naj bi pomenilo **»Kada ih od turskoga bijesa ne mogu obraniti«**, str. 129). Spor med Uršulo in Tahijem okrog Stubice in Susedgrada 1564/65 se razlaga le s Tahijevim pohlepom po še preostalem delu obeh posestev (str. 130), povzročila ga je pa prav toliko tudi Heningovska težnja, da vržejo Tahija s posesti, ki si jo je že pridobil — čeprav na pravno sporen način. Tudi podatki, s katerimi označuje pisec Tahijev postopek s podložniki in Heningovskimi uradniki že v tem času (str. 130), so v resnici poznejši (delno spadajo šele v čas po 1569, ko je Tahij nekaj časa povsem sam upravljal obe gospodarstvi). Gregorić ni izpovedal le, da je prav »Tahijeva raskalašenost... mnoge potakla na ustanak« (str. 132), marveč, da bi kmetje vse drugo še potrpežljivo »če ne bi šel Tahij Ferenc dalje in njihove hčere tako nekrščansko in na tiranski način onečaščal in posiljeval... Takšna nesramna dejanja so zbudila nastali upor« (Rački, Star. VII, str. 295). Upor proti dajatvam se je pokazal prvič o Božiču 1571; trditev, da so kmetje že »od god. 1571. dalje stalno uskračivali svaki rad na poljima i obustavili svako davanje dača« (str. 133), pa je v svoji splošni formulaciji gotovo pogrešna celo za 1572 (saj sta do začetka upora nemoteno živela oba zastopnika ogrske kraljevske komore na Susedgradu in v Stubici kot upravnika polovice obeh gospodarstev). Ali so bili res kmetje »od starine« dolžni upravljati utrdbe Ivanić, Božjakovino itd. (str. 133; mar ni to šele v zvezi s turškimi vpadi)? Sabora vsekakor niso nagnile k obrambi Tahija potrebe »obrane čitave zemlje«, marveč plemiških pravic! Brdovec je padel v roke puntarjev po podatkih virov pred in ne po Susedgradu (str. 134). Od Tahija ni zahteval pismene obveze, da »ne će dirati kmetove«, sabor (str. 135), marveč cesarjeva komisija. Tudi sicer ni bil hrvatski sabor tisti, ki bi dal iniciativo za cesarjevo posredovanje med Tahijem in njegovimi podložniki (str. 136), marveč je molčal le prisiljen, ker je posegel v njihov spor z vladarjem. Sprejemanje Tahijeve trditve, da je Uršula januarja 1573 znova zavzela Susedgrad in Stubico s silo s pomočjo kmečke vojske (str. 136), je pogrešno. Tahijevi so bili z obeh posestev pregnani že od srede 1572. leta. Tahij je očitno tu sam povezal kmečki upor iz pomladi 1572 z vnovično vpepljavo Heningovcev v začetku 1573 v celoto. Podložniki se niso vzdignili v upor »smjesta« po obsodbi upornikov na saboru 18. I. 1573, marveč šele ko so začele krožiti med njimi vesti, da bo prišla nadnje zaradi tega sklepa fevdalna vojska. Gregorićev vojni načrt obsega seveda le del uporniških načrtov te vrste, ne pa vseh (str. 137). Citat iz Svračeve izjave o kmečkih načrtih za primer zmage (str. 138) je v podrobnostih netočno preveden. Drašković ne imenuje Gubca »bega« na drugem (str. 138), marveč na istem mestu, na katerem omenja njegovo izvolitev za »kralja«; seveda ob izbruhu upora tudi ni v prvi vrsti »nastojao da spriječi prolivanje krvi« (139), marveč da čim hitreje in s čim

manjšimi stroški odpravi nevarnost, ki je pretila fevdalcem in hkrati tudi njemu samemu. Boj na Mokricah ni drug, kakor pri Kerestincu, marveč je le isti boj dvakrat omenjen (str. 140). Gregorič ni šel skozi Planino v Jurklošter (str. 141), marveč obratno. Drugo sporočilo o porazu pri Krškem ga ni dohitelo v Pilštanju (str. 141), marveč v Planini. Iz bitke pri Šempetru se nista rešila z begom »samo Ilija Gregorič s Mihajlom Gušetičem« (str. 141), marveč blizu 500 upornikov (od blizu 600 jih je bilo 50 pobitih in le 40 ujetih). Moč Gubčeve vojske pred bitko pri Stubici nam po virih ni znana (str. 141); vse navedbe so le domneve. Gubčev in Alapijev govor pred bitko (str. 142) sta nezgodovinska Isthvanffyjeva vložka v tekst; pisec je v njih po običaju tedanjega zgodovinarstva povedal svoje mnenje o težnjah obeh strani. Konjenica ni »ubrzo poremetila seljačke redove« (str. 142), saj je trajal boj okrog štiri ure. Razlaga imena »Bezjaki« za kajkavce s pomočjo ljudske etimologije »bezuhi = bezuki = bezjaki« A. Radića (str. 142, op. 76) in s povezovanjem s kaznijo za upornike 1573 je brez vrednosti, čeprav izvor besede še ni docela jasen (zadnji pregled razlag gl. pri F. Bezljaj, Slovenska vodna imena, I. del, 1956, str. 59—60); izraz je namreč gotovo starejši (M. Kos, Urbarji Slovenskega Primorja II, 1954, str. 97, z navedbami iz okrog l. 1500 na Krasu). Brez podrobnejše opredelitve smisla besede »nacionalni« v posebnem pomenu ni mogoče preprosto reči, da je bila buna »duboko nacionalna« (str. 145). To namreč velja le v perspektivi poznejšega razvoja, ne pa v današnjem smislu te besede, kakor bi se zdelo po nadaljevanju, da »je još više zblížila dva bratska slavenska naroda« (str. 145). Temelj tega zblíževanja sta bila namreč obramba proti Turkom in kmečka trgovina, ne pa narodnostna zavest. Mnogo večja veličina hrvatsko-slovenskega kmečkega upora v primeri z zaroto (zakaj »ustankom«?) Petra Zrinskega in Frana Krsta Frankopana ne izvira predvsem od tod, »jer su oni sami natrag utakli mač u korice i predali se u ruke svoga krvnika« (str. 145), marveč od tod, da je bil hrvatsko-slovenski kmečki upor odprt boj **ljudstva** za družbeno in politično osvoboditev, zarota pa po svojem družbenem značaju le boj osamljenih **fevdalnih magnatov za svoje** pravice in koristi, ki za ljudstvo v celoti v tedanjem položaju in času ne bi prav nič bistvenega spremenil. Tako torej kažeta obe deli — Čulinovićevo in Antoljakovo — znova nevarnosti, ki preže tudi pri pisanju sinteze na zgodovinarja, če ne pozna v podrobnosti virov.

Razprava **Rudolfa Bičanića** »Začeci kapitalističkih odnosa u hrvatsko-slovenskoj seljačkoj buni godine 1573« (prva objava v slovenščini, Ekonomska revija II, 1951, str. 411—421; sedaj v Počeci kapitalizma u hrvatskoj ekonomici i politici, Mala historijska knjižnica, br. 6, 1952, str. 5—21) pomeni spričo tega v naši povojni historiografiji prvi širši poskus, da bi se poglobilo naše znanje o širših podkladah hrvatsko-slovenskega kmečkega upora. V prvem delu svoje razprave poskuša dokazati, da obstoje tudi na Hrvatskem v XVI. stoletju »kapitalistički zameci«, t. j. »ekonomski odnosi, koji imaju kapitalistički značaj, gdje kapital počinje da igra samostalnu ulogu, i gdje se stvaraju odnosi i institucije, karakteristične za građanski kapitalistički sistem« (str. 10). Tu opozarja zlasti na povečanje trgovine (zlasti z žitom in živino), povezane delno tudi s preskrbovanjem obmejnih utrd, na poseganje italijanskih trgovcev v to trgovino in na pomen trgovanja za kmete, ki so si morali z njo pridobiti denar za plačevanje novih davkov. Posebej podčrtuje pomen rudarstva, najemništva v plačevanju organizaciji in gusarstva v bojih na morju.

V tem okviru išče tudi nekatere vzroke kmečkega upora 1573. Njegova glavna značilnost je sicer brez dvoma »pobuna seljaka protiv feudalne eksploatacije«, vendar je to že »pobuna protiv feudalnog sistema kao cjeline, u kojoj se već nazrijevaju i neki građansko-kapitalistički elementi« (str. 11). Ta element išče predvsem v treh pogledih:

1. Poleg tega, da so uporniki naleteli v manjših slovenskih mestih in trgih vsaj na delno razumevanje in podporo tamošnjega prebivalstva, je predvsem pomembna »uloga građanskih (t. j. u izvjesnom smislu građanskih) elemenata u samoj kmetsoj vojsci«. Upora se namreč ne udeležujejo le kmetje — tudi bogatejši, ki imajo prav zaradi svojega premoženja uglednejši položaj — marveč tudi ljudje, ki se pečajo s trgovino (Simon in Ilija Gregorić — vir tu pravzaprav ni jasen, ker pravi, da je Simon »ain allter vnd zeitiger deub gewest, vnd **soliche** khauffmanschaft sein Bruedern zugefuerdt«, Rački, Star. VII, str. 264; Nožina — tudi tu podatek ni trden, ker Nožina ni živel v Zágorju, marveč med Uskoki v Žumberku v Stodieschitsch, Strodesch oz. Stodraschj = Stojdraga, Rački, str. 264, 286 in 305), podeželski obrtniki (Šterc, Bartulić, Grbac), vojaški najemniki (Ilija Gregorić, Gušetić) in nekateri plemiči; sem bi bilo prišteti tudi člane plemiških občin, ki jih fevdalci v tem času poskušajo spraviti v položaj podložnikov, ki jim jih primanjkuje (na pr. Draganići, Rački, Star. VII, str. 192).

2. Analiza programa upornikov kaže, da je segal precej preko neposredne borbe s fevdalci (tu je razlaga »Jahrzins« z »novčana renta« pogrešna, ker nemški izraz — Rački, Star. VII, str. 255 — pomeni vse oblike »pravde«), in sicer posebej v borbi za osvoboditev trgovine od mitnin in carin. Ta pojav pojasnjuje pisec posebej s preusmeritvijo trgovine v XVI. stoletju preko Ljubljane na Reko in s pomenom trgovine z žitom, živino in soljo za hrvatskega in slovenskega kmeta v tem času. Prav položaj Brdovca in Susedgrada ob važnem križišču trgovskih poti pojasnjuje obenem širino in razgledanost uporniškega vojaškega načrta. Ob tem posebej opozarja še na zvezo vrhovnega tridesetničarja Krištofa Winklerja z uporniki (Rački, Star. VII, str. 268 in 273; Šišić, Hrvat. sabor. spisi III, str. 401; gl. tudi Rački, Star. VIII, str. 249, kjer se omenja Winklerjeva prošnja za osvoboditev uporniškega »Hauptmann«-a Gregorja Gušetića; gl. Rački, Star. VII, str. 254). Vprašanje pa je, ali sega sodelovanje Winklerja, ki je bil po svojem mestu kraljevski uradnik, dlje kakor nekaterih ljudi iz fevdalnih krogov, na pr. Ivana Horvata, o katerem je Gregorić izjavil, da je bil »der Hoffrichter zu Sossedt aller diser aufrur maister, anfinger vnd aufwiger; dan derselb sei aus dem Schloss entsprungen, das gelt gesamblet vnd alle Ordnung gethon« (Rački, Star. VII, str. 297). Vprašanje je tudi, ali so se uporniki borili res za odpravo **vseh** mitnin, ali le za to, da bi se omejile in da bi jih prevzela kmečka zveza. Po Svračevi izjavi so hoteli tudi po zmagi »die gefell, Zinss vnd Steuer selbst ainfordern« (Rački, str. 274).

3. Po isti Svračevi izjavi so nameravali tudi »die Graniczen selbst versorgen. Dann die herrn fragen vmb die Graniczen nichts«. Po navadnem mnenju gre tu za varnost meje pred Turki (M. Lexer, *Mittelhochdeutsches Taschenwörterbuch*, 1943, str. 280: **versorgen** = sicherstellen; 17: **besorgen** = sorgen für, versorgen **mit**, beschützen vor; aussteuern), Bičanić pa misli, da gre tu za »opskrbu granice«, t. j. »da će seljaci sami snadbijevati granicu«, ne pa za borbe proti Turkom. Kmetje naj bi imeli pri tem v mislih poseganje fevdalcev v to trgovino, ker da so ti zahtevali, da smejo prodajati kmetje žito le njim, sami pa so ga nato prodajali posadkam ob meji za do šestkrat višjo ceno. Ta razlaga pa niti ne ustreza trditvi, da »gospoda za mejo nič ne vprašajo«, niti razvoju te trgovine v drugi polovici XVI. stoletja. Leta 1560 se res kaže težnja fevdalcev (in meščanov!), da monopolizirajo trgovino z obmejnimi trdnjavami (Šišić, Hrvat. sabor. spisi III, str. 83 sl.), toda že 1567 je sklenil hrvatski sabor, naj kmetje živila »libere perferant et vendant« in obenem določil kazen za prekupčevalce (Šišić, n. d., str. 171). Prav l. 1573 dokazuje nek sklep sabora, da je postala ta trgovina že bistvena »pro necessitate domus

et familiae« podložnikov (Šišić, n. d., str. 397), in l. 1588 omenja hrvatski sabor kot prekupčevalce le še vojake (Šišić, n. d., IV., str. 223).

Z druge strani pa ne gre zaradi Draškovičevega mnenja, da bi mogli kmetje preiti k Turkom (Rački, Star. VII, str. 167), odbijati mnenja, da gre tu za obrambo meje. Prav obramba proti Turkom je namreč v naših kmečkih uporih imela zelo velik pomen (B. Grafenauer, Boj..., str. 49—55, 108). To obrambo je imel pred očmi tudi Gregoričev vojaški načrt: »Die von Stubiz aber sollten an der granize peliben sein, vor anderen einfall anchaimbs zuerhuetten« (Rački, Star. VII, str. 263). Tu ne gre le za obrambo pred vdorom fevdalne vojske, marveč tudi Turkov. Gregorič je namreč na Brunnerjevo sporočilo o vdoru »Turkov« v Bistriško dolino v Jurkloštru povsem mirno odgovoril: »wolt Gott, der Tüergkh wer vorhanden. Wier haben auf den Kheglouitschen vnd Rathkay 3000 Personen« (Rački, Star. VII, str. 186).

Bičanić je torej pokazal v svoji razpravi res na pomembne strani v razvoju kmečkega gibanja, zlasti v drugem delu svojega izvajanja (prim. tudi R. Bičanić, *Važnost Rijeke u ekonomskom životu Hrvatske, Riješki Zbornik*, 1953, str. 153—162), vtem ko gre pri prvem delu že za prej znana dejstva, v tretjem pa za tezo, ki je ni mogoče dobro utemeljiti. Seveda pa je vprašanje, ali vsa ta argumentacija opravičuje trditev, da gre pri tem za »meščansko-kapitalistične« elemente v uporu.

Precej preko okvira naših povojnih prispevkov o zgodovini upora pa sega razprava **Ju. V. Brumlej-a** »Vosstanie horvatskih i slovenskih krest'jan 1573 g.« (Učeneje zapiski Instituta slavjanovedenija, Akademija nauk SSSR, XI, 1955, str. 154—216). Obenem z razpravo istega pisca »Evolucija dokapitalističeskoj zemel'noj renty v Horvatii vtoroj poloviny XV in XVI vekov« (prav tam IV, 1951, str. 284—306; razprava mi ni dostopna) pomeni po Durmanu prvi poskus nove monografične obravnave upora v celoti. Razpravo uvaja kritičen pregled historiografije (str. 154—160) do Hartingerja, ki pa je pomanjkljiv. Ker pisec ne pozna mlajših del (navaja le **Prelogov** pregled v NE SHS IV, 1929, str. 109—116), trdi, da je Hartingerjeva knjiga »zadnja pomembna monografija o zgodovini upora« in da je začelo jugoslovansko zgodovinopisje po 1917 upor 1573 »stvarno zamolčevati« (str. 159, 216). Pomanjkljiv je tudi pregled virov (Rački, Star. VII; Klaić, *Vjesnik* XI; Šišić, *MSHSM XXXIX*). Omejeno poznanje virov in literature je onemogočilo piscu, da bi zajel v vsej širini vzroke opora in njegov potek. Slovensko ozemlje je ostalo v obeh pogledih — z izjemo po Hartingerju povzetih podatkov o Štatenbergu (str. 168) in Gregoričevega pohoda od Cesargrada do Jurkloštra in nazaj — izločeno iz obravnave.

Tako se pisec, čeprav se pri obravnavi vzrokov upora **načelno** ostro upira njihovemu omejevanju le na Tahtja (str. 161—168), vendarle pri tem v marsičem ni mogel osvoboditi že omenjene tendence virov fevdalnega izvora. Poglavitni vzrok upora gleda — pri tem se opira na svojo analizo po Lopašiću objavljenih »Hrvatskih urbarjev« (MHJSM V, 1894: Grižanski urbar 1544 in urbarja Dubovca 1579 in 1581, str. 83—128) — v povečanju tlake na do 6 dni na teden. Ali je ta generalizacija dveh znanih podatkov (urbarja iz Dubovca in tlaka kmetov iz Kravarskega v Želinu jeseni 1573, Rački, Star. VII, str. 317) opravičena, bo pokazal šele pregled še ne objavljenih latinskih urbarjev za XVI. in XVII. stoletje (Lopašić, n. d., str. VI). Doslej še ne vemo, ali gre pri tem za splošno veljavne obveze, ali so se takšne dolžnosti uveljavile le na posameznih gospostvih. Po zakonskih odredbah iz l. 1514 in 1548 je bila določena tlaka na 1 dan na teden. Fevdalci so tlako v resnici povečevali z določbami »serviunt sicut illis jubetur, serviunt ad libitum« itd., poleg tega pa se zdi, da spada prelom v tem povečanju res v drugo polovico XVI. stoletja.

Vendar je po Bösendorferjevih ugotovitvah kljub načelni neomejenosti tlake skozi vse leto delal »kmet prosječno jedan tjedan spahiji, dva sebi« (Strena Dolenciana-Krekiana-Kuseiana-Skerliana I, 1937, str. 149). Vsekakor pa imajo pritožbe proti tlaki med znanimi kmečkimi pritožbami 1572/73 le manj pomembno mesto. Mnogo pomembnejše se zde pritožbe zaradi raznovrstnega neposrednega izžemanja denarja (Kaspret, ČZN 6, Popelka, Bojničić). Ker so v drugi polovici XVI. stoletja obenem s splošnim padcem vrednosti denarja hitro naraščali nominalni stroški fevdalcev, je bil ta pojav precej splošen in se ni omejeval le na Tahija (Popelka, n. n. m., str. 103).

S pomanjkanjem delovne sile — seveda velja to tudi za dajatve in ne le za tlako, kajti kmetije brez posestnikov so bile brez haska za fevdalca — po pravici povezuje tudi regulacijo preseljevanja kmetov na saboru l. 1538 v Križevcih, le da napačno trdi, da je bila z njo »že v tem času kmetom-kolonom v Slavoniji stvarno vzeta svobodna selitev« (str. 162). »Liberomigracija« je bila namreč kmetom povsem zabranjena 1514 na ogrskem »pobesnelem« saboru, ko so bili kmetje »jugo perpetuae servitutis et rusticitatis subjecti« (Bösendorfer, n. n. m., str. 132—137). Ker pa so — sedaj brez vsega nadzorstva — kljub temu bežali s svojih kmetij, so bile 1538 obnovljene v glavnem iste določbe, ki so urejale preseljevanje pred »pobesnelim« saborom. Prav zato, ker je bilo pomanjkanje kmetov splošno in so se fevdalci med seboj zanje gotovo tudi borili — to dokazujejo tudi kazenske določbe proti fevdalcem, ki bi kmete s silo zadrževali (Šišić, Hrvat. sabor. spisi II, MSHSM XXXVI, 1915, str. 145 sl.) — ta svoboščina ni bila povsem brez vrednosti. Ta hi je mogel ob svojem povratku v Susedgrad 1566 zadržati podložnike, ki so se hoteli odseliti, le z mirnim prepričevanjem (Bojničić, n. n. m., str. 19, 45), hrvatski sabor pa je ob pojavih kmečke upornosti l. 1567 kar naravnost opozoril fevdalce: »Si vero domini illorum in veteranis libertatibus colonos suos conservare nollent, habent libertatem iuxta constitutiones publicas et articulos superinde editos ad bona aliorum per solitam denunciationem et licentiam se conferendos« (Šišić, MSHSM, str. 175).

Med predniki hrvatsko-slovenskega upora podčrtuje pisec posebej »slovenski upor« l. 1515, za katerega pa uporablja — preko Engelsove »Nemške kmečke vojne« — le Zimmermannovo »Geschichte des großen Bauernkrieges« (I, 1841), kjer je ta upor opisan povsem napak, brez uporabe kakršnegakoli arhivskega gradiva. Tudi če mu ni pristopna moja le v 300 izvodih izišla knjiga o njem (Boj..., str. 18—49, 58—110, 136—150), bi mogel najti mnogo boljšo podobo pri F. M. Mayerju, Der innerösterreichische Bauernkrieg d. J. 1515, (Archiv f. österr. Gesch. 65, 1883, str. 56—136) ali G. Franzu, Der deutsche Bauernkrieg (1933, str. 56—70). Da je izročilo o tem uporu res vplivalo na hrvatsko-slovenski upor, pa ne kaže le Vrančičeva izjava (Rački, Star. VII, str. 253), marveč tudi Štercova (n. n. m., str. 186) in seveda tudi povezovanje obeh uporov v fevdalnem taboru (Trubar 1575: Rupel, Slovenski protestantski pisci, 1934, str. 133—134; freisinški škof Vid Adam 1635: F. Kos, n. d.) in zlasti primerjanje njihovih programov (B. Grafenauer, ZČ VIII, 1954, str. 281—283).

Predigra upora, povezana z borbo za Susedgrad in Stubico med Heningovci in Tahijem (str. 164—168) je zajeta le delno. Ker pisec ne pozna Bojničićeve objave zapisnika preiskave l. 1567, porablja za njeno označbo Gregoričovo pričevanje (Rački, Star. VII, str. 294 sl.), ki pa govori o drugi komisiji (jeseni 1572; vpoštev bi prišel kvečjemu še prelom 1572/73). Do komisije l. 1567 je namreč prišlo delno zaradi Tahijevih sporov s sosednimi fevdalci, delno pa zaradi nesoglasja upraviteljev onega dela posestev, ki ga je 1566 prevzela ogrska kraljevska komora, s Tahijevim izžemanjem podložnikov; zaradi tega bi namreč utegnilo priti do odselitve podložnikov in opustelosti posestev. Res je

bilo ugotovljeno, da je izžemal Tahī — ne glede na nasilja nad župniki in spore s sosednimi fevdalci — denar iz podložnikov z uvajanjem »izrednih dajatev« (skoraj vsak mesec!) in celo z zapiranjem proti odkupu za denar, blizu 20 kmetom pa je tudi odvzel kmetije, pri čemer je vinograde pridržal sebi, na kmetije pa nasadil ljudi, ki so mu služili na gradu ali v vojski, ter zato od kmetij nehal plačevati »diko«. Pravo njegovo nasilje pa je prišlo na dan šele po pritožbah štatemberških kmetov v l. 1571-73 in ob zasliševanju susedgradskih in stubiških kmetov po drugi komisiji — in seveda v izpovedih upornikov, zakaj so se uprli.

Vprašanje je tudi, ali smemo šteti med vzroke upora slabo letino 1569 in njej sledeči glad v zimi 1569-70 (str. 165; Šišić, MSHSM XXXIX, str. 279 in 291), kajti časovna razdalja do postanka kmečke zveze v Hrvatskem Zagorju spomladi 1572 je le prevelika. Pač pa bi bilo poleg onih širših momentov, na katere je opozoril Bičanić, upoštevati tudi splošno zaostritev razredne borbe v tem času, izraženo v težnji fevdalcev, da spremene v podložnike tudi dotlej svobodnejše skupine vaškega prebivalstva (plemiške občine) in prebivalce plemiških trgov, kar je po svoje vplivalo na širino upora na Tahijevih, še bolj pa na Erdedijevih posestvih. Upoštevaje slovenskega razvoja bi zahtevalo pritegnitev še vrste novih momentov (razvoj sistema izrednih davkov, nove mitnice, prisilno kupovanje kupnega prava, večanje tlake, potiskanje kosezov med navadne podložnike itd.), brez katerih pa tudi upora v celoti ni mogoče razložiti.

V obravnavi samega upora (str. 168—214) postavlja pisec vrsto novih tez, ki so delno v resnici plod poglobljene analize virov. Tudi tu se očitno trudi, da bi našel v uporabi njegove širše poteze, ki niso navezane le na Tahijev postopek s podložniki. Ker pa mu je preveč tuja edina trdna podlaga te analize — podložniški položaj na hrvatskem in slovenskem ozemlju v vsej svoji širini — se ob uveljavljanju te svoje pravilne težnje večkrat zapleta tudi v dvomljive domneve. Že pri prvem uporniškem dejanju — napadu na Tahijeva uradnika Mihaela Horvata in podoskrbnika Nikolaja Stanka o Božiču 1571 ob pobiranju »dike« (Klaić, Vjesnik XI, str. 134) — pogrešno trdi, da je bil Stanko uradnik kraljevske komore (str. 169) in da se potemtakem upor od začetka ne usmerja le proti Tahiju, marveč tudi proti cesarju. Pri tem ne upošteva dejstva, da je Tahī prav z »izrednimi dajatvami« v denarju povečeval svoje dohodke, na kar je podložnike še posebej opozorila preiskava l. 1567 o tem, ali Tahī plačuje »diko« od svojih kmetij; dalje, da so tudi državne davke pobirali tudi organi zemljiškega gospoda in ne le posebno »fiskalno« uradništvo (str. 169, 175) in da je Tahī resnično zadrževal te davke zase (od 1558 do 1573 se mu je na Štatenbergu na ta način nabral zaostanek 4472 fl. 3 kr., Popelka, n. n. m., str. 114, po Kaspretu, ČZN 6, str. 75, pa celo 6889 fl., 1 šil. in 1 pen.). Prav tako pogrešno vnaša »protikraljevski« moment tudi v dogodke l. 1572, ko so podložniki zavzeli pristavo v Brdovcu (na Jurjevo), Susedgrad (v maju) in Stubico (24. VI.), obenem pa poslali že v aprilu prvo poslanstvo k cesarju (Klaić, Vjesnik XI, str. 134 sl.; Rački, Star. VII, str. 255) in organizirali kmečko »zvezo« (Rački, str. 283), ki so jo najbrže imenovali »bratstvo«. Že pred Jurjevim 1572 sta namreč na obe gospostvi prišla spet predstavnika komore. Zaradi zahteve hrvatskega sabora, naj se reši spor med Tahijem in Heningovci (Šišić, MSHSM XXXIX, str. 133), sta nadzorovala ta del posesti (Kukuljević, Arkiv III, str. 63; Klaić, Vjesnik XI, str. 135: na Susedgradu Mihael literat Herbinović, v Stubici Ivan Bakšaj). Podložniki pa se ob padcu graščin niso pregrešili nad »imetje komore« (str. 175). Njena zastopnika sta tudi poslej nemoteno ostala na svojih mestih. Prav zato jima je Tahī celo očital, da sta podpirala upornike. Vprašanje je, ali je v teh pogojih povsem opravičena trditev, da so Tahijevi podložniki

teh dveh gospostev živeli poslej do začetka pravega upora »izven območja fevdalnega izkoriščanja« (str. 175). Zaradi svoje vojaške slabosti, uporniškega razmerja do predstavnikov komore in nerešenega spora med Tahijem in Heningovci je sabor 2. VI. sodil, da »upora susedgradskih in stubiških kmetov ni mogoče zadušiti brez izrečnega povelja cesarskega veličanstva« (Šišić, MSHSM XXXIX, str. 347) in se zadovoljil s poslanstvom k cesarju. Po Istvanffyjevem pričevanju naj bi poslanci od cesarja »mandata obtineant, quibus illi (= Germani duces Vitus Halecus et Herbatus Auerspergus) ad ferendum laborantibus sociis auxillium concurrere jubeantur« (Rački, Star. VII, str. 216). Poskus Tahijevega sina Gabriela, da 7. VI. sam zaduši upor, pa so puntarji zavrnili (Klaić, Vjesnik XI, str. 134).

Poleg kmečkih pritožb — 24. VI. je odšlo že drugo kmečko poslanstvo k cesarju — ki jih je pisal upornikom župnik v Brdovcu (Rački, Star. VII, str. 290 in 269), je morda vplivalo na cesarjevo odklonitev prošnje sabora tudi stališče zastopnikov komore (s tem bi bilo mogoče najti tudi razlago Winklerjeve zveze z uporniki). Vtem, ko pozna Bromlej šele cesarsko komisijo iz konca leta, sta delali v zadnjem letu priprav na upor v resnici dve takšni komisiji. Člani prve komisije so bili namreč navzoči že na saboru 10. VIII.; še pred tem pa jim je moral dati Tahij pismeno obveznico, da ne bo kmetov po ureditvi »spora« niti malo kaznoval (Klaić, Povjest, str. 291). Prav ta komisija je pač tista, o kateri so trdili kmetje januarja 1573, da je preverila resničnost njihovih pritožb, in o kateri je govoril tudi Gregorić ob zaslišanju (Rački, Star. VII, str. 278 in 295). Tahij sedaj ni mogel več sam zadušiti upora, marveč se le 6. VIII. pritožiti pri zagrebškem kaptolu, 10. VIII. pa zahtevati kazen za upornike na seji sabora ob navzočnosti članov komisije. Ze tedaj je Gregorijanec pokazal svoj pravi obraz, ko je v imenu Heningovcev zahteval le, naj se »prej ta posestva razdele med stranki«, potem pa naj Tahij »kaznuje le svoj del podložnikov... za upor in zločine, če ga je volja« (Šišić, MSHSM XXXIX, str. 353). Ker je spor prevzela že cesarska komisija, so bile saboru roke zvezane. Izrazil je le — zelo jasno — svojo sodbo o gibanju. Ker uporniki tudi ob preiskavi komisije niso popustili od upora proti Tahiju, jih je sabor obdolžil upora »ne le proti samemu gospodu Tahiju, marveč tudi proti njegovemu veličanstvu in svoboščinam vsega kraljestva«. Zato naj bi njegovi poslanci pri kralju in na ogrskem saboru v Bratislavi zahtevali, »da ne uidejo zasluženi kazni«. Ogrski sabor je res 5. X. zahteval za Tahijo pravico, da upornike sodno kaznuje (ker bi osvoboditev od kazni nasprotovala svoboščinam kraljestva!) in naj se mu vrne tozadevna obveznica, ki jo je komisija poslala cesarju. Poleg tega je sabor priporočil revizijo in rešitev spora Tahija in Heningovcev (Klaić, Povjest, 290—291). Cesar je hotel rešiti vprašanje sam in je 4. XII. poslal »v Slavonijo« novo komisijo (Šišić, MSHSM XXXIX, 359).

Vse doslej torej v uporniškem gibanju ni bilo proticesarske usmerjenosti. Kmetje so se borili le za zamenjavo Tahija z drugim gospodom. Pri cesarju in njegovi komisiji so imeli celo nekaj uspeha, vtem ko je hrvatsko plemstvo obenem s Tahijem branilo »dekrete in svoboščine stanov ogrskega kraljestva« — ne le proti kmetom, marveč tudi proti vladarjevemu nadzorstvu.

Z delom druge cesarjeve komisije je povezan že izbruh pravega upora. Vrsta dejstev priča, da se je kmečka zveza nanj že prej pripravljala: njegov hitri in široki odmev do Istre, Gorenjske in Međimurja, upor na Štatenbergu najkasneje v začetku januarja 1573 in odhod tamošnjih upornikov v spodnještajerski »Urvald« na pomoč upornikom v tem okolišu; sporočilo, da so nekateri uporniki (Bartolić, Vlašić in Drvodelić) imeli že jeseni 1572 toliko dela z uporom, da niso mogli obdelovati svojih kmetij (Rački, Star. VII, str. 264—265). Vsega tega Bromlej zaradi preozkega okvira, v katerem obravnava upor,

ni upošteval. Pač pa postavlja novo podobo izbruha upora v januarju 1573 (str. 173—176). Pri tem je nepotrebno vprašanje, kateri sabor (7. XII. 1572 ali 18. I. 1573) je po Liszthyjevem poročilu (Rački, Star. VII, str. 278 sl.) vplival na izbruh upora. Komisija, imenovana 4. XII., ki je odšla v Slavonijo »aliquando tardius, quam oportuisset«, šla najprej v Susedgrad in prišla tja v času, ko je bil sabor šele sklican, namreč gotovo ni mogla biti navzoča že na saboru 7. XII. v Zagrebu, marveč le 18. I. 1573. To potrjujeta še posebej Tahijev protest, da je bila »Heningova vdova z njenimi po kraljevih komisarijih in kmečki vojni nasilno uvedena v Susedgrad in Dolnjo Stubico«, in Gregorijančev odgovor, »da so jim bila njihova dedna posestva vrnjena po svetem cesarskem in kraljevskem veličanstvu« (Šišić, MSHSM XXXIX, str. 370 sl.). Komisija je bila očitno kratko pred tem saborom v Susedgradu, kjer pa je uredila le spor med fevdalci, ne pa spora med Tahijem in kmeti. Rešitev tega spora je prepustila saboru in povabila kmete na njegovo zasedanje. Odgovorili so pismeno, da »so svoje pritožbe že prej predložili veličanstvu, o njih se je napravila preiskava in se je izvedelo, da so resnične, vendar ni sledila nikaka izvršitev pravice; oni nočejo imeti več za gospoda ne Tahija, ne njegovih dedičev; hočejo pa poslušni v vsem ubogati in služiti njegovemu veličanstvu ali komurkoli bi ono zapovedalo, razen Tahiju« (Rački, Star. VII, str. 278). Nato jih je — ogrski podkancler pravi, »ne vem po čigavem povelju, gotovo ne njegovega veličanstva« — sabor obsodil zaradi »večne nezvestobe« in »hkrati nad vsemi izrekel preklic«. Zaradi tega »ogorčeni kmetje se vzdignejo in skličejo k orožju« (Rački, n. n. m.). To sporočilo vsekakor sorazmerno nepristranskega opazovalca, ki je bil obenem po svojem uradnem mestu dobro poučen o **javno znanih** dogodkih, je temelj splošnega mnenja, da je bil prav ta saborov sklep zadnji povod za prehod v odprt upor ne več samo proti Tahiju, marveč proti fevdalcem nasploh; poleg tega je vplival nanj — po tem mnenju — še hipni preobrat Gregorijanca, čim so Heningovci dobili svojo posest nazaj (tistim, ki bi še vztrajali v uporu, je zagrozil, da jih bo kot »sovražnike cesarskega veličanstva in vsega krščanstva« dal »žive peči«, če ne odnehajo, Rački, Star. VII, str. 255 in 250; Klaić, str. 292; Durman, str. 89).

Proti tej splošni sodbi trdi Bromlej, da sta se tri dni pred začetkom upora (t. j. okrog 25. I. 1573) Tahij in Gregorijanec pogodila o delitvi dohodkov Susedgrada napol in da so »ob tem prisotni kmetje prisegli Gregorijancu in njegovemu svaku poslušnost«; tri dni pred izbruhom upora torej v Stubici in Susedgradu ni bilo »javnih znakov tega nastopa«, ki bi se morali po podkanclerjevem prikazu vsekakor že kazati. Že v tem času pa je gibanje zajelo tudi druga gospostva — že 1572 je padel tudi Ludbreg in »v teku vrste let« naj bi se upirali kmetje tudi na Erdedijevih posestvih —, že od 1572 naj bi bilo usmerjeno tudi proti cesarju in prav pod pritiskom upornikov na sosednem Erdedijevem gospostvu Cesargrad naj bi Tahijevi podložniki prešli v splošen upor (podobno je mislil že Hartinger, str. 131). Cesargradski podložniki naj bi namreč hoteli napasti susedgradske, »ker so se podali gospodi« (= Gregorijancu) in Gregorić se jim je v tej nameri pridružil s kmeti iz Brdovca. To naj bi dokazovalo tudi Gregorijančevo pismo z dne 3. II., po katerem se je upor začel z nastopom cesargradskih podložnikov. Z druge strani trdi pisec, da so se začele skupne priprave cesargradskih in Tahijevih podložnikov na odprt upor že mesec dni pred začetkom tega upora, in sicer iz strahu, da bo Erdedijeva vdova z Uskoki kmete napadla (str. 174—177).

Poglavitna pogrška te podobe je, da je nastala pod vplivom tendenčnih Gregorijančevih sporočil, s katerimi se je hotel iznebiti odgovornosti za podžiganje kmetov k uporu. To ne velja le za Gregorijančevo sporočilo 3. II. (Rački, Star. VII, str. 169), marveč prav tako tudi za **navodilo** o zasliševanju

Gregorića 4. V. Ta je namreč že 11. IV. obdolžil Gregorijanca in Heningovo, da sta upornike vzpodbujala, »da naj se ne umaknejo od svojega podjetja, marveč vedno z njim nadaljujejo, da Ferenc Tah i ne bo pripuščen v gospodstvo Sused« (Rački, n. d., str. 292). Navodilo pomeni očitno Gregorijančev odgovor na to obdolžitev (Rački, n. d., str. 294). Bromlej pa to navodilo, ki že samo ni povsem jasno, tudi pogrešno navaja. V resnici se glasi: »kake tri dni preden so se vdnigli uporniki, se je pogodil gospod Gregorijanec Štefan v prisotnosti več gospodov s Ferencem Tahijem, da položi denar za polovico gospodstva Sused; nato so imenovani kmetje prisegli in obljubili pokorščino Gregorijancu in njegovemu svaku; na to so jima segli tudi v roko in vse stvari so bile pomirjene«. Gregorić pa ni hotel dati roke, marveč je tretjo noč za tem pozval k orožju kmete iz Brdovca, sklicujoč se na kmete iz Cesargrada in uporniško prisego, ki da ni v skladu s tem, da »bi se podredili tem gospodom«. Ob pogodbi Gregorijanca s Tahijem očitno kmetje niso bili poleg; pri tem tudi ni šlo za delitev dohodkov, marveč za povračilo zakupnine Tahiju za polovico posestva. Toda — o kateri polovici posestva je tu govor? Hartinger je mislil, da je pristal Tah i s tem na prodajo še drugega dela gospodstva — dodatno k tistemu, ki ga je Heningovcem vrnila že cesarjeva komisija (str. 131; to so v resnici prodali Tahijevi sinovi 1584: Kukuljević, Susedgrad, str. 7). Toda Tah i je 1569 plačal zakupnino tudi za Heningovsko polovico (Kukuljević, n. d., str. 6 — 4500 fl.) in imel sedaj vsekakor pravico do njenega povračila od novih lastnikov. Zdi se — sporočilo je premalo jasno, da bi bilo mogoče reči več — da gre tu le za povračilo te zakupnine. Ob zaslišanjih po upor u se namreč omenjajo nekateri susedski podložniki, ki so bili prej vsi podložni Tahiju, kot Gregorijančevi podložniki, drugi pa še vedno kot Tahijevi. Tudi Gregorićevi odgovori na Gregorijančev opis začetka upora kažejo, da Gregorijančev obračun s Tahijem še ni bil končan: »on, Ilija, se je kot prvi zaobljubil gospodu Gregorijancu (trditvi, da bi se ne hotel podvreči, torej ugovarja!) v tej obliki, da Ferencu Tahiju ne bodo izkazovali nobene poslušnosti več, marveč **bodo sami sebe osvobodili** in se podvrgli njemu, Gregorijancu« (Rački, n. d., str. 296—297). Tudi po Pasančevi izjavi je Gregorijanec še v pozivu Gregoriću, ko je šel od Tahijevih posestev že ob Savi navzgor (poziv je prinesel Svrač v Staro vas ob Sotli, Rački n. d., str. 269) zahteval, naj se vrne in »ne sega **dalje**«, pač pa »naj izpeljejo le to, kar so podvzeli proti Tahiju« (Rački, n. d., str. 303). Celo Svračeva izjava o tem sporočilu (damit Sy widerumb **zurückziehen** sollten) kaže, da se je Gregorijanec uprl šele razširjanju upora preko meja Tahijevih posestev (Rački, n. d., str. 250). Cesargrad je sicer res padel prvi, a to ni dokaz, da se je upor tam začel. Susedgrad in Stubica sta namreč padla že prej, tako da je bil Cesargrad najbližja nezavzeta fevdalna postojanka ob središču upora. In v resnici priča poročilo iz največje bližine, z Bizeljskega, da so bili tudi pglavitni nosilci napada na Cesargrad susedski podložniki (Rački, n. d., str. 259). Vsa sporočila o razvoju upora z edino izjemo obeh Gregorijančevih brez izjeme trdijo, da je težišče in izhodišče upora v Susedu in Stubici. Polovična rešitev je pač tudi tu zadovoljila le polovico podložnikov in nikakor ni »vseh stvari pomirila« — celo za Heningovce ne.

Celotnega upora — niti ne vseh potez njegovega začetka — pa res ni mogoče razložiti le z zadnjim sunkom, ki ga je dal sklep sabora. Cesargradski podložniki so se žarišču upora pridružili gotovo že prej; štatemberški so se celo prej že uprli; do sporov je že pred tem prišlo tudi na Erdedijevih posestvih v Turopolju (Šišić, MSHSM XXXIX, str. 353—354). Vendar je trditev, da so se kmetje upirali tu že »v teku let«, nastala s pogrešnim prevodom besed »vor etlich Jaren auch ein vnwilen gewest« (Rački, n. d., str. 268), čeprav je šlo res za več uporov pod vodstvom Draganičev pod Jastrebarskim, a še za življenja Petra Erdedija (Rački, n. d., str. 192), torej pred aprilom 1567.

Kljub vsemu pa je saborski sklep z dne 18. I. le imel pomemben vpliv na uporniško gibanje. Gregorić namreč pravi: »ko so izvedeli, da jih hočejo napasti gospa Eberau Aliabanofskya (= Erdedijeva) in Uskoki, so se mesec dni prej (= pred pričakovanim napadom, ne pa pred uporom!) zbrali k obrambi in hoteli zoperstaviti... Na krik, da prihajajo Uskoki in jih bodo plenili, so hoteli varovati cesarskemu veličanstvu gospostvo Sused« (Rački, n. d., str. 290—291). V nekoliko drugačni obliki potrjuje to tudi Svrač z izpovedjo, da so ga poklicali uporniški voditelji Pasanec, Gregorić in Gubec (torej še pred 29. I.), ko jim je nekdo prinesel novico: »Sedaj kmalu bo prišel nad vas prof Zrinski in vi boste vsi propadli« (Rački, n. d., str. 273—274). Vse to spada očitno med posledice sklepa sabora 18. I., kajti med 10. VIII. 1572 in 18. I. 1573 so bile v tem pogledu roke hrvatskega plemstva zvezane, ker je v spor posegel vladar sam; razvezala mu jih je šele cesarska komisija, ki je zadevo prepustila saboru. V vmesnem času do padca Cesargrada (29. I. 1573) so se izvršile pač zadnje priprave, kajti upor je imel v resnici še širše načrte, kakor jih poznamo. Istočasno z Gregorićevim pohodom na slovenska tla je odšel Pasanec »s svojim oddelkom na drugo stran Save« (tri dni, preden je prišel h Gregoriću Svrač z Gregorijančevim sporočilom, torej 30. ali 29. I.), prejkone na Erdedijeva posestva okrog Okića in Samobora; takšni oddelki pa so bili poleg Gregorićevega in Pasančevega še štirje (Rački, n. d., str. 303 in 291)! Obsežnejša poročila so se ohranila le o Gregorićevem, skopa o Pasančevem in Gubčevem, pri drugih treh pa moremo le ugibati, ali je spadal mednje tudi Štercevec oddelek v spodnještajerskem »Urvaldu«.

Posebno pozornost je posvetil Bromlej analizi uporniškega programa. V razlagi pojma »stara pravda« (str. 183—184, 187) pravilno podčrtuje, da je ta pojem po svojem neposrednem pomenu navezoval na staro mero dajatev, da pa se je med uporom mogel razširiti na razne nove kmečke zahteve, torej podobno, kakor smo trdili tudi pri nas (Ziherl, n. n. m., str. 311; B. Grafenauer, Boj, str. 36, 47, 105—107). Enako kot Fiamengo (n. d., str. 102) in jaz (ZČ VIII, 1954, str. 279—283) podčrtuje, da ta upor nima »verskega pokrivala« in da »versko utemeljevanje programskih zahtev ni igralo bistvene vloge« (str. 189 do 190). Pač pa na dvomljiv način razširja pravilno ugotovitev, da so »kmetje imenovali svojo zvezo ‚bratstvo‘« (Rački, n. d., str. 171, 176, 178, 257, 273; gl. zlasti str. 258, kjer se »ihre bruederschaft« kar enači z »rebellische Verpindt-nuss«), v trditev, da so proglasili »v času upora načelo ‚bratstva‘ kot pravilo družbenih odnosov« (str. 185).

Med pglavitne točke uporniškega programa pa spada uporniško gledanje na cesarja (str. 186—189). Že zgoraj smo videli, da se vsaj do januarja 1573 uporniki niso obrnili niti proti komori niti proti cesarju, čeprav je v resnici prehajal upor že v tem času iz lokalnega gibanja proti Tahiju v upor proti vsemu plemstvu (»Die gefangenen aber haben souill angezagt, dass dieser pundt auss den erfolgt, dass sy zu mermallen... wider iere herschafft in Windischlandt, sonderlich aber den Tahj... sich for ier khaiserlichen Gnaden peschwert«; vnd da Ihnen «kain hilff... erzaigt, haben sy geschworen, die Herren vnd was nur Adl sein will, mit Weib vnd Khindt zu erschlagen«, Rački, n. d., str. 191—192). Tudi Bromlej sam navaja vrsto podatkov, ki pričajo vero v »cesarsko pravičnost« in priznavanje pokorščine cesarju še za odprtega upora (Rački, n. d., str. 253, 291, 300), saj so uporniki celo širili svojo organizacijo s sklicevanjem na »cesarjevo pismo«, ki so ga kazali (Rački, n. d., str. 181). Toda to velja po njegovem mnenju le za del upornikov. V središču upora, v Hrvatskem Zagorju, naj bi se namreč po njegovem mnenju že uveljavila namera, da izvolijo Gubca za kralja in se povsem ločijo od Habsburške državne tvorbe. Razen poznejših fevdalnih zgodovinarjev obstoje o tem le tri poročila,

vse trikrat v zvezi z načrtom okrutne kazni nad voditeljem upornikov, da ga namreč okronajo z »razbeljeno železno krono« (ferrea candenti corona, mit eysnen glüenden Cronnen): zagrebški škof in ban Drašković piše 11. II. 1573 cesarju, da bodo tako kaznovali »Quendam ex ipsis, Gubecz Begum vocatum et noviter regem nominatum«, nadvojvodu Karlu pa je sporočal, da je »Inter alios Gubez, Beg vocatus, in regem nominatus fuerat«; tretje sporočilo izvira od Gregorijanca (v Thurnovem pismu) — da »so hoteli der Paurn gewesnen Khayser vnd König pretzeklo nedeljo kronati z železno razbeljeno krono« (pismo je pisano v ponedeljek, 16. II.; Rački, n. d., str. 212, 213, 245). Jugoslovansko zgodovino pisje je bilo mnenja, da gre pri teh sporočilih za tendenco hrvatskih fevdalcev, ki naj bi opravičila pred cesarjem okrutno kazen nad Gubcem (Hartinger, str. 164; Durman, str. 119—123; podobno tudi Horvat, Šišić itd.). Opora temu mnenju so predvsem — poleg drugih pričevanj o veri v cesarja in njegovo pravičnost — Gregorićevi odgovori pri zasliševanju, namreč, da so uporniki »also beschlossen, was sy miteinander erobern, das wellen sy alles miteinander Ir. Kay. M. vberantwortten vnd derselben sych in gehorsamb vbergeben«, da niso »kainen hinder Innen zum Khünig aufwerffen wellen«, tudi Gubca ne (Rački, n. d., str. 290—291, 295).

Bromlej sicer priznava, da do izvršitve volitev še ni prišlo, verjame pa v njen načrt in v zvezi s tem razlaga tudi obe navedeni Draškovićeви pismi. Sporočilo cesarju, da so Gubca »imenovali« kralja, naj bi namreč pojasnjevalo pismo Karla v tem smislu, da je bil »za kralja vnaprej določen« (predznačemyj v koroli). Takšne razlike pa v obeh istočasnih pismih ni; v obeh je Drašković hotel v dveh oblikah reči isto (to potrjuje tudi Gregorijančevo sporočilo, ki podaja stališče istih hrvatskih krogov), t. j., da so uporniki Gubca **že imenovali za kralja** (noviter regem nominatus = qui noviter in regem nominatus fuerat). Temu pa vsi drugi viri nasprotujejo.

Celo Gušetić, ki se je edini med zaslišanimi uporniki nekoliko približal tej na jezik položeni trditvi (Wer der Gubes Beg sey, den sy zu einem Kunig aufgeruffen), je odgovoril le, da je sicer »wol in gemain gehört, man werde in zum khünig aufwerffen. Es sei aber nit Ins werkh gericht worden«. Takoj za tem pa je na vprašanje, »koliko gradov, graščin in trgov so oplenili in opustošili«, odgovoril: »Er hab merers nit gehört, als das in gemain geredt worden, wan si von Tahi Ferenczen vertriben, so wolten si sich strackhs der Kay. Mayt. vnd Erz. durch. in gehorsamb vndergeben, vnd sunsten kheinen verer dienen« (Rački, n. d., str. 298 in 300). Tudi ta izjava je potemtakem za piščevo stališče neuporabna. Predvsem pa je nemogoča njegova razlaga razlike med Gregorićevimi in Gušetićevimi odgovori, da je »povsem mogoče, da Gregoriću, ki je bil v času upora v okoliših, oddaljenih od Gubčevega prebivališča«, ta načrt ne bi bil znan. Gušetić je bil namreč od začetka upora dalje stalno ob Gregorićevi strani, tako da ni mogoče, da bi bil o takšnem načrtu, če bi bil resničen, le on poučen, Gregorić pa ne. Piščeva teza je toliko bolj nevzdržna, ker je dobil tudi svoje tretje oporišče, da so uporniki po zmagi nad gospodo »hotelii ustanoviti v Zagrebu **kraljevsko vlado**«, le z napačnim prevodom Svračevih besed »so wollten sie zu Agram ain Khayserliche stell (= **cesarsko** namestništvo) aufrichten« (Rački, n. d., str. 274); to sporočilo v svoji resnični obliki kaže spet vero v cesarja. Vse ostale uporniške izpovedi, ki se Gubca mnogokrat dotikajo, pa govore o njem le kot o enem izmed članov vrhovnega vodstva, iz katerega ga posebej ne izločajo in s tem posredno ugovarjajo trditvam, da bi bil izbran za kralja ali da bi bila med kmeti sploh takšna namera razširjena. Glede vere v cesarja se torej hrvatsko-slovenski kmečki upor ni dvignil nad splošne poteze velikih kmečkih uporov XVI. stoletja pri nas (B. Grafenauer, Boj, str. 107—108), pa tudi drugod.

Manj je novosti ali vsaj poskusov po novi podobi pri opisu vnanje podobe upora; pogoj za takšno novo podobo je vsekakor opis upora v celoti, kar je dosedanja literatura zanemarjala. Med novosti spada pravilna skepsa o tem, da bi bil Gubčev govor pred bitko pri Stubici avtentičen (str. 206), iskanje vzroka za močnejši uporniški odpor pri Stubici kakor v drugih bojih v navezanosti kmetov na domači okoliš (isto je poudaril že Durman, str. 126), končno delno nova analiza vzrokov kmečkega neuspeha (pomanjkanje zaveznikov v drugih družbenih slojih in vojaška slabost proti stalni vojski, str. 207—209; gl. tudi Durman, str. 147—149; Fiamengo, n. n. m., str. 100—101; B. Grafenauer, Vojno-istoriski glasnik, str. 83—85). Napačna pa je trditev, da poraz pri Krškem ni bistveno vplival na Gregoričeve načrte in položaj upornikov. O vtisu in vplivu najbolje priča Gregoričev brat Simon: »Ko pa so bili v Sevnici, je prišel za njimi sel in naznanil, da so bili pri Krškem poraženi; Ilija pa je to drugim zamolčal in se obrnil preko Lisce na Planino (mesto preko Laškega na Celje!). Tu je nastal po drugih slih javen krik, da so bili kmetje pri Krškem premagani; tedaj jih je prevzel strah in obrnili so se proti Pilštanju« (Rački, n. d., str. 263—264). Stvar je tudi razumljiva, kajti pri Krškem so bile premagane tri četrtine prvotne Gregoričeve vojske, le eno četrtino pa je še vodil s seboj. Bromlej se sicer sklicuje na to, da so še 6. II. — ko je Gregorič že vedel za poraz, segli nemiri do Radeč. Toda — zasnovani so bili, preden je Gregorič izvedel za Krško, zato pa prav oni najbolje pričajo, da pomeni pot v Jurklošter in Planino obrat od prvotnega zamišljenega načrta.

Pri sklepnem prikazu teritorialnega obsega pisec — kot tudi v vsem podrobnem obravnavanju — ne obsega vseh gibanj na Slovenskem (str. 210—211), pač pa pogršno trdi, da je upor zajel skoraj vso Slavonijo (le približno eno četrtino slavonskega ozemlja v habsburških rokah severno od Save in približno tretjino onega med Savo in Kolpo; na hrvatsko ozemlje južno od Kolpe — tedaj približno polovico vsega hrvatskega ozemlja v habsburških rokah — sploh ni segel), skoraj vso Celjsko grofijo (le njen vzhodni del) in velik del Gorenjske (!, seveda bi moralo stati Dolenjske, vendar tu do širokega upora seveda ni prišlo razen ob jugovzhodnem robu).

Tudi pri ugotavljanju števila upornikov (str. 211—213) je pisec premalo previden. Po njegovi sodbi naj bi bilo upornikov le v Susedgradskem in Cesargradskem žarišču upora 4—5000, pri oceni vsega števila upornikov pa sprejema nedvomno tendenčno številko 40—60.000 (Rački, n. d., str. 176 in 186; Hartinger, str. 136—137). Pri tem se opira na popis »dike« iz l. 1543 (V. Klaić, Popis ratne daće u Slavoniji g. 1543, Vjesnik Zem. ark. IX, 1907, str. 83—94), po katerem je bilo na Susedgradskem in Cesargradskem gospostvu 1358 »dimov«, v Slavoniji pa 10.645. Ker gleda v »dimu« v poprečju zadruga, so prišli po njegovem računu na dim 3—4 za orožje sposobni moški, torej na prvotno žarišče upora 4—5000, na Slavonijo 30—40.000 upornikov. Račun je pogršen že v tem, da šteje k uporu vse slavonsko ozemlje severno od Kolpe. Poleg tega pa ne upošteva posledic turških osvajanj in pustošenj od l. 1543 naprej, zaradi katerih se je že do l. 1554 zmanjšalo število dimov za dobro polovico (na 4648; v Zagrebški županiji od 5428 na 2743 in pol, v Varaždinski od 3716 na 1537 in pol), do 1572 pa še za preko 1000 (3554; v Zagrebški županiji 2478 in pol, v Varaždinski 1058, Z. Herkov, Građa za financijsko-pravni rječnik feudalne epohu Hrvatske, I, 1956, str. 337). Nerešeno pa je vprašanje, kje in v kolikšni meri živi zadruga poleg navadne »sesije« z malo družino. Celotni učinek ne le zadrug, marveč tudi kočarjev in drugih oblik neagrarnega vaškega prebivalstva je namreč v primeri s 1554 pri spremembi štetij »dimov« v štetja »hiš« število davčnih enot l. 1598 le približno podvojil (na 11.957; Klaić, Povjest III/6, str. 48—51), v primeri s 1572 pa potrojil. Ne vemo pa — dokler ne bodo ta štetja podrobno

obdelana — ali je to povečanje teritorialno enakomerno porazdeljeno in kakšne so njegove gospodarsko-družbene podklade. Preden bi mogli preiti na računanje števila upornikov po številu prebivalstva, bi bilo treba vsa ta vprašanja rešiti s pomočjo podrobne primerjalne študije o vseh 21 popisih dike, posebej še onega iz l. 1598, ki poimensko ne navaja le plemiče, marveč tudi kmete (Klaić, Vjesnik IX, str. 82). Dotlej je vsak račun nemogoč.

Številka, ki jo viri največkrat omenjajo, je 16.000 upornikov (Rački, n. d., str. 181, 194, 214). Vendar se ob zaključku upora pojavljajo tudi glasovi, da je bila previsoka (Otto v. Radmannsdorf trdi 11. II., da jih ni bilo niti pol tega števila, papeški nuncij Delfino pa govori o 10—12.000 upornikih: Rački, n. d., str. 214 in 221; Isthvanffy celo le o 10.000, prav tam, str. 215). Z **zanesljivimi** podatki o posameznih uporniških skupinah, ki so **aktivno** nastopile o boju, dosežemo res le število **okrog 5400** (Kupiničev oddelek pri Krškem okrog 2000: Rački, str. 180; Pasančev okrog Okića in Jastrebarskega okrog 2000; Rački, str. 198 in 206, višja številka str. 180, nižja str. 253; Štercov okrog 800: Rački, str. 203, številka 2000 po Rački, str. 173, se nanaša na Gregoričev prvotni odred, ne na Štercovega, kakor misli Bromlej, str. 194 in 211; Gregoričev oddelek po ločitvi pri Krškem okrog 600: Rački, str. 256, 198, 206). Seveda pa ostane neznanka moč Gubčevega oddelka v Stubici (podatek, da je bilo tu 3000 upornikov, Rački, str. 186, je gotovo prenizek, kajti toliko kmetov se ne bi moglo z uspehom boriti 4 ure proti 5000 vojakom — Rački, str. 211 in 275 — in s tem številom tudi ni v skladu veliko pobitih: po Winklerjevem mnenju okrog 5000: Rački, str. 259, po cesarjevih obvestilih do konca februarja pa skupno okrog 4000 — ker jih je padlo pri Krškem okrog 300, pri Kerestincu okrog 500 in pri Št. Petru 50, jih tudi po teh podatkih pride na bitko pri Stubici in divjanje po njej še vedno nekaj nad 3000 — Rački, n. d., str. 276, 180, 202, 259; po teh računih bi mogli še vedno šteti pri tej bitki na **okrog 6000** upornikov), in seveda tudi število manjših uporniških oddelkov, zlasti tam, kjer so se pripravljala nova manjša žarišča upora brez zveze s pohodi zagorskih kmetov. S temi številkami bi na glavno področje upora prišli **v celoti na okrog 12.000 upornikov** in — v primeri s tem številom na strahotno visoko število — **okrog 4000 mrtvih**.

V zaključnem pregledu poznejših uporov na Slovenskem in Hrvaškem (str. 214—216) se je pisec oprl spet na zastarelo in nepopolno literaturo: na Slovenskem navaja le po Dolencu pet uporov za razdobje, iz katerega jih poznamo 27 (B. Grafenauer, Boj, str. 121—127), za hrvaško zgodovino pa uporablja le Klaićeve »Crtice iz hrvaške prošlosti« ...

Manjših problematičnih trditev, nejasnosti ali pogršk je v razpravi še več. Med nje spada že marsikatera nejasnost v zvezi z zemljepisnimi podatki. Tako trditev, da so hoteli uporniki s pohodom na slovensko ozemlje zapreti pota s Kranjskega, Štajerskega in **Avstrije** na Hrvaško (str. 191), nejasnost, kje teče na ozemlju »med Savo in Kolpo« meja med Kranjsko in Hrvaško (str. 184 in večkrat, posebej za Mokrice), zamenjavanje Dolenjske z Gorenjsko (str. 193 in večkrat), trditve, da sta Št. Jernej in Št. Peter pod Svetimi gorami »samostana« (str. 197 in 204), da so Rajhenburg, Videm, Radeče in Pilštanj »goroda« (str. 195 in 200), lokaliziranje kraja Gunopel (= Kompolje med Sevnico in Loko) zahodno od Radeč na Savi (str. 200), podvojitev prodora puntarjev proti Varaždinu ob podatku, da so prišli na razdaljo treh ogrskih milj do njega, ker je pisec prezrl, da prav ta razdalja (okrog 25 km) loči od Varaždina pavlinski samostan Lepoglavo, ki je padel upornikom v roke, (str. 201), uporabo raznih napačnih imen (Lais = Glais = **Lisca**, str. 194—195; Gairah = **Jurklošter**, str. 200 itd.) ali njihovih oblik (Brežec = Brežice, Radeč = Radeče itd.).

Že zgoraj smo ponekod trčili na razne trditve, podprte s pogrešno prevedenim besedilom virov. Tudi teh pojavov je še več — navedem naj le še nekatere: besdilo grižanskega urbarja »veći del bi nas se **razašlo** od službi k. m.« (Lopašič, n. d., str. 89) je uporabljeno za trditev, da »bodo odrekli **izpolnjevanje** vseh ‚služb‘« (str. 164); »de illis factam esse inquisitionem« (Rački, str. 278) naj bi pomenilo »fakti, razloženi v njej so se preiskovali« (str. 173), »alein das ich mich nit zu weer stell, **vnd die Auffschlager, die ich aufhalt, pis auf Ir ankhunfft, Punter, wol beware**« (Rački, str. 255) naj bi bilo »če se jim ne bo branil **in ne spravil v delovanje vojaških sil**« (str. 186); sporočilo, da sta dva krška meščana pri upornikih med pogajanjem »aus vnd ain ganngen, wie an ainem Kirchtag« (Rački, str. 266), je uporabljeno za trditev, da so se uporniki »razveseljevali (po mestu — Ju. B.) kot na cerkveni praznik« (str. 193); str. 197 je v citatu Turnovega pisma, pisanega v Kostanjevici, razloženo besedilo »vnd so Ich mit dem Kriegsvolkh hiewegh würde« (esly ja vyvedu soldat) z dostavkom »iz Kerestince« (str. 197, Rački, str. 181); pismo Wolfa Thurna, da čaka sporočila o Krškem, »ob die Punter... wider **davon gezogen**« (Rački, str. 191) je porabljeno v dokaz, da bitka pri Krškem ni nič pomenila, in sicer v obliki, da »se ‚uporniki‘ **spet zbirajo** pod Krškim« (str. 197). »Heusser« (Rački, str. 256) naj bi bila »goroda« (str. 200); »das... Vndterthanen sich ettwas auffruerisch erzaigen sollen« (Rački, str. 317) pa naj bi bili »veliki nemiri« (str. 214).

Že zgoraj smo videli, da je Bromlej premalo kritičen do tendence, ki so jo fevdalni pisci uveljavili v svojih virih, in da podlega tendenčnemu mnenju sabora o razmerju kmetov do cesarja (str. 175), Gregorijančevemu tendenčnemu prikazu začetka upora (str. 176—177) in Draškovičevi tendenčni opori ob predlogu Gubčevega kronanja z razbeljeno krono (str. 188).

Opozorim naj le še na nekaj važnejših drobnih pogrešk. Devetnajst gospostev, iz katerih so prišle prošnje do Thurna v Kostanjevico (Rački, str. 202), po vsem videzu ni ležalo na Hrvatskem (str. 184), marveč na ozemlju ob spodnji Krki na Dolenjskem — spet priča o širini kmečkega gibanja izven ožjega ozemlja upora. Za »Däcz, Tacz« (Rački, str. 185, 266, 191) ni nujno, da pomeni desetino (str. 184), marveč katerokoli dajatev, saj bi mogel biti to preprosto prenos hrvatske »daće«; sploh je vprašanje terminologije pri virih za ta upor zelo težavno, ker imamo delno opraviti s prevodi, večkrat precej nevesčte napravljenimi (gl. Rački, str. 304 in 305: Gregoričeve pritožbe proti napakam v prevodu njegovih izpovedi). Trditev o stalnem taborenju oddelka upornikov pod Susedgradom (str. 191) je napačna, prav tako trditev, da bi poleg Kupiničevega oddelka, ki je šel preko Save pri Krškem, odšel še drug oddelek v isto smer pri Brežicah (str. 191 in 192; na desni breg Save je že tri dni prej odšel s svojim oddelkom Pasanec, a na hrvaških tleh — Rački, str. 303). Domneva o prvem napadu na Jurklošter 1. II. po domačinih (str. 194) je nesporazum; pri napadu na »gospoda Gericherja« (Rački, str. 176 in 284) je bil namreč navzoč tudi Svrač, ki se je pri Krškem ločil od Gregoričevega oddelka; poleg tega cela pot, ki jo opisuje vir (1. II. Gericher, »**darnach**« Brežice, Krško in Rajhenburg, sedaj pa pride na vrsto Sevnica) jasno kaže, da gre iskati ta napad nekje ob Sotli. Sporočilo o vpadu Turkov v Bistriško dolino ni bila provokacija gospode (str. 201), marveč njeno prepričanje, ki je nastalo zaradi vpada dveh hrvatskih fevdalcev v ta prostor (B. Grafenauer, ČZN 1940, str. 160—161). Bitko pri Kerestincu je Bromlej pogrešno podvojil (str. 202—203), ker je Thurn pisal dvakrat očitno o istem boju. Bistrič se ni udeležil bitke pri Stubici (str. 204 in 208), marveč le bitk pri Krškem, Kerestincu in pri Št. Petru; njegova trditev, da upornikov »nikdar ne bi razpršili nobeni pešci, če ne bi prišli k temu pri **Klanjcu konjeniki**« (Rački, str. 248)

se že po lokalizaciji tega boja more nanašati le na bitko pri Št. Petru in ne na ono pri Stubici. Pogrešno pa je podpirati trditev, da so bitko pri Stubici odločili konjeniki, tudi z Ungnadovim sporočilom, da bi uporniki pač ne bili premagani, če ne bi »končno prišlo k temu nekaj haramij« (Rački, str. 275); »haramije« je bil namreč v tem času naravnost tehnični izraz za pešce, kakor kažejo »**Harami ili Peishaz** Capituli ter slushbeni zakon« za Krajino iz l. 1578 (Lopašić, Karlovac, 1875, str. VII—VIII). Edino opozorilo na stvarno veliki pomen konjenice v bitki pri Stubici vsebuje torej Isthvanyffjev opis tega boja (Rački, str. 217).

Po tem pretresu problematike stare in posebej še povojne literature o uporu 1573 moramo torej ugotoviti, da upor do danes še ni dobil monografije, ki bi prikazala njegovo resnično veličino in posebnosti med te vrste gibanji v naši zgodovini. Njegova veličina vsekakor ni toliko v njegovem vnanjem poteku, kolikor v obsegu in sorazmerni zrelosti njegovega načrta — vojaškega in političnega. Odmev, ki je bil gotovo izraz daljših organizacijskih priprav, je bil mnogo večji od vnanjih bojev upornikov. Prav zato ga je mogoče pokazati v resnični podobi le, če je ta podoba najtesneje povezana z razvojem in zaostritvijo razrednega trenja v tem času na Hrvatskem in v slovenskih deželah. Seveda pa bo zahtevala takšna monografija, po kateri naša historiografija (hrvatska in slovenska) nedvomno precej nujno kliče, od svojega avtorja kar najboljše poznanje družbene zgodovine na obeh straneh Sotle in ne le na eni, kakor je veljalo to doslej za vse avtorje večjih del o tem uporu.

ANCIENS ET NOUVEAUX PROBLÈMES CONCERNANT LA RÉVOLTE DES PAYSANS EN 1573

Résumé

L'auteur passe en revue les ouvrages récents sur cette révolte, la plus importante parmi celles des paysans croates, et polémise avec leurs auteurs sur de nombreuses questions qui ne sont pas encore suffisamment élucidées. Il commence par citer toutes les sources publiées et tous les ouvrages de quelque importance traitant ce mouvement parus jusqu'à 1945; il étudie ensuite les oeuvres de moindre importance ou de portée plus générale, ainsi que les articles publiés dans les années 1945—1956 (B. Zihlerl, A. Babić, J. Šidak, A. Fiamengo, S. Vilfan, B. Grafenauer, F. Čulinović et S. Antoljak, I. Lapenna et V. Zrnc), en soumettant à une analyse critique surtout les deux études synthétiques de Čulinović et de Antoljak, ainsi que les articles de Bičanić et de Bromlej.

L'auteur remarque que cette révolte était dirigée seulement contre les seigneurs féodaux, tandis que les paysans continuaient à avoir pleine confiance dans l'équité de l'empereur. Parmi les nobles, les paysans ne chassèrent de leur château que la famille du comte Tahy, et ne touchèrent pas aux représentants de la chambre aulique hongroise. En été 1572, la diète croate était trop faible pour pouvoir étouffer elle-même les débuts du mouvement révolutionnaire. L'intervention de l'empereur (commission de 1572) empêcha l'action arbitraire des nobles contre les paysans révoltés du domaine de Tahy. L'irrésolution de la troisième commission qui mit l'affaire de nouveau entre les mains de la diète (18 janvier 1573) eut pour résultat des préparatifs pour l'écrasement des révoltés par la force, ce qui fit éclater la grande révolte, annoncée déjà par les événements de l'année précédente. En étudiant cette révolte, il faudrait tenir compte de ses répercussions dans une aire assez étendue, aspect qui a été négligé par les auteurs des ouvrages publiés jusqu'ici. Le nombre des paysans qui prirent part aux combats principaux fut de 12.000 environ, dont quelque 4000 y trouvèrent la mort.

Jože Šorn

DODATEK K STAREJŠIM MLINOM ZA PAPIR NA SLOVENSKEM¹

Po oddaji rokopisa o Starejših mlinih uredništvu Zgodovinskega časopisa sem naletel še na nekatere raztresene podatke in do sedaj neznane vodne znake, ki se nanašajo na nekaj naših mlinov za papir. Podatki so namreč važni zato, ker moremo iz njih razbrati, kako in kdaj so se nekateri mlini razvili v manufakture.

Najprej podatki za Kumarja! Že leta 1762 je imel dve izdelovalnici igralnih kart, prvo v Trstu, drugo v Gorici. Ko je poleti navedenega leta prosil. izključni privilegij za izdelovanje kart, ga ni prejel, češ, da se jih izdeluje v deželi dovolj.² — O nameri, da bi postavil mlin za papir, ni nikjer niti namigavanja.

Kleinmayr. Z dnem 1. oktobra 1793 je datiran tiskan oglas za zbiranje cunj na Kranjskem, ki ga je izdal Kleinmayr (brez navedbe imena, tako, da ne vemo, če je to prvi lastnik, Ignac, ali kdo drug).³

Tik pred Kleinmayrovim oglasom je izdalo kranjsko deželno glavarstvo svoj prvi cirkular proti zlorabam v mlinih in slabemu izdelovanju papirja ter priporoča papirničarjem, naj upoštevajo določbe papirničarskega reda iz leta 1754.⁴

Goričanski mlin, ki je bil zgrajen na levem bregu Sore tik nad sotočjem te rečice in Save,⁵ (na ozemlju občine Medvode⁶), je pričel delovati še pred letom 1830. Maja meseca navedenega leta je že prosil Jožef Grundner oblasti za brezobrestno posojilo 5000—6000 gld, da bi »zboljšal«⁷ svoj obrat (torej ne, da bi ga šele zgradil, pač pa povečal!)⁷ Ni znano, če je bila prošnja uslišana, vendar zasledimo 8 let pozneje Wernerja Grundnerja kot razstavljalca svojega goričanskega papirja na celovski industrijski razstavi.⁸ Obrat se je torej vsekakor širil, saj je imel najpozneje ob času ljubljanske industrijske razstave leta 1844, ko je prejel diplomu za svoje izdelke, že 2 holandca, 16 stop, 3 kadi,

¹ Prim. ZČ VIII, Ljubljana 1954, str. 87—117. — Ob tej priliki ponovno poudarjam, da sem nameraval obdelati tako v cit. članku kot v pričujočem dodatku z go l j mline oz. manufakture, ki so bile utemeljene pred letom 1843, torej pred pričetkom dela v prvi naši strojni papirnici na Vevčah. Vse te obrate imenujem klasične mline; za obrate, nastale po tem letu, ne bi mogel uporabiti ta izraz, ker so bile okoliščine spričo strojne papirnice precej drugačne. — Viri v opombah (ZČ VIII) št. 8, 9, 12—16, 26, 27 a—30, 35, 38—43, 45, 46, 51, 62—64 so iz fondov: Kamera in reprezentanca (KR), Reigersfeldov arhiv (RA), Starejši stanovski arhiv (SSA), ki se nahajajo v Državnem arhivu LR Slovenije (DAS) v Ljubljani. — S tem popraviljam pomanjkljivosti, ki sem jih zagrešil pri citiranju virov.

² Arhiv dvorne komore, Dunaj, Iö Kommerz, R 421, Nr 95.

³ DAS, Currende graščine Thurn, neurejeni tiski.

⁴ DAS, zbirka patentov 1791—1800.

⁵ Bericht der Handels- u. Gewerbekammer ... Krain ... 1857-60, Lj. 1861, str. 64.

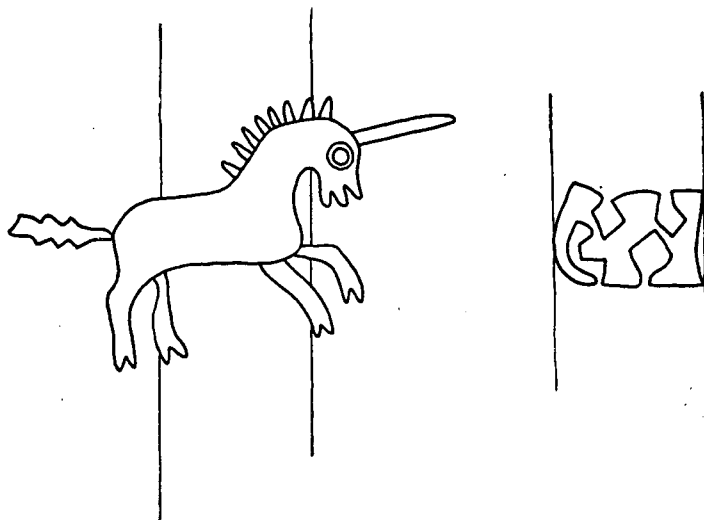
⁶ DAS, fasc. K. k. Illyr. Provinz. Handels Commission zu Laibach (statišična poročila za leta 1832—1852).

⁷ Arhiv dvorne komore, Commerz Cammer, R 1124, Nr 39.

⁸ Bericht über sämtliche Erzeugnisse, welche für die erste, zu Klagenfurt im Jahre 1838 ... eröffnete Industrie-Ausstellung, Grätz 1839, str. XXXII in str. 178; prim. tudi: Illyr. Blatt 1844, str. 169, Poročilo o tretji notranjeavstr. industr. razstavi v Ljubljani v septembru 1844.

2 hidravlični stiskalnici, 3 druge stiskalnice za apreturo papirja, 1 kovinski stroj (točneje: napravo) za satiranje papirja, zaposloval pa je 27 ljudi.⁹ Zdi se, da je pozneje nekoliko nazadoval (ali pa se je tehnično tako spopolnil, da je nekaj ljudi postalo odvišnih), saj je leta 1852 delalo pri njem menda le 14 ljudi.¹⁰

Mlin za papir v Njivicah pri Radečah je kupil tik pred septembrom 1816 Tomaž Tanzer. Takoj po nakupu je pričel iskati družabnika z namenom, da bi obrat še bolj povečal.¹¹ Ni znano, če je našel družabnika, je pa ta težnja dovolj jasen znak za to, da preobrazba v manufakturo ni bila več daleč. —

Sl. 1. Vodni znak Antona Nikla — enorog — v papirju iz leta 1756 (Enorog v sredini leve polovice pole, začetnici v sredini desne polovice pole)

Leta 1825 sta bila vpisana kot lastnika mlina in zemljišča Jurij in Karl Tanzer.¹² V letih 1840—1844 se navaja kot papirničar Ivan Pothorn (tudi Podhorn),¹³ leta 1854 pa Jakob Prodnik.¹⁴

Porast delavstva, ki nam more služiti kot eden izmed znakov pretvarjanja malih mlinov v večje manufakture, nam podaja sledeča tabela:¹⁵

⁹ Bericht... für die dritte, zu Laibach im J. 1844 eröffnete Industrie-Ausstellung, Grätz 1845, str. 119.

¹⁰ Bericht der Handels- u. Gewerbekammer... Krain... 1852, Lj. 1853, str. 69.

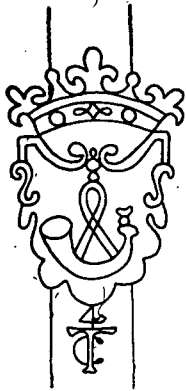
¹¹ Intelligenz-Blatt zur Laibacher Zeitung No 76 (20. sept. 1816).

¹² DAS, Kataster (z mapami), 172 N — 825 (Njivice), dalje vir v op. 6.

¹³ Kataster (kot zgoraj), dalje Finanzarchiv, Dunaj, Steinkohlenbau-Direction in Leoben, fasc. III ex 1843, št. spisov 571 in 600.

¹⁴ DAS, Kataster (kot zgoraj), za poznejša leta Berichte der Handels-u. Gewerbekammer für Krain.

¹⁵ Vir gl. v op. 6 in Berichte (kot zgoraj).

TOMAS CVMER PEY GERZ

Sl. 2. Vodni znak Tomaža Kumarja — poštni rog — v papirju iz leta 1792 (Rog v sredini leve polovice pole, besedilo v sredini desne polovice pole. Tako pri Niklu kot pri Kumarju in Gründnerju naznačajo navpične črte rebra mreže, odtisnjena v papirju; iz tega je razvidna širina vodnih znakov in sistem pričvrščevanja kovinskih simbolov in napisov v mrežo)

Obrat	1833	1837	1844	1852	1857
Goričane	3	8	27	14	16
Radeče in Žužemberk skupaj	17	31			
Žužemberk				16	ok. 31
(Vevče za primerjavo)				ok. 200	

Vir navaja podatke za Radeče in Žužemberk skupaj, kar otežuje točno opazovanje razvoja vsakega obrata posebej. Vendar bi mogli reči (na osnovi vsega teksta tega Dodatka), da je dal večji impulz za dvig žužemberškega mlina šele Kleinmayr, za radeškega pa Tanzerji. Vsi trije mlini, računajoč tu tudi goričanskega, so dosegli tisto stopnjo razvoja papirniške manufakture, do katere se je povzpел Kumar že v letih okoli 1770, šele kakšnih 70 let pozneje. Vendar sta obstala (in propadla) na stopnji manufakture tako obrat v Ajdovščini kot oni v Žužemberku; v strojno papirnico sta se preobrazila le obrata v Radečah in Goričanah — le-ta po zaslugi Terpinca.

Goertschach

Sl. 3. Vodni znak Grundnerja — Gört-schach — v papirju iz leta 1834 (Napis v sredini leve polovice pole, desna polovica pole prazna)

A SUPPLEMENT TO „OLDER PAPER MILLS IN SLOVENIA”

Summary

The author publishes some supplements to his treatise on „Older paper mills in Slovenia” (Zgodovinski časopis VIII, 1951, pp. 87-117). The new data concern the paper mills of Goričane, Radeče and Žužemberk in the first half of the XIXth century. He also publishes three new paper water marks recently discovered.

Lavo Čermelj

KAKO JE PRIŠLO DO PRIJATELJSKEGA PAKTA MED ITALIJO IN KRALJEVINO SHS L. 1924

Obsežna je predvojna literatura o zgodovini Reke za čas od konca prve svetovne vojne do njene priključitve Italiji, a tudi po drugi svetovni vojni se je veliko pisalo o Reki. Ustrezno literaturo v zvezi z mirovno konferenco je Zgodovinski časopis že omenil, zaradi tega hočemo tu opozoriti samo na nekatere novejšje publikacije, tako na knjigo »Con D'Annunzio e Millo in difesa dell'Adriatico« (Firenze, 1956), ki jo je napisal Giovanni **Giuriati**, kateri je bil načelnik kabineta v D'Annunzijevi vladi in je dejansko vodil vso notranjo in zunanjo politiko Reškega regentstva, na članek Milana **Marjanovića** »Rijeka na konferenciji mira i u Rapallu 1919—1920« v zborniku »Rijeka« (izd. Matica Hrvatska. Zagreb 1953. Str. 305—348) in knjigo Ferda **Čulinovića** »Riječka država« (Od Londonskega pakta i Danuncijade do Rapalla i aneksije Italiji) (Izd. Pov. društvo NR Hrvatske. Zagreb 1953). Toda tudi spričo tako številne literature je ostala nepojasnjena zadnja, odločilna faza, ko je bil sklenjen prijateljski pakt med Italijo in Kraljevino SHS ter je bila v zvezi s tem Reka priključena Italiji. Marjanović pravi v tem pogledu v svojem članku: »O tim razgovorima nije se davalo ništa u javnost, a malo šta je stavljeno na papir.« Prva trditev drži do neke mere, nikakor pa druga. Tako moremo namreč soditi po obsežnem dokumentarnem materialu o tem predmetu, ki ga je sedaj prinesla uradna publikacija italijanskega zunanjega ministrstva »I documenti diplomatici italiani« (Sedma serija: 1922—1935, knjiga II: 27. april 1923 — 22. februar 1924, ki je izšla konec 1955).

Ta zbirka dokumentov je zelo široko osnovana in zajame vso diplomatsko zgodovino Italije od njene ustanovitve l. 1861 do premirja 8. septembra 1943. Razdeljena je na 9 serij: I. obsega dobo do 20. IX. 1870, II. do 5. III. 1896, III. do 31. XII. 1907, IV. do 2. VIII. 1914, V. do 4. XI. 1918, VI. do 30. X. 1922, VII. do 14. IV. 1935, VIII. do 3. IX. 1939 in IX. do 8. IX. 1943. Vsaka serija ima po več knjig, a vsaka knjiga obsega okoli 500 strani velike, četverke. Zbirko redigira posebna komisija, katere predsednik je Alessandro **Casati** in katere člani so po večini univerzitetni profesorji zgodovine. Urednik VII. serije je Ruggero **Moscatti**, redni profesor moderne zgodovine na univerzi v Messini in konzulent za arhivalne zadeve v zunanjem ministrstvu. Zbirka prinaša samo diplomatske spise (ne objavlja torej ne besedil raznih dogovorov, paktov in pod., a tudi ne izjav ministrov in diplomatov, ki so bile objavljene v listih). Vsaka knjiga ima na prvem mestu indeks dokumentov s tekočo številko, s krajem in datumom izvora, naslovom pošiljatelja in naslovljenca ter predmeta. Nato sledi besedilo dokumentov s potrebnimi kratkimi formalnimi pripombami. Na koncu knjige je stvarni register in seznam osebnih imen.

Dokumenti izvirajo iz raznih arhivov zunanjega ministrstva, iz arhivov poslaništev, iz arhiva urada za tisk in pod. Zbirka ne obsega vseh dokumentov. Glede marsikaterega, ki se omenja v kakem objavljenem dokumentu, je izrecno rečeno, da ni bil objavljen. Knjige ne izhajajo po določenem redu. Doslej je izšlo v celoti kakih 10 knjig. (Interesantom naj povemo, da hrani prve knjige Inštitut za narodnostna vprašanja v Ljubljani in da prejema nadaljnje knjige NUK.)

Knjiga, ki nas tu zanima, zajame dobo od aprila 1923, ko je Mussolini iz svoje vlade odstranil pristaše Ljudske stranke, do aneksije Reke, in prinaša 663 dokumentov. Velik del se nanaša na italijansko okupacijo Krfa, toda pretežno je govor o reškem vprašanju.

Tedaj je bilo že poltretje leto od sklenitve Rapallskega dogovora (12. XI. 1920), ki je ustvaril samostojno Reško državo, in je že poslovala v Opatiji italijansko-jugoslovanska paritetna komisija, ki je bila imenovana na osnovi konvencije iz Sante Margherite (23. XII. 1922) z nalogo, da reši še odprta vprašanja, tedaj je bila na Reki že izvoljena konstituanta (24. IV. 1921), v kateri so kljub fašističnemu terorju avtonomisti z Riccardom Zanella na čelu dosegli večino, a tedaj je tudi že predsednik konstituante Zanella po fašističnem udaru (3. III. 1922) s člani vladne večine moral iskati zatočišče v Kraljevici na jugoslovanskem ozemlju ter je vladne posle na Reki po nalogu italijanske vlade prevzel fašistični podpredsednik konstituante Attilio Depolli.

Mussolini je, kakor izrecno poudarja v pismu z dne 8. VIII. 1923 predsedniku paritetne komisije za Reko, 16. novembra 1922, ko je predložil parlamentu v ratifikacijo konvencije Svete Margherite, ki so bile podpisane pred nastopom njegove vlade, izjavil, da »se morajo mirovni dogovori, pa naj bodo dobri ali slabi, čim so podpisani in ratificirani, tudi izvajati,« a je tudi pripomnil, da pogodbe niso večne in ne nepopravljive. Dejansko pa je kot načelnik vlade glede Reke nadaljeval akcijo, ki jo je že prej odobral in podpiral kot vodja fašizma, da namreč na vse načine prepreči, da bi se mogla mirno razvijati Reška država, tako da bi jo lahko čimprej priključil Italiji. V tem pogledu je spretno izkoriščal šibkost tedanje vlade Kraljevine SHS v notranjem in zunanjem političnem življenju. Kot viden znak te šibkosti je imel njeno nezainteresiranost ali pasivnost za časa krfske afere in še bolj ob imenovanju generala Giardina za guvernerja Reške države (Mussolini ne govori v ustreznem sporočilu raznim državam o guvernerju »Reške države«, temveč o guvernerju »mesta Reke«), ki je bilo dejansko le prvi korak k aneksiji (16. septembra 1923).

Drugačna je bila seveda reakcija ljudstva na ta italijanska izzivanja, tako da se je skoro zdel neizogiben vojni spopad.

Svest si svoje moči, je Mussolini zaključil pismo predsedniku paritetne komisije s pravim ultimatom: »Fašistična vlada je po jasni in neovrgljivi ugotovitvi absolutne neplodnosti petmesečnih pogajanj prišla do zaključka, uradno naznanjati, da se bo italijanska vlada, ako do 31. avgusta t. l. ne bo usoda Reke rešena na način, ki upošteva historično in dejansko italijanstvo mesta in pravice zaledja, odločila ubrati drug način postopanja.« Ta ultimativni termin je bil podaljšan do 15. septembra in 16. septembra je kot prvo represalijo za neizpolnjeno zahtevo Mussolini imenoval generala Giardina za guvernerja »mesta Reke«.

Med pogajanja je Italija postavila 3 predloge: Najprej je predlagala aneksijo Reke Italiji in v protiutežje za to jugoslovansko suverenost nad luko Baroš in Delto (ki sta bili itak že prisojeni Jugoslaviji s pismom ministra Sforze Trumbiću) ter večje koncesije v ostalem delu glavne luke in rektifikacijo meje pri Kastvu in Reki. Ta predlog je propadel, ker je Jugoslavija zahtevala za kompenzacijo Zadar in Lastovo. Nato je Italija predlagala, da naj prevzame

vlado na Reki paritetna komisija, ki pa naj bi takoj poverila vladne posle italijanskim upravnim in političnim organom za dobo enega leta: Baroška luka in Delta bi prišli pod jugoslovansko suverenost, a bi ostali pod kontrolo paritetne komisije. Jugoslavija je odbila ta predlog, ker je predvideval kontrolo njene trgovine na lastnem ozemlju. Odbila pa je tudi tretji italijanski predlog, ki je zahteval poveritev vladnih poslov na Reki italijanskim organom brez časovne omejitve in je Jugoslaviji dopuščal prosto uporabo Baroške luke in Delte v trgovinske namene.

Jugoslavija ni videla drugega izhoda iz zagate, kakor da dà registrirati Rapalski dogovor pri Društvu narodov, da bi nato lahko zahtevala arbitražno rešitev reškega vprašanja.

To je resnično tudi storila septembra 1923. Italiji ni preostalo drugega, kakor da stori enako, toda z rezervo, s katero je izključevala vmešavanje tretjega pri reševanju reškega vprašanja. Ideja, rešiti reško vprašanje z arbitražo, ni imela najboljših izgledov, kajti predsednik Švicarske konfederacije, na katerega so predvsem mislili kot razsodnika, je že vnaprej odklonil to funkcijo. Francija pa je bila principialno proti vsaki arbitraži, dokler je bilo še odprto vprašanje Porurja. Italija pa je z močno politično aktivnostjo odvrnila tudi to oviro na poti do aneksije Reke.

Predviden je bil pritisk na ministrskega predsednika Pašiča neposredno po italijanskem poslaniku v Parizu Romanu Avezzeni in posredno preko francoskega ministrskega predsednika Raymonda Poincaréja, preko Foreign Officea in češkoslovaškega zunanjega ministra Beneša. Ko je Avezzena Poincaréju sprožil misel, da naj bi ta vplival na Pašiča ob njegovem obisku v Parizu, ga je Poincaré opozoril, da »je Pašič že nekoliko star in okostenel v svojih pred-sodkih ter da bi bilo njegovo posredovanje bolj uspešno, ako bi mogel govoriti s srbskim kraljem, čigar duh je bolj odprt za sprejemanje bolj praktičnih in splošnih sugestij«.

Kakšen je bil ta duh, nam odkriva izjava, s katero je skušal tedanji jugoslovanski zunanji minister Ninčić opravičevati registracijo Rapalske pogodbe nasproti italijanskemu legacijskemu svetniku Tostiju de Valminuta v Ženevi (11. XI. 1923). Povedal mu je, da se on že dve leti bori za politično zblizanje z Italijo ob najhujših napadih jugoslovanskega tiska in celo grožnjah s smrtjo. V svojem prizadevanju pa da ima oporo samo v kralju Aleksandru. Toda »prokleti reški problem« (to naj bi bile Ninčičeve besede) zastruplja odnose med Jugoslavijo in Italijo. »Za Ninčiča (poroča Tosti) ima reški problem zelo relativno vrednost. Srbija nima nobenega interesa v Severnem Jadranu; pač pa mora povečati in ojačiti luško ureditev Splita, mora potisniti svoj promet še bolj južno, v Kotor, ter mora kakor Avstrija gledati na Solun. Reka je zunaj njenega sistema, predstavlja le odklon prometa predvsem na škodo Srbije, Banata, Bosne, t. j. najbogatejših predelov nove kraljevine.

Reka je hrvatska luka, Reka je *raison d'être* za divjo hrvatsko opozicijo, Reka je zastava za vse nezadovoljneže na Hrvatskem in v Sloveniji, ki se zarotujejo proti obstoju in koheziji troimenske kraljevine. Zaradi tega je treba iskati rešitev reškega vprašanja.«

Da je Poincaré pravilno sodil, ko je označil Pašiča za manj dostopnega za taka pogajanja, izhaja iz razgovora, ki ga je imel Pašič že 7. sept. 1923 s poslanikom Avezzenom v Parizu. Izjavil mu je, da želi zblizanje z Italijo in da ga zaradi tega Hrvatje napadajo. Zato se ne mara več vmešavati v to zadevo. Vendar je bil za razgovore z Italijo, da bi našli nekako provizorno rešitev, ki pa bi morala sloneti na Rapalskem dogovoru.

Intenzivne razgovore med Italijo in Jugoslavijo so vodili na eni strani italijanski poslanik v Parizu Romano Avezzena, italijanski odpravnik poslov

v Beogradu Consalvo Summonte ter izredni odposlanec general Alessandro Bodrero, na drugi strani pa ministrski predsednik Nikola Pašić, zunanji minister Momčilo Ninčić in sam kralj Aleksander. Nalogo posebnega informatorja pa je opravljal Ljubomir Nešić.

Med pogajanja pa je postopoma dozorela misel, da naj bi bilo z rešitvijo reškega vprašanja združeno politično zблиžanje obeh držav. Sprožil jo je Mussolini že 5. septembra 1923 nasproti jugoslovanskemu poslaniku v Rimu V. Antonijeviću, ko mu je šlo za to, da odvrne morebitno arbitražno rešitev reškega vprašanja. Že 17. istega meseca je kralj Aleksander izjavil Summonteju, da »bo glede političnega sporazuma sprejel vsak predlog ter da se bo povsem zavzel za njegovo realizacijo«.

Kljub intenzivnim razgovorom pa so pogajanja le počasi napredovala. Najmanj popustljiv je očitno bil Pašić, kajti šele 13. oktobra 1923 je lahko Summonte poročal Mussoliniju, da je Pašić tedaj prvič dopuščal možnost revizije in modifikacije Rapallskega dogovora.

Da se niso pogajanja prekenila, je morala Italija v nekaterih ozirih omiliti svojo raznarodovalno politiko na Primorskem. Tako je Mussolini 26. okt. 1923 na opozorilo Summonteja ukazal videmskemu in tržaškemu prefektu (puljski se ne omenja!), da se mora iz mednarodnih ozirov in spričo pogajanj med Rimom in Beogradom nujno suspendirati odlok o dvojezičnosti slovenskih časopisov. Prav v tistih dneh pa je bila izdana tudi Gentilejeva šolska reforma, ki je odpravila vse slovenske in hratske šole. Summonte je opozoril Mussolinija na nejevoljo, ki jo je vzbudil ta ukrep v Jugoslaviji, in Mussolini je v tem pogledu poslal depešo v Beograd 13. okt., vendar v zbirki ta depeša ni objavljena. Izvemo samo to, da jo je Summonte izročil Nešiću in da se je ta zanjo zahvalil.

Ko je Pašić pristal na revizijo Rapallskega dogovora, so se pričela teritorialna pogajanja. Jugoslavija je najprej zahtevala Lastovo in bližnje otoke ter razne mejne korekture v reškem okolišu. Ker je Italija povsem zavrnila zahtevo po odstopu Lastova in bližnjih otokov, je Pašić predlagal široko spremembo meje pri Idriji in Postojni. Proti temu pa je nastopil kralj Aleksander in je zahteval od njega, naj fomulira zmernejše zahteve. Italija pa ni hotela pristati niti na zahtevane korekture okoli Reke, zlasti ne glede Rečine. Kakšen je bil končno rezultat, je razvidno iz samega pakta.

Ravnanje kralja Aleksandra nam bo povsem jasno, ako beremo prijateljski razgovor, ki ga je imel 7. decembra 1923 s poslanikom Avezzano v Parizu. Potrdil je Ninčićevo izjavo, da je predvsem hrvatska občutljivost kriva, da je reško vprašanje še odprto. Nato pa je poudarjal svojo željo po prijateljskem sporazumu z Italijo, da bi se tako otresel francoskega in angleškega vpliva. Na izrecno vprašanje poslanika Avezzane je izjavil, da bo v dosego takega pakta po svojem povratku v Beograd vplival, da se reši reško vprašanje v smislu italijanskih predlogov.

V isti depeši, s katero je Avezzana sporočil Mussoliniju vsebino razgovora s kraljem Aleksandrom, pa mu je tudi javil, da je Stjepan Radić, ki je bil tedaj v izgnanstvu, ponovno zahteval sestanek z njim. Mussolini se mu je zahvalil za sporočilo in ga obenem obvestil, da mu bo dal potrebna navodila glede sestanka z Radićem, ki »utegne postati zelo zanimiv, zlasti če pogajanja glede Reke ne bi uspela«.

Rešitev reškega vprašanja je bila, kakor omenjeno, postala sestavni del prijateljskega pakta med Jugoslavijo in Italijo. Pogajanja za sam prijateljski pakt so se vodila v najstrožji tajnosti. Tako je Ninčić preko Summonteja opozoril Antonijevića v Rimu, da ne sme o tem drugače poročati kakor po

posebnem kurirju in da mora le on osebno (in nihče drugi na poslaništvu) dešifrirati depeše o tem predmetu.

Besedilo pakta je bilo sestavljeno z jugoslovanske strani, pri čemer je bil glavni akter sam kralj Aleksander. Mussolini je sprejel predlagano besedilo, vnesel je pa majhno spremembo v drugi odstavek drugega člena, ki govori o medsebojni politični in diplomatski pomoči v primeru notranjih nemirov. Zamenjal je besede »notranji red« in »prekucijska gibanja«, ki »bi utegnile biti razlog za zlobno interpretacijo, češ da gre za obveznost, vmešavati se v notranje zadeve obeh držav«. Dodal pa je še, da »je bil zaskrbljen, da bi taka interpretacija lahko dala povod za kritiziranje sedanje jugoslovanske vlade, ki mora biti sedaj v interesu Italije ojačena«.

Da ni bila ta bojazen neutemeljena, nam pričata dva značilna dokumenta.

Na predvečer podpisa prijateljskega pakta se je, kakor poroča generalni sekretar društva »Dalmazia« Mussoliniju, iz krogov okoli Radića širila vest, da sta Mussolini in Pašić sklenila tajen dogovor, s katerim se je Italija obvezala v primeru notranjih nemirov v Jugoslaviji na zahtevo poslati ji čete na pomoč, v vsakem primeru pa ohraniti blagohotno nevtralnost. Prav tako da sta se domenila, da pristane Italija na to, da Jugoslavija ob ugodni priliki zasede Solun in njegovo zaledje, a da dobi zato Italija kot kompenzacijo od Jugoslavije teritorialne koncesije v Dalmaciji. Mussolini je k temu dopisu lastnoročno pripisal »balle« (laži) in je v odgovoru zanikal obstoj takega dogovora.

Ta vest je le nekoliko predelana izdaja podobne vesti, ki jo je nekaj dni prej (16. jan. 1924) poslal Mussoliniju Attilio Tamaro, ki je bil tedaj delegat fašistične stranke na Dunaju. Tamaro se je ponovno sestal s St. Radićem in ta mu je med drugim izročil tudi prepis sporočila, ki mu ga je baje po zaupni osebi poslal sam Pašić. Po tem sporočilu naj bi se bila Srbija že dogovorila z italijansko vlado za primer, da pride do revolucije na Hrvaškem.

Pogajanja za prijateljski pakt so bila strogo tajna, vendar ne toliko, da bi druge države tega ne slutile, saj je Francija celo predlagala nekak trojen pakt med Italijo, Francijo in Jugoslavijo. Tudi podpis bi moral biti zelo diskreten in so zato kot kraj podpisa določili Milan ali Trbiž. Toda 11. januarja je Ninčić smatral za umestno, da obvesti Francijo, Britanijo in ZDA o dejansko že sklenjenem paktu. Tedaj je Italija opustila vsako rezerviranost in je povabila Pašića v Rim, kjer so 27. januarja 1924 slovesno podpisali prijateljski pakt.

HOW IT CAME TO THE FRIENDLY AGREEMENT BETWEEN ITALY AND THE KINGDOM OF SHS IN 1924

Summary

Commenting the IInd book of the VIIth series of the official publication of the Italian Ministry for Foreign Affairs „I documenti diplomatici Italiani“ (April 27, 1923 — Feb. 22, 1924), 1955, the author describes the part played by the Yugoslav government and king Alexander in preparing the friendly agreement between Italy and the kingdom SHS, by which the kingdom SHS recognized the Italian solution of the Rijeka (Fiume) question.

PROBLEMI ZA DISKUSIJU

JOŠ JEDNA RIJEČ O EKONOMSKOJ POVIJESTI

S velikom sam pažnjom pročitao napis uvaženog prof. Zwittera »Gospodarska zgodovina kot znanost« u VIII. Letniku Zgodovinskog časopisa i veselilo me je, da smo našli toliko mnogo zajedničkih pogleda na mjesto ekonomske povijesti među historijskim naukama. Razlike u gledanju, spomenute u Z. Č., izviru uvelike iz nesporazuma. Nikako nismo mislili, da postavimo princip: *Historia ancilla economicae*, i da ulogu historičara reduciramo na polihistora i antikvara, a historiju na heuristiku. Naprotiv smo rekli, da je historija učiteljica ekonomije. Nesporazum po našem mišljenju dolazi od interpretiranja riječi da ekonomist ne analizira samo dokumente i historijsku građu. Time nismo mislili reći da je to isključivo zadaća historičara, nego, obrnuto da u pogledu sabiranja građe, pripravljanja materijala i dokumenata ekonomska historija nema ništa specifično, nego se podlaže načelima i metodama svih historijskih nauka.

Naša je bila misao upravo da ekonomsku historiju izvučemo iz uloge pribirača materijala i »pomoćne historijske nauke«, i da istaknemo njezin samostalan naučni predmet, različit od drugih historijskih nauka. Pri tome bi htjeli podvući razliku između znanstvene građe i znanstvenog predmeta. Pojedine naučne discipline mogu imati istu znanstvenu građu, ali različit znanstveni predmet. Na primjer znanstvena građa, koju ispituje politička ekonomija (kao teoretska nauka), je ista, ukoliko se tiče prošlosti, kao i znanstvena građa ekonomske povijesti. To su ekonomski odnosi kao odnosi između ljudi u procesu materijalne reprodukcije. Ali je znanstveni predmet ovih nauka drugačiji. Prva iz znanstvene građe apstrakcijom izvlači samo one pojave, koje dovode do spoznaje ekonomskih zakona. Druga izučava te odnose u punini njihovog historijskog zbivanja i ocjenjuje njihovu međusobnu povezanost u složenom sklopu djelovanja mnogobrojnih ekonomskih zakona.

Drugo vrijedi za odnos historije i ekonomske historije. Prva izučava u velikoj mjeri istu znanstvenu građu kao i ekonomsku povijest: odnose između ljudi. Ekonomska povijest izučava samo odnose u materijalnoj reprodukciji u društvu; »povijesna povijest« ima širi opseg. Znanstvena građa je šira za opću povijest, i ako ona uključuje i građu, kojom se specifično bavi i ekonomska povijest. Ali je njezina intencionalnost, predmet njezinog naučnog interesa, drugi. Drugo je historijska, a drugo ekonomska (ili ekonomsko historijska) analiza iste znanstvene građe. Za ekonomsku smo povijest njezinu intencionalnost odredili, a što je s povijesti, povijesnom, općom ili kako da je nazovemo? Prof. V. Filipović je nedavno u Povijesnom društvu Hrvatske u Zagrebu održao veoma zanimljivo predavanje o metodologiji povijesti, pa je

definirao zadatak povjesničara, otprilike tako da oni stvaraju selektivnu sintezu povijesno diferentnih činjenica, koja objašnjavaju društveni progres. Ako riječ progres zamijenimo riječju razvoj, mogli bi se na toj definiciji možda složiti.

No ipak moram ustrajati na tome, da je ekonomska povijest specifična ekonomska nauka, koja se služi ekonomskim kategorijama, metodama ekonomske analize, i ocjenama ekonomskih odnosa. Da ekskluzivni historičar po struci premalo poznaje ekonomske nauke, to nije čudo, jer su one toliko razvijene i specifične, da traže da se njima čovjek posebno bavi. No pri tome želim učiniti dvije rezerve. Prva je, da ekonomistom ne smatram čovjeka u nekom staleškom, profesionalnom ili akademskom smislu riječi, nego čovjeka, koji ima solidno poznavanje zakona i metoda ekonomskih nauka. Druga je primjedba, da se niti svaki ekonomist ne može baviti ekonomskom povijesti, jer je to specijalna nauka, koja zahtijeva specijalan i opsežan studij.

Naročito ističem, da to danas postaje sve specijalnija nauka, što se više primjenjuju metode kvantitativne analize. Pitanja ekonomske povijesti danas zaokupljaju upravo centralno mjesto u ekonomskim naukama pod imenom teorija ekonomskog rasta ili ekonomskog razvoja, kojima je baza izučavanje dugoročnih pravilnosti ekonomskih odnosa. Dok se taj razvoj kretao linijom Smith—Ricardo—J. S. Mill — ili pak Hildebrandt, Bücher, Schmoller ili Max Weber, nekako se mogao snaći historičar i bez ekonomista. Teže je već bilo s Marxom, Lenjinom pa dalje Kautskim, Buharinom ili Rozom Luxemburg. Ali da se može danas kritički pratiti izučavanje dugoročnog ekonomskog razvoja Schumpetera, Kuznetsa, Keirsteada, Rostowa, Goldschmidta, Colina Clarka, Fourastié-a, Perrouxa, i t. d., potrebno je da iskusni ekonomisti učine velik intelektualni napor u svladavanju kvantitetne analize. Daleko smo do toga, da bi mislili da historičar od zanata ne bi mogao taj napor izvršiti. Naša namisao ide za tim, da se taj posao mora izvršiti i da on traži veoma dugo vremena i specifično predznanje. Čovjeka koji to čini, ne bih se ustručavao nazvati ekonomistom i kad je po akademskoj kvalifikaciji diplomirani historičar filozofskog fakulteta.

U istom smislu trebalo bi shvatiti i zamjerku, da se na filozofskim fakultetima ne predaje ekonomska povijest. Tu se ne bi nažalost mogli složiti, da nije važna firma i naslov. Prof. Zwitter je pravilno interpretirao naše namjere, kada je rekao, da tražimo da se ekonomska povijest predaje kao poseban predmet s posebnim ispitom. To je upravo točno, jer danas nas ne može zadovoljiti, da se ekonomska povijest izučava i predaje kao neka pomoćna ili uvodna materija u okviru drugih predmeta ili čak pojedinih poglavlja. S obzirom na njezinu važnost za ostale historijske nauke, za izučavanje ekonomske baze društva, i s obzirom na njezinu specifičnost kao ekonomske nauke, potrebno je da ona bude posebna disciplina, s posebnim ispitom i s posebnim nastavnim kadrom, koji bi se posvetio izučavanju toga nažalost zanemarenog predmeta na našim univerzama.

Vrlo rado dajem priznanje prof. Zwitteru, koje traži, da znanost o gospodarskoj povijesti mora biti teoretski produbljena kao što mora biti i osnovana na izvorima, da se mora vidjeti centralna linija razvoja kao i nianse, u kojima ona dolazi do izraza; i da je korisno da na tom poslu rade historičari i ekonomisti.

Neka mi bude dopušteno da tome dodam nekoliko riječi jednog ekonomiste svjetskog glasa, koji je upravo izdao knjigu o ekonomskom rastu.¹ Iza kako je istakao, da su ekonomska fakta poznata i zabilježena samo za relativno kratak period i za veoma mali broj zemalja (a pisac je crnac iz zapadne

¹ W. Arthur Lewis, *Theory of economic growth*, London 1955.

Indije i nema predrasuda Evropljana) pisac kaže: »Povijest se ne sastoji od fakata, nego od mišljenja historičara o tome, što se dogodilo i zašto se dogodilo. Mišljenja historičara su obično dosta pouzdana o tome što se je dogodilo. (Pisac je ekonomist, a ne historičar... op. R. B.) jer su historičari izučeni u tom da provjeravaju historijske dokaze. Ali njihovo mišljenje o tome, zašto se nešto dogodilo obično je tek samo refleks njihovih osobnih teorija o društvenoj uzročnosti, koje određuju, koje će činjenice odabrati kao važne. Najveći broj ekonomskih historičara objašnjava ekonomske događaje u pojmovima ekonomskih teorija, koje vladaju u doba, kada oni pišu (ili još gore, koje su vladale u doba, kada su bili studenti i učili ekonomsku teoriju) i nova žetva ekonomskih teorija izaziva nužno novu žetvu historijskih članaka, koji pišu historiju iznova u pojmovima nove teorije.« Pisac završava s misli, da svaki historijski događaj ima stanovit broj uzroka, koji su ga izazvali, i kojima treba pridati određenu specifičnu težinu. Zato nitko ne može znati dosta historije, niti dovoljno fakata; a kad znađe fakta, još ne može biti siguran da oni daju dovoljno podloge da opravdaju njegove generalizacije. Spomenuo sam to zato da podvučem, da postoji veoma široko polje rada za historičare i za ekonomiste, i da bi podjela rada korisno i plodonosno djelovala na produktivnost obih.

Rudolf Bičanić

ODGOVOR

Članek prof. dr. R. Bičanića »Još jedna riječ o ekonomskoj povijesti« predstavlja nov pomemben prispevek k razčišćenju zelo važnih vprašanj. Tudi s svoje strani bi hotel najprej z veseljem ugotoviti, da se v mnogih vprašanjih strinjava. Tako n. pr. ponovno poudarjam, da ima znanost gospodarske zgodovine svoj objekt, ki ga mora zajeti v celoti, in da ni nikaka »pomožna historična znanost«. Priznavam tudi, da sta na sebi mogoči dve znanosti, ki imata isto gradivo, a različen aspekt njegovega proučevanja. Strinjam se tudi z zaključnimi izvajanji prof. Bičanića, ki grede za tem, da mora gospodarski historik zasledovati stalno razvoj ekonomske teorije in se ne zadovoljevati z onim znanjem, ki si ga je pridobil v svojih mladih letih; to je pravilno, čeprav se v praksi vedno znova dogaja, da ostajajo znanstveniki celo v svoji lastni znanosti pri teorijah iz svoje mladosti in da šele zamena generacij rešuje ta problem. Ostanemo pa še tri sporna vprašanja, ki bi želel o njih govoriti, ne toliko zaradi polemike, ampak predvsem zato, ker je prof. Bičanić tu opozoril na nove probleme.

1. Gre za razliko v objektu, intencionalnosti med gospodarsko zgodovino in med zgodovino sploh, in sicer ne za oznako, ki jo daje prof. Bičanić za gospodarsko zgodovino, ampak za ono o splošni ali »povijesni povijesti«. Tu predstavlja označba kot selektivna sinteza pač le eno, čeprav najvišjo nalogo in cilj in nikakor ne izžrpava vsega prizadevanja. Pred očmi moramo imeti dejstvo, da zajema gospodarska zgodovina le eno, čeprav fundamentalno stran zgodovinskega razvoja, in da poleg nje ne obstoji samo ena, ampak vrsta drugih zgodovinskih znanosti. Kaj pa je cilj one znanstvene in pedagoške enote, ki nosi v vseh kulturnih jezikih konvencionalno ime »zgodovina« brez adjektiva? Če poskušamo odgovoriti na to vprašanje na podlagi njene stvarne vsebine in ne na podlagi teoretičnih postulatov, moramo ugotoviti, da je bila »zgodovina« še v 19. stoletju v glavnem politična zgodovina. Danes je to omejevanje zastarelo in »zgodovina« se je razrastla predvsem v smer proučevanja gospodarskega razvoja in pa v smer proučevanja razvoja javnega prava, medtem ko je zgodovina privatnega in kazenskega prava ostala v glavnem domena pravnih historikov. Zgodovina literature,

umetnosti in specialnih znanosti je ostala področje posebnih disciplin, »zgodovinarji« so posegli še največ v proučevanje razvoja verskih in drugih splošnih ideoloških struj. Tako bi mogli današnje realno stanje označiti tako, da »zgodovina« proučuje predvsem razvoj gospodarstva (in za tiste, ki ločijo posebno socialno zgodovino, posebej družbe), države in politike in da je v okviru tega programa (specializacija med zgodovinarji izvedena bolj po razdobnih in civilizacijah kakor pa po teh strokah. Če misli profesor Bičanić, da je to gledanje na objekt zgodovinske vede le moj subjektivni nazor, naj pregleda n. pr. gradivo o rimskem kongresu zgodovinarjev 1955, o katerem poročam na drugem mestu tega ZČ, in videl bo, da je tako gledanje danes priznано v mednarodni historični znanosti. Sistematiku se bo zdel ta program morda preširok, vendar pa ima on to prednost, da omogoča paralelno proučevanje teh za celotni razvoj družbe najvažnejših področij. Priznam pa, da je mogoče klasificirati n. pr. gospodarsko zgodovino in gospodarsko geografijo tudi med ekonomske vede, saj so končno klasifikacije znanosti relativne in je najbolj bistveno le delo, konkretno raziskavanje.

2. Prof. Bičanić opozarja na to, da postajajo danes ekonomske teorije in ekonomske metode vse bolj komplicirane, in poudarja posebej pomen kvantitetne analize; medtem ko si je bilo teorije Smitha, Bücherja in drugih, ki jih navaja (ki so, mimogrede omenjeno, tudi teorije ekonomistov, samo enostavnejše), mogoče lažje prisvojiti, je to danes težje za ekonomista in še bolj za historika, čeprav on ne izključuje možnosti, da bi si jih historik po stroki prisvojil. Ta njegova pripomba opozarja na vprašanje samega značaja gospodarskozgodovinske znanosti. W. Sombart je 1916 kritiziral, da so gospodarske zgodovine pravzaprav pravne zgodovine¹ in dotedanja glavna dela so se v resnici v glavnem omejevala na pravno normiranje gospodarskega življenja (pravni položaj podložnikov v dobi fevdalizma, pravno normiranje obrti, trgovine itd.). Danes ta oznaka ne velja več in gospodarske zgodovine, ki jih pišejo zgodovinarji in ekonomisti, obravnavajo produkcijo, njene enote in organizacijo, zamenjavo, trgovino in kredit. Zanemarjena področja predstavljajo pa po mojem mnenju še vedno n. pr. poglobljeni študij razvoja cen in mezd in celotnega ritma razvoja gospodarstva in v zvezi s tem se premalo uporablja poglobljena statistična analiza. Mislim, da leži bodočnost znanosti gospodarske zgodovine v veliki meri prav v tej smeri in da bodo ta sintetična dognanja osvetlila poleg gospodarstva še tudi druga področja zgodovinskega razvoja. Vendar pa je vprašanje, v kakšni meri velja to za celotno gospodarsko zgodovino, deloma zaradi drugačnega značaja gospodarstva v prejšnjih razdobjih in deloma zaradi virov, ki so na razpolago. A tudi za novejšo dobo bodo tudi drugi aspekti še vedno važni, posebno pri nas, kjer je še toliko neraziskanega. Zgoraj omenjenih doslej zanemarnjenih problemov, ki jih je seveda najprej formulirala gospodarska teorija, se bodo pa po mojem mnenju lotili med gospodarskimi zgodovinarji tako ekonomisti kakor historiki; že danes opažamo n. pr. močan vpliv teh smeri v francoski historiografiji n. pr. na glavnega historika francoske revolucije G. Lefebvra, na Ch. Morazéja in posebno na smer C. E. Labrousse (La crise de l'économie française à la fin de l'Ancien Régime et au début de la Révolution, 1944) in na zdaj izhajajočo Histoire générale des civilisations.

3. Kar se tiče zahtev po pouku gospodarske zgodovine kot posebnega predmeta s posebnim učnim kadrom in posebnim izpitom na filozofskih fakultetah, se seveda strinjam z zahtevo, da se gospodarska zgodovina ne sme poučevati le kot nekaka pomožna ali uvodna snov. Glede ostalih zahtev mislim, da bi vsaka filozofska fakulteta z veseljem sprejela posebnega aka-

¹ Der moderne Kapitalismus, 6. izd., I, 1, str. 23.

demskega učitelja za gospodarsko zgodovino, če bi bil tak kvalificiran strokovnjak na razpolago in se mogel posvetiti le tej stroki. Vendar bo pa pri tem nastalo vprašanje, ali naj on predava vso gospodarsko zgodovino od začetkov do danes ali naj se morda omejuje n. pr. na dobo od 16. stoletja dalje, kar sem kot možnost omenil že v prvem odgovoru; princip povezave proučavanja gospodarstva, države in politike za ista razdobja pri raziskovalcih, ki se na nekaterih naših univerzah že uspešno bavijo z gospodarsko zgodovino, ima vendar nekaj zase in ne bi bilo prav, če bi jih tak univerzalni gospodarski historik »razrešil« tega dela in dolžnosti. Kar se pa tiče posebne izpita, nastane vprašanje, če ne bi tak izpit, ki bi se opravljal pred in izven diplomskega izpita, dal gospodarski zgodovini bolj značaj uvodnega in pomožnega predmeta kakor pa sedanji sistem, ko tvori vsaj na nekaterih naših univerzah gospodarska zgodovina sestavni del izpraševanja pri raznih delih diplomskega izpita. Na medfakultetni konferenci filozofskih fakultet v Zagrebu 1949 je prodrlo načelo, da naj predstavlja gospodarska zgodovina sestavni del zgodovinskega študija, da se naj pa uvede v začetku študija kot poseben predmet s posebnim izpitom za zgodovinarje politična ekonomija kot teoretičen predmet. Tega zadnjega sklepa pa n. pr. v Ljubljani nismo mogli izvesti, ker nam ekonomska fakulteta ni mogla dati predavatelja, ki bi imel za študente zgodovine prvih dveh semestrov dvourni kolegij iz politične ekonomije.

Fran Zwitter

REPLIKA

Peta točka »Odgovora« g. urednika (VIII, 175), kjer se v nasprotju z drugimi točkami iznašajo na videz trdni podatki iz virov, me sili, da se vrnem, čeprav skrajno nerad, na sporni predmet. Gre namreč za poročilo Konstantina Porfirogeneta o ekspediciji bizantinskega brodovja proti Saracenom v Bariju, kamor je car Vasilij I. pozval tudi kontingente južnodalmatinskih plemen: *τοὺς Χρωβάτους καὶ τοὺς λοιποὺς Σκλαβόροχους*.

Hrvati bi bili po teh besedah »gospodarji Slovanov«, torej njihovo plemstvo. Toda to se ne strinja z občim mnenjem. Ker pa je z druge strani prevod neoporečen, se je dolgo smatralo za najboljše, da se o nerodnem izrazu molči, dokler ni naposled Barada proglasil *Χρωβάτους* kratkomalo za adjektiv, češ, *Σκλαβόροχοι* nimajo ničesar opraviti s kakršnimkoli plemstvom, ampak pomeni samo:

hrvatske in ostale slovanske kneze.

Grafenauer je to takoj z zadovoljstvom prevzel, že zato, »ker ni mogoče pripisovati istemu piscu (sc. Konstantinu), da bi enkrat štel Hrvate med Slovane, drugič pa jih navajal kot od teh razlikujoče se »gospodarje Slovanov«. Ali od leta 919 do 1250 poznamo na nemškem prestolu štirinajst saških, salijskih in švabskih cesarjev. Nihče ne dvomi, da so vsi ti bili Nemci. No da ne vemo iz virov, da so Sasi, Franki in Švabi Nemci, bi lahko napravili tudi iz tega sporno vprašanje. To pa pomeni, preneseno na *Χρωβάτους*, da je vseeno, ali imamo to besedo za samostalni ali pridevnik, slovniška oblika prevoda ne odločuje o slovanstvu ali neslovanstvu *Σκλαβόροχων*, nego izključno o njihovem stanovskem značaju, plemiškem ali knežjem. A tega ni težko ugotoviti.

Zakaj v obširni povesti o padu Barija in usodi ujetega emira Soldana, kjer se omenjajo *Σκλαβόροχοι*, rabi Konstantin osemkrat za kapuansko-

benventanske zarotnike proti cesarju Ludoviku izraz *ἀρχοντες*, označujoč jih obenem kot *δυνατούς, πρώτους, ἐξουσιάζοντας*, t. j. kot plemiče.

Grafenauer je to prezrl. Gledal je samo *Χροβάτους*. Da pa dokaže ta čudni adjektiv, o katerem se še nikomur niti ni sanjalo razen Baradi, odkar se razpravlja o hrvatski zgodovini, je začel stikati po Konstantinu za narodnimi imeni, ki bi se vzporedno rabila i kot pridevniki. In res, odkril je pri njem *Αιγύπτιον* in *Αρμένιον γένος*.

No že davno je znano, da so se narodna in pokrajinska imena na — *ως* lahko rabila tudi pridevniško, tako n. pr. *Αιτώλιος, Βοιωτίος Ἴόνιος, Πελοποννήσιος* itd. Ali z ozirom na omiljeno končnico — *ως* pri adjektivih kakor *αἴτιος, ἀξιός, ἴδιος, νήπιος, οὐλέθριος* in sl. to ni nobeno čudo. A ker bržkone Grafenauerja njegova dva primera vendar nista prepričala, je dodal jačjega, za katerega se sklicuje na bonsko izdajo Konstantinovih del III, 33, 6: *πόλεμον τὸν Βουλγάρον*.

Tu seveda *Βουλγάρον* brez dvoma ne more biti nič drugega nego adjektiv. Da pa ne samo izjemoma, opozarja še na III, 33, 7 in 88, 1, kjer je baje zopet *Βούλγαρος = Βουλγαρικός*.

Toda ako pogledamo zdaj zaradi kontrole celotni tekst, smo nemalo iznenadeni. Zakaj o pridevniški rabi besede *Βούλγαρος* ni sledu. III, 33, 7 stoji: *πρὸς Συμεῶνα, τὸν ἀθεώτατον Βούλγαρον*; III, 81, 1: *τῷ κρυφῷ Πέτρῳ τῷ Βουλγάρῳ*.

Najhuje pa je gotovo, da se III, 33, 6 vobče ne glasi *πόλεμον τὸν Βούλγαρον*, temveč *πρὸς τὸν δυστυχεστάτον πόλεμον τὸν τοῦ Βουλγάρου*.

Hrvati-Sklabarhontes torej očitno lahko živijo še dolgo!

Ljudmil Hauptmann

SKLABARHONTES = „GOSPODARJI SLOVANOV“ ALI „SLOVANSKI KNEZI“?

I. Obakrat, ko sem obravnaval vprašanje pomena izraza »Sklabárhontes« v 29. poglavju *De administrando imperio*¹, sem poskušal napraviti to na čim krajši način, brez obračuna z dosedanjim potekom razprave o tem vprašanju. Storil sem to zaradi velikega spoštovanja pred pomenom dela profesorja Hauptmanna za slovensko zgodovinopisje, zaradi spoštovanja, ki ga to delo brez dvoma tudi zasluži.

Žal mi je pri tem ušla težka in nerodna pogreška s *πόλεμον τὸν Βουλγάρον*; njen vzrok seveda ni nameren »popravek« teksta — čemu bi pač sicer mesto natanko navedel — marveč meni samemu težko razumljiva optična prevara pod vplivom latinskega prevoda »proelio... Bulgarico«. Pri opozorilu na obe drugi mesti pa sem hotel opozoriti le na isto besedo v dveh zvezah, pri čemer ima prvič jasno samostalniški pomen (pri Simeonu), drugič pa bi se mogla prevajati tudi pridevniško (pri Petru); trditev, da je v obeh primerih »zopet *Βούλγαρος = Βουλγαρικὸς*«, ni moja.

Po Hauptmannovi »Repliki« se žal ne morem več izogibati celotnemu obračunu s tem vprašanjem. Ta naj pokaže ne kdo ima prav — to v bistvu tudi ni pomembno — marveč kaj je resnica. Svojo interpretacijo izraza Sklabárhontes je namreč porabil z ene strani za enega glavnih svojih argumentov svoje teorije o izvoru hrvatskega praplemstva, z druge strani pa tudi

¹ B. Grafenauer, Prilog kritici izvještaja Konstantina Pofirogeneta o doseljenju Hrvata, *Historijski zbornik (= HZ) V*, 1952, str. 50—51; *Odgovor, Zgodovinski časopis (= ZC) VIII*, 1954, str. 175—176.

v zvezi s kosezi za ključ pri razlagi karantanske družbene zgodovine v dobi neodvisnosti. Zato me sklep Hauptmannove »Replike« sili k pretresu celotne njegove argumentacije v zvezi s tem vprašanjem.

II. Hauptmann sklepa svojo »Repliko« s trditvijo, da »Hrvatje-Sklabárhontes torej lahko živijo še dolgo«. Toda — ali jim daje resnično pravico do življenja lastno Hauptmannovo doseganje dokazovanje o njihovem obstoju?

a) Ko je l. 1925 podal prvič podrobno analizo izraza »Sklabárhontes«, je trdil naslednje: »Kláić je tvrdio, oslanjajući se na Tomu Arcidakona, da je starohrvatsko plemstvo potomak onih 'sedam ili osam' belohrvatskih plemena, koja su po Konstantinu Porfirogenitu za cara Heraklija otela Avarima Dalmaciju i mesto njih zavladała starijim žiteljima. Ali njegova tvrdnja nije našla pravoga odziva... Pripovedanje Tome Arcidakona, da su se belohrvatski osvajači nastanili među pokorenim žiteljstvom kao plemstvo, samo po sebi pogotovu nije odlučno, pošto može odražavati težnju ponositoga plemića, koji hoće da se već svojim poreklom izdvoji iz misera plebs. Više mu zamašaja daje glava trideseta Konstantinova dela »De administrando imperio«,... koja kaže, da su Beli Hrvati pobedili Avare i jedne od njih poklali »a ostale prisilili, da im se pokore«. »Avari« znače ovdje prve slovenske doseoce, koji su bili pod avarskom vlašću, njima bi se dakle Hrvati doista bili nametnuli kao plemstvo«. 29. poglavje De administrando imperio pa dokazuje, da ne gre pri tem le za politično podložnost. »Govoreći naime ónde o savezu između vizantinskiga cara Vasilija I., zapadnoga Ludovika II. i pape za rat protiv Saracena u Bariju godine 869., Konstantin naglasuje, da su u tom poduhvatu učestvovali i Hrvati, Srbi, Zahumci, Travunjani i Konavljani, a o njima dodaje: »Valja znati, da su Hrvate i ostale gospodare Slovena prevezli u Langobardiju stanovnici Dubrovnika na vlastitim brodovima.« Hrvati su se delili, dakle, još za Konstantina i narodno i socijalno od Slovena, vladajući njima kao plemstvo, otkako su proterali Avare«² (razen narodno podčrtal že L. H.).

b) Šest let pozneje je ob primerjavi Konstantinovih poročil o naselitvi Hrvatov in Srbov dopolnil to izvajanje z jasno utemeljitvijo, zakaj Srbi ne spadajo v isti drugi naselitveni val kakor Hrvati: Teza, da bi bili tudi Srbi »ratnička družina«, ki bi se »nametnula raškim Slavenima za gospodara«, ne zadovoljuje: »... socijalne prilike u Srbiji ne govore u prilog te hipoteze, kad pomislimo, da se hrvatski osvajači u Dalmaciji pretvoriše u plemstvo 'dvanaest plemena' i u Karantaniji u plemstvo 'kasaga'. Jer u što se pretvoriše tobožnji srpski osvajači? Baš u kolijevci srpstva, u Raškoj, nema ni traga pobjedilačkom sloju, koji bi legao na pokorene slavenske mase: plemstvo se ovdje razvi iz sasvim drugih korjena.« Ne da bi načel vprašanje, ali in v čem se v tem pogledu Duklja razlikuje od Raške, dokazuje, da je hrvaški naselitveni val zajel tudi Primorje južno od Cetine, vse do Duklje: Konstantin šteje med Srbe tudi »Neretljane, Zahumljane, Travunjane i Konavljane«, a o Dukljanih ne pove, ali so Hrvati ali Srbi. Zato pa omenja Skilica konec XI. stoletja podložnike dukljanskega vladarja Mihajla »Srbe, ki se imenujejo tudi Hrvati«, na dveh mestih pa celo le »Hrvate«; iz tega sklepa Hauptmann na možnost, »što su u Mihajlovoj državi dvjema historijskim pokrajinama odgovarala i dva vodeća plemena, t. j. u Raškoj Srbi, a u Duklji — Hrvati«. Ob trikratni omembi prebivalcev Duklje kot »Hrvatov in Dukljanov« oziroma »Dukljanov in Hrvatov« pri Nikeforju Brieniju postavlja še tezo, »da Brijenije označuje iste ljude jedanput geografski, drugiput plemenski, ili drugim riječima, da su Dukljani zapravo Hrvati«. To tezo potrjuje še z Leto-

² Lj. Hauptmann, Karantanska Hrvatska, Zbornik kralja Tomislava, 1925, str. 314—315, k temu še Dolazak Hrvata, prav tam, str. 122.

pisom popa Dukljanina, kajti »ni najradikalnija kritika ...nema prava pretpostaviti, da Dukljanin nije znao, gdje živi, kad meće neretljansku oblast, Zahumlje, Travuniju, Konavle i Duklju u Crvenu Hrvatsku«. Nasprotno pa se Konstantin sam demantira, ko zagovarja srbstvo teh krajev, in sicer s sporočilom: »Rod antipata i patricija Mihajla, sina zahumskoga kneza Viševića, došao je iz (zemlje) nekrštenih na rijeci — Visli.' Jer na Visli sjede Bijeli Hrvati!« Tako zaključuje, da »srpske tradicije o seobi zaista nema; jedina je hrvatska. Iz nje pak se razabire, da se Hrvati za svoje seobe nisu zaustavili već na Cetini, nego su se i slavenskim plemenima južne Dalmacije nametnuli za gospodare, kako je to već Klaić tvrdio. Samo Konstantin to ne zna. On vidi samo, da je južna Dalmacija u njegovo doba interesna sfera raških Srba, zna, da su oni već nekad vladali Neretljanima, Travunjanima, i iz toga konstruira po svom običaju teoriju, da su ta dva plemena — i naravno i Zahumljani u procijepu između njih — srpska.«³

c) Ko se je v letih 1935 in 1937 vnovič lotil teh vprašanj, pa je nepričakovano rešil vprašanje selitve Srbov drugače, ne da bi povedal, zakaj opušta del svojega prejšnjega dokazovanja. Potem ko kratko ponavlja svoje dokaze za hrvatstvo Duklje, se pri Dukljaninovem pojmu Crvene Hrvatske iznenada ustavi: »Ali Dukljaninova Crvena Hrvatska obaseže i Albaniju do Drača! Njeno ime prema tome označuje geografski pojam, a taj, naravno, ne može obesnažiti opetovane tvrdnje carskoga pisca (= Konstantina Porfirogeneta) da su dalmatinska plemena srpska. Time je pak (ker tu H. trdi zaradi podatkov zgodovinske geografije, po katerih »Hrvati i Srbi svugdje sjede zajedno bilo na Jadranu, bilo na Labi, u porječju Saale ili na Baltiku«, da spadajo tudi Srbi v drugi naselitveni val, ki tako ni več le hrvatski, marveč hrvatsko-srbski) naposljetku odkrivena i Bijela Srbija, jer se u zahumskoj dinastiji još u desetom vijeku čuvala tradicija da su njeni pradjedovi došli s Visle«. Po razpravljanju o izvoru Srbov, Hrvatov in Kasezov razširja v zaključku pomen izraza »Sklabárhontes« in povzema takole izvajanje o njihovem razmerju do »Slovanov« — kot drugorodcev v pravem smislu: »Historija i lingvistika potvrđuju nam dakle uzajamno da su Konstantinovi Sklabárhontes — Srbi, Hrvati i Kasezi — alanskog ili kavkaškog roda. Uskomešani hunskom navalom, pobjegoše možda u zajednici s turkotatarskim čoporima u Zakarpaće, gdje ih nalazimo već u ranom petom vijeku, i tu se brzo poslaveniše. Avarska najezda razbi oko 560 veliki savez zakarpatskih Anta i rasu njihova plemena na sve strane, ali se ostaci tako brzo oporaviše da su već 583 bili opet slobodni. No odlazak novih hrvatskosrpskih gomila u Dalmaciju otprilike 630 tako oslabi antsku jezgru da je zauvijek nestalo skupnoga imena. Izvori doduše znaju još dalje sjeverne Hrvate, Srbe i Duplebe, ali su oni zaboravili da su stara antska braća.«⁴

č) Vendar je konkretno Konstantinovo omembo »Hrvatov« kot »Sklabárhontón« še dalje povezoval z dalmatinskimi Hrvati, pri katerih je dokazoval obstoj družbenega dualizma kot posledico pokoritve »Slovanov« po »Hrvatih« tudi z drugimi, poznejšimi viri. Še leta 1942 je jasno zaključil svoje razpravljanje o »poreklu hrvatskega plemstva« z besedami: »Iz svega toga sad izlazi, da se hrvatsko praplemstvo naselilo, kako se naseljavahu

³ Lj. Hauptmann, Konstantin Porfirogenit o porijeklu stanovništva dubrovačkog zaleđa, Iz dubrovačke prošlosti, Zbornik u čast M. Rešetara, 1931, str. 20—24.

⁴ Lj. Hauptmann, Kroatien, Goten und Sarmaten, Germanoslavica III, 1935, str. 95—117, 315—353; Seoba Hrvata i Srba, Jugosl. istor. časopis (= JIČ) III, 1937, str. 30—61; citati so povzeti po JIČ III, str. 47—48, 50, 61.

stari Slaveni: pleme do plemena, svako oko svoga plemenskoga grada.⁵ Svijest se o tome gasila tako polako, da su suvremenici zvali još poslije vjekova Kačiće, 'éthnos', Gusiće, Lapčane i Hlivnjane, 'nationes', sve pak zajedno 'Sklabárhontes', t. j. gospodare Slovenima. Istovetnost pojmova vlastelin-Hrvat i podložnik-Slaven presijeca svako dalje raspravljanje, da li se plemstvo stvorilo u Hrvata staleškom diferencijacijom suplemenika ili pobjedom nadmoćnih inoplemenika⁶ (podčrtal B. G.).

d) Leta 1950 pa je svoje stališće znova spremenil. V uvodu v razpravo o »hrvatskem praplemstvu« še stoji, da »se je v srednjem veku na Hrvatskem strogo razlikovalo med služabnim plemstvom... in plemstvom »od korena«, zaradi česar »se je smelo po pravici sklepati, da je praplemstvo potomce prav onih osvajačev, kateri niso čakali, da jim kdo podari plemenščine, nego so si jih vzeli sami; zato pa i njihovo drugače nerazumljivo ime Sklabárhontes, »gospodarji Slovanov«. V nasprotju s tem pa ugotavlja str. 112, da izraz ne bi bil zanesljiv, če bi mislil Konstantin s »Hrvati« na tem mestu na Dalmatinske Hrvate (= na Hrvatskem!), ki »so tedaj poslušali Franke. Ako jih je Konstantin smatral za bizantinske podložnike, se je torej motil, a v tem primeru bi bilo mogoče, da je tudi naziv Sklabárhontes pomota«. Pri iskanju »Hrvatov«, na katere je ob tej priliki mislil bizantinski cesar, poseže torej po Duklji. Po povzetku svojega dokazovanja o hrvatstvu Duklje iz leta 1931 (t. b.), dokazuje, da obstoji v tem pogledu »jasno pričevanje« tudi pri samem Konstantinu, »ki ne poroča samo izrecno, da je en del Belih Hrvatov prodril skozi Dalmacijo celo v Ilirik, nego prinaša tudi tri vesti, iz katerih je razvidno, kako zavestno loči prav ilirske Dukljane kot Hrvate od srbskih plemen« (podčrtal B. G.). Dokaz za to se glasi: »Cap. 30 njegovega dela, »De administrando imperio« trdi, da se je od hrvatskih osvajačev odcepil en del ter zavladal Iliriku in Panoniji«. No Bizantinci so prištevali še v enajstem stoletju Iliriku Drač z vsem njegovim tematom. »Od meja Drača ali Bara« pa do Istre se je razprostirala po Konstantinu Dalmacija. Prejšnjo njegovo vest bi morali zato razumeti tako, da je neka truma Belih Hrvatov prodrila v sedmem stoletju na jugoiztok še preko črte Kotor—gornja Drina. A s tem bi se ujemala tudi poglavja 33 do 36, ki opisujejo zemljo Neretljanov, Zahumcev, Travunjanov, Konavljanov in Dukljanov, ponavljajoč pri vsakem izmed tih plemen s skoraj istimi besedami, da potekajo od onih Srbov, ki so se doselili za Heraklija, medtem ko izvemo o ilirskih Dukljanih samo to, da se je njihova zemlja obljudila za Heraklija, na isti način kakor Hrvatska, Srbija, dežela Zahumcev, Travunjanov in Konavljanov. Niti z eno besedo se tu ne omenja, da bi bili tudi Dukljani Srbi. Cap. 32 pripoveduje celo, da je Heraklij dal Srbom samo raško Srbijo, Neretljanijo, Zahumlje, Travunijo in Konavlje. To pa nas vodi samo po sebi zopet nazaj k poročilu o bizantinski pomoči Ludoviku II.; zakaj ako abstrahiramo od Neretljanov, ki so bili takrat neodvisni, pogrešamo v njem edinole Dukljane, a na nji-

⁵ Prav za »dvanajst plemen plemenitih Hrvatov« je to vendarle sporno: M. Barada jih lokalizira v zaledje Zadra, gl. Postanak hrvatskog plemstva, Časopis za hrvatsku poviest I, 1943, str. 209-10; M. Šufflay postavlja postanek te formacije šele v XIV. stoletje, s čimer se vse to vprašanje bistveno spremeni, bolj, kot se je on sam zavedal, gl. Srbi i Arbanasi, 1925, str. 54—58 (podobno tudi na drugih mestih); N. Klaić je v referatu na zborovanju hrvatskih zgodovinarjev o postanku formacije »dvanajstih plemen« (v Zagrebu, dne 25. XI. 1955) obe ti dve tezi na nek način povezala med seboj. Hauptmann sam dokazuje to le za štiri med temi plemeni (Kačići, Tugomeriće, Mogoroviće in Lapčane), a za prve s Kačići v Paganiji, torej izven prvotne Hrvatske.

⁶ Lj. Hauptmann, Podrijetlo hrvatskoga plemstva, Rad HAZU 273, 1942, str. 109—110.

hovem mestu stoje — Hrvati. Ti so bili torej Sklabárhontes v Duklji.⁷

III. Če se vprašamo, kaj je po vsem tem resnično dokazano bodisi glede na Hrvate kot Sklabárhontes bodisi glede na vsebino izraza Sklabárhontes, stojimo pred različnimi velikimi vprašanji:

Ali gre na tem mestu pri »Hrvatih« za one na Hrvatskem (II a in č), ali za one v Duklji (II d)? Ne prvega, ne drugega ni Hauptmann neposredno dokazal. Ali je torej podatek o Sklaráhontih trden ali ne (II d)?

Kakšna more biti vsebina izraza »Sklaráhontes«, če ne pokriva le Hrvatov na Hrvatskem, marveč tudi Srbe (II c), kjer »ni niti sledu zmagovitega sloja, ki bi se vlegel na pokorjene slovanske množice« (II b)? Kako je bilo v tem pogledu z Dukljo?

Že dosedanja literatura ni šla mimo vse te Hauptmannove argumentacije molče. Že l. 1933 je napisal Čorović: »Ni primer uzet iz pričanja cara Kostantina nije dobar. Onde je poseban govor o Hrvatima i ,ostalim slovenskim poglavarima' (sic!) ne stoga što bi se oni delili ,narodno i socijalno', nego što su se delili politički. U X veku, kada je pisano Porfirogenitovo delo, Hrvati su imali svoju državu, a ,ostale slovenske poglavice' (sic!) behu nad Srbima, Zahumcima, Trebinjcima i Konavljanima, koji se spominju po imenu i koji su imali ili svoje države i (!) oblasti. Stoga se iz tih carevih reči ne mogu načelno praviti zaključci one vrste; a i posebno, pri bližoj analizi onih reči, čovek ne bi mogao reći, da je predloženo tumačenje (II a) i jedino dobro.«⁸ Tudi 1940 je še podčrtoval, da so »učene rasprave Lj. Hauptmanna o dolasku i smještaju Hrvata ... osnovane na pretpostavkama i s toga, ma da vrlo korisne, nisu rešile pitanje.«⁹ Barada je v svoji oceni Hauptmannove razprave »Podrijetlo hrvatskoga plemstva« (II č) s trditvijo, da Porfirogenetov izraz Sklabárhontes »znači slavenske vladare, knezove, vojskovođe, a nikako gospodare u užem smislu«,¹⁰ prav za prav le ponovili to, kar je že deset let prej povedal Čorović; vprašanje, ali je *Χροβάτων* samostalniška ali pridevniška oblika, pa se ni dotaknil; to vprašanje sem postavil šele jaz.¹¹

Hauptmann torej vztraja pri svoji interpretaciji, ki je — žal — v širokem okviru, zajetem z njo, premalo jasna. Toda — kaj pravijo k njegovim tezam viri?

a) **Vprašanje hrvatstva Duklje pri Konstantinu:** Hauptmannova trditev, da Porfirogenet loči Dukljane kot Hrvate od srbskih plemen, nima v viru nobene podlage in njegovim podatkom o Hrvatih celo nasprotuje. Res je sicer, da cesar ne omenja Duklje, ko omenja dežele, ki naj bi jih Heraklej podelil Srbom (t. j. »Srbijo in Paganijo in tako imenovano zemljo Zahumcev in Travunjo in zemljo Konavljanov«)¹²; prav tako je res, da o Dukljanih ne omenja, da »so Srbi« ali da »izvirajo od nekrščenih Srbov«, kot to navaja o prebivalcih pravkar naštetih dežel.¹³ Toda ne zaradi tega, ker bi imel Dukljane za Hrvate ali ker bi vsaj povezoval njihovo naselitev posebej s

⁷ Lj. Hauptmann, Hrvatsko praplemstvo, Razprave SAZU, razred za zgod. in družb. vede, I, 1950, str. 85—86, 111—113, 115 (podčrtal B. G.).

⁸ V. Čorović, Istorija Jugoslavije, 1933, str. 21.

⁹ V. Čorović, Historija Bosne I, Posebna izdanja SKAN CXXIX, 1940, str. 100 (op.).

¹⁰ M. Barada, Časopis za hrvatsku poviest I, 1943, str. 288.

¹¹ Gl. op. 1; poleg tega ZČ V, 1951, str. 375.

¹² Konstantin Porfirogenet, Bonnski korpus, ed. I. Bekker, III, 1840, str. 153; F. Rački, Documenta historiae Croatiae periodum antiquam illustrantia (= Doc.), 1877, str. 274.

¹³ Konstantin Porfirogenet, n. n. m., str. 160—163; Rački, Doc., str. 407 do 409.

hrvatsko! Pojem Hrvatov in Hrvatske ni segel niti Konstantinu niti piscu 30. poglavja v Primorju proti jugovzhodu preko Cetine.¹⁴ Ta reka se izrecno navaja i kot meja »njihove dežele« i kot meja »Hrvatov« samih.¹⁵ Dukljani nimajo s Hrvati po Konstantinovih podatkih nobene zveze. Glede na način svoje naselitve spadajo po Konstantinovem opisu v tip naselitve Srbov, ki so naselili dežele, opustele zaradi obrskih pohodov (*ἐγένοντο δὲ αὐ τοιαῦτα χωροὶ ἔρημοι παρὰ τῶν Ἀβάρων*), in ne v tip naselitve Hrvatov, ki so si po istem pripovedovanju deželo med Cetino in Rašo šele priborili v boju z Obri. Tudi Duklja je namreč »opustela, podvržena po Obrih, in je bila za cesarja Herakleja nanovo poseljena« (*παρὰ... τῶν Ἀβάρων... αἰχμαλωτισθεῖσα ἠορήμωται καὶ πάλιν ἐπὶ Ἡρακλείου τοῦ βασιλέως ἐνοικισθῆ*).¹⁶ Če se v tekstu navaja, da je bila znova poseljena »kot tudi Hrvatska in Srbija in Zahumlje in Travunija in Konavljie«, velja to le glede časa prihoda novega prebivalstva. Glede načina naselitve pa je primerjava s Hrvati očitno neprimerna; v tem pogledu ustrezajo podatkom o Duklji le ostali štirje primeri. Pustimo pri strani vprašanje resničnosti vse te podobe, saj gre le za točno ugotovitev slike, ki jo daje Konstantinov lastni tekst. Ker Konstantin v širšem smislu govori le o prihodu dveh skupin Slovanov — Hrvatov in Srbov,¹⁷ moremo v tem okviru šteti Dukljane kvečjemu v srbski in ne v hrvatski tip naselitve; če pa se držimo natanko le podatkov o Dukljanih samih, jih moremo šteti le za posebno tretjo skupino, ki se ne šteje v tem času niti k Srbom, niti k Hrvatom, čeprav je njena naselitev povezana s srbsko.

Glede Konstantinovega sporočila, da se je »od Hrvatov, ki so prišli v Dalmacijo, odcepil en del in zavladal Iliriku in Panoniji; tudi ti so imeli samovlastnega arhonta, ki je pošiljal arhontu Hrvatske darove zastran prijateljstva«,¹⁸ je treba poudariti, da ne more biti v zvezi z Dukljo. Že leta 1924 je Hauptmann dokazal, da gre pri tem za dostavek k prvotnemu ljudskemu izročilu, le da je tedaj (kot že l. 1915) razlagal to mesto kot pričevanje o naselitvi Hrvatov v Karantaciji.¹⁹ Obratno je Šišić že dolgo vezal vsaj drugi del tega sporočila s Slavonijo v prvi polovici X. stoletja.²⁰

Ker gre za interpolacijo ob predelavi ljudskega izročila, vsekakor vnaprej ni nujno, da gre pri tem za selitev v VII. stoletju, kamor to sporočilo brez dokaza o utemeljenosti tega datiranja postavlja Hauptmann. V okvir naselitve je to sporočilo postavljeno pač le zaradi svoje vsebinske povezave, ker je pisec v zvezi z naselitvijo omenil vse Hrvate, ki jih je poznal — dal-

¹⁴ Gl. o obsegu Hrvatske Konstantin Porfirogenet, n. n. m., 31. pogl., str. 151, vr. 4—6; 30. pogl., str. 145, vr. 5—11 in 21—23, str. 146, vr. 8—13; Rački, Doc., str. 400 in 405—406.

¹⁵ Konstantin Porfirogenet, n. n. m., str. 145, vr. 6 in 23; Rački, Doc., str. 400 in 406.

¹⁶ Konstantin Porfirogenet, n. n. m., str. 144, vr. 1—5; 148, vr. 16—20; 153, vr. 9—16; 162, vr. 11—15; 163, vr. 9—11 (tu je o Paganiji natanko ista formulacija kakor prej o Dukljanih!); Rački, Doc., str. 271, 272, 274, 407—409.

¹⁷ Konstantin Porfirogenet, n. n. m., str. 128, vr. 7—9.

¹⁸ Konstantin Porfirogenet, n. n. m., str. 144, vr. 12—16; B. Grafenauer, HZ V, 1952, str. 9 (t. 6) in 10 (op. 9):

¹⁹ Lj. Hauptmann, Politische Umwälzungen unter den Slowenen vom Ende des sechsten bis zur Mitte des neunten Jahrhunderts, MIOG XXXVI, 1915, str. 255—257; Dolazak, str. 121—122; Karantanska Hrvatska, str. 316—317; Staroslovanska in staroslovenska »svoboda«, Čas 17, 1922—23, str. 328—329; z Dukljo je povezal sporočilo prvič v Kroaten..., Germanoslavica III, 1935, str. 339.

²⁰ F. Šišić, Pregled povijesti hrvatskog naroda, 1916, str. 47, I², 1920, str. 107; Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara, 1925, str. 405 in op. str. 406 (vendar gl. tudi str. 277 z drugačnim datiranjem).

matinske, panonske in Bele. Neposredno pred navedenim besedilom je namreč opisan tudi položaj Belih Hrvatov sredi X. stoletja! Sporočilo je torej treba datirati samostojno po njegovi lastni vsebini.²¹

Že v razpravi o poročilu Konstantina Porfirogeneta o naselitvi Hrvatov sem podčrtal, da kljub dvojnemu imenu Ilirik-Panonija pri tej selitvi ne gre za naselitev v dveh različnih pokrajinah, ki bi bili oddaljeni druga od druge, marveč za eno samo deželo, ki se imenuje z dvema imenoma. Hrvati v »Iliriku in Panoniji« imajo namreč le enega, torej skupnega arhonta. Uporaba imena Panonija za to deželo povsem onemogoča kakršnokoli misel na oddaljeno Dukljo, ločeno od Panonije s pasom srbskih dežel. Že Hauptmann pa je dokazal, da more veljati tudi za Panonijo izraz Ilirik.²² Da to ne velja le pri zahodnih, marveč tudi pri bizantinskih piscih, pričajo *Miracula* s. Demetrii, ki štejejo v Ilirik poleg raznih balkanskih dežel tudi »obe Panoniji«.²³ Navedbe o razmerju arhonta te dežele in hrvatskega kneza v Dalmaciji dopuščajo v resnici le povezovanje tega sporočila s Slavonijo za kralja Tomislava. Ker pa je vrinek enoten, velja za celoto tudi ta datum — sporočilo o naselitvi Hrvatov v »Iliriku in Panoniji« torej poroča le o razširjenju Tomislavove oblasti nad Slavonijo in nič več.

b) »Hrvati« v naštevanju slovanskih čet za Bari = Dukljani? — Ostalo je torej le še vprašanje, ali misli pisec v odstavku, ki opisuje udeležbo »Hrvatov, Srbov, Zahumcev, Travunjanov, Konavljjanov in Dubrovčanov« v boju za Bari (II a) pod Hrvati dalmatinske Hrvate ali Dukljane. Ali stoje tu »Hrvati« res na mestu Dukljanov (II d)?

V *De administrando imperio* se povsod, kjer so našeta slovanska plemena ob Jadranu, uporablja isto stalno zaporedje. Prav v 29. poglavju, kjer so našete slovanske čete za obleganje Barija, so pred tem naštetih še dvakrat »Hrvati, Srbi, Zahumci, Travunjani, Konavljani, Dukljani in Neretljani« (le da so zadnji pri drugem naštevanju imenovani kot »Pagani«).²⁴ To zaporedje sledi pisec tudi pri razvrstitvi poglavij o posameznih plemenih (31. pogl. o Hrvatih, 32. pogl. o Srbih, 33. pogl. o Zahumcih, 34. pogl. o Travunjanih in Konavljjanih, 35. pogl. o Dukljanih, 36. pogl. o Paganih).²⁵ Pri Hrvatih gre tu povsod — izvzemimo zaenkrat sporno mesto — za dalmatinske Hrvate severozahodno od Cetine, Dukljani pa imajo svoj ustaljeni prostor na predzadnjem mestu. Tudi ko se v 30. pogl. omenja »Hrvatska in ostali Slovani«,²⁶ gre za Dalmatinsko Hrvatsko. Po edinem momentu, ki nam je za objektivno presojo spornega mesta na razpolago, t. j. po ustaljeni razporeditvi slovanskih plemen pri njihovem naštevanju, torej »Hrvati« na spornem mestu ne stoje »na mestu« Dukljanov (II d), marveč na ustaljenem mestu dalmatinskih Hrvatov. Tudi v navedbi *τοὺς Χρωβάτους καὶ τοὺς λοιποὺς Σκλαβάρχοντας* ki je v vseh niansah razporeditve izrazov enaka zaporedju *Χρωβατία... καὶ*

²¹ B. Grafenauer, HZ V, 1952, str. 30—31.

²² Gl. op. 19 in Lj. Hauptmann, Entstehung und Entwicklung Krains, Erläuterungen zum Histor. Atlas d. österr. Alpenländer, Abt. I, zv. IV/2, 1929, str. 338—340.

²³ *Patrologia Graeca*, zv. 116, št. 195, kol. 1361; Rački, Doc., str. 292; F. Barišić, Čuda Dimitrija Solunskog kao istoriski izvori, 1953, str. 126.

²⁴ Konstantin Porfirogenet, n. n. m., str. 128, vr. 10—12 in 18—19; Rački, Doc., str. 338; gl. tudi isto zaporedje v *Historia de vita et rebus gestis Basilii imper.*, Rački, Doc., str. 339.

²⁵ Konstantin Porfirogenet, n. n. m., str. 147—164.

²⁶ Konstantin Porfirogenet, n. n. m., str. 145, vr. 10—11; Rački, Doc., str. 405.

²⁷ Gl. op. 26 in Konstantin Porfirogenet, n. n. m., str. 131, vr. 7—8; Rački, Doc., str. 348.

οι λοιποὶ Σκλαβίνοι,²⁷ moremo po vsem tem ob izrazu Χρωβάτους, sklepati le, da gre za omembo dalmatinskih Hrvatov in ne Dukljanov.

Vse dokazovanje obstoja Hrvatov v Duklji po drugih virih, ki v znatnosti nikakor ni soglasno sprejeto in predstavlja še nerešeno vprašanje,²⁸ tu nič ne pomeni. Gre namreč le za ugotovitev gledanja obeh piscev De admin. imp. na to vprašanje in za nič več. Tu pa ni več dvomov. Analiza je torej pokazala rezultat, za katerega je Hauptmann že vnaprej zapisal, da bi bilo ob takšnem pomenu izraza »Hrvati« na tem mestu »mogoče, da je tudi naziv Sklabárhontes pomota« (II d). Vendar velja to le za njegovo razlago tega izraza (II a).

Vsekakor je namreč dejstvo, da sta v tekstu dve napaki: Hrvati se niso udeležili obleganja Barija kot bizantinski pomožni oddelek »navzoči... po cesarjevem ukazu«,²⁹ marveč kot pomožni oddelek frankovske vojske, kar jasno priča pismo cesarja Ludvika II. bizantinskemu cesarju Vasiliju;³⁰ tu niso le omenjeni kot »Sclaveni nostri«, marveč se Ludvik pritožuje celo nad napadom, ki ga je v tem času podvzela proti dalmatinskim Hrvatom bizantinska mornarica. Poleg tega pa ni res, da bi vse te pomožne slovanske čete prepeljali na svojih ladjah prebivalci Dubrovnika. V skladu z Ludvikovim pismom, ki sporoča, da so prišli »Sclaveni nostri« k Bariju »cum navibus suis«, potrjuje to tudi Konstantin Porfirogenet sam v življenjepisu svojega deda Vasilija; tu namreč pripoveduje, da so uporabili dalmatinski Slovani za prehod preko morja poleg dubrovniških ladij tudi svoje lastne (διὰ τῶν οἰκητόρων Ραουτίου καὶ τῶν παρ' αὐτοῖς ἐγχωρίων πλοίων περαιωθέντες τὸ πέρατος Δαλματῶν).³¹ Tekstna kritika more torej pri tem stvarnem stanju napraviti le eno — na obeh spornih mestih brisati izraz »Hrvati« kot samovoljen cesarjev dostavek. Vzrok tega dostavka ni skrivnost. Boj se vrši za vlade cesarja Vasilija (867—886), prav v tekstu 29. poglavja neposredno pred opisom arabskega vdora do Dubrovnika in boja za Bari pa se navaja, kako so poslala slovanska plemena (očitno so mišljena vsa od Hrvatov do Dukljanov z edino izjemo Neretljanov) Vasiliju poslanca, ga prosila za krst in obnovila svojo podložnost Bizancu.³² Primerjava teksta v De admin. imp. s tekstom v Historia Basilii imper. (gl. III c) nam bo še posebej dokazala, da je bil Konstantin Porfirogenet v resnici prepričan, da so se Hrvati vrnili pod bizantinsko oblast pred osvojitvijo Barija (torej med 867 in 871) in da niso le slučajno zašli v spisek bizantinskih pomožnih čet ob tem bojevanju v De admin. imp.

c) **Vsebina izraza Sklabárhontes.** — Hauptmann polemizira v »Repliki« proti moji trditvi, da ni mogoče, da bi isti pisec »enkrat štel Hrvate med Slovane, drugič pa jih navajal kot od teh razlikujoče se »gospodarje Slovanov«, sklicujoč se na dejstvo, da so bili vendar tudi Sasi, Franki in Švabi vsi Nemci. Pustimo ob strani dejstvo, da s tem polemizira prav za prav sam proti sebi, kajti moja formulacija je v svojem drugem delu le kratko povzela njegovo lastno analizo teksta (II a in č). Ugotoviti pa je treba, da bi njegova primera ustrezala le tedaj, če bi si pri nemških razmerah stali v takem nasprotju, kakor tu po njegovi analizi »Hrvati« in »Slovani«, ali »Sasi«, ali »Franki«, ali »Švabi« in »Nemci«, ne pa »Sasi«, »Franki« in »Švabi« sami

²⁸ Gl. pregled tega vprašanja v Zgodovini narodov Jugoslavije I, 1953 (red. B. Grafenauer, D. Perović, J. Šidak), str. 222—223 in str. 334.

²⁹ Konstantin Porfirogenet, n. n. m., str. 131, vr. 4; Rački, Doc., str. 348.

³⁰ Rački, Doc., str. 361—362.

³¹ Rački, Doc., str. 346.

³² Konstantin Porfirogenet, n. n. m., str. 128—129; opis vdora Arabcev str. 129—131 navezuje neposredno na to; Rački, Doc., str. 338, 370—371, 347—353.

međ seboj. Tako pa je njegova primera brez moči, razen če Hauptmann na tak način obenem umika svojo analizo o pomenu spornega mesta (II a). Sicer pa nasprotje ostaja in ga s to neprimerno primerom ni mogoče zastreti.

Vprašanje, na katerega sem opozoril že v svojem »Odgovoru«, pa je drugje. Ali dovoljuje tekst v luči Porfirogenetovih podatkov o naselitvi Slovanov — od Hrvatov do Dukljanov in Neretljancev — tisto razlago, ki mu jo daje Hauptmann v II a in ki je obenem v marsičem izhodišče njegovih teorij o družbeni dvoplastnosti pri Hrvatih in na ozemlju drugih »Sklabárhóntôn«?

Na tem mestu omenjena srbska plemena — Srbi, Zahumci, Travunjani in Konavljani — so se naselila po Konstantinovih podatkih v opustelih deželah. Nikjer ni govora o tem, da bi bili že pred njimi naseljeni tu kaki »Slovani«. Izraz *τοὺς λοιποὺς Σκλαβάρχοντας* se očitno nanaša prav na ta plemena oziroma na »gospodarje Slovanov« iz njihovih vrst. Toda kakšnih od sebe različnih Slovanov »gospodarji« bi mogli biti po Konstantinovem gledanju oni? Saj jih — po tej podobi — ob naselitvi v »opustelih« deželah niso našli! Če gre za »gospodarje« ali »plemstvo«, more torej biti po vsem tem le tisto plemstvo, ki se je razvilo izmed članov teh plemen samih. Torej ne za »gospodarje« nekih drugih Slovanov, marveč samih Srbov, Zahumcev, Travunjanov in Konavljjanov. Vse to bi po Konstantinovih podatkih o naselitvi Dukljanov veljalo tudi zanje. To končno potrjuje tudi stvarni družbeni razvoj pri Srbih, kakor je ugotovil že Hauptmann (II b).³³ S tem pa dobi izraz »Sklabárhontes« vsaj za »ostale gospodarje Slovanov« seveda nujno drugačno vsebino, kakor pa mu jo pripisuje Hauptmann zaradi Hrvatov. To so kljub vsemu le »srbski, zahumski, travunjski, konavljanski, gospodarji«.

Analiza Konstantinovega teksta pa pokaže, da tudi za Hrvate ne velja nič drugega. Če namreč pregledamo besedilo obeh Konstantinovih poglavij o naselitvi Hrvatov (De admin. imper. 29. in 31. pogl.),³⁴ v njem ni sledu niti o gospodujočem položaju Hrvatov nad Slovani, izvirajočim izza naselitve, niti o razlikovanju raznih etnično-političnih plasti na Hrvatskem. Vse besedilo, ki opisuje, kako so se Hrvati polastili Dalmacije, se glasi: »Tedaj so Hrvati na povelje cesarja Herakleja zgrabili za orožje, prepodili iz tistih krajev Obre in se naselili po ukazu cesarja Herakleja v deželi Obrov, kjer danes prebivajo.«³⁵

Šele v 30. poglavju, ki je bilo delu dodano šele po Konstantinovi smrti³⁶ in torej za njegovo gledanje ob pisanju 29. poglavja (v letih 948—949) ne pomeni nič, je Hauptmann poskusil najti dokaz za položaj »Hrvatov« kot »gospodarjev Slovanov«: »Potem ko so se (sc. Hrvati in Obri v Dalmaciji) nekaj časa vojskovali med seboj, so zmagali Hrvati, ene med Obri pobili, druge pa prisilili, da so se pokorili. Odtlej so zavladali v tej pokrajini Hrvati;

³³ Gl. na pr. C. Jireček, *Geschichte der Serben* I, 1911, str. 114—159, II, 1918, str. 6—34; Jireček-Radonić, *Istorija Srba* I², 1952, str. 61—89, 257—272; II², 1952, str. 33—61; T. Taranovski, *Istorija srpskog državnog prava*, I, 1931, str. 1—82; D. Janković, *Istorija države i prava FNRJ, Ranofeudalne države jugoslovenskih naroda*, 1952³, str. 82—92; *Zgodovina narodov Jugoslavije* I, 1953, str. 227—228, 240—241, 369—376 itd.

³⁴ Konstantin Porfirogenet, n. n. m., str. 125—131, 147—152; B. Grafenauer, *HZ* V, 1952, str. 4—14 (redakcija B).

³⁵ Konstantin Porfirogenet, n. n. m., str. 148, vr. 16—20; Rački, *Doc.*, str. 272.

³⁶ Lj. Hauptmann, *Dolazak*, str. 96—101; B. Grafenauer, *HZ* V, 1952, str. 15—28.

(in še sedaj so na Hrvatskem drugorodci Obri in se jim pozna, da so Obri).³⁷ Sklicujoč se na dejstvo, da se imenujejo »slovanska plemena, ki se imenujejo tudi Obri«, iz opisa naselitve v 29. poglavju v opisu naselitve v 30. poglavju le »Obri«, namreč dokazuje, da gre pri »Obrih« za »Slovane« prav tako tudi v navedenem besedilu.³⁸ Toda obe mesti izvirata iz različnega ljudskega izročila: prvo (o naselitvi Obrov in Slovanov) iz izročila dalmatinskih Romanov v Splitu, drugo (o prihodu Hrvatov in boju z Obri) iz hrvatskega ljudskega izročila.³⁹ Terminologija obeh more biti torej različna. Sicer pa — čeprav gre v besedah o drugorodcih Obrih na Hrvatskem za dostavek poročevalca ali pisca k ljudskemu izročilu — vsekakor kažejo te besede, da so tudi po pojmovanju pisca tega poglavja Hrvati pokorili le del resničnih Obrov, ne pa »Slovane«; ti se v X. stoletju pač niso razlikovali od »Hrvatov« kot »drugorodci« niti po telesu, niti po jeziku. Tekstna podlaga zaradi možne različne terminologije v različnih ljudskih izročilih pa ne dopušča niti dokazovanja, da je to pojmovanje poročevalca ali pisca napačno. Tudi »Hrvatje«, ki so sicer prišli v zvezo s Sklabárhonti le po samovolji Konstantina, morejo biti torej po njegovem gledanju le »gospodarji« izmed Hrvatov nad Hrvati, po svoji vsebini torej vsekakor le »hrvatski ,gospodarji«.

Ali pa gre vsaj res za »gospodarje« v pravem smislu, za »plemstvo«? Hauptmann se sklicuje v »Repliki« na tekst, ki padcu Barija sledi in pripoveduje o beneventanskih in kapuanskih zarotniških arhontih-plemičih (L. M. Hartmann govori sicer tudi o njih kot o »malih dinastih«)⁴⁰ in trdi, da gre potemtakem za plemiče tudi pri Sklabarhontih.

Toda prav pred tem odstavkom o arabskem obleganju Dubrovnika in bizantinsko-frankovskem obleganju Barija pripoveduje Konstantin o Slovanih v Dalmaciji, da »ta plemena (našeta so vsa od Hrvatov do Neretljanov), kot pravijo, nimajo arhontov razen županov-starcev, kot je pravilo tudi pri vseh drugih Slovanih«. Šele ko so se podvrgli znova bizantinski nadoblasti za Vasilija, je ta »postavil nad nje arhonte, ki so jih oni želeli in izvolili, iz rodu, ki so ga spoštovali in ljubili. In odtlej vse do danes postajajo arhonti nad njimi iz istih rodov in ne iz drugih.«⁴¹ Katero merilo je torej treba uporabiti za »Sklabárhontes« — ono o arhontih pri Slovanih pred omembo Sklabarhóntôn, ali ono o kapuansko-beneventanskih arhontih iz vložka o zgodovini južne Italije in o Soldanu po njihovi omembi? V kateri sklop spada podatek o prehodu preko Jadrana na dubrovniških ladjah?

Na srečo je Konstantin Porfirogenet obravnaval prav ta predmet kar trikrat v svojih delih: prvič v delu De thematibus (napisanem med l. 934—

³⁷ Konstantin Porfirogenet, n. n. m., str. 144, vr. 2—7; Rački, Doc., str. 271; B. Grafenauer, HZ V, 1952, str. 9, 10 in 14 (t. A III 3 in op. 10).

³⁸ Gl. op. 2.

³⁹ B. Grafenauer, HZ V, 1952, str. 29—32.

⁴⁰ L. M. Hartmann, Geschichte Italiens im Mittelalter III/1, 1908, str. 290: »Selbstverständlich fühlten die kleinen Dynasten sich auf ihren Thronen nicht mehr sicher, wenn neben und über ihnen das Kaisertum seine Standarte aufpflanzte«.

⁴¹ Konstantin Porfirogenet, n. n. m., str. 128, vr. 17—24, in 129, vr. 2—6 in 9—13; Rački, Doc. str. 369—371; za analizo gl. Lj. Hauptmann, Koje su sile hrvatske povijesti odlučivale u vrijeme narodne dinastije, Zbornik kralja Tomislava, 1925, str. 170—173.

944), drugič v *De admin. imper.* (948—49) in tretjič v *Historia Basili imper.* (948—950).⁴² Primerjava vsebine teh tekstov pokaže naslednje:

A. De thematibus

1. Longobardia z glavnim mestom Neapolis je za vlade Zena prišla pod Gote. Gote in z njimi pomešane Franke je premagal Narzes pri Kasulinu. Odtlej do današnjega dne je Longobardia tema.

2. Za vlade Mihaela so napadli Dalmacijo Saraceni s 36 ladjami pod poveljstvom Soldana, Samana in Kalfe, zavzeli Budvo, Roso in Kotor ter oblegali Dubrovnik. Dubrovniški poslanci s prošnjo za pomoč so našli v Carigradu kot cesarja že Vasilija. Ker so Arabci

B. De admin. imper.

Ko se je cesar preselil v Carigrad, je bila Longobardija razdeljena v dve pokrajini, eno s sedežem v Neaplju (Sicilija, Kalabrija, Neapel, Amalfi), drugo s sedežem v Beneventu (Papija, Kapua in vse ostalo). Narzes, ki je upravljal Benevent za cesarice Irene in papeža Caharije, je zaradi spora s cesarico poklical v Benevent Langobarde iz Panonije. Po osvojitvi Beneventa so podvrgli vse ozemlje Longobardije do Kalabrije in Papije. »Prvo mesto je bila stara in velika Kapua, drugo Neapolis, tretje Benevent...« Od kar so Langobardi razdelili Longobardijo med Benevent in Salerno, je »do danes, ko je 7. indikcija, leto postanka sveta 6457 (= 948—949), 200 let«. Sledi zgodovina Kapue in omemba ustanovitve Nove Kapue pred »73 leti«.

Ker je zaradi nemarnosti prejšnjih vladarjev upadla bizantinska oblast v Dalmaciji, so za vlade Vasilija napadli Dalmacijo Saraceni s 36 ladjami pod poveljstvom Soldana, Save in Kalfe, osvojili Budvo, Roso in Kotor ter napadli Dubrovnik, ki so oblegali 15 mesecev.

C. Histor. Basil. imper.

a: Za vlade Mihaela je izgubil Bizanc skoraj vso Italijo in Sicilijo, ki so jo osvojili Saraceni, v Panoniji in Dalmaciji pa so se osamosvojili »Hrvati in Srbi in Zahumci, Travunjani in Konavljani in Dukljani in Neretljani«. Zaradi tega so poslali Saraceni pod vodstvom Soldana,

⁴² Konstantin Porfirogenet, n. n. m., str. 61, vr. 11, do 62, vr. 20 (*De thematibus*), 129, vr. 19, do 136, vr. 16 (*De admin. imperio*); Theophanus continuatus, ed. I. Bekker, Bonn 1838, str. 288, vr. 12 do 297, vr. 23 (*Historia de vita et rebus gestis Basili inclyti imperatoris*); Rački, *Doc.*, str. 338—339, 342—353, 369—371.

izvedeli, da gre mestu na pomoč bizantinsko brodovje, so šli v Italijo, osvojili Bari in od tod vso Longobardijo in Kalabrijo do Rima s 150 mesti. Vasilij je poslal proti njim vojsko in 100 ladij, »pisal pa je frankovskemu kralju Ludviku in rimskemu papežu, da naj pomagata njegovi vojski«. Oba sta se pridružila cesarjevi vojski, premagala Saracene, osvojila Bari in ujelela tudi Soldana: »ko je tega obenem s Saraceni dobil, je odšel frankovski kralj Ludvik domov. Cesar pa je obdržal vso Longobardijo, kakor ji tudi danes gospoduje romejski cesar«.

Na prošnjo Dubrovčanov za pomoč je poslal Vasilij 100 ladij pod poveljstvom Nikite Orifa. Saraceni so zato odšli v Longobardijo, osvojili Bari in se tam nastanili. Od tod je vladal Soldan 40 let vsej Longobardiji do Rima. Zato je cesar zahteval po poslancih od frankovskega kralja Ludvika in rimskega papeža, da pomagata njegovi vojski proti Saracenom v Bariju. »Ta dva, kralj in papež, sta ugodivši cesarjevi prošnji, oba prišla z veliko vojsko, in ko sta se združila z vojsko, ki jo je poslal cesar, obenem s hrvatsko, srbsko in zahumsko in s Trebinjani in Konavljani in Dubrovčani, dalje z vsemi mesti Dalmacije (ti so bili namreč navzoči vsi po cesarjevem ukazu) in ko so prešli v Longobardijo, so se vrgli na mesto Bari in ga razrušili.

Treba je vedeti, da so hrvatske in druge slovanske arhonte prepeljali v Longobardijo prebivalci mesta Dubrovnika na svojih lastnih ladjah. In mesto Bari in deželo in vse (saracenske) ujetnike je vzel romejski cesar; Soldana pa in ostale Saracene je vzel frankovski kralj Ludvik«.

Sambana in Kalfusa v Dalmacijo 36 ladij, ki osvojile Budvo, Roso in Kotor. Nato so dolgo oblegali Dubrovnik. V času, ko so bili dubrovniški poslanci s prošnjo za pomoč na poti v Carigrad, je zamenjal Mihaela na prestolu Vasilij, ki je poslal mestu na pomoč 100 ladij pod poveljstvom Nikita Orife. Saraceni so zato odšli v Italijo, osvojili Bari in si pokoril vso Longobardijo do Rima.

(b: bizantinska pomoč je povzročila, da so se »prej omenjena plemena, namreč Hrvati in Srbi in ostala«, spet povrnila pod bizantinsko oblast, bila znova pokristjanjena in dobila nove arhonte, ki so jih izbrala in domačih vrst.)

c: Saraceni so v Italiji stalno širili svojo posest in osvojili 150 mest. Ker je cesar sodil, da je vojska, poslana zaradi Dubrovnika in Dalmacije, preslaba, je poslal poslance k frankovskemu kralju Ludviku in rimskemu papežu z nasvetom, da naj podpreta njegove čete v boju proti Saracenom, in »je ukazal, naj boj podpro tudi mena (χώρας) Slovanov, malo prej omenjena prepeljana preko dalmatinskega morja na ladjah prebivalcev Dubrovnika in njih samih«. Združena vojska je zavzela Bari; mesto, dežela in vsi (saracenski) ujetniki so se vrnili pod bizantinsko oblast, »Soldana in njemu pod-

3.

»in jih odpeljal v mesto Kapuo in mesto Benevent«. Tu je Soldan najprej arhonte Kapue in Beneventa z zvijačo pripravil do upora proti Ludviku, ki se je zato vrnil domov. Toda Soldan, ki so ga arhonti izpustili iz ujetništva, se je z vojsko vrnil pod Kapuo in Benevent, da si ju podvrže. Ker Ludvik ni hotel več pomagati upornima mestoma, so prosili za pomoč bizantinskega cesarja. Vasilij jih je — kljub novi Soldanovi zvijači, s katero je ta hotel doseči, da bi jim ujeti poslanec naznanil, da je bizantinski cesar pomoč odrekel — rešil obleganja. In odtlej sta Kapua in Benevent podložna Bizancu.

ložne Saracene je pa vzel frankovski kralj«. »in jih odgnal v Kapuo; tej je namreč tedaj on gospodoval in enako tudi Beneventu«. V »poživitev pripovedi« in »za »duševno vzpodbudo« bralcem uvršča Konstantin v »zgodovino« še »postransko zgodbo«, kaj se je zgodilo »med kraljem Frankovske in Soldanom... in prebivalci Kapue in Beneventa«. Po tem uvodu sledi skoraj dobesedno isto pripovedovanje kakor v B3, le z dvema novima podatkom, namreč da je bil Soldan v Kapui do teh dogodkov ujet dve leti in da je odšel, ko so ga arhonti izpustili, v Kartagino.

Že Buryjev pretres teh treh mest je v bistvu povsem rešil vprašanje, kako so nastala Konstantinova poročila o »Longobardiji« v teh treh variantah.⁴³ Ob primerjavi odstavkov B1 in B3 ter C3 je ugotovil, da gre za poročilo iz istega vira: dogodki v obeh odlomkih imajo namreč isti legendarnonekdotički značaj beneventanskih pripovedk s središčem v Kapui. Po njegovem zelo verjetnem dokazovanju je dobil Konstantin to poročilo iz Kapue leta 948—49, prav ko je pisal 27.—36. poglavje *De admin. imperio*. Salerno in Benevent sta bila namreč v resnici razdeljena prav sto let prej, tako da je število 200 let v B1 napaka namesto 100 let.

Odlomki A2, B2 in C2 se opirajo spet nedvomno na isti vir, čigar vsebina je obsegala opis saracenskega vdora v Dalmacijo, njihovega razširjenja v južno Italijo in vnovične osvojitve Barija po Bizancu in Frankih. Edino izjemo v tem pogledu pomeni C2b, vstavek, ki je vzet iz drugega poročila o spremembah v Dalmaciji za Vasilijeve vlade.⁴⁴ Njegova postavitev na to mesto v *Hist. Basili imper.* pa je vendarle za spoznanje Konstantinovega gledanja pomembna, ker nam kaže, da je bil Konstantin v resnici prepričan, da spada tudi prehod dalmatinske Hrvatske pod bizantinsko nadoblast v prva leta Vasilijeve vlade, pred pohod pod Bari. Različno obrav-

⁴³ I. B. Bury, *The Treatis De administrando imperio*, Byzant. Zeitschr. XV, 1906, str. 544—552 (v Lochmerjevem hrvatskem prevodu: *Rasprava De administrando imperio*, *Vjesnik Zemanjskoga arhiva X*, 1908, str. 115—121).

⁴⁴ Konstantin Porfirogenet, n. n. m., str. 129, vr. 2—19; Rački, *Doc.*, str. 369—371.

navanje tega poročila v B in C je prav rezultat sprememb v časovni opredelitvi arabskih pohodov, ne pa samo iskanja motivacije, zakaj so se slovanska plemena znova podvrgla Bizancu, kakor je mislil Bury.⁴⁵ Po B 2 je namreč spadal že arabski vdor do Dubrovnika v čas Vasilijeve vlade, zato je moglo ostati sporočilo o povratku na plemen pod bizantinsko oblast na začetku vsega poročila; po C 2 pa je Vasilij — enako tudi po A 2 — zamenjal Mihaela prav tedaj, ko so Saraceni Dubrovnik že oblegali, in zato je bilo treba mesto sporočila C 2 b spremeniti.

Odlomki A 2, B 2 in C 2 so povzeti vsakokrat samostojno po isti predlogi, kar dokazujejo njihove razlike v tistih potezah, ki niso pri vseh treh variantah enake. Poročilo je v A 2 poleg tega skrajšano, v C 2 literarno predelano, v B 2 pa manjkajo le nekatere podrobnosti, a pri slovanskih plemenih je poročilo najbrže dopolnjeno z njihovimi imeni; sicer pa je tu gradivo najbolj verno prepisano. Če pa bi tudi imena spadala v originalno predlogo, bi pomenila dokaz, da je predloga za ta tekst izvirala iz istih dalmatinskih krogov kakor poročilo o spremembah pri dalmatinskih Slovanih za vlade Vasilija, čeprav kot poseben del izdelkov teh krogov; isto zaporedje imen vsekakor ne more biti slučajno. Vsekakor pa je imel predlogo za A 2, B 2 in C 2 Konstantin v svoji zbirki gradiva že pred letom 944, ko je bilo delo *De thematibus* gotovo.⁴⁶

Pa tudi primerjava odlomkov A 1 in B 1 dokazuje, da Konstantin ob pisanju dela *De thematibus* res še ni imel v svojih rokah kapuanskega poročila, ki ga je porabil kot predlogo za B 1, B 3 in C 3. V A 1 se odlikuje le Neapel, v B 1 Kapua; v A 1 je predstavljen Narzes kot zmagovalec nad Goti, v B 1 kot izdajalec bizantinskih koristi, in to ne le z napačno, marveč celo nemogočo časovno opredelitvijo (papež Caharija je namreč vladal v letih 741—752, cesarica Irena pa 797—802).

Rezultat te analize za ugotovitev sestavnih delov v tem oddelku 29. poglavja *De admin imper.* je potemtakem jasen. Ta del *De admin. imperio* se deli v tri sestavne dele:

De admin. imper. (B)	De thematibus (A)	Histor. Basilii imp. (C)
1. str. 128, vr. 12 — str. 129, vr. 19		str. 288, vr. 12 — str. 289, vr. 2; str. 291, vr. 1 — str. 292, vr. 13 = C2b
2. str. 129, vr. 19 — str. 131, vr. 13	str. 61, vr. 12 — str. 62, vr. 18	str. 289, vr. 2 — str. 290, vr. 23; str. 292, vr. 14 — str. 293, vr. 23 = A2, B2, C 2
3. str. 131, vr. 13 — str. 136, vr. 10		str. 293, vr. 23 — str. 297, vr. 23 = B3, C3

Podlaga za 1 je posebno, z 2 vsekakor ne povezano (to dokazuje različna kronološka in stvarna povezava obeh elementov v B in C), sporočilo iz Dalmacije o spremembah za vlade Vasilija v razmerju med Bizancem in slovanskimi plemeni ter o uvedbi dinastij (t. j. novih »arhontov«) pri slovanskih plemenih pod bizantinskim vplivom v tem času.

Podlaga za 2 je poročilo o vdoru Saracenov v Dalmacijo do Dubrovnika in nato v Italijo ter o boju s Saraceni za Bari; možna je domneva, da tudi podlaga za to poročilo izvira iz dalmatinskega (dubrovniskega?) izročila; vendar jo je povsem dokazati težko. To poročilo je bilo v Bizancu že pred letom 944.

⁴⁵ I. B. Bury, n. n. m., str. 551 (121).

⁴⁶ I. B. Bury, n. n. m., str. 549—550 (120).

Podlaga za 3 (enako tudi za B1 v izvlečkih) je poročilo iz Kapue z izrazitimi elementi pripovedke, ki je prišlo v Bizanc leta 948—949.

Mesto, kjer je spojen tretji vir z drugim, dokazuje že obseg drugega vira v De thematibus, kajti ob pisanju tega dela Konstantin tretjega vira še ni imel v rokah. Da je meja med obema oddelkoma resnično na tem mestu, pa kaže tudi uvod v C3, kjer Konstantin sam kar naravnost pove, da je pripoved o Soldanovem ujetništvu vložek (»postranska zgodba«, uvrščena v »zgodovino« zaradi »poživitve pripovedi« in za »duševno vzpodbudo«!), ki je ostalemu tekstu dodan. Mesto o slovanskih pomožnih četah spada torej v drugi, ne pa v tretji vir.

Te ugotovitve nas pa opozarjajo, da odstavki, ki se začenjajo s *ὅτι οὐ λαιόν* *ὅτι* na tem mestu ne le ne zadoščajo pri ugotavljanju sestavnih delov 29. poglavja De admin. imper., marveč so si s temi sestavnimi deli na enem mestu celo v nasprotju. Uporaba drugega vira se začinja brez takšnega novega odstavka in seže — to je še važnejše — celo v novi odstavek, tako da je s *λαιόν* *ὅτι* pred »Hrvati« pretrgana. Uporaba tretjega vira pa se začinja sredi stavka, ne da bi bilo to po obliki teksta razvidno. *Λαιόν* *ὅτι* pred »Hrvati« pa ima brez dvoma svoj poseben vzrok. Pokaže nam ga primerjava B2 s C2. Konstantin je hotel tu, kakor tudi drugod v poglavjih o dalmatinskih Slovanih⁴⁷ poudariti bizantinsko oblast nad slovanskimi plemeni. Zato je pač dopolnil besedilo z njihovimi imeni v zaporedju, ki ga je našel v poročilu v reformah za Vasilijeve vlade in ga uporabil tudi za razvrstitev poglavij o teh plemenih. Besedilo je dostavil značilno pripombo, da so se boja udeležila »po cesarjevem ukazu«. Podatek predloge, da so se prepeljali preko morja tudi na svojih ladjah, je pa naravnost spremenil v trditev, da so jih prepeljali na svojih ladjah le neposredni bizantinski podložniki, Dubrovčani. In prav s tem mestom, kjer svoje predloge ni le dopolnjeval, marveč nasprotoval njeni vsebini, je začel novi odstavek in tako svojo trditev še podčrtal.

Spričo vsega tega je povsem jasno, da ni mogoče uporabljati za razlago izraza »Sklabárhontes« teksta o kapuansko-beneventanskih arhontih v posebnem in prvotnem tekstu o padcu Barija šele pozneje dodanem vložku o Soldanovem ujetništvu (B3, C3), marveč le tekst o arhontih pri Slovanih (C2b oz. 1. del poročila De admin. imper.). To velja toliko bolj, ker sta bili predlogi za 1. in 2. del poročila po pričevanju Historiae Basilii imper. pri Konstantinu tako tesno spojeni v enotno sliko in ker je predloga za 1 v tekstu De admin. imperio prav na tem mestu vplivala na spremembe v predlogi 2.

Iz tega pa sledi, da je bil Čorovičev in Baradov dvom o pravilnosti Hauptmannove interpretacije izraza »Sklabárhontes« opravičen, da gre pri njem vse-kakor le za »slovanske kneze« ali »poglarjarje«, ne pa za »gospodarje Slovanov« ali slovansko »plemstvo«. Kvečjemu bi mogli še misliti, da gre za »županestarce«, toda zaradi načina, po katerem so prišli »Hrvati« pri Konstantinu v ta krog prav pod vplivom sprememb za vlade Vasilija, je to že zelo neverjetno, če ne celo nemogoče. Način, po katerem so prišli »Hrvati« na tem mestu v krog bizantinskih pomožnih čet in v zvezo s »Sklabarhonti«, tudi povsem izključuje zanje kakšno posebno, le na tem mestu vsebovano sporočilo o njihovem posebnem položaju na »Slovani«. Vsa ta analiza nas torej vendarle sili, da dajemo tudi izrazu »Χροβάρονας« pridevniško vsebino. Kot so namreč ostali »Sklabárhontes« le »srbski, zahumski, travunjski in konavljanski« arhonti (t. j. knezi ali poglarjarji), tako so omenjeni pač tudi »hrvatski«.

Namerno sem se vse doslej odrekal pri analizi obravnavanju slovniških

⁴⁷ B. Grafenauer, HZ V, 1952, str. 23—28.

vprašanj, kjer Hauptmann osporava moje stališče, in poskusil rešiti spor okrog »Sklabarhóntôn« z neposredno vsebinsko analizo prizadetega vira samega. Analiza je pokazala jasen in nedvoumen rezultat, ki ga tudi formalni in le iz slovnških pravil izhajajoči ugovor ne bi mogel spremeniti in mu vzeti njegove veljave. Vendar naj še opozorim, da tudi slovnica Konstantinove dobe v tem pogledu ne pomeni nepremagljive ovire. Z ene strani je dejstvo, da je Konstantin tudi iz imen na *-ιος* običajno vendarle delal pridevnike z dostavkom *-(ι)κος* tako da so oblike, ki sem jih navedel, vendarle pri njem izjeme iste vrste, kakor te, ki jih Hauptmann osporava. Z druge strani pa je že G. Manojlović navedel ob analizi *De administrando imperio* nekaj primerov pridevniške rabe tudi drugačnih narodnostnih imen v njihovi originalni obliki brez omenjenega dostavka prav pri spisih, ki jih je Konstantin uporabljal kot svoje predloge in pri njegovih sodelavcih.⁴⁸ Na pr. *κατόνοσι δὲ καὶ τῶν παροικημένων Σκλαθηρῶν ἐθνῶν;*⁴⁹ *ἀποστέλλει Σταυράκιον . . . μετὰ δυνάμεως πολλῆς κατὰ τῶν Σκλαυινῶν ἐθνῶν;*⁵⁰ najprepričljivejša za različno obravnavanje oblikovanja iz narodnostnih imen v tej grščini pa je pač vrsta teh imen v stavku *ἐπεὶ δὲ ταῦτα συνέστησεν, τῶν ταγμάτων καὶ τῶν θεματικῶν ἀρχόντων καὶ Ἀρμενίων καὶ Ῥῶς καὶ Σθλαθηραίων καὶ Θουρακικῶν ἐπελθεῖν τῷ κάστρῳ ἐκέλευσεν* ali druga podobna vrsta pri istem piscu *Θουρακικῶν Μακεδονικῶν καὶ Σθλαθηραίων.*⁵¹

Pa tudi v odstavku pred omembo »Sklabarhónton«, o katerih smo doslej razpravljali, obstoje za pridevniško razlago izrazov *ἅμα τῷ Χρωδάτῳ, τῷ Σέβλῳ καὶ Ζαχλοῦμῳ* in njihovo povezavo s *στρατῶν*⁵² tehtni stvarni razlogi. Po moji sodbi pač vsekakor ne more biti slučajno, da uporablja pisec edninsko obliko le tam, kjer so obstajale po Konstantinovih podatkih države v obliki tam, kjer so obstajale po Konstantinovih podatkih države v obliki skoraj samostojnih slovanskih kneževin, torej le tam, kjer je v resnici treba računati s posebno domačo vojaško organizacijo, in da uporablja prav tako dosledno pri dosložnih ozemljih množinsko obliko, ki pomeni preprosto le njihovo prebivalstvo.

»Sklabárhontes« torej v resnici žive še dalje, toda v Konstantinovem smislu kot »slovanski knezi« ali »slovanski poglavarji«, ne pa kot »gospodarji Slovanov«, ki jih je ustvarila le pomanjkljiva analiza vsebine izraza »Sklabárhontes« na tem mestu. Očitno ne pomeni izraz *τοὺς Σκλαβαρχοντας* na tem mestu nič drugega, kakor izraz *τοὺς τῶν Σκλαυινῶν ἀρχοντας* pri Teofanu.⁵³ S tem pa je izgínila seveda tudi podpora za razlago karantanske zgodovine in položaja kosezov v smislu družbene dvoplastnosti, kolikor jo je Hauptmann iskal preko svoje analize tega izraza v hrvatskih razmerah.⁵⁴

Bogo Grafenauer

⁴⁸ G. Manojlović, Studije o spisu »De administrando imperio« cara Konstantina VII. Porfirogenita, Studija druga, Rad JAZU 186, 1911, str. 52, 59—60.

⁴⁹ Nikefor patr., ed. De Boor, 1880, str. 35, vr. 19—20.

⁵⁰ Teofanes, ed. De Boor, I, 1883, str. 456, vr. 26—27.

⁵¹ Theophanes continuatus, ed. I. Bekker, Bonn 1838, str. 481, vr. 4—7, in 474, vr. 13—14. Opozoriti je vredno tudi na okornost, ki se pri uporabi teh imen pojavlja ponekod v *De admin. imperio*, tako na pr. *ἡ χώρα τῆς Χρωδατίας* (Konstantin Porfirogenet, n. n. m., str. 146, vr. 9; Rački, Doc., str. 406) ali *ὄν ομασθεῖσα Ζαχλοῦμων χώρα* (str. 153, vr. 10—11, oz. 274; popravek po ed. Moravcsika, 1949, str. 32).

⁵² Konstantin Porfirogenet, n. n. m., str. 131, vr. 1—2; Rački, Doc., str. 348 (B. Grafenauer, HZ V, 1952, str. 50—51).

⁵³ Teofanes, n. d., str. 491, vr. 21—22; gl. G. Manojlović, n. n. m., str. 59.

⁵⁴ Lj. Hauptmann, Karantanska Hrvatska (op. 2); v II a navedeni tekst se nadaljuje: »A nije li time postignuta mogućnost, da se razjasni i karantanski dualizam?«

Sklabárchontes = »die Herren der Slawen« oder »die slawischen Fürsten«?

Zusammenfassung

Im Zgodovinski časopis V, 1951, S. 374-5 veröffentlichte d. Verf. eine Rezension über die Abhandlung »Hrvatsko praplemstvo« (Der kroatische Uradel) vom Univ.-Prof. Lj. Hauptmann (in Dissertationes, Academia scient. et art. Sloven., Classis I: Historia et sociologia, I, 1950, S. 83—115); er hat — mit der Ausnahme von zwei kleineren Anmerkungen — vor Allem der Theorie Hauptmanns über den Ursprung dieses Adels (er sollte mit der Ansiedlungsweise der Kroaten als Herren über die dalmatinischen Slawen erklärt werden) widersprochen (vgl. auch B. Grafenauer, Prilog kritici izvještaja Konstantina Porfirogeneta o doseljenju Hrvata = Ein Beitrag zur Kritik des Berichtes Konstantin Porphyrogenetos über die Einwanderung der Kroaten, Historijski zbornik V, 1952, S. 49—53, Zusammenf. S. 56). Lj. Hauptmann hatte dagegen in einer »Berichtigung« in 5 Punkten Stellung genommen (ZČ VIII, 1954, S. 173—174), d. Verf. aber verteidigte danach in der »Erwiderung« seine Ansicht (ZČ VIII, 1954, S. 174—176; mit der Ausnahme einer unwesentlichen Anmerkung); insbesondere suchte er durch verschiedene Parallelen im Gebrauche der Völkerschaftsnamen im adjektivischen Sinne beim Konstantin Porph. solche Auslegung auch für das Wort *Χρωβάτους* in der Verbindung *τὸς Χρωβάτους καὶ τὸς λοιπὸς Σκλαβάρχοντας* (De admin. imperio, cap. 29.) zu beweisen.

In seiner »Republike« (S. 201) macht Hauptmann aufmerksam, dass diese Parallelen schlecht ausgewählt sind; dazu aber beweist nach ihm der Gebrauch des Wortes *ἀρχοντες* im Sinne »die Adeligen« bei der Beschreibung der Eroberung von Bari und des Schicksals des gefangenen Emirs Soldan in De admin. imper. (cap. 29.) diesen Sinn auch für den Ausdruck Sklabárchontes (= der slawische Adel, die Herren der Slawen).

Der Verf. gibt den Fehler bei einem seiner Zitate in der »Erwiderung« zu, dazu aber untersucht er nochmals die ganze Frage der Bedeutung des Ausdruckes *τὸς Χρωβάτους καὶ τὸς λοιπὸς Σκλαβάρχοντας*. Im II. Abschnitte gibt er zuerst einen Auszug der Beweisführung Hauptmanns für seine Ansicht in dieser Frage seit d. J. 1925 bis z. J. 1950 (Anm. 2—7). Nach der Ansicht Hauptmanns beweist diese Stelle, dass sich die Kroaten noch zur Zeit Konstantins von den Slawen sowohl in der ethnischen als auch in der sozialen Hinsicht unterschieden haben, herrschend über sie als der Adel, seitdem sie die Awaren vertrieben hatten (Anm. 2, 6). Obzwar er zugegeben hat, dass sich bei den Serben keine Spur von einer solchen Erobererschicht findet (Anm. 3), zählte er doch auch die Serben seit d. J. 1935 zu den Sklabárchontes (Anm. 4). I. J. 1950 veränderte er jedoch auch seine Ansicht, dass unter den »Kroaten« in dieser Stelle die dalmatinischen Kroaten gemeint seien. Ein Teil der Kroaten wäre nämlich nach seiner Meinung nach Dioklitien vorgedrungen und die dortigen Slawen ihrer Herrschaft unterworfen (Anm. 3). Gerade diese Kroaten seien als Kroaten-Sklabárchontes gemeint; die dalmatinischen Kroaten waren nämlich zur Zeit der Belagerung von Bari nicht unter der byzantinischen Herrschaft, so dass auch der Ausdruck Sklabárchontes in diesem Fall ein Fehler sein könnte (Anm. 7).

In der Einleitung in den III. Abschnitt zeigt d. Verf. zuerst, dass wegen der Widersprüche in diesen Ausführungen die Frage nicht als gelöst gelten kann, und führt schon ältere andersartige Ansichten Corović-s und Barada-s über diese Frage an (Anm. 8—10). Dann aber geht er zur eigenen Untersuchung über:

a) Die Begriffe »Kroaten« und »Kroatien« reichten für den Konstantin Porph. nicht über die Cetina nach dem Südosten. Die Dioklitier gehörten nach seiner Schilderung ihrer Ansiedlung in den serbischen und nicht in den kroatischen Kreis, sonst aber kann man sie — diesen Nachrichten nach — für einen besonderen Stamm halten, welcher weder zu den »Serben«, noch zu den »Kroaten« gehört. Mit der Nachricht über die Ansiedlung der Kroaten

in »Illyrien und Pannonien« ist nicht die Ansiedlung der Kroaten in Dioklitien im VII., sondern die Erweiterung der Macht der dalmatinischen Kroaten über Slawonien im Anfang d. X. Jhdts. gemeint (Anm. 12—23).

b) Bei dem Anführen der »Kroaten, Serben, Zachlumier, Travunier, Kanaliter und Ragusaner« in den byzantinischen Kräften als Teilnehmer des Krieges um Bari (870) steht der Name der Kroaten genau an derselben Stelle der festgelegten Reihe der südslawischen Stammesnamen in den Arbeiten Konstantins, an welcher sonst ausnahmslos die dalmatinischen Kroaten erwähnt sind (Anm. 24—27). Die Dioklitier sind also hier ausgelassen, mit den »Kroaten« sind aber auch an dieser Stelle die dalmatinischen Kroaten gemeint. Das ist ein schwehrwiegender Fehler, da die dalmatinischen Kroaten bei diesem Kriege als eine Abteilung des fränkischen und nicht des byzantinischen Heeres teilgenommen haben (Anm. 29—31). Dieser Fehler wurde durch eine andere fehlerhafte Meinung Konstantins verursacht, dass nämlich die Kroaten schon vor diesem Kriege (zwischen 867 und 870) aus der fränkischen unter die byzantinische Herrschaft übergegangen sind (Anm. 32).

c) In *De admin. imper.* ist **unmittelbar vor** der Beschreibung der Arabereinfälle und des Krieges um Bari (wo auch der Satz mit den **Sklabárchontes** steht) die Reform des Kaisers Basileios I. erwähnt, als er bei den südslawischen Stämmen von den Kroaten bis zur den Dioklitiern die »Zupanen-Älteste« mit den **Archonten** (Fürsten aus den Dynastien, innerhalb welcher das Erbrecht zu dieser Würde eingeführt worden ist) ersetzt hatte, **unmittelbar nach** ihr aber folgt die Beschreibung der Gefangenschaft Soldans, wo der Ausdruck »**die Archonten**« den süditalischen Adel bedeutet. Mit der Analyse verschiedener Redaktionen dieser Nachrichten in drei Arbeiten Konstantins (*De thematibus, De administrando imperio, Historia Basilii imper.*; Anm. 42), deren Grundlagen schon durch Bury festgestellt sind (Anm. 43), beweist d. Verf., dass der Abschnitt über Soldans Gefangenschaft nur einen nachträglichen Anhang zu dem geschichtlichen Abriss der Entwicklung bis zur Einnahme von Bari vorstellt. Seine Grundlage ist nach Konstantinoplis erst am mindestens 5 Jahre später als die anderen zwei Nachrichtenkomplexe (über die Reformen Basileios bei den Slawen und über die Kämpfe mit den Arabern) gekommen; deshalb ist seine Terminologie für den älteren Abriss der geschichtlichen Entwicklung bedeutungslos. Dagegen aber vereinigte Konstantin die beiden älteren Grundlagen in ein einheitliches, unteilbares Bild. Seine Behandlung dieser Bestandteile bei verschiedenen Gelegenheiten beweist seine Überzeugung, dass die Einführung der Archonten bei den Slawen älter sei, als der Kampf mit den Arabern vor Bari. Diese Zusammenfassung beider älteren Vorlagen beweist, dass Konstantin mit dem Ausdrucke »Sklabárchontes« jene Archonten meinte, welche vom Basileios seiner Meinung nach unmittelbar vor der Belagerung von Bari bei den Slawen eingeführt wurden. Der Ausdruck bedeutet also klar »die slawischen Fürsten« sowohl für andere slawische Stämme als auch für die Kroaten, nicht aber die Kroaten als eine breitere soziale Schicht, welche über die übrigen Slawen in Dalmatien herrschen würde. Damit entfällt einer der Hauptargumente Hauptmanns für seine Theorie über den Ursprung des kroatischen Uradels.

IN MEMORIAM

FABIO CUSIN

Tržaški zgodovinar Fabio Cusin izhaja iz stare tržaške židovske rodbine, ki se je naselila v Trstu v 18. stoletju; v seznamu frankofilov iz časa Napoleoneve Ilirije, med katerimi so bili v Trstu v glavnem le Židje, nastopa tudi neki »Cussin« (GMDS XII, 1931, str. 49). Rojen je bil v Trstu 3. avgusta 1904. Z deli iz zgodovine Trsta in sosednjih pokrajin je dosegel, da je postal 1936 privatni docent (docente libero) za srednjeveško in moderno zgodovino in je nato predaval na raznih italijanskih univerzah (Milan, Messina, Urbino). S tržaške univerze je bil večkrat odstranjen na povelje fašističnih oblasti. L. 1946 je postal profesor srednjeveške zgodovine na tržaški univerzi, l. 1951 je bil pa znova odstranjen s tega mesta zaradi pritiska iredentističnih političnih strank. L. 1950 je postal redni profesor za zgodovino na univerzi v Urbinu. Tu se ga je lotila usodna bolezen; zaradi nje so ga pozneje prepeljali v Trst, kjer je umrl 27. maja 1955.

V zgodovinsko vedo se je uvedel s publikacijo *Un aspetto caratteristico della cultura triestina nell'opere di Domenico Rossetti e Attilio Hortis* (Annali della R. Università di Trieste, vol. II. fasc. III, 1930) in predvsem z mladostno sintezo *Appunti alla storia di Trieste* (1930), kjer vzbujajo pozornost ne le geografske in ekonomske karakteristike, ampak predvsem polemika proti anahronističnemu gledanju na tržaško zgodovino, tudi proti nacionalističnim trditvam (n. pr. o kontinuiteti rimske mestne ustave v srednjem veku, o eksistenci beneške stranke v Trstu, o iredentizmu pred 1848 n. pr. pri Rossettiju), poudarjanje tržaškega partikularizma in pozneje kozmopolitizma, čeprav vidi v širjenju iredentizma po 1848 zmago ideje nad ekonomskimi faktorji. Drugo večje delo predstavlja *Il Confine orientale d'Italia nella politica europea del XIV e XV secolo, I—II*, 1937, ki sta ob pripravah zanj nastali še publikaciji *Le vie d'invasione dei Turchi in Italia nel secolo XV* (Archeografo Triestino III s., vol. XIX, 1934) in *Documenti per la storia del Confine orientale d'Italia nei secoli XIV e XV* (Archeografo Triestino III s., vol. XXI, 1936). V tem obsežnem delu hoče avtor podati zgodovino politične borbe za pokrajine med Livenzo in Kvarnerom v poznem srednjem veku vse do časa, ko se je zanje stabilizirala razdelitev med habsburško in beneško oblastjo, in sicer ob upoštevanju ne le političnih sil v teh pokrajinah samih ali blizu njih, ampak v širokem okviru evropske politike (italijanske države, Habsburžani, Ogrska itd.). Avtor si prizadeva izogniti se anahronističnim sodbam in upoštevati poleg italijanske tudi drugo literaturo in vire; kljub temu posebno slovenske avtorje malo pozna in še manj dejansko upošteva, v delu je precej napak, vendar pa ima to delo trajno vrednost. Od ostalih njegovih predvojnih publikacij, ki jih bo zgodovinar Trsta, Slovenskega Primorja in Istre moral imeti v evidenci, naj omenim:

Il privilegio eufrasiano e la Charta libertatis del Comune di Parenzo (Archivio Veneto LXXI, vol. XXIX, 1941), kjer stavlja postanek falzifikata k letu 543 v leto 1222 na osnovi nekaj starejše listine poreške občine; L'esilio di Pietro Stoianni (Archeografo Triestino s. IV, vol. I—II, 1938-39), kjer govori o tržaškem izgnancu v Firenci okrog 1400; Le aspirazioni austriache sulla Contea di Gorizia e una pratica ignota del Consiglio dei X (Memorie Storiche Forogiuliesi 33—34, 1937-38), kjer govori o političnih odnosih goriške grofije od 14. stoletja dalje in o odločilnih dogodkih v letu 1500; Le condizioni giuridiche di Trieste e le riforme dell'amministrazione comunale nella prima metà del secolo XVIII (Archeografo Triestino, III s., vol. XVII, 1932), kjer analizira pravne in upravne spremembe v Trstu v prvi polovici XVIII. stol.; La storiografia del '700 e le riforme dell'assolutismo illuminato in uno storico di Gorizia (Carlo Morelli di Schönfeld) (La Porta Orientale 1935), kjer govori o znanem goriškem historiku.

Po vojni je izdal knjigo *La liberazione di Trieste. Contributo alla storiografia non nazionalistica di Trieste (1946)*. Tu dodaja svojim izvajanjem iz l. 1930 še kritiko italijanskega iredentizma po 1848 in njegove historiografije, vlade oligarhije in centralizma v italijanski dobi ter strank, ki se po vojni zavzemajo za še vedno oligarhično Italijo, a so še same obremenjene z nacionalističnim totalitarizmom. Odklanja pa tudi komunizem, ki mu pomeni žrtvovanje ideje svobode, in priključitev Jugoslaviji, ki bi kot poljedelska in pastirska dežela, ki se šele išče, Trsta ne znala upravljati in bi šele naraščanje bogastva in prebivalstva v mestu paralelno z napredkom in konstruktivnimi vrednotami sosednjega naroda omogočilo postopno slaviziranje Trsta. Tako vidi izhód le v boju proti nacionalizmu in centralizmu, v federaciji, v pripravljanju bodoče Evrope. Njegova druga povojna knjiga o Trstu *Venti secoli di bora sul Carso e sul Golfo (1952)* je pisana sicer popularno, brez navedbe literature in deloma v šaljivem in ironičnem tonu, vendar pa predstavlja ta knjiga edini Cusinov prikaz celotne zgodovine Trsta do 18. stoletja in vsebuje v popularni obliki vse njegove glavne poglede.

V drugih svojih predvojnih historičnih monografijah se je Fabio Cusin bavil predvsem z zgodovino milanske države v 15. stoletju ter z nekaterimi problemi italijanske in splošne evropske zgodovine v poznem srednjem veku. Pozneje je na podlagi lastnih izkušenj in razvoja ter novih možnosti publiciranja drugačnih del postalo centralni problem njegovega historičnega interesa vprašanje, kako je moglo priti v Italiji do fašizma in njegove katastrofe. S tem problemom se je bavil v več publikacijah, posebno v knjigi *Antistoria d'Italia (1948)* in v delu *L'Italia Unita (I—II, 1952-54)*, kjer poskuša podati novo kritično sliko dotlej idealizirane zgodovine Italije po zedinjenju, ki jo v resnici vlada oligarhija; to zadnje delo je ostalo nedokončano, izšla sta le dva zvezka, ki obravnavata dobo od 1860 do 1887, med delom za tretji zvezek je avtor umrl. Cusina so živo interesirala tudi vprašanja teorije zgodovine in je objavil s tega področja tudi posebno knjigo *Introduzione allo studio della storia (1946)*. Svoj lastni razvoj si je označil v pismu od 1. junija 1954 tako, da je bil najprej pod vplivom italijanskih neohegeljanskih doktrin (Croce), nato pod vplivom historičnega materializma v pravem smislu besede, da pa zdaj razlaga zgodovino kot rezultanto psiholoških tendenc in socialne dinamike kolektivnih grup (Paréto, Burnham, Durkheim, Jung itd.).

V politiki je Fabio Cusin nastopil aktivno 1952 kot kandidat independentističnega Tržaškega bloka in bil 25. maja tudi izvoljen v tržaški občinski svet; njegov član je ostal do svoje smrti. Sicer v politiki v ožjem smislu besede ni nastopal, pač pa je bil vsa leta po vojni aktiven sodelavec pri independentističnem dnevniku *Il Corriere di Trieste*.

V raziskovanju zgodovine Trsta, pa tudi Slovenskega Primorja in Istre si je Fabio Cusin zagotovil trajno mesto s svojimi deli, posebno pa tudi s svojim prizadevanjem, da jo pojasnjuje v širokem evropskem okviru in da izloči iz nje anahronistične vidike, ki jih je vanjo vnašala med drugimi tudi italijanska nacionalistična historiografija. V zgodovini Trsta je posebej opozarjal na njegov partikularizem in tu sledil tradicijam Rossettija in Kandlerja, ki pomenita za raziskavanje zgodovine Trsta več kakor pa njuni nacionalistični nasledniki. Cusin upošteva poleg faktorjev iz italijanskega etničnega področja, ki jih predstavljajo predvsem mesta, vedno tudi faktorje iz nemškega etničnega področja, v starejši dobi predvsem fevdalce, pozneje avstrijsko birokracijo in nemški element v Trstu, prav tako tudi nemške vire in literaturo. Kar se tiče Slovencev, je treba seveda upoštevati okolje, ki se je v njem formiral, in nazore tega okolja; v začetku jih skoraj ne omenja, njihove historične literature v glavnem ne pozna, pozneje jih omenja in ceni bolj, v zadnjem času svojega življenja se je učil slovenščine. Slovenci in istrski Hrvati seveda v stoletjih, ki jih je on predvsem študiral, ne predstavljajo političnega faktorja niti kot fevdalci niti kot meščanstvo; glavni vzrok za to, da Cusin ni z raziskovanjem njihove preteklosti sledil pobudam tretjega velikega tržaškega misleca o tej problematiki, Angela Vivanteja, je pa v tem, da njega zanima predvsem politična zgodovina, pri pravni in ekonomski zgodovini se zanima zlasti za mesta, ni pa delal posebej na agrarni zgodovini. Kdor z njegovimi deli primerja dela M. Kosa o kolonizaciji in postanku etničnih meja, o agrarni produkciji in odnosih, njegove rekonstrukcije historične topografije z mrežo ministerialov, gradov in meščanskih naselij vred, mu postane jasno, da obstoji posebna smer naše historiografije v raziskovanju preteklosti teh pokrajin. A tudi ta naša historiografija bo morala vedno upoštevati raziskovanja F. Cusina in njihove rezultate.

Fran Zwitter

ZBOROVANJA IN DRUŠTVENO ŽIVLJENJE

IX. ZBOROVANJE SLOVENSКИH ZGODOVINARJEV V KOPRU IN PIRANU OD 26. DO 28. SEPTEMBRA 1955

Po priključitvi nekdanje B cone »Svobodnega Tržaškega ozemlja« Jugoslaviji v oktobru 1954 je povabilo Koprsko zgodovinsko društvo Zgodovinsko društvo za Slovenijo, naj priredi svoje prvo bodoče zborovanje slovenskih zgodovinarjev ob slovenskem morju in naj posveti njegova predavanja vsaj delno prav zgodovini tega dela slovenske zemlje. Obe društvi sta v resnici pripravili IX. zborovanje slovenskih zgodovinarjev v Kopru in Piranu. Udeležilo se ga je preko 100 slovenskih zgodovinarjev, njegovega dela pa so se udeleževali tudi zastopniki koprskih političnih organizacij in ljudske oblasti, Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Povijesnega društva Hrvatske iz Zagreba in Društva kulturnih radnika za povijest Istre v Pulju.

Zborovanje se je pričelo dne 26. IX. 1955 v Kopru. Potem ko je predsednik Zgodovinskega društva za Slovenijo, univ. prof. dr. Fran Zwitter odprl zborovanje in pozdravil goste ter udeležence in ko so pozdravili zborovalce tov. Martin Grajf (v imenu Socialistične zveze delovnega ljudstva), dr. Svetozar Polič (v imenu OLO Koper), univ. prof. dr. Milko Kos (v imenu Slovenske akademije znanosti in umetnosti), Branko Marušič (v imenu Društva kulturnih radnika iz Pulja) in Bogomir Stupan (v imenu Sveta za prosveto in kulturo LRS), so bili izvoljeni v delovno predsedstvo zborovanja dr. Milko Kos, prof. Emil Smole in ravnatelj Bogo Teply.

Kot prvi predavatelj je poročal **Srečko Vilhar** o »Zgodovinskih raziskovanjih v Slovenski Istri po osvoboditvi«. Po krajšem uvodu o starejši historiografiji o Istri je podal pregled dela »Zbirnega centra« v Portorožu, predavanj slovenske sekcije Zgodovinskega društva jugoslovanske cone STO od 1951 naprej in pregled v Istrskem dnevniku in Slovenskem Jadranu objavljenih prispevkov o istrski zgodovini; podrobneje se je dotaknil arheoloških raziskovanj v različnih krajih na Koprskem (Srminu, Dekanih, Krokavcih, Krogu, Sv. Marku pri Kopru) in zbiranja etnografskih podatkov na Ravnah, v Krkavcih, Marezigah, Laborju, Glemu, Borštu, Hrvojih in Topolovcu.

V diskusiji so dopolnili izvajanje predavatelja tov. Smole (s poročilom o stanju koprškega muzeja) ter tov. M. Pahor in F. Gestrin (s poročilom o stanju piranskega mestnega arhiva in o arhivalijah XV. in XVI. stoletja, ki so izginile še po letu 1949). Univ. prof. dr. Fr. Zwitter pa je opozoril na naloge, ki se postavljajo slovenskemu zgodovinopisju zlasti v zvezi z agrarno zgodovino, ki jo je italijansko zgodovinopisje dosledno zanemarjalo, in na skrb za povračilo starejšega koprškega in dela piranskega arhiva, ki so ga Italijani v zadnjem času druge svetovne vojne odpeljali iz obeh mest.

Po sklepu diskusije je predaval univ. prof. **Marijan Mušič** o »Problemu regeneracije slovenskih historičnih mest s posebnim ozirom na primorska

mesta«. V svojem predavanju je razdelil vsa ta mesta na Slovenskem v dve skupini: celinska mesta na Kranjskem in Štajerskem ter sredozemska mesta v Slovenskem Primorju, ki ju predstavljata najčisteje Koper in Piran. Celinska mesta, ki so dobila svojo temeljno zasnovo v zadnjih stoletjih srednjega veka, pripadajo srednjeevropskemu urbanističnemu območju, vendar z nekaterimi svojskimi potezami. Talni načrti so prilagojeni terenu (rekam, pomolom, mostiščem in pod.); trgi so v njih močnejše arhitektonske dominante kakor gradovi in cerkve. Baročna doba jih je močnejše preobrazila, vendar se ni dotikala urbanistične zasnove kot celote; izrazila se je v prvi vrsti z novimi stavbnimi elementi (večje hiše, obrnjene s fronto proti ulici). Kasnejše dobe so imele v razvoju mesta mal pomen, širjenje mest v dobi kapitalizma pa je vneslo v njihovo podobo številne negativne poteze (nenačrtno in neorgansko širjenje zazidanega prostora, tip najemniških hiš, skazitev starih fasad, prebitih s trgovinskimi izložbami, zazidava dvorišč itd.). V primorskih mestih je arhitektonsko izročilo starejše in vsaj ponekod seže do antike. Leže ob morju (na pomolu, ob zalivu ali na otoku), glavni gradbeni element pa je kamen. Glavna ulica se razlikuje od stranskih, urbanistično je zanje značilna tudi ideja akropole. V središču mesta prevladujejo palače, drugod pa so stavbe preprostejše. Arhitektonsko prevladujejo elementi mediteranske gotike, renesanse in baroka; v obdobju avstrijske oblasti so nastajale v njih kot tuj element zgradbe v slogu avstrijske ministerialne arhitekture. Referent je podčrtal, da je Slovenija dobila s Koprom in Piranom »dvoje izrednih historičnih spomenikov« in da je potrebna pri nadaljnjem razvoju in regeneraciji teh mest izredna previdnost. Pri arhitektonskem oblikovanju starih mest je treba upoštevati naslednje momente: razmerje do pokrajine, kjer naj se upoštevajo tudi problemi širjenja mesta in ne le zaščita starega mestnega jedra; ohranitev mestnih trgov; ohranitev sledov obzidja in mestnih utrd; zavarovanje stare arhitekture, ki pa jo je seveda treba asanirati. Ob vsem tem morajo poleg arhitektov sodelovati tudi geografi in zgodovinarji.

V diskusiji je Bogo Teply še enkrat podčrtal pomen baroka v rasti naših mest in ugotovil, da je treba spričo hitre gradnje v našem času takoj pristopiti k perspektivnemu reševanju vprašanj, nakazanih v referatu.

Po ogledu Kopra in kosilu se je popoldne nadaljevalo ob 15. uri zborovanje s predavanjem prof. **Ferda Gestrina** »**Stiki slovenskega zaledja s primorskimi mesti v srednjem veku**«. Referent je očrtal — opiraje se mimo dosedanjih objavljenih del zlasti na piranski in reški arhiv — v prvi vrsti trgovske vezi med mesti v notranjosti slovenskega ozemlja ter Kopro, Piranom, Trstom in Reko. Obravnaval je obseg trgovine in njene predmete, zlasti pa vpliv boja med Kopro in Trstom na potek glavne trgovske poti.

V diskusiji, ki se je vršila prihodnji dan predpoldne v Piranu, je opozoril dr. J. Zontar na tri najvažnejše momente, ki so vplivali na razvoj zvez med mesti na Kranjskem in Štajerskem ter Primorjem: trgovina z morsko soljo je bila podlaga za razvoj kmečke trgovine; trgovina z žitom se usmerja toliko bolj v Trst, kolikor bolj prehaja v roke zemljiških gospodov; upoštevati bi bilo tudi vpliv benečanskega trgovinskega sistema, ki je tujcem otežkočal neposreden stik z oddaljenimi tržišči. Fr. Zwitter je opozarjal na vprašanja, kako so se razvijala pota k morju; ali je bilo žito, s katerim je trgoval Piran, namenjeno le za domačine ali tudi za trgovino z Italijo; v kolikšni meri je povezano upadanje Kopra z razvojem Trsta; ali bi bilo mogoče uporabiti pri prikazovanju razvoja Kopra, Pirana in Trsta tudi podatke o razvoju prebivalstva teh mest. Opozoril je, da politika v začetku XVIII. stoletja še omahuje med Trstom, Kopro in Reko kot bodočim glavnim pristaniščem. Teply je podčrtal v boju za trgovino med primorskimi kraji še pomen Devina in Štivana, opozoril pa tudi na vlogo zemljiških gospodov v tem boju; želel je tudi več podatkov o krošnjarstvu na Notranjskem in na Krasu. M. Pahor in S. Vilhar sta dopolnjevala predavatelja glede razvoja piranskih solin, ki so omogočile, da je Piran gospodarsko propadal počasneje kakor Koper. Potem, ko je še predavatelj sam dopolnil svoja izvajanja z nekaterimi novimi podatki (pomen izraza »Kranjec« v smislu slovensko govorečega človeka; le iz okolice Ljub-

ljane se je izvažalo letno okrog 6000 starov žita; Trst je delno — z Grčijo in Turčijo — trgoval tudi mimo Benetk; kranjski trgovci so morali prodajati žito v Trstu za dve denarni enoti ceneje kakor v istrskih mestih), je opozoril še M. Kos na težave pri arhivskem gradivu (tržaški arhiv je bil doslej težko dostopen, koprski je bil delno med vojno odpeljan, izolski pa je zgorel) in na to, da bi bilo potrebno posvetiti več pažnje politiki zemljiških gospodstev v trgovini (podpirala so Trst proti Kopru).

Po zaključku diskusije o Gestrinovem predavanju je predaval **dr. Sergij Vilfan** o »**problemih zgodovine agrarnega ustroja severne Istre**« (t. j. slovenske Istre). Po očrtu sodne razdelitve v avstrijskem in benečanskem delu slovenskega dela Istre je prešel najprej na vprašanja gospodarskega življenja. Podčrtal je, da je poljedelstvo (s sistemom neustaljenih njiv, ki se obdrži še v novi vek, motikarstvom in starimi plugi za plitko oranje) tu marsikje dolgo le dopolnilna gospodarska panoga, pomembnejši od njega pa sta pašna živinoreja (ovce in govedo; uveljavljajo se tudi spolovinska razmerja, če vaščani goje živino meščanov) in vinogradništvo mediteranskih oblik; vinogradi niso omejeni na gorice, marveč se širijo na ravnem v samem osnovnem vaškem ornem zemljišču. Ob analizi fevdalnega sistema (zemljiških gospodstev in podložništva) je razlikoval tri obdobja: bizantinsko do VIII. stoletja je ustvarjalo že nekatere fevdalne oblike s kolonatom, cerkveno zemljiško posestjo in morda s posestjo mest kot takšnih; v frankovski dobi se je razvila ob razkroju kronske posesti močna fevdalna zemljiška posest, ki je prinesla v notranjosti Istre največ koristi goriškim grofom; na benečanskem ozemlju pa je zajel zemljiška gospodstva v tretjem razdobju razkroj v korist širjenja posesti mestnih komun, čeprav tudi fevdi niso povsem izginili. Posebej je podčrtal, da v Istri vsaj od XVI. stoletja dalje v glavnem ni bila znana osebna, marveč le stvarna podložnost; kmetje niso bili vezani na zemljo, marveč so se mogli prosto seliti. Seveda pa niso bili »svobodni« kmetje, ker zemlja ni bila njihova last; svobodni v tem smislu so bili le redki posamezniki. Predlagal je, naj se uvede poleg termina »huba« (t. j. kmečkega posestva določene velikosti, ki se ne spreminja) še termin »kmetija« za poljedelsko gospodarsko enoto kakršnekoli velikosti. Za istrski prostor je bilo značilno razpadanje kmetij v manjše gospodarske enote; obratno pa so podružniki, naseljeni na srenjskem zemljišču, omejeni le na prometnejše vasi. Glede na tip posestne pravice so se delile kmetije v kupna zemljišča (pojavljajo se razmeroma zgodaj in pogosto), zakupna zemljišča (ki pa so vendarle dedna) in kolonat. Izjemno velik pomen pa je imela v Istri vas tako kot gospodarsko-lastninska enota (srenjsko zemljišče, izredno pomembno zaradi vloge živinoreje v celotnem gospodarstvu; organizacija paše), pa tudi kot organizacijska enota za določeno vaško ozemlje, ki zajema zasebna zemljišča in srenjsko zemljo do sosedne vasi. Ustroj soseske in njene uprave, čigar opis je podal po položaju v polpretekli dobi, po njegovi sodbi ni nastal pod tujim vplivom, marveč ima domače korenine. Potrebna bi bila primerjava z Beneško Slovenijo in Tolminsko, da se ugotove stare domače oblike in njihove spremembe pod tujimi vplivi iz sosedstva.

V diskusiji je želel Černe več podatkov o kolonatu v novejši dobi, Vilhar pa več podatkov z beneškega ozemlja, češ da se je predavatelj opiral pretežno na avstrijski del slovenskega ozemlja v Istri. Predavatelj je pojasnil strukturo referata z razpoložljivimi viri.

Po zaključku diskusije je predaval še **dr. Pavle Blaznik** o »**potih in vidikih slovenske krajevne zgodovine**« (v skrajšani obliki objavljeno v Kroniki III, 1955, str. 145—150). Po podrobni analizi dela na krajevni zgodovini v slovenskem zgodovinopisju od konca XIX. stoletja dalje in posebej po analizi vsebine prvih dveh letnikov »Kronike« je opozoril na možnosti pozitivne tega dela in še posebej na potrebo po razširitvi kroga sodelavcev na teh vprašanjih. V diskusiji so tov. Zwitter, Teplý in Baš poudarjali razne načine, po katerih bi se dalo razširiti sodelovanje v Kroniki s pomočjo trdnjše povezave podružnic, študijskih knjižnic, muzejev in arhivov v raznih krajih. Po Teplýjevem predlogu naj bi se še med zborovanjem sestali uredniki Kronike s predstavniki podružnic in podrobneje pretresli ta vprašanja. Poleg tega je Teplý predlagal,

da naj v bodoče pred zborovanjem udeleženci dobe vnaprej poglavitne točke, o katerih bodo govorili posamezni referenti, tako da bi se mogli na diskusijo bolje pripraviti.

Popoldne je kot zadnji referent govoril še direktor VPŠ Jože Hainz o »Učnih načrtih za zgodovino« v srednji šoli in njihovih vprašanjih.

V diskusiji je opozoril prof. P. Urankar na težavni položaj zgodovine v srednjih strokovnih šolah spričo preskopega časa, ki ga ima na razpolago (le po 2 tedenski uri skozi dve leti!), prof. S. Kranjec je opozoril na potrebo, da se povezuje zgodovinski pouk z zemljepisnimi dejstvi in opozoril spričo tega na potrebnost zgodovinskega atlasa pri pouku, pozneje pa je navedel še pripomočke, ki so v tem pogledu danes že na razpolago. B. Teply je podčrtal pomen obiskovanja muzejev za večjo nazornost srednješolskega pouka zgodovine, S. Vilhar pa priporočal ustanavljanje »zgodovinskih koticov« po gimnazijah. Poleg tega pa je prof. B. Stupan, ki je na zborovanju zastopal Svet za prosveto in kulturo, načel vprašanje, kakšen bo položaj zgodovine po izvedbi šolske reforme in navedel razne možnosti, ki se pojavljajo v zvezi s tem.

Še med diskusijo k posameznim predavanjem je bila izbrana posebna komisija za resolucije, ki so jo sestavljali S. Vilhar, F. Smole, F. Gestrin, J. Pahor, Fr. Zwitter, Fr. Škerl, M. Mušič, P. Blaznik in J. Hainz. Po zaključku zadnjega predavanja je komisija sestavila predlog resolucije, ki je bila zvečer predložena zborovalcem.

Zaključek dela IX. zborovanja je torej pomenil sprejem naslednje resolucije:

»I. Znanstveno in organizacijsko delo

Ugotavljamo razveseljiv napredek zgodovinskega raziskovanja, posebno na področju zgodovine Slovenskega Primorja in Istre.

Ugotavljamo napredek v organizaciji sodelovanja slovenskih zgodovinarjev z zgodovinarji ostalih jugoslovanskih narodov in v aktivnem sodelovanju jugoslovanskih zgodovinarjev z inozemskimi zgodovinarji.

Ugotavljamo, da je dotok kvalitetnih krajevnozgodovinskih študij iz krajev izven Ljubljane v Kroniko, časopis za slovensko krajevno zgodovino, nezadovoljiv in da strokovni zgodovinarji izven znanstvenih ustanov v Ljubljani v tej smeri malo prispevajo. Zato naj podružnice Zgodovinskega društva za Slovenijo stopijo v tesnejši stik s članstvom in krajevnimi znanstvenimi ustanovami (zlasti arhivi, muzeji in študijskimi knjižnicami) ter jih vzpodbude k aktivnemu delu v krajevni zgodovini. Uredništvo Kronike naj stopi v neposredni stik s podružnicami. Uredništvom krajevnih zbornikov, ki jih načelno pozdravljamo, priporočamo, naj si o krajevnozgodovinskih prispevkih pred objavo preskrbe strokovna mnenja, po potrebi s posredovanjem uredništva Kronike.

II. Znanstvene ustanove

Ugotavljamo, da kljub večjemu smislu za arhivska vprašanja Slovenije Državni arhiv Slovenije še vedno ni dobil primernih prostorov za namestitve vseh svojih fondov in da je večina njegovih arhivalij, ki obsega dobo zadnjih sto let, še vedno v neprimernih prostorih in nedosegljiva za uporabo.

Ugotavljamo nujnost, da se takoj izda nov zvezni arhivski zakon na osnovi načrta, ki je že pripravljen, in da se nato izda čimprej republiški arhivski zakon, ki ga doslej še nimamo.

Apeliramo na okrajne in krajevne organe, da posvete več skrbi varstvu in hrambi arhivskega gradiva, ki je važno za splošno slovensko ali krajevno zgodovino. Zlasti poudarjamo nujnost, da se uredi arhivska vprašanja na področju Maribora in Celja.

Posebej poudarjamo potrebo, da se v Kopru ustanovi arhiv in da se mu dodele primerni prostori. Muzeju v Kopru je treba omogočiti, da smotrno popravi muzejsko poslopje in da dobi za oddelk NOB primernejši prostor.

Apeliramo na centralne slovenske kulturne ustanove, da okrepe arhiv in muzej v Kopru in arhiv v Piranu z novimi strokovnimi močmi.

Apeliramo na pristojne oblasti, da v novih razmerah uveljavijo določbe avstrijsko-jugoslovanske arhivske konvencije iz leta 1923.

Poudarjamo nujnost, da se za arhivalije in ostali kulturni patrimonij, odnesen iz Jugoslaviji priključenega ozemlja STO, smiselno uveljavijo načela o vrnitvi kulturnega patrimonija, ki jih vsebuje mirovna pogodba z Italijo iz leta 1947.

III. Spomeniško varstvo

Koper in Piran zavzemata kot edinstvena predstavnika mediteranskega urbanizma v sklopu slovenskih mest poseben položaj. Njun razvoj in obnova morata upoštevati historično urbanistično jasni značaj arhitektonskega oblikovanja. Regeneracija teh mest mora v izdatni meri vključiti tudi vprašanja spomeniškega varstva. Isto velja za nekatera vaška naselja v Slovenskem Primorju, ki so v povezavi s pokrajino edinstveni spomeniki ljudske kulture. Vsakteri varstveni poseg v primorskih historičnih naseljih mora temeljiti na historični dokumentaciji, obnova pa mora biti v skladu s posameznimi spomeniški arhitekturami in s krajevnim koloritom okolja.

IV. Pouk zgodovine

Zaradi važnosti zgodovine kot vodilne družbene vede, ki v srednješolskem pouku obsega tudi arheologijo, zgodovino znanosti in umetnosti ter osnove politične ekonomije in prava, je nujno, da komisija za reformo šolstva in druge pristojne ustanove začno s sistematičnim proučevanjem nalog pouka zgodovine, umske zmogljivosti dijakov ter zbiranjem izkušenj na različnih stopnjah celotnega šolskega sistema. Rezultati proučevanja in zbrani material bo po našem mnenju najboljša opora pri reformi šole in določitvi mesta, ki ga ima zgodovina v izobraževalnem in vzgojnem procesu.

Brez odlašanja naj se prouči stanje učbenikov za zgodovino.

Vabimo vse zgodovinarje, da sodelujejo pri zbiranju krajevnozgodovinskega gradiva, ki je nujno potrebno domoznanstvu in pouku zgodovine sploh.

27. septembra 1955.«

Ti zaključki so bili sprejeti na večerni slavnosti, ki jo je priredilo zborovalcem za zaključek uradnega dela zborovanja gostoljubno mesto Piran. Ob tej priložnosti so predstavniki ljudske oblasti znova pozdravili zborovalce in izrazili željo, da bi se številni zgodovinarji, zbrani tokrat v Slovenskem Primorju, še pogosto oglašali v istrskih mestih in tudi s svojim nadaljnjim delom sodelovali pri pojasnjevanju njihove preteklosti in preteklosti slovenskega ljudstva v tem delu Istre. Ko se je predsednik Zgodovinskega društva, dr. Fran Zwitter, zahvaljeval za njihove besede, pa je po vsej pravici označil IX. zborovanje slovenskih zgodovinarjev kot tisto, ki je doslej v vseh pogledih — i po tehtnosti svojega dela, i po živem razpravljanju ob predavanjih, i po tesni povezavi vseh slovenskih zgodovinarjev v družabnem pogledu — uspelo najbolje od vseh.

Z zborovanjem so bili povezani tudi ogledi obeh istrskih mest, v katerih se je vršilo, pod strokovnim vodstvom domačinov. Koper so si zborovalci ogledali 26., Piran pa 27. septembra. Dne 26. septembra popoldne je del zborovalcev po predavanju prof. F. Gestrina odšel z avtobusom na Sočerb, kjer so si ogledali ostanke gradu in okolico, ki se vidi s te lepe razgledne točke. Dne 28. septembra so se zborovalci odpeljali iz Pirana z ladjo v Poreč in si ogledali tamošnje znamenitosti, zlasti staro baziliko. Po kosilu so z avtobusom odšli v Pazin in si ogledali še nekdanje središče Pazinske knežije. Od tod so se z vlakom vrnili domov.

Bogo Grafenauer

X. SVETOVNI KONGRES ZA ZGODOVINSKE VEDE V RIMU

Prvi mednarodni kongres za zgodovinske vede je bil 1900; že od 1903 se vrše ti kongresi vsakih pet let, kadar tega ne preprečijo vojne in njihove posledice. Tako so bili v razdobju med obema vojnama kongresi v Bruslju 1923, v Oslu 1928, v Varšavi 1933 in v Zürichu 1938, po drugi svetovni vojni je bil prvi kongres v Parizu šele 1950, nato sta pa mednarodni komite za zgodovinske vede (Comité International des Sciences Historiques) s predsednikom Francozom R. Fawtierom in italijanska centralna organizacija za historične študije (Giunta Centrale per gli Studi Storici) s predsednikom A. Ferrabinom pripravila deseti mednarodni kongres, ki se je vršil v Rimu od 4. do 11. septembra 1955. Kongres je bil zelo imponanten že po številu udeležencev, ki jih je bilo po razdeljenem seznamu blizu 2000 in v resnici menda še več, a tudi brez rodbinskih članov in študentov okrog 1500. Še bolj pomembno je bilo, da je bil kongres vsaj v principu v resnici univerzalen. Jugoslovanski historiki, ki se pariškega kongresa niso udeležili, so se kmalu nato včlenili preko svojega Nacionalnega komiteja za historične vede v mednarodni komite in prijavili udeležbo na kongresu. Šele konec 1954 so se pa v atmosferi popuščanja mednarodne napetosti prijavili tudi historiki iz Sovjetske zveze in Poljske in nato še iz drugih vzhodnih držav; program je bil tedaj že sestavljen, vendar jim je bilo mogoče zaradi nekaterih sprememb in z nekaterimi modifikacijami še zagotoviti udeležbo pri poročilih in sporočilih, predvsem so se pa mogli udeležiti diskusije. Uradni jezik kongresa je postala poleg francoščine, angleščine, nemščine, italijanščine in španščine tudi ruščina; v praksi je seveda prevladovala težnja govoriti v jezikih, ki so bili razumljivi večjemu številu udeležencev in tako je na kongresu prevladovala francoščina in angleščina, nemščino so uporabljali poleg historikov iz nemško govorečih dežel še historiki iz nekaterih srednje- in vzhodnoevropskih dežel, manjši je bil delež italijanščine in še manjši oni ostalih dveh jezikov. Kljub načelni univerzalnosti je bil seveda delež zapadnih historikov neprimerno večji od deleža vzhodnih, posebno opazno je pa bilo, da so bili skoraj vsi udeleženci in posebno aktivni udeleženci iz Evrope iz Zedinjenih držav Amerike; azijski historiki, arabski svet in tudi latinska Amerika skoraj niso prišli do izraza, kar je deloma vplivalo tudi na tematiko kongresa. Kongres je imel izrazito deloven značaj in je bil tehnično odlično organiziran. O njem je bilo pri nas že objavljenih nekaj člankov.¹ Tu se hočem omejiti na strokovna vprašanja.

Glavni referati na kongresu, tako imenovana poročila (relazioni), so bili tiskani vnaprej in razposlani udeležencem pred kongresom v šestih knjigah, tako da na kongresu sploh niso bili čitani in se je samo vršila diskusija o njih. Krajši referati, tako imenovana sporočila (comunicazioni), naj bi se v principu naslonili na glavne referate, vendar tega ni bilo mogoče povsem izvesti in so bili nekateri od njih brez skupne tematike s kakim glavnim referatom; od teh sporočil so bili pred kongresom tiskani le résuméji v sedmi knjigi, referenti so jih nato čitali in se je o njih diskutiralo. Poročil je bilo na kongresu 42, sporočil (po programu) 140.² Čitanje sporočil in vse diskusije so bile posnete na magne-

¹ Fr. Zwitter, Mednarodni kongres zgodovinskih ved v Rimu, Slov. por. 25. IX. 1955; M. Kos, Deseti mednarodni kongres za zgodovinske znanosti v Rimu, Naša sodobnost III, 1955, str. 860—64; B. Grafenauer, X. mednarodni kongres za zgodovinske vede, Naši razgledi IV, št. 23 od 10. XII. 1955.

² Comitato Internazionale di Scienze Storiche — X Congresso Internazionale di Scienze Storiche Roma 4—11 Settembre 1955: Relazioni Vol. I, Metodologia, problemi generali, scienze ausiliarie della Storia, VIII + 508 str.; Vol. II, Storia dell'Antichità, 296 str.; Vol. III, Storia del Medioevo, 656 str. Vol. IV, Storia Moderna, 400 str.; Vol. V, Storia Contemporanea, 388 str.; Vol. VI, Relazioni generali e supplementi, 962 str.; Vol. VII, Riassunti delle Comunicazioni, 444 str.

tofonski trak in je bilo predvideno, da bo tudi to tiskano v celoti; zaradi obsežnosti bodo pa zdaj teksti skrčeni na približno tretjino obsega in tiskani v dveh knjigah kot Atti kongresa, ki bodo izšli predvidoma 1957. Od izdaj kongresa samega je treba razlikovati izdaje, ki so jih historiki nekaterih držav poklonili kongresu; sem spadajo n. pr. izdaje sovjetskih, poljskih, romunskih in madžarskih historikov, ki imajo značaj zbornikov razprav, in izdaja našega Nacionalnega komiteja za historične vede, ki ima značaj komentiranega bibliografskega pregleda naše historicografije za desetletje 1945—55.³

Kongres je zasedal v plenumu le ob otvoritvi 4. septembra dopoldne in ob zaključku 11. septembra popoldne, ko so predstavniki štirih sekcij (za antično zgodovino, za srednji vek, za moderno zgodovino in za sodobno zgodovino po 1789) podali svoje poglede na delo svojih sekcij. Vse ostale dni in tudi 11. septembra dopoldne so zasedale sekcije in sicer poleg že omenjenih še sekcija za splošna vprašanja in metodologijo, štiri dni posebej še sekcija za pomožne zgodovinske vede, dva dneva so se pa vršili zvečer posebni sestanki za specialne probleme. Tako je večino dni dopoldne in popoldne delalo šest sekcij istočasno. Kljub temu so 2. in 3. septembra pred začetkom kongresa razpravljale štiri komisije tudi o znanstvenih vprašanjih in sicer komisija za zgodovino državnih stanov, za slovanske študije, za cerkveno zgodovino in za zgodovino socialnih gibanj; komisija za slovanske študije je imela po svojem programu deloma značaj kongresa slavistov, vse ostale komisije so pa bile tako povezane s programom kongresa, da je bil razlog njihove oddelitve pač le v preobloženosti tega programa.

Organizatorji kongresa so se s precejšnjim uspehom trudili, da bi izločili vse teme, ki nimajo širšega mednarodnega pomena. Razen tega je bilo pri njih in pri mnogih referentih vidno prizadevanje podati sistematično urejeno in komentirano bibliografijo publikacij dobe po drugi svetovni vojni. Oboje predstavlja veliko pozitivno stran kongresa. Fiziognomijo kongresa pokažejo v precejšnji meri že sami naslovi glavnih referatov (poročil). Tu je omeniti najprej štiri poročila, ki poskušajo podati celoten pregled razvoja historičnih raziskavanj: A. Momigliana (London in Turin) O sedanjem stanju študija antične zgodovine (1946—1954), F. Vercautere (Liège) Splošno poročilo o delih na zgodovini srednjega veka od 1945 do 1954, G. Ritterja (Freiburg in Br.) Rezultati, problemi in naloge mednarodnega zgodovinopisja k novejši zgodovini (16.—18. stoletje) in P. Renouvina (Pariz) Sedanja orientacija del na sodobni zgodovini; o teh poročilih na kongresu ni bilo diskusije. Nekako dopolnilo pod drugim vidikom predstavljata poročila A. L. Sidorova (Moskva) Glavni problemi in nekateri rezultati razvoja sovjetske zgodovinske znanosti in B. Lesnodorskega (Varšava) Historične vede na Poljskem v letih 1945—1955. Teoretičen značaj ima poročilo crocejanca Fr. Collottija (Trst) Sodobni historizem, bolj praktične probleme ima pred očmi Th. C. Cochran (Pennsylvania) Zgodovina in socialne vede, profil razvoja ameriške historiografije podaja O. Handlin (Harvard) Centralne teme ameriške zgodovine, o odnosih z geografijo razpravlja deloma O. Lattimore (John Hopkins), Meja v zgodovini, o vojni historiografiji P. Pieri (Turin), Zveza med vojno in politiko od Clausewitza do danes. Stanje pomožnih zgodovinskih ved predstavlja Ch. Perrat (Chartres) — B. Bischoff (München) — G. Post (Wisconsin) — Fr. Bartoloni (Rim) — L. Santifaller (Dunaj), Paleografija in diplomatika in G. Battelli (Vatikan), Zgodovinska raziskovanja v vatikanskem arhivu. Ostala poročila je mogoče uvrstiti v štiri glavne skupine. Antično zgodovino predstavljajo: S. Moscati (Rim), Novi vidiki kronologije starega Vzhoda; Fr. Schachermeyr (Dunaj) — H. Schaefer (Heidelberg), Problem grške narodnosti; A. Heuss (Göttingen) — A. Aymard (Pariz), Helenistična monarhija; M. Pallottino (Rim), Zgodovinski izvor italjskih ljudstev; P. de Francisci (Rim), Prvotna rimska družbena in politična skupnost; G. Tibiletti (Pavia), Razvoj latifundij v Italiji od grakhovske dobe do začetka

³ Comité National Yougoslave des Sciences Historiques, Dix années d'historiographie yougoslave 1945—1955, 688 str. (naslov tudi angleški, tekst deloma francoski in deloma angleški).

cesarstva; J. Vogt (Tübingen) — W. Seston (Pariz), Konstantinsko vprašanje. Zelo močno je bil zastopan srednji vek s poročili: F. Calasso (Rim) — A. Steinwenter (Gradec) — E. Ewig (Mainz) — A. Solovjev (Ženeva), Ohranitev rimskih pravnih uredb; G. P. Bognetti (Milan) — F. Dölger (München) — R. S. Lopez (Yale) — A. Stender-Petersen (Aarhus) — B. Spuler (Hamburg), Odnosi med Vzhodom in Zahodom v visokem srednjem veku; Ch. E. Perrin (Pariz) — G. Vernadsky (Yale), Nevolljništvo v Franciji, Nemčiji in Rusiji v srednjem veku; W. Holtzmann (Nemški hist. inst. v Rimu), Imperij in narodi; R. B. Betts (London) — E. Delaruelle (Toulouse) — H. Grundmann (Münster) — R. Morghen (Rim) — L. Salvatorelli (Rim), Ljudska verska gibanja in herezije srednjega veka; Cl. Cahen (Strasbourg) — P. Lemerle (Pariz) — P. Rousset (Ženeva) — St. Runciman (Cambridge) — M. Villey (Strasbourg), Ideja križarske vojne; H. M. Cam (Harvard) — A. Marongiu (Pisa) — G. Stökl (Dunaj), Najnovejša dela in sedanji pogledi na izvor in razvoj predstavniških skupščin; M. Mollat (Lille) — P. Johansen (Hamburg) — M. Postan (Cambridge) — A. Saporì (Firenca in Milan) — Ch. Verlinden (Gent), Evropsko gospodarstvo v zadnjih dveh stoletjih srednjega veka. »Moderno« zgodovino zastopajo poročila: J. M. O. Capdequi (Valencia) — A. P. Whitaker (Pennsylvania) — R. A. Humphreys (London), O zgodovini španske kolonizacije; D. Cantimori (Firenca) — E. F. Jacob (Oxford), Periodizacija dobe renesanse v italijanski in v evropski zgodovini; H. Jedin (Bonn) — E. J. Léonhard (Pariz) — J. Orcibal (Pariz), Ideja Cerkve v XVI. in XVII. stoletju; Fr. Hartung (Berlin) — R. Mousnier (Strasbourg), Nekaj problemov absolutne monarhije; J. Meuvret (Pariz) — B. H. Slicher van Bath (Groningen) — W. G. Hoskins (Oxford), Poljedelstvo v Evropi v XVII. in XVIII. stoletju; F. Braudel (Pariz) — R. Portal (Lille) — P. Leuilliot (Pariz) — F. Spooner (Cambridge) — Th. S. Ashton (London) — J. Vidalenc (Aix en Pr.), Trgovina in industrija v Evropi od XVI. do XVIII. stoletja; E. Labrousse (Pariz), Nova pota do zgodovine zapadne buržoazije v XVIII. in XIX. stoletju (1700—1850). »Sodobno« zgodovino pa predstavljajo poročila: G. Bourgin (Pariz) — J. Maitron (Pariz) — D. Demarco (Pariz), Socialni problemi v XIX. stoletju; Th. Schieder (Köln), Liberalizem in strukturne spremembe moderne družbe od 19. do 20. stoletja; R. Aubert (Louvain) — J. B. Duroselle (Saar) — A. Jemolo (Rim), Religiozni liberalizem v 19. stoletju; J. Godechot (Toulouse) — R. R. Palmer (Princeton), Problem Atlantika od XVIII. do XX. stoletja; J. K. Fairbank (Harvard, s sodelavci), Vpliv moderne zapadne znanosti in tehnike na Japonsko in Kitajsko; F. Gabrieli (Rim), Moderna zgodovina arabskih ljudstev; M. Toscano (Rim), Diplomatski izvor in peripetije druge svetovne vojne.

Naslovi poročil le deloma ustrezajo njihovi vsebini, a za celotno fiziognomijo kongresa bi bilo potrebno upoštevati tudi résuméje sporočil, posebno pa njihov celotni tekst in diskusije na samem kongresu, ki jim ni mogel nihče slediti v celoti in bodo šele Atti kongresa omogočili pregled. Razen tega ne more biti seveda nihče kompetenten za sodbo o celoti. Zato naj se tu omejimo na nekaj splošnih oznak. Kongres je obravnaval po veliki večini res le mednarodno pomembna vprašanja in bibliografije njihovih publikacij so dragocene za vsakogar, kdor se bavi z zgodovino z nekoliko širših perspektiv. Primeroma malo je bila upoštevana zgodovina izvenevropskih civilizacij, a kolikor je bila obravnavana, so študirali predvsem evropske vplive nanjo, zlasti so pa o njej govorili in pisali skoraj izključno evropski in ameriški zgodovinarji (med temi Lattimore v svojem poročilu). Pri antični zgodovini je mogel tudi nestrokovnjak opaziti, kako se zgodovina na podlagi pisanih virov, arheologija in lingvistika zlivajo v celoto, kako se širi njeno geografsko obzorje in kako odkrivanje novih rokopisov in dešifracija pisav vodita do nove slike. Zelo pomembno mesto sta imeli na kongresu gospodarska in socialna zgodovina; razveseljivo je, da se je bolj kakor doslej začel upoštevati tehnični aspekt gospodarske zgodovine in da se povsod, kjer to viri dopuščajo, vedno bolj uporablja statistična metoda. Zgodovina političnih uredb je bila neprimerno bolj upoštevana kakor pa zgodovina političnih dogodkov; pravna zgodovina je imela pomembno mesto, za proučevanje rimskega prava je bilo ugotovljeno, da se historizira. Zgodovina političnih struj in idej je bila bolj upoštevana

kakor bi izgledalo iz zgornjega pregleda poročil, zlasti v sporočilih v sekciji za »sodobno« zgodovino, kjer pa ta sporočila niso bila naslonjena na nobeno poročilo. Primeroma malo je bila obravnavana zgodovina meddržavnih odnosov, največ še v enem poročilu in več sporočilih v sekciji za »sodobno« zgodovino, kjer je bilo mnogo debat o tem, ali se je treba omejiti samo na tradicionalno diplomatsko zgodovino ali je pa treba seči širše in globlje. Mnogo je bila obravnavana zgodovina verskih struj in herezij. Idejnih struj (izven političnih in verskih) so se nekateri dotaknili, prav tako zgodovine šol, knjižnic itd., medtem ko zgodovina literature in umetnosti seveda ni bila med nalogami kongresa. V celoti se dobi vtis, da je produkcija ogromna, da pa iskanje, monografije, priročniki prevladujejo nad sintetičnimi deli. Prevladujoče mnenje je bilo, da je osrednji cilj danes zgodovina civilizacije in da je raziskovanje posameznih dejstev, posebno dejstev politične zgodovine stopilo v ozadje. Vendar se je pa poudarjalo, da so v tem oziru razlike med historiki posameznih držav: v Sovjetski zvezi prevladuje povsem gospodarska in socialna zgodovina ter zgodovina socialnih gibanj in revolucij, v Franciji se mlajša generacija odvraca od politične zgodovine in bavi največ z gospodarsko in socialno zgodovino, v zapadni Nemčiji je še vedno v ospredju zgodovina države, politična zgodovina in zgodovina (predvsem političnih) idej.

Kar se tiče koncepcij zgodovine, je treba upoštevati, da je na pariškem kongresu 1950 zelo prevladovalo mnenje struje »analistov«, imenovanih po reviji »Annales. Economies - sociétés - civilisations«, ki sta jo ustanovila 1929 Marc Bloch (ustreljen od Nemcev 1944) in Lucien Febvre (najprej pod naslovom Annales d'histoire économique et sociale, od 1939 kot Annales d'histoire sociale, od 1942 kot Mélanges d'histoire sociale in od 1946 pod sedanjim naslovom). Njena osnovna misel je, da mora zgodovinska veda zajeti človeške družbe v celoti; v zvezi s tem se bori proti površni politični historiografiji, proti čisti zgodovini političnih dejstev in pripovednemu prikazovanju (histoire historisante, histoire événementielle, histoire des faits politiques). Ta misel je zelo vplivala tudi na sestavo programa rimskega kongresa in na kongresu samem, kjer se sicer ni mnogo razpravljalo o teoretičnih vprašanjih, je izrazil n. pr. Vercauteren v svoji sintetični sliki misel, da je doba one stare pripovedne zgodovine in zgodovine dejstev skoraj končana, da gre zdaj za zgodovino civilizacije in da obstoji znanost le o splošnem. Proti smeri analistov je pa na rimskem kongresu v svojem sintetičnem poročilu nastopil Gerhard Ritter, jo označil kot izraz pozitivizma francoske in angleške historiografije, ki se danes bolj približuje historičnemu materializmu kakor pa nemškemu idealizmu in so vplivi nemškega idealizma tam majhni, medtem ko so v Italiji bolj pomembni. Ritter sicer poudarja, da ne gre le za zgodovino političnih dejstev in nekako priznava, da mora historik upoštevati tudi ekonomske in druge momente, vendar pa mu je pravi objekt zgodovinarja vsaj v novem veku (za srednji vek se mu politična in cerkvena zgodovina čisto prepletata), le državna, politična zgodovina in idejna zgodovina (pretežno politično-idejna v Meineckejevem smislu). On odklanja poskuse zajeti civilizacijo v celoti, češ da more tu posameznik ustvariti le komplikacijo in da delo ekip ni uspešno, se izraža skeptično o statistični metodi, se razburja, da se nekateri historiki bavijo s prikazovanjem vsakodnevnega življenja v najtrivialnejšem pomenu besede in trdi, da obstoje »tipična brezzgodovinska nomadska ali hribovska ljudstva« in »ljudstva večnega praveka, pri katerih obtiči ves trud v elementarnih kulturnih tvorbah, in... pri vsakem ljudstvu široke skupine in plasti ljudi, katerih življenjski boj ne seže nad vsakdanje v sfero višjih kulturnih tvorb,« kar vse ni tako pomembno, da bi postalo centrum zgodovine. Ritter negira idejo napredka v zgodovini, kolektivne faktorje je sicer treba upoštevati, a odločilen pomen v zgodovini imajo osebnosti s svojo svobodno voljo, glavni objekt zgodovine niso stanja, ampak dogodki, njena klasična oblika je pripovedovanje in ne analiza, njena metoda ni kavzalna, ampak »Sinndeutung«. Pri svojem poudarjanju politične zgodovine se Ritter sklicuje na tradicijo in gledanja politične historiografije od Machiavellija do Rankeja. — Ritterjevo poročilo je spadalo med štiri osnovne ekspozije, o katerih žal na kongresu ni bilo diskusije. Težko bi bilo mogoče trditi, da je njegovo idealistično naziranje

značilno za kongres, kjer so od njega kritizirani historiki (Braudel, Labrousse) in njihovi somišljeniki uspešno uveljavili svoje metode. Res je pa, da gre tu za nasprotja med razvojno tendenco nemške historiografije na eni in zapadne, zlasti francoske historiografije na drugi strani, ki segajo nazaj vsaj do polemik okrog Lamprechta v Nemčiji in Seignobosa v Franciji.⁴ Danes je pač neverjetno, da bi tudi zapadna historiografija bila pripravljena odstopiti od načela zgodovine civilizacije kot objekta zgodovinske vede in od prizadevanja, da gospodarska zgodovina politično sicer ne »izrine«, pač pa »podzida«, kakor se izraža Ritter, in malo verjetno je tudi, da bi naziranje, da so veliki dogodki kot dela svobodne volje osebnosti pravi objekt zgodovinske vede in odločilni faktor v zgodovinskem razvoju, našlo tam mnogo pristašev. Res pa je, da so taki nazori v veliki meri še vedno značilni za nemško historiografijo, kakor se je videlo že po izberi tem na rimskem kongresu, čeprav se zdi, da ta smer historiografije danes nima več takih velikih predstavnikov kakor nekdanj.⁵

Medtem ko so politična nasprotstva iz druge svetovne vojne prišla relativno malo do izraza, čeprav so bila izražena in zavržena nekatera mnenja, ki so neprijetno spominjala na ideje v državah osi pred in med vojno, so pa mnoge razprave na kongresu potekale v znamenju diskusije med zapadnimi historiki na eni in med sovjetskimi in drugimi vzhodnimi historiki na drugi strani. To je razvidno že iz poročil Sidorova in Lesnodorskega ter iz ostalega tiskanega gradiva, še bolj pa velja to za ustno diskusijo, ki zanjo seveda še nimamo tiskanega poročila. Generalno je mogoče reči, da se je v teh diskusijah razpravljalo tudi o teoretičnih vprašanjih marksizma in posebej historičnega materializma, da so pa prišle razlike v mnenjih mnogo bolj do izraza pri obravnavanju konkretnih historičnih vprašanj. Tu je treba omeniti, da so tudi najbolj ostri nasprotniki priznali n. pr. velik napredek sovjetske arheologije in pomembnost izdaj virov, monografij in prikazov n. pr. za gospodarsko in socialno zgodovino narodov Sovjetske zveze. Na drugi strani dobimo že iz Sidorova vtis, da se n. pr. bizantologija ali proučevanje novejših gospodarskih zgodovine zapadne Evrope ni razvijalo tako intenzivno kakor prej, da so bile možnosti študija v inozemstvu zelo omejene in da so bila zanemarjena celo nekatera področja ruske zgodovine, kakor pravna zgodovina, zgodovina verskih struj in nedelavskih političnih in kulturnih struj, o čemer so na kongresu deloma govorili inozemci in so sovjetski historiki poudarili, da bodo nekatera od teh vprašanj na novo obdelali. Zgodovine VKP(b) Sidorov ni omenil, vtis je pa bil, da glede borb struj po 1917 prevladuje še vedno uradni način obravnavanja. Pri obravnavanju konkretnih vprašanj se je zelo pogosto pokazalo pomanjkljivo poznavanje virov in literature tako na eni kakor na drugi strani in ustrezno temu so bili rezultati diskusij različni; pokazal se je ogromen pomen dobrega poznavanja virov in literature za odgovor na ta vprašanja. Bilo je mnogo očitkov patriotske tendencioznosti, citatografije, v naprej fiksiranih rezultatov, oblastvenega dirigiranja in cenzuriranja, zamlčevanja važnih dejstev, mnogo pa tudi zelo primitivnih antimarksističnih kritik. Kljub deloma zelo ostremu tonu diskusij pa mislim, da se je večina tako vzhodnih kakor zapadnih historikov prepričala, da je potrebno boljše medsebojno poznavanje in študiranje in da je bilo sodelovanje na kongresu pozitivno in koristno; mnogi zapadni historiki se niso strinjali s skeptičnim mnenjem o koristnosti takega sodelovanja, ki ga je na zadnjem plenarnem zasedanju izrazil G. Ritter.

Splošna ugotovitev, da so zapadni avtorji poročil le malo poznali vzhodnoevropsko in posebej slovansko historiografijo, velja za njihov odnos do naše historiografije še bolj kakor za odnos do sovjetske ali poljske historiografije, o kateri so se vendar še deloma informirali. Častno izjemo predstavljata med avtorji poročil Stökl in Solovjev, ki poznata jugoslovansko literaturo. Za ostala

⁴ Prim. Fr. Zwitter, Sociologija in zgodovina, Sodobnost V, 1937 in posebej Lj. 1938.

⁵ O tem, da bi bila ta smer značilnost nemške historiografije, dvomi B. Ziherl, O nekaterih teoretičnih in praktičnih problemih slovenskega zgodovinopisja, Novi svet VI, 1951, str. 484—85.

poročila, tudi glavna štiri, je mogoče reči, da je v celoti navedenih le par jugoslovanskih del. Ta pomanjkljivost je zlasti občutna pri poročilu o odnosih med Vzhodom in Zahodom v visokem srednjem veku, ki je kolektivno delo petih avtorjev, kjer pa ostane vse južnoslovansko-romunsko-madžarsko-češko-slovaško-poljsko področje enostavno neobdelano, čeprav bi politični in verski boj za to področje, cirilmetodijska vprašanja itd. pač opravičili pritegnitev posebnega avtorja, in pri poročilu o srednjeveških ljudskih verskih gibanjih in sektah, ki je prav tako delo petih avtorjev in je bil za Balkan (Bolgarija! Bosna!) sicer predviden Obolenski iz Oxforda, ki pa ni poslal teksta, tako da sporočilo J. Šidaka le deloma izpolnjuje to vrzel. Zaradi informacije udeležencev kongresa in tujih historikov sploh je bil izdan že omenjeni pregled jugoslovanske historiografije zadnjega desetletja, ki ima brez dvoma pozitiven pomen, vendar je pa zaradi načina dela in naglice tako v tekstu kakor v prevodu mnogo pomanjkljivosti in napak; ocena dela ne spada v okvir tega poročila. Na kongresu samem so nastopili jugoslovanski historiki z osmimi poročili in sicer je govoril v sekciji za splošna vprašanja in metodologijo M. Kos (Ljubljana) o odnosih med kolonizacijo in formiranjem nacionalnih in etničnih meja, v sekciji za pomožne zgodovinske vede V. Novak (Beograd) o paleografiji in slovansko-latinski simbiozi od 7. do 15. stoletja, v sekciji za srednji vek B. Grafenauer (Ljubljana) o odnosih med Slovani in Avari in njihovih gospodarsko-družbenih osnovah do obleganja Carigrada 626, J. Šidak (Zagreb) o problemu bogomilstva v Bosni in G. Novak (Zagreb) o avtonomiji in gospodarstvu dalmatinskih mest proti koncu srednjega veka, v sekciji za »moderno« zgodovino Br. Djurdjev (Sarajevo) o kanun-namah Osmanov in njihovem pomenu za gospodarsko zgodovino balkanskih dežel in J. Tadić (Beograd) o deležu Dubrovnika na sredozemski trgovini 16. stoletja, v sekciji za »sodobno« zgodovino pa Fr. Zwitter (Ljubljana) o problemu narodnega prereda pri Južnih Slovanih Avstrije: legitimizmu in narodnostnem načelu.⁶ Razen tega je na dan pred otvoritvijo kongresa govoril v sekciji za zgodovino socialnih gibanj M. Mirković (Zagreb) o spremembah v lastnini zemlje v Jugoslaviji — agrarnih reformah v jugoslovanskih deželah od 1804 do 1954, dela komisije za slovanske študije so se pa udeležili z referati naši slavisti. Na žalost sta odpadli prej napovedani sporočili M. Dinica (Beograd) o srednjeveškem rudarstvu na Balkanu v sekciji za srednjeveško zgodovino in Gr. Čremošnika (Ljubljana) o sedanjem stanju študija cirilske paleografije. Nekaterim našim sporočilom je sledila precej živa diskusija, med njimi tudi mojemu, kjer sem pa moral zavrniti trditve predsedujočega prof. H. Hantscha iz Dunaja in njegove trditve, da v Avstriji ni bilo privilegiranih in zatiranih narodov, da razpad monarhije ni bil nujen, da so bili Slovenci in Hrvati vedno za Avstrijo in da avstrijska država ni nikdar germanizirala. Nekateri Jugoslovani, ki se jih je udeležilo kongresa okrog 40, so se pa udeležili tudi diskusij ob poročilih, tako M. Brandt in F. Močanin iz Zagreba, M. Božić in V. Terzić iz Beograda, Br. Djurdjev iz Sarajeva. Pozornost je vzbudila diskusija med Br. Djurdjevom in S. L. Sidorovom o vprašanju najbolj splošnih zakonov družbenega razvoja.⁷ Tako je bila udeležba Jugoslovanov verjetno bolj pomebna kakor na prejšnjih kongresih. Zavedati se moramo seveda težav, ki jih za nas povzroča univerzalnost tematike kongresov in v zvezi s tem skromnost virov in literature, ki so na razpolago v naših razmerah. S tem bomo morali računati pri pripravah za bodoči kongres, ki se bo o njem sklepalo na sestanku Mednarodnega komiteja za historične vede v Leningradu 1957, kongres sam se bo pa sestal 1960 v Stockholmu.

Fran Zwitter

⁶ Štiri od teh predavanj so objavljena v prevodu v tem letniku ZČ. Predavanje Br. Djurdjeva je objavljeno v nemškem originalu v Godišnjaku Istoriskog društva Bosne i Hercegovine, VII, 1956, str. 5—15.

⁷ Prim. Br. Djurdjev, O takozvanim najopštijim zakonima razvitka društva I, Pregled VII, Sarajevo 1955, knj. 2, str. 177—188.

I. POSVETOVANJE HRVATSKIH ZGODOVINARJEV V ZAGREBU

od 25. do 27. XI. 1955

V dneh od 25. do 27. novembra 1955 je pripravilo Povijesno društvo Hrvatske v obliki »posvetovanja« prvo zborovanje hrvatskih zgodovinarjev. Poleg velikega števila hrvatskih zgodovinarjev sta se udeležila tega zborovanja dr. Bogo Grafenauer (kot zastopnik Zveze zgodovinskih društev FLRJ in Zgodovinskega društva za Slovenijo) in dr. Dragoslav Janković (kot zastopnik Istoriskog društva Srbije). Zborovanje ni bilo usmerjeno v celoti v kak poseben kompleks hrvatske zgodovine, kakor so navadno zborovanja slovenskih zgodovinarjev, vendar pa se tudi ni omejilo le na pregled odprtih vprašanj skozi vso domačo zgodovino, kot prvo zborovanje srbskih zgodovinarjev leta 1950. Za zborovanje je bilo pripravljenih enajst referatov, ki so obravnavali razna pomembnejša vprašanja iz hrvatske zgodovine skoraj od naselitve Hrvatov pa do narodnoosvobodilne borbe. Razporejeni so bili kronološko (gl. tudi poročilo dr. D. Jankovića, Sayetovanje istoričara Hrvatske, Istoriski glasnik 1955, št. 3-4, str. 220—222). Za vsak dan so bili odrejeni po štirje referati, s tem da je bil vsak referat v načelu omejen na 30 minut; vendar je več referatov to časovno mejo prekoračilo, kar je povzročalo nekajkrat precejšnjo časovno stisko za izvedbo vsega programa. Posebnih postranskih prireditev ob zborovanju ni bilo, če izvzamemo otvoritev muzejskih razstav v Muzeju Srbov na Hrvatskem (26. XI.) in sprejem, ki ga je ob sklepu zborovanja (27. XI. zvečer) priredila zborovalcem Jugoslovanska akademija znanosti in umetnosti v svojih prostorih.

Prvi dan dopoldne je govoril univ. predavatelj dr. Milan Prelog o »nekaterih temeljnih vprašanjih srednjeveške zgodovine Istre v luči dosedanje historiografije«. Proti trditvam italijanskega zgodovinarja, da se je uveljavil fevdalizem v Istri pod frankovskim vplivom, je dokazoval, da je vodil tudi domači družbeni razvoj (cerkvena posest, ureditev mest in njihove posesti) v isto smer. Pri tem se je opiral posebej na zapis o rižanskem placitu iz okrog 804. Diskusija je opozarjala, da vendarle pomeni uveljavljanje frankovskega reda v tem pogledu prelom, ki ga dokazuje medsebojno nasprotje frankovskega fevdalnega in bizantinskega prava prav v rižanskem placitu.

Univ. prof. dr. Bogo Grafenauer je s svojim referatom — »Vprašanje »hlapcev« (servov) in postanek podložništva pri jugoslovanskih narodih do XIII. stoletja« — v nekem pogledu naadljeval svoja izvajanja o postanku fevdalizma pri jugoslovanskih narodih na I. kongresu zgodovinarjev Jugoslavije (gl. »Izveštaj« o tem kongresu, 1956, str. 14—16). Referent je najprej analiziral vsebino izraza »servus« od njenega pomena »suženj« v rimski družbi preko karolinške dobe do izraza »servus glebe« pri glosatorjih XI.—XIII. stoletja ter pokazal, da po uporabi samega izraza servus nikakor še ne moremo v srednjem veku sklepati na obstoj antične ustanove suženjstva; pomen besede je treba vselej konkretno ugotoviti. V drugem delu svojega predavanja je kratko prikazal strukturo pridvornega gospodarstva in njegov razkroj na Bavarskem in v severni Italiji in vzporedno ob tem izginjanje pridvornih hlapcev in njihovo spreminjanje v podložnike; posebej je podal še pregled razvoja »servov« pri Madžarih in izenačevanje »parojkov« in »dulov« v Bizancu. Po očrtu tega okvira je podal glavne teze dosedanje zgodovinske preiskave vprašanja »servov« oz. »sužnjeve« pri Hrvatih (Rački, V. Klaić, Šišić, Mažuranić, Dabinović, Janković, N. Klaić, Mirković, V. Novak in Barada), Srbih (Jireček, Taranovski, Janković) in Slovencih (Lj. Hauptmann, Dopsch in Fresacher). V glavnem delu svojega referata je analiziral vire, ki govore v dobi zgodnjega fevdalizma o »servih« po posameznih pokrajinah (slovenske pokrajine, Hrvatska, Slavonija, primorska mesta, Srbija, Makedonija). V teku analize je ugotovil naslednje: a) Institucija zgodnjerednjeveških »servov« se glede gospodarjeve pravice nad sužnjem življenjem (ius vitae ac necis) razlikuje od institucije suženjstva po rimskem pravu; zato naj se za zgodnjerednjeveške »serve« ne uporablja izraz »suženj« (rob), marveč izrazi virov (servi, otroci), v kolikor ne obstoje

primerni domači izrazi kot pri Slovencih (»hlapci«). b) Sužnjev v klasičnem smislu pri nas v srednjem veku ni bilo, razen v dalmatinskih mestih; v diskusiji je bilo načeto tudi vprašanje obstoja suženjstva v Bosni. c) Kljub temu, da se je ponekod obdržal izraz »servus« v virih še dolgo, se je stvarni gospodarski položaj tega sloja že od IX. stoletja razvijal v smeri podložništva (t. j. ljudi, ki so živeli na kmetijah, dodeljenih jim od fevdalnega gospodarja); v gospodarskem pogledu se je ta razvoj v glavnem dokončal do okrog leta 1100, v pravnem pogledu pa je prevladalo podložništvo nad starejšimi oblikami osebne odvisnosti okrog leta 1300.

Popoldne je referirala najprej univ. docent **dr. Nada Klaić** o »**plemstvu dvanajst plemen kraljestva Hrvatske**«. Po kritičnem pregledu dosedanje obravnave tega vprašanja v hrvatski historiografiji je navedla vse zanesljive vire, ki omenjajo to plemstvo. Ob njihovi analizi je ugotovila, da je obstoj organizacije »plemstva dvanajst plemen« po virih zagotovljen šele sredi XIV. stoletja (viri so iz let 1351—1459); v teh časovnih mejah je nastala tudi znana trogirski apendikula k rokopisu Salonitanske zgodovine Tomaža Arhidijakona. Ta plemiška organizacija je omejena le na široko zaledje Zadra. Kriterij plemstva pa je bila osvoboditev od davkov. V tej plemiški organizaciji gleda referentka organizacijo nižjega plemstva, katere postanek bi bilo treba šele pojasniti. S tem se vsekakor spremeni pojmovanje dogodkov leta 1102. Kot predstavniki Hrvatov, ki jim je Koloman podelil — po Hauptmannovih in Deerovih ugotovitvah v ustni obliki — posebne pravice, podlago teorije o »pacta conventa«, niso nastopala ta plemena, marveč predniki magnatskih družin, ki se v hrvatskem razvoju tako visoko povzdignejo že v začetku XIII. stoletja. V diskusiji so udeleženci želeli predvsem še razna pojasnila v zvezi s pacta conventa in njihovim razmerjem do izvajanja referentke.

Za tem je predaval univ. prof. **dr. Grga Novak** o »**avtonomiji in gospodarstvu dalmatinskih mest konec srednjega veka**«, o čemer je govoril že na X. svetovnem kongresu zgodovinskih ved v Rimu. Referat ni načeljal kakšnega posebnega posameznega zgodovinskega vprašanja, marveč je podajal celotno sliko mestnega življenja od 1102 dalje. V razvoju mestne avtonomije je pomenil Kolomanov privilegij utrditev in povečanje dotedanjih mestnih pravic. Vendar so bili mestom nadležni spori med fevdalci, ki so si pridobili položaj podestatov, in zato so težila po italijanskem tipu ureditve mestne avtonomije. Padeč pod Benetke pa je mestno avtonomijo znatno okrnili, le Dubrovnik je bil tudi tedaj, ko je bil pod Benetkami, stvarno v upravi neodvisen. Podlaga gospodarskega življenja je bilo predvsem poljedelstvo, gospodarski temelj plemstva in klera; proti koncu srednjega veka se je uveljavil v razmerju med plemstvom in poljedelci izključno kolonat. Sužnost se je ohranila le v obliki hišnega suženjstva v notranjosti mesta. Druga pomembna gospodarska panoga je bila obrt, ki je delala tudi za izvoz v Bosno in druge pokrajine v notranjosti Balkanskega polotoka. Poleg tega je bila pomembna tudi trgovina, kjer je referent podčrtal posebej pomen Splita za trgovino z Bosno, obravnaval pa tudi zveze med Dubrovnikom in Splitom. Padeč pod Benetke je močno okrnili gospodarski razvoj vseh drugih mest razen Dubrovnika.

Drugi dan dopoldne je univ. prof. **dr. Oleg Mandić** predaval o »**poglavitnih značilnostih razmerja med mestom in vasjo v novem veku**«. Pod tem nekoliko preširokim naslovom je pokazal na primeru kastavskega gospostva in veprinačkega statuta in drugih podatkov o tem okolišu, kako so se pod vplivom novega prava, ki je prihajalo iz mest, spreminjale organizacijske oblike vaškega življenja, ki pa jih z druge strani novo pravo le ni moglo povsem odstraniti (poglavitne teze predavanja so, dopolnjene z drugimi podatki, vsebovane v referentovi razpravi »Neki pravni običaji na področju bivše Kastavske gospositije«, Jadranski zbornik I, 1956, str. 119—141).

Kot drugi referent je predaval univ. prof. **dr. Vaso Bogdanov** o »**temeljnih smernicah v nacionalnem razvoju jugoslovanskih narodov**«. V svojem predavanju ni zajel vprašanja nacionalnega prebujanja posameznih jugoslovanskih narodov, marveč tista gibanja, ki so — po njegovih izvajanjih — vodila k obli-

kovanju ene same, edinstvene, jugoslovanske nacije. Pri tem je segel že v obdobje zgodnjega fevdalizma in trdil, da se je kazala vse do XIV. stoletja pri jugoslovanskih narodih težnja »normalnega nacionalnega razvoja« (posebej v obdobjih Ljudevita Posavskega, Samuela, Dušana Silnega, Tvrdka), ki mu je ustvarjala gospodarske podlage široka dubrovniška trgovina, vtem ko sta že Ciril in Metod ustvarila — ne glede na skupno ljudsko kulturo — trdne temelje »jedinstvene jugoslovanske kulture«. Le vdor Turkov je po referentovi sodbi pretrgal ta »normalni« razvoj, ki bi »privedel do državne enote in ene nacije«. Z druge strani pa so prav migracije, zvezane s širjenjem turške oblasti zbližale jugoslovanske narode med seboj in širile »zavest o nacionalnem edinstvu«. V krajšem vložku je postavil tezo, da je bila tudi Zrinsko-Frankopanska zarota v svojem bistvu napreden poskus (ker je šla za osvoboditvijo izpod Habsburške dinastije, uporabljala revolucionarno metodo upora, ker naj bi Peter Zrinjski nameraval osvoboditi kmete, kakor je baje napovedal¹, in ker je sodeloval tudi s Srbi). Sicer pa je v naslednjem, glavnem delu svojega referata v glavnem podal teze svoje razprave »Historijska uloga društvenih klasa u rješavanju južnoslovenskog nacionalnog pitanja« (Rad JAZU 300, 1954, str. 5—154, in posebej v Sarajevu, 1956, 172 str.), delno v dobesednem posnetku. Opiraje se na načelno tezo, da je morala biti borba za nacionalno zedinjenje istovetna z borbo za socialno osvoboditev in zato nujno po svoji obliki revolucionarna, njeni nosilci pa le vsakokratni najnaprednejši družbeni razred (t. j. do 1848 meščanstvo, od 1848 dalje »narodne mase«), je dokazoval opravičenost te teze posebej za ilirsko gibanje (na isti način kakor v razpravi, Rad, str. 24—59). Vse drugačne podatke virov je zavračal s trditvijo, da zaradi okoliščin tedaj ni bilo mogoče vedno jasno govoriti, ne pa s kompleksnostjo ilirskega gibanja. Ilirsko geslo, da bo »naš narod ilirski ili ga neće biti«, je predstavil kot program, s katerim »je prišlo naše nacionalno vprašanje i idejno i praktično do svoje edine normalne, napredne, pozitivne rešitve, ki se je kazala v propagiranju in ostvarjanju polnega političnega-nacionalnega južnoslovenskega edin-

¹ Le zato, ker se ta trditev od Šišića (Poslednji Zrinjski i Frankopani, str. 80) dalje vztrajno ponavlja, v zadnjem času celo kot bistvena poteza Petra Zrinjskega in trdi v šolskih knjigah kot dognano dejstvo (prim. E. Lilek, Kritische Darstellung der ungarisch-kroatischen Verschwörung I, 1928, str. 121; R. Horvat, Poviest Međimurja, 1944, str. 131; A. Lebl, Istoriski glasnik 1943, št. 1, str. 70; J. Škavić, Hrvatsko Kolo III, 1950, str. 632; F. Gestrin, Zgodovina za tretji razred niž. gimn., 1952, str. 51; O. Salzer, Povijest za III. razred gimn., 1953, str. 89), ne posebej spričo teze v referatu, opozarjam na zelo slabe temelje v virih, na katere se opira. Predvsem se zdi, da Zrinski sam s tem ni imel neposrednega opravka. Te vrste pozivi so se namreč v resnici pojavili šele tedaj, ko se je Zrinski že pripravljaj na kapitulacijo. Toda prav nič v Međimurju, kjer je tedaj prebival, marveč v Primorju. Poleg tega je pa formulacija teh pozivov vse prej kot jasna. Naj govore viri: Graški dvorni vojni svet je v resnici poročal že 13. marca 1670, da je »ban pustio javno iz propovjedaonice zapovjedat svojim podložnikom, da bude svaki od njih uvijek gotov š njim sa jednim konjem ići, kad bude od htjeo, a zato da će biti slobodni od robote« (Rački, Izprave o uroti, 1873, št. 116, str. 72, t. 8 [gl. tudi št. 125, str. 81; obakrat gre za poročila, izvirajoča iz Karlovca]; res je tudi, da so se med prestrašenimi kranjskimi krogi širile podobne novice, da prehajajo dolenski kmetje na stran Zrinjskega, ker obljublja hrvatskim olajšanje davkov ali dajatev (Rački, št. 157 in 174, str. 104 in 120; ne pa ukinitve podložništva, česar tudi graški dvorni vojni svet ne ve!). Vendar so pomembnejši **neposredni** viri iz kroga pooblaščenca Zrinjskega. Frankulin je res obljubil podložnikom v Brodu preko njihovega župnika: »I ki nebi tako obuersil gosposke zapovidi, hoche mu se vse negou za gospodina milostiva zaujetj j niega za usom družinom iz jmanya gospodina m. prognati... A ki doide j skase suoye junastuo j vernost, hoche biti od nih excellencie prostiman j suaki miloschu i sloboschinu jmati« (Lopašić, Starine 24, 1891, str. 52). Če se spomnimo, da pomeni v tem času »slobodnjak« (libertinus domini) na zemljiškem gospostvu **podložnika**, ki je izvrševal določene vojaške dolžnosti namesto dela drugih dajatev in tlake (gl. Herkov,

stva«. Edina nasprotnika ilirskega programa sta bila po referentovem mnenju obe nazadnjaški sili v našem razvoju, fevdalni razred in cerkev.

Diskusija je osporavala celotni referentov koncept srednjeveške zgodovine naših narodov, ko je bila njihova pot v glavnem razdeljena, čeprav v marsičem sorodna, in referentovo vnašanje pojmov XIX. stoletja v ta razvoj. Opozorila pa je tudi, da je razvoj v XIX. in XX. stoletju preveč kompleksen, da bi mogli preprosto sprejeti njegov koncept tega razvoja: pri Slovencih se je upirala ilirskim geslom — kot nedemokratičnim in za slovenski obstoj kot slovanskega ljudstva škodljivim — prav najnaprednejša skupina kulturnih delavcev s Prešernom na čelu; leta 1918 je prišlo do zedinjenja, ne pa do revolucije; »ilirsko« reševanje jugoslovanskega vprašanja med obema vojnoma je povzročilo nerešeno narodnostno vprašanje stare Jugoslavije; socialna revolucija je v letih 1941—1945 rešila to narodnostno vprašanje prav v protiilirski smeri s priznanjem obstoja več narodov v Jugoslaviji.

Popolnje je predaval najprej univ. prof. dr. Jaroslav Šidak o »nekaterih poglavitnih vprašanjih 1848. l. na Hrvatskem«. Po kritičnem historiografskem uvodu, v katerem je podrobno pretresel razne poglede na dogodke leta 1848, posebej od Šišića do Bogdanova, je analiziral pojem tako imenovane »hrvatske levice« in njena stališča ob tistih konkretnih vprašanjih, ki so bila odločilna za presojanje njene resnične revolucionarnosti (ob odkupu pri zemljiški odvezi, razmerju do Madžarov posebej in ob gledanju na razmerje med Madžari in Avstrijo, ob vprašanju neodvisnosti in »detronizacije« Habsburžanov, ob gledanju na vojno z Madžari in na dunajsko oktobrsko revolucijo). Ob vsem tem je podrobno navajal razne vire in delno dopolnjeval vire, na katerih odlomke se je skliceval Bogdanov pri svojih znanih tezah o »hrvatski levici« v letu 1848 in njenih stališčih. Te teze je referent v marsičem zavračal.

V diskusiji je Bogdanov z nekaj izjemami sprejel teze referenta in svoje stališče v marsičem umaknil. Svoje prejšnje delno pretiravanje je razložil z dejstvom, da je bilo to potrebno, ko se je boril sam proti sklenjenemu mnenju, da so bili Hrvati vsi v taboru reakcije; sedaj pa je ta kliše že razbit, pa tudi

Građa za finansijsko-pravni rječnik feudalne epohe Hrvatske, II, 1956, str. 79—80), postane seveda takoj jasno, da tu vsekakor ne gre niti za odpravo »kmetstva«, še manj seveda za zemljiško odvezo in s tem za podelitev edine prave »svobode«, marveč kvečjemu le za spremembo oblike podložništva iz težje v milejšo. Pa niti za takšno konkretno obljubo Frankulin ni imel poseblastila od svojega gospoda. Od Petra Zrinskega je imel le pismo, s katerim je bil postavljen za kapetana v Primorju (Lopašić, n. n. m., str. 45) in v katerem o kmetih ni niti besede. Gubernator v Bakru, ki je Frankulinu posredoval ukaze Zrinskega, pa pravi že v novembru 1669 le »quod hisce assecureretur cum omni clementia, ex gratia a gubernatore ad administrationem plane propriam tractandum fore ita, ut dicere poterit, angelum a coelo descendisse«, kdor pa ne bi ubogal, ta ga bo občutil huje od hudiča (Lopašić, n. n. m., str. 44). Ta formulacija torej izrecno vzdržuje v vsakem primeru podložništvo tudi še po zmagi Zrinskega. In v resnici se je v vseh drugih primerih razen v Brodu, ko je šlo upornikom že za nohte (9. IV.; drugi ukazi so bili izdani še konec marca), Frankulin zadovoljil enostavno z ukazom in z grožnjo, da bo vsak, kdor se ne bi pokoril, izgubil »glavo in vse svoje imetje« (Lopašić, n. n. m., str. 46—48; podobno Star. 15, 1883). Za Zmajlovičevo obljubo osvoboditve dajatev in tlake (vivodinskim kmetom, 22. III.; Rački, n. d., str. 140), ki je znana le v izvlečku, podlag postanka ne poznamo. Po obsegu je istovetna s Frankulinovo obljubo — gre v najboljšem primeru za spremembo »kmetov« v »slobodnjake«. Možne so pa tudi še manj daljnosežne razlage (o omejeni osvoboditvi določene vrste tlake, morda za določen čas; ne more biti slučajno, da so takšni pozivi pojavljali zlasti v okoliših, kjer so že prej poleg »kmetov« obstojali tudi »slobodnjaki«). V ostalem bo treba Bogdanovovo koncepcijo zarote zdaj pretrsti ob njegovi razpravi »Historijsko značenje urote Zrinskih i Frankopana« v knjigi »Likovi i pokreti«, 1957, str. 7—47. V isti knjigi je str. 251—269 objavljen povzetek gornjega predavanja, delno popravljen po skušnjah diskusije.

sicer je že dozorel čas, v katerem — drugače kot v času izhajanja njegovih dosedanjih del — moremo objavljati vse vire v celoti.

Nato je predavala **Mirjana Gros** o »virih reformizma socialno-demokratske stranke Hrvatske in Slavonije«. Ugotovila je, da je rodila socialno-demokratsko gibanje na Hrvatskem zrelost terena zanj, ne pa da bi bil to le import avstromarksističnega gibanja v drugi polovici države. To se je pokazalo tudi na uspehih, saj je bilo na prvomajskih proslavah zbranih tudi do 2000 od vsega 3-4000 delavcev v Zagrebu. Vendar pa je bilo delavstvo v primeri z vsem prebivalstvom sorazmerno maloštevilno, odpor proti Khuen-Hedervaryjevemu režimu pa splošen, tako da so se posebne poteze socialnodemokratskega gibanja zoževale le na posebno stališče do državnega prava in zahtevo po splošni volilni pravici. Tako je postavilo vodstvo gibanja v prvo vrsto borbo za splošne politične svoboščine, s katero so hoteli pridobiti v svoje vrste tudi obrtnike in kmete. Politika vodstva je dobila zaradi tega meščansko demokratični značaj in je s tem anticipirala program poznejše narodne omladine. V diskusiji je referentka pojasnjevala še pojem avstromarksizma kot tak.

Tretji dan so bila predpoldne na vrsti tri predavanja. Najprej je govoril univ. prof. **dr. Rudolf Bičanić** o **gospodarskem življenju na Hrvatskem v stari Jugoslaviji**. V zelo plastičnem in s statističnimi podatki ponazorjenem predavanju je prikazal najprej posledice, ki jih je imela za Hrvatsko v gospodarstvu izločitev iz Avstro-Ogrske in vključitev v Jugoslavijo (zmanjšanje trga po obsegu in relativni denarni moči; relativna sprememba iz enega med najslabše razvitimi v stari skupnosti v eno najboljše razvitih gospodarskih območij v novi skupnosti; sprememba smeri trgovine zaradi novih meja); potem pa je pokazal katere gospodarske panoge je ta sprememba podprla in katere oslabila. Končno je s statističnimi podatki ponazoril večanje razpona med cenami poljedelskih in industrijskih produktov ter hitro rast življenjskih stroškov (delavec je mogel s svojo povprečno plačo kriti l. 1914 60% normalnega mesečnega budžeta, 1938 53%; nameščanec 118% oz. 89%; uradnik 204% oz. 111%; poljedelski delavec 44% oz. 30%).

Univ. prof. **dr. Ferdo Čulinović** je govoril o **izgradnji jugoslovanske federacije** med narodnoosvobodilno vojno. Pokazal je, kako je naša federacija le formalno zrasla z vrha — ker je bilo drugo zasedanje AVNOJ-a prej kakor podobna konstitucionalna zasedanja v posameznih republikah — kajti v resnici so se enote jugoslovanske federacije izoblikovale že pred tem v teku same borbe. Poleg podrobnih zgodovinskih podatkov je referent pojasnjeval tudi pravne pojme, ki jih je uporabljal v predavanju.

Kot zadnji referent je predavala prof. **Lolika Duranović** o raznih sistemih in metodah pouka zgodovine v inozemstvu, in sicer na podlagi rezultatov posebne ankete, ki jo je izvedel UNESCO v okrog 50 državah.

Bogo Grafenauer

TAJNIŠKO POROČILO ZA LETI 1953/55

Na sedmem občnem zboru Zgodovinskega društva za Slovenijo dne 28. junija 1953 je bil za predsednika ponovno izvoljen dr. Fran Zwitter. Poleg njega je bilo izvoljenih 11 odbornikov: dr. Milko Kos, Franjo Baš, Branko Božič, Marjan Britovšek, dr. Bogo Grafenauer, Jože Hainz, dr. Jože Kastelic, Vasilij Melik, dr. Metod Mikuž, Božo Otorepec in dr. France Škerl. Odbor se je konstituiral 1. julija 1953. V obdobju do naslednjega občnega zbora dne 26. junija 1955 so bile funkcije takole razdeljene: podpredsednik je bil dr. Milko Kos, tajnik Vasilij Melik, blagajnik dr. France Škerl, knjižničar dr. Jože Kastelic, pomočnik knjižničarja Marjan Britovšek, ki je prevzel tudi novo funkcijo arhivarja. Dr. Bogo Grafenauer je zastopal v odboru kot odgovorni urednik uredništvo Zgodovinskega časopisa. Zastopal je tudi ZDS v Koordinacijskem odboru zgodovinskih društev FLRJ, dokler ni ta z ustanovitvijo Zveze zgodovinskih društev FLRJ, dokler ni ta z ustanovitvijo Zveze zgodovinskih društev FLRJ,

vinskih društev FLRJ nehal obstojati. Božo Otorepec je zastopal v odboru uredništvo Kronike; v času odsotnosti ga je pri sejah odbora nadomeščal Jože Šorn. Jože Hainz je skrbel za članske sestanke, zastopal naše društvo pri Ljudski univerzi in bil zanj član uredniškega odbora Istoriskega pregleda, ki je začel izhajati namesto Nastave istorije u srednjoj školi.

V prejšnjih letih je imelo društvo arhivarsko, muzejsko, numizmatično in sekcijo za lokalno zgodovino. Numizmatična sekcija se je v obliki, kakor jo je imela, pokazala za nepotrebno, ko se je organiziral in razvil numizmatični kabinet v Narodnem muzeju. Arhivarska in muzejska sekcija pa sta prenehali obstojati zaradi ustanovitve posebnih društev, ki sta prevzeli njun delokrog. Že leta 1953 je bilo, kot smo poročali v prejšnjem letniku, ustanovljeno Društvo muzealcev in konservatorjev LRS. 27. aprila 1954 pa je bil ustanovni občni zbor Društva arhivskih delavcev LRS. Samo ob sebi je razumljivo, da sodeluje ZDS z obema novima društvoma; njuna predsednika sta tudi člana našega odbora.

Tako so torej v poslovnem obdobju, o katerem poročamo, odpadle tri društvene sekcije. Ostala je sekcija za lokalno zgodovino, ki je bila ustanovljena v letu 1952 in jo vodi arhivar Jože Šorn, na novo pa je bila na odborovi seji 9. junija 1954 ustanovljena sekcija za srednješolski pouk. Organizacija in vodstvo te sekcije sta bili poverjeni direktorju Jožetu Hainzu.

Sekcija za lokalno zgodovino je posvetila glavno skrb izdajanju Kronike in je pri tem nedvomno zelo lepo uspela. Ob občnem zboru junija 1955 je bilo pred nami dvoje prvih letnikov Kronike, vsak v treh zvezkih, prvi (1953) na 216 (brez oglasov) in drugi (1954) na 220 (brez oglasov 192) straneh. Naklada je znašala 1200 izvodov. Naročnikov je bilo junija 1955 približno 840, od tega 240 osnovnih, srednjih in strokovnih šol. Skoraj polovica naročnikov je bilo iz Ljubljane, v Mariboru jih je bilo 35, v Novem mestu 32, Celju 16, Kranju 12 itd. Poleg Kronike je zasnovala sekcija za lokalno zgodovino še posebno »Knjižnico Kronike«, v kateri naj bi izhajale posamezne monografije. Prva, dr. Milka Kosa »Srednjeveška Ljubljana (topografija mesta in okolice)« na 79. straneh in z 20 ilustracijami, je bila ob občnem zboru junija 1955 tik pred izidom.

Sekcija za srednješolski pouk je razvila precejšnjo dejavnost. V zvezi z aktivom srednješolskih profesorjev zgodovine in geografije je pripravila decembra 1954 sestanek z diskusijo o predmetniku za gimnazijo in učnem načrtu za zgodovino. Sprejeto je bilo stališče, da se pouk zgodovine ne more omejevati na zgodovino v tradicionalnem smislu, to je na politično zgodovino s kratkim dodatkom »kulturne« zgodovine, ampak mora zajeti res ves razvoj človeške družbe od začetka do danes, to je, gospodarski razvoj, družbene odnose, glavne značilnosti političnega razvoja, razvoj umetnosti, znanosti in kulture nasploh, prikazati način življenja itd., tako da bo zgodovina v srednji šoli osnovna družbena veda. Komisija, ki jo je vodil Jože Hainz kot načelnik šolske sekcije in ki so jo sestavljali v glavnem člani te sekcije, je potem sestavila začasen učni načrt za višje razrede gimnazij, ki ga je z nekaterimi spremembami sprejel republiški Svet za prosveto in kulturo. Naša šolska sekcija je bila v stikih s šolskimi sekcijami ostalih republik; tako se je marca 1955 vršil v Beogradu sestanek predstavnikov šolskih sekcij vseh republiških društev in obravnaval vprašanja učnih načrtov in učil, razpravljal o Istoriskem pregledu in bližnjem zveznem tečaju za srednješolske profesorje v Oteševu v Makedoniji.

Naše društvo je tudi v tej poslovni dobi sodelovalo z vrsto institucij in ustanov. Naj tu posebej omenimo le akcijo za izdelavo zgodovinskih šolskih zemljevidov, za katero je dal Svet za prosveto in kulturo LRS večjo podporo. Komisija v okviru ZDS je sklenila, da se najprej izdata zemljevid upravnih in narodnostnih meja slovenskega ozemlja v 19. in 20. stoletju ter zemljevid narodnoosvobodilne borbe. V sodelovanju s Centralno ljudsko univerzo v Ljubljani je bil leta 1953/54 organiziran cikel predavanj iz narodne zgodovine.

VIII. letnik Zgodovinskega časopisa za leto 1954, ki je bil pripravljen za tisk marca 1955, do občnega zbora meseca junija še ni izšel, ker se je tisk zavlekel vse do oktobra 1955.

Zgodovinskega časopisa VI/VII je bilo poslanih 56 izvodov v zameno za domače in tuje zgodovinske in sorodne revije. V zamenjavo smo prejeli 20 revij iz Jugoslavije, 6 iz Avstrije, 4 iz Nemčije, 3 iz Poljske in Italije, 2 iz Švice in Anglije, po eno iz Madžarske, Francije, Švedske, Norveške in Združenih držav, skupaj 45.

V poslovnem obdobju 1953/55 je bilo osem članskih sestankov. Sestanek 23. decembra 1953 je proslavil stoletnico rojstva Franca Kosa. 6. januarja 1954 je predaval dr. Jože Kastelic o položaju arheologije v sklopu historičnih ved. 10. februarja 1954 je bila diskusija o prvi knjigi Zgodovine narodov Jugoslavije. 24. marca 1954 je predaval Lojze Ude o zgodovinski problematiki borbe za severne meje po prvi svetovni vojni. 27. aprila 1954 je govoril Franjo Baš o spomenikih materialne kulture in zgodovini. 24. junija 1954 je bil sestanek s poročili o kongresu zgodovinarjev FLRJ v Beogradu ter razgovorom o izkušnjah s članskih sestankov in predavanj na ljudski univerzi. 28. decembra 1954 je bila diskusija o učnih načrtih in predmetniku za gimnazije, 6. aprila 1955 pa diskusija o muzejih z uvodnimi besedami dr. Sergija Vilfana.

V tem poslovnem obdobju se je vršilo od 18.—20. septembra 1953 VIII. zborovanje slovenskih zgodovinarjev v Ptujju, združeno s proslavo šestdesetletnice obstoja Muzejskega društva v Ptujju. O zborovanju smo poročali v lanskem letniku Zgodovinskega časopisa. Od 5.—8. maja 1954 je bil v Beogradu prvi kongres zgodovinarjev FLRJ, ki se ga je udeležilo iz Slovenije 69 zgodovinarjev, med njimi 6 študentov na stroške ZDS. Kongres se je zaključil z ustanovno skupščino Zveze zgodovinskih društev FLRJ, na kateri je bila kot sedež Zveze za prvi dve leti določena Ljubljana, za predsednika pa izvoljen dr. Fran Zwitter.

Število podružnic ZDS je ostalo v tem obdobju isto, namreč 10.

Število članov se je stabiliziralo in celo nekoliko naraslo. Junija 1953 je bilo 342 članov, junija 1955 pa 377. Jeseni 1953 je bila izvedena akcija za dvig članstva, ki je prinesla 20 novih članov in 36 novih naročnikov (osnovnih šol in gimnazij) na Zgodovinski časopis. Struktura razporeditve članstva po Sloveniji, kakor smo jo navedli v zadnjem poročilu, se ni bistveno izpremenila.

Kakor v prejšnjih letih, tako je bilo tudi v tem poslovnem obdobju delovanje Zgodovinskega društva omogočeno s subvencijami in podporami. Z vsem razumevanjem za naše delo so jih dali Svet za prosveto in kulturo LRS, MLO Ljubljana, MLO Maribor, vsi okrajni ljudski odbori in vrsta mestnih ljudskih odborov, Mestna hranilnica ljubljanska, društva in združenje profesorjev in predmetnih učiteljev in še drugi. Izid VIII. letnika Zgodovinskega časopisa pa je še posebej podprl državni sekretariat za splošno upravo in pro račun. Brez teh subvencij ne bi mogli izdajati Zgodovinskega časopisa in Kronike, niti organizirati zborovanja v Ptujju ter tako številne udeležbe naših članov na kongresu v Beogradu.

Ob začetku poslovnega leta 1953/55 je znašal saldo 167.927 din. Dohodkov je bilo (s tem začetnim saldov vred) 3.070.017 din, izdatkov pa 1.363.691 din. Končni saldo znaša 1.706.327 din. To izredno zvišanje prebitka pa je le navidezno. V njem so vključeni trije večji zneski, ki je društvo le trenutno v njihovi posesti (subvencije za Zgodovinski časopis, izdajo šolskih kart in tečaj v Oteševu), tako da znaša realni prebitek 199.000 din. Veliko večino dohodkov so znašale subvencije za Zgodovinski časopis, Kroniko, udeležbo na zborovanjih in tečajih, veliko večino izdatkov pa stroški v iste namene.

Osmi občni zbor se je vršil z enoletno zamudo 26. junija 1955. Po poročilih predsednika, odbornikov in zastopnikov podružnic je dobil stari odbor razrešnico. Občni zbor je sklenil, da se obnovi oziroma na novo ustanovi sekcija za zgodovino narodnoosvobodilne borbe. Za predsednika je bil iznova izvoljen dr. Fran Zwitter, v odbor pa so bili voljeni: dr. Milko Kos, Marjan Britovšek, dr. Bogo Grafenauer, Jože Hainz, Dare Jeršek, dr. Jože Kastelic, Vasilij Melik, dr. Metod Mikuž, Božo Otorepec, Franček Saje in dr. France Škerl. V nadzorni odbor sta bila izvoljena Lojze Ude in dr. Pavle Blaznik, v razsodišče pa dr. Gregor Čremošnik, Ferdo Gestrin in Leopold Petauer.

Občni zbor je obdržal člansko naročnino za Zgodovinski časopis v znesku 550 din, članarino pa je določil na 50 din.

Vasilij Melik

OCENE

C. W. Ceram, Enge Schlucht und Schwarzer Berg. Entdeckung des Hethiter-Reiches, Rowohlt Verlag, Hamburg, 8°, 248 str., 48 slik in 47 risb, zemljevid Hetitske države.

Pisatelj, s pravim imenom Kurt W. Marek, po poklicu novinar, je evropski javnosti znan že po knjigi »Bogovi, grobovi in učenjaki. Roman o arheologiji«. V njej popisuje odkritje starih kultur Grčije, Egipta, Mezopotamije in Mehike. Knjigo je v hrvatskem prevodu izdala Matica hrvatska, slovenski prevod je izšel kot »Pokopane kulture« v zbirki »Kultura in zgodovina« pri Državni založbi v Ljubljani.

Nadaljevanje omenjene knjige je knjiga o odkritju Hetitske države. Pisatelj namen je, da podaja prvi »strnjen prikaz presenetljivega odkritja Hetitov«. Bralcu obeta, da »bo srečal zares nov antični svet, o katerem nam naši učitelji še niso vedeli ničesar povedati« (str. 10).

Nenavadni naslov knjige nam postane razumljiv, če ugotovimo, da gre za prevod imen krajev, na katerih je bilo najdenih največ hetitskih napisov: Boghazkői (nekdanja hetitska prestolnica Hattušaš, 145 km vzhodno od Ankare, v Halysovem loku), namreč pomeni »sotesko«, ter Karatepe (v vilajetu Adana v južno-vzhodni Turčiji, ob reki Ceyhanu, antičnem Pyramasu), pa pomeni »Črno goro«. V razvalinah Hattušaša je nemški asiriolog Hugo Winckler l. 1906/07 izkopal okoli 10.000 glinastih plošč, iz katerih je razbral, da je bilo to mesto nekoč glavno mesto Hetitske države (1800—1200). — V Karatepe pa je profesor Helmuth Bossert odkril dolg napis v hetitskih hieroglifih in hetitskem jeziku, obenem pa tudi v feničanskem jeziku in pisavi.

Odkritje hetitske kulture in države je bilo presenetljivo zlasti zato, ker je postala naenkrat znana država, ki je noben grški pisatelj nikoli ne omenja, čeprav je obstajala in propadla skoro istočasno s Priamovo Trojo. Prav po tajinstvenosti, ki obdaja hetitski problem, je Ceram razdelil svojo knjigo na štiri poglavja, namreč: tajnost obstoja (str. 13—63), tajnost pisav (65—102), tajnost moči (103—185) in končno tajnost preživetja (187—216).

V prvem oddelku nas C. seznanja z zgodovino odkritja hetitske državne prestolnice. Francoski arheolog Ch. F.-M. Texier je l. 1834. odkril razvaline pri vasi Boghazkői. Najprej je menil, da je našel staro mesto Tavium, pozneje je mislil, da je bila to Pteria, kraj odločilne bitke med Kirom in Krezom. Sledilo mu je več raziskovalcev raznih narodov, šele izkopavanja Hugona Wincklerja so pa l. 1906/07 nedvomno odkrila, da je bilo tam nekoč glavno mesto Hattušaš. — V posebnem odstavku je C. zbral biblične navedbe o Hetitih v Palestini in Siriji ter egiptovska poročila o medsebojnih vojnah (30—47). — Nato govori C. o najdbi napisov v hetitskih hieroglifih. Takih napisov na kamnitih ploščah so našli več v Severni in Srednji Siriji, nekatere pa tudi na Taurusu in celo v bližini Smirne ob Egejskem morju. Presenetljivo je, da je A. H. Sayce (1845—1933) te napise že l. 1880. pravilno označil za hetitske.

Drugi oddelek kratko govori o začetkih indoevropeistike (W. Jones i. dr.). Nato izvemo, kako je Bedřich Hrozný (1879—1952) našel l. 1915. ključ za razumevanje hetitskega jezika; obenem je tudi dognal, da ima hetitsčina »slovniške

oblike, ki so značilne za indoevropsko jezikovno skupino« (75). Nato opisuje nadaljnji razvoj hetitologije in pri tem zastavlja vprašanje: Ali so Hetiti govorili hetitsko? Ime Hetiti bi bilo namreč bolj upravičeno za podjarmljeno, prvotno prebivalstvo, ki ga danes imenujemo (Proto)-Hatijce. Pravega imena za indoevropske Hetite pa še dandanes ne poznamo. — Težavno je tudi razvozlavanje hetitskih hieroglifov. Ceram na konkretnih primerih pokaže, kako počasno in negotovo je bilo to delo v svojih začetkih.

V tretjem oddelku obravnava Ceram zgodovino Hetitske države. Pri tem citira odlomke iz Hattušilove I. politične oporoke (ok. 1620). Mimogrede seznanja bralca s težavami v antični kronologiji (116—133). S posebnim zanimanjem se bere njegovo opisovanje bitke pri Kadešu, ki jo imenuje svetovno zgodovinsko (145). Zanimiva je njegova analiza državnega družbenega in kulturnega ustroja v Hetitski državi, ki ji pripisuje velik političen pomen, odreka ji pa, da bi bila posredovalec med Mezopotamijo in Grčijo. Pri tem lojalno pripominja, da je glede tega prof. Bossert nasprotnega mnenja (185). — Tudi strokovnjak bo pisatelju hvaležen za marsikatero podatke, ki so splošno težko dosegljivi, n. pr. o uspehih izkopavanj v Boghazköy, ki jih je v l. 1932-33 vodil Kurt Bittel (178).

V zadnjem oddelku popisuje, kako je l. 1946 H. Bossert odkril napis v Karatepe in v kako težavnih razmerah ga je naslednje leto začel izkopavati. Poučno nam prikaže, kako težko je bilo dokazati, da je najdeni napis v Karatepe zares dvojezičen; dokaz se je posrečil dr. Fr. Steinherr-ju, Bossertovemu učencu. To dognanje bo gotovo močno vplivalo na končno razvozlavanje hetitskih hieroglifskih napisov. Napeto sledi bralec pisatelju, ko popisuje svoje doživljaje ob obisku v Karatepe med izkopavanji.

V dodatku objavlja Ceram kratko tabelo o hetitski zgodovini (219—221), za njo pa precej obširen seznam hetitološke literature (221—237), osebno in stvarno kazalo (238—245), seznam slik (246—247) z navedbo, od kod so (247) kakor tudi navedbo izvora citatov (248). Uporabljanje knjige znatno olajšuje zemljevid Hetitske države obenem z njenimi domnevnimi mejami in najvažnejšimi najdišči.

Med bogato zbirko raznih življenjepisnih podatkov bi rad opozoril na male netočnosti glede pok. Bedřicha Hroznyja na strani 73. On je rojen v kraju Lissa ob Labi (ne na Poljskem). Kot privatni docent se je l. 1905 na Dunaju habilitiral, l. 1913 pa je dobil profesorski naslov.

Ceramova knjiga je pisana v prijetnem, živahnem slogu in je lahko razumljiva tudi za nestrokovnjaka. Zlasti pri zgodovini najdb in zgodovini razvozlavanja neznanih jezikov in pisav vodi pisatelj bralca od stopnje do stopnje in dramatično stopnjuje njegovo pozornost. — Številne ilustracije, ki so posrečeno izbrane, olajšujejo razumevanje knjige.

Na svoj posrečen način je Ceram široko javnost opozoril na zgodovino Hetitske države in kulture. Njegovo knjigo bo pa tudi strokovnjak, zlasti pa mlajši začetnik z velikim pridom uporabljal kot dolgo pogrešan uvod v zgodovino Hetitske države in kulture, zlasti pa tudi njenega odkritja.

Viktor Korošec

Große Kulturen der Frühzeit, herausgegeben von Prof. Dr. Helmuth Th. Bossert (2. zvezek): **Ur, Assur und Babylon**. Drei Jahrtausende im Zweistromland, von Prof. Dr. Hartmut Schmökel. — Gustav Kilmper Verlag, Stuttgart 1955, 4°, 302 str., od teh 118 strani s 169 slikami, 1 zemljevid.

Z imeni političnih središč je pisatelj naznačil, da podaja pregled sumerske, asirske in babilonske zgodovine. To opravi na 152 straneh, nato sledi na 120 straneh 169 lepih ilustracij. K ilustracijam so na 16 straneh kratka pojasnila, obenem z navedbami, od kod so vzete (str. 273—288). Nato je uvrščena na str. 289 časovna preglednica, ki navaja samo pomembnejše vladarje. Seznam najvažnejše literature po strokah (arheologija in celotne obdelave, zgodovina, gospodarsko življenje, pravo, znanost in pesništvo, umetnost, religija) obsega štiri strani. Med pravniškimi pisatelji manjkata ustanovitelja pravne orienta-

listike, Pavel Koschaker in Edvard Cuq. Poleg obdelave babilonskega prava, ki sta jo podala G. R. Driver in Sir J. Miles, bi bilo omeniti tudi njuno obdelavo asirskega prava.

Kajpak je treba priznati, da avtorjeva naloga ni bila lahka: prikazati in osvetliti razvoj skoro 2500-letne kulture, o kateri je ohranjenih okrog četrta milijona klinopisnih napisov (str. 122).

Svojo obdelavo mezopotamske zgodovine je Schmökel razdelil na dvanajst poglavij. Prvih šest obdeluje zgodovino do konca sumerske dobe; med njimi se prva tri bavijo s predzgodovinskim obdobjem.

Pisatelj nas najprej postavi (str. 7—12) v sumersko mesto Uruk, in sicer nekako v čas okoli l. 2900. Tu nas seznanja s takratnimi političnimi, gospodarskimi, socialnimi in verskimi razmerami; pojavljajo se že prvi klinopisni zapisi, pisava pa je še slikovna, s približno 2000 znaki, kar se pozneje zniža na tretjino.

V drugem poglavju (13—20) je obravnavana doba, ki jo imenujejo po najdišču Djemdet Nasr; Schmökel jo imenuje »klasično dobo« Sumercev (19).

Naslednje poglavje se imenuje po mestu Kišu in po mestih ob reki Dijali. V deželi se naseljujejo tudi Akadijci. O kralju Mesilimu iz Kiša priča votivni kij z njegovim imenom; njemu se pripisuje prva vladarjeva palača v Kišu. V Uroku gradi bajeslovni Gilgameš velikansko obzidje, dolgo 9,5 km, debelo 5 m. Pojavljajo se zikkurrati. Svojevrstno gradnjo templjev opazujemo v mestih ob reki Dijali, odstran Tigrisa (v mestu Ešnunni, v Chafadji i. dr.). Podrobneje obravnava pisatelj umetnostno-zgodovinske spomenike te dobe.

V četrtem poglavju (30—40) je pisatelj že na zgodovinskih tleh, začeni s prvo dinastijo iz Ura. V zvezi z njo nas seznanja z grobovi v Uru, v katerih je L. Woolley v letih 1926—1931 našel še človeške žrtve, to je znatno število spremstva, ki je prvaku sledilo v njegovem grobu v smrt. Obenem odkriva čitatelju razvoj političnih in družbenih razmer, v katerih podrobno poročajo napisi v malem mestu Lagašu, v katerih se omenja Urukagina kot zgodovinsko prvi zakonodajalec in socialni reformator (ok. 2360). Doba drugega vzpona sumerske moči privede do prve velike sumerske države, ki jo nasilno ustanovi Lugalzaggisi za 25 let. — V zvezi s tem obravnava sumerski panteon, končno pa še vojaško organizacijo.

V petem poglavju (41—50) pride na vrsto prva velika država, ki jo je ustanovil Sargon iz Akkada. V njej ni utonila le Lugalzaggizijeva država, v kateri so bili združeni vsi Sumerci, ampak takrat jo Sargonova oblast segala globoko v Malo Azijo. Blizu 200 let je trajala prva akadijska država, ki je na mnogih kulturnih območjih dosegla velik napredek (primerjaj le Naramsinovo stelo).

Sledi (51—68) ji za dobrih sto let zadnja sumerska politična tvorba, ki jo navadno imenujejo državo tretje dinastije iz Ura, pisatelj pa ji je dal naslov: Sumerska renesansa. S prologom Ur-Nammujevega zakonika bralca spretno uvaja v miselnost te dobe. Obenem očrta tudi zgodovino mesta Lagaša, kateremu vlada Gudea. — Za politično zgodovino obravnava v kratkih potezah posamezna področja sumerske kulture (pravno ureditev, šolstvo, pisavo; medicino, filologijo, slovstvo, mitologijo).

V sedmem poglavju (69—82), ki ima naslov: »Vzpon zapadnih Semitov«, se bore nove akadijske države za sumersko politično dediščino (1955—1700). Najbolj znani sta mestni državi Isin in Larsa, poleg njih se uveljavljajo ob mestih Mari in Ešnunna tudi Asirija in končni zmagovalec Babilon. Pisatelj začena poglavje z odlomki iz diplomatske korespondence mesta Mari. Po splošnih političnih zgodovinskih podatkih obravnava kulturno stanje te dobe.

V osmem poglavju pride na vrsto »Hammurabi in njegova doba«. Hammurabija (1728—1686) ne označuje samo po njegovem zakoniku in po njegovi korespondenci z namestnikom v Larsi, ampak tudi po mnogo manj laskavih poročilih, ki jih Zimrilimu, vladarju mesta Mari, pošiljajo njegovi diplomatski agenti iz Babilona. Političnemu pregledu sledi tudi tu kulturni pregled, kar velja prav tako za naslednja poglavja.

»Kasiti« je naslov devetega poglavja (94—107). Sijajno dobo Hammurabijeve dinastije je končal vdor Hetitov okoli l. 1531. Oni so oplenili Babilon, ki je tako oslabil, da se ni mogel več upirati bojevitim Kasitom, ki so za skoro štiri stoletja (1530—1160) zagospodovali nad Babilonijo. Vendar so polagoma tudi oni podlegli višji kulturi podjarmljenega naroda. Kudurru, podelitvena listina, vklesana na kamen, je važna priča razmer te dobe. V zunanji politiki nam o odnošajih nekaterih kasitskih vladarjev z Egiptom priča njihova korespondenca, ohranjena v El-Amarni.

V desetem poglavju (108—121) se avtor zopet vrača k Asiriji in obravnava najprej srednjeasirsko dobo (1380—1078), v naslednjem, enajstem poglavju (122—141) pa novoasirsko dobo (909—612) do konca asirske samostojnosti.

Dvanajsto poglavje (142—152) se bavi zopet z Babilonijo, in sicer s kaldejsko dinastijo do Nabonida. Kratko nato še omenja perzijsko gospodstvo, žal pa ne pove ničesar o babilonski usodi pod Selevkidi in Arsakidi vsaj do rimske dobe.

Schmökkel v svoji zgodovini Mezopotamije spretno obravnava v posameznih poglavjih najprej politični, nato pa splošni kulturni razvoj določene dobe. Pohvalno je treba priznati, da upošteva vse najnovejše najdbe. Tako omenja, da so v Kalahu Angleži (Mallowan) l. 1954 izkopali tudi lesene ploščice z napisi. Prav tako so med ilustracijami dobro zastopane najdbe iz mesta Mari. — Še bolje bi bilo marsikaj pojasnjeno, zlasti tudi pravno gradivo, če bi bil pisatelj bolj analiziral gospodarske in družbene razmere. Zelo pogoreshamo poglavja, ki bi bralca seznanilo vsaj na kratko z zgodovino odkritij in izkopavanj ter z najvažnejšimi skupinami virov in njihovih objav.

Če pretehtamo vse momente, sodimo, da navzoča, široki publiki namenjena obdelava mezopotamske zgodovine, zlasti še zaradi tesne povezanosti z viri in zaradi bogate zbirke ilustracij izkopanin, bralca lepo uvaja v kulturno in politično zgodovino Mezopotamije.

Viktor Korošec

The Babylonian Laws. Edited with translation and commentary by **G. R. Driver and John C. Miles.** Volume II, Transliterated Text, Translation, Philological Notes, Glossary, Oxford, Clarendon Press, 1955. 8°, 426 str., 63 angl. šil.

O prvem zvezku tega dela smo kratko poročali v ZČ VIII, str. 237 s. Drugi zvezek skupnega dela, ki sta ga opravila filolog G. R. Driver in najvidnejši pravni orientalist v Angliji Sir John Miles, obsega najprej transkripcijo in prevod besedila Hammurabijevega zakonika (str. 6—107), bibliografijo, seznam variant (108—114), obširen filološki komentar k besedilu (str. 115—304).

Nato podajata avtorja obenem s kratkim uvodom druge drobce babilonskega prava, kolikor so ohranjeni na glinastih ploščah (305—347).

Na prvem mestu je odlomek domnevnega Lipit-Ištarjevega zakona, ki se skoro popolnoma ujema s § 7 Hammurabijevega zakonika (306 s.). — Slede (308—313) zakonske določbe, ki so v zbirki pravnih obrazcev ana ittišu ohranjene v sumerskem in akadijskem jeziku. Med njimi je šest rodbinsko-pravnih določb; ena določa mezdo za najetega sužnja; pet določb pa ureja plačilo dolga v srebru ali v žitu. — Zaradi poškodb je slabo razumljiv odlomek zemljiškega prava iz Suz v Elamu (314—317). — Na četrtem mestu je babilonska seizahteja, verjetno najstarejši moratorij plačil, ki ga je dovolil najbrž eden izmed Hammurabijevih naslednikov (319—323). — Končno avtorja precej obširno obravnavata hudo poškodovane odlomke novobabilonskega prava (324—347).

Sledi odstavek o nekaterih problemih, ki nastajajo v zvezi s transkripcijo in prevodom (348—361). Za njim pride izčrpen glosar besed, ki so v babilonskih pravnih zbirkah (362—409). Ob koncu objavljata pisca dodatke in popravke k prvemu in že k drugemu delu ter h knjigi o asirskem pravu (411—426).

S tem v vsakem pogledu vzornim in, kolikor je to sploh mogoče, izčrpnim delom sta avtorja dovršila delo, ki bo ostalo soliden temelj za vsako podrobno

proučevanje babilonskega prava. Jurist in filolog jima dolgujeta veliko hvaležnost. Iskreno je z njima vred — kakor to omenjata v predgovoru (str. V) — obžalovati, da je druga svetovna vojna tako ovirala njuno delo, da nista mogla izpolniti prvotnega svojega načrta: da bi bila zbrala corpus vsega mezopotamskega prava vštevši tudi sumerske zakonike in ešnunnske zakone.

Viktor Korošec

Goetze, Albrecht, The Laws of Eshnunna (v *The Annual of the American Schools of Oriental Research*, vol. XXXI, for 1951—1952). Published by the Department of Antiquities of the Government of Iraq and the American Schools of Oriental Research. New Haven 1956. 4°, X + 197 str., 4 pl.

Najdba Hammurabijevega zakonika l. 1902 je vzbudila v svetu velikansko pozornost. Pravni zgodovinarji (zlasti pok. Pavel Koschaker) so že zgodaj ovrgli mnenje, da bi bil to najstarejši zakonik v zgodovini človeštva. Popolnoma jasno pa so to dokazale najdbe novih zakonikov, ki so za več stoletij starejši od Hammurabijevega.

Tako sta bila leta 1948 objavljena kar dve zakonski zbirki. V reviji *American Journal of Archaeology* je Francis Rue Steele objavil dobršen del sumerskega zakonika, ki ga je s prologom in epilogom vred proglasil Lipit-Ištar, vladar mesta Isina (1850—1840).¹ Čeprav je bil sam Akadijec, je vendar dal sestaviti svoj zakonik še v sumerskem jeziku, kar dokazuje, kako močan je bil še sumerski življenj v njegovi državi. — Še starejši je l. 1953 objavljeni sumerski zakonik, ki ga je proglasil Ur-Nammu, ustanovitelj tretje dinastije v Uru (2028—2011).

Posebno veliko presenečenje je l. 1948 vzbudil A. Goetze, dotlej znan zlasti kot eden izmed najbolj zaslužnih hetitologov, ko je v reviji *Sumer* v Bagdadu objavil zbirko zakonov, ki vsebujejo pravne določbe iz mesta Ešnunna (sedaj Tell Asmar, vzhodno od Tigrisa ob reki Dijala). Besedilo, ki obsega 61 določb v akadijskem jeziku, je bilo najdeno v dveh prepisih na dveh glinastih ploščah (A in B), ki sta bili izkopani v letih 1945—1947 v predmestju Bagdada. Tam je bilo nekoč mesto, ki se je najbrž imenovalo Šaduppum in je bilo del Ešnunnske države. Najbolj presenetljivo je bilo to, da je bilo s tem dokazano, da je že pred Hammurabijem bila vsaj ena zakonska zbirka v akadijskem jeziku. Podrobnejša primerjava pokaže, da je pozneje Hammurabi uporabljal nekatere ešnunnske določbe ter je nekatere bodisi vsebinsko bodisi s sankcijami izpopolnjeval, čeprav dobesedno ni v celoti nobene prevzel v svoj zakonik.² Nova zakonska zbirka je vzbudila med orientalisti mnogo zanimanja, o čemer priča obilna literatura.³ V zbirki James B. Pritchard, *Ancient Near Eastern Texts* (Princeton 1950, str. 161—163) je A. Goetze objavil že l. 1950 svoj drugi, deloma izpopolnjeni prevod.

V publikaciji, o kateri poročam, je Goetze sedaj objavil svoj dokončni prevod obenem z obširnimi filološkimi pripombami in krajšim komentarjem.

Iz predgovora izvemo, da bi bil po prvotnem načrtu moral pri delu sodelovati pravni zgodovinar. Dejansko je nestor orientalskih pravnih zgodovinarjev Sir John Miles (Oxford) prečital rokopis in o njem izrekel svoje pripombe.

Uvod (str. 1—16) vsebuje splošne podatke o najdbi obeh plošč in o razlikah med njima: plošča A je starejša kakor B, obe pa potekata iz skupnega starejšega teksta (16). Po Goetzejevem mnenju sta obe plošči zasebna prepisa (14). Glede starosti sodi G., da so ešnunnski zakoni znatno starejši od Hammurabijevega zakonika, ni pa mogoče zanesljivo trditi, da bi bili starejši od Lipit-Ištarjevega zakonika (16). To pomeni, da avtor opušča doslejšnje datiranje,

¹ Glede kronologije sledim E. F. Weidner-ju v *Archiv für Orientforschung*, XV, 1945—1951, str. 98 sl.

² Prim. V. Korošec, *Zakonik mesta Ešnunne in Lipit-Ištarjev zakonik* (Razprave II, SAZU, razr. za zgod. in družb. vede, str. 5—102, Ljubljana 1953), str. 88.

³ Prim. o. c., str. 16 s., op. 9—17.

po katerem bi bila ešnunška zakonska zbirka nastala najpozneje za časa kralja Bilalame, ki je vladal v Ešnunki kmalu po koncu zadnje sumerske države iz Ura (Ur III), torej nekako pol stoletja pred Lipit-Ištarjem, in več kakor dve stoletji pred Hammurabijevim zakonikom.

Do te izpremembe v datiranju je prišlo, ker se je pisatelju posrečilo, da je bolje rekonstruiral drugo vrstico v hudo poškodovanem sumerskem uvodu. Tedaj se je pokazalo (17—23), da tam ni bil omenjen kralj Bilalama in da se zato pri datiranju zbirke ni mogoče nanj opirati.

Jedro razprave je v poglavju (24—148), v katerem obravnava G. vsebino zakonske zbirke. Zaporedoma podaja najprej transkripcijo in prevod (obenem z njihovimi variantami na obeh ploščah) posameznih določb ali pa celih skupin sorodnih določb. Nato dodaja sproti bogato jezikovno analizo težjih izrazov iz besedila in končno kratek stvarni komentar. Ker izvirnik sam ne uporablja nobenih ločil med določbami, je tako delitev uvedel G. že l. 1948. Da je bila splošno posrečena, se vidi, da je skoro v celoti ostala; le določbo o obrestni meri šteje G. sedaj kot § 18 A. Največje težave je G. že v svoji prvi izdaji dobro rešil. Zato se sicer številna izboljšanja, zlasti v prevodu, nanašajo pretežno na nebitvena vprašanja; v podrobnosti se tu ne bomo spuščali. — Zelo uspešno je primerjanje posameznih določb z drugimi orientalskimi pravnimi viri (Hammurabijevim zakonikom, hetitskim in bibličnim pravom), ki ga pisec v zvezi z nekaterimi določbami rad uporablja. Goetze je tudi dodal napise za posamezne oddelke, tako da postane vsebina ešnunških zakonov laže pregledna.

Glosar (149—185) vsebuje vse izraze, ki jih zakonodajalec v tej zbirki uporablja. Pri vsaki besedi so našteje tudi vse oblike, v katerih naletimo nanjo.

Pregled mer in uteži (186), ki jih uporablja zakonik, bo nedvomno zelo koristen. Žal ni posebnega besednega kazala, pregleda virov in doslejšnje literature, ki jo je avtor navajal celo v — prostorno nedvomno bolj strnjemem — prevodu v Pritchardovi zbirki (str. 161).

Končno navaja avtor klinopisni tekst besedila (187—197) in šest fotografskih posnetkov plošč.

Goetzejeva zasluga je bila, da so bile te plošče odkrite — na njihovo pravno vsebino je najprej postal pozoren bagdadski konservator Sayid Taha Baqir. Njegova druga, nič manjša, zasluga je v tem, da je v najkrajšem času že l. 1948 oskrbel prvi prevod. S sedanjo dokončno edicijo besedila in s podrobno jezikovno analizo je podal temeljito jezikovno obdelavo gradiva, ki ga bo poslej zlasti pravni zgodovinar lahko uspešno uporabljal. Vsebinsko in tehnično je sedanja izdaja ešnunških zakonov v fiološkem pogledu vzorna. Želimo, da bi doživela kmalu še enakovredno pravniško obdelavo!

Viktor Korošec

Friedrich, Johannes, Entzifferung verschollener Schriften und Sprachen (Verständliche Wissenschaft, 51. Band, Springer-Verlag) Berlin-Göttingen-Heidelberg, mali 8°, 146 str., 73 slik, 1 zemlj. skica.

J. Friedrich, eden izmed vodilnih hetitologov (prim. njegov Hethitisches Wörterbuch, ki je v letih 1952—1954 izšel v Indogermanische Bibliothek v Heidelbergu) je tudi izvrsten poznavalec drugih prednjeazijskih jezikov (l. 1951 je objavil svojo Phönizisch-Punische Grammatik, v zbirki Analecta Orientalia v Rimu) in kultur. Zelo srečna je bila misel, da je prav on v tej knjigi podal pregled doslejšnjih prizadevanj, uspehov, pa tudi neuspehov pri razvozlavanju starih pisav in pri iskanju ključa za razumevanje starih, nerazumljivih jezikov. Kakor pisatelj omenja pri svojih metodoloških mislih (str. 124), je treba razlikovati troje primerov: včasih je ohranjen napis v znani pisavi, toda v neznanem jeziku (značilna primera za to: etruščanski napisi in [do l. 1915] hetitski klinopisni napisi); drugikrat je jezik znan, ni pa čitljiva pisava (kot primer navaja ciprsko-grško zlogovno pisavo); najtežje pa je, kadar nista znana ne jezik ne pisava.

Obravnavano snov je avtor razdelil na štiri poglavja.

V prvem poglavju obravnava »vélika razvozljanja na področju Starega Vzhoda«, kamor prišteva egiptovske pisave (4—27), klinopis (27—72) in hetitsko hieroglifsko pisavo (72—84). Svoja izvajanja pregledno razčlenjuje.

Pri Egiptu (4—7) in Mezopotamiji (27—31) spregovori najprej o »deželi in ljudeh, zgodovini in kulturi«. Nato razlaga, v čem je bistvo egiptovske (17—25) in klinopisne (31—39) pisave; svoje trditve pojasnjuje s konkretnimi primeri, z značilnimi odlomki v izvirni pisavi. — Pri egiptovskih pisavah (17—25) nato popisuje, kako in kdaj so bile razvozlane. Za zaključek seznanja bralca še z meroitško pisavo v južnem Sudanu, ki je že črkovna pisava, toda prikrojena po hieroglifski in demotski pisavi (25). — Glede klinopisa pokaže, da se je proti vzhodu (Elamci, Peržani v Darijevem času) znatno manj razširil kakor na zapad (Hurriti, Hetiti, Urartu in Ugarit) (39 s.). Posebej obravnava zgodovino in kulturo Herritov in Hetitov (40—42) in ugotavlja, da so v Ugaritu (v Severni Siriji, sedaj Raš Šamra, blizu пристanišča Latikije) in v Darijevi Perziji prikrojili klinopis za črkovno pisavo (41—49). — Ko govori nato o razvozlaniu klinopisnih pisav, pričinja z najmlajšim, t. j. staroperzijskim klinopisom (44—50), ki je bil najprej razvozlan. Nato obravnava novoelamski (50—1) in babilonski (51—57) klinopis, čigar razvozlanje je bilo najbolj važno, kajti šele tedaj je bilo mogoče najti ključ za razumevanje sumerskega jezika, in sicer po akadijsko-sumerskih dvojezičnih napisih. Ker so bili klinopisni napisi že dobro čitljivi, je bil mogoč genialni uspeh pokojnega češkega orientalista Bedřicha Hrozný-ja, da je l. 1915 našel ključ za razumevanje hetitskih tekstov (v isti pisavi so tudi luvijski, palajski in protohatijski) (59—66). Nato očrta sedanje stanje glede poznanja hurritskega (66—68), urartejskega (68) in staroelamskega (69) jezika; končno obravnava razvozlanje ugaritščine (69—72).

V drugem poglavju (84—123) pregledno pokaže stanje pri manj pomembnih jezikih kakor pri likijskem, lidijskem, jeziku iz pamfilijskega mesta Side, numidijskem jeziku, cipriškem, protobibliškem (Byblos v Feniciji). Zelo zanimiva so njegova kratka poročila, kakšno je stanje glede razumevanja etruščine in drugih starih italjskih jezikov (oskiško-umbrijski, venetski i. dr.).

V tretjem poglavju (123—128) daje nekaj metodoloških načel za razumevanje neznanih pisav in jezikov (123—128).

V zadnjem poglavju (128—140) našteva pregledno najbolj znane pisave, ki še niso razvozlane. V drugi izdaji, ki jo bo tako posrečena knjiga nedvomno kmalu doživela, bo iz te skupine vsaj delno lahko izvzel eno (linearno B) izmed krečansko-minojskih pisav, ki jo v zadnjih letih razvozla angleški arhitekt Mihael Ventris.

Sledi na eni strani kratka navedba najvažnejše literature v razvozlavanju pisav (141) in razmeroma kratko besedno kazalo (142—146).

Pisec obdeluje to, navidezno suhoparno snov, v lahkem, preprostem jeziku. Svoja izvajanja pojasnjuje s konkretnimi primeri tako jasno, da mu lahko sledi vsakdo, brez specialnega strokovnega znanja. Mislim, da bi ta knjiga ne smela manjkati v nobeni večji knjižnici.

Viktor Korošec

Größe Kulturen der Frühzeit, herausgegeben von Prof. Dr. Helmuth Bossert: (1. zvezek:) **Die Welt der Hethiter** von Dr. Margarete Riemschneider. Gustav Kilper-Verlag. Stuttgart 1954. 4°, 260 strani s 155 slikami na 110 straneh, 1 zemljevid.

Kako splošno narašča zanimanje za stare vzhodne kulture, prepričevalno dokazujejo številne nove obdelave zgodovine vzhodnih narodov. V naslovu omenjena zbirka ima v načrtu, da v zaporednih zvezkih obravnava: Hetite; Mezopotamijo (Ur, Assur, Babilon); Egipt (Walther Wolf), Kreto in Mikene (Friedrich Matz) in Perzijo (H. H. V. d. Osten). Poročal bom o prvih dveh zvezkih, med tem časom pa je izšel že tretji zvezek o Egiptu.

Posebnost te širšemu občinstvu namenjene zbirke je v tem, da v (približno prvi polovici) avtor obravnava ustrezno snov, drugo polovico pa sestavljajo bogate ilustracije. Na robu teksta v prvi polovici so navedene številke ustreznih ilustracij.

Za prvi zvezek je ilustracije zbral in uredil prof. Bossert, ki je napisal tudi predgovor. Na neprijetno pomoto, da je pri številki 62 nagrobni etruščanski

lev iz Vulcijev označen za »leva iz Severne Sirije«, je opozoril že Rudolf Werner v *Bibliotheca Orientalis* (1955, str. 83).

Dr. Margareta Riemschneider je umetnostna zgodovinarica, ki se je pozneje kot učenka prof. H. Bosserta uvedla tudi v klinopisno in hieroglifsko hetitsščino. Zares je umetnostno-zgodovinska obdelava hetitske kulture kar posrečena in presega vse, kar je bilo dotlej o tem napisanega. Takoj uvodoma zelo dobro analizira značilnosti hetitskih likov v njihovih lastnih ter v egipčanskih upodobitvah (str. 9 ss.). Žal ne velja isto v vseh drugih področjih.

Obravnavano snov je pisateljica razdelila na pet oddelkov. Prvi ima naslov: »Najstarejši indogermanski kulturni narod« (str. 9—17), v drugem (z naslovom »Hetiti v zgodovini« (str. 18—46) podaja zgodovino Hetitske države. »Socialna struktura, pravosodstvo in vsakdanje življenje« je naslovljen tretji oddelek (47—67); četrti je namenjen religiji (68—92), zadnji pa »upodablajoči umetnosti, arhitekturi in literaturi« (93—121). V »sklepni besedi« (122—124) povzema R. nekaj značilnosti starih Hetitov, zlasti njihovo veselost, nestanovitnost, odkritost in veselje do živali; pripoznava jim smisel za gigantsko, odreka jim ga pa za monumentalnost. Niso kruti, kakor so Asirci, pač se odlikujejo po poštenosti (124).

Med svoja izvajanja vpleta R. pogosto odlomke prevodov izvirnih hetitskih tekstov. Škoda le, da nikjer ne navaja, od kod so posamezna mesta; ob prevodu iz hieroglifskega napisa (str. 102) bi bilo treba opozoriti na njegov za sedaj še nedognani značaj.

Pogrešamo časovne razporednice, ki bi bralcu pregledno pokazala, kako je potekala hetitska zgodovina. Zelo zaželen bi bil vsaj odstavek, ki bi govoril o odkritju hetitske kulture in omenjal izdaje tekstov. Samo navedba literature (251—254) in skope pripombe k ilustracijam (237—250) tega ne nadomestijo.

Pisateljica podaja marsikatero novo sodbo o posameznih vprašanjih. Pri tem zaide včasih do precej tveganih trditev. Ko govori uvodoma o obeh jezikih: o neidoevropskem hatijskem ali protohatijskem jeziku prejšnjih prebivalcev, in o indoevropskem »hetitskem« jeziku, prihaja do pravilnega zaključka, da je bil takrat, ko so bili napisani ohranjeni klinopisni teksti, hatijski jezik že mrtev; redkim starim tekstom v hatijskem jeziku so Hetiti dodali prevode v hetitsščino (str. 12). Težko pa ji je pritrčiti, ko pravi, da tudi hetitsščine, ki so v njej napisani klinopisni napisi, »v drugem tisočletju niso več govorili,« ampak je bila le še »pisarniški in literarni jezik«. Po njeni sodbi so govorili: v severnovzhodnem delu Hetitske države palajski jezik, na jugozahodu luvijski jezik, v središču in v vzhodnem delu pa tisti hetitski jezik, v katerem so napisi v hetitskih hieroglifih (str. 12). Hetiti so pisali s klinopisno pisavo in s »hetitskimi« hieroglifi. R. meni, da je hieroglifska pisava starejša. Nedvomno kaže, da s končno sodbo o teh vprašanjih počakamo, dokler ne bodo prečitani veliki napisi v hetitskih hieroglifih!

Zanimiva je tudi njena trditev, da so Hetiti, preden so se naselili v Mali Aziji, bivali na ozemlju med Sirijo in Gornjo Mezopotamijo (str. 16). Če se izkaže, da je ta trditev utemeljena, postane laže razumljivo marsikaj (zakaj se pojavijo male hetitske države po razpadu maloazijske hetitske velesile prav v Severni Siriji; zakaj Hetiti tako želijo gospodovati v Aleppu in v Karkemišu; zakaj Grki Hetitov ne omenjajo idr.).

V zgodovinskem delu začenja s pohodom akadijskega kralja Sargona I. v Malo Azijo, razpravlja o stikih s Sumerci v času III. dinastije (prevzem klinopisa idr.). Nato govori o državi, ki jo je ustanovil Anittaš, vladar mesta Kuššarja (str. 23). Sledi politična oporoka Hattušiliša I. (str. 22—26), Muršiliš I. opleni Babilon (str. 27), Telipinuš uredi prestolonasledstvo z zakonom (28). Med vladarji Nove države govori obširno o štirih (Šuppiluliumaš, Muršiliš II., Muvatalliš in Hattušiliš) (30—45), le kratko se pomudi pri poznejših malih hetitskih državah v Severni Siriji, od katerih so Asirci nekatere (Karkremiš, Malatija) še imenovali »Veliki Hatti« (45 s.). Glede Ahhij(ave) trdi R., da je bila to država Grkov-Ahajcev (39 s.).

Ko razpravlja v tretjem oddelku o socialni strukturi prebivalstva, ugotavlja, da v virih ni več opaziti razlikovanja med Hetiti in Hatijci; obojni so

se že popolnoma spojili v isto ljudstvo (47). Ko govori o delitvi na proste in neproste, govori o neprostitih kot o nevoljnikih, medtem ko ni pametnega razloga, da jih ne bi imenovali »sužnje« (str. 47 s.).

Malo srečna je obdelava pravnih virov. R. sodi o zakonikih tako-le: »Zakoniki so za laika nekaj strašno enoličnega. Uporabni so le kakor morda vozni redi, to se pravi, kadar je potrebno, in takrat po odstavkih.« Hetitska zakonska zbirka »pa da niti voznemu redu ni podobna«. »Tega zakonika ni napisal noben pravnik. Da, to sploh ni noben zakonik, ampak osnutek revizije zakona« (53). Spričo tako pogrešnega stališča R. ne more nuditi o hetitskem zakoniku nobene pravilne slike. Očita mu pomanjkanje sistematike in prezre, da je vsaj njegov prvi del sistematično zelo pregledno urejen. Očitek, da so v hetitskem zakoniku vrzeli, velja glede vseh antičnih zakonikov, tudi glede Hammurabijevega zakonika in glede rimskega zakonika XII plošč. Stari zakonodajalci so pač urejali zadeve, ki so se jim zdele pereče in sporne, glede drugih vprašanj je veljalo kar molče, da naj ostane vse pri starem. Zanimivo načenja R. vprašanje, zakaj ne uporabljajo Hetiti talionske načela (58), dvomim pa, da bi imela prav s svojim izvajanjem glede levirata (57).

Marsikatero zanimivo sodbo izreka pisateljica v odstavku, ki obravnava gospodarske razmere (»Hiša, dvorec in vrt — obrt in trgovina — igra in šport«, str. 66 ss.). Vendar ji po mojem mnenju tudi tu ne bomo mogli pritrditi, ko oporeka, da bi bili Hetiti pretežno kmetje (63) — in živinorejci ter pastirji, bi bilo še dostaviti.

Mnogo tveganih sodb je zlasti v obeh zadnjih oddelkih. Ker trdi, da je »domnevno daleko večji del hetitskega državnega arhiva« obstajal iz napisov na lesenih ploščicah, ki so ob uničenju mesta zgorele (109), je od hetitske literature ohranjen le tisti del, ki obsega burke »ali ima vsaj vesel značaj«. Tako računanje s tem, kar je bilo baje uničeno, je zelo nevarna zadeva, če prej ne izčrpamo vsega ohranjenega gradiva.

Vkljub močno subjektivno enostranski presoji glede mnogih vprašanj je obdelava hetitske kulture, kakor jo podaja dr. R., zanimiva in bo nedvomno pri marsikom vzbudila novo zanimanje za Hetite in njihovo kulturo. Pri tem mu bo bogata zbirka ilustracij približevala največja monumentalna dela Hetitov. Vkljub ugovorom, ki jih bo pisateljica glede različnih problemov vzbudila, bo njena knjiga svoj namen dosegla.

Viktor Korošec

Draga Arandelovič-Garašanin: Starčevačka kultura, Univerza v Ljubljani, Arheološki seminar, Ljubljana 1954, 167 strani, 17 tabel med njimi 6 barvnih, 11 slik v tekstu, 1 karta najdišč in francoski povzetek.

Arheološki seminar Univerze v Ljubljani je izdal 1954. leta četrto disertacijo: Drage Arandelovič-Garašanin »Starčevačka kultura«. Ta razprava je izredno zanimiva, ker avtorica v njej obravnava do sedaj enega najbolj temnih momentov naše predzgodovine, to je zgodnji neolitik na področju Jugoslavije. Poleg tega, da je v tej razpravi Draga Garašanin obdelala celotno gradivo in probleme najdišča Starčeva, po katerem nosi ime vsa kulturna skupina, je to dopolnila z vsemi do takrat odkritimi najdišči tega kulturnega kroga. Kot temelj svoji razpravi je avtorica vzela že 1932. leta izkopano gradivo v Starčevu, ki doslej ni bilo ne raziskano, ne objavljeno.

Svoje delo deli na več poglavij. Prvo govori o naselbini in grobovih. Lega naselij se po značaju ne razlikuje od drugih neolitičnih naselbin; vsa so ob rekah na neutrenjenih mestih, bodisi prirodno ali umetno. Izjemo tvori le nekaj naselbin, ki so postavljena na nekoliko vzvišenih mestih, ki so pa uredila le zaščito pred poplavami ali slično. V zvezi z naselbinami obravnava tudi stanovanja, ki so zastopana z v zemljo vkopanimi jamami ali zemunicami. Revni so v tej periodi podatki o grobovih in pokopavanju. V naselju v Starčevu je najdenih samo nekaj otroških skeletov skrčencev, pokopanih v jamah. Temu odstavku dodaja tudi seznam nazdišč te kulturne skupine z geografsko karto razprostranjenosti. Drugi problem so razni izdelki. Tudi tukaj obravnava posamezne skupine posamično, tako orodje, plastiko, keramiko, ki jo deli na

grobo, fino in slikano. Orodje je izdelano iz kamna in kosti, zastopano pa je v Starčevu relativno zelo malo; kronološko je zaradi atipičnosti neopredelljivo. Zato ga je avtorica obdelala le tipološko. Plastika je sorazmerno slabo zastopana. A vendar so na najdišču v Starčevu zastopani vsi tipi, kakršni so na istočasnih najdiščih sosednjih pokrajin. Keramiko je avtorica razdelila v prej omenjene tri skupine. V samem Starčevu je številno zastopana in proži široko polje obdelave, tako glede na tehniko izdelave in ornamentiko, kakor po številu zastopanih oblik. Na izredno visoki tehnični stopnji je slikana keramika. Ornamenti so izdelani v bi- in pa polihromiji, uporabljali pa so belo in črno barvo; osnovna pa je bila po navadi rdeča. Za neslikano keramiko te periode je značilna posebna vrsta tehnike v izdelovanju ornamentov, tako imenovani barbotin. Dalje je zastopana ornamentalna tehnika vrezov v obliki pravočrtnih in pa krivočrtnih ornamentov. Z obširno analizo slikane keramike in sploh keramike smo dobili dokaj jasno sliko o najstarejši neolitični keramiki v Jugoslaviji in v sosednjih pokrajinah. Tretji problem, katerega avtorica obširno obravnava, je kronologija. Posebej obravnava vprašanje absolutne kronologije, posebej pa vprašanje relativne. Pomemben je ta odstavek zato, ker v njem avtorica obširno obravnava razmerje starčevačke kulture z ostalimi neolitičnimi kulturami Jugovzhodne Evrope. Četrty problem, ki ga avtorica obravnava, je, s čim se je bavilo prebivalstvo te kulturne skupine. Iz razprave je razvidno po podanem gradivu, da so se prebivalci bavili predvsem z lovom in ribolovom, precejšnjo vlogo pa sta igrala tudi primitivno poljedelstvo in živinoreja. Obilje najdene keramike na lokaliteti sami pa priča o razvitem lončarstvu.

Poleg vseh navedenih problemov, ki jih avtorica obravnava, je pomembno to, da je avtorica tu podala celotno gradivo razdeljeno po posameznih jamah. Tako razdeljeno gradivo bo v marsičem pripomoglo k dokončni sliki nastajanja posameznih takšnih objektov.

Tatjana Bregant

Francè Starè, Vače (Arheološki katalogi Slovenije, Izdaja Narodni muzej v Ljubljani. Zvezek 1, Ljubljana 1955), 137 strani, 107 tabel, 3 plani, 1 priloga, angleški prevod.

Med katalogi arheološkega gradiva, ki so se v zadnjem času začeli pojavljati v naši literaturi in ki so jih začele izdajati razne arheološke ustanove, smo v preteklem letu dobili tudi prvi arheološki katalog v Sloveniji, ki ga je izdal Narodni muzej v Ljubljani. Ta katalog obsega kulturno gradivo, odkrito na enem naših najbolj znanih prazgodovinskih, železnodobnih najdišč, na Vačah. Katalog je napravil Francè Starè, ki je oskrbel tudi celotno slikovno gradivo.

Na drugem mestu sem že omenil (Arheološki vestnik 1956), da je kak katalog lažje kritizirati, kakor ga pa napraviti. Vendar pa ako vzamemo vpoštev namen kataloga in zahteve, ki se z izdelavo postavljajo, imamo jasen kriterij, kakšen naj katalog bo. Predvsem moramo imeti na umu, da mora katalog nadomestovati arheološko gradivo. Zato se mora v katalogu gradivo podajati na tak način, da je v resnici nadomestilo originalov. V ta namen se poslužujemo dveh načinov: opisa in slikovnega gradiva. Vendar se veliko večja pazljivost posveča slikovnemu gradivu kakor pa opisom, z drugimi besedami — poudarek je bolj na vizuelni strani. Opis pa služi le kot dopolnilo.

Že takoj na začetku moramo priznati, da je katalog »Vače« tako s tehnične, kakor tudi z znanstvene strani doslej najboljši katalog, ki je izšel v Jugoslaviji. Redakciji se je treba zahvaliti, da je katalog uredila s tehnične strani res zadovoljivo. Tako papir kakor tisk in klišeji so na zadovoljivi višini. Tudi glede na znanstveno stran kataloga niso možni nikakršni ugovori. Pač pa je mogoče o posameznih momentih še razpravljati, nekatere bo pa mogoče tudi še popraviti v nadaljnjih izdajah drugih katalogov. Vendar so pa ti momenti drugorazrednega pomena. V splošnem pa moramo biti zadovoljni z izdajo tega kataloga, z njegovo opremo in tudi z njegovo vsebino.

Delitev kataloga je enostavna. Po splošnem uvodu sledi opis, katalog gradiva na slovenskem in angleškem jeziku. Gradivo je razdeljeno na dva oddelka: na material, ki so ga odkrili starejši raziskovalci ter na gradivo ki ga

je odkril W. Schmid. Avtor upošteva pri tem grobne celote, v kolikor jih je mogel ugotoviti. Ostale predmete pa obravnava s čisto tipološkega gledišča. Za katalogom sledi slikovno gradivo.

Glede na velikost kataloga in tehnično delitev v stolpce bi bilo mogoče rešiti podajanje dvojezičnega kataloga tudi tako, da bi bil en stolpec v domačem, drugi pa v tujem jeziku. Nekateri drugi jugoslovanski arheološki katalogi se drže tega principa. Vendar pa sodim, da je pravilnejši način podajanja tako, kakor je v katalogu Vače in sicer, da tekst kataloga v enem jeziku sledi drugemu, že glede na različno podajanje v raznih jezikih, kar predstavlja tudi razliko v velikosti teksta in kar je, čeprav ne nemogoče, vendar pa tehnično težje vskladiti pri paralelno tiskanih besedilih.

Pri besedilu — tako slovenskem kakor tudi angleškem — je pa opaziti, da je tekst opisa objektov veliko preobširen. V bodočih katalogih bo opis zato potrebno v veliki meri skrajšati, saj je za to slikovno gradivo, ki daje in mora dati vse potrebne detajle. Ravno tako bi se morali krajšati razni termini. Čemu vedno izpisovati besede: višina, širina, obseg itd., ki se vedno morejo nadomestiti z enim ustaljenim znakom, podobno kakor je to tudi v drugih inozemskih katalogih. S krčenjem opisa in z uporabo posameznih znakov oziroma črk za posamezne termine bi se obseg teksta kataloga lahko skrajšal najmanj za $\frac{1}{3}$, kar bi predstavljalo na vsak način tudi velik finančni prihranek, ne da bi pri tem trpela znanstvena raven kataloga.

V slikovnem delu kataloga »Vače« je pravilno podano celotno gradivo v risbah, medtem ko nekaj monotipij služi le za splošno ilustracijo. Risbe so dobre in dajejo vse detajle, ki so potrebni, poleg raznih profilov, prereзов in detajlov posameznosti. Vendar bo pa v bodočnosti potrebno paziti na nekaj momentov, ki se sedaj niso upoštevali v zadostni meri. Tako bo nujno, da se pod tablami nahaja označeno merilo, v katerem so risbe oziroma predmeti predstavljeni. Merilo je sicer vedno označeno pri opisu vsakega predmeta, vendar bi tu mirno odpadlo, medtem ko bi bil katalog veliko bolj uporaben. Bolj estetska pomanjkljivost, ki pa ima odmev tudi v finančni strani, je neenakost v velikosti tabel. Res so objekti včasih takšne narave, da je dokaj težka kombinacija, ker jih ni vedno mogoče povezati s popolnoma identičnimi predmeti. Kljub temu bi se pa tudi tu našla zadovoljiva rešitev. Tam namreč, kjer nimamo grobnih celot, ni nujno prostor izpolnjevati s tipološko istimi predmeti. Res je sicer, da mora vedno obstajati tozadevna tendenca, toda v nujnih primerih se že iz čisto finančnih vzrokov more odstopiti od takšnega pravila. Ravno v katalogu »Vače« bi se to mnogokrat lahko storilo. Dalje so v našem katalogu razen keramičnih predmetov vsi ostali vedno risani in tudi kliširani v razmerju 1:1. Večina bi se pa mogla pomanjšati vsaj za $\frac{1}{3}$, pri čemur ne bi izgubili nobenega bistvenega elementa. Posebno velja to za večje in masivnejše predmete, ravno tako pa tudi za razne zápeštnice, fibule itd. Čeprav je katalog pri sedanjem načinu ilustracije mogoče impozantnejši, bi tudi po velikosti skromnejše ilustracije popolnoma zadostovale v znanstvene namene. Tudi na ta način bi bil prihranek precejšen, saj bi se tudi število tabel zmanjšalo nekako za $\frac{1}{3}$ dosedanjega obsega.

Josip Korošec

Borka Josifovska: Vodič niz Stobi. Skopje 1953. 50 str., 12 tab., 1 situacijski načrt v prilogi ter 32 sl. Izdal: Centralni zavod za zaščita na kulturno-istoriski sponenici na narodna republika Makedonija.

Makedonija je vmesni člen med severnimi balkanskimi pokrajinami in Grško. Skoznjo vodijo tri najpomembnejša pota v tem delu sveta: s severa po Vardarju navzdol v Solunski zaliv; od Jadranskega morja na zahodu čez Ohridsko jezero k Vardarju; ter preko južne Bolgarije, antične Thrakije, čez Strumico v Makedonijo. Prvo pot je utemeljila priroda sama. Ta pot ohranja več en pomen. Drugi dve pa imata svoj pomen, zdaj večji, drugič manjši le v posamičnih obdobjih, pomen, ki se ravna prvenstveno po političnem položaju v tem delu sveta. Ob prvi poti leži Stobi, mestna postojanka, ki je cvetela globoko v bizantinsko obdobje, svetovno znana predvsem zaradi kasno-antičnih izkopanin, ki so jih v obdobju med obema zadnjima vojnama avstrij-

ski in jugoslovanski znanstveniki tovariško izkopali, strokovnjaki celega sveta pa komentirali in analizirali, postojanka, kjer je v skladu s prazgodovino Grške skoraj nujno pričakovati tudi sledove iz obdobja ustvarjanja klasičnega sveta, čeprav ti doslej tam še niso odkopani.

Makedonski rodovi so se v antiki zaradi nekajstoletnega izoliranega življenja razvijali v posebno enoto, ki se je odražala sčasoma tudi na političnem področju in ki jo niti Filipova in Aleksandrova doba ni izenačila z grškimi državicami. Dežela sama je bila poseljena že v neolitskem obdobju, bronasta doba kaže tam veliko enotnost materialne kulture, na katero vpliva delno celo Mikenska; v 12. stoletju pred n. št. vdirajo v Makedonijo plemena, ki so morda povzročila tudi selitev dorskih plemenskih enot in katere omenja Herodot pod imenom *Makedoni*. V teh bo prejkone historično jedro, ki je dalo deželi in ljudem tam ime; nanj so dokaj vplivali ilirski in tračanski elementi. Njih jedro se je ustvarilo v območju reke Haliakmon, odkoder so si bili po tradiciji že prvi kralji — ti so Makedoncem od nekdanj vladali — razširili oblast proti Egeji in v klasično makedonsko ravnico. Pod Filipom II. se je makedonska država razvijala v čedalje močnejšo politično silo, ki je najprej samo ogražala in si nato tudi podvrgla grške mestne države, se uspešno borila s pol neodvisnimi severnimi makedonskimi pokrajinami ter doseгла — kot komet — svetovno pomembnost za Aleksandra Velikega. Za njegovih naslednikov je zaradi nadmočnih rimskih ekspanzijskih teženj, delno pa tudi zaradi notranjih nesoglasij in zaradi slabe politične koncepcije Rimu podlegla, postala kmalu njegova pomembna provinca in predstavljala drugo rimsko postojanko na Balkanu.

Morda bi utegnil kdo Borki Josifovski očitati, da je postavilo mesto Stobi pred bralca brez organske povezave z dobo in okoljem, vendar jo glede tega naslov opravičuje. Če omenim še — za tujca hudo občutno — pomanjkanje na primer angleškega povzetka ter sem in tja kakšno slabšo sliko, je s tem v glavnem konec očitkov zanimivemu in prepotrebemu vodniku.

Delo je pisano prijetno in razumljivo ter zasnovano po naslednji shemi: kratek zgodovinski oris, vezan izključno na mesto Stobi; temu sledi zgoščen historiat raziskovanj in izkopavanj; nato opis mestnih enot in delov, kolikor se nam le-ti pri današnji, žal daleč nepopolni preiskavi, nudijo; končno kratka bibliografija. Besedilo ponazarjajo številne fotografije, pomembnejše najdbe so reproducirane na posebnih tablah, za orientacijo je pridan poseben mestni načrt.

V Jugoslaviji je mest, ki so Stobiju analogna, mnogo, *Salonae*, na primer, *Pola*, *Siscia*, *Sirmium*, *Singidunum*, *Poetovio*; pa razen zadnjega nobeno nima v slovanskem jeziku spisanega vodnika. Sosednje dežele posedujejo celo za relativno majhna, a izkopana naselja vodnike, na primer Avstrija vodnik za Teurnijo na Koroškem, ki je pravkar izšel v četrti izdaji. Da pri nas kaj podobnega nimamo, je pomanjkljivost, ki se nujno odraža na neizobraženosti in nezainteresiranosti ljudi do takih mest, saj jih nihče ne opozarja na njih pomen.

J. Šašel

Milko Kos, Urbarji Slovenskega Primorja. Drugi del. Viri za zgodovino Slovencev. Knjiga tretja. Srednjeveški urbarji za Slovenijo. Zvezek tretji. — Izdala Akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani 1954, Velika 8°, 410 strani, 1 karta.

Akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani je postavila že 1939. v program kritično izdajanje virov za zgodovino Slovencev, med katerimi naj zavzemajo posebno vrsto srednjeveški urbarji, ki so pač glavni vir za študij zgodovine slovenskega kmeta, posebno v starejšem razdobju. Saj se zrcali iz njih ne le gospodarski in družbeni ustroj v našem podeželju, nego je mogoče na podlagi urbarjev zasledovati tudi razvoj zemljiških gospostev in kolonizacijski potek, s pomočjo imen in priimkov pa narodnostni sestav prebivalstva v posameznih ozemljih. Nakazani program je uresničila Akademija doslej s tremi edicijami, ki jih je vse objavil akademik prof. Milko Kos. Urbarjem salzburške nadškofije (1939) so sledili Urbarji Slovenskega Primorja. Prvem delu le-teh, ki je izšel

1948 in v katerem je objavljen tolminski urbar iz 1377, je sledil 1954 drug del, zajeten po obsegu, še bolj pa po bogati vsebini in kritični obdelavi.

V ta del je pritegnil Kos vse ostale starejše znane in dostopne urbarje, ki se nanašajo na našo zemljo v Primorju. Objavljeni rokopisi tvorijo dve skupini. Goriški zajemajo ozemlje nekdanjih zemljiških gospostev goriških grofov v Slovenskem Primorju, v drugo enoto pa spadajo tisti, ki se nanašajo na nekdanje oglejsko ozemlje. Tekste je moral izdajatelj iskati po različnih državah. Deloma jih hrani Državni arhiv Slovenije v Ljubljani (urbarji za Postojno 1498, Prem 1498, Vipavo 1499, gospostvo, pravice in tlaka v goriškem uradu 1523). Manjši del jih je v Italiji (Videm, Benetke), sicer pa je spravljenih največ tekstov v Avstriji (Dunaj, Graz, Innsbruck), kar je razumljivo, ker so po izumrtju goriških grofov postali njihovi dediči Habsburžani, ki jim je ob tej priliki pripadel tudi goriški arhiv. Večjemu delu tekstov, ki so v tej izdaji prvič objavljeni, se pridružujejo tudi taki, ki so jih sicer upoštevale že starejše izdaje, vendar le deloma v celoti in nekatere tudi brez komentarjev.

V uvodni razpravi podaja avtor najprej pregled teritorialno-političnega razvoja na obravnavanem obsežnem ozemlju, kjer sta bila najvažnejša partnerja oglejski patriarhat in goriški grofje, ki sta bila glede svojega posestnega razvoja pravo nasprotje. Če si je patriarhat pridobil na podlagi podelitve krone obsežno ozemlje, ki se je širilo sicer nestrnjeno od Furlanske nižine in morja do kranjskih meja, se je sčasoma ta posest vse bolj drobila, dokler ni prišlo tod v 14. stoletju do splošnega razpadanja. Nasprotno so si znali goriški grofje v teku stoletij temeljito razširiti svojo posest, zlasti na račun propadajoče oglejske moči. Ob teh dveh tekmečih nam je avtor plastično orisal v kratkih, jedrnatih besedah zapleteni razvoj cele vrste zemljiških gospostev na obravnavanem ozemlju do 16. stoletja. Rezultat tega poglavja je posnet v pregledni karti, ki predstavlja teritorialno in zemljiškoposestno razdelitev Slovenskega Primorja približno v 15. stoletju. V karto je pritegnjeno seveda tudi tolminsko ozemlje, s katerim se sicer ukvarja prvi del Urbarjev Slovenskega Primorja.

Označena posestna razdelitev ima odmev tudi v upravni organizaciji, ki jo obravnava sledeče poglavje s podrobno analizo pravic in dolžnosti posameznih upravnih funkcionarjev. Na ozemlju goriškega grofa je vrhovni upravni organ grof sam; njegov namestnik v sodnih in vojaških zadevah je glavar, na čelu finančne uprave pa stoji vicedom. Pri glavarstvu v Gorici je bilo deželsko sodišče, ki mu je bilo podrejeno v sodni upravi pod Gorico spadajoče podeželje. Zemljiško gospostvo je bilo razdeljeno na urade, ki so jim načelovali upravniki. Glavarja kot namestnika deželnega kneza in upravnika poznajo tudi na ozemlju, ki so ga oglejski patriarhi oddajali v fevd, oziroma je prešlo sčasoma v tuje roke (goriški grofje, Habsburžani). Sicer je bila pa na tleh nekdanje oglejske posesti osnovna upravna enota gastaldija, ki jo je vodil gastald. V sklopu gastaldij so bile dekanije z dekani, ki so ponekje zajemale tudi le župo. Ločeno od uprave, ki so jo urejala gospostva, nastopa tista, ki je izhajala od kmetov. Predstavniki te so bili župani kot načelniki žup, ki so obsegale poleg glavne vasi navadno še eno ali več sosednjih naselbin. Največkrat je volila župana soseska, potrjeval ga je pa deželski sodnik ali upravnik, oziroma oba skupaj, medtem ko so v krajih, ki so pripadali patrimonialnim gospodom, ti postavljali odnosno potrjevali župane.

V poglavju o gospodarstvu obravnava avtor gospodarske enote v vaseh. Med temi so najvažnejše hube, cele ali le deli teh. Poseben problem predstavljajo tod, kakor tudi sicer še marsikje drugje na Slovenskem, puste hube. Tako je bila na Krasu ok. 1500 skoro tretjina hub v teh vrstah. K starim vzrokom, narekovanim po gospodarski krizi, ki se pojavlja že od druge polovice 14. stoletja in so ji osnove v povečanih zahtevah zemljiškega gospoda, pa slabi pogoji za preživljanje (Kras), se priključijo v drugi polovici 15. stoletja nove težave, ki sta jih povzročala kuga in turški vpadi. Podložniki beže z zemlje, od 1382 dalje zlasti v Trst, v taki meri, da so ostale ponekod cele vasi puste. Vnovično kolonizacijo opravlja zemljiška gospoda posebno s pomočjo uskoških beguncev. — Med manjše posestne enote spadajo domci pa košanije, ki so jim po pomenu sorodna zemljišča podružnikov, na katere naletimo tod že v srednjem veku.

Pojav, da omenjajo urbarji na eni hubi več posestnikov, tolmači avtor deloma z imovinsko skupnostjo (zlasti sorodstvo), deloma gre pa le za razdeljeno hubo, ki jo pa vodi zemljiško gospostvo v urbarju še kot posebno gospodarsko celoto.

Odstavek o služnostih, ki jih avtor podrobneje razčlenjuje, daje med drugim tudi vpogled v gospodarsko dejavnost podložnikov. Medtem ko je za goriška gospostva značilno, da imajo oddaje še v 15. stoletju pretežno naruralen značaj, se kaže drugje težnja, da spreminjajo naruralne rente v denarne. Pač pa je tlako le redko mogoče odkupiti z denarno dajatvijo. Obseg naruralnih dajatev je nekoliko zabrisan spričo silne zmede glede na mere, ki so bile tudi tod različne ne samo od gospostva do gospostva, iz časa v čas, nego tudi iz kraja v kraj. Kako je treba biti pri merah oprezen, kažejo podatki, po katerih je bila n. pr. v istem krajevnem območju in v istem časovnem obdobju mera mensura ali mez po obsegu enaka meri star. Kako drugačne so bile prilike na tleh loškega gospostva, kjer je bil v začetku 16. stoletja star po obsegu pač blizu mere mes, ki je pa držala tri mensure (mernike)!

Urbarji kažejo, da gre na obravnavanem ozemlju v 14. in 15. stoletju za široko plast podložnikov, ki so glede na položaj močno izenačeni. Večina njih je uživala kmetije po zakupnem pravu. Te prilike so bile torej močno podobne tistim, ki jih tedaj srečujemo na Kranjskem. Mimo redkih primerov svobodnega zakupa in pa kupnega prava je najti predvsem pri objektih v mestih, deloma pa tudi v kmetijskih naseljih libelaričen zakup, po katerem je bil dan objekt (n. pr. zemljišče, mlin) v zakup proti določeni zakupnini za določeno dobo in je imel zakupnik pravico svobodne odselitve in odpovedi zakupne pogodbe. Tako zvane viteške hube spravlja avtor v zvezo s kosezi, ki grede tudi tod proti koncu srednjega veka v smer popolnega izenačevanja s podložnimi kmeti.

Spričo slovensko-romanske soseščine na obravnavanem ozemlju je poklonil avtor analizi narodnostnega sestava v kmetijskih naseljih posebno pozornost. Opirajoč se tudi na listinsko gradivo zasleduje notranje premike prebivalstva, ki v nekaterih primerih z imeni naravnost kaže na prvotno domovino (n. pr. Korošec, Furlan ipd.; ime Kranjec označuje vsaj deloma prebivalca, ki je nastanjen na kraju, robu naselbine). Zlasti močna je skupina imen, ki merijo na uskoke, doseljene iz hrvatskih in srbskih krajev (Hrovat, Bezjak ipd.). Največ teh je najti na ozemlju okrog Prema in na Pivki, ki je največ trpelo pred Turki in je tako spričo pustot bilo dosti prazne zemlje. Analiza slovensko-romanske jezikovne meje izpričuje, da je bilo slovensko prebivalstvo na današnjih slovenskih tleh že v srednjem veku strnjeno naseljeno, da pa so se pojavljali romanski prišleki na naših tleh podobno kot slovenski na romanskih. Starejša slovenska kolonizacija rezijanskega ozemlja kaže zvezo s Koroško. Medtem ko je zajela spodnji del porečja Bele od 13. stoletja dalje romanizacija, je ostala Rezija slovenska do danes, čeprav so slovenska imena v rezijanskih vaseh vzporedno z beneško oblastjo v 15. stoletju skoro izginila.

Polovico zajetne knjige obsegajo teksti. Starejše tekste objavlja prireditelj v celoti, mlajše le v izvlečku. Kot dopolnilo slednjim navaja izdajatelj deloma tudi podatke splošnejšega značaja iz nekoliko mlajših, a obsežnejših urbarjev. Tekste spremljajo bogate pripombe. Lokalizacija je ostala odprta le v redkih primerih. Skrbno urejeni izvlečki bodo dobrodošli tudi sicer zaradi terminologije, kjer je moral prireditelj v mnogih primerih orati ledino in šele iskati primerne slovenske izraze. Za izraz census uporablja izdajatelj termin činž, za zinsman pa neenotno činžnik oziroma činžman; podobno prevaja grasegelt, graspenning zdaj s travnino, zdaj s travarino; za vorsthaber bi bil mogoče boljši izraz polagaj namesto gozdni oves, za purchgraf gradiščan namesto grajski grof, za sambfart tovorščina namesto tovoršina.

Krajevni in osebnosti ter stvarni imeniki, ki jim je izdajatelj pritegnil tudi snov iz tolminskega urbarja, so narastli skoro na sto strani in predstavljajo pravo težaško, a vendar prepotrebno delo.

Pri izdaji Primorskih urbarjev se je akademik prof. Milko Kos poslužil obsežnega znanstvenega aparata. K temeljiti uvodni razpravi in k tekstnim komentarjem je pritegnil tudi obsežno listinsko gradivo in rokopišne zbornike,

ki jih je moral črpati razen v Državnem arhivu Slovenije v Ljubljani še po italijanskih in avstrijskih arhivih. Spričo močne teritorialne razmetanosti ustreznih arhivalij je delo pri takih izdajah silno težavno tudi s te plati. Akademiku Kosu to ni bil problem, saj pozna ustrezno gradivo po italijanskih in avstrijskih arhivih kot nihče pri nas. Tako je dobila naša znanost vzorno kritično izdajo primorskih urbarjev. Delo je tem pomembnejše, ker nam je s to izdajo mojstrsko približano Slovensko Primorje, ki je bilo slovenskemu zgodovinopisju spričo politične odmaknjenosti v polpretekli dobi vse preveč oddaljeno.

Pavle Blaznik

Ljudmil Hauptmann, Staroslovenska družba in obred na knežjem kamnu.

Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Razred za zgodovinske in družbene vede. Dela 10. Inštitut za zgodovino. Sekcija za občo in narodno zgodovino. 2. Ljubljana 1954. 164 strani. 8°.

Knjiga Ljudmila Hauptmanna s tem naslovom obsega tri razprave, ki jim je pa skupno, da posegajo globoko v problematiko staroslovenskega družbenega razvoja in s tem tesno povezanega obreda umeščanja na Gosposvetškem polju. V prvi razpravi obravnava pisec vprašanje županov v starejši slovenski dobi, v drugi problem kosezov, v tretji pa umeščanje koroških vojvod.

Prvo vprašanje, župani v starejši slovenski dobi, je bilo v zgodovinopisju mnogokrat obravnavano, zlasti zadnjih nekako 60 let sèm, odkar se je tega problema z veliko vnemo lotil J. Peisker, izvajajoč svoje izsledke predvsem iz študija županov, omenjenih v urbarjih našega Posavinja in Posavja. Župan v teh krajih, potomec nekdanjega privilegiranege stanu turško-tatarskih nomadov, je kot pretežni pastir in živinorejec tudi po nemški politični zavladali še vedno gospodar nad svojimi podložnimi poljedelskimi kmeti. To je jedro Peiskerjeve teze. Peiskerjevih sklepov, bolj ostro kritiziranih kot v zgodovinski znanosti splošno sprejetih, ne bom tukaj v podrobnostih ponavljal. Hauptmann je prav storil, da nam je Peiskerjevo gledanje in sklepanje glede problematike o županih znova predočil, zlasti še ostro odklonilno stališče, ki ga je napram Peiskerju zavzel A. Dopsch. Tega Hauptmann v svojih izvajanjih v mnogočem zavrača, zato smo, ko začenjamo brati poglavje o županih nekako negotovi, v katero smer se bo obrnilo Hauptmannovo raziskovanje in sklepanje. Kaj so ti župani, ki se v tako velikem številu — okoli Laškega ob Savinji pridejo v 13. stoletju povprečno 3 do 4 kmeti na enega — pojavljajo v spodnještajerskih urbarjih. Da je v 13. stoletju njihova funkcija bila pretežno gospodarsko upravna je pokazal in dokazal Dopsch. Toda zakaj jih je v tem stoletju še vedno toliko število, zakaj se v različnih predelih, od srednje Mure in Rabe pa do Save na jugu takó po služnostih kot po obsegu posesti razlikujejo, ne samo teritorialno marveč tudi v različnih časovnih obdobjih 13. in 14. stoletja; zakaj ponekod županov ni; ali segajo glede izvora po času res tako daleč nazaj kot meni Peisker in ali velja družbeno gospodarska opredelitev županov, kakršno jim prisojajo Peisker — na ta in na še marsikatera vprašanja je zamikalo Hauptmanna najti pravičen odgovor.

Do svojih odgovorov in sklepov se je dokopal s podrobnim študijem urbarjev z omenjenega področja. Obilo preračunavanja pri dajatvah, primerjanja in tehtanja ga je to stalo; za zgoščenim slogom in kratko oblikovanimi ugotovitvami so skrite trudapolne in dolgotrajne preiskave. In kaj je glavni izsledek glede županov omenjenih v teh štajersko-deželoknežjih, salzburških, krških in šentpavelskih urbarjih, ki so po večini iz 13. in 14. stoletja in se nanašajo na ozemlje od Gradca do Brežic?

Hauptmann vidi v teh županih potomce staroslovenskih zadružnih starešin; te da so Nemci kot take sicer odpravili, toda jih vendarle obdržali v obliki vaških poglavarjev, pa jim kot takim, ki naj staroslovensko vaško naselje preuredijo v vas porazdeljeno na individualne kmetije, pa jo gospodarsko in upravno vodijo, dali poseben položaj. Ta se zlasti odraža v neobdavčenosti in dveh kmetijah, ki jih ima tak iz zadružnega starešine izhajajoči župan.

Na nadaljnjo usodo tega župana pa sta vplivala — če smemo tako reči — prostor in čas. Nemški vpliv in nemška kolonizacija sta se v štajerskem Pomurju, Podravju, Posavinju in Posavju pomikala v glavnem v smeri od severa proti jugu in od zahoda proti vzhodu. Kjer sta bila kolonizacija in nemški vpliv močnejša, so ti tipični neobdavčeni, dvohubni župani staroslovenskega izvora prej izginili, kjer je bila šibkejša, so se dlje obdržali; na jugu in vzhodu, na primer ob Savinji in Savi pa v vzhodnih Slovenskih goricah bolj vztrajno kot na primer med Muro in Rabo, kjer je bila nemška kolonizacija močna in po času sorazmerno zgodnja. Drugi faktor je čas. Hauptmann je na podlagi urbarjev iz 13. stoletja trdno dokazal, kako so se že v časovnem okviru tega stoletja stvari spreminjale, celó od zapisa enega urbarja do zapisa naslednjega, kako župan »propada« in pada na stopnjo funkcionarja zemljiškega gospoda, kako se s privilegiranega položaja pomika na položaj župana — kmeta.

Težko je v kratkem referatu ponoviti vse bogate izsledke že itak zgoščene študije Hauptmannove. Z raznih vidikov bi se pa dalo njej ob rob napisati to in ono. Takó so zgodovinarju kolonizacije Hauptmannovi izsledki in sklepi glede propadanja staroslovenskega župana v tistih krajih, kjer je bila nemška kolonizacija močna in rana, zelo dobrodošli in s svoje strani jih bo mogel le podpreti. Moremo preiti deželo od srednještajerskih planin pa do Save na jugu, pa lahko pokažemo od kraja do kraja, kako stari župan obstoja in se tudi sorazmerno dlje drži v krajih, ki so bila stara slovenska naselitvena jedra, ni ga pa tam, ali pa je župan drugačnega tipa, kjer imamo opravka z nemško ali pa tudi s slovensko kolonizacijo iz sorazmerno mlajše dobe. Nemške vasi kasnejšega nastanka pa tudi take slovenske vasi župana stare vrste navadno nimajo. Postavim nemška naselja, nastala v poteku kasnejših kolonizacij v obsežnih predelih zahodne osrednje Štajerske (na primer v gozdovih Koralpe, okoli Deutsch-Landsberga, v predelih severno od Radlja), ali pa slovenske vasi poznejšega nastanka sredi med starejšimi slovenskimi v Posavinju in Posavju. Ni dvoma, če je slovenska vas po nastanku mlajša, ne more imeti tipičnega starega župana, ki je imel včasih pod seboj komaj par kmetov. To se mi zdi eden glavnih argumentov, ki govori za starino županov te vrste; kjer je naselje mlajše, takega župana, ki po izvoru z naseljem vred sega v staro slovensko dobo pač ni moglo biti. Raziskava od vasi do vasi — ki bi pa tukaj podana presešla namen tega poročila — bi v tem oziru prav lepo potrdila Hauptmannove izsledke. Dostavim naj le še, da ima marsikje starejša »zgornja« vas župana starega kova, mlajša »spodnja« ga pa nima. Naselja z »rovatarskim« imeni, postavljena v neki kasnejši dobi na izkrcenem ozemlju sredi gozdov takega župana nimajo. Tudi ni županov te vrste v marsikateri vasi nemškega nastanka med Muro in Rabo.

Značilno je tudi, da se v nekaterih velikih starih slovenskih naselitvenih jedrih na ozemlju nekdanje srednje Štajerske, ki pa so bila prav tako zgodnja in močna nemška kolonizacijska jedra, župani ne omenjajo (na primer Passail, Fladnitz, Deutsch-Feistritz). Močna nemška kolonizacija jih je zgodaj iztislila, tako da se v virih, postavim 13. stoletja, več ne navajajo. Na ta način se da tudi razlagati neomenjanje županov na zgornještajerskih tleh. Sicer močna ondodna nekdanja slovenska naselitvena jedra so postala prav tako močna in po času rana nemška in so se županov že zgodaj otrešla. Čeprav se sicer prav v teh severnih krajih župan zelo zgodaj in s to označbo v virih vobče prvič imenuje, znani iopan kremsmünsterske listine iz leta 777.

Menim, da je Hauptmann povsem pravilno povezal župane — organe zemljiških gospodstev z župani starejših slovenskih časov, da so ti, prevzeti od zemljiških gospodov, organsko povezani z župani starejše slovenske dobe. Gotovo se mi tudi zdi, da so bile staroslovenske zadržno urejene vasi podrejene županom, načelnikom enot, župe imenovanim. Seveda župe z župani so mogle biti različne po velikosti, majhne na primer v hribovju okoli Laškega, večje v raznih ravninskih predelih; obsegati so mogle ali samo po eno majhno vas, po eno večjo ali veliko vas ali pa tudi po več vasi. Mnogokateri so mogli biti vplivi, ki so povzročili, da se je ena združna skupnost razrastla, druga

pa ne, da je iz ene nastalo le majhno naselje, iz druge pa večje, veliko ali celo več naselij. Ob vsem tem se pa vsiljuje še vrsta vprašanj. Kakšni so bili pri preureditvi žup ukrepi zemljiškega gospoda? Kakšen je bil vpliv zemlje, glede na njen obseg in plodnost, glede na gozd, ki jo je pokrival ali pa ne pokrival. Kakšen je bil vobče potek v podrobnostih? Kje in do katere meje so imena naselij, v katerih tiči osebno ime, povezana z župani in z nekdanjo zadružno ureditvijo? Imena krajev oblikovana z osebnimi imeni slovenske izvora se kopičijo večkrat prav tam kjer se je uredba županov staroslovenskega tipa obdržala po času dlje.

Hauptmann je glede na izvor županov preiskal urbarje z območja nekdanje Štajerske. Kaj pa z župani, ki se omenjajo drugod po Slovenskem, kaj je z župani na Koroškem, kaj na Kranjskem, Goriškem in Krasu? Opozoril bi na goriške župe z župani, ki jih še v začetku 16. stoletja po večini volijo vaške soseske. Blizu Gorice sta dve vasi Vrtojba imenovani, Zgornja in Spodnja. Zgornja je župa, Spodnja pa ne; v Zgornji Vrtojbi voli župana soseska, v Spodnji Vrtojbi pa ga postavlja oziroma voli zemljiški gospod.

Ob županih sproža torej branje Hauptmannove knjige vrsto vprašanj, katerih rešitev bi utegnila pripomoči k nadaljnji osvetlitvi celotnega problema, zlasti podrobneje pojasniti razvojno pot od staroslovenskega župana do prehodnega in do tistega, ki nam je znan iz virov 13. in 14. stoletja. Hauptmann podaja na strani 74 razvoj županstva na Slovenskem, kot bi se dal po njegovih izvajanjih prikazati; želeli bi bilo, da ga bi avtorjeva in drugih nadaljnja izvajanja še bolj utrdila. Hauptmannova razlaga staroslovenskega županstva pomenja v bistvu zavrnitev Peiskerjeve teze in postavitev korenin staroslovenskega župana na domača tla.

Drugi del svoje knjige je posvetil Hauptmann raziskovanju staroslovenskih kosezov (ali kasazov kot piše avtor). Vprašanje kosezov ni bilo v literaturi v zadnjih desetletjih skoraj nič manj obravnavano kot vprašanje županov. Pisec se zadržuje najprej v polemični diskusiji z nekaterimi trditvami, ki jih je postavil J. Mal, največ v svoji knjigi Probleme aus der Frühgeschichte der Slowenen (1939), potem pa — predvsem v zvezi s kritiko Malovih izvajanj — B. Grafenauer. Veliko število vprašanj iz starejše zgodovine Slovencev obravnava Hauptmann v tem oddelku svoje knjige prvič, posveča pa povečano pozornost, dokumentirano z novimi podatki in vidiki tudi nekaterim takim, ki jih je obravnaval v številnih svojih delih in razpravah v razdobju zadnjih štiridesetih let. Taka so: Hrvati v stari Karantaniji, kosezi — Hrvati, pot Obrov v Italijo, obrski »canzauci« pri J. Malu, razmerje med Obri in Slovani, libertini — edlingi — arimani — kosezi, hlapčevska kmetija — slovenska kmetija. Že to kratko naštevanje nam kaže raznovrstnost in bogastvo problemov, ki jih je in jih obravnava Hauptmann in ki se jim je tudi sicer v znatni meri posvečala historiografija zadnjih desetletij. Predaleč bi v tem poročilu segel, če bi navajal s Hauptmannovimi soglašajoča ali pa od njegovih razlikujoča se mnenja, med drugimi tudi svoja, na primer o karantanskih Hrvatih, o kosezih = Hrvatih, o potu Obrov v Italijo ali o razmerju Obrov do Slovencev.

Dodati bi želel na tem mestu le nekaj o slovenski kmetiji, pridružujoč si dokumentacijo k svojim izvajanjem za drugo primerno priliko. S Hauptmannovo splošno enačbo slovenska kmetija (hoba sclavonica) = hlapčevska kmetija (hoba servilis) ne morem soglašati. Preiskava slovenskih kmetij na Slovenskem (v 22 listinah 162 slovenskih kmetij, iz razdobja od druge polovice 10. do druge polovice 12. stoletja) je dala izsledek, da se slovenske kmetije omenjajo skoraj povsod tam kjer je bila v bližini sosesčina nemških naseljencev. Pisecem listin se je naziv »slovenska« kmetija pač ponujal zaradi razlikovanja od »bavarske« (nemške) kmetije v sosesčini; kakor je na primer »latinska« kmetija v tirolskih gorah kmetija Romana, tamkajšnjega soseda Nemcu. Ni pa s tem rečeno, da ni mogel biti obseg slovenske kmetije drugačen od obsega sosednje nemške, in pa družbeni položaj kmeta slovenske kmetije od družbenega položaja kmeta na sosednji bavarski ali nemški kmetiji. Nikakor pa ne gre posploševati: slovenska kmetija je vobče hlapčevska, vse slovenske kmetije so hlapčevske, kajti Sclavus = servus. Nikakor niso na vseh »slovenskih« in kot »slovenske« označenih kmetijah živeli le hlapci (servi).

Po obsegu so mogle biti kmetije označene kot »slovenske« tudi v istem okolišu različne. Za to trditev govori do podrobnosti izdelan račun za obseg »slovenskih« kmetij v zgornještajerskem okraju Ober—Wölz, ki ni daleč od tistega Peterdorfa, za katerega »slovensko« kmetijo je Hauptmann bistroumno dognal obseg 16 oralov. V Ober—Wölzu se je dal, preračunan po Hauptmannovem preizkušenem načinu na podlagi dajatev dveh glavnih žitnih vrst, pšenice in ječmena, določiti obseg slovenskih kmetij na 18 oralov, preračunan tudi po ostalih dajatvah pa na 20 oralov. 18 oralov bi bila polovica obsega Hauptmannove bavarške hlapčevske kmetije, ki meri 36 oralov; pri 20 oralih pa bi bil to obseg Hauptmannove »svobodne kmetije« (hoba libera) v Peterdorfu, sosede ondotne Hauptmannove »slovenske« = hlapčevske kmetije s 16 orali.

Od nedvoumnega dokaza, da so bili leta 1261 na Dolenjskem okoli Mirne in »Lietbercha« (nekdanj grad jugovzh. od Litije) omenjeni arimani = kosezi prehaja Hauptmann na razpravo o koroških arimanih. Odločno zavrača razne teorije o arimanih — edlingih — kosezih na Koroškem, ki so jim eni hoteli najti krščanski izvor (Jaksch), drugi v njih germansko-langobardski (Braunmüller, Kranzmayer), tretji pa kombiniran langobardsko-karantansko-krščanski (Klebel, Wutte). Obsežno razpravo o kosezih in njihovem izvoru, ki jo je podal B. Grafenauer v svoji knjigi Ustoličevanje koroških vojvod in država karantanskih Slovencev (1952) Hauptmann takrat, ko je svojo razpravo pisal, še ni mogel uporabljati. Hauptmann zagovarja slejkoprej svojo tako imenovano hrvatsko teorijo o izvoru kosezov in jo utemeljuje v poglavjih, v katerih po vrsti obravnava koseze v zgornjem Pomurju, zgornjem Posavju in na Koroškem. Na odličnem način je podan rodovnik kosezov, od plemičev domačega izvora pa do njihovega propadanja in propada med podložne kmete, ali pa posamič tudi do njihovega prehoda v fevdalno plemstvo. Zelo nazorno je podana ta družbena in gospodarska kriza ter preobrazba kosezov, kar velja zlasti za gorenjske in koroške. Za Gorenjsko bi želel še posebej opozoriti na sijajen prikaz politično-teritorialnega razvoja njenega blejsko-bohinjskega kota. Novi viri osnovnih potez v družbenem razvoju kosezov pač ne bodo spremenili, mogli ga pa bodo spopolniti. Omenim naj na primer podatke o koseščinah, »viteške kmetije« imenovanih, okoli Pivke na Notranjskem (premski urbar iz leta 1498 v moji ediciji Srednjeveških urbarjev za Slovenijo), ali pa podatke o kosezih v radovljiškem urbarju iz leta 1498 (v Državnem arhivu v Ljubljani). Tudi geografsko razporeditev in gostoto kosezov na sosednjih in nekdanjih slovenskih tleh bo mogoče še spopolniti z novimi ugotovitvami, preko pregledov, ki jih dolgujemo Hauptmannu, Grafenauerju in Kleblu.

Glavne teze Hauptmannove pa so slejkoprej: kosezi so Hrvati; na Koroškem v 10. stoletju omenjeni »hrvatski okraj« je takó imenovan po kosezih Hrvatih, ki jih je v tej deželi — sodeč po virih in sledovih v krajevnih imenih — bilo čedod največ naseljenih; »hrvatski okraj« je zavzemal velik del osrednje Koroške in bil v 10. stoletju ena koroških grofij; majhne Edling—Koseze imenovane vasi so po svojem nastanku šele iz obdobja kasnejših kolonizacij.

Protí nekaterim Hauptmannovih tez, zlasti glede obsega »hrvatskega okraja« na Koroškem in občega enačenja kosez = Hrvat sem izrekel svoje pomisleke že leta 1932 (Geografski vestnik, 8. letnik, str. 112 dalje). Sovpadanje koseških in hrvatskih selišč, točno ali v širšem okolišu, obče in posplošene enačbe kosez = Hrvat še ne dovoljuje. Ne izključujem, da so bili na Koroškem mnogi pripadniki hrvatskega plemena po svojem družbenem položaju kosezi in narobe, pa da je bilo takih zlasti mnogo v središču dežele. Toda vprašamo se, kaj pa zelo močna, v prostorninsko strnjjenih skupinah in v središčnih položajih dežele razporejena naselja kosezov na Gorenjskem (okoli Bleda, v Bohinju, pod Trzičem), okoli Ljubljane, na Notranjskem (okoli Pivke in Prema) in Dolenjskem, kjer o kakih Hrvatih ni sledu niti v krajevnih niti v osebnih imenih. Naselja po kosezih imenovana in s kosezi kot stanovalci izpričana je skoraj brez izjeme staviti v območja slovenske kolonizacije, nastale na ozemlju, ki je bilo za kulturo tal sorazmerno zgodaj pridobljeno.

Tretji del Hauptmannove knjige obravnava starodaven obred u meš č a nja vojvod na Gosposvetskem polju, ki je tesno povezan s

kosezi na Koroškem. Najprej poda avtor pregled glavnih mnenj v literaturi glede tega obreda, počeni s pomembnim Puntchartovim delom iz leta 1899, pristavljajoč kritične pripombe k temu ali onemu vprašanju, ki jih je obilo razpravljanje o predmetu sprožilo.

Glavni del tega razdelka Hauptmannove knjige je pa posvečen kritičnemu pretresu treh glavnih virov za poznavanje umeščanja na Gosposvetskem polju, to je vrinku v dveh rokopisih nemške pravne knjige Švabsko zrcalo imenovane, poročilu v Otokarjevi Avstrijski rimani kroniki in poročilu, ki ga podaja vetrinjski opat Ivan v svojem zgodovinskem delu Knjiga resničnih zgodb. Ob že tolikokrat v literaturi obravnavanem pretresu poročil pri Otokarju in Ivanu bi bilo že kar težko misliti, da se bo dalo iz njiju še kaj pomembnejšega za poznavanje koroškega obreda iztisniti. In vendar se je Hauptmannu z metodično in kritično zgledno primerjalno analizo obeh virov to posrečilo. Dognal je pomembne izsledke, ki med drugim kažejo, da je Ivan iz posebnih političnih razlogov in spričo sprememb, ki jih je obred do njegove dobe doživljal, Otokarja na tendenčen način prenašal, pa tudi popravljal in dopolnjeval. To je zlasti očitno pri podatkih o spremstvu novega vojvode; glede njegove prisega, zgolj v obljubo spremenjene; o kobili in biku, ki ju ne drži več vojvoda marveč kmet — ustoličevalec; o stopanju novega vojvode na vojvodski stol z mečem v roki, ki ga vihti in še glede drugega.

Tretji glavni vir za poznavanje umeščanja koroškega vojvode, ki ga Hauptmann kritično presoja, je pa vrinek v Švabskem zrcalu. O njem kot viru za koroški obred so pisali zlasti Graber, Voltelini, Mal in Rauch. (Knjige B. Grafenauerja, Ustoličevanje koroških vojvod in država karantanskih Slovencev, iz leta 1952, profesor Hauptmann pri pisanju svoje knjige še ni mogel uporabljati.)

Rauch je skušal leta 1941 dokazati, da je vrinek v Švabskem zrcalu tendenčen falzifikat nastal v okolici avstrijskega vojvode Rudolfa IV. v letih 1356—1360. Na ponarejanje pri vrinku v Švabskem zrcalu misli tudi Hauptmann, toda ne takó kot Rauch, češ da je poročilo vrinka le zgolj priložnostni sestavek, ki mu ne gre samostojna vrednost za poznavanje starejšega poteka našega obreda, marveč, da so bili v vrinek tendenciozno vstavljeni le nekateri podatki in jih je razložiti iz političnega stremljenja vojvode Rudolfa IV. Ti vstavljeni podatki bi se nanašali zlasti na svobodno volitev novega vojvode mesto zgolj njegove preizkušnje, na podatke o lovskem mojstru in na zavrnitev kandidata, ki ga za vojvodo predlaga kralj. Sicer pa da je v vrinku izven vstavljenega vse logično neoporečno, v zgodovinskem oziru nesumljivo in se odlično poda v razmere, kakršne so na Koroškem obstojale še v razdobju tja do okoli 1200, takó da je pratekst vrinka v Švabskem zrcalu moral nastati najpozneje v 12. stoletju.

Tudi če se ne bi te po Hauptmannu v vrinek Švabskega zrcala vstavljene podatke dalo drugače razložiti, kaže v bistvu tudi Hauptmannovo razpravljanje, da ne gre z Rauchom opisa koroškega umeščanja v vrinku Švabskega zrcala proglašati kot takega za falzifikat. Menim, da je Hauptmannov pretres vrinka v Švabskem zrcalu, vključno z mnenjem o nekaterih tendenčno vstavljenih podatkih, njegovo veljavo kot zgodovinskega prvorazrednega vira le okrepil. Slejkoprej sem mnenja, da ima od poročil o izvolitvi in umestitvi koroškega vojvode najbolj starinski značaj popis obreda, sporočen v vrinku v Švabskem zrcalu in da velja popis za obred, kot so ga opravljali na Koroškem, po vsem sodeč, v 11. ali celo še v 12. stoletju.

Hauptmannova knjiga »Staroslovenska družba in obred na knežjem kamnu« obsega množino novih pogledov in izsledkov, nekaj pa tudi takih, ki spopolnjujejo, deloma pa na podlagi novega gradiva na novo oblikujejo dosežanja avtorjeva raziskovanja. Eni kot drugi se usmerjajo in vskladajo v dobršen del znanstvenega dela na področju starejše slovenske zgodovine, ki se mu avtor posveča že nad 40 let. Kot je doslej iz tega, bo moralo slovensko zgodovinopisje tudi iz nove Hauptmannove knjige sprejeti mnoge nove, za poznavanje starejše slovenske zgodovine zelo pomembne izsledke.

M. Kos

Ljubomir A. Lisac, Razvoj estetske gimnastike v Jugoslaviji. Historijski pregled, skladatelji i literatura. Zagreb 1953. Izdao »Partizan« — Savez za tjelesni odgoj — Hrvatska. 119 str.

Še vedno malo obdelano zgodovino strok je A. Lisac, arhivist zagrebškega mestnega arhiva, obogatil s prispevkom o zgodovini estetične gimnastike v Jugoslaviji.

V krajšem prvem delu svoje knjige (5—23) zasleduje najprej začetke te moderne panoge v starih narodnih plesih Jugoslovanov, od katerih so nekateri še ohranjeni, n. pr. »Alka« v Sinju in »Moreška« na Korčuli. Nadaljuje potem s pregledom vloge telovadbe na srednjih šolah in v telovadnih društvih pri nas in s pregledom novih revolucionarnih smeri v inozemstvu koncem 19. in začetkom 20. stoletja, ki so vezane na imena Jean Jacques Delcroze, Isadora Duncan, Rudolf Laban i. dr., in konča s presajanjem novih smeri k nam, po domačih učencih in učenkah prej imenovanih inozemskih šol. Pionirji in sedanji zastopniki estetične gimnastike so navedeni z biografskimi podatki. Od Slovencev so omenjeni: Pino in Pia Mlakar, Lidiya Wisjak, Rut Vavpotič, Meta Vidmar, Marta Schmid-Paulin, Milena Govekar, Katja Delak, Maša Slavec, posebno obširno je obdelan Viktor Murnik.

Večji del knjige (24—94) izpolnjuje bibliografija skladateljev in njihovih del, gimnastičnih in muzikalnih, kjer srečamo od Slovencev Marjana Dobovška, Iva Kermavnerja, Jožo Trdino, Staneta Vidmarja in zopet Viktorja Murnika. Konec knjige (95—118) tvori izčrpana bibliografija domače literature o estetični gimnastiki in sorodnih strokah.

Kot predhodnik te knjige lahko še omenjamo delo istega avtorja: Pabirci iz Valvasorove »Slava vojvodine Kranjske«. Prilog povjesti tjelovežbe kod nas, ki je izšlo v Zagrebu 1951, Gimnastički vjesnik III, br. 12, str. 6—9.

M. Pivec-Stelè

Slovenske knjižnice. Pregled ob štiristoletnici slovenske knjige. Izdalo in založilo Društvo bibliotekarjev Slovenije. Zbrala in uredila Josip Rijavec in Marija Zidar. Ljubljana 1951, 219 + (XIV) str.

Po delnih pregledih slovenskih knjižnic, ki so izšli med obema vojnama — Fr. Kidrič 1929, M. Pivec-Stelè 1932/33, C. Kranjc 1939, A. Pirjevec 1940, je Društvo bibliotekarjev Slovenije hotelo izdati priročnik vseh knjižnic Slovenije. Razposlalo je na vse dosegljive naslove vprašalne pole in iz odgovorov nanje se je nabralo ogromno gradivo, čeprav, žal, odziv ni bil stoočtosten, posebno pri knjižnicah osnovnih šol. Ker tipi knjižnic pri nas še niso popolnoma ustaljeni, je uredništvo razdelilo vse knjižnice na dve skupini: znanstvene in strokovne knjižnice ter ljudske knjižnice, kjer so, po svoji funkciji, vključene sindikalne in osnovnošolske knjižnice. V vsaki skupini so knjižnice razvrščene na osnovi upravne razdelitve Slovenije in abecedno kazalo krajev omogoča hitro orientacijo.

Zbrani podatki odgovarjajo stanju knjižnic koncem l. 1950, priročnik pa je izšel koncem l. 1951. V tem časovnem razmahu je naravni letni prirastek živih nezaključenih knjižnic že spremenil številke knjižnega fonda. Ker se je pa ravno takrat, l. 1951, tudi izvršila obsežna reorganizacija — deloma tudi komasacija — ljudskih knjižnic, podatki za skupino ljudskih knjižnic nimajo več praktične vrednosti.

Polno vrednost pa so ohranili podatki za prvo skupino, znanstvene in strokovne knjižnice, ki so manj podvržene organizacijskim spremembam. Tu srečamo najprej naše stare organično rasle knjižnice, kakor Narodno in univerzitetno, Muzejsko, Frančiškansko in Semeniško v Ljubljani, Študijsko v Mariboru, samostanske v Kamniku, Škofji Loki, Pleterjah, Krškem, Novem mestu, Ptuj; potem po prvi svetovni vojni nastale fakultetne, seminarske in inštitutske knjižnice; in končno po drugi svetovni vojni ustanovljene študijske

knjižnice v Celju, Ptuju, Novem mestu, Kranju, Postojni, Guštanju ter pri vladnih inštitucijah in nanovo nastalih visokih šolah in akademijah ustanovljene knjižnice. Ker so pri vsaki knjižnici navedeni podatki ne samo o takratnem stanju knjižnega fonda in osebja temveč tudi podatki o njenem zgodovinskem razvoju in o dozdaj o njej objavljeni literaturi, je s tem podano gradivo za zgodovino posamezne knjižnice. Primerjava podatkov priročnika z v začetku omenjenimi prejšnjimi pregledi slovenskih knjižnic pa predstavlja dragocen prispevek za zgodovino slovenskih knjižnic sploh, ki je — za vse tri dobe: Avstrija, stara Jugoslavija, nova Jugoslavija — pri nas komaj načeta.

M. Pivec-Stelè

POROČILA O ČASOPISIH

Arhivist. Organ Glavnog arhivskog sveta FLRJ. Beograd.

Letnik I (1951) 1. zv. str. 80, 2. zv. str. 72, 3. zv. str. 100

Letnik II (1952) 1. zv. str. 120, 2. zv. str. 120

Letnik III (1953) 1—2 zv. str. 84.

Arhivist. Organ Saveza arhivskih radnika FLRJ. Beograd.

Letnik IV (1954) 1. zv. str. 132—XII, 2. zv. str. 152—XII

Letnik V (1955) 1. zv. str. 104—XL, 2. zv. str. 130—XXIV, 3. zv. str. 84—XII.

Na pobudo Glavnega arhivskega sveta FLRJ je 1951. l. začel izhajati arhivarski strokovni časopis »Arhivist«. Doslej je izšlo 5 letnikov v 11. zvezkih. V njem so priobčeni članki v slovenskem in srbohrvatskem jeziku. Naloga »Arhivista« je, da poveže vse arhivske delavce naše države in, da pospešuje arhivistiko in arhivsko službo, obenem pa raziskuje posamezna vprašanja naše narodne zgodovine. Prispevki v prvih petih letnikih obravnavajo naslednjo problematiko: ugotovitev po okupatorjih uničenih in odpeljanih arhivov ter njih restitucija, organizacija arhivske službe v naši državi, zaščita arhivskih fondov v slučaju vojne, skrb za registrature upravnih organov, izločanje nepotrebne arhivskega materiala v po vojni nastalih registraturah, prepisovanje in mikrofilmanje za našo zgodovino pomembnih arhivskih zbirk in fondov v inozemskih arhivih.

Z ukinitvijo Glavnega arhivskega sveta FLRJ in z osnovanjem Zveze arhivskih delavcev FLRJ je postal Arhivist organ imenovane zveze. Naloga novoizvoljenega uredniškega odbora je bila, da spremeni doslej bolj informativno glasilo v borbeni organ arhivskih društev, v katerem bodo arhivarji s kritičnimi ocenami, polemiko in diskusijo reševali arhivsko problematiko v naši državi. Uredniški odbor je uvedel nove rubrike za arhivistiko in mikrofilmanje, pritegnil je k sodelovanju večje število sodelavcev in tako poskrbel za njegovo strokovno izboljšanje.

Prvi zvezek je posvečen Glavnemu arhivskemu svetu FLRJ in prinaša poročilo J. Petrovića: »Prvo svetovanje arhivskog sveta i njegovi zaključci« (I—1 str. 6—12), zatem pa so priobčeni referati o splošnih problemih arhivske službe posameznih republik, ki so jih podali zastopniki vseh republik na 1. zasedanju 21. in 22. novembra 1950. l. v Beogradu. Zvezek pa zaključuje zvezni in republiški arhivski pravni predpisi za dobo 1945—1950 (I—1 str. 52—80).

V rubriki naši arhivi so priobčeni članki, poročila in problematika posameznih arhivov Jugoslavije.

Splošno problematiko slovenskih arhivov je nakazal J. Maček v svojem referatu na 1. zasedanju Glavnega arhivskega sveta. Avtor podaja v njem pregled arhivov v Sloveniji, poudarja problem prostorov za namestitev arhivskih zbirk in fondov, koncentracijo glavnih arhivskih fondov deželne uprave za obdobje 1860—1945. Na kraju pa se dotakne arhivske konvencije z Avstrijo iz l. 1923. in vrnitve dragocenega arhivskega gradiva, katerega bi morala Avstrija odstopiti naši državi. (I—1 str. 39—41). P. Blaznik opisuje v članku: »Arhivi v severni Sloveniji v dobi nemške okupacije« delo in prizadevanje

nemške okupacijske oblasti na Štajerskem in Gorenjskem pri zbiranju in odvažanju arhivalij iz omenjenih področij, kjer sta delali 2 posebni komisiji pod vodstvom »Reichsgauarchiv-ov« v Gradcu in Celovcu. Za zaključek nam poda avtor poročilo o restituciji odpeljanih arhivalij, katere je restitucijska komisija našla v avstrijskih arhivih. (I—2 str. 20—26). M. Golia pa poroča o rezultatih 2-mesečnega terenskega dela pri ugotavljanju arhivskih zbirk v tolminskem okraju. V poročilu nas avtor seznanja z arhivskimi zbirkami, ki se nahajajo na tamkajšnjih občinskih, župnih uradih in šolah (I—3 str. 72—93).

Z arhivsko problematiko NR Hrvatske nas seznanja F. Hauptmann v referatu: »Stanje arhivske službe u Hrvatskoj«. Avtor ugotavlja, da razdelitev Hrvatske med 4 državne arhive ne odgovarja načelom koncentracije arhivske službe in predlaga, naj se osnujejo na območju NR Hrvatske naslednji tipi arhivov: državni, pokrajinski (regionalni) in mestni. (I—1 str. 32—38). Zgodovino, delo in problematiko posameznih arhivov na Hrvatskem obravnavajo naslednji avtorji: K. Firinger o osiješkem (III str. 39—45), M. Korlević o riješkem (I—3 str. 61—66, I—3 str. 97—98), B. Jurić o zadarskem (V—2 str. 111—113), A. Wissert o varaždinskem (I—2 str. 52—57) in Ž. Muljačić o dubrovniškem arhivu (I—3 str. 66—71, II—1 str. 77—83). Beležki o novoosnovanih arhivih v Splitu in na Hvaru pa sta napisala S. Diana (II—2 str. 103—104) in N. Duboković Nadalini (V—3 str. 39—40).

O prizadevanju srbskih arhivarjev v zadnjih 10. letih poroča N. Škerović (I—1 str. 21—31). V večjih mestih Srbije in Vojvodine so srbski arhivarji osnovali arhivska skladišča, ki so kasneje služila za podlago pri ustanavljanju mestnih arhivov. O delu Državnega arhiva NR Srbije prinaša Arhivist poročili S. Tomića (II—1 str. 89—94) in M. Nikolića (IV—1 str. 85—89). Poročilo o delu in zbirkah beograjskega mestnega arhiva je prispeval P. Damjanović (IV—1 str. 100—104), o najstarejšem in najpomembnejšem fondu te ustanove pa je napisal članek L. Čelap z naslovom: »Arhiva bivšeg zemunskog magistrata.« Poleg omenjenih avtorjev prispevajo v Arhivistu svoje doneske o arhivih v Nišu, Novem Sadu, Pančevu, Subotici in Veliki Kikindi naslednji avtorji: V. Marinković (I—2 str. 72), S. Popović (IV—2 str. 97—99), N. Milutinović (IV—1 str. 90—93), M. Tomandl (V—2 str. 54—59), E. Vojnović (V—1 str. 45—51), T. Rajić (IV—1 str. 52—66) in S. Davidović (II—2 str. 89—99). O specialnem Zadržnem arhivu Vojvodine, ki izdaja tudi svoje glasilo pa sta napisala prispevke M. Milutinović (II—2 str. 100—102) in D. Lazić (V—1 str. 40—42). Vodstva srbskih arhivov pa so v zadnjih letih zbrala precej arhivskega gradiva o prvem srbskem uporu in ga objavila v svojih izdajah.

Z ustanovitvijo Državnega arhiva BiH in Orientalnega instituta v Sarajevu so bili dani temelji arhivske službe v tej republici. Nekaj načelnih člankov o arhivski službi v Bosni in Hercegovini nam približno ilustrira tamkajšnje arhivsko stanje. V. Bogičević nam v treh člankih (II—1 str. 49—61, II—2 str. 110—111, I—3 str. 15—20) prikazuje razmere bosanskih arhivov v dobi turške in avstrijske uprave. V njih obravnava okolnosti propadanja dragocenega arhivskega gradiva za zgodovino teh dežel v zadnjih štirih stoletjih.

Lazarevićeva prizadevanja, da bi osnoval državni arhiv v Skopju niso rodila nikakršnih uspehov in Makedonija je ostala do 1951. l. brez svoje arhivske ustanove. Po ustanovitvi Državnega arhiva NR Makedonije so makedonski arhivarji začeli zbirati arhivalije na terenu in jih koncentrirali v Skopju. Za izpolnitev svojih nalog so se poslužili arhivskih skladišč, ki so jih osnovali v večjih mestih, medtem ko so v Bitoli ustanovili mestni arhiv (IV—2 str. 96). Propadanje in uničevanje arhivalij so preprečili na ta način, da so sklicali konferenco z zastopniki podjetja »Odpad«, na kateri je bilo sklenjeno, da bo Odpad prevzemal le tisto nepotrebno arhivsko gradivo, za katerega bo dal privoljenje Državni arhiv. (V—3 str. 34—36).

O arhivski službi v Črni gori objavlja časopis prispevke A. Lainovića: »Stanje i problematika arhiva u Crnoj gori« (L—1 str. 47—52), L. Duboković Jakića: »Kako je Njegoš čuvao arhivsku građu i cenio arhive« (I—2 str. 32—36) in N. Martinovićev članek: »O proučavanjima arhivske građe u cetinjskim arhivima« (IV—1 str. 94—99) v katerem obravnava nezdrave odnose med posameznimi arhivi na Cetinju in njih rešitev.

Največ prostora je posvečeno v Arhivistu rubriki iz arhivistike. V njej obravnavajo poedini avtorji probleme registratur, arhivske mreže, škartiranja nepomembnega arhivskega gradiva, izdelavo inventarjev, regestov in indeksov, zdravljenje in restavriranje poškodovanih arhivalij, odnose arhivov do bibliotek, odnos javnosti do arhivov in arhivske službe, arhivsko strokovno šolstvo ter problematiko virov za zgodovino NOB in nacionalno historiografijo 19—20. stoletja. O problematiki in navodilih za mikrofilmanje pa sta prispevala članke Hans Koeppen (V—1 str. 69—74) in »F. Bertran Žil« (V—2 str. 65—80).

V rubriki Iz življenja tujih arhivov beremo sestavek Johannesa Papritza: »Arhivska šola v Marburgu na Lani«, v katerem nam avtor podaja prikaz odlično organizirane in strokovno popolne 1947. l. obnovljene nemške arhivske šole (II—2 str. 15—46). O nemških in japonskih upravnih in vojaških arhivih, ki jih je zasegla ameriška vojska v Nemčiji in na Japonskem, čitamo v sestavku F. T. Epstein-a: »Vashingtonske možnosti proučevanja 2. svetovne vojne«, katerega je priobčil Arhivist po ameriški reviji »The American archivist« (IV—2 str. 50—60). O usodi in evakuaciji avstrijskih, nemških in madžarskih arhivov tekem zadnje vojne je spisal sestavek F. Hauptmann (I—2 str. 26—32), medtem ko je podal prikaz o francoskih arhivih in njihovih uspehih M. Kurelac (V—3 str. 23—33). Inventiranje matičnih knjig v Belgiji obravnava I. Karaman (I—2 str. 67—68), izdelavo arhivskih inventarjev pa R. H. Bautier (IV—2 str. 109—113). Poleg omenjenih prispevkov inozemske arhivske službe beremo v Arhivistu tudi poročilo o 2. internacionalnem kongresu arhivarjev v Haagu (III — str. 73—79) in I. kongresa italijanskega arhivarskega združenja v Orvietu (I—2 str. 70—72).

Poleg številnih člankov strokovne tematike prinaša arhivist več krajših prispevkov iz politične zgodovine. M. Smoletova obravnava Raspova poročila Francu Apfalterju, tedanjemu okrožnemu glavarju in c. kr. komorniku, v katerih je mnogo zanimivihotic o avstrijskih notranjih in zunanjepolitičnih dogodkih ob koncu 18. stol. (V—3 str. 15—19). F. Hauptmann prinaša v članku: »Korespondenčija grofa Alberta Nugenta iz god. 1848« (I—3 str. 21—57) zanimiv donesek iz hrvatske zgodovine l. 1848, v katerem opisuje vlogo grofa Nugenta, vojaškega poveljnika v Jelačićevo vojski. B. Krizmanov članek: »Nekoliko podatka o stvaranju Jugoslavije« odkriva nove poglede na stanje 1918. l. z ozirom na mednarodno priznanje kraljevine SHS (V—1 str. 24—36). V članku: »Diplomatska šifra Dubrovačke republike« pa isti avtor razpravlja o načinu reševanja dubrovniških tajnih pisem (I—2 str. 37—51). I. Bevčev članek pa nam prikazuje nacionalne razmere v Istri od naselitve Slovanov do 18. stol. (IV—1 str. 38—51). D. Pantelić in Dj. Radojičić obravnavata v svojih prispevkih vire o prvem srbskem uporu in delu Srbske akademije znanosti na tem problemu (IV—2 str. 3—8, II—2 str. 47—82, IV—2 str. 32—36). N. Jašar in D. Zografski pa se zadržujeta v svojih razpravljanjih na problematiki Ilindenskega upora 1903. l. (V—2 str. 48—50, III str. 5—17).

Posebna komisija Glavnega arhivskega sveta FLRJ je pričela s pripravami za sistematično prepisovanje oziroma mikrofilmanje za našo zgodovino pomembnega arhivskega gradiva v nekaterih inozemskih arhivih. Na Hilandar je odšla ekipa Dj. Radojičić, S. Radojičić in M. Ilić, kjer je posnela na trak arhiv in številne ikone. D. Pantelić je zbiral gradivo o prvem srbskem uporu v graškem in dunajskem arhivu in biblioteki, Orientalni institut v Sarajevu pa je pooblastila, da je izdelal načrt za delo v carigraskem arhivu (II—2 str. 83—88).

Z vsebino arhivarskih strokovnih domačih in tujih glasil se seznanimo v dokaj dobrih prikazih, katerim je v Arhivistu odmerjeno precej prostora.

Jugoslovanski strokovni publikaciji sta: Zadružni arhiv Vojvodine (Organ Zadružnega arhiva Vojvodine. Novi Sad 1953) in Arhivski pregled (Organ zgodovinskih arhivov NR Srbije. 1955). Prva prinaša več člankov o zadružništvu in agrarni zgodovini Vojvodine, poročila in ocene. V rubriki Prilozi i građa pa objavlja arhivske dokumente (IV—1 str. 116—118). Arhivski pregled pa obravnava organizacijske in strokovne probleme arhivskih ustanov Srbije (V—3 str. 58—59).

Mednarodna arhivska problematika se rešuje v reviji »Archivum«, ki je

začela izhajati pod pokroviteljstvom mednarodne organizacije UNESCO 1951. l. Revija, pri kateri sodelujejo arhivarji vsega sveta je tiskana v petih svetovnih jezikih (IV—1 str. 118—121, V—2 str. 109—111).

Avstrijsko arhivistiko zastopata publikaciji: »Mitteilungen des österreichischen Staatsarchivs« I—V (II—1 str. 98—104, III str. 65—69, IV—2 str. 142—144) in »Mitteilungen des steiermärkischen Landesarchivs« (II—1 str. 104—105, IV—1 str. 126—127, V—2 str. 89—90). Obe publikaciji prinašata tudi za našo zgodovino pomembne prispevke.

Nemški arhivarski glasilo »Der Archivar« V—VIII, ki jo izdaja državni arhiv v Düsseldorfu in »Archivalische Zeitschrift«, ki ga izdaja Bavarski glavni državni arhiv v Münchenu zv. 49 za l. 1954. nas popeljeta v delo in probleme zapadnonemške arhivske službe (IV—1 str. 121—126, IV—2 str. 137—141, V—1 str. 83—90, V—2 str. 91—96, V—2 str. 97—101, V—3 str. 59—62, V—1 str. 78—83).

Izmed francoskih arhivarskih glasil imamo prikazani reviji »La Gazette des Archives« I—VII (IV—2 str. 129—132) in »A B C D« (Archives, Bibliothèques, Collections, Documentation), ki je začela izhajati 1951. l. in s tem izpopolnila vrzel, ki je nastala z izostankom predvojnne revije »Archives et Bibliothèques« (II—1 str. 110—111).

Poleg navedenih revij so v Arhivistu prikazane še naslednje revije: »Notizie degli Archivi di Stato« (III — str. 63—65), angleški »Journal of the Society of Archivists« (V—3 str. 71—73) in »Archives« II (V—1 str. 95—96), belgijska revija »Archives, Bibliothèques et Musées de Belgique« XXI, XXII (II—1 str. 105—109) ter »The American Archivist« XIV—XVIII (II—1 str. 109—110, II—2 str. 107—109, IV—2 str. 132—137, V—1 str. 90—95, V—2 str. 101—109, V—3 str. 62—67, V—3 str. 67—71).

V dodatkih (I—V) Arhivista IV—V je uredništvo časopisa objavilo inventarje najvažnejših arhivov Jugoslavije in sicer: Državnega arhiva v Zagrebu (Dodatek I str. I—IX tiskan kot ponatis Historijskega zbornika V 1952), Državnega arhiva na Rijeki (Dod. I str. X—XII, ponatis Vjestnika Drž. arhiva na Rijeci sv. I), občji inventar Drž. arhiva NR Srbije u Beogradu (Dod. II str. XIII—XVII), Občji pregled gradiva Drž. arhiva NR Makedonije (Dod. II str. XVIII—XIX), Popis arhivskih fondov v Drž. arhivu NR Črne gore na Cetinju (Dod. II str. XX—XXI), Arhiv vojne komande v Zemunu (Dod. II str. XXII—XXIII), Kratek historiat in občji inventar Drž. arhiva v Zadru (Dod. III str. XXVII—XLVII), Splošni inventar Drž. arhiva LR Slovenije v Ljubljani (Dod. III str. XLVIII—LII), Občji inventar mestnega arhiva v Varaždinu (Dod. III str. LIII—LXIII), Stanje arhivskih fondov Drž. arhiva NR BiH v Sarajevu (Dod. IV str. LXV—LXVII), Pregled stanja fondov, zbirk in skupin Drž. arhiva v Dubrovniku (Dod. IV str. LXVIII—LXXV), Pregled arhiva Vojnoistorijskega instituta v Beogradu (Dod. IV str. LXXXVI—LXXXVIII), Občji inventar arhiva mesta Beograda (Dod. V str. LXXXIX—XCII), Historiat in ureditev arhiva SAN v Sremskih Karlovcih (Dod. V str. XCIII—C).

Z začasnimi uredbami je naša ljudska oblast v prvih letih po osvoboditvi zaščitila arhive pred uničenjem. Dokončni pravni predpis o državnih arhivih je bil izvršen s pomanjkljivim zakonom o državnih arhivih z dne 23. I. 1950., a očitne pomanjkljivosti so kmalu postavile Zvezo arhivskih društev pred dejstvo, da je treba splošni zakon o državnih arhivih revidirati in ga prilagoditi novemu upravnemu sistemu, o čemer podaja nekaj predlogov J. Marjanović v članku: »Diskusija o tezama za novi opšti zakon o arhivima.« (IV—2 str. 72—79). Poleg starega splošnega zakona o drž. arhivih so objavljeni v časopisu še republiški arhivski zakoni za NR Srbijo (I—1 str. 65—76), NR Makedonijo (I—1 str. 76—80) in NR Črno goro (II—2 str. 112—118) ter pomembni zvezni odlok o čuvanju arhivskega materiala likvidiranih organov drž. uprave in ustanov z navodili o zbiranju, čuvanju in periodičnem izločanju arhivskega materiala (II—1 str. 117—119).

Nemalo pozornosti pa posveča uredniški odbor Zvezi arhivskih delavcev, že ukinjenemu Glavnemu arhivskemu svetu in življenju posameznih podružnic arhivskih delavcev. V številnih člankih, beležkah in poročilih dobe vsi čitalci časopisa pregled dela arhivarjev v Jugoslaviji.

Peter Ribnikar

Arheološki vestnik (Acta archaeologica), Ljubljana, V—VI, 1954—1955.

Arheološki vestnik je do sedaj izhajal v dveh številkah letno. Redakcija pa nas je na koncu letnika VI/2 obvestila, da bo zaradi preobilnega materiala Arheološki vestnik izhajal začenši z letnikom VII štirikrat letno. Ta v Jugoslaviji pravzaprav edini arheološki časopis s samo arheološko vsebino ali njej sorodnimi panogami je obdržal svoj program in še dalje priobčuje originalne razprave in poročila arheološke vsebine. Po svoji osnovni razčlenitvi obsega razprave, poročila in knjižna ter druga poročila, na koncu vsakega letnika pa je v posebnem delu podana še bibliografija. Odstavek o zamenjavi knjig nam prepričljivo dokazuje vse večje zanimanje, ki ga vzbujajo, tako se iz leta v leto množe zamenjave Arheološkega vestnika z novimi arheološkimi ustanovami iz raznih krajev sveta. Iz leta v leto se tudi večja izbor prispelih arheoloških člankov za publikacijo, kar jasno dokazuje, da se vedno bolj poudarja kvaliteta. Vedno več prihaja tudi raznih prispevkov avtorjev izven naše republike. Vse članke spremljajo tudi povzetki v raznih evropskih jezikih. Želeti pa bi bilo, da bi posamezni povzetki gledali na pomen člankov ali razprav bili nekoliko obširnejši.

Tudi tehnično se Arheološki vestnik vedno bolj izpopolnjuje. Posebno je to opaziti pri slikovnem gradivu. Redakcija je predlagala tudi, da naj bo slikovno gradivo predvsem risano, v manjši meri naj bodo pa monotipije, pač tam kjer so nujno potrebne.

Arheološki vestnik (Acta archaeologica) Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za zgodovinske in družbene vede, Sekcija za arheologijo, V/1—V/2, Ljubljana 1954, 420 str.

V prvi razpravi »Ali smo upravičeni na temelju predzgodovinskih statuet rasno in etnično opredeljevati prebivalstvo neolitičnega časa« meni Josip Korošec, da je to nemogoče, ker, če bi bile statuete tudi naturalistične, še vedno niso realistične. Odklanja hipoteze nekaterih strokovnjakov, ki menijo, da bi lahko na podlagi butmirskih statuet, ki imajo baje negroidna in armenoidne rasne značilnosti, sklepali in smatrali prebivalstvo oziroma nosilce te kulture kot pripadnike teh dveh ras. Dalje isti avtor v razpravi »Novi stratigrafski podatki kolišč na Ljubljanskem barju« obravnava problem življenja na Ljubljanskem barju. Predvsem probleme kot so: razmestitev kolišč in lega kolišč in sicer vprašanje, ali so kolišča stala na jezeru ali pa so bila postavljena ob robu jezera na samo zamočvirjenem delu. V tretjem vprašanju se pa dotika stratigrafije, namreč ali lahko računamo na vertikalno ali pa na horizontalno stratigrafijo. Dalje se pa dotika tudi oblike kolišč in pa kronologije. Pri tem se naslanja v glavnem na v poletju 1953 odkrito kolišče pri Blatni Brezovici.

Milutin Garašanin obravnava v svoji razpravi »Ostava iz Kladova i problem stepskih uticaja u kasnom neolitu Donjeg Podonavlja« material iz depota iz Kladova v katerem vidi neke stepske elemente, ki so mogli vplivati na razvoj zgodnjih kovinskih kultur v Spodnjem Podonavju.

Vprašanje železne dobe Slovenije obravnavata Stanko Pahič in France Starè. Prvi avtor v članku »Nekaj najdb iz žarnega grobišča na Pobrežju pri Mariboru« obravnava gradivo, izkopano pred drugo svetovno vojno, in prihaja do zaključkov, da grobišče kulturno pripada ruško-dobovski kulturni skupini. Posebej pa poudarja, da bo treba mnoga vprašanja še osvetliti z novimi raziskovanji, posebno vprašanje naselbin, kulturnega centra itd. France Starè v razpravi »K problemu najstarejših čolničastih fibul iz Slovenije« poudarja velik pomen fibul za kronološko opredeljevanje. Poudarja celo, da je na podlagi prazgodovinskih fibul v Sloveniji mogoče postaviti kronološki okvir za celo prvo tisočletje pred našo ero. Čolničaste fibule se javljajo na koncu stopnje Vače I, oziroma na začetku obdobja Vače IIa okoli leta 600 p. n. e. Glavni del svoje razprave posveča avtor tipologiji lokastih in čolničastih fibul. Draga Garašanin v razpravi »Nalaz iz Celja i njegov položaj prema ostavama od skupocenih metala u Panoniji« obravnava nekaj arheoloških predmetov iz beograjskega narodnega muzeja. Po analizi predmetov zaključuje, da morejo ti predmeti pripadati trako-kimerski skupini halštata C, po drugih elementih pa starejši skupini nakita.

Nekatere probleme antične arheologije na naših tleh osvetljuje Josip Klemenc in Mirko Šeper. Prvi avtor v razpravi »Nekaj kronoloških podatkov rimskega pokopališča v Šempetru v Savinjski dolini« pravi, da vsi nagrobniki iz Šempetra spadajo v Klavdijev in Neronov čas, razen Vindonijevega napisa, ki je najstarejši. Mirko Šeper pa podaja v svoji razpravi »Jedan nalaz keramike iz Siska« nekaj keramičnih statuet, ki so domače delo pod vplivom antične realistične umetnosti iz časa rimske okupacije Siska.

Problema zgodnjega srednjega veka se dotika razprava Josipa Korošca »Problem nekaterih nakitnih predmetov najdenih v Detti v Banatu«. Zanimivo je, da imajo ti predmeti iz Dette značaj alpskoslovanske kulture. Niso pa ti predmeti prispeli tja iz centra tega področja, ampak iz področja obrobnih najdišč med belobrdsko in alpskoslovansko kulturno skupino. Po avtorju je bila tu verjetno neka manjša migracija, ki jo išče v političnih dogodkih X. stoletja v okolici Ptuja.

Antropološko obdelavo gradiva »Staroslovanska okostja iz Dobrače pri Kragujevcu« podaja Zlata Dolinar — Osoletova. Zanimiva je ugotovitev avtorice, v kateri priključuje najdbe iz Kragujevca zahodni staroslovanski skupini in se priključuje mnenju Ivanička, da so naši predniki prišli v naše kraje preko severozapada in ne direktno iz vzhoda.

Med poročili se z vprašanjem paleolitika na naših tleh bavi Mitja Brodar v članku »Izkopavanja v Parski golobini«. Nadaljna izkopavanja v letu 1953 so prinesla več kamnitnih artefaktov, ki pripadajo delno starejšemu paleolitu, večje število pa mlajšemu. Pomembni so tudi rezultati izkopavanja glede paleontološkega gradiva.

Jesse Staško se v svojem poročilu »Poročilo o sondiranju v okolici Iga pri Ljubljani« bavi s problemom življenja na Ljubljanskem barju, katere podatke je zbral pri sondiranju 1953. leta v okolici Iga.

Starè France poudarja v članku »Dva ilirska grobova iz Kranja«, da najdbe iz Kranja kulturno gravitirajo k dolenjskemu halštatu in da nimajo nič skupnega s svetolucijskim kulturnim krogom. Dalje poroča avtor v poročilu »Topografsko raziskovanje v okolici Dobove« o topografskem delu 1953. leta, kjer je naletel na ilirske, antične in slovanske ostaline. Stane Gabrovec daje v poročilu »Poročilo o slučajnih najdbah v Sloveniji« seznam nekaj slučajnih najdb in novih najdišč. Svoje topografske izsledke podajata Stanko Pahič in Vlado Lorber v poročilu »Arheološka najdišča pri Cerkvenjaku v Slovenskih Goricah«. Tatjana Bregant podaja v poročilu »Keltski grob iz Brežic« inventar žganega groba, ki je bil slučajno odkrit v Brežicah. Jaro Šašel v »Arheološko-topografske novosti iz področja Colatia in Atransa« objavlja nekaj novih topografskih momentov. Rudolf Bratanič v članku »Nove najdbe iz Ptuja« poroča o novih najdbah iz Panoramskega hriba, Vurbergar in iz Obreža pri Središču. Josip Korošec pa v članku »Staroslovanski grobovi na Selah pri Dobovi« ugotavlja, da sodi grobišče v prehodno dobo v IX. stoletju. V drugem članku »Datacija in etnična opredelitev grobišča v Sieghartskirchenu« je avtor ovrgel mnenje Mitscha — Märhema, ki to grobišče pripisuje Nemcem in ga z novimi dokazi stavi v okvir avaroslovanske kulturne skupine.

Arheološki vestnik (*Acta archaeologica*), Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za zgodovinske in družbene vede, Sekcija za arheologijo, VI/1—VI/2, Ljubljana 1955, 382 str.

Poleolitičnega obdobja se dotikata v razpravah Srečko Brodar in Mitja Brodar. Tako Srečko Brodar obravnava v razpravi »Paleolitik v Vršču in njegovi okolici?« več najdišč v okolici Vršca, katere pa po njegovem mnenju za danes še ni mogoče opredeliti ali je material iz teh najdišč zanesljivo paleolitski ali ne. To bi mogla pojasniti po avtorjevem mnenju le nova raziskovanja. Mitja Brodar pa v razpravi »Poskusno izkopavanje v Mokriški jami« poroča o izkopavanjih v Mokriški jami v Kamniških Alpah, ki so prinesla zadovoljive rezultate, čeprav za sedaj še ni ugotovljena paleolitska postaja. Vendar vse današnje najdbe s sigurnostjo govorijo, da moremo to v bližnji bodočnosti pričakovati.

Vprašanje neolitika obravnava Josip Korošec v razpravi »Nekaj pripomb k izvoru butmirske kulturne skupine« in prihaja do zaključkov, da so sodelovale pri formiranju te kulture: 1. neka danes še neznana kulturna skupina v Bosni, 2. danilska ali njej sorodna kulturna skupina na Jadranski obali in 3. vinčanska grupa.

Draga Garašanin govori v razpravi »O problematiki sekira jadranskega tipa — povodom sekire iz Sinaje na Kosmetu« o bronasti sekiri, ki jo z ozirom na spremni material datira v halštat A—B, tipološko pa jo uvršča v svoj drugi albano-dalmatinski tip. V razpravi »Nekoliko ilirskih antropomorfnih figura iz sjeverne Dalmacije« obravnava Šime Batovič stilizirane antropomorfne figure, najdene na področju Liburnov, ki sodijo po mnenju avtorja v VI. ali V. stoletje. Nosijo lokalno obeležje in predstavljajo unikat v starejši železni dobi.

Rimske dobe se dotika Anton Sovrè v razpravi »Pripombe k R. Brataniča Novim nazdbam iz Ptuja« kjer kritizira R. Brataniča članek. Trdi, da tu ne gre za starokrščanski spomenik, kakor sodi Bratanič, temveč za poganski spomenik in čita napis drugače kakor Bratanič.

Emilijan Cevc v svoji razpravi »Problem kamenitega leva iz Kostanjevice ob Krki« osvetljuje nekaj zanimivih umetnostnozgodovinskih momentov iz Slovenije. Leva iz Kostanjevice obravnava v zvezi z nekaj tovrstnimi drugimi najdbami iz Slovenije in ga časovno uvršča v rimski, ne pa v poznoromanski čas.

Nekaterih problemov zgodnjega srednjega veka se dotikata v razpravah Paola Korošec in Mirko Šeper. Paola Korošec je v razpravi »Slovanska najdišča v vzhodni Furlaniji« zbrala in obdelala arheološko gradivo vzhodne Furlanije. Material, ki ga je avtorica zbrala, je v pretežni večini nakit, ki ga pripisuje köttlaški kulturni skupini. Mirko Šeper pa v razpravi »Prilog datiranju starohrvatskih spomenika pleterne dekoracije« rešuje problem kronologije tovrstne dekoracije v Dalmaciji.

Med poročili, ki obravnavajo vprašanje neolitika, so članek Josipa Korošca »Dimini kulturna skupina« in članek Tatjane Bregant »Trgovina in menjalno gospodarstvo v neolitiku Jugoslavije«. Stanko Pahič poroča v članku »Prazgodovinska seliščna najdba v Zrečah« o slučajno odkriti novi neolitični postaji. Več je člankov, ki obravnavajo probleme bronaste dobe. S problemom Ljubljanskega barja se zopet ukvarjata Josip Korošec v poročilu »Ali so bila na Ljubljanskem barju kolišča?« in Staško Jesse s člankom »Novo odkriti kolišči na Ljubljanskem barju«. Alojzij Šercelj pa skuša v članku »Palinološki profil kolišča pri Kamniku pod Krimom« podati sliko vegetacijskih razmer iz časa kolišč na Barju. V drugem poročilu »Še nekaj momentov k novim raziskovanjem na Ljubljanskem barju« pa Šercelj poroča o opazovanjih pri izkopavanju in analizah lesa iz kolišča pri Blatni Brezovici. Dalje obravnavajo vprašanje bronaste dobe Milutin Garašanin s poročilom »Dva nova nalaza bronanog doba iz Južnog Pomoravlja«, Tatjana Bregant s člankom »Tulasta sekira iz Ljubljanskega barja« in Anton Smodič s poročilom »Bronaste depojske najdbe v Črmožišah in severovzhodni Sloveniji«. France Starè v poročilu »Grob z bronastim kotličkom iz Sv. Lovrenca« kotliček kronološko opredeljuje v Hallstatt C. V drugem poročilu »Dva nova prazgodovinska grobova z Vač« pa isti avtor poroča o dveh novih grobovih, ki pripadata že znanemu prazgodovinskemu grobišču.

Čas antike na naših tleh obravnava več avtorjev. Josip Klemenc daje začasno poročilo o izkopavanjih v Šempetru, Vinko Jordan poroča o posameznih rimskih najdbah iz Savinjske doline. Alojzij Bolta pa poroča o rimskih najdbah na naših tleh kar v treh poročilih. Dalje poroča Stanko Pahič o zaščitnem izkopavanju v Zrečah, kjer je odkril štiri slovanske grobove. Stane Gabrovec v poročilu »Nekaj novih staroslovanskih najdb« govori o štirih novoodkritih najdiščih zgodnjega srednjega veka. Branko Marušič v članku »Staroslovanske in neke zgodnesrednjeveške najdbe v Istri« daje za sedaj celotno karto najdišč tega časa v Istri. V drugem članku »Staroslovanski grob v Bujah« poroča o staroslovanskem grobišču, ki je skoraj uničeno zaradi kontinuiranega pokopavanja na to mesto vse do 18. stoletja.

Bregant Tatjana

Starinar, Organ Arheološkog Instituta Srpske akademije nauka, Nova serija, Knjiga III—IV/1952-1953, Beograd 1955, 301 str.

Nova dvojna številka *Starinarja* je zopet izšla z zamudo, tokrat dveletno. Tehnično je nova številka na isti višini, kakor je bila prejšnja, čeprav bi bilo želeli, glede na res dober papir, da bi bile nekatere, posebno umetnostno zgodovinske slike, jasnejše. Nova številka obsega nekaj razprav in člankov s področja arheologije in zgodovine starega veka, nekaj pa s področja umetnostne zgodovine. Poleg tega je v njej tudi še vrsta ocen in prikazov o novejši domači in tuji literaturi.

Med razpravami imamo tri, ki se dotikajo arheologije in stare zgodovine naših krajev. Tako se Miloje Vasić v razpravi »Kličevačka nekropola« dotika posameznih predmetov, ki so bili najdeni v Kličevcu ter v nekaterih drugih najdiščih Severne Srbije. Pripadajo času panonske keramike, oziroma nekateri Žutobrdskega tipu, ki jih pa Vasić tolmači na svoj običajen način v zvezi z grško kulturo.

Branko Gavella se v razpravi »Vinča i Iliri« dotika etničnega problema vinčanskih prebivalcev. Tudi Gavella zastopa osnovno Vasićevo gledišče, in temu primerno tudi zelo nizko datira vinčansko kulturno plast. Po precej obširni polemiki s Schuchhardtovo *Vorgeschichte* in nekaterimi drugimi Schuchhardtovimi članki prihaja Gavella do sklepa, da Iliri niso nikdar stanovali na področju Vinče ter da se jim zato ne more pripisati vinčanska kultura. V nekaterih posodah panonske keramike, ki so najdene v višjih vinčanskih plasteh, pa avtor vidi samo nek kratek stik med Iliri in prebivalci Vinče. Samo panonsko keramiko, najdeno v Vinči, pa datira okoli srede prvega tisočletja. V osnovi je avtor zagrešil pri reševanju tega problema vrsto napak. 1. Nizko datacijo vinčanske kulturne plasti. 2. Nizko datacijo panonske keramike. 3. Etnično in kulturno povezovanje lužiške kulture s panonsko keramiko. 4. Absolutno povezovanje panonske keramike z ilirsko etnično skupino. 5. Tolmačenje vinčanske kulturne plasti od njenega začetka pa do prihoda Rimljanov kot kulturno celoto. 6. Komparacijo med nekaterimi neolitičnimi vinčanskimi objekti z železnodobnimi iz Šlezije. Itd. Ne glede na nezmožnost etničnega opredeljevanja tako neolitičnih kakor tudi bronastodobnih kultur se takšno vprašanje nikakor ne da reševati na način, kakor je to storil avtor. V vinčanski kulturni plasti lahko načnemo le vprašanje etnične pripadnosti nekaterih latenskih predmetov v najvišji plasti, medtem ko je ostalo gradivo, ki pripada nosilcem panonske keramike, dalje nosilcem badenske kulture in nosilcem vinčanske kulture, etnično neopredeljivo.

Tretja razprava »Prilozi antičnoj istoriji Srbije«, ki jo je napisal Rastislav Marić, obsega štiri zgodovinsko-filološke črtice, v katerih se avtor dotika predvsem lokalizacije posameznih mest v antičnem času na področju Srbije. Tako skuša v prvi (»Podaci grčkih pisaca o Podunavlju i početak gvozdenog doba u Srbiji«) dokazati, da je mesto deljenja Donave, ki ga omenjajo zgodovinski antični viri in po katerih teče Donava z enim delom proti vzhodu z drugim pa proti zahodu, bilo pri ustju Save v Donavo. Ne da bi se spuščal v vprašanje pravilnosti takšnega tolmačenja, ki ga avtor skuša podkrepiti z raznimi citati in tolmačenjem raznih grških virov in nazivov, moram priznati, da je cela razprava izgubila na resnosti zaradi že vnaprej postavljenega sklepa, da je Herodot zelo dobro poznal naše kraje, ker je bila bajje Vinča grška kolonija. Tako ta članek nima nikakršne vrednosti v odstavkih, ki temelje na dokazovanju trgovine med grškimi kolonijami na Pontu s Srednjim Podonavjem zaradi rudnega bogastva v teh krajih, posebno kar se tiče naslanjanja na neolitično Vinčo. — V drugi črtici »Da li grčki pisci spominju Singidunum prerimskog doba« želi Marić dokazati, da je »Singidunum« v zvezi s plemenom »Sindi«, ki jih omenja Apolonij Rodski po Timonaktu, češ da se nahajajo v Podonavju, čeprav drugače vsi viri govore le o Sindih v južni Rusiji. Zato avtor popolnoma napačno lokalizira Sinde na donavsko obalo ob ustju Save, katerih glavno mesto naj bi po avtorju bilo »Singa«, ki naj bi se pa zopet nahajala na mestu neolitične Vinče. Tudi ta črtica je popolnoma napačno postavljena, pač v želji da se neolitična naselbina v Vinči označi kot grška kolonija, pri čemer so pa

dobri kakršni koli izmišljeni dokazi in avanturistične domneve. V ostalih dveh črticah pa skuša avtor lokalizirati Skordiske, dalje išče antična imena za gori Kosmaj in Rudnik, poskuša pa lokalizirati tudi Prokopijevo Aurelijano.

Ostale razprave pripadajo umetnostno zgodovinskemu področju. Tako obravnavata Vladimir Petković in Djurdje Bošković arhitekturo in freske samostana Veluče. Svetozar Radojčić se v razpravi »Jedna scena iz romana o Varlaamu i Joasafu u crkvi Bogorodice Ljeviške u Prizrenu« spušča tudi v problem necerkvene, laične vsebine srednjeveškega slikarstva v Srbiji. Mirjana Čorović-Ljubinković v razpravi »Dve dečanske ikone Bogorodice Umilenija« in Lazar Marković v razpravi »Deisis hrušedolskog ikonostasa« obravnavata vprašanja srednjeveških »ikon«.

Tudi v poročilih so trije članki posvečeni arheologiji in arheološkim problemom, medtem ko ostali trije spadajo zopet v umetnostno zgodovino. Milutin in Draga Garašanin podajata poročilo o izkopavanju neolitične naselbine v Žarkovu iz 1948 leta, kjer se je poleg posameznih podatkov o stanovanjskih ter ekonomskih in sorodnih problemih odkrilo tudi večje število kulturnega, predvsem keramičnega gradiva, ki v celoti pripada vinčanski kulturni skupini. Poročilo o izkopavanju na Caričinem gradu od 1949. do 1952. leta nam daje Djurdje Mano-Zisi. Med najpomembnejše odkrite objekte v tem času spada troladijska bazilika, ki je bila odkrita v južnem delu mesta (urbs meridionalis). Bazilika je dolga s transeptom in narteksom ter z atrijem, ki sta mu prizidana dva paraklisa, 45 m, široka pa 20 m. Pod vzdolž sredine ladje je bil izdelan v mozaiku. Ima geometrijske ornamente, med katerimi se pa nahajajo tudi figuralne predstave in scene, kakor so dobri pastir, borba z levom, borba z medvedom, amaconke, kentauri, živalski emblemi, itd. Izven mestnega obzidja so dalje odkrili drugo cerkev v trikonkni obliki. Tudi ta cerkev, ki naj bi bila središče nekropole, je imela mozaik, na zidovih pa freske. V eni od treh konk je najden tudi grob. Raziskovali so pa tudi posamezne dele mesta, da bi se posamezne stavbe, ki so že bile odkrite, povezale v celoto. Nevenka Spremo-Petrović je pa dala poročilo o baziliki s kripto na Caričinem gradu, ki je bila odkrita v letih 1940—1947.

Naslednja poročila Ivana Zdravkovića »Užički grad« in »Stara Crkva u Lipljanima« ter poročilo Dragoljuba Jovanovića »Stambol kapija u Beogradu« poročajo o raziskovanju raznih objektov srednjega veka in novejšega časa.

Pri doneskkih in zapiskih je tudi nekoliko člankov, ki se tičejo arheologije. Tak je n. pr. članek Milutina Garašanina »Povodom praistorijskih i ranosrednjevekovnih nalaza iz jednog tumula u Klincima« v katerem ugotavlja avtor, da so tu bili najdeni ne samo predzgodovinski temveč tudi zgodnjersrednjeveški objekti. Sem spada tudi članek Miodraga Grbića »Dve rimske bronzane maske« v katerih objavlja avtor masko mladeniča iz Smedereva ter masko bradatega človeka iz Kostola. Čudno pa je, da avtor obravnava obe maski kot maski s čelado, čeprav nobena nima predstavljene čelade (ena ima celo bogato predstavljene plastične lase), kar končno priznava tudi sam. Članek je dokaj enostranski, ker ne upošteva izvzemši dve, tri analogije iz Anglije, tudi drugih, ki so danes znane. Ostali članki, kot so »Arheološke i istoriske beleške iz Makedonije« Radoslava Gruića, »Beogradska ikona Bogorodice u Carigradu« Aleksandra Deroko, »Dva rukopisa manastira Manasije« Sergija Troickega, »Stare tvrdjave u slivu Markove Reke« Jovana Trifunovskega, in »Izvlačenje vode iz dubokih bunara u starim tvrdjavama« Dragoljuba Jovanovića, obravnavajo razno umetnostno zgodovinsko, etnografsko in zgodovinsko gradivo.

J. Korošec

Pro Austria Romana: herausgegeben von der urgeschichtlichen Arbeitsgemeinschaft in der Anthropologischen Gesellschaft in Wien; Schriftleiter: Rudolf Noll. Letnik 5, 1955.

Pro Austria Romana je rokopisno tiskani dvomosečnik, ki ga v okviru dunajske Antropološke družbe izdaja delovno tovarištvo na prazgodovinskem torišču, vodi pa kustos dunajskega umetnostno-zgodovinskega muzeja dr. Rudolf Noll. Osnovna težnja publikacije je, prinašati pregledna in tekoča poročila

o preiskovanju antičnega obdobja na področju Avstrije. Sestavki so informativnega značaja in kratki.

Peti letnik časopisa ima naslednjo vsebinsko strukturo: 1. **Poročila o delu.** Ta oddelek zbira nove najdbe ter podaja — grupirano po avstrijskih pokrajinah — kratke preglede in rezultate izkopavanj. Oddelek zavzema največ prostora v časopisu, važen je posebej zaradi tega, ker objavlja tekoča poročila o izkopavanjih, tako rekoč še med tem, ko ta trajajo. Na ta način opozarja list ljudi, posebej seveda strokovnjake, arheologe, profesorje in druge na nastajajočo problematiko in obstoječe zanimivosti; na ta način obveščeni si lahko prihajajo ogledat izkopavanje, ko je še v teku. Profesorji bližnjih šol morejo tako prirejati nad vse privlačne šolske izlete na arheološka mesta v trenutku, ko dvigajo iz tal ostanke odmrle dobe in kulture. Za slovenske čitatelje je v tem oddelku posebej zanimivo poročanje o novih starinah s Koroške, odkoder pošiljata redne notice kustos Deželnega muzeja v Celovcu, ing. Hans Dolenz, ter arheolog, višji gradbeni svetnik in znani sodelavec v Carinthiji, dr. Paul Leber. Med ostalimi posebej zanimivimi poročili naj omenim še poročilo o izkopavanjih, ki jih je vodil Oswald Menghin v Veldideni, izkopavanja rimskega posestva na Gradiščanskem, ki jih vodi Balduin Saria, ter poročilo o uspešnih izkopavanjih in njihovih rezultatih na osnovi upoštevanja ostankov kulturnih rastlin, izkud peresa H. L. Wernecka. Mnogo notic je posvečenih seveda Carnuntumu, Štalenski gori nad Gospo Sveto, Lauriaku in podobnim znanim arheološkim mestom.

2. **Iz prakse:** Pod tem poglavjem so zbrane notice o novih dognanjih iz področja prepariranja izkopanin, v njem je zgoščeno podana vsebina kratkega tečaja o prepariranju železnih predmetov, ki ga je lani na Dunaju vodil konzervator Narodnega muzeja v Ljubljani, Rudolf Berce. Franz Miltner podaja na tem mestu časopisa problematiko zatiranja plevela na prostoru izkopavanj, posebno na prostoru rekonstruiranih objektov.

3. **Načrti za delo** je nestalen oddelek, ki daje predvsem ob pričetkih terenskih del pregled nameravanih izkopavanj z navedbo možnosti obiskov, pregled, ki se ureja pokrajinsko, vsebinsko in avtorsko.

4. **Poročila uredništva** ter 5. **Posebna obvestila** se omejujejo navadno na lokalno pomembne, za tujino nebitvene notice.

6. **Personalna poročila** dajejo arheološkim kolegom na znanje eventualna napredovanja arheoloških strokovnih delavcev v Avstriji, premestitve, imenovanja in podobno.

7. **Bibliografska priloga** pa je zaključni oddelek, zaradi tega posebej važna, ker notira vsako delo in poročilo, ki se nanaša na antično obdobje v Avstriji, pa najsi gre za ponatis, razpravo ali kritiko. Ker je avstrijska arheološka literatura pogosto še bolj razdrobljena kot naša, je ta priloga posebej dragocen pripomoček za absolutno in varno evidentiranje del, izhajajočih v delno nepričakovanih ali težje dostopnih publikacijah.

Zaradi cenenosti in zgoščenosti predstavlja časopis lepo rešitev finančnega problema publiciranja in tiskanja v Avstriji, daje avstrijskim arheologom ter onim, ki se za starine zanimajo, izboren priručnik tekočih problemov, raziskav in dognanj, je zaradi marsikaterega sestavka ali drobne najdbe, ki često zlepa ne ugleda dneva v kaki arheološki reviji, in posebej še zaradi bibliografske priloge velika dragocenost tudi tujim delavcem na arheološkem področju, za nas pa seveda še posebej tudi zaradi rednih notic s Koroške. Časopis predstavlja lahko tudi vzorec, po katerem bi se marsikje lahko reševale analogne težave, kot so jih preprosto in ceneno rešili naši severni sosedje z rokopisno tiskano revijo, ki je vendar na izredni strokovni višini in — kot je razvidno iz rednega notiranja v bibliografskih prilogah velikih arheoloških revij v svetu — tudi splošno cenjena.

J. Šašel

Istoriski glasnik, št. 3-4 (1953), št. 1-2 (1954), št. 3 (1954). Organ Istoriskog društva NR Srbije, Beograd. Izdaja redakcijski odbor, odgovorni urednik: dr. Dragoslav Janković.

Številki 3-4 (1953) in 3 (1954) Istoriskega glasnika se po notranji ureditvi kakor tudi po tematiki prispevkov ne razlikujeta mnogo od prejšnjih letnikov. Časopis prinaša kot osrednje glasilo srbskega zgodovinskega društva predvsem prispevke, ki so neposredno ali posredno povezani z vprašanji srbske zgodovine, vendar najdemo tudi razprave, ki se tičejo Bosne, Črne gore in Dubrovnika. Po tematiki zajemajo članki zelo široko področje. V njih se obravnava prazgodovina, arheologija, antika, srednji in novi vek. Opaža se, da se precej zane-marja obravnavanje srednjeveške srbske zgodovine. Večji poudarek je tudi na politični kot na gospodarski zgodovini. V Istoriskem glasniku so tudi razprave s področja umetnostne zgodovine in etnologije. Popolnoma drug značaj ima številka 1-2 (1954), ki jo je uredništvo v celoti posvetilo 150-letnici prvega srbskega upora. Ta številka ima značaj zbornika, ker prinaša samo razprave in članke, ki nam osvetljujejo nekatere nove probleme iz tega obdobja ali pa dopolnjujejo sliko, ki smo jo doslej imeli o I. srbskem uporu.

Največ prispevkov se bavi s preteklostjo Srbije. Milutin V. Garašanin proučuje obdobje Keltov in njihov pohod preko Balkanskega polotoka v Grčijo (št. 3-4, 53, str. 3-17) in dopolnjuje ugotovitve na podlagi maloštevilnih in pomanjkljivih pisanih virov s pomočjo doslej najdenega arheološkega materiala. V srednjeveško arheologijo bi lahko uvrstili prispevek Ivana M. Zdravkovića, ki prinaša opis srednjeveške trdnjave Novo Brdo pred izkopavanjem, ki ga je začel Arheološki inštitut SAN leta 1952.

Srednji vek obravnavajo le trije avtorji. Napis na portretu Konstance Morosini (3, 54, 119-122) tolmači Nekad Simić. Napis na portretu, čigar kopija se nahaja v Beograjskem narodnem muzeju, je zapeljal St. Stanojevića, da je Konstanco uvrstil med srbske kraljice. V resnici pa je slikar na sliki le zadovoljil megalomanske želje njenih potomcev Benečanov, ki so hoteli imeti v galeriji svojih slik vsaj eno kraljico. Konstanca Morosini je bila namreč žena Vladislava II. sina Dragutina, pretendenta za srbski prestol. V krajši študiji daje Miodrag Rajčić nekatere podrobnosti o Sevastokratorju Dejanu (3-4, 54, 17-29), enem najuglednejših in najvplivnejših velikašev Dušanove dobe. Dose-danjim monografijam odnosno prispevkom o mestih in trgih v srednjeveški Srbiji, ki so bili objavljeni v prejšnjih številkah Istoriskega glasnika se pridružuje članek Bogumila Hrabaka »Trg Valjevo u Srednjem veku«. (3-4, 54, 91-103). Na podlagi dubrovnškega arhivskega gradiva iz XV. stoletja rekonstruiral avtor pomen Valjeva kot srednjeveškega središča in vloga Dubrovčanov na valjevskem trgu.

Največ prostora zavzemajo razprave in članki o prvem srbskem uporu. V tem pregledu ne bom zajel samo štev. 1-2, 1954, Istoriskega glasnika, temveč tudi prispevke v štev. 3, 1954, ki so po tematiki neposredno povezani s I. srb. uporom.¹

SAN je med Posebnimi izdanji, knj. 226, spomenica knj. 11 izdala publikacijo »Proslava stopedesetogodišnjice Prvog srpskog ustanka u SAN 10. VI.

¹ V zvezi s proslavo 150-letnice Prvega srbskega upora je izšlo večje število publikacij, razprav in zbirk zgodovinskega gradiva, kakor tudi ponatisov starejših del o Prvem srbskem uporu. Opozoril bi le na najvažnejša dela o Prvem srbskem uporu, ki so izšla v jubilejnem letu 1954 in leta 1955. Večina od njih je bilo tiskanih v Beogradu.

Na novo sta bili ponatisnjeni knjigi Stojana Novakovića: »Ustanak na Dahije 1804« (Ocena izvora; Karakter ustanka; Vojevanje 1804 — za tisk je pripravil Milan Čoković) ter »Vaskrs države srpske«. Političko istoriska študija o Prvom srpskom ustanku 1804-1813. (Za tisk je priredila Milica Carcarević; opozoril bi na dodatek Vase Čubrilovića: »Izvori i literatura o srpskoj revoluciji 1804«) — to je doslej že 5. izdaja. Novo izdajo Vuka S. Karadžića: »Iz istorije Prvog srpskog ustanka«, je pripravil za tisk Radoslav Perović.

Kot uvod v jubilejno številko je publiciran referat Vase Čubrilovića (1—2, 54, 3—15), ki ga je imel na svečani akademiji v Beogradu 14. II. 1954 v čast proslave 150-letnice prvega srbskega upora. V referatu podčrtuje glavne značilnosti upora in opozarja na posledice, ki so pustile tako globoke sledove v zgodovini naših narodov. Brez dvoma se odlikuje po svoji aktualnosti, izčrpnosti in dokumentaciji obširna razprava Dragoslava Jankovića »Praviteljstvujušči sovjet« (1—2, 54, 15—89), ki nas seznanja z razvojem in delovanjem omenjenega organa oblasti v času I. srb. upora. — Problem obdeluje avtor z dveh vidikov: pravnega in politično zgodovinskega. P. S. je vse do leta 1811 imel predstavniki značaj, njegovi člani so bili po pravilu zastopniki posameznih nahij. Pravni položaj tega organa je težko opredeliti. Sovjet ni bil izključno zakonodajni organ, niti vlada, niti vrhovno sodišče, temveč je nosil v sebi vse te elemente in vršil določene funkcije vseh treh oblasti. Od skupštine leta 1811 pa do konca upora je bil ustanovljen novi P. S. kot Karadorđev pomožni organ in je dobil značaj ministrstev (popečiteljstva). Sovjet je kot centralni organ mnogo pomagal za uspešni razvoj osvobodilne borbe srbskega naroda in odigral vlogo organa antifevdalne in buržoazne revolucije. Jankovićeve razprava zasluži pozornost in je lep prispevek v naši zgodovinski znanosti.²

Prvi srbski upor ni mogel ostati brez vpliva na revolucionarno gibanje Bolgarov proti Turkom (1—2, 54, 121—149). O tem razpravlja Vladimir Stojančević. Vse revolucionarno gibanje bolgarskih kmetov v krajih zapadne Bolgarije je zvezano s I. srb. uporom in le dopolnilo vojnih akcij srbskih upornikov, ali pa pomoč združenim operacijam rusko-srbske vojske.

1954«. (Vsebina: Aleksander Belić, Vuk o vodima Prvog srpskog ustanka, in Dušan Pantelić, Prvi srpski ustanak i Srpska akademija nauka.)

V zbirki Likovi in dogadjaji iz srpske prošlosti, ki izhaja v Beogradu, so izšle sledeče manjše publikacije:

Milovan Ristić: »Ustanički zakonopisac Teodor Filipović« (Božidar Grujović) št. 14 (1953); Bogumil Hrabak: »Boj na Karanovcu«, št. 15 (1954); Dušan Baranin: »Zeko Buljubaša«, št. 16 (1954); Milovan Ristić: »Narodne skupštine u Prvom srpskom ustanku«, št. 20 (1955).

Gradivo za Prvi srpski upor in memoarji:

Radoslav Perović: »Prilozi za istoriju Prvog srpskog ustanka«. Neobjavljena građa. Radoslav Perović: »Građa za istoriju Prvog srpskog ustanka.« Izšlo v: Biblioteka »Istoriskog društva NR Srbije III. »Svedočanstva o Prvom ustanku« (zbral in priredil Veljko Kuprešanin). »Pričanja savremenika o Prvom ustanku« (Pripravil za tisk in napisal uvod Živan Sečanski — Vsebina: Janićije Čurić: Kopija istorije Serbske — Pričanje Petra Jokića — Antonije Protić: Povesnica od početka vremena vožda srpskog Karadorđa Petrovića).

Prota Mateja Nenadović, »Memoari« pa so izšli v Beogradu 1954, v make-donskem prevodu v Skopju 1954 in v slovenskem prevodu v Ljubljani 1954. /Predgovor je napisal Đorđe Jovanović: Epska resnica prote Mateja Nenadovića).

V letu 1955 pa so bile 150-letnici prvega srbskega upora posvečene sledeče publikacije:

Dragoslav Stranjaković: »Mihailo Radonić vojvoda zlatiborski in obrknez užički«, Beograd 1955.

Mihovil Tomandl: »Pančevo in Prvi srpski ustanak« in Slavko Gavrilović »Andrija Popović, učesnik u Ticanovoj buni i Prvom ustanku«. Novi Sad 1954 — izšlo v zbirki: Prilozi za političku, kulturnu i privrednu istoriju Vojvodine. Zbornik Državnih arhiva Vojvodine 4. Svetislav Petrović: »Ponišavlje i susedni krajevi za vreme Prvog srpskog ustanka«. Leskovac 1955.

² O istem problemu razpravlja tudi Miroslav Đorđević: Osnivanje »Praviteljstvujušćeg sovjeta serbskog«, izšlo v Godišnjaku Pravnog fakulteta v Sarajevu, letnik III, 1955, str. 305. Zanima ga predvsem odnos med Karadorđem in starešinami oziroma Sovjetom v različnih fazah razvoja od 1805—1808.

Kakšno vlogo je odigrala v I. srb. uporu zgodovinska tradicija (I—2, 54, 103—121), ugotavlja v svojem članku Vuk Vinaver. Razlikuje dve vrsti tradicije, ki se pojavita koncem XVIII. stoletja: znanstveno, ki ima svoje izhodišče v Vojvodini med tedanjo srbsko inteligenco ter narodno-cerkveno, ki je bila pod močnim vplivom lokalne pravoslavne cerkve. Zdi se mi pa, da avtor vseeno pripisuje tradiciji preveliko vlogo, čeprav je seveda ne gre zametavati; toda glavno vlogo so odigrale one družbene sile, ki so vodile revolucijo in ki so rabile zgodovinsko tradicijo le kot ščit za dosego svoje zmage.

Odgovor na vprašanje, kdaj in kje je nastala znana pesnitev Filipa Višnjica »Početak bune protiv dahija« išče Dušan Pantelić v prologu te pesnitve (1—2, 54, 89—103). Vesti o nekaterih naravnih pojavih (potresi, polarni sij, sončni mrk, kometi), ki jih skuša avtor spraviti v zvezo z opisovanjem »nebeskih prilik« v prologu nas zanimajo v toliko, v kolikor navaja tudi nekatere nebesne in prirodne pojave, ki so jih videli tudi v Ljubljani. Članek ima v prvem delu več ali manj literarno zgodovinski značaj. Večjo vrednost za zgodovinarja ima drugi del razprave, ki prinaša nekaj novih podatkov za zgodovino Bosne v začetku XIX. stol.

Z upravno razdelitvijo srbskega ozemlja v času I. srb. upora se ukvarjata dva zgodovinarja. Hazim Šabanović skuša na podlagi turških virov dokazati, da je bila pokrajina, ki se imenuje v znanstvenih delih Beograjski pašaluk (1—2, 54, 193—209), samo eden od sandžakov, ki se je službeno vedno imenoval Smederevski sandžak. V raznih obdobjih je pripadal: Rumelijskemu, Budimskemu oziroma Silistrijskemu pašaluku. Na koncu daje avtor nekaj novih podatkov o teritorialnem razvoju in administrativni ureditvi Smederevskega sandžaka.

S podobnim problemom se ukvarja Vladimir Stojančević. Postavlja vprašanje naziva in geografske razprostranjenosti 6 nahij (3, 54, 73—106), ki so bile pod Karađordem osvobojene izven Beograjskega pašaluka. Knez Miloš postavi leta 1820 kot enega najvažnejših ciljev svoje zunanje politike, priključitev teh 6 nahij Srbiji in uspe, da se to vprašanje leta 1833 reši v korist Srbije.

Milovan Ristić objavlja življenjepisa dveh političnih delavcev iz časa prvega oziroma drugega srbskega upora. Oba izhajata iz vrst inteligence vojvodinskih Srbov, ki so svoje znanje in sposobnosti takoj po izbruhu upora stavili na razpolago uporniški Srbiji. Mihajlo Radonić (1—2, 54, 239—253) je bil profesor na »Velikoj školi«, književnik, politik in končno prvi minister (popečitelj) za zunanje zadeve v Karađorđevi Srbiji. Po padcu Srbije leta 1813 se je Radonić izselil v Trst, kjer ga je Srbska občina nastavila za učitelja v svoji cirilski šoli. Avtor opisuje njegovo kulturno in politično delovanje v Trstu. Mihailo Filipović-Grujović (3, 54, 53—72), mlajši den poznanega politika in zakonpisca uporniške Srbije Teodora Filipovića-Grujovića, je bil v času Karađorda sekretar »Praviteljstvujuščeg sovjeta«, pod Milošem Obrenovićem pa predsednik okrožnega sodišča.

Ostali prispevki, ki se tičejo prvega srbskega upora, po svoji znanstveni vrednosti precej zaostajajo za navedenimi razpravami. Tudi v metodičnem oziru se omejujejo le na opis dokumentov ali pa skušajo osvetliti nekatere za sintetično zgodovino pisje manj važne dogodke.

Objavljanje poročil (1—2, 54, 209—225) dubrovniških diplomatskih predstavnikov v Carigradu, Solunu, Dunaju in Travniku od leta 1804—1807, ki so jih pošiljali svoji vladi in ki jih avtor Bariša Krekić objavlja celo v originalu, so za znanost, kakor tudi za osvetlitev dogodkov v I. srb. uporu, brez vrednosti. Podatki se nikakor ne ujemaajo z dejanskim stanjem poteka dogodkov in prinašajo netočne vesti. Ali ima pomen objavljanje takšnih člankov in reproduciranje takšnih virov, ki jih znanost ne more uporabljati? Avtor se opravičuje tako: »... one (vesti dubrovniških diplomatov, op. I. V.) su zanimljive pre svega stoga što pokazuju kako se u izvesnim centrima Evrope mislilo o Ustanku i šta se o njemu znalo... S druge strane oni (izvještaji, op. I. V.) su zanimljivi i utoliko što potiču iz izvornog (podčrtal I. V.) materijala, koji se nalazi na našoj teritoriji.«

Vesti o I. srb. uporu iz časopisov »Allgemeine Zeitung« — Augsburg, »Pressburger Zeitung« — Bratislava, in »Österreichische Beobachter« — Dunaj (1—2, 54, 225—239) prinaša Miroslava Despot v kronološkem redu, od 1804—1813.

Po podatku v memoarjih prote Nenadovića ugotavlja Rad. M. Drašković, da je padlo Valjevo v srbske roke 8. III. 1804. leta (1—2, 54, 253—254). V drugem članku pa se dotika vprašanja v zvezi s »pismom valjevskog kneza Alekse Nenadovića austriskom majoru J. Miteseru« (3, 54, 133—140), ki je pomembno zaradi tesne zveze »sa sečom knezova«. Obstojajo nejasnosti, kdaj je bilo pismo napisano, kdaj je padlo Turkom v roke in kdo je njegov dejanski avtor.

Bolj v etnografijo kot v zgodovino lahko uvrstimo obsežen članek Pavla Vasića o srbski noši v času upora (1—2, 54, 149—193).

Avtorji člankov, ki se ukvarjajo s problematiko I. srb. upora, črpajo gradivo predvsem iz memoarjev sodobnikov in raznih poročil, ki so jih uporniki pošiljali izven Srbije. Iz tega obdobja je ohranjenega zelo malo arhivskega gradiva, ker je bilo v glavnem uničeno po propadu upora leta 1813. Brez dvoma je to precejšen nedostatek pri proučevanju revolucionarnega obdobja srbske zgodovine v začetku XIX. stoletja.

V XIX. stoletje srbske zgodovine bi lahko uvrstili tudi članek Lj. Aleksića, ki nam osvetljuje nekatere probleme v zvezi s tako imenovanim vzhodnim vprašanjem v letih 1875—78. Glavni avtorjev namen je, pokazati na kakšen odmev je naletelo stališče angleškega javnega mnjenja o vzhodnem vprašanju v tedanjem srbskem tisku (3—4, 53, 67—82).

Bosanski zgodovini srednjega veka posveča Sima M. Ćirković dve razpravi, v katerih hoče na podlagi doslej znanih dokumentov osvetliti nekatere doslej nejasna obdobja. Medsebojne borbe bosan. velikašev in krepitev turškega vpliva so značilne za leti 1414 in 1415 (3—4, 53, 29—43). To obdobje se začne z velikim sporom med Hrvojem in Sandaljem. Posledica tega spora je, da ima Bosna dva kralja: Ostojo, ki se naslanja na Madžare, in Tvrtka II, ki ga podpira proturška stranka. V drugi polovici leta 1415 zamenja ta spor nov med Sandaljem in Pavlovići. Te neurejene notranje razmere so prisilile Ogrsko, da je poslala svojo vojsko preko Save. V »Zgodovini narodov Jugoslavije« (Beograd 1953, str. 551) se navaja, da se je bitka med Ogri in Turki vršila verjetno v bližini Doboja. Avtor na podlagi nove analize virov zaključuje, da je treba postaviti to bitko v prvo polovico julija 1415, vršila pa se ni pod Dobojem, temveč nekje južno od Save.

Druga tema njegovega razpravljanja je stanje Bosne v drugi polovici XV. stoletja, to je po padcu pod Turke leta 1463 in usoda bosanske krone (3, 54, 123—131). Pravilna je njegova trditev, da je po padcu Bosne pod Turke ostalo v Bosni nižje plemstvo kot edini pomembnejši domači činitelj in da je turška oblast v svoji politiki računala na njega. Bolj nejasno je vprašanje kraljev, ki so jih postavljali Turki kot svoje pretendente. Dočim pozna »Zgodovina narodov Jugoslavije« I (Beograd 1953, str. 562) samo enega kralja, ki so ga postavili Turki leta 1465 (to je bil Matija, sin bivšega pretendenta Radivoja iz dinastije Kotromanićev), pa Ćirković ugotavlja, da je bil bosanski kralj postavljen od Turkov dvakrat, leta 1465 in 1476. V nasprotju z dosedanjim tolmačenjem smatra, da sta bili to dve različni osebnosti. Ker nazivajo dubrovniški dokumenti prvega kralja Matijo iz leta 1465 enkrat Matija Šabančić, drugič pa Matija sin Radivojev, sprejema avtor Ćorovićevo mnenje, da je mogel biti Matija istočasno i Matija Šabančić i Radivojev sin. Leta 1476 pa so postavili Turki za kralja nekega Matijo Vojisalića, v odgovor na postavitev Nikole Iločkega za kralja Bosne s strani Ogrske.

Črni gori sta posvečena dva prispevka. Gligor Stanojević obdeluje v krajši študiji upor v Boki Kotorski 1768. leta (3—4, 53, 103—115), ki je bil povezan s pojavo Ščepana Malega. Publiciran je tudi referat Branka Pavičevića »Borba protiv 'samostalnosti' plemena u Crnoj gori u doba Petra I«, ki je bil prečitán na I. Kongresu zgodovinarjev FLRJ v Beogradu maja 1954 (3, 54, 39—51).

V umetnostno zgodovino oz. zgodovino materialne kulture bi uvrstili članek Marije D. Nakić o izgradnji Dubrovnika v drugi polovici

XIII. stol. (3, 54, 3—38). Isti značaj ima članek Ivana M. Zdravkovića »Arhitektura Beograda u prvoj polovini XIX. veka« (3, 54, 107—118).

Senjske uskoke ter njihov odnos do Benečanov in Turkov od začetka njihovih akcij pa do Ciperske vojne (3—4, 53, 43—67) obdeluje v svoji razpravi Vuk Vinaver.

Številki 3—4 (1953) in 3 (1954) prinašata še sledeče rubrike. V »Kritika i prikazi« so objavljene ocene i poročila domačih in inozemskih publikacij in revij (št. 3—4, str. 115—155; št. 3, 141—162). Ugotoviti moramo, da zavzema ta rubrika mnogo manj prostora, kot je to bilo v prejšnjih številkah, kar je časopisu v škodo. Opozoril bi na recenzijo knjige »Hronologija događanja oko Trsta« (1943—1955) (3—54, 156—158), ki jo je lepo podal B. Hrabak. Publikacija je ocenjena kot koristna in lahko služi vsakemu našemu državljanu, ki se interesira za aktualna politična vprašanja.

V oddelku »Društva i ustanove« so podana sledeča poročila: Relja Novaković »Iz godišnjeg izvještaja i diskusije na godišnjoj skupštini Istoriskog društva NR Srbije održanoj 30. XI. 1953« (3—4, 53, 155—158), M. M., »I. Kongres istoričara FNRJ« (3, 54, 163—173), J., »Drugi ljetni tečaj za nastavnike istorije« (3, 54, 173—174).

Na koncu številke 3—4 (1953) je dodana »Bibliografija za 1952 godinu«, ki jo je sestavil R. Stefanović (str. 158—171).

Največji nedostatek revije »Istoriski glasnik« je tisk. Znanstvena publikacija, kakršna je »Istoriski glasnik«, bi se morala tiskati na boljšem papirju in se izogibati tiskovnih napak, ki jih v tekstu kar mrgoli.

Ignac Voje

Godišnjak istoriskog društva Bosne i Hercegovine, Sarajevo. Izdaja redakcijski odbor, odgovorni urednik: Ante Babić. Letnik I (1949) str. 240; II (1950) str. 298; III (1951) str. 286; IV (1952) str. 304; V (1953) str. 160.

Proučevanje zgodovine v Bosni ni bilo organizirano vse do leta 1949, ko je izšla prva številka »Godišnjaka«. Od leta 1889 je sicer izhajal v Sarajevu »Glasnik Zemaljskog muzeja BiH«, ki pa je bil kot muzejski organ preozek, da bi širše zajel znanstveno delo na proučevanju preteklosti Bosne in Hercegovine. Z ustanovitvijo »Istoriskog društva BiH« pa se je sistematično delo na področju zgodovinarstva premaknilo na bolje.

Z izdajanjem lastne revije je Istorisko društvo BiH okrepilo in organiziralo delo na zgodovinskem polju in s tem postavilo boljše pogoje za znanstveno delo. Program, ki ga je redakcija časopisa postavila v uvodu prvega zvezka časopisa je sledeč: »... obraditi sva pitanja istorije Bosne i Hercegovine i ostalih jugoslavenskih zemalja ukoliko one imaju značenje u istoriskom razvitku naših naroda.« Prednost te revije je, da izhaja redno — letno v enem zvezku. Podali bomo poročilo o prvih petih zvezkih. Izognili se bomo naštevanju razprav po razporedu kot ga najdemo v vsakem zvezku, ampak bomo razprave razdelili po njihovi tematiki in to na štiri grupe: srednji vek, turško obdobje, XIX. in začetek XX. stoletja ter obdobje narodno osvobodilne borbe in ljudske revolucije.

I

S srednjeveško bosansko zgodovino se bavijo v prvih štirih zvezkih samo tri razprave, medtem ko je peti zvezek v celoti posvečen vprašanju »bosanske crkve« in bogomilstva.

Gregor Čremošnik vnovič načenja problem »Bosanske kraljice Grube« (IV, str. 147—163). Na podlagi analize zgodovinskega materiala skuša najti avtor dokaze o identičnosti kraljice Jelene, Grube oz. Kujave. Pisec pride do logičnega zaključka, da je Gruba oziroma Kujava žena kralja Ostoje do leta 1415. Jasno je, da sta Kujava in Gruba ena osebnost, ki se v listinah imenuje Kujava, a v privatni korespondenci Gruba. V kakšni povezanosti sta Gruba in Dabišina vdova Jelena, rešuje avtor s hipotezo, da more biti Gruba hčerka Jelene. O istem vprašanju je razpravljala M. Gecić v članku »Prilog bosanskoj istoriji (1397—1399)« (Istor. glasnik, br. 1—2, 1953), ki je prišla do drugih

zaključkov. Ona tolmači, da sta Jelena in Gruba ista osebnost, da je Jelena uradno ime bosanske kraljice, a Gruba njeno narodno ime. Isto mnenje najdemo tudi v I. zvezku »Zgodovine narodov Jugoslavije« (Beograd 1953, str. 544, 547), kjer je naglašeno, da je Ostoja vrgel s prestola kraljico Jeleno-Grubo, ki potemtakem ni mogla biti njegova žena.

Pri čitanju in tolmačenju nekaterih bosanskih srednjeveških napisov so bile napravljene večje napake, zato se je lotil Jovan Vuković ponovnega tolmačenja treh starih bosanskih nagrobnih napisov (I, 80—100).

Desanka Kovačević razpravlja o vprašanju mesta, kjer so kovali bosanski vladarji svoj denar (IV, 269—276). Na podlagi indirektnih podatkov (velikega števila dubrovniških zlatarjev) postavlja najverjetnejši zaključek, da je bila kovnica bosanskih vladarjev v Fojnici.

Peti zvezek prinaša tri razprave o problemih srednjeveške bosanske cerkve, s katerimi se nadaljuje znanstvena polemika o tem vprašanju. Avtorji, ki zastopajo popolnoma nasprotna stališča, nimajo namena dati v svojih prispevkih zaokrožen in popolen izraz stališča, ki ga zavzemajo do vprašanj bogomilstva in bosanske cerkve. Medtem, ko je V. Gluščeva razprava v bistvu rekapitulacija njegovih dosedanjih del o tem vprašanju, pa sta razpravi A. Solovjeva in J. Šidaka nadaljevanje njunih dosedanjih raziskovanj tega problema.

V kratkem uvodu (V, V—VIII) daje redakcija zelo koristen pregled in oceno del in razprav omenjenih treh avtorjev o vprašanju bosanske cerkve.

Aleksander Solovjev v zelo obširnem prispevku »Svedočanstva pravoslavnih izvora o bogomilstvu na Balkanu« (V, 1—103) ponavlja in dokazuje svojo tezo o bogomilstvu bosanske cerkve. Podobno analizo je napravil Dragutin Kniewald o latinskih virih in dokazal, da so verodostojni. Z istim namenom se loti A. Solovjev sedaj tudi pravoslavnih virov. Avtor obdela okrog dvajset raznih poznanih pravoslavnih virov o bogomilstvu in jih smatra kot dovolj zanesljivo zgodovinsko gradivo. V teh dokumentih je pod različnimi nazivi govora o zelo močnem krivoverstvu v Srbiji, Bosni in Hercegovini. Iz objavljenih dokumentov se vidi tudi sovražno stališče pravoslavne cerkve do bosanske cerkve in bogomilstva.

Popolnoma nasprotno stališče kot Solovjev zavzema Vaso Glušac v svoji razpravi »Problemi bogomilstva« (V, 105—138). Vztraja na svoji dosedanji tezi, da je bosanska cerkev pravoslavna in da je bila ustanovljena v času, ko se je Bosna v sredi XII. stoletja ločila od Srbije in ustanovila svojo samostojno bosansko državo. V prvem delu razprave obdela avtor notranjo organizacijo bosanske cerkve in dokazuje, da so nekateri obredi identični z obredi srbske pravoslavne cerkve, kar naj potrjuje njegovo tezo o pravoslavju bosanske cerkve. Drugi del razprave pa je namenjen dokazovanju, da so se v naši historiografiji pojavile zmete o bogomilstvu ter ob tej priliki v nasprotju s pojmovanjem A. Solovjeva odklanja srbske vire kot verodostojne in stoji na stališču, da so bogomili »srednjeveška mistifikacija«.

V tretjem članku pa nadaljuje Jaroslav Šidak s kritiko najnovejših del in razprav, ki se dotikajo vprašanja bosanske cerkve (V, 139—160).¹ Avtor zastopa tretjo tezo o bosanski cerkvi kot pravoverni, ki pa je neodvisna od pravoslavne in katoliške. Sicer v svojem prispevku ne dokazuje ponovno svojega stališča, temveč daje oceno rezultatov, do katerih so prišli v svojih raziskovanjih Steven Runciman in Dmitri Obolensky v Angliji, Alois Schmaus v Nemčiji, pri nas pa V. Glušac in A. Benac. Posebno pozornost posveča avtor najnovejšim izsledkom A. Benca, do katerih je prišel na podlagi sistematičnih raziskovanj pomembnejših nekropol stečkov: Radimlja pri Stocu v Hercegovini in v Olovu. A. Benac izključuje možnost povezovanja stečkov z bogomilsko sekto.

Čeprav omenjene tri razprave niso privedle problem bosanske cerkve do končne rešitve, bodo mnogo koristile pri spoznavanju današnjega stanja znanstvene polemike v zvezi z vprašanjem bosanske cerkve in nadaljnjem proučevanju tega važnega problema bosanske zgodovine.

¹ Prvi del te razprave je izšel pod naslovom: »Okolo pitanja 'crkve bosanske' i bogomilstva« v Historijskem zborniku III, 1950, 316—348.

Probleme, zvezane z »Nestankom bogumilstva i islamizacijo Bosne« (I, 42—79) je podrobno obdelal Aleksander Solovjev in prvič v naši historiografiji v celoti zajel ves objavljeni material, ki pride v poštev. Avtor zaključuje, da so prav bosanski kmetje — bogomili prestopili masovno v islam, vendar kot povsod drugod tudi v Bosni ni bila izvedena islamizacija s silo. Motivi masovne islamizacije v Bosni so bili ekonomski privilegiji, katere so uživali muslimani, vendar smatra avtor, da je ogromno vlogo pri tem odigralo dogmatsko zблиževanje bosanske cerkve in islama. V XVI. stoletju je bil v glavnem končan velik proces islamizacije kmetov, ki dobijo ironičen naziv Poturi, ker se niso smatrali za prave muslimane. Pod plaščem islamizacije sledi avtor bogomilom v nekaterih oddaljenih in samotnih predelih Bosne tja do XIX. stoletja. V koliko so točne nekatere nejasne vesti, na katere se opira pri svojih zaključkih, pa bodo dali končno besedo o tem problemu domači, predvsem turški dokumenti.

II

Mnogo več razprav je posvečeno turškemu obdobju. Starejša historiografija je temu problemu poklanjala mnogo manj pozornosti, poleg tega pa je bilo to delo nesistematično in deskriptivno. Zaradi tega so ostali marsikateri problemi nerešeni, ali pa so se nekateri pojavi nepravilno tolmačili. Po osvoboditvi se proučevanju turškega obdobja posveča mnogo večja pozornost. V prvih zvezkih »Godišnjaka« je poudarek na turškem obdobju precej močan, pozneje prevzemajo to nalogo »Prilozi«.

Z vprašanji razvoja turškega fevdalizma s posebnim ozirom na naše kraje in njegovega vpliva na družbeni razvoj naših narodov ter z vprašanji agrarnih odnosov v osmanskem fevdalizmu se ukvarjata v svojih razpravah Branislav Đurđev in Nedić Filipović. Ker v svojih izsledkih in pogledih prinašata mnogo novega se bomo zadržali na njunih razpravah nekoliko obširneje.

Svoje delo »Prilog pitanju razvitka i karaktera tursko-osmanskog fevdalizma — timarsko-spahiskog uređenja« (I, 101—167) imenuje Branislav Đurđev »skico«, v kateri nima namena, da prikaže osmanski fevdalizem v celoti temveč le spahiluk-timar v časovnem okviru do konca XVI. stoletja. Avtor dokončno obračuna s teorijami, ki so dominirale med našimi historiki, da je timarsko-spahiski sistem nastal enostavno s prevzemom bizantinske pronije, oziroma da je nastal izključno pod vplivom šerijatskega prava. Đurđev ugotavlja, da je timarsko-spahiski sistem fevdalizem, ki ima specifične karakteristike in specifičen razvoj. Čeprav je ta sistem seldžuškega porekla, se je razvil v popoln novi sistem šele na Balkanu v času po bitki pri Marici (1371) pod vplivom različnih bizantinskih in južnoslovanskih institucij.

Karakteristika osmanskega fevdalizma v času njegovega največjega vzpona je naturalna renta. Turški fevdalizem se odlikuje po svoji primitivnosti. Vzrok za ta primitivizem najde avtor tudi v mnogo manjši vlogi mest v Osmanskem imperiju kot na Zapadu; v blagovno-denarnem gospodarstvu so ostala brez močnejšega vpliva na vas. Z osvajanjem Balkana so Turki pretrgali razvoj visoko razvitega fevdalizma v srednjeveških balkanskih državah in ta razvoj so vrgli daleč nazaj na primitivne patrijarhalne osnove.

Kakšen je bil vpliv turške vladavine na razvoj naših narodov (II, 19—82) zanima B. Đurđeva v drugi razpravi, ki s prejšnjo tvori organsko celoto. Avtor se vprašuje kakšne ekonomske in družbene spremembe so nastale pri naših narodih s turškim osvajanjem? V naši starejši historiografiji je prevladovalo mnenje, da je bil turški fevdalizem naprednejši (n. pr. od fevdalizma v srednjeveški Srbiji, Bosni). Turški dokumenti dajejo popolnoma drugačno sliko in prikazujejo turški fevdalizem v njegovi primitivnosti in konservativnosti. Glavni pomočniki turškega prodiranja v naše kraje so bili določeni družbeni sloji domačega prebivalstva, katerega so Turki z raznimi privilegiji navezali na sebe. V to vrsto spadajo nekateri (nižji) fevdalci, ki so si hoteli ohraniti svoje osebne in razredne pravice. Oni so osnovali turške stranke in s tem rušili ostanke nemanjške države in bosanske kraljevine. Zelo važen element,

na katerega so se oprli Turki pri podjarljenju naših krajev, so bili pastirji (vlahi) in njihove starešine vojvode, knezi in primičuri. Pri domačih poljedelskih slojih prebivalstva so Turki uspeli s svojo agitacijo šele od druge polovice XV. stoletja. Z naseljevanjem nomadskih živinorejcev v opustošene poljedelske predele razbijajo Turki razvoj proizvodnih sil na Balkanu in spreminjajo poljedelski značaj ekonomike v živinorejskega. Obnovljeno živinorejsko gospodarstvo pa vrača naše dežele v patrijarhalne oblike, ki so že izumirale. To je glavni vzrok nazadovanja razvoja naših narodov pod Turki.

V kratkem, toda zgoščenem članku se dotakne Đurđev tudi važnega vprašanja kristjanov-spahij v severni Srbiji (IV, 165—169) v XV. stoletju. Njegova izvajanja v mnogočem dopolnjujejo razpravo Inaldžika »Od Stefana Dušana do Osmanskog carstva« (Prilozi, III/IV, str. 23). Na osnovi defterja za Braničevski subašiluk in dveh defterjev za Smederevski sandžak pobija mišljenje o neznatnem številu spahij — kristjanov v naših krajih, predvsem v severni Srbiji. Podatki celo kažejo, da je bilo število teh spahij znatno večje kot muslimanskih. Vzroki, da so Turki v svojem državnem aparatu ohranili tako veliko število fevdalcev — kristjanov, so v tem, da so prav ti mali fevdalci dajali Turkom pri prodiranju največ opore. Drugi važni vzrok je v obmejnem položaju severne Srbije. Po bitki na Mohaču pa se je situacija v tem pogledu znatno spremenila.

S sličnimi problemi v turškem fevdalizmu se ukvarja Nedim Filipović v obširni in pomembni razpravi »Pogled na osmanski feudalizam (s posebnim obzirom na agrarne odnose)« (IV, 5—146). Razprava je samo uvodni del večje študije »Položaj našeg seljaštva pod turskom vlašću u XVI i XVII vijeku (prilog)«, ki jo pripravlja avtor. Analize problemov in zaključki se v mnogočem skladajo z izsledki Br. Đurđeva ter ga do neke mere dopolnjujejo. Avtor izhaja iz stališča, da je treba iskati ključ za razumevanje celokupnega družbenega sistema Osmanskega cesarstva v agrarnih odnosih. Najprej obdela osnovni problem, iz katerega izvaja vsa svoja nadaljnja izvajanja, to je problem nastanka in vsebine t. zv. mirijske zemlje. Turki so uspeli rešiti krizo fevdalnega sistema v državah Male Azije in Balkana, ker so v družbi našli silo, ki jim je omogočila, da so družbo vrnili v ravnotežje. Organizacija njihove države je slonela na malem plemiču, kar je privedlo do formiranja »mirijske zemlje« (državne zemljiške posesti), ki je osnova timarsko-spahijskega sistema.

V zvezi z naturalno rento, ki je bila vzrok primitivnemu karakterju turškega družbenega sistema, poudarja avtor še en faktor, ki je doprinesel k obstoju ekstenzivnega gospodarstva in nizke proizvodnje poljedelstva. To je masovna uporaba sužnjev v poljedelstvu. Njegovi izsledki v mnogočem dopolnjujejo dosedanje sliko o turškem suženjstvu in značaju turških vpadov v naše kraje, zato se bomo ob tem vprašanju nekoliko bolj zadržali. Zgodovina četo vanja, predvsem na meji, je zgodovina borbe za kmečko prebivalstvo in za uničenje nasprotnikove ekonomske sile. Eden od rezultatov uspešnih osvajalnih vojn so bile velike mase vojnih ujetnikov. Ti ujetniki so bili kot suženjska delovna sila uporabljeni v poljedelstvu, živinoreji, obrtništvu, kot hišna pomoč ipd. Starejši sužnji in sužnje se pošljejo na vas, da obdelujejo zemljo (položaj teh je bil najtežji), mlajši gredo v obrt. Le nekateri mlajši islamizirani sužnji postanejo po predpisanih vajah janičarji. Ujete žene opravljajo vsa hišna dela. Turška država je večinoma vojne ujetnike (ki so bili last države, če so jih ujele cesarske čete) — kristjane naseljevala na kronskih domenah (hasih) in cesarskih zadužbinah. Ti naseljenci so se imenovali »ortakčije« (napoličarji). Po socialnem položaju so bili sredi med rajo in sužnjem. Poleg zgoraj navedenih primerov uporabe turških sužnjev pa najdemo te vojne ujetnike tudi v posesti fevdalcev, trgovcev in celo raje.

Posebno poglavje je v razpravi posvečeno temi »ustopostava miriske zemlje i seljaštvo«. Borba za kmečko prebivalstvo ima velik pomen v turški ekspanziji. Nadalje razpravlja Filipović o osmanskem fevdalnem razredu. Veleposest (serbest timavi, zeameti), ki se javlja v Osmanskem cesarstvu ima drugačen karakter kot v zapadno evropskem fevdalizmu, čeprav obstojajo določene sličnosti. Veleposest je zvezana z vojno ali administrativno službo in s prestankom

te funkcije izgubi fevdalec svoje pravice. Glavno razliko med osmanskim in zapadno evropskim fevdalizmom vidi avtor v drugačni organizacijski strukturi vladajočega razreda.

V poslednjem poglavju prikaže avtor položaj naših mest pod osmansko nadoblastjo. Naša mesta so ohranila lokalni značaj, kot posredniški centri napram tujim trgovcem, kar nam pojasni njihovo tako slabo politično vlogo.

Mnogo zanimivih in dragocenih podatkov je objavil Hamdija Kreševljaković v svojem delu o »Gradski privredi i esnafih u Bosni i Hercegovini (od 1463—1851) (I, 168—209). V živahni pripovedni obliki oživi pred nami slika mestnega življenja. Cehovska organizacija je bila pod Turki zelo dobro urejena in jo prikazuje avtor s posebnim ozirom na Sarajevo in Mostar.

V Bosni in Hercegovini je obstojala pod Turki posebna institucija — kapetanija (II, 89—141), ki je bila zvezana z Vojno krajino v Hrvatski. Kreševljaković poudarja, da je ta ustanova čisto bosanska specifičnost, ki je ne najdemo v nobenem drugem delu Osmanskega imperija. Kapetani so kot dedni fevdalci igrali dolgo časa pomembno vlogo v političnem življenju Bosne.²

Upravno-administrativno razdelitev jugoslovanskih pokrajin pod Turki do Karlovskega miru leta 1699 (IV, 171—204) je zelo pregledno podal Hazim Šabanović in poudaril spremembe, ki so nastajale v tej upravi.

Isti pisec objavlja tudi poročilo o pregledu Arhivov v Makarski, Splitu in Zadru (II, 279—286) s posebnim ozirom na turške dokumente, ki se nanašajo na BiH.

Na to obdobje naše zgodovine se nanaša tudi objava dokumenta, ki ga je oskrbel Žarko Muljačić »Dubrovački izvještaj o prilikama u Hercegovini u proljeće 1788 godine« (IV, 277—285). Prevod kratke razprave turškega zgodovinarja O. L. Barkana »Čifluk« (II, 287—298) (prevedel H. Hadžibegić) je za nas zanimiv, ker je v njej govora tudi o razvoju čifluka v naših krajih, predvsem v Bosni in Hercegovini, za časa Turkov.

III

Veliko prostora je posvečeno v »Godišnjaku« XIX. stoletju, to je obdobju, ki ga izpolnjujejo upori in gibanja bosanske in hercegovske raje. Prispevki nam nudijo sliko položaja in stanja bosansko-hercegovske raje, kakor tudi vlogo in delovanje nekaterih revolucionarnih osebnosti te dobe.

Stanje družbenih razmer v Bosni in Hercegovini v zadnjem stoletju turške okupacije prikazuje zelo pregledno pokojni Vladislav Skarić (I, 7—41). Pisec nam v uvodu razprave poda opis agrarnih razmer v BiH ter pojasnjuje začetke procesa čitlučenja in njegove posledice. Z dobrim poznavanjem govori o bosansko-hercegovski trgovini in obrtništvu ter cehovski organizaciji. Posebno se dotakne živahne trgovine v tako imenovanih »pamučnih godinah«. V razpravi je poudarjena tudi vloga Trsta v trgovini BiH. Že v drugi polovici XVIII. stoletja in kasneje v XIX. stol. so se nahajali v Splitu, Trstu in Dunaju Bosanci in Hercegovci — največ je bilo Mostarcev in Sarajevčanov, ki so kot komisijonarji delali za bosanske in hercegovske grosiste. Precejšen pomen ima Trst tudi v posredniški, izvozno-uvozni trgovini za BiH. Bosanci so preko Trsta izvažali goveje in ovčje kože, konjske repe, goveje roge in volno. Uvažali pa so sladkor, kavo, bombaž in bombažne tkanine, laneno platno, riž in cink. Sledi prikaz prometnih zvez, pošte, denarnega prometa in inozemskih konzulatov. V posebnem poglavju je opisan položaj pravoslavne in katoliške cerkve ter stanje šolstva pri kristjanih v BiH.

Hamdija Kapidžić objavlja zanimivo francosko poročilo o Bosni iz leta 1810 (IV 253—268). Avtor tega poročila ni znan. Brez dvoma je moral biti nek generalštabni oficir iz Ilirskih provinc, ker je bilo poročilo izročeno maršalu

² H. Kreševljaković je izdal tudi o istem problemu posebej obsežno monografijo: »Kapetanije u Bosni i Hercegovini«, izdalo Naučno društvo NR Bosne in Hercegovine, Djela knj. V, odjeljenje istorisko-filoloških nauka knj. 4, Sarajevo 1954.

Marmontu v Ljubljani 15. III. 1810. Opisuje stanje cest in potov v Bosni in daje podatke o mestih, utrdbah in številu prebivalstva.

Na podlagi doslej neobjavljenega gradiva iz Državnega arhiva v Zadru objavlja Vojislav Bogičević nekaj novih pogledov na upor v Hercegovini pod vodstvom Luke Vukalovića (1852-53) IV. 205—223). Prav tako je važno za oceno položaja Luke Vukalovića tudi pismo avstrijskega konzula Martirta, ki ga objavlja H. Kapidžić (I, 210—214).

Probleme v zvezi z bosansko-hercegovskim uporom 1875-78 obdeluje Vojislav Bogičević v dveh prispevkih. Po podatkih poročila avstro-ogrškega generalnega konzula v Sarajevu dr. Svetozara Todorovića, objavlja gradivo za proučevanje ekonomskih prilik v BiH pred uporom 1875 l. (I, 215—232). 75-letnici upora v Hercegovini in Bosanski krajini (1875-78) posveča Bogičić svoj drugi članek (II, 143—184). V njem opisuje stanje ekonomskega in političnega položaja bosansko-hercegovske raje neposredno pred uporom, dalje proces čitlučenja ter vzroke upora.

Stanje, kakršno je zavladovalo v BiH po okupaciji, lepo prikazuje H. Kapidžić na podlagi nekega dokumenta, tako imenovane »Adrese sinova Bosne i Hercegovine iz leta 1880 (II, 257—265), ki je bila poslana angleškemu premieru Gladstonu. Za poznanje vzrokov in poteka hercegovskega upora leta 1882 (II, 207—216; III, 237—286) je zbral isti avtor več zanimivih dokumentov, med katerimi prevladujejo poročila nekaterih organov avstrijskih oblasti. Ta upor je izbruhnil kot reakcija na razširitev avstrijskega vojnega zakona tudi na prebivalstvo BiH.

Avstrijska okupacija ni rešila v Bosni agrarnega vprašanja, temveč je obdržala v glavnem iste odnose, kakršni so bili fiksirani v »Saferski uredbi« 1859. leta. Takšno stanje je izzvalo »Seljački pokret u Bosanskoj Krajini i Posavini 1910 godine« (II, 217—255), ki ga je osvetlil V. Bogičević.

Posebna pozornost je posvečena življenju in revolucionarni delavnosti Vase Pelagića, znanega borca za socialno in nacionalno osvoboditev naših narodov. Risto Besarović prikazuje obdobje Pelagićeve najpomembnejše družbeno politične aktivnosti, njegovemu prvemu delovanju v Bosni (1860-69) (II, 185—206). Ker je bil zaradi svoje revolucionarnosti preganjan od turških oblasti, se je izselil v Avstro-ogrsko, kjer je nadaljeval s svojim delovanjem. Kosta Milutinović objavlja doslej neznan gradivo o Pelagićevem bivanju na teritoriju Avstro-ogrške, oziroma boljše rečeno o njegovem izgonu iz Trsta (III, 223—235) in Novega Sada (IV, 225—252). Iz Trsta se je Pelagić izselil v Gradec. Ni dokazov, da je bil preganjan, toda lahko se slutiti, da ni odšel prostovoljno. V Gradcu, kjer tudi ni ostal dolgo, je začel zbirati okrog sebe jugoslovanske študente. Iz te dobe je avtor objavil nekaj njegovih pisem. Zanimivo bi bilo načeti vprašanje, ali je imel, oziroma kakšen vpliv je imel Pelagić na slovenske študente in na njihove organizacije v Gradcu.

IV.

Obdobju NOB in naše ljudske revolucije je posvečen tretji zvezek »Godišnjaka«. Izdan je bil ob priliki 10-letnice naše revolucije. Pisci obdelujejo probleme v zvezi z nastankom in razvojem ljudske oblasti v BiH v teku NOB, z vprašanji začetka in razvoja vstaje v BiH, njene specifičnosti, uporniške vojaške operacije in podobno. Medtem ko se opirajo nekateri članki na arhivalno gradivo, so drugi več ali manj memoarnega značaja.

V prvo skupino bi lahko uvrstili tri članke, ki se ukvarjajo z zgodovino ljudske oblasti v BiH.

Na zelo jasen in pregleden način nam Hamdija Čemerlić prikaže nastanek in razvoj ljudske oblasti v BiH od prvih dni vstaje pa do konca vojne (III, 53—94), Stevo Popović pa daje nekoliko podatkov o razvoju in delovanju NOO v vzhodni Bosni (Tuzlansko področje) v času NOB (III, 181—209). O razvoju in delovanju NOO v Bosanski Krajini razpravlja v obliki spominov Josipović Dušan (III, 211—221).

S samim uporom in vojaškimi akcijami se ukvarjajo sledeči članki:

V prikazovanju razvoja vstaje v BiH l. 1941 in v prvih mesecih 1942 obrača Milorad Sojić posebno pozornost na specifičnosti v teh dveh pokrajinah (III, 9—51) po katerih sta se ločili od ostalih predelov naše države. Ta članek dopolnjuje prispevek Abdulaha Sarajlića, ki daje izčrpen in obširen prikaz priprav začetka in razvoja ljudske vstaje na področju Sarajevskega okoliša (III, 95—168). Isti pisec je skupaj z Dragutinom Strunjašom opisal v II. letniku »Godišnjaka« prve dni vstaje v Drvarju in okolici (II, 5—18).

Pero Raičević opisuje zavzemanje Prozora od strani NOV in POJ v IV. sovražnikovi ofenzivi 1943 leta (III, 169—180).

Izven okvira teh člankov spada v drugi številki »Godišnjaka« objavljeni prispevek Đorđa Sp. Radojičića »Jedan srpski izvor Vasilija Nikoljskog iz Donje Rusije« (II, 83—88), dalje nekrolog H. Kapidžića o Vladislavu Skariću (1869—1943) (I, 233—235).

Ob pregledu prvih štirih zvezkov »Godišnjaka« lahko ugotovimo, da je revija v mnogočem izpolnila svojo nalogo po kvaliteti in številu objavljenih prispevkov. Vendar zmanjšuje njeno znanstveno vrednost ugotovitev, da posameznim prispevkom niso dodani rezimeji. Na ta način je revija nedostopna inozemskemu čitatelju. Ena največjih pomanjkljivosti »Godišnjaka« je tudi v tem, ker ne prinaša kritik, ocen in poročil domačih in tujih publikacij. V bodoče bo morala redakcija tej strani časopisa posvetiti mnogo več pozornosti.

Ignac Voje

Prilozi za orientalnu filologiju i istoriju jugoslovenskih naroda pod turskom vladavinom. Sarajevo, Orijentalni institut. 1950—1953. Izdaja redakcijski odbor. Odgovorni urednik: B. Đurđev (I. letnik), N. Filipović (II. in III/IV). I. letnik (1950) str. VIII + 193, II. letnik (1952) str. 346, III—IV. letnik (1953) str. IV + 674.

Orijentalni institut v Sarajevu je kmalu po svoji ustanovitvi avgusta 1950 leta izdal prvo številko svojega časopisa »Prilozi«. Ta jugoslovenska, delno zgodovinska revija, je edina pri nas in ima čisto specialen karakter. Ena glavnih nalog tega časopisa je, da zbere okrog sebe vse orientaliste naše države ter s tem vpliva na sistematično delo na področju orientalistike. Drugi prav tako važen namen časopisa je, da objavlja zgodovinsko gradivo za proučevanje večstoletnega turškega gospostva v naših pokrajinah. Prav tako namerava obravnavati razvoj arabske, turške in perzijske lingvistike in književnosti pri nas. Vpliv turškega gospostva je pustil močne sledove v kulturi in umetnosti v naših krajih, zato je v načrtu tudi sistematična obdelava umetnostnih in arhitektonskih spomenikov.

Glavni pečat dajejo reviji sarajevski orientalisti, ki delujejo v okviru Orijentalnega instituta. Uredništvu še ni uspelo v večji meri pritegniti k sodelovanju ostale orientaliste v Jugoslaviji. Lahko tudi ugotovimo, da »Prilozi« še ne predstavljajo odraz sistematičnega in jasno začrtanega dela Orijentalnega instituta pri proučevanju turškega obdobja naše narodne zgodovine in orientalne filologije, ampak so več ali manj odraz prizadevanj in individualnega dela posameznih članov instituta.

V vseh dosedanjih zvezkih se tudi opaža, da je orientalna lingvistika nekako zapostavljena. To je vsekakor nedostatek glede na postavljene naloge. Prevladuje obdelava in publikacija materiala iz obdobja turškega gospostva. Vidi se tendenca, da se objavljajo v turškem tekstu (v arabskem pismu ali transkribirani v latinico) in srbohrvatskem prevodu najstarejši turški dokumenti v zvezi z našo narodno zgodovino. Nekateri avtorji objavljajo tudi faksimile, kar olajša kontrolo transkripcije in prevoda in kritično presojo dokumenta. Kakšnega večjega sintetičnega dela ne zasledimo, ampak so vse razprave zvezane z izdajo dokumentov. Marsikateri izsledki bodo osvetlili tudi nekatere probleme slovenske zgodovine v zvezi z dogodki, ki so sledili padcu balkanskih držav pod Turke. Turški vpadi, Vojna krajina, uskoki, turško su-

ženstvo, vse to je od XVI. stoletja naprej povezovalo usodo naših narodov na eni in drugi strani avstrijsko-turške meje.

V pregledu vsebine doslej izdanih zvezkov »Prilogov« se bomo omejili le na zgodovinske članke.

Največ prispevkov se nanaša na Bosno in Hercegovino. Hazim Šabanović je pripravil izdajo najstarejših vakufnam v Bosni (zv. II, str. 5—38; zv. III/IV, str. 403—414). Prva objavljena vakufnama je iz leta 1462 od Isa-bega Ishakovića, s katero je v mali Vrhbosni položil temelj današnjemu Sarajevu. Ostali dve se prav tako nanašata na Sarajevo. Ena je od bosanskega sandžak-bega Ajas-bega iz leta 1477, a druga od Mustaj-bega Skenderpašića iz leta 1517/18.

Isti avtor objavlja tudi prevod dveh bosanskih kanun-nam (zakonikov) iz 1516 in 1541 leta (I, 162—167), katerih turški tekst je objavil turški zgodovinar Ömer Lutfi Barkan v zborniku »Kanunlar«. Na osnovi napisov na nišanih (nagrobnih spomenikih) pa ugotavlja identičnost Malkoč-bega in njegovega sina Džafer-bega (II, 249—258), dveh članov znamenitega bosanskega rodu Malkočevićev, ki so igrali bolj ali manj pomembne vojaške in politične vloge v naših deželah pod Turki.

Proučevanju političnega stanja v Bosni v XIX. stoletju prispeva Muhamed Mujić z objavo prvega turškega dokumenta (bujruldije kapetana Husejin-bega Gradaševića) (II, 195—200), o odporu Bosancev proti sultanovim reformam v 40 letih XIX. stoletja. Na podlagi doslej nepoznanega turškega materiala skuša podati tudi politično vlogo livanjskega kapetana Firdusa (III/IV, 597—607).

Gliša Elezović prinaša prevod onih odlomkov rokopisa Ahmed Dževdet-paše (II, 259—315), visokega funkcionarja na cesarskem dvoru, ki prinašajo vesti o uporniških nahijah v Hercegovini in o vpeljavi redne vojne službe v Bosanskem vilajetu leta 1864, to je o razmerah, ki so pozneje izzvale bosansko-hercegovski upor leta 1875. Pomemben doprinos k proučevanju tega upora je prispevek Hamida Hadžibegića. Avtor objavlja 45 dokumentov iz prvih dni bosansko-hercegovega upora do srede avgusta 1875 (I, 85—116), ko se je upor iz Hercegovine razširil tudi na Bosno. Ti dokumenti nam nudijo mnogo novih podatkov.

Poleg že omenjenih najstarejših bosanskih vakufnam v izdaji H. Šabanovića, ki so osnovni in najvažnejši vir o nastanku Sarajeva in njegovem nadaljnjem razvoju, prispevajo k odkrivanju zgodovinske preteklosti glavnega mesta LR BiH še Omer Mušić z objavo doslej neznane turške pesmi o Sarajevu iz XVII. stoletja (III, 575—588), ki je zelo bogata po kulturno-zgodovinskih in etnografskih podatkih, ter prevod »Čifileme sarajevskih krščana iz 1788 godine« (III, 195—214), ki ga je oskrbel Hamdija Kreševljaković. Naša čifilema daje vrsto podatkov za poznavanje gospodarskega stanja sarajevskih kristjanov.

Nekaj podatkov iz preteklosti Vitrine pri Ljubuškem (III, 622—28), ki je bila v času osmanske vladavine važna strateška postojanka v zap. Hercegovini, prinaša A. Mujić.

Stoletno turško gospostvo je pustilo močne sledove v materialni kulturi Bosne in Hercegovine. Raznovrstni spomeniki nas opozarjajo na vplive Orienta, ki so jih s seboj prinesli Turki. V zadnjem času se je napravilo veliko za restavracijo in zavarovanje teh kulturnih in zgodovinskih arhitektonskih spomenikov. Umetnostno zgodovinske študije Alije Bejletića »Spomenici osmanske arhitekture u Bosni i Hercegovini« (III, 229—299) je v mnogočem plod tega prizadevanja in dela na samem terenu. Delo, ki sloni tudi na arhivalnem gradivu je opremljeno z mnogimi risbami in fotografijami.

Mnogo dragocenih podatkov za poznanje kulturne preteklosti Bosne pod Turki prinaša H. Kreševljaković v doneskih k zgodovini bosanskih gradov pod Turki (II, 115—184). Zelo zanimiv je tudi inventar bosanskih gradov, ki je bil leta 1833 sestavljen na podlagi popisa orožja, hrane in municije in ga avtor prinaša v prevodu.

Proučevanju Črne Gore pod Turki se posveča v zadnjem času zelo velika pažnja. Veliko pozornost in polemike je vzbudila doktorska disertacija Branislava Đurđeva »Turska vlast u Crnoj Gori u XVI. i XVII. veku«, ker je

na podlagi proučevanja turških virov prišel do bistveno drugih zaključkov, kot so doslej vladali v naši historiografiji. V treh nadaljevanjih prinaša B. Đurđev najvažnejše zgodovinsko gradivo, ki ga je uporabljal pri izdelavi svoje disertacije. S potrebnim komentarjem in mnogimi opombami k čitanju turškega teksta objavlja defterje za Črnogorski sadžak iz časa Skender-bega Crnojevića (I, 7—22; II, 39—56; III/IV, 349—402). To zgodovinsko gradivo je črpal avtor iz »Arhiva predsedništva vlade« v Carigradu. Z ozirom na to, da so ti defterji pisani v začetku XVI. stoletja na terenu same Črne Gore, predstavlja objavljeni material veliko zgodovinsko vrednost.

Mnogo novih prispevkov, ki osvetljujejo marsikatero temno stran zgodovine Črne Gore najdemo v dokumentih, ki jih je za tisk pripravil Hamid Hadžibegić. Turški dokumenti Grbaljske župe iz XVIII. stoletja (I, 23—50) so prvi objavljeni dokumenti iz tega področja. Osvetljujejo nam položaj Grbaljske župe pod turško upravo v XVII. stol. (bila je nahija črnogorskega kadiluka in je kot celota pripadala carskemu hasu). Na podlagi raznih dokumentov nam poda sliko odnosov med Črno Goro in Osmansko državo sredi XVIII. stoletja (III, 485—508). Ti dokumenti do neke mere osvetlijo vzroke vojnega pohoda bosanskega valiije proti Črni Gori koncem 1756 leta, ki je imel za posledico, da je bila Črna Gora eno leto v sestavu bosanskega ejaleta. Nekatere nove turške dokumente objavlja Hadžibegić tudi za poznavanje »Odnosa Črne Gore prema Grahovu u doba Njegoša« (II, 201—212). Ko je Peter II Petrović Njegoš nastopil vlado, je Grahovo pripadalo Hercegovini, vendar je imelo tesne zveze s Črno Goro. Grahovo je postalo neke vrste nevtralno področje, na katerem so se križali interesi Turčije in Črne Gore.

Medtem, ko nas objavljeni dokumenti za Bosno in Hercegovino ter Črno Goro popeljejo v preteklost teh pokrajin pod Turki, pa se proučevanju tega obdobja v Srbiji in Makedoniji posveča mnogo manj pažnje in je delo v zvezi z objavljanjem dokumentov mnogo bolj zanemarjeno.

V »Prilozih« najdemo sledeče prispevke, ki se nanašajo na Srbijo. Fehim Bajraktarević objavlja »Jedan savremeni perziski izvor o bitci na Kosovu« (III/IV, 5—22). Smatra, da je navedeni vir sodoben s Kosovsko bitko in za več kot 30 let starejši od našega najstarejšega vira »Života despota Štefana Lazarevića« od Konstantina Filozofa.

Posebno pozornost zasluži razprava turškega zgodovinarja Halila Inaldžika »Od Stefana Dušana do Osmanskog carstva« (III/IV, 23—54), katere prevod je oskrbel Nedim Filipović. Avtor se dotakne v prvi vrsti vprašanja porekla kristjanov-spahij v Rumeliji v XV. stoletju. Potomci nekaterih starih plemiških rodbin v Grčiji, Srbiji in Albaniji ter vojaški sloji prebivalstva so ostali v svojem prejšnjem položaju. Mnogo jih je bilo celo uvrščenih v okvir osmanskega timarskega sistema kot kristjani-timarniki. V priloženih tabelah naniza podatke o kristjanih spahijah v posameznih pokrajinah, ki so sestavljale srednjeveško Srbijo. Vojnuki-kristjani v osmanski vojski kot pomožne čete pod poveljstvom svojih plemičev, predvsem spahij-kristjanov, so zadovoljevali stalno rastoče potrebe za vojnimi silami. To je bil eden od faktorjev, ki so zagotovili premoč osmanskega bejluka nad nasprotniki v Anadoliji. Obmejni položaj naših krajev do osvojitve Budima je bil tudi eden od vzrokov, da so bili kristjani v tolikšnem številu vključeni v turško vojsko.

S socialno-ekonomskim gibanjem uzičkega šeyha Muhameda, ki je bil naperjen proti nasilju turških oblasti in tlačenju raje, se ukvarjata dva avtorja. Omer Mušić objavlja poslanico omenjenega šeyha beograjskemu valiiji iz leta 1748 (II, 185—194), Muhamed Hadžijahić pa dopolnjuje Mušičev članek z objavo šeyhove druge poslanice (III/IV, 215—228).

Makedoniji pod turško oblastjo sta posvečena dva manjša prispevka. Dušanka Bojanić prinaša podatke o Skopju iz leta 1544 na podlagi tapu-defterja (III/IV, 607—621). Zanima jo, kakšne datatve je dajalo Skopje leta 1544 in pa demografska slika prebivalstva. H. Hadžibegić pa objavlja s potrebnim komentarjem tri fermane iz prve polovice XVI. stoletja (II, 83—94) s področja Makedonije.

Dokumente, iz katerih se zrcali odnos med Dubrovnikom in Turškim imperijem ter borba Dubrovčanov za ohranitev svojih privilegijev, prinašata v svojih člankih Adem Handžić in Gliša Elezović. Prvi prinaša 26 pisem Ahmed paše Dugalića (III/IV, 415—436), ki je koncem XVI. in v začetku XVII. stoletja igral pomembno vlogo v zgodovini BiH. Ta pisma, ki jih je Ahmed paša naslovil dubrovniškemu knezu in plemstvu, prinašajo mnogo podatkov za njegovo biografijo, istočasno pa so dober vir za poznavanje gospodarskih odnosov med Dubrovnikom in Turčijo. Gliša Elezović pa skuša na podlagi treh fermanov osvetliti spor v zvezi z zapuščino Ahmed-paše Hercegoviča, poturčenega sina Stjepana Vukčića-Kosače, ki je bila naložena v Dubrovniku (I, 69—84).

O preteklosti Ciganov in njihovem položaju v posameznih pokrajinah v naši državi se je v znanstveni literaturi doslej zelo malo pisalo. M. Mujića zanima predvsem čas njihovega prihoda v naše kraje in pravni položaj pod osmansko oblastjo (III/IV, 137—194), življenje in njihovi poklici. Večina objavljenega gradiva se nanaša na Bosno, manj na področje Makedonije.

V gospodarsko zgodovino pod Turki nas uvaja eden najbolj dognanih in po številu objavljenih dokumentov najbogatejši prispevek, študija Hamida Hadžibegića »Džizija ili Harač« (III/IV, 55—136). Pri obdelavi problema se omejuje avtor na naše kraje, posebej na Bosno. Džizija je eden glavnih državnih dohodkov, ki se je uporabljal v glavnem za vojne potrebe. Proučevanje tega problema je važno za ugotavljanje ekonomskih razmer v Osmanski državi. Ker obstoji nejasnost v pojmovanju obeh omenjenih izrazov prinaša avtor tudi njihovo razlago. Džizija je dajatev, ki so jo nemuslimani dajali za svojo osebnost kot znak pokornosti in lojalnosti, a harač je pravzaprav davek za zemljo. Ta razlika teoretično drži po muslimanskem šerijatskem pravu, v praksi pa se oba izraza uporabljata eden mesto drugega. V prvem delu je avtor zajel obdobje do konca XVIII. stoletja, v sledečem zvezku pa bo obdelal še XIX. stoletje.

Nedim Filipović objavlja 7 dokumentov (od 1523—1676 l.) (II, 57—82), ki govorijo o trgovini in trgovskih vezeh balkanskih dežel (zlasti BiH) z dalmatinskimi mesti (v prvi vrsti z Dubrovnikom) in z mesti onstran Jadrana. Iz kodeksa št. 1 Orientalnega instituta v Sarajevu pa objavlja 5 dokumentov iz XVI. in dva iz XVII. stol. (III/IV, 437—454). Vsi ti dokumenti pojasnjujejo in normirajo nekatera vprašanja iz področja agrarnih odnosov ter razmerja med mestom in vasjo. V njih se zrcali kriza turškega fevdalizma.

Pogoj za uspešno in precizno arhivalno delo so med drugim tudi dobro razvite pomožne vede in zadostno število raznih priločnikov, ki historiku v mnogočem olajšajo delo. Prvi koraki na področju proučevanja turške diplomatike, epigrafike in kronologije so napravljeni. Za vsakega zgodovinarja, ki se ukvarja s turškim obdobjem naše narodne zgodovine, je koristna razprava H. Šabanovića »Turski diplomatički izvori« (I, 117—150). Avtor ima namen prikazati turške vire za našo zgodovino z omejitvijo na diplomatično in epigrafsko gradivo. V prvem delu, ki je prvi poskus obdelave diplomatike turških arhivalij pri nas, prikaže razdelitev turških zgodovinskih virov, daje podatke o arhivih v Turčiji in nas seznani s stanjem turških arhivalij v arhivih pri nas. Na koncu sledi dragocen bibliografski pregled dosedanjih izdaj turških virov za zgodovino naših narodov.

V turško epigrafiko posega Mehmed Mujezinović, ki kronološko obdela 23 turških napisov iz Sarajeva iz XVI. stol. (II, 95—114), ter 22 napisov iz XVII. stoletja v nekaterih drugih mestih BiH (III/IV, 455—484). Takšni dokumenti spadajo med najvažnejše in najsigurnejše vire za proučevanje raznih turških ustanov.

Na mnogo težav pri ugotavljanju datumov naleti vsakdo, ki se ukvarja s turškimi dokumenti. Vsled pomanjkanja priločnikov za ugotavljanje kompliciranega načina datiranja turških dokumentov in tablic za preračunavanje hidžretskega štetja v našo ero in obratno, pomenijo študije, ki se bavijo s kronologijo turških in arabskih dokumentov in rokopisov, velik in pomemben doprinos v orientalistiki. Zato bo vsak orientalist-zgodovinar koristno uporabil

rezultate prve večje študije o hidžretskem koledarju in ostalih koledarjih pri islamskih narodih (III/IV, 299—348), ki jo je z vso natančnostjo sestavil Muhamed Kantardžić. Razpravo lepo dopolnjujejo razne tabele s področja kronologije in astrologije, ki ponazorujejo avtorjeve zaključke, kakor tudi formule, ki nam služijo za razna preračunavanja. V krajšem članku daje H. Šabanović razlago izrazov evail, evasit in evahir v datumih turških spomenikov (II, 213—238).

Z raznimi vprašanji se ukvarjajo avtorji v sledečih krajših prispevkih: Prevod poglavja »Zemlja i narod u Anadoliji u XIV i XV st.« (I, 168—172) iz knjige »Anadolu Beylikleri« turškega zgodovinarja I. H. Uzunçaršilija je preskrbel in z opombami opremil H. Hadžibegić. Razprava je zanimiva tudi za nas, ker so objavljeni podatki važni za ugotavljanje značaja osmanskega timarsko-spahijskega sistema, ki je vladal v naših deželah do srede XIX. stol. Na podlagi O. L. Barkanove zbirke turških Kanun-nam, daje B. Đurđev neke »Primedbe uz moja izdanja turskih kanun-nama« (I, 151—155) in jih delno popravlja. Nedim Filipović razlaga pomen izraza »tahvil« v vseh variantah, ki jih srečamo v dokumentih (II, 239—248). »Poreklo Uščupline povijesti turske carevine« išče Fehim Bajraktarević (III/IV, 589—95). Na podlagi napisa na Kasapčića mostu v Užicah (I, 156—160) ugotavlja H. Šabanović njegovega avtorja pesnika Džari Čelebija, ki je bil doslej neznan. Sulejman Bajraktarević pa daje kratko poročilo o historiatu Orientalne zbirke Jugoslovanske akademije v Zagrebu (II, 313—318).

Precejšnjo pozornost posveča redakcija »Kritiki, ocenam in prikazom« (I, 173—193; II, 319—336; III/IV, 629—670). Seveda prevladujejo poročila in ocene raznih revij in publikacij iz področja orientalne filologije.

Ignac Voje

BIBLIOGRAFIJA

France Škerl

BIBLIOGRAFIJA O NARODNOSTNOOSVOBODILNEM BOJU SLOVENCEV ZA 1954-55 Z DODATKI ZA 1945-53

Bibliografija o narodnoosvobodilnem boju Slovencev za leti 1954 in 1955 je nadaljevanje onih, ki jih je doslej objavil Zgodovinski časopis 1950¹, 1951² in 1954³. Kakor one je tudi pričujoča izdelana po istih vidikih in za isti predmetni obseg, zato jih tu ne razlagam posebej. V času od zadnjega Zgodovinskega časopisa je Narodna in univerzitetna knjižnica izdala »Slovenski bibliografiji« za leti 1952⁴ in 1953⁵. V vsaki od njih je izšla tudi bibliografija člankov o NOB. Toda primerjava moje in bibliografije člankov o NOB v »Slovenskih bibliografijah« kaže predvsem, da NUK izdeluje bibliografijo člankov o NOB po nekoliko drugačnih vidikih, kakor sem jih sam vzel za vodilo pri izdelavi naše. Med članki skuša izbirati važnejše, zraven pa vključuje tudi črtice, ki so čisto leposlovnega značaja in jih kot zgodovinski vir oziroma literaturo pravzaprav ni mogoče jemati. »Slovenska bibliografija« Narodne in univerzitetne knjižnice mnogo mojih podatkov nima, obratno pa tudi moja ne vseh njenih. Pri izdelavi sedanje bibliografije sem »pomanjkljivosti« v mojih prejšnjih bibliografijah ponovno pregledal, toda sem zopet spoznal, da v našo zgodovinsko bibliografijo precejšnjega dela »manjkajočih« podatkov ne morem sprejeti. Sprejel pa sem brez nadaljnjega one, ki našim vidikom ustrezajo. Še več, pri ponovnem pregledovanju časopisov in časnikov sem naletel na mnoge podatke, ki sem jih v prejšnjih letih prezrl. Tudi te sem prevzel in v dodatku priključil letošnji bibliografiji.

1. **Amon Darinka: S pohoda XIV. divizije po Hrvaškem.** SPor 18. IX. 1954, št. 219.
2. **(Arigler Adolf): Med borbo so se razvijala tudi narodna sodišča.** SPor 21. VII. 1954, št. 170.

¹ France Škerl: Bibliografija o narodnoosvobodilnem boju Slovencev 1945—1949. Zgodovinski časopis 1950, str. 278—316.

² France Škerl: Bibliografija o narodnoosvobodilnem boju Slovencev za leto 1950. Zgodovinski časopis 1951, str. 492—500.

³ France Škerl: Bibliografija o narodnoosvobodilnem boju Slovencev 1951—1953. Zgodovinski časopis 1954, str. 353—428.

⁴ Slovenska bibliografija za leto 1952, izd. NUK, Ljubljana 1954, Zgodovina narodnoosvobodilne borbe Slovenije (dokumenti, spomini in črtice) str. 325—336.

⁵ Slovenska bibliografija za leto 1953, izd. NUK, Ljubljana 1956, Zgodovina narodnoosvobodilne borbe Slovenije (dokumenti, spomini in črtice), str. 364—378.

- Članek prikazuje sodstveno organizacijo v letu 1944.
3. **Arih Rok: Majski dnevi 1945 na Koroškem.** Spomin ob »meditacijah priče« iz Celovca. LdP 8. V. 1955, št. 106 in Slovenski vestnik, Celovec 13. V. 1955, št. 19.
 4. **Atanasijević Relja: Strelj pri Urbančku.** Tovariš 1955, str. 450.
Dokaj pretiran oris likvidacije belogardističnega agenta koncem junija 1942.
 5. **Avbelj Viktor-Rudi: Pozdravljeni, štajerski borci!** Posavski tednik, Krško 11. IX. 1954, št. 36.
 6. **Avsec Lojzka-Stana: Še spomin obtožuje!** Borec 1954, str. 203.
Oris belogardističnega divjanja nad partizani.
 7. **Avsenak Lojze: Tehnika Franceta Prešerna je umolknila.** Posavski tednik, Krško 5. II. 1955, št. 5.
Oris dela in konca partizanske tehnike.
 8. **Avšič Jaka: Suhor novembra 1942 leta,** primer bratstva in enotnosti hrvatskih in slovenskih partizanov. SPor 23. XI. 1954, št. 275.
 9. **Balažič Koloman: Od Bistrice do Strehovskih goric.** Obmurski tednik, M. Sobota 23. XII. 1954, št. 50.
Spomini na boje z Madžari v februarju 1945.
 10. **Baloh Pavle-Peter: Ustanovili smo prvo kozjansko četo.** Spomini iz let 1942—1945. Rimske Toplice v borbi in svobodi, Rim. Toplice 1954, str. 20—23.
 11. **B(aruca) G(ildo): Svet pod Snežnikom pred trinajstimi leti in danes.** Slov. Jadran, Koper 3. VI. 1955, št. 23.
Oris osvobodilnega gibanja v Mali Bukovici pri Ilirski Bistrici.
 12. **(Bašelj Rudi): Šest dni je gorel bencin.** Borec 1955, str. 320—322.
Oris akcije v Postojnski jami v marcu 1944.
 13. **Batič Ivan: Iz Poljan nad Škofjo Loko.** Glas naroda, New York 31. XII. 1954, št. 137.
Spomini na varanje nemških organov.
 14. **Batista Milan-Regvat Janko-Zazvonil Oton: Iz velikih dni boja za naše lepše življenje.** Drobci iz gradiva tržiškega muzeja NOV. Tržiški vestnik, Tržič 5. VIII. 1954, št. 15—16.
Odlomki aktov o dogodkih v Tržiču v letu 1944.
 15. **Bebler Aleš: Spomini na komandanta Staneta.** SPor 18. IX. 1954, št. 219.
 16. **Belič Igor: Spomini kurirja celjske čete.** Savinjski vestnik, Celje 16. IX. 1954, št. 37.
 17. **Belopavlovič Niko: Partizanska zmaga na Suhorju.** Borec 1954, str. 263—264.
Oris belogardističnih začetkov v Beli Krajini in nato opis slov. hrvatske zmage nad Italijani in belimi na Suhorju koncem novembra 1942.
 18. **B(ela) Pavlovič T(atjana): Prve letalske baze v Beli krajini.** Dolenjski list, Novo mesto 16. VII. 1954, št. 28—29.
 19. **Belšak L(udvik): Spomini na izgnanstvo.** Ptujski dnevnik, Ptuj 13. VIII. 1954, št. 32 — 27. VIII. 1954, št. 34.
Spomini na izselitev in življenje v Srbiji.
 20. **(Benedik Janez-Pagon Andrej): Osvoboditev Trsta 1945 leta in prvi maj.** Slov. Jadran, Koper 29. IV. 1955, št. 18.
Po pripovedovanju Janeza Benedika napisana osvoboditev Trsta.
 21. **Benevol Stana-Milena: Od Kolovrata do tržaških zaporov.** Prim. novice, Solkan 7. V. 1954, št. 19 in 14. V. 1954, št. 20.
Spomini na boje v Beneški Sloveniji.
 22. **(Benno Martin): Izselitev Slovencev — grozna krivica.** Slov. vestnik, Celovec 23. IV. 1954, št. 16.
Izjava nemškega generala o položaju koroških Slovencev v taboriščih v Nemčiji.
 23. **Berce France: Partizanske bolnišnice v zavetju Krima.** Slovenski izseljenški koledar 1955, Ljubljana 1954, št. 139—144.

- Spomini na ustanovitev bolnišnic v območju Krima in na težave zaradi sovražnih zasledovanj.
24. **Berce Sergej: Slovensko topništvo na položaju.** Borec 1954, str. 295—299. Avtor popisuje artiljerijski divizion XV. divizije.
 25. **Berčič Branko: Nekaj gradiva o narodnoosvobodilni borbi na Gorenjskem v letih 1941 in 1942.** Loški razgledi 1954, str. 27—44. Odlomki iz Slovenskega Poročevalca 1941 in 1942.
 26. **Berglez Slavko: Napad na Lož.** Invalidski vestnik 17. X. 1955, št. 21. Spomini na partizanski napad 1941.
 27. **Berglez Štefka: Kako sem odšla k partizanom.** Ptujski tednik, Ptuj 2. VI. 1955, št. 22. Spomini na aktivistično delo na terenu in v partizanih na Pohorju in v ptujskem okraju.
 28. **Beseda o hrabrih in delavnih ženah v Otaležu in okolici.** Prim. novice, Solkan 3. VI. 1954, št. 23.
 29. **Bevk France: Spominjam se Borisa Kidriča.** 7 dni, priloga Večera, Maribor 8. IV. 1955, št. 14 in Primorski dnevnik, Trst 12. IV. 1955, št. 85. Oznaka Kidričevega interesa za kulturna vprašanja.
 30. **(Beznik Slavko): Dejstva, ki jih s klevetami ne moremo ovreči.** Glas Gorenjske, Kranj 3. IV. 1954, št. 14. Članek prikazuje dejavnost Slovenca Alojza Perneta v nemški službi.
 31. **Biber Dušan: Franček Saje, Belogardizem.** Zgodovinski časopis 1954, (Ljubljana 1955), str. 320—323. Ocena knjige.
 32. **Bil nam je potreben kot vsakdanji kruh.** Kako je nastal in delal »Partizanski dnevnik«. Prim. dnevnik, Trst 26. IX. 1954, št. 229.
 33. **B(lagotinšek) F.: Grobovi naših žrtev v Gradcu.** Savinjski vestnik, Celje 30. VII. 1954, št. 30.
 34. **(Bobek Stane): Kako je premična bolnišnica preslepila sovražnika.** Pionirski list 1954/1955, št. 2, 29. IX. 1954 — št. 7, 4. XI. 1954. Prikaz premikanja partizanske bolnišnice »Franje« v zadnji okupatorski ofenzivi na Primorskem.
 35. **Bobnar Franc-Gedžo: Bračičeva brigada v napadu.** Borec 1954, str. 363—365. Spomini na napad na velenjski rudnik konec aprila 1944.
 36. **Bobovec F.: Pred pomembno obletnico Velike Polane.** Obmurski tednik, M. Sobota 9. XII. 1954, št. 48. Drobec o organizaciji narodnoosvobodilnega gibanja v Veliki Polani.
 37. **Bobovec Franc: Spomini na partizana Miška...** Obmurski tednik, M. Sobota 23. XII. 1954, št. 50.
 38. **(Bohlen...): Britanski predlogi o jugoslovanskih severnozahodnih mejah.** Beleške Rooseveltovega tolmača o Jaltski konferenci. LdP 27. III. 1955, št. 73.
 39. **Bokša Milena-Boža: Kako čudovita bo svoboda!** Spomini partizanske kurirke... Večer, Maribor 21. VII. 1954, št. 170.
 40. **Bokša Milena: Kerencičevi so doma iz Prlekije.** Prlekija, spominski zbornik ob desetletnici osvoboditve, izd. Prleški študentski klub, Ljutomer 1955, str. 30. Oris žrtev partizanske družine.
 41. **(Bon Jože): Srce v lipi.** LD 21. VII. 1955, št. 170. Oris belogardističnih metod pri sv. Urhu.
 42. **B(on) Jože): »Srečanje po štirinajstih letih«.** LD 21. VII. 1955, št. 170. Spomini na partizanstvo po razgovorih s Fr. Cererjem, Albinom Vengustom, Romanom Potočnikom, Janezom Berlecom-Nacetom in Stanetom Židanom.
 43. **(Borovnik Valentin): Članstvo Zveze borcev na Frankolovem se pridno pripravlja za Ostrožno.** Savinjski vestnik, Celje 21. V. 1954, št. 20. Članek prikazuje narodnoosvobodilno gibanje v območju Frankolovega.

44. **(Božič Adalbert): Partizanka Katja.** Borec 1954, str. 93.
45. **(Božič Lado): Utrinki iz borb XIX. SNOUB »Srečka Kosovela«.** Slov. Jadran, Koper 25. V. 1955, št. 13.
46. **Božič M(ilan): Življenje je teklo dalje.** Po spominih komisarja bataljona VDV Dušana Povšeta. SPor 6. V. 1955, št. 103.
Spomini na zadnje dni v revirjih pred osvoboditvijo.
47. **Bračič Vladimir: Pred 12 leti je tragično in junaško padla Lackova četa.** Ptujski tednik, Ptuj 6. VIII. 1954, št. 31.
Historiat Lackove čete in njen konec, napisan po podatkih Zvonka Sagadina.
48. **Bračič Vladimir: Upor in tragedija na Dravskem polju.** SPor 18. IX. 1954, št. 219.
Življenje in usoda Lackove čete. Članek napisan po pripovedovanju Zvonka Sagadina in Mime Kovačeve.
49. **Bračič Vladimir: Oče in sin.** Nekaj spominov na NOB v ptujskem okraju. Večer, Maribor 20. IX. 1954, št. 221.
50. **B(r)račič V(ladimir): Ptuj med nar. osvobodilno vojno.** Tovariš 1954, str. 773.
51. **(Bradaškija Rastko): Partizanska vas Venišče.** Slov. Jadran, Koper 10. XII. 1954, št. 51.
Članek prikazuje, kako je bila vsa vas dejavna v osvobodilnem boju.
52. **Bradaškija Rastko: Drobca iz spominov.** Borec 1955, str. 133.
Spomini na Borisa Kidriča.
53. **(Bradaškija Rastko): Partizanski potopis.** Slov. Jadran, Koper 22. VII. 1955, št. 30.
Opis poti kurirja Rastka iz baze 20 na Primorsko spomladi 1943.
54. **Bradaškija Rastko: Zanje ni bilo zaprek.** Slov. Jadran, Koper 18. XI. 1955, št. 47.
Članek prikazuje delo dostavne službe za tehnike.
55. **Brajnik Anton-Matiš: Enajst betonskih celic na trgu Oberdan.** Slov. Jadran, Koper 22. VII. 1955, št. 30.
Spomini tržaškega aktivista na zapore v Trstu.
56. **Brajnik Edo: Nekaj spominov na borbena življenjska pot narodnega heroja Daneta Šumenjaka.** Obmurski tednik, M. Sobota 1. X. 1954, št. 39.
57. **(Bratina Štefan) — br. št.: Vsi so darovali svoja življenja za svobodo.** Prim. novice, Solkan 3. VI. 1954, št. 23.
Članek opisuje delo in usodo Škapinove družine v narodnoosvobodilnem gibanju.
58. **Bratina Š(tefan): Sini trije, sini moji zlati ...** Prim. novice, Solkan. 3. VI. 1954, št. 23.
Članek opisuje delo in usodo Marinčičeve družine iz Knežaka v narodnoosvobodilnem boju.
59. **Bratkovič Peter: »O, čujte nas, mi smo prodani!«** Borec 1955, str. 168—169.
Pisec kaže, kako so priporniki peli po ljubljanskih cestah partizanske pesmi.
60. **Bratovž Franc-Aco: Prvi partizan z Ježice pripoveduje.** Borec 1955, str. 424—426.
Spomini na 1941, ko je pisec vodil ljudi v partizane.
61. **(Bratož Hinko) — Oki: Pred 13 leti.** LD 26. VI. 1954, št. 148.
Spomini na junijske racije v Ljubljani in rešitev na Verdu, ko so partizani napadli vlak internirancev.
62. **(Bratož Hinko)-Oki: Daj mi pištolo, Hine.** LD 21. VII. 1954, št. 169.
Članek kaže, kako so nastopali člani VOS-a.
63. **Brecelj Marjan: Od slovenskega narodnoosvobodilnega sveta do prve slovenske vlade.** SPor 21. VII. 1954, št. 170.
Na osnovi intervjuja napisan prikaz o nastanku in vlogi SNOS-a.
64. **Brecelj Marjan: Prvo zasedanje Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta v Črnomlju.** Borec 1954, str. 231—232.
Označitev pomena zasedanja v Črnomlju.
65. **Breje Tomo: Resnici na ljubo.** Borec 1954, str. 72—73.

- Ob kritiki navedb v knjigi »Slovensko Primorje in Istra« razlaga pisec, kako je nastalo ime za Gregorčičev bataljon.
66. **Brezar Ivo: Matija Mirnik-Zvezda.** Liboje, 25-letnica »Svobode«, Liboje 1954, str. 83—87.
Prikaz aktivista iz Drešinje vasi pri Petrovčah.
 67. **Brezovar Milan: Odločitev.** Borec 1955, str. 412—414.
Prikaz položaja v učiteljskem dijaškem domu v Ljubljani ob italijanski raciji 1942.
 68. **(Brodarič Rezka) — Dular Jože: Trpljenja polno leto 1942.** Odlomki iz dnevnika Belokranjke v rabskem taborišču. Dolenjski list, Novo mesto 2. IV. 1954, št. 13 — 7. V. 1954, št. 18.
 69. **(Brumen Beno) — B. L.: Makole in okolica v času vojne.** Ptujski tednik, Ptuj 22. IV. 1955, št. 16.
 70. **(Buž Jože): Krvava »Visoška« kronika.** Borec 1954, str. 204—206.
Kronika važnejših dogodkov v Poljanski dolini.
 71. **Burič Rudi-Buro: Tiskarna je bila izdana.** Borec 1954, str. 434—437.
Spomini na pobeg iz partizanske tehnike Toneta Tomšiča v Ljubljani.
 72. **Butara Mihael-Aleks: Dve bitki Šercerjevcev.** Borec 1954, str. 414—416.
Spomini na boje z Nemci pri Zrečah in na Pohorju.
 73. **Cajnkhar Stanko: Deset let dela verske komisije.** Nova pot 1954, str. 199—206.
V prvi polovici članka prikazuje avtor delovanje komisije med vojno dobo.
 74. **Cajnkhar Stanko: Meditacije na »Vidmu«.** Nova pot 1955, str. 291—310.
 75. **Camplin Ivan: Adventna potnika.** Nova pot 1955, str. 222—223.
 76. **Cenčič Mirko: Mučeniška pot v svobodo.** Spomini Kristine Maslo, prve primorske partizanke. Prim. novice, Šolkan 28. V. 1954, št. 22.
 77. **(Cenčič) Mir(ko): Pogled na zgodovino slavnih dni na Čepovanskem.** Prim. novice, Šolkan 8. X. 1954, št. 41.
 78. **(Cenčič) Mir(ko): Pri tovarišu, ki je pripravil prostor prvi skupščini PNOO.** Prim. novice, Šolkan 8. X. 1954, št. 41.
Spomini na tehnične priprave za zasedanje PNOO v letu 1944.
 79. **Cenčič Mirko: Dušan Ukmar.** Borec 1955, str. 92—93.
 80. **Cenčič Mirko: Plamen na letališču.** Borec 1954, str. 474—475.
Opis požiga letališča Belvedere pri Vidmu po kapitulaciji Italije.
 81. **Cerar Lovro: Ob prazniku tržiške občine.** Tržiški vestnik, Tržič 25. VII. 1955, št. 13.
Prikaz boja na Dobrči 5. avgusta 1941.
 82. **C(estnik) I(van): Dopolnilo k članku »Ob deveti obletnici smrti talcev na Frankolovem.** Savinjski vestnik, Celje 19. II. 1954, št. 7.
 83. **Cetinski Andrej-Lev: Povelja nisem izpolnil! Kako je bataljon Zidanškove brigade (Pohorske) dobil orožje namesto hrane.** Večer, Maribor 18. IX. 1954, št. 220.
 84. **Cigit Koloman: Iz prvih dni upora v Prekmurju.** Obmurski tednik, M. Sobota 1. X. 1954, št. 39.
 85. **Ciglar Milan: Naš poslednji boj.** SPor 9. V. 1955, št. 106.
Oris osvoboditve Ljubljane.
 86. **Ciglev Polde: Iz težkih dni Novega mesta.** Dolenjski list, Novo mesto 28. X. 1955, št. 43 — 11. XI. 1955, št. 45.
Spomini in odlomki iz dnevnika o življenju v Novem mestu od kapitulacije Italije do konca 1943.
 87. **Cilenšek Lavra: Volčjak.** Liboje, 25-letnica »Svobode«, Liboje 1954, str. 92—95.
Reportaža o rešitvi iz bunkerja v okolici Liboj.
 88. **Cizelj Anton: Prva bolnišnica v Beli krajini.** SPor 21. III. 1954, št. 170.
Oris prve civilne bolnice na osvobojenem ozemlju v Beli krajini.
 89. **Cizelj Vladimir: Slovenski prostovoljni bataljon iz Beograda.** Simbol bratstva in enotnosti naših narodov. Tovariš 1954, str. 682—684.

Članek o ustanovitvi slovenske »brigade« v Srbiji v oktobru 1944 in njeni nadaljnji dejavnosti.

90. **Colarič Lojze: Velika bitka v Jelenovem žlebu.** Tovariš 1953, str. 690.
91. **Cotman Janko: Strelji so odjeknili — prvi talci v Domžalah so padli.** Domžalski vestnik, Domžale 29. VIII. 1954, št. 1.
Očividec opisuje streljanje talcev 3. septembra 1941.
92. **(Cotma)n (Janko): Spomin na tragedijo v Voklem.** SPor 16. II. 1955, št. 39.
Oris katastrofalnega nemškega udarca po gorenjskih partizanih v februarju 1944.
93. **(Cotman Janko) - Stela: Iz dnevnika vaške lipe.** Slov. Jadran, Koper 22. IV. 1955, št. 17.
Oris tragičnega konca partizanske družine.
94. **(Cotma)n (Janko): 7. avgusta 1941 — bitka na Brezovici.** Glas Gorenjske, Kranj 6. VIII. 1955, št. 32.
Oris začetnih bojev z Nemci v okolici Domžal.
95. **Čadež Milan: Kako je bilo leta 1942, ko smo šli na Štajersko?** SPor 18. VIII. 1954, št. 193.
Spomini na doživetja v četi, ki se je udeležila pohoda II. grupe.
96. **Častni občani občine Goriče.** Ljudstvo pod Storžičem v boju za svobodo, Goriče 1955, str. 131—135.
Kratke biografije Franca Štefeta-Miška, Staneta Mrharja in Leopolda Zorzuta.
97. **Čater Maks: Iz podzemlja nemških tovarn.** Borec 1955, str. 370—372.
Prikaz življenja internirancev v podzemeljskem bunkerju, kjer so Nemci izdelovali tajno orožje.
98. **Čebulj (Adolf): Iz begunjskih bunkerjev.** Glas Gorenjske, Kranj 26. III. 1955, št. 13.
Članek prikazuje napise, ki so jih v zaporih napisali jetniki.
99. **(Čebulj Adolf): Kri storžiških žrtev ni bila prelita zaman.** Glas Gorenjske, Kranj 6. VIII. 1955, št. 32.
Oris partizanskih začetkov v okolici Tržiča.
100. **Čepe Marica: Zgodba o tovarniškem dimniku.** Invalidski vestnik 30. XII. 1955, št. 26.
Avtorica prikazuje, kako večje so delavci v tovarni sodelovali v osvobodilnem gibanju.
101. **Černič Mirko: Doživljaji in doživetja.** Knjiga spominov. Založila Obzorja, Maribor 1954, str. 188 + 3 fotografije, 8°.
Na straneh 143—164 se je pisec dotaknil okupacijske dobe in orisal najprej življenje v izgnanstvu v Srbiji, nato pa doživetja z nemškimi in italijanskimi okupatorji v Sloveniji.
102. **Čerin Miha: Posavje in ljudska revolucija.** LdP 4. IX. 1955, št. 207.
Oris narodnoosvobodilnega dela na Ježici pri Ljubljani.
103. **Čerin Miha: O delu Narodne zaščite.** Ob krajevnem prazniku na Ježici. LdP 7. IX. 1955, št. 210.
104. **Čermelj Lavo: Tri pisma.** Odlomek iz nezapisanih spominov. Jadranski koledar 1956, [Trst 1955], str. 169—171.
105. **(Červič Stane-Bojan): Sestanek v sovražnikovem brlogu.** Borec 1955, str. 280—282.
Spomini prekmurskega aktivista na spopad z Madžari.
106. **Červič Stane-Bojan: Prvi strelji.** Obmurski tednik, M. Sobota 16. VII. 1954, št. 28.
Opis boja z Madžari v oktobru 1944, ko je Horthy kapituliral pred zavezniki, toda skrajni desničarji so boj še nadaljevali.
107. **Č(esen) A(ndrej): Delež loške mladine v ljudski revoluciji je nadvse časten.** Glas Gorenjske, Kranj 21. V. 1955, št. 21.
Članek se nanaša le na delo v letu 1941.
108. **Čizmek Boris-Bor: Ob deseti obletnici ustanovitve pohorske brigade.** Večer, Maribor 8. I. 1954, št. 5.

- Kratek pregled partizanskega položaja ob času ustanovitve brigade in njen pomen.
109. **Čizmek Boris-Bor:** »V boj proti okupatorju!«. O organiziranju oborožene upora v Mariboru piše... Večer, Maribor 21. VII. 1954, št. 170.
 110. **Čizmek Boris-Bor: Bataljon junakov.** Večer, Maribor 8. V. 1955, št. 6. Historiat delovanja pohorskega bataljona do njegovega konca.
 111. **Darko Marušič-Blaž in leto 1942 v Trstu.** Prim. dnevnik, Trst 29. IV. 1955, št. 100.
 112. **Darovali življenje za domovino** v času narodnoosvobodilne vojne od 1941. do 1945. leta. Kamniški zbornik, Kamnik 1955.
Na posebni barvni prilogi so na 4 straneh objavljena imena 154 žrtev druge svetovne vojne na območju občine Kamnik (v obsegu 1955).
 113. **Debeljak Tine: S spominom med mrtvimi slovenskimi pisatelji.** Koledar, Zbornik Svobodne Slovenije 1954, Buenos Aires 1953, str. 227—243.
Pisec v poglavjih »Smrti v času okupacije« in »Žrtve na protikomunistični strani«, to je na str. 227—243, našteva literate, ki so umrli v dobi druge svetovne vojne. Biografski podatki so zaradi nezadostnega poznavanja gradiva skromni, zato se v prikazovanju likov prvenstvo omejuje na literarne ocene napisanih del.
 114. **Dečekó Leopold: Borba v Brezovcah.** Borec 1954, str. 67—68.
Spomini na boje z ustaši v februarju 1943 v Gorjancih.
 115. **Dečekó Leopold: Spomin na italijansko ofenzivo na Gorjancih.** Posavski tednik, Krško 12. III. 1955, št. 10.
 116. **(Dekleva Jože): Po kurirskih poteh.** LD 18. VII. 1955, št. 167.
 117. **Delež Garibaldinske brigade Trieste v skupnih naporih za zmago nad nacifašizmom.** Primorski dnevnik, Trst 27. IV. 1955, št. 98.
 118. **(Demšar Brane) — dr.: Zbor JA »Srečko Kosovel«.** Primorske novice, Solkan 24. VI. 1955, št. 26.
Članek riše ob desetletnici zbora nastanek in prvo aktivnost zbora v Italiji.
 119. **Denvir John-Frenk: Most v svobodo.** Borec 1955, str. 242—245.
Odlomek iz knjige »Partizan«, ki jo je napisal Novozelanec, borec med slovenskimi partizani in ki v njej prikazuje svojo pot v partizane.
 120. **D. F. — S.: »Goriška fronta«.** Delo, Trst 23. IV. 1955, št. 17.
Spomini na boje z nemškimi okupatorji v septembru 1943.
 121. **Desetak Slavko: 25 jih je bilo.** Obmurski tednik, M. Sobota 2. IV. 1954, št. 13.
Opis streljanja talcev v Cezanjevcih.
 122. **Doberšek Ivan-Janko: Bolnica Zajsele na Bohorju.** Iz naše krvi, Celje 1955, str. 16—17.
 123. **Doberšek Ivan-Janko: Kako sem »potegnil« gestapovce.** Iz naše krvi, Celje 1955, str. 27—30.
 124. **(Dobnikar Rudolf): 23. marec, praznik delovnih ljudi občine Spodnja Polskava.** Glasnik, Slovenska Bistrica 1. IV. 1954, št. 6.
Pregled narodnoosvobodilnega gibanja v Spodnji Polskavi.
 125. **Dr. Pavel Lunaček-Igor:** Borec 1955, str. 134—135.
Po različnih virih sestavljena biografija partizanskega zdravnika.
 126. **Dolgan Josip: Učni načrt partizanskih osnovnih šol.** Sodobna pedagogika 1955, str. 131—136.
 127. **Dolinšek Lavoslav — Ogrin Anton: Denarni zavod Slovenije pri predsedstvu SNOS.** Ljubljana 1954, izd. Narodna banka FLRJ, centrala za LR Slovenijo, 34 str., 8°.
Prikaz razvoja in dejavnosti partizanskega denarnega zavoda.
 128. **Dolinšek Lavoslav: Denarni zavod.** Borec 1954, str. 280—282.
Oris dela Denarnega zavoda v korist NOB.
 129. **Dolničar Ivan-Janošič: Poslednja bitka.** Tovariš 1954, str. 824—825, 831.
Pisec prikazuje kapitulacijo von Löhrove armade.

130. **Dornik Peter: Po prisegi v napad.** Borec 1954, str. 29.
Spomini na bivanje v Bosni.
131. **Drenovec Franček: Novinarji so zborovali...** Borec 1954, str. 197—198.
Prikaz novinarskega zborovanja v Metliki 5/6. maja 1944.
132. **(Drobež Marjan): Odkritje spominske plošče centralni kurirski postaji v Gorenji Tribuši.** Primorske novice, Solkan 22. VII. 1955, št. 30.
Oris pomena kurirske postaje P 7.
133. **Drobni spomini iz velikih dni.** Borec 1955, str. 269—276.
Doživetja 11 udeležencev in sodelavcev NOB, napisana vsako pod svojim naslovom: Golar Manko: Iskra, ki ni ugasnila. — Colarič Lojze: Pred Kostanjevico. — Žalec Pepi: Bruno. — Suhi Drago: Jutranji pozdrav. — Simončič Stane: Obračun s sovražnikom. — Perat Helena-Stepančič: Slovenska šola v Temnici na Krasu. — Dobovšek Franc-Zdenko: Neprijetno srečanje. — Romih Jože: Osvoboditev Ribnice na Pohorju. — Perat Just: Žive bakle pri Peternelu. — Bohanec Franc: Na progi. — Ožbolt Jože: Boj za Belo krajino.
134. **Drobni zapiski o znamenitejših Mengšanih.** Mengeški zbornik, 1154—1954, I. del, Mengeš 1954, str. 142—146.
Na str. 144 sta med zapiske vključeni biografiji dveh partizanskih aktivistov: Iva Liparja in Toneta Tratnika.
135. **Drobtina Pavel: Ljubljana pred osvoboditvijo 1945.** Borec 1955, str. 150—151.
136. **Drole Ciril-Čiro: V zadnjih borbah.** Borec 1955, str. 139—141.
Opis zaključnih operacij Kosovelove brigade pred Trstom.
137. **(Drole Milka): Spomini na borbene žene Slovenske Istre.** Primorske novice, Solkan 3. VI. 1954, št. 23.
138. **(Drole Milka): Razvoj organizacije AFŽ v Slovenski Istri.** Slovenski Jadran, Koper 4. VI. 1954, št. 23.
139. **(Dula)r (Jože): Ob desetletnici sovražnega napada na Metliko.** Iz zapiskov Komisije pri predsedstvu SNOS za ugotovitev zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev. Dolenjski list, Novo mesto 16. VII. 1954, št. 28—29.
140. **[Dvaindvajseti] »22. oktober 1943 bo obstal v kroniki naše vasi velik zgodovinski dan...«** Nova domovina, Buenos Aires 15 de Enero de 1954, št. 79 (15. I. 1954).
Članek riše občutke veselja ob začetku slovenske šole v vasi nad Cerknem na Primorskem.
141. **Dve sto let rudnika Zagorje.** Zagorje 1955, izd. Pripravljalni odbor za proslavo... Zagorje 1955, 48 str.
Zgodovinski prikaz zagorskega rudnika se dotakne tudi dobe okupacije. Na strani 21—24 podaja usodo rudnika v dobi druge svetovne vojne, na strani 41—47 pa razvoj narodnoosvobodilnega gibanja med Zagorjani.
142. **Epih Sergej: Titovi letalci v borbah na Jadranu.** Tovariš 1954, str. 451.
Sodelovanje slovenskih letalcev v bojih nad severnim Jadranom.
143. **Erjavec Josephine: Naša pot v Dachau.** Glas naroda, New York 4. V. 1955 št. 1 — 18. I. 1955, št. 5.
Opis potovanja v Dachau. V opisu so vključena pripovedovanja rojakov v domovini o dogodkih v njej in internaciji v Dachau.
144. **Fakin Marija: Naša žena v osvobodilni vojni.** Primorski dnevnik, Trst 29. V. 1954, št. 126.
Spomini na delo v narodnoosvobodilnem gibanju.
145. **Fale Franc-Toledo: Uničili smo »Messerschmidta«.** SPor 18. IX. 1954, št. 219.
Spomini na akcijo savinjske grupe VOS 19. III. 1944.
146. **Farčnik...: Bila je takrat samo ena skrb — tolči sovražnika.** Spomini prvoborca Farčnika. Savinjski vestnik, Celje 16. IX. 1954, št. 37.
147. **Ferjančič Anton: Partizanstvo med Nanosom in Sabotinom.** Tovariš 1954, priloga k št. 47, 19. XI. 1954, str. 15.

148. **Ferjančič Duša: Nepozabna Katja.** Primorske novice, Solkan 3. VI. 1954, št. 23.
Spomini na delo Katje Rupena na Primorskem.
149. **Fideršek Franc: Zetalski Joža je padel!** Ptujski tednik, Ptuj 23. VIII. 1954, št. 34.
150. **Filipič Milan: Sovražnik v sovražnikovem gnezdu.** Iz spominov obveščevalca Nevina. Večer, Maribor 18. IX. 1954, št. 220.
Oris usode slovenske izseljenske družine v Bosni.
151. **Filipič France: Škorčnica.** Borec 1954, str. 65.
Prikaz delovanja tehnike pri Kerenčevih v Pesnici.
152. **F(ilipič) F(rance): Borba v Hrenovi ulici.** Večer, Maribor 15. VII. 1954, št. 165.
Opis smrti 4 aktivistov, ki so jih Nemci zajeli in ubili.
153. **Filipič France: Iz arhiva PK KPS za Štajersko.** Zapiski iz dni, ko se je razplamtela vstaja. Večer, Maribor 21. VII. 1954, št. 170.
154. **Filipič France: Nagrmadilo se je trpljenja — pa smo vzdržali.** Nekaj slik iz zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Mariboru. Tovariš 1954, priloga k št. 32, 6. VIII. 1954.
155. **F(ilipič) F(rance): Neustrašeno so umirali za svobodo.** Večer, Maribor 24. VIII. 1954, št. 198.
Prikaz žrtev, ki so jih Nemci streljali kot talce.
156. **Filipič France: Boj za svobodo.** Severna Slovenija v NOB. Turistični vestnik 1954, str. 252—254.
157. **(Filipovič) Sonja: Žalostni 7. avgust 1944.** Spomini na padlo partizanko — borko Nado Filipovič. Zasavski vestnik, Trbovlje 4. VIII. 1954, št. 31.
158. **Filo Jože: Nekaj besed o novem valu potujčevanja prekmurskega ljudstva od 1941—1945.** Pomurski vestnik, M. Sobota 13. X. 1955, št. 41.
159. **Finžgar Franc Saleški: V nepokojnem pokoju.** Nova pot 1955, str. 234—251.
Spomini na okupacijo Ljubljane.
160. **Fir Regina: Tako smo začeli v Metliki.** Borec 1954, str. 237—238.
Opis začetkov osvobodilnega gibanja v Beli krajini.
161. **Fir Regina: Metliške žene v boju za svobodo.** Borec 1954, str. 258—260.
162. **F(ir) R(egina): Črnugljeva mama — partizanska mati.** Dolenjski list, Novo mesto 25. III. 1955, št. 12.
Članek prikazuje mater petih partizanov.
163. **Fister Franc: Nekaj doživetij.** Nova pot 1955, str. 216—222.
164. **(Fister Jože): Podnart praznuje.** Glas Gorenjske, Kranj 21. VIII. 1954, št. 34.
Članek prikazuje sodelovanje Podnarta v narodnoosvobodilnem gibanju.
165. **F. K.: Po kurirskih poteh.** Invalidski vestnik 25. I. 1954, št. 2.
Spomini na dogodke na kurirskih poteh.
166. **Franc Pasterk »Lenart«.** Večer, Maribor 14. I. 1954, št. 10.
Oris zaveznega koroškega Slovenca in partizanskega borca.
167. **Frece Franc: Bolnišnica v Kanižarici.** Borec 1954, str. 284—286.
Sestavek o razvoju in delu civilne bolnice OF v Beli krajini.
168. **Frece Marica: 29. oktober — dan prve množične aretacije sodelavcev osvobodilne fronte v Celju.** Savinjski vestnik, Celje 27. VIII. 1954, št. 34 — 16. IX. 1954, št. 37.
169. **Frece Marica: Ne bomo jih pozabili.** Večer, Maribor 3. IX. 1954, št. 207 — 9. IX. 1954, št. 212.
Spomini na zapore in srečanja v njih.
170. **Furlan Aljoša: Ničesar ne morejo zamolčati.** Tovariš 1955, str. 492, 493, 498.
Razgovori z žrtvami trpljenja pri Sv. Urhu v Ljubljani.
171. **Furlan D.: Čutil sem sunek brez bolečin, toda vedel sem, da sem zadet.** Spomin na tragedijo v Cerknem. Primorski dnevnik, Trst 24. IV. 1955, št. 96.

172. **Furlan Dušan: Partizanske bolnišnice na Primorskem.** Jadranski koledar 1955, Trst [1954], str. 133—135.
Označitev bolnic »Franje« in »Pavle«.
173. **(Gaberski Danilo): Vojni ujetnik.** Borec 1954, str. 135—136.
Spomini na začetke vojnega ujetništva v letu 1941.
174. **(Ganziti Rudolf): Iz podzemlja zasedene Ljubljane.** LD 4. V. 1955, št. 103.
Spomini na zidavo skrivališča pri Romihovih pod Rožnikom.
175. **G. D.: Vipavska borka Pavla Colja por. Možina-Rastja.** Nova domovina, Buenos Aires, 31. V. 1954, št. 87.
Oris primorske aktivistke.
176. **Gerbec Jelka: Mačkovlje so bile dvakrat požgane** v teku borbe proti fašizmu. Delo, Trst 30. IV. 1955, št. 18.
177. **Gerbec Jelka: Drzne partizanske akcije in delo terencev v Vel. Repnju.** Delo, Trst 28. V. 1955, št. 22.
Spomini na akcije v letu 1942.
178. **Gerlovič Alenka: Na vlaku.** LdP 8. V. 1955, št. 106.
Reportaža o ilegalnem odhodu iz Ljubljane.
179. **Gerželj France: S pesmijo v boj!** O delu kulturne skupine IV. operativne cone. LdP-B 19. IV. 1954, št. 224.
Kronika o nastanku in nastopanju kulturne skupine v Savinjski dolini.
180. **Gerželj France: Dan vrnitve.** LdP-B 12. VI. 1954, št. 139.
Članek opisuje izselitev Slovencev in naselitev Kočevarjev v Leskovcu pri Krškem.
181. **(Ger) ž(elj) (France): Izkrvavelo seme.** LdP 27. X. 1955, št. 253.
Članek o brežiški četi v letu 1941.
182. **Godina Ferdo: Trnje.** Obmurski tednik, M. Sobota 1. X. 1954, št. 39.
Spomini na Stefana Kovača in delo v tehniki.
183. **Godina Ferdo: Košček prekmurskega partizanstva.** Pomurski vestnik, M. Sobota 7. VII. 1955, št. 27.
184. **(Golajr (Man)ko: Radgončanom k prazniku — partizanski ZDRAVO!** Obmurski tednik, M. Sobota 5. VIII. 1954, št. 31.
Opis ustanovnega sestanka OF v Gornji Radgoni sredi avgusta 1941.
185. **(Golc Edvard): Razvoj kurirskih zvez na Štajerskem.** Stalna zveza Dolenjske s Štajersko. Stanici »TV-3« in »29«. Savinjski vestnik, Celje 13. VIII. 1954, št. 32 — 3. IX. 1954, št. 35.
186. **Golc Edvard-Švigelj: Štajerski kurirji.** SPor 18. IX. 1954, št. 219.
Prikaz kurirskih linij na Štajerskem.
187. **Golc Edi-Švigelj: Začetek vstaje na Vranskem.** Med Mrzlico in Dobrovljami, Celje 1955, str. 164—167.
188. **Golob Joško: Akcija v Pacinju.** Ptujski tednik, Ptuj 15. VII. 1955, št. 28.
Opis odvzema orožja in uničenje nemškega vojaškega motorja.
189. **Golob Joško: Moje srečanje z »raztrganci«.** Ptujski tednik, Ptuj 22. VII. 1955, št. 29.
190. **(Golob Milko): Lacka so maščevali.** Ptujski tednik, Ptuj 10. VI. 1955, št. 23.
Oris likvidacije Lackovega izdajalca.
191. **(Golob Vlado) - Meh Miha: S harmoniko v partizane.** 7 dni, Priloga Večera, Maribor 6. V. 1955, št. 18—16. XII. 1955, št. 48.
V šaljivi obliki napisani spomini na različne dogodke v partizanih.
192. **Golob Zofija-Mira: Moje življenje in doprinos v NOB.** Slov. Jadran, Koper 4. VI. 1954, št. 23.
193. **(Gombač Milan): Udarec v črno.** Iz borbe v okupirani Ljubljani. LdP 8. V. 1955, št. 106.
Članek o delu varnostnoobveščevalne službe proti belogardističnemu vodstvu v letu 1943.
194. **(Gombač M(ilan): Zastava na zvoniku frančiškanske cerkve.** LdP 8. V. 1955, št. 106.
Opis akcije, ki jo je opravil Vilko Kopecky spomladi 1943.

195. **G(omze) M(arjan): Po poteh Šlandrove brigade.** LdP-B 15. IX. 1954, št. 221.
Spomini na boje v Zgornji Savinjski dolini.
196. **Gorenjsko domobranstvo v luči dokumentov.** Slovenski vestnik, Celovec 14. V. 1954, št. 19.
Oznaka slovenskega domobranstva na Gorenjskem v zvezi s procesom proti Alojziju Pernetu.
197. **Gorenšek Slavica-Vedrana: Konferenca delegatov OF v oktobru leta 1944 nad Dramljami.** Savinjski vestnik, Celje 16. IX. 1954, št. 37.
198. **G. R.: Kako smo pognali v zrak železniški viadukt pri Štivanu.** Ena najbolj uspešnih akcij sabotažne skupine garibaldinske brigade Trieste. Primorski dnevnik, Trst 28. IV. 1955, št. 99.
199. **Gregorač Ana: Ob 10-letnici junaške smrti primorskega heroja Dušana Muniha-Darka.** Slov. Jadran, Koper 21. I. 1955, št. 4.
Oris delovanja v NOB.
200. **Gričar Jože-Metod: V Senožetih in okolici so med prvimi dvignili zastavo upora proti okupatorju.** Zasavski vestnik, Trbovlje 16. IX. 1954, št. 37.
Spomini na partizansko gibanje v okolici Zagorja.
201. **Grom Nace: Svoboda je pozlatila Ljubljano.** Mladina 4. V. 1955, št. 17.
Oris partizanskega sprejema v osvobojeni Ljubljani.
202. **Grosman Božena: Porodnišnica v Rogu.** LdP-B 13. VII. 1954, št. 166.
203. **Grosman Božena: V partizanski porodnišnici.** SPor 18. VII. 1954, št. 167.
Avtorica riše življenje v porodnišnici na Rogu.
204. **Grosman Božena: Še pomnite, tovariši?** Borec 1955, str. 97—100, 156—158, 197—200.
Spomini na življenje in delo v partizanih.
205. **Gruden M.: Spomini na »Partizanski dnevnik«.** Jadranski koledar 1955, Trst [1954], str. 136—137.
206. **G(uzelj) G(ustav): Od Beograda do severne meje.** Pot v Beogradu osnovane slovenske prostovoljske brigade. LdP-B 18. IX. 1954, št. 223.
207. **Guzej Gustav: »Topovi« za Štajersko.** LdP-B 18. IX. 1954, št. 223.
Oris glavnih tehnik na Štajerskem.
208. **(Habjan Jelka):Kronika velikih dni.** Nekaj odlomkov iz kronike NOB v Lenartu. Večer, Maribor 5. X. 1954, št. 234.
209. **Hace Matevž: Iz borb XIV. divizije na Štajerskem I. 1944.** Primorske novice, Solkan 6. VIII. 1954, št. 32 — 20. VIII. 1954, št. 34.
210. **Hace Sonja: Vas pod Ulako.** Primorske novice, Solkan 22. VII. 1955, št. 30.
Članek riše okupatorske metode nasproti prebivalcem Loške doline.
211. **(Hafner Gema): Slava Klavora.** Večer, Maribor 7. I. 1954, št. 4.
Oris politične aktivistke.
212. **Hafner Luka: Domačija na Trnju.** Borec 1954, str. 111.
Oris nacističnega nasilja nad partizansko družino na Gorenjskem.
213. **Heroj Albin Grajzer: Tržiški vestnik, Tržič 1. VI. 1954, št. 11.**
Oris partizanskega borca.
214. **Historicus: Nekaj resnic o veliki laži Osvobodilne fronte.** Odlomki iz dokumentarnega dela »Zgodovina in obraz komunistične revolucije v Sloveniji«, ki razkrinkuje nastanek, taktiko, delo, cilje in pravi značaj takoimenovanega osvobodilnega boja med Slovenci. Katoliški glas, Gorica-Trst 23. VI. 1955, št. 25. in 30. VI. 1955, št. 26.
Z vidika nekritične in belogardistične nestrpnosti prikazan oris protiokupatorskega boja NOB v Sloveniji.
215. **Hočevar Ciril: Tu se je v krvi kovalo bratstvo.** SPor 21. VII. 1954, št. 170.
Pisec se v opisu omejujejo na važnejše akcije, kjer so sodelovali slovenski in hrvaški partizani.
216. **Hočevar Stane: Zaradi »Slovenskega poročevalca«.** SPor 26. VIII. 1955, št. 198.
Pisec prikazuje usodo mladinskega aktivista, ki so ga Italijani mučili zaradi Slov. Poročevalca.

217. **(Hofbauer Lojze): Junaška ženica.** Zasavski vestnik, Trbovlje 30. VI. 1954, št. 26.
 Članek prikazuje, kako je znala žena, ki je imela sinove v partizanih, zavarovati partizana pred Nemci.
218. **(Hofbauer Lojze): Miniranje »Rikovega mostu«.** — Zasavski vestnik, Trbovlje 30. VI. 1954, št. 26.
 Oris akcije v juliju 1944.
219. **(Hofbauer Lojze): Mobilizacija v rudniku.** Zasavski vestnik, Trbovlje 30. VI. 1954, št. 26.
220. **(Hofbauer Lojze): Napad na postojanko Katarina nad Hrastnikom.** Zasavski vestnik, Trbovlje 30. VI. 1954, št. 26.
 Oris akcije v avgustu 1944.
221. **(Hofbauer Lojze): Partizani poderejo elektr. drog falskega voda na Meketovem.** Zasavski vestnik, Trbovlje 30. VI. 1954, št. 26.
222. **Holec Mirko: Po poteh Lackovega odreda.** Večer, Maribor 10. VII. 1954, št. 161 — 13. VII. 1954, št. 163.
 Opis ustanovitve in borbenih akcij Lackovega odreda.
223. **(Hojs Danilo-Ljubo): Borba pri Ribičevem mlinu.** Večer, Maribor 8. IV. 1954, št. 82 — 9. IV. 1954, št. 83.
 Prikaz boja z Nemci pri Cezanjevcih pri Ljutomeru.
224. **Hojs Ivan: Obmejna Radgona ob svojem velikem prazniku.** Pomurski vestnik, M. Sobota 11. VIII. 1955, št. 32.
 Oris narodnoosvobodilnega gibanja v Gornji Radgoni in okolici v letu 1941.
225. **Hönn Rudi: Ko sem bil komisar in gledališki delavec sredi Kočevskega Roga.** Gledališki list gledališča Slovenskega Primorja, Postojna 1953/54, št. 2, str. 29—31, št. 3, str. 42—45.
 Spomini na gledališko udejstvovanje v partizanih.
226. **Horvatič Ivan. Razkrižje v borbi.** Pomurski vestnik, M. Sobota 2. VI. 1955, št. 22.
 Pregled narodnoosvobodilnega gibanja v Razkrižju.
227. **Hribar Franc-Savinjšek: Spomini.** Med Mrzlico in Dobrovljami, Celje 1955, str. 137—158.
 Spomini na ilegalno delo in nekatere akcije proti nemškim okupatorjem po različnih krajih Savinjske doline.
228. **Hribar Franc-Savinjšek: Tehnika Cankar.** Med Mrzlico in Dobrovljami, Celje 1955, str. 180.
 Kratak historiat partizanske tehnike.
229. **Hribar Franc-Savinjšek: II. grupi odredov naproti.** Med Mrzlico in Dobrovljami, Celje 1955, str. 181—187.
 Prikaz dejavnosti Šlandrovega bataljona na Štajerskem poleti 1942.
230. **Hribar Franc-Savinjšek: Dobrovniki na Dobrovljah.** Med Mrzlico in Dobrovljami, Celje 1955, str. 201—203.
 Prikaz pomena Dobrovnikove hiše za partizane.
231. **Hribar Franc-Savinjšek: Grilova izdaja.** Med Mrzlico in Dobrovljami, Celje 1955, str. 219—225.
 Oris posledic nizkotnih izdaj.
232. **Hribar Jožica in Rudi: Kratka, toda zmagovita pot celjske čete.** Celjski tednik, Celje 19. VII. 1955, št. 29.
233. **Hribernik Marija: Trda preizkušnja.** Borec 1955, str. 104—106.
 Spomini na srečanje z Nemci, ki so prišli v vas.
234. **(Hrovat) M(irko): Plamena ni bilo moč pogasiti.** Mladina 4. V. 1955, št. 17.
 Oris partizanskega laboratorija za razstrelivo in splošne nastrojenosti proti italijanskim okupatorjem.
235. **Hrušovar Drago: Razvoj partizanske sanitete na drameljsko-konjiškem sektorju »Zima«.** Savinjski vestnik, Celje 24. IX. 1954, št. 38.
236. **Humar Joško: Iz dnevnika vojnega dopisnika.** Borec 1954, str. 308—310.
 Odlomek iz dnevnika borca 3. prekomorske brigade od decembra 1944 do 9. maja 1945.

237. **Humer Slavko-Hrast: Pred desetimi leti.** Slov. Jadran, Koper 7. V. 1954, št. 19.
Spomini na zadnje akcije pred osvoboditvijo na Primorskem.
238. **Hudales Zoran: Tehnika novomeškega okrožja.** Dolenjski list, Novo mesto 21. VII. 1955, št. 29.
Memoarski zapiski o novomeški tehniki ob odkritju spominske plošče na Kuharjevi zidanici na Lipniku pri Trebnjem.
239. **Hvala Franc: Odkritje spominske plošče na »Javki« št. 4 in »Javki« tehnike »Porezen«.** Primorske novice, Solkan 28. X. 1955, št. 44.
Temeljni podatki o obeh javkah, kdaj sta nastali in kdo je v njih deloval.
240. **Ilec Rudi: V spomin na Franca Krambergerja.** Ptujski tednik, Ptuj 6. VIII. 1954, št. 31.
Oris Fr. Krambergerja in njegove družine kot pristašev narodnoosvobodilnega gibanja.
241. **(Ilec Rudi) - J. V.: Anka Ilčeva je bila predana in požrtvovalna borka za socializem.** Ptujski tednik, Ptuj 13. VIII. 1954, št. 32.
Na dobo narodnoosvobodilnega boja se nanaša samo zaključni del članka.
242. **Ilec Rudi: Nekaj o življenju v taborišču na Borlu.** Ptujski tednik, Ptuj 20. VIII. 1954, št. 33.
243. **Ilec Rudi: Partizanska javka pri Papičevih v Mariboru.** Invalidski vestnik 22. IX. 1954, št. 19.
244. **Ilec R(udi): Borci pripovedujejo.** Ptujski tednik, Ptuj 19. V. 1955, št. 20.
Po pripovedovanju Milka Goloba-Joška in Franca Belšaka-Simona napisan pregled narodnoosvobodilnega gibanja v ptujskem okraju.
245. **(Ilec) R(udi): Tone Znidarič, junak dveh osvobodilnih vojn.** Ptujski tednik, Ptuj 19. V. 1955, št. 20.
Kratka biografija borca in aktivista.
246. **Inž. Rado Iršič: Večer, Maribor 28. I. 1954, št. 22.**
Oris političnega aktivista.
247. **Ivanjšič Slavko: Iz spominov borca — partizana.** Obmurski tednik, M. Sobota 23. XII. 1954, št. 50.
248. **Iz časov krvave borbe za svobodo.** Nova domovina, Buenos Aires 30. I. 1955, št. 102; 15. II. 1955, št. 103; 15. III. 1955, št. 104.
Opisi nekaterih dogodkov in ljudi v Ljubljani, na Dolenjskem in Primorskem, Opise so priredili B. K. (št. 102) — K. (št. 103) in Leban Anton (št. 104).
249. **Iz krvi rdeče... Padli borci in žrtve fašističnega terorja iz občine Goriče.** Ljudstvo pod Storžičem v boju za svobodo, Goriče 1955, str. 88—106.
Kratke biografije 38 članov narodnoosvobodilnega gibanja v občini Goriče na Gorenjskem.
250. **Iz naše krvi, Celje 1955, izd. Okrajni odbor Zveze vojaških vojnih invalidov Celje, 69 str. + oglasi, 8°.**
Zbirka doživetij partizanskih borcev in aktivistov. Natančnejši podatki o člankih in zapisih so navedeni pri člankih posameznih avtorjev.
251. **Iz selske kronike.** Koroški fužinar, Ravne 29. XI. 1955, št. 10—12.
Izvrlečki iz župnijske kronike; na drugo svetovno vojno se nanašajo samo podatki pri letu 1941.
252. **Iz slavnih dni pred desetimi leti... Velenjski rudar, Velenje 20. XI. 1954, št. 14.**
253. **Iz spominov naših žena na 8. marce v drugi vojni.** Delo, Trst 5. III. 1955, št. 10.
254. **Jakše Marko: Po zasavskih kurirskih stezah.** LD 21. VII. 1955, št. 170.
Pod naslovi »Za Jankovo glavo 50.000 Mark«, »Iz zasede v zasedo« in »Kako sem hodil na Koroško« je pisec po pripovedovanju nekdanjih kurirjev orisal njihova doživetja v partizanih.

255. **(Jamšek Svojmir): OF v letih 1941—1945 ob desnem bregu Mure.** Obmur-ski tednik, M. Sobota 23. IV. 1954, št. 16.
256. **Jamšek Svojmir: Tako se je borila Prlekija.** Tovariš 1954, priloga k št. 35, 27. VIII. 1954, str. VI—VII.
Odlomek iz daljše razprave o razvoju NOB v Prlekiji.
257. **Jan Ivan: Herojska tragedija na Okroglem.** SPor 23. III. 1954, št. 69 — 31. III. 1954, št. 76.
Reportaža o tragičnem koncu Stanka Žagarja in tovarišev.
258. **Jakac Božidar: Kako sem portretiral Tita.** Borec 1954, str. 180—182.
259. **Jakopič Lojze: Ognjeni krst.** Prva akcija na Ježici julija 1941. leta. Borec 1954, str. 46—48.
260. **Jarc Janko: Krvava tragedija na Gorenjih Lazah.** Borec 1954, str. 252—256.
261. **Jarc Janko: Belokranjsko ljudstvo v boju za svobodo.** Dolenjski list, Novo mesto 16. VII. 1954, št. 28—29.
Historiat NOB v Beli krajini.
262. **Jarc Janko: Zgodba o Štirinajsti diviziji na Štajerskem.** Posavski tednik, Krško 28. VIII. 1954, št. 34 — 18. IX. 1954, št. 37.
263. **(Jarc Janko): Dolenjska in Štajerska v skupni borbi za svobodo.** Dolenj-ski list, Novo mesto 10. IX. 1954, št. 36 in 17. IX. 1954, št. 37.
Razvoj partizanstva na obmejnem ozemlju od 1941 do 1942.
264. **Javornik Aleksander-Klemen: Kako smo volili narodne osvobodilne od-bore.** Borec 1954, str. 266—270.
Prikaz volitev na osvobojenem ozemlju Bele krajine v letu 1944.
265. **J(avornik) A(leksander): »Volilni vestnik«.** SPor 21. VII. 1954, št. 170.
V članku prikazuje pisec volitve na osvobojenih ozemljih Slovenije v letu 1944.
266. **Jazbec Lojze: Nekaj spominov.** Posavski tednik, Krško 11. IX. 1954, št. 36. 12. XI. 1954, št. 45.
267. **(Jazbec Lojze)-jl: Sevničani v borbi za svobodo.** Posavski tednik, Krško
Kratek historiat osvobodilnega gibanja v Sevnici.
268. **Je(lačin Jože): »Partizanski dnevnik« prvi dnevni partizanski list na Balkanu.** Primorske novice, Solkan 26. XI. 1955, št. 48.
269. **Jelenko Maks: Petnajstleten sem šel v partizane.** Iz naše krvi, Celje 1955, str. 41—43.
270. **Jelerčič J.: Goriška fronta, izraz borbenosti primorskega ljudstva.** Pri-morske novice, Solkan 3. IX. 1954, št. 36, in 10. IX. 1954, št. 37.
271. **Jensterle Vinko: Borba za Trnovo.** Iz naše krvi, Celje 1955, str. 39—40.
272. **Jerin Marjan: Kozjanska pomlad.** Večer, Maribor 7. VIII. 1954, št. 184. — 10. VIII. 1954, št. 186.
Spomini na boje na Kozjanskem.
273. **(Jerin Marjan): Bohor žari ... Prvi komandant kozjanskega odreda, Jerin Marjan, pripoveduje ...** Savinjski vestnik, Celje 20. VIII. 1954, št. 33 in 27. VIII. 1954, št. 34.
274. **Jerin Marjan: Pošteno jih je ukanil — zelence.** Savinjski vestnik, Celje 16. IX. 1954, št. 37.
275. **Jerkič Branko: Zadnje borbe II. brigade na Krasu.** Borec 1954, str. 40—42.
276. **(Jerončič) F(ranjo)-Lojze: S Stanetom na Štajersko.** LdP-B 18. IX. 1954, št. 223.
Pohod II. grupe na Štajersko.
277. **Jeršin Živka: Partizanska tehnika »Matajur«.** Slov. Jadran, Koper 12. VIII. 1955, št. 33.
278. **Jesenice 1869—1951. 1. avgusta 1951.** Proslava praznika mestne občine Jesenice in 85-letnice obstoja jeseniške železarne. Izd. Pripravljalni odbor za proslavo občinskega praznika in 85-letnice jeseniške železarne, Jese-nice 1954, 24. str.
Na str. 19—22 se knjižica dotika dobe NOB. V prikazu se v glavnem omejuje na leto 1941 in pri tem opisuje začetke narodnoosvobodilnega gibanja v okolici Jesenic.

279. **Joštova Darinka: Kako si je Buzdo privoščil Nemce.** Savinjski vestnik, Celje 16. IX. 1954, št. 37.
Dogodek iz dni, ko so Nemci zasedli Štajersko.
280. **Jovan Ljubo-Saša: Iz revolucionarnih dni Kozjanskega.** Tovariš 1954, str. 24—25.
Pregled partizanskega razvoja na Kozjanskem od 1941—1945.
281. **Jože: V dnevih ponižanja...** Katoliški glas, Gorica-Trst 7. IV. 1955, št. 14.
Oris začetkov nemške okupacije na Štajerskem.
282. **Jurač Jože: Komunisti so stopili na čelo upora.** Rimske Toplice v borbi in svobodi, Rimske Toplice 1954, str. 10—12.
Spomini na sestanek v Kojzicah 22. maja 1941.
283. **Jurač Jože: Iznali so nas.** SPor 18. IX. 1954, št. 219.
Kompilacija razprav, ki so bile napisane o deportacijah Slovencev, vmes pa vpleta vrsto svojih drobnih podatkov.
284. **Jurčec Ivan: Učiteljski dom v Ljubljani, trdnjava mladih borcev proti fašizmu!** Mlada pota 1954—1955, str. 330—338.
Spomini na mnogovrstno delo skojevcev v osvobodilnem gibanju v Ljubljani do srede 1942.
285. **Juvančič Ivo: Kako je nastal Soški odred.** Kronika 1954, str. 89—94.
Na osnovi arhivskih virov napisan historiat nastanka in začetnega razvoja prvega primorskega odreda.
286. **J(uvančič) I(vo): Fašistična hajka v Raški dolini od 19. avgusta do 22. avgusta 1942.** Po italijanskem dokumentu. Slov. Jadran, Koper 5. XI. 1954, št. 46.
287. **Juvančič Ivo: Na Tolminskem je zagorelo...** (1941—1945). Tovariš 1954, priloga k št. 48/26. XI. 1954, str. 5—6.
Pregled narodnoosvobodilnega gibanja na Tolminskem.
288. **Juvančič Ivo: Krivec iz afere »Montesi«** med NOB fašistični general v Slov. Primorju. Borec 1955, str. 282.
289. **K.: V Slatini na Pivki pred 10 leti.** Primorske novice, Solkan 5. XI. 1954, št. 45.
290. **K. A.-Rudi: Spomini na Šlandrovo brigado 9. do 12. avgusta 1944.** Zasavski vestnik, Trbovlje 18. VIII. 1954, št. 33.
291. **Kako so nabrežinski tovariši onemogočili fašistično organizacijo.** Delo, Trst 25. VI. 1955, št. 26.
Doprinos Nabrežine v NOB.
292. **Kapov Marija-Orana: Kratka analiza dela ženske organizacije v Brkinih.** Slov. Jadran, Koper 4. VI. 1954, št. 23.
293. **(Kardelj Edvard): Ob desetletnici osvoboditve.** Pismo Edvarda Kardelja Ivu Ribarju-Loli z dne 12. avgusta 1942. Kronika 1955, str. 1—4.
294. **Kastelic Drago: Razstreljene prsi.** Spomini na partizanske žrtve iz Krškega. Zasavski tednik, Trbovlje 30. VII. 1955, št. 30.
295. **(Kastelic Marjetka-Vresnik Drago): Kočevska v borbi,** Slovenski zbornik, izd. Kmečka knjiga, Ljubljana 1955, št. 5, str. 75—77.
Pregled NOB na Kočevskem.
296. **Kašper Jože-Peter: Bunker pri Sojkovi Toni.** O ilegalni tiskarni »Slovenskega poročevalca« v Šmartnem. SPor 8. V. 1955, št. 105.
297. **Katra: Rešena partizanska literatura in na poti ukanjeni fašisti.** Delo, Trst 23. IV. 1955, št. 17.
Spomini na delo za cilje NOB.
298. **Kavar Janez: Skozi Št. Vid v Srbijo.** Tržiški vestnik, Tržič 1. X. 1955, št. 15. — 25. XI. 1955, št. 18—19.
Spomini na zapore v Šentvidu, deportacijo v Srbijo in vrnitev v Ljubljano.
299. **K(avčič) C(iril): 19. junij — praznik občine Loče.** Savinjski vestnik, Celje 18. VI. 1954, št. 24.
Kratek prikaz važnejših dogodkov v dobi NOB.

300. **(Kavčič Franc)-Veljko: Spomin na prvo partizansko pomlad.** Loški razgledi 1954, str. 23—26.
Spomini na boje z Nemci spomladi 1942 na Osovniku.
301. **(Kavčič Franc)-Veljko: Borba na Osovniku.** Glas Gorenjske, Kranj 17. XII. 1955, št. 52.
Spomini na boje z Nemci.
302. **Kavčič Niko: Ustanovitev, razvoj in akcije loške čete v letu 1942.** Loški razgledi 1955, str. 7—21.
303. **Kavčič Vladimir: Mladost v boju.** Delo mladine Učiteljskega doma v Ljubljani med narodnoosvobodilno vojno. Izd. Klub borcev NOB »Kosmač-Klemenc«, Ljubljana 1955, 126 str.+(II)+32 str. slik.
304. **(Kavšek Slavko)-D. F.: Spomini na akcije mornariške skupine IX. korpusa.** Slov. Jadran, Koper 8. I. 1954, št. 2.
305. **K. Č.: Lonjer je bil med prvimi v narodnoosvobodilni borbi.** Delo, Trst 30. IV. 1955, št. 18.
306. **K(iauta) L(adislav): Srečanja z Nikolajem Pirnatom.** Novinar 1955, št. 7.
307. **Kincl Franjo: Nekaj spominov na Dachau.** Iz naše krvi, Celje 1955, str. 44—46.
308. **Kišek Lojze-Rudi: Osvobodili smo Mozirje.** SPor 18. IX. 1954, št. 219.
Spomini na osvoboditev Zgornje Savinjske doline leta 1944.
309. **Klanjšek Jože-Vasja: Junaški pohod.** Borec 1954, str. 51—53.
Odlomek iz rokopisa »Pohod XIV. divizije«.
310. **Klanjšek Jože-Vasja — Ž(užek) N(ande): Herojski pohod.** LdP-B 27. IV. 1954, št. 101.
Odlomek iz spominov na pohod XIV. divizije na Štajersko.
311. **Klanjšek Jože-Vasja — Ž(užek) N(ande): Najhujši dan pohoda.** LdP-B 17. VI. 1954, št. 144.
Odlomek iz spominov na zaključni pohod XIV. divizije na Štajersko.
312. **Klemenčič Ivo-Milan: Vedno med prvimi je bila tudi radgonska mladina.** Pomurski vestnik, M. Sobota 11. VIII. 1953, št. 32.
Kratek historiat dela skojevcev v okolici Gornje Radgone.
313. **Klemenčič Vlado: Prišli so opolnoči.** Ptujski tednik, Ptuj 12. V. 1955, št. 19.
Delno samostojno, delno pa po Škerlovi razpravi »Nacistične deportacije Slovencev v letu 1941« napisan članek o izseljevanju Slovencev sploh in posebej onih v ptujskem okraju.
314. **Klep Jože-Smeh: Lackovci v zanimivih pogovorih.** Borec 1954, str. 376—278.
Oris delovanja odreda na severni slovenski meji in srečanja z zavezniškim obveščevalnim oficirjem.
315. **Klep Jože-Smeh: Pot na Kozjak.** Večer, Maribor 11. X. 1955, št. 239 in 12. X. 1955, št. 240.
Spomini na akcije Lackovega odreda.
316. **(Klinar Miha): Partizanski Bohinj vabi** na proslavo Zbora aktivistov jeseniškega okrožja in Jeseniško-Bohinjskega odreda. Glas Gorenjske, Kranj 21. VIII. 1954, št. 34.
V okviru priprav za proslavo govori članek o razvoju osvobodilnega gibanja v Bohinju.
317. **K(linar) M(iha): Taka je bila pred desetimi leti naša mladina.** Ob desetletnici prve mladinske konference jeseniškega okrožja. Glas Gorenjske, Kranj 1. I. 1955, št. 1.
318. **Klinar Miha: Upor je preprečil preseljevanje.** Glas Gorenjske, Kranj 29. VII. 1955, št. 31.
Članek komentira italijanska in nemška poročila o preseljevanju.
319. **K(linar) M(iha): O tehnikah in časopisih na Gorenjskem med narodnoosvobodilnim bojem.** Glas Gorenjske, Kranj 19. XI. 1955, št. 48.
320. **Klinar Slavko: Krvava igra v rudarskem jašku.** Borec 1954, str. 103.
Oris nemškega pokola civilnih ljudi.
321. **Klinar Slavko: Prva pesem maščevanja.** Borec 1954, str. 189—190.
Oris ene izmed akcij Vinka Megla v Zagrebu.

322. **(Klinar Slavko-Trstenjak Alojz):** *Že v svobodo zlato so zrl.* Obmurski tednik, M. Sobota 12. V. 1955, št. 19.
Oris streljanja talcev na Moti.
323. **(Klopčič Mile):** *Poldrug mesec v XII. brigadi.* Zasavski tednik, Trbovlje 3. IX. 1955, št. 35.
324. **(Kobal Cvetko)-Florijan:** *Začetki ljudske vstaje v Škofji Loki.* Loški razgledi 1954, str. 7—22.
Oris narodnoosvobodilnega gibanja v Škofji Loki in okolici v letu 1941.
325. **Kobe Slavko:** *S prestovoljci v aprilu 1941.* Borec 1955, str. 161—162.
326. **Kokalj Franc-Rafko:** *Izgubil sem desno roko.* Iz naše krvi, Celje 1955, str. 43—44.
Oris bojev KZO z Nemci na Sveti gori v Zasavju.
327. **Kokalj Kristijan:** *Po kurirski poti od Storžiča na Primorsko.* Glas Gorenjske, Kranj 16. VII. 1955, št. 29; Enakopravnost, Cleveland 1. IX. 1955, št. 166.
Spomini na kurirsko pot poleti 1944.
328. **Kolar Vilko:** *Tiskali smo »Glas Dolenjske«.* Borec 1955, str. 416—418.
329. **Kolenc Franc:** *Avdijenca pri škofu.* Nova pot 1954, str. 98—101.
Članek prikazuje odnos szombatheljskega škofa do slovenskega duhovnika, ki so ga denuncirali prekmurski madžaroni.
330. **Kolenc Franc:** *Zasliševanje v senci vešal.* Nova pot 1955, str. 7—11.
Spomini na madžarsko zasliševanje zaradi podpiranja aretiranih Slovencev.
331. **Kolenc Franc:** *Deveti maj leta 1941 in 1945.* Nova pot 1955, str. 226—230.
332. **Koman Stane:** *Odhod med partizane leta 1941.* SPor 4. IX. 1955, št. 206.
Članek prikazuje, kakor so na Ježici pri Ljubljani odhajali v partizane.
333. **Koman Stane:** *Iz upora na Ježici v 1941. letu.* Borec 1955, str. 368—369.
334. **K(omavli) E(da):** *Poleti s partizanskih letališč.* SPor 21. VII. 1954, št. 170.
Prikaz ustanovitve letalskih baz na osvobojenem ozemlju.
335. **(Konobelj Franc-Slovenko):** *Ognjeni krst jeseniških in javorniških partizanov.* Glas Gorenjske, Kranj 31. VII. 1954, št. 31 — 14. VIII. 1954, št. 33.
Spomini na boje v Mostah in na Možakli konec julija in začetek avgusta 1941.
336. **Konobelj France-Slovenko:** *Pod Možaklo in Karavankami so se uprli.* Jesenice 1954, izd. Mestni odbor Zyeze borcev, 406 str.+(XLVIII)+(XXII) s slikami, 8°.
Zbirka biografij, zgodovinskih prikazov na temelju pisanih dokumentov in spominov ter reportaž o posameznih straneh in dogodkih iz partizanskega življenja na Gorenjskem.
337. **Konobelj Franc-Slovenko:** *V »Franji« med zadnjo nemško ofenzivo.* Borec 1955, str. 262—264.
338. **Kopecky Vilko:** *11. april.* Invalidski vestnik 5. IV. 1954, št. 7.
Pisec opisuje, kako je obesil slovensko zastavo na zvonik frančiškanske cerkve v Ljubljani 1943.
339. **Kopecky Vilko:** *Peterokraka vrh zvonika.* LD 7. V. 1955, št. 106.
Spomini na obešanje zastave v zvoniku frančiškanske cerkve spomladi 1943.
340. **Koprive Jano:** *O napadu na Šentjanž.* SPor 17. IX. 1955, št. 217.
Po pripovedovanju komandanta bataljona XII. brigade Kostja opisano partizansko zavzetje Šentjanža septembra 1943.
341. **Kordiš Franc:** *Uspela operacija.* Dolenjski list, Novo mesto 21. VII. 1955, št. 29.
Oris primitivne operacije ozeble noge.
342. **Korošec Filip-Bor:** *S partizansko četo po Prekmurju.* Obmurski tednik, M. Sobota 23. XII. 1954, št. 50.
Oris aktivnosti v letu 1944.
343. **Kos Anica:** *Odlomki iz taborišča Ravensbrück.* Borec 1955, str. 257—259, 317—319.

344. **(Kos Mar)jan: Nekaj paberkov iz zgodovine NOB v Radljah ob Dravi.** Večer, Maribor 24. VI. 1954, št. 148.
345. **(Kos Mar)jan: Praznik v Slovenjem Gradcu.** Večer, Maribor 24. VIII. 1954, št. 198.
Začetki NOB v Slovenjem Gradcu.
346. **(Kos Mar)jan: Zamenjali so plug s puško.** Večer, Maribor 22. III. 1955, št. 68.
Članek riše delež Polskave v narodnoosvobodilnem gibanju.
347. **Kosar Franc: Ste pripravljeni?** Obmurski tednik, M. Sobota 28. IV. 1955, št. 17.
Spomini na grozeči spopad z Nemci v Radvencih v Prekmurju.
348. **Kosar France: Zapiski o prvih dneh upora in ljudeh, ki so ga pripravljali.** Pomurski vestnik M. Sobota 11. VIII. 1955, št. 32.
Članek opisuje začetke osvobodilnega gibanja v okolici Gornje Radgone.
349. **Kosar Franjo: Napad na Apače.** Pomurski vestnik, M. Sobota 11. VIII. 1955, št. 32.
Spomini na boje z Nemci v letu 1944.
350. **Košar Franc = Kosar Franc.**
351. **Kosmač France: Osemnajsta spet v Sloveniji.** Delavska enotnost 6. V. 1955, št. 18.
Oris nekaterih bojev po vrnitvi divizije iz Gorskega kotara.
352. **K(ostanjšek Boris): Konferenca posavskih komunistov v Penku 5. V. 1941.** Posavski tednik, Krško 17. VII. 1954, št. 28.
Opis konference, na kateri je S. Šlander poročal o direktivah za pripravo za oboroženi boj. Datiranje konference je nepravilno, ker je dejansko mogla šele biti nekaj tednov kasneje.
353. **Kostanjšek Boris: Senovo v letih revolucije.** Posavski tednik, Krško 5. II. 1955, št. 5.
354. **Košir Fedor: Preko Roga v Gorski Kotar.** Iz partizanskega dnevnika, Planinski vestnik 1955, str. 266—269.
Spomini na pešačenje in doživljanje v Gorskem kotaru ob koncu 1943 in začetku 1944. leta.
355. **Košir Martin: 10 let v svobodi.** Ljudstvo pod Storžičem v boju za svobodo, Goriče 1955, str. 118—129.
Na straneh 118—122 se pisec dotika dobe NOB in kaže na posledice vojne dobe v občini Goriče.
356. **Kotnik Anton-Robida: Ilegalne in partizanske tehnike med Mrzlico in Dobrovljami.** Med Mrzlico in Dobrovljami, Celje 1955, str. 176—179.
357. **Kot žrtve ste padli v borbi za nas ...** Rimske Toplice v borbi in svobodi, Rim. Toplice 1954, str. 42—46.
Kratke biografije 12 borcev iz Rimskih Toplic, ki so padli kot borci NOV.
358. **K(ovač) A(ndrej): Partizanski tisk iz Ptuja.** Ptujski tednik, Ptuj 22. X. 1954, št. 42.
359. **(Kovač And)rej: Boji in zmage naprednega in narodnoosvobodilnega tiska v Ptuj.** Ptujski tednik, Ptuj 19. V. 1955, št. 20.
Oris ciklostilnih tehnik v ptujskem okraju, predvsem tehnike »Lacko«.
360. **(Kovačič Ivan-Efenka): Odločilni udar 14. divizije.** LD 14. V. 1955, št. 112.
Po Kovačičevem pripovedovanju napisan oris zadnjih bojev XIV. divizije.
361. **Kovačič Rozi: Delo žena v NOB iz vasi Komen.** Slov. Jadran, Koper 4. VI. 1954, št. 23.
362. **Kozina Marjan: Partizanski »konservatorij«.** Borec 1954, str. 313—315.
Spomini na pouk glasbe v partizanih.
363. **K(ozjek) J(anez): Spomini na julijske dni 1942.** Glas Gorenjske, Kranj 21. VII. 1955, št. 30.

- Spomini na streljanje 50 talcev, ki so jih Nemci ustrelili 28. VII. 1942 na Bistrici pri Naklem.
364. **Kožar Jože: Z Levstikovci po orožje v Bosno.** Borec 1955, str. 283—284.
365. **Kraigher Boris: Deset let v svobodi.** Koledar Prešernove družbe 1955, Ljubljana 1954, str. 17—25.
Na čas narodnoosvobodilnega boja se nanaša samo poglavje »Narodnoosvobodilna vojna«, str. 17—20. Poglavje je označba NOB v Sloveniji.
366. **Kraigher Živa-Ksenija: Spomini na Štjak.** Borec 1954, str. 239—241.
Spomini na konferenco primorskih žena v februarju 1944.
367. **Krajnc Milan-Brane: Med njimi.** Borec 1955, str. 217—218.
Članek opisuje, kako so se partizani skrili in vzdržali v vasi, ko so jo zasedli Nemci in vermani.
368. **K(ralj) V(inko): Nočna akcija v Makolah in napad na kurirsko stanico TV 4.** Ptujski tednik, Ptuj 3. IX. 1954, št. 35.
369. **K(ramar) J(anez) — Š(krubar) S(tane): Žarišča osvobodilne borbe na Štajerskem.** Tovariš 1954, priloga k št. 16, 16. IV. 1954: Soštanj in njegov okraj (brez strani).
Prikaz Soštanja v narodnoosvobodilnem boju.
370. **Kramar (J)anez: Bela krajina — kovačnica vojaških kadrov.** Borec 1954, str. 270—274.
Prikaz vojaškega šolstva v Beli krajini.
371. **Kramar J(anez): Organizirano ropanje »Dobre krvi«.** Dokumentirana odkritja o strahotni usodi mnogih slovenskih otrok. LD 7. V. 1955, št. 106.
372. **Kranj v boju in svobodi.** Zbornik. 1. avgust 1954. Izd. Mestni odbor SZDL, uredil Slavko Beznik, Kranj 1954, 63 str. s slikami, 8°.
Zbirka reportaž o važnih dogodkih in drugih akcijah, ki so se zgodile v Kranju od 1941 do 1945.
373. **Kranjc Janez-Preve Tone-Dimač: Rakovska četa.** Borec 1954, str. 83—84.
Prikaz nastanka in dejavnosti rakovske čete v letu 1942.
374. **Kranjc Milan: Na straži.** Borec 1954, str. 36.
Spomini na boje z Nemci na Pohorju.
375. **(Kranjc Milan): Enajsta obletnica ustanovitve štajerske brigade VDV.** LdP 4. VIII. 1955, št. 181.
Označitev dela VDV brigade.
376. **(Kranjec Miško): 16. julija 1941. leta je bilo.** Glas Gorenjske, Kranj 17. VII. 1954, št. 29.
Oris začetkov osvobodilnega gibanja v Šenčurju.
377. **Kreft Ivan: Pogled v mračno preteklost Apaške kotline.** Obmurski tednik M. Sobota 8. I. 1954, št. 1.
378. **Kreft Ivan: Spomini ljudskega agitatorja. 1934—1954.** Ob 20-letnici »Ljudske pravice«. Maribor 1954, založila Obzorja, 214 str., 8°.
Na straneh 108—178 obdeluje pisec dobo druge svetovne vojne in daje poučno sliko dela slovenskega partijskega aktivista v glavnem na ozemlju izven Slovenije.
379. **Kreft Ivan: Skušajmo skupno napisati zgodovino NOB Obmurja.** Obmurski tednik, M. Sobota 22. I. 1954, št. 3.
Podatki o osebah, odborih in organizacijski strukturi narodnoosvobodilnega gibanja v obmurskih krajih.
380. **Krek Miha: 3. maj 1945 v naši zgodovini.** Ameriška domovina, Cleveland 4. V. 1955, št. 88.
Oris pomena »slovenskega parlamenta« 3. maja 1945 v Ljubljani z vidika pobeglih politikov SLS.
381. **Krepfl Franc-Zmaj: »Ne predamo se, raje umremo«.** Iz spominov na osvobodilno gibanje v Halozah. 7 dni, priloga Večera, Maribor 17. IX. 1954, št. 36.
382. **Krese Franc-Čoban: V skupnih borbah se je kalilo bratstvo med našimi narodi.** Invalidski vestnik 22. III. 1954, št. 6.
Spomini na skupni boj slovenskih in hrvaških brigad pri Žumberku.

383. **Krese Franc-Čoban: II. kongres.** SPor 1. V. 1954, št. 104 — 15. V. 1954, št. 112.
Oris uspehov, ki so jih dosegli mladinci kot rezultat tekmovanja, nato pa opiše spomine na pot na drugo zasedanje USAOJ-a.
384. **Krese Franc-Čoban: Bilo je pred desetimi leti.** Odlomek iz spominov na II. kongres USAOJ. Invalidski vestnik 17. V. 1954, št. 10 — 14. VI. 1954, št. 12.
385. **Krese France-Čobal: (pravilno Čoban!): Kazen izdajalcem.** SPor 2. IX. 1955, št. 204.
Spomini na življenje in boje v XX. brigadi.
386. **Kristan Cvetko: Kanadski Slovenci v letih narodnoosvobodilnega boja.** Slovenski izseljenski koledar 1955, Ljubljana 1954, str. 174—181.
Na osnovi časnika »Edinost« iz Toronta prikazan pregled ustanovitve in razvoja slovenske organizacije v dobi vojne, razčiščevanja pojmov o dogajanju v domovini in pomoči domovini.
387. **Kristan Cvetko: List šentviških zapornikov.** Del. enotnost 21. VII. 1955, št. 29.
Oris vsebine zaporniškega lista v zbirnem taborišču v Šentvidu.
388. **Kr(istan Ivan): »Opozorite partizane!«** Ljubljanski dnevnik 23. X. 1954, št. 249.
Spomini na začasno osvoboditev Žirov v oktobru 1943.
389. **Krivic Vladimir: Nekaj srečanj s tovarišem Petrom.** LD 10. IV. 1954, št. 84.
Spomini na aktivistično delo v Ljubljani in na osvobojenem ozemlju.
390. **K(rižanič) F(ranc): Prispevek Velike Polane za osvoboditev.** Pomurski vestnik, M. Sobota 7. VII. 1955, št. 27.
391. **Križnar Ivan: »Da uresničil davne bi sanje, boj je izbral...«** Glas Gorenjske, Kranj 14. VIII. 1954, št. 33.
Biografija Staneta Žagarja.
392. **Kronologija tržaškega vprašanja.** Razvoj diplomatske dejavnosti o italijansko-jugoslovanski meji. Jadranski koledar 1955, Trst [1954], str. 50—80.
Kronologija se vojne dobe dotika samo pri letih 1943—1945.
393. **Kroupa Franjo-Boris: Kako smo odvažali vojaški material iz Ljubljane v partizane.** SPor 8. V. 1955, št. 105.
394. **Krušič Tone: Ujeli so me težko ranjenega.** Iz naše krvi, Celje 1955, str. 37—39.
395. **Kržišnik Zvone: Osvoboditev iz »Starega piskra«.** Borec 1954, str. 380—382.
Avtor opisuje razloge, potek in uspeh reševalne akcije partizanov v Celju.
396. **Ksela Linka-Jasna: V taborišču smrti.** Večer, Maribor 18. IX. 1954, str. 220.
Spomini na taborišče Auschwitz.
397. **Ksela Linka-Jasna: Spomini iz vojnih let.** Naša žena 1955, str. 203.
Oris skrbi Štefke Štiblerjeve za tovarišico Loro v Auschwitzu in ravnanja Kriste Papičeve v Mariboru, ko so jo prišli iskat gestapovci. Kšela Linka-Jasna = Ksela Linka-Jasna.
398. **Kučan Ernest: Soboška gimnazija je vzgajala najboljše sinove Pomurja.** Pomurski vestnik, M. Sobota 11. VIII. 1955, št. 32.
Članek se v poglavju »Dijaki soboške gimnazije med okupacijo« dotakne na kratko tudi dobe NOB.
399. **(Kuhar Boris) k. b.: Pred proslavo priključitve Primorske.** SPor 4. VIII. 1953, št. 182.
Pisec govori o začetkih OF v Cerknem, o bolnici Franji in bojih z Nemci.
400. **Kuhar Boris: Lepi so spomini na svobodno ozemlje v zaslužjeni Štajerski.** SPor 21. VII. 1954, št. 170.
Na osnovi pripovedovanj različnih aktivistov napisan prikaz življenja na osvobojenem ozemlju.

401. **Kuhar Boris: Danes bom ustreljen.** SPor 18. IX. 1954, št. 219.
Kratek oris nemškega nasilja nad slovenskimi ljudmi. Nato pisec objavlja zadnja pisma Kerenčiča, Napasta, Puca, Kinstla, Poklekove, Fluksa, Toplaka, Trebušaka in Karata.
402. **(Kuhar Boris): Male zgodbe — velike zgodovine.** SPor 28. XI. 1955, št. 278.
Ob različnih muzejskih predmetih nanizani drobni opisi raznih dogodkov iz NOB.
403. **K(uhar) B(oris): Eksplozija na velesejmu.** O delu ilegalnih delavnic v Ljubljani. Borec 1955, str. 163—164.
404. **Kuhar Štefan: Društva kmečkih fantov in deklet, njih razvoj in pomen v Prekmurju.** Obmurski tednik, M. Sobota 1. X. 1954, št. 39.
Pri opisu predvojnega razvoja doda avtor tudi odnos društva do narodnoosvobodilnega gibanja v letu 1941.
405. **Kuhar Štefan-Peter: Zadnji dnevi narodnega heroja Daneta Šumenjaka-Mirana.** Obmurski tednik, M. Sobota 21. X. 1954, št. 40.
406. **(Kukovec Robert) — M. Š.: Zopet bo pomlad in zopet življenje...** Iz dnevnika bivšega španskega borca, partizanskega majorja... Večer, Maribor 28. IX. 1954, št. 228.
407. **Kukovica Ludvik: Po kurirskih poteh.** LdP 11. VI. 1955, št. 135.
408. **Kukovica Ludvik: Od Koroške do Bele krajine.** LdP 29. VI. 1955, št. 151.
Opis kurirske zveze.
409. **Kukovica Ludvik: Kurirji.** SPor 22. VII. 1955, št. 169.
Članek riše vlogo kurirjev v NOB.
410. **(Kumbatovič)-Kalan Filip: Partizanska grafika.** Beseda o tragičnem patosu. Naši razgledi 9. VII. 1955, št. 13.
Prikazovanje skupne poteze v delih partizanskih umetnikov.
411. **(Kumbatovič)-Kalan Filip: Petdeset vojnih linorezov.** Naša sodobnost 1955, str. 888—903.
Označitev partizanskih lesorezov Vita Globočnika, Doreta Klemenčiča, Nikolaja Pirnata in Franceta Miheliča.
412. **K(unej...): V gozdovih Pohorja je partizanska tehnika »France Prešeren« veliko pripomogla k osvoboditvi.** Savinjski vestnik, Celje 16. IX. 1954, št. 37.
413. **Kurbus Franc-Rajh Jože: Začetek osvobodilnega gibanja v Radgoni.** Večer, Maribor 14. VIII. 1954, št. 190.
414. **Kurbus Franc: Partizanski spomini.** Pomurski vestnik, M. Sobota 11. VIII. 1955, št. 32.
Spomini na partizansko dejavnost in boje na Pohorju in v Slovenskih goricah.
415. **Kveder Dušan: Sodnija.** SPor 6. VII. 1954, št. 157 — 12. VII. 1954, št. 162.
Reportaža o osvoboditvi zaprtih Slovencev v Sevnici 1941.
416. **(Lah Marjan): 1943. leta.** Mladina 26. IV. 1955, št. 16.
Opis praznovanja 1. maja v kamniško-savinjskem odredu.
417. **Lapajna France: Junakinja Vojka Šmuc.** Borec 1955, str. 114.
Spomini na borko, bolničarko v 3. prekomorski brigadi.
418. **Lasič Vida: »Govori radio Osvobodilna fronta«.** LdP 16. I. 1955, št. 13.
Spomini na radijske oddaje OF v Ljubljani.
419. **Lavrič Stane: Pred proslavo na Ostrožnem. Prvi maj na Štajerskem leta 1944.** Invalidski vestnik 9. VIII. 1954, št. 16.
420. **Lavrič Stane: Pohorska v juriš!** Borec 1954, str. 365—367.
Spomini na boje Zidanškove brigade na Pohorju in v Mislinjski dolini spomladi 1944.
421. **Lavrič Stane: Zidanškova v borbi za Gornji grad.** Tovariš 1944, str. 839.
422. **Lenardič Stane-Žan: Iz beležnice vojnega dopisnika.** Tovariš 1954, str. 828—829.
Opis spopada šlandrovcev z Nemci ob drugi obletnici OF.
423. **Lepo smo proslavili vaški praznik.** Primorske novice, Solkan, 15. I. 1954, št. 3.

- Drobne vesti o začetkih osvobodilnega gibanja v Podragi na Primorskem.
424. **(Lesar Meta): Občinski praznik v Loškem potoku.** Dolenjski list, Novo mesto 21. VII. 1955, št. 29.
Kratek oris pomembnejših dogodkov iz narodnoosvobodilnega gibanja v Loškem potoku.
425. **L(ešnik) F.: Kljub zatiranju in mučenju so odhajali v partizane...** Prebivalci Loške okolice so ponosni na svojo preteklost. Savinjski vestnik, Celje 16. IX. 1954, št. 37.
426. **Lešnik Lojze: Organiziran upor je začel...** Rimske Toplice v borbi in svobodi, Rim. Toplice 1954, str. 12—13.
427. **Liboje, 25. letnica »Svobode«.** Liboje 1954, izd. Upravni odbor Svobode, 131 str. + 41 strani oglasov, 8°.
Strani 48—102 obsegajo zbirko člankov o narodnoosvobodilnem gibanju v Libojah pri Celju. Podrobnejši podatki o člankih so navedeni pri posameznih avtorjih.
428. **Likar Peter: Ljubljanska okolica se je bojevala.** LD 21. VII. 1954, št. 169.
Reportaža o partizanih na Pugledu, Jančah, v Dolomitih in akciji na preserski most.
429. **Lindič Slavko: Naši prvi žrtvi okupatorjevega nasilja — Marjanu v spomin.** Zasavski vestnik, Trbovlje 11. VIII. 1954, št. 32.
Spomini na pripravljanje oboroženega boja, aretacijo in ustrelitev aktivista.
430. **Lindič Slavko: Prvo miniranje proge pri Radečah.** Zasavski vestnik, Trbovlje 16. IX. 1954, št. 37.
Spomini na sabotažno akcijo v začetku 1944.
431. **Lipar (Ivo)-Iztok: Črtice o junaških Mengšanih.** Mengeški zbornik, 1154—1954, I. del, Mengeš 1954, str. 211—222.
Avtor riše streljanje talcev v Begunjah, fotografiranje streljanja talcev v Jaršah, boj na Kostavski planini in nemški požig partizanske bolnice na Dobravi pri Komendi.
432. **Lipar Ivo-Iztok: Junaki Kostavske.** Tovariš 1954, str. 829.
Spomini na boj kokrškega odreda z Nemci ob koncu leta 1942.
433. **Lipar (Ivan)-Iztok: Prvo obdobje Kamniško-Zasavskega odreda.** Borec 1954, str. 344—346.
434. **Lipičnik Franc: Ne skrbite...** Nova pot 1954, str. 231—248.
Reportaža o dogodkih v dneh izseljevanja slovenskih ljudi na Hrvaško v letu 1941.
435. **Lipičnik France: Prehojena pot.** Nova pot 1954, str. 279—290.
V prvih dveh poglavjih prikazuje pisec sodelovanje v osvobodilnem gibanju.
436. **Ljudstvo pod Storžičem v boju za svobodo.** 28. junija 1943. Zbornik občine Goriče, (Goriče) 1955, izd. Občinski odbor ZB NOV Goriče, 143 str. + (III) s slikami + 4 zemljevidi, 8°.
Vrsta člankov, ki prikazujejo razvoj NOB na območju občine Goriče pri Kranju. Natančnejši podatki o člankih so navedeni pri posameznih avtorjih.
437. **L(ogar) (Srečko): Zapiski iz slavnih dni ljudske revolucije.** Ob 12. obletnici ustanovitve mestnega odbora OF v Idriji. Slov. Jadran, Koper 3. XII. 1954, št. 50.
Spomini na začetke osvobodilnega gibanja v Idriji.
438. **Lotrič Tone: Od Gabrške gore do Trsta.** Borec 1955, str. 32—35, 63—67.
Prikaz zgodovine in dejavnosti Škofjeloškega odreda.
439. **(Lovec Zdenka): V težkih dneh borbe se je krepila zavest in moč primorskih žena.** Slov. Jadran, Koper 4. VI. 1954, št. 23.
Spomini na pokrajinsko konferenco SPZZ na Primorskem v letu 1944.

440. **Lovrenčič Jože: Spomini na narodnoosvobodilno borbo.** Ptujski tednik, Ptuj 25. XI. 1955, št. 47.
Spomini na narodnoosvobodilno gibanje v Novi vasi pri Ptuj.
441. **L(ovrenčič) K(ristina): Danes sem bil obsojen na smrt.** Večer, Maribor 21. VII. 1954, št. 170.
Odlomki pisem aktivistov, ki so bili obsojeni na smrt na streljanje.
442. **Lovrenčič Kristina: Dokumenti velikih dni.** Večer, Maribor 18. IX. 1954, št. 220.
Odlomki iz gradiva v arhivu CK ZKS.
443. **Lubej Matevž: V zadnji borbi sem izgubil roko.** Iz naše krvi, Celje 1955, str. 46.
444. **Lunaček Pavel-Igor: Partizanske bolnišnice na Rogu.** LdP-B 10. VII. 1954, št. 163.
445. **Lunaček Pavel-Igor: Delež slovenskega zdravstva v partizanih.** Naši razgledi 18. IX. 1954, št. 18.
446. **Luštek Miroslav: Naši spomeniki: gramozna jama, Žale, Urh,** Kronika 1954, str. 157—165.
Avtor navaja in označuje talce, ki so padli v Ljubljani, žrtve fašističnega in domobranskega pobijanja.
447. **Lužar Vida: Noč groze v Črnomlju.** Dolenjski list, Novo mesto 12. II. 1954, št. 6.
Članek prikazuje aretacije partizanskih družin in izselitev.
448. **Makarovič-Božič Nada: Nepozabni vtisi.** Primorske novice, Solkan 3. VI. 1954, št. 23.
Spomini na požrtvovalno delo žena v osvobodilnem gibanju na Primorskem.
449. **Malalan Riko: Taborišče v Carbonari.** Ljudski koledar 1955, Trst [1954], str. 53—59.
Spomini na življenje v taborišču v Južni Italiji in neprijateljsko stališče zapadnih zaveznikov do njih.
450. **Maležič Zora-Tina: Spomini z »Baze 24«.** Borec 1954, str. 282—284.
Spomini na življenje na bazi oddelka za zaščito naroda leta 1944.
451. **Mali Rajko in Urbanec Jože: Ob moči Osvobodilne fronte okupator ni mogel uspeti.** Ljudstvo pod Storžičem v boju za svobodo, Goriče 1955, str. 26—51.
Prikaz terenskega političnega dela in neprimir z okupatorji v Goričah in bližnjih vaseh.
452. **(Marinček)-Bregar Tone: Pohod II. grupe na Štajersko.** SPor 14. IX. 1954, št. 216 in 15. IX. 1954, št. 217.
453. **(Marinček)-Bregar Tone: Na Štajerskem leta 1942.** SPor 18. IX. 1954, št. 219.
454. **(Marinček)-Tone Bregar: Urška 14.** SPor 15. III. 1955, št. 62 — 6. IV. 1955, št. 81.
Spomini na boje v II. grupi, delo tehničnih vodov (TV) in nastanek ter delo centralne partizanske tehnike »Urška 14« na Rogu.
455. **Markuš Ernest: Narodno osvobodilni boj v Prlekiji 1941—1945.** Pomurski vestnik, M. Sobota 2. VI. 1955, št. 22.
456. **Martinc Janez: Pot v komunistično revolucijo v Sloveniji spomladi 1942.** Povzetek poglavja iz rokopisne knjige »Slovenija v komunistični revoluciji«. Koledar — Zbornik Svobodne Slovenije 1953, Buenos Aires 1952, str. 237—244.
V obliki strastnega obrekovanja narodnoosvobodilnega boja opisuje avtor razvoj v ljubljanski pokrajini v prvi polovici leta 1942.
457. **Martinc Janez: Ob desetletnici vetrinjske tragedije.** Zbornik — Koledar Svobodne Slovenije 1952, Buenos Aires 1954, str. 23—34.
Članek prikazuje zmago narodnoosvobodilnega gibanja v Jugoslaviji kot rezultat izdaje zapadnih zaveznikov, v narodnoosvobodilnem gibanju pa gleda vtelesenje nasilja.

458. **Marušič Drago: Ustanovitev R. K. Slovenije.** Vestnik RKS 1954, št. 3, str. 3—7.
459. **(Marušič Marija): Mati se spominja.** SPor 6. III. 1954, št. 54.
Spomini na izvrševanje kurirskih poslov.
460. **Maslo Drago: Pohod na Trst.** Iz naše krvi, Celje 1955, str. 21—22.
461. **Maškon Vida-Olga: Ozdravil mi je razdvojeno srce.** Borec 1954, str. 330—331.
Spomini na tendence nemške šole in partizansko protivplivanje na mladino.
462. **Matič Kreta: Čabarska epizoda.** Slov. Jadran, Koper 1. I. 1954, št. 1.
463. **Mavhinje, Cerovlje, Vižovlje in Medja vas — požgane vasi.** Delo, Trst 23. IV. 1955, št. 17.
Spomini na nacistični požig primorskih vasi.
464. **Mavrič Slavka: Srečanje z zločinci.** Borec 1954, str. 312.
Spomini na srečanje z belogardisti v avgustu 1943.
465. **M. D.: Junaška zgodovina Doberdoba in njegovih naprednih ljudi.** Prvi stiki s furlanskimi in kraškimi antifašisti. Obisk narodnega heroja Darka Marušiča v letu 1941. Herojska borba obkoljenega minerskega voda. Smrt šestih domačinov v minirani hiši. Primorski dnevnik, Trst 24. IV. 1955, št. 96.
466. **(Medle Alija): Šiška še ni pozabila...** Mladina 26. IV. 1955, št. 16.
Prikaz skojevskega dela za praznovanje 1. maja.
467. **Medle (Alija): Mladinska skupina številka 8.** LD 5. V. 1955, št. 104.
Spomini matere na dejavnost svojih otrok v mladinski skupini v letu 1943.
468. **Med Mrzlico in Dobrovljami.** Izdal odbor za postavitve spomenika padlim borcem na Vranskem, Celje 1955, 268 str. + II s slikami, 8°.
Vrsta člankov, ki prikazujejo razvoj NOB v Savinjski dolini. Natančnejši podatki o člankih so navedeni pri posameznih avtorjih.
469. **Med nas so se vgnezdili hitlerjevi hlapci.** Domžalski vestnik, Domžale 29. VIII. 1954, št. 1.
Pregled okupacijske dobe v Domžalah in sodelovanje Domžalčanov v NOB.
470. **Megušar Milan-Borut: »Halo... halo! Tu T 31...!«** Borec 1954, str. 277 do 280.
Prikaz tehnične baze IO OF.
471. **(Mekinda Franci): »Mi smo partizani — in kdo ste vi?!«** LD 18. IX. 1954, št. 219.
Spomini na pohod II. grupe odredov.
472. **Melik Gojmir: Partizanske tiskarne na Štajerskem v borbi za svobodo.** Savinjski vestnik, Celje 16. VII. 1954, št. 28 — 10. IX. 1954, št. 36.
Merhar Stane = Mrhar Stane.
473. **Meršol Val: Quo vadis, Domine.** V spomin vetrinjskih žrtev ob desetletnici tedanjih dogodkov. Ameriška domovina, Cleveland 13. VI. 1955, št. 115.
Z vidika pobeglih belogardistov podan oris odnosov med narodno-osvobodilnim gibanjem in sedanjimi emigranti.
474. **Mesto se je uprlo.** LD 21. VII. 1955, št. 170.
Po različnih virih sestavljen prikaz dela v okupirani Ljubljani.
475. **Metličar Alojz: Ranjen sem bil na Dolenjskem.** Iz naše krvi, Celje 1955, str. 35—36.
476. **Miklave Just-Junoš: Tako smo začeli pred 10 leti.** Invalidski vestnik 26. VII. 1954, št. 15 in Borec 1954, str. 286—288 pod naslovom »Pesem, ki je boдрila«.
Spomini na začetke invalidskega pevskega zbora.
477. **Miklavčič Ivo: Spomini boreca III. bataljona.** Ob 12. obletnici formiranja VII. SNOUB »France Prešeren«. Glas Gorenjske. Kranj 16. VII. 1955, št. 29.

478. **Miklavec Drago: Ribnica na Pohorju v NOB.** Imena, kraji in ljudje, ki govore o njenem velikem deležu. Večer, Maribor, 9. VII. 1954, št. 160.
479. **Miklavec Drago: Kurirska zgodba.** Borec 1954, str. 370—372.
Pisec opisuje spomine na težave pri izvrševanju kurirskih dolžnosti.
480. **Miklavec Drago: 10. obletnica osvoboditve TV 9 S.** Večer, Maribor 21. IV. 1955, št. 94.
Oris pomena kurirske postaje na Pohorju.
481. **(Miklič Nace): Nace Miklič pripoveduje o Lackovem pobegu in ponovni aretaciji.** Večer, Maribor 7. V. 1955, št. 106.
482. **Mikulič Karel: Spomini na prvi partizanski bataljon v Beli vodi in Travniku.** Dolenjski list, Novo mesto 2. IX. 1955, št. 35.
Spomini na partizane, ki so se po bitki pri Ložu 18. X. 1941 umikali preko Travnika.
483. **Mikuž Metod: Tomo Čubelič in Milovan Milostić.** Pregled historije narodnooslobodilačke borbe Jugoslavije. Zgodovinski časopis 1954, (Ljubljana 1955), str. 306—307.
Ocena knjige.
484. **Mikuž Metod: Travnica gora — Vagovka — Benete — Mokrc.** Planinski vestnik 1955, str. 274—278.
Spomini na življenje v partizanski enoti in srečanje z belogardisti.
485. **Mikuž Metod: Začetki NOB v Sloveniji.** Borec 1955, str. 234—237, 328—330, 361—363.
486. **Milač Simon: Naš muzej NOB.** Tržiški vestnik, Tržič 1. IX. 1954, št. 17.
Članek riše položaj Tržiča v dobi vojne, tako da nakazuje gradivo v Muzeju NOB.
487. **Mišica Vlado: Le vkup, le vkup uboga gmajna.** O vlogi Komunistične partije v Beli krajini v začetku vstaje. LdP-B 21. VII. 1954, št. 173.
488. **Mišica Lado: »Tomšičeva, v juriš na Ribnico!«** Spomini na osvoboditev Ribnice na Pohorju. Večer, Maribor 11. VIII. 1954, št. 187.
489. **Mišica Vlado: Napad Tomšičeve brigade na Letuš in Šmartno ob Paki.** Savinjski vestnik, Celje 24. IX. 1954, št. 38.
490. **Mišica Lado-Miha: Povelje je bilo izvršeno.** Borec 1954, str. 358—360.
Pisec prikazuje boje Tomšičeve brigade pri Ribnici na Pohorju v avgustu 1944.
491. **Mišič F(ranc): Spomini na mlada partizana Toneta in Marico Kerencič.** Večer, Maribor 10. V. 1955, št. 108.
492. **Mišič FR(an): Beg k pohorskim partizanom.** 7 dni, priloga Večera, Maribor 21. VII. 1955, št. 28.
493. **Mito: Komanda smrti.** Borec 1944, str. 373—374.
Spomini na bivanje v Buchenwaldu.
494. **Mlada Bela krajina v narodnoosvobodilnem boju in ljudski revoluciji.** Mladina 20. VII. 1954, št. 29.
Pod gornjim skupnim naslovom je nanizana vrsta krajših sestavkov, ki prikazujejo začetke osvobodilnega gibanja v Beli krajini in nekatere aktivistke.
495. **Mrakov J(anez): Občinski praznik v Šenčurju.** Glas Gorenjske, Kranj 16. VII. 1955, št. 29.
Članek opisuje začetke osvobodilnega gibanja v Šenčurju 1941.
496. **(Mlekuz Slava): Drobnji spomini na 8. marec 1943.** LD 8. III. 1955, št. 56.
497. **Moderc Marta: Žene so sodelovale v vseh akcijah.** Primorske novice, Solkan 3. VI. 1954, št. 23.
498. **Mogu Ivan-Marko: Srečanje s štabom II. grupe odredov leta 1942.** Med Mrzlico in Dobrovljami, Celje 1955, str. 190—193.
499. **(Molek-Gabrovec) - Lenka: Celje in okolica v težkih časih osvobodilnega boja.** Savinjski vestnik, Celje 16. IX. 1954, št. 37.
500. **(Molek-Gabrovec Lenka): Tovarišica Lenka nas spominja na partizansko bolnico v Šahti in na nekatere bunkerje v celjski okolici.** Savinjski vestnik, Celje 16. IX. 1954, št. 37.

501. **Mozetič Boris:** »Pričnite z vstajo«. Primorski dnevnik, Trst 22. IV. 1955, št. 94.
Oris vstaje v Trstu v zadnjih dneh aprila 1945.
502. **Mrevlje Milena-Kozoletova:** Iz kronike in partizanskih dnevnikov. Rimske Toplice v borbi in svobodi, Rim. Toplice 1954, str. 60—63.
503. **Mrhar Stane:** Od hiše do hiše — OF se je širila. Ljudstvo pod Storžičem v boju za svobodo, Goriče 1955, str. 52—55.
Prikaz terenske rasti in povezav v razvoju narodnoosvobodilnega gibanja na območju Gorič.
504. **Mrhar Stane:** Dvoje spominov. Ljudstvo pod Storžičem v boju za svobodo, Goriče 1955, str. 78—79.
Spomini na skrb za partizanskega ranjenca in raztrgance.
505. **(Murovec Ivan):** 28. junij — občinski praznik na Grahovem in Mostu na Soči. Primorske novice, Solkan 25. VI. 1954, št. 26.
Oris deleža Mostu na Soči v narodnoosvobodilnem boju. Članek se dotika predvsem dela Dušana Muniha in Oskarja Kovačiča.
506. **(Musar Viktor):** Pred desetimi leti. Zasavski vestnik, Trbovlje 16. VI. 1954, št. 24.
Opis streljanja talcev v Radečah junija 1944.
507. **Musar Viktor:** Preseljevanje Radečanov v letu 1941. Zasavski vestnik, Trbovlje 8. IX. 1954, št. 36.
508. **Muser Erna:** Anici Černejevi. Ob deseti obletnici smrti v nemškem taborišču. Naša žena 1954, str. 140—141.
509. **Na Kozjaku žari.** Borec 1954, str. 489—490.
Spomini na akcije Lackovega odreda v Dravski dolini in Kozjaku.
510. **N(amorš) M(arija):** Za kulisami. LdP-B 18. IX. 1954, št. 223.
Članek prikazuje, kako politiko je vodil med vojno tovarnar Westen v Celju.
511. **Napad na rudniške naprave v Hrastniku in uničenje partizanske skupine prvega štajerskega bataljona.** Zasavski vestnik, Trbovlje 28. VII. 1954, št. 30.
512. **Narodni heroj Matija Blejc-Matevž.** Mengeški zbornik, 1154—1954, I. del, Mengeš 1954, str. 137—140.
Kratek prikaz Blejčevega deleža v narodnoosvobodilnem boju.
513. **Naša žena v osvobodilni borbi.** Primorski dnevnik, Trst 6. VI. 1954, št. 133.
Članek prikazuje sodelovanje žena v narodnoosvobodilnem gibanju po spominih aktivistk Angele Gecove, Zore Ivančičeve-Marjane in Vide Verkove.
514. **Naša žena v osvobodilni vojni.** Primorski dnevnik, Trst 3. VI. 1954, št. 130.
Članek prikazuje delo žena pri zbiranju pomoči partizanom.
515. **(Našičeva . . .): Milan Našič:** Tržiški vestnik, Tržič 5. VIII. 1954, št. 15—16.
Oris partizanskega borca po pripovedovanju njegove matere.
516. **Nazarje v narodnoosvobodilni borbi 1941—1945.** Nazarje 1955, izd. krajevni odbor ZB NOV, 18 str. + II, 16°.
Skromen prikaz razvoja narodnoosvobodilnega gibanja v Nazarjih in kratki življenjepisi 43 padlih borcev.
517. **Nedog Alenka:** Mladina Ljubljane v borbi. Mladina 4. V. 1955, št. 17.
Kratek historiat mladinske aktivnosti v okupirani Ljubljani.
518. **Nedog Alenka:** Mladi revolucionarji okupirane Ljubljane. SPor 8. V. 1955, št. 105.
Oris mladinske aktivnosti v Ljubljani.
519. **(Nemec Roza):** Zgledna terenska delavka. Primorske novice, Solkan 3. VI. 1954, št. 23.
Oris delavnosti aktivistke iz Vrtojbe.
520. **N. M.:** Omnes unum. Nova pot 1955, str. 255—265.
Zapiski iz dni duhovniškega protikomunističnega zborovanja v Ljubljani 1944.

521. **Novak Ivan: Kako sem doživel ognjeni krst.** Celjski tednik, Celje 19. VII. 1955, št. 29.
Spomini na prve dni ilegalnega življenja v celjski četi.
522. **Občinski praznik in odkritje spomenika na Muti.** Večer, Maribor 26. VII. 1955, št. 173.
Ob priliki občinskega praznika pokaže članek na sodelovanje Mute v NOB.
523. **Ob desetletnici zбора kozjanskih aktivistov v Travnem Lazu pod Bohorjem.** Posavski tednik, Krško 31. VII. 1954, št. 30.
Članek prikazuje zborovanje aktivistov v začetku avgusta 1944.
524. **O(berski) Z(denka): Spomnimo se, tovariši, tudi nanje.** Zasavski tednik, Trbovlje 7. V. 1955, št. 18.
Oris ustaškega divjanja in požiga slovenske vasi Planina na Gorjancih v septembru 1942.
525. **Ob grobovih talcev.** Rimske Toplice v borbi in svobodi, Rim. Toplice 1954, str. 46—49.
Kratki zapisi o življenju ljudi, ki so jih pokončali Nemci, ustaši ali letalske bombe.
526. **Oblak Alfonz: Književnik in borec Tone Čufar.** LD 29. VII. 1954, št. 175.
527. **Oblak Božo: Godilo se je v hiši št. 21.** Dolenjski list, Novo mesto 11. II. 1955, št. 6 in 18. II. 1955, št. 7.
Oris ilegalnega dela v hiši št. 21 v Novem mestu.
528. **Oblak Jože: Primorski partizanski tisk.** Slov. Jadran, Koper 2. VII. 1954, št. 27. — 6. VIII. 1954, št. 32.
529. **Oblak Jože: Štajerske partizanske bolnice.** Slov. Jadran, Koper 10. IX. 1954, št. 37.
Pregled graditev, sodelavcev in življenja v štajerskih partizanskih bolnicah.
530. **O delu, življenju in borbi ustanoviteljev Pokrajinskega odbora Osobodilne fronte za Štajersko.** Rimske Toplice v borbi in svobodi, Rim. Toplice 1954, str. 14—19.
Kratke biografije S. Šlandra, M. Zidanška, A. Besednjaka, F. Grčarja, L. Novaka, M. Koresa, H. Hočevarja in A. Diaccija.
531. **Ogrin Miran: Triumf in tragedija.** Naši razgledi 9. I. 1954, št. 1.
Prikaz šeste knjige Churchillovih spominov, s posebnim ozirom na Jugoslavijo.
532. **O(krogar) T(one) — V(idic) M(ilan): Devetega avgusta 1941 se je tudi v Zagorju začelo.** LD 7. VIII. 1954 št. 183.
533. **(Okrogar Tone-Nestl): Po Koroškem ...** Borec 1954, str. 390—391.
Spomini na boje na Koroškem pozimi 1943.
534. **(Oražem Dore): Občinski praznik v Predosljah.** Prvoborca France Mrak s Kokrice in Andrej Kmet iz Britofa sta prva pričela odkrit boj proti okupatorju. Glas Gorenjske, Kranj 7. VIII. 1954, št. 32.
535. **Oražem K(arel): Hej, brigade, hitite.** Dolenjski list, Novo mesto 25. III. 1955, št. 12.
Po opisu predhodnega gibanja brigad prikaže pisec nato spopad z Italijani v Jelenovem žlebu.
536. **Oražem Karel: Ko je pred 13 leti izbruhnil plamen upora v Dobropoljski dolini.** Dolenjski list, Novo mesto 13. V. 1955, št. 19.
537. **Oražem Karel: Zgodba o muli, kuhi in ušeh.** Dolenjski list, Novo mesto 9. IX. 1955, št. 36.
Prikaz partizanskega življenja izven borb.
538. **(Orožim Ivan): »Banditendorf« (Kaplja vas) v borbi z okupatorjem.** Savinjski vestnik, Celje 28. VI. 1954, št. 24.
539. **(Osemindvajseti) 28. oktober — obletnica ustanovitve Brežiške čete.** Posavski tednik, Krško 23. X. 1954, št. 42.
Kratek historiat in uničenje Brežiške čete.

540. **Osredkar Milan: »Kričič« — oddajnik OF.** Borec 1955, str. 57—60.
Pisec prikazuje, kako je nastala radiooddajna postaja OF in kako je oddajala v Ljubljani 1941 in 1942.
541. **Ožbolt Jože: Spomini iz borbe pri Koprivniku na Kočevskem.** Iz naše krvi, Celje 1955, str. 19—21.
542. **Ožbolt Tone: Okraj Kočevje ima 7 narodnih herojev.** Dolenjski list, Novo mesto 29. I. 1954, št. 4.
Kratka biografija Jožeta Šeška.
543. **Ožbolt Tone: Nenavadno junaška borba ob Taborski steni nad Belico.** Dolenjski list, Novo mesto 21. VII. 1955, št. 29.
Oris boja obkoljene partizanske skupine z Italijani 23. julija 1942.
544. **Ožvelji bodo spomini težkih dni.** Večer, Maribor 29. IX. 1954, št. 229.
Drobci iz zgodovine NOB v Lenartu pri Mariboru.
545. **Ožnjak Joško: Beneška četa in Beneški Slovenci.** SPor 21. XII. 1954, št. 297 in Primorski dnevnik, Trst 22. XII. 1954, št. 303.
Članek prikazuje navezanost Beneške čete na Beneške Slovence in obratno.
546. **Pacek Alojz-Platin: Pri belem dnevu so šlandrovci napadli postojanko v Rimskih Toplicah.** Tovariš 1954, str. 841.
Spomini na boje v avgustu 1944.
547. **(Pagon Andrej)-Ogar: Žene v narodnoosvobodilni borbi.** Slov. Jadran Koper 28. V. 1954, št. 22.
Na osnovi konkretnih primerov prikazuje pisec oblike sodelovanja žena v narodnoosvobodilnem boju v Istri in okolici Trsta.
548. **(Pagon Andrej)-Ogarev: Šest ogromnih stebrov dima se je dvigalo v jasno nebo.** Ob desetletnici požiga šestih cerkljanskih vasi. Slov. Jadran, Koper 11. VI. 1954, št. 24.
549. **(Pagon Andrej)-Ogarev: Ob 10-letnici Titovega povelja: Rušite komunikacije! K prazniku občin Most na Soči in Grahovo v Baški grapi.** Slov. Jadran, Koper 25. VI. 1954, št. 26.
550. **P(agon) A(ndrej): Utrinki iz borb istrskih partizanov.** Slov. Jadran, Koper 22. VII. 1954, št. 30.
551. **P(agon) A(ndrej)-Ogarev: Kurir Boris.** Slov. Jadran, Koper 17. XII. 1954, št. 52.
552. **(Pagon Andrej): Borbe pri Topolovcu.** Slov. Jadran, Koper 1. IV. 1955, št. 14.
553. **P(agon) A(ndrej): Vodiči »P III« v Saješčah in Rakulku.** Slov. Jadran, Koper 8. IV. 1955, št. 15.
Oris požrtvovalnega dela kurirjev in vodičev.
554. **P(agon) A(ndrej): Čepovanci v narodnoosvobodilni borbi.** Slov. Jadran, Koper 15. IV. 1955, št. 16.
555. **P(agon) A(ndrej): Bolnica »Franja« in Cerkljansko med NOB.** Slov. Jadran, Koper 22. IV. 1955, št. 17.
556. **(Pagon Andrej): Osvobodilna fronta na Primorskem.** Slov. Jadran, Koper 22. IV. 1955, št. 17.
Prikaz začetkov osvobodilnega gibanja na Primorskem v letih 1941 in 1942.
557. **P(agon) A(ndrej): Tiha domačija pri »Bertoših« nad Rižano.** Slov. Jadran, Koper 13. V. 1955, št. 20.
Prikaz nemškega zasledovanja partizanskih aktivistov in delovnih centrov ter nemško ravnanje z njimi.
558. **(Pagon Andrej)-Ogarev: Brezovica v Brkinih.** Slov. Jadran, Koper 27. V. 1955, št. 22.
Pisec se v zgodovinskem orisu vasi dotakne tudi dobe NOB.
559. **(Pagon Andrej): Za zidom rodovitne Istre.** Slov. Jadran, Koper 3. VI. 1955, št. 23.
V poglavju »Partizanski juriš z bukovimi koli« govori pisec o sabotaži na puljski progi pri Rakitovcu.

560. **(Pagon Andrej)-Ogarev: Prešernova brigada v borbah med Poreznom, Ratitovcem in Blegašem.** Slov. Jadran, Koper 22. VII. 1955, št. 30.
561. **(Pagon Andrej): Partizanske bolnišnice,** spomeniki junaštva zdravnikov in bolničarjev. Slov. Jadran, Koper 4. X. 1955, št. 45 — 23. XII. 1955, št. 52.
Oris partizanskih bolnic na Primorskem po podatkih Petra Gala, Bogomira Magajne, Vinka Staniča in nekaterih drugih.
562. **(Pagon Andrej): Prvi borci NOB na Rodnah in partizanska tehnika »Porezen«.** Slov. Jadran, Koper 11. XI. 1955, št. 46.
563. **(Pagon Andrej-Ogarev)-Apo: Partizanska tehnika »Porezen« v Orehovski grapi na Cerkljanskem.** Slov. Jadran, Koper 18. XI. 1955, št. 47.
Članek prikazuje ustanovitev in delovanje partizanske tehnike.
564. **(Pagon Andrej)-Ogarev: Partizanska tiskarna »Slovenija« v Studencu.** Slov. Jadran, Koper 18. XI. 1955, št. 47.
565. **Pahor Karol: Tako je rasel s partizansko pesmijo Invalidski pevski zbor.** SPor 12. VI. 1954, št. 136.
Prikaz nastanka in razvoja Invalidskega pevskega zbora.
566. **(Pahor Karol)-dr.: Na juriš, na juriš, na juriš... 7 dni,** priloga Večera, Maribor 27. V. 1955, št. 20.
Zapis Pahorjevega pripovedovanja, kako je skladal partizanske pesmi.
567. **Panič Srečko: Središče v borbi.** Večer, Maribor 31. III. 1955, št. 76.
V zvezi z obletnico ustrelitve ing. P. Berceta prikazuje članek razvoj narodnoosvobodilnega gibanja v Središču.
568. **(Panič Srečko): Dan talcev.** Večer, Maribor 9. IV. 1955, št. 84.
Članek prikazuje žrtve Središča ob Dravi v zvezi s streljanjem talcev 11. IV. 1942.
569. **Partizani v Trstu — Angleži šele na Piavi.** Večer, Maribor 7. V. 1955, št. 106.
Prodiranje in zavzetje Trsta po pripovedovanju angleškega avtorja Coxa.
570. **Partizanski šolski nadzorniki pripovedujejo: Sodobna pedagogika 1955,** št. 5—6, str. 143—153.
Kratki orisi šolskega dela med NOB na temelju pripovedovanj partizanskih šolskih nadzornikov: Henrika Zdešarja, Iv. Bertoncija, Marinke Ribičič, Vlada Dernača, Bogomila Gerlanca, Oskarja Venturinja, Draga Vončina, Vilka Kolarja in Janka Regvata.
571. **Paučkova bolnica.** Tovariš 1954, str. 832.
Skrb bližnje okolice za Paučkovo bolnico na Pohorju.
572. **Pavletič Julka: Celica številka sto.** Slov. Jadran, Koper 13. V. 1955, št. 20.
Spomini na zapor v Coroneu v Trstu in na Franca Uršiča-Joška.
573. **(Pavlin Marija-Bojana): Žene Gorice so se borile za Jugoslavijo.** Primorske novice. Solkan 3. VI. 1954, št. 23.
574. **Pavlin Mile: Za resnico in točnost!** Borec 1954, štev. 163.
Avtor popravlja podatke, ki jih je Ljudmila Krese-Maruša navedla v zvezi z boji pri Zdenski vasi v »Spominih na partizanska leta 1946«.
575. **Pavšič Štefan-Jure: Leta 1945 v mestu ob Dravi.** Večer, Maribor 7. V. 1955, št. 106.
Avtor opisuje osvoboditev Maribora in organiziranje ljudske oblasti.
576. **Pečar Samo: Moja prva operacija v partizanih.** Rimske Toplice v borbi in svobodi, Rim. Toplice 1954, str. 55—56.
577. **Pečar Stane: ... Temni, pretemni so talcev grobovi.** Loški razgledi 1955, str. 43—62.
Oris streljanja 50 talcev v Škofji Loki 9. II. 1944 in kratke biografije ustreljenih.
578. **Penko Tonka: Bolničar Jože.** Borec 1954, str. 118—119.
Prikaz bolničarja, ki je padel v roke nedičevcem, ki so ga namenili ubiti, pa jim je v zadnji noči ušel.

579. **P(eraič) V(ladimir): Tržič v letu 1941.** Ob obletnici storžiške tragedije. Tržiški vestnik, Tržič 5. VIII. 1954, št. 15—16.
580. **Perat Just: Pred desetimi leti.** Borec 1954, str. 66.
Članek riše nemški požig vasi Branik (Rihenberg) 15. II. 1944.
581. **P(erat) J(ust): Ljudje pod Matajurjem.** Borec 1954, str. 206—207.
Označitev ljudstva okoli Matajurja, ki je bilo na strani narodno-osvobodilnega gibanja.
582. **Perat Just: Smrt nemških pilotov v objemu italijanskih ljubic.** TT 29. IV. 1954, št. 17.
Članek prikazuje, kako so partizani Briško-Beneškega odreda uničili nemška letala na letališču pri Vidmu (Udine).
583. **(Perat Just): Nemške ofenzive niso mogle zatreti slovenskega šolstva.** Slov. Jadran, Koper 14. I. 1955, št. 3.
Spomini na šolstvo na Primorskem.
584. **(Pergar Viktor): Mesto Radeče v času NOV.** Zasavski vestnik, Trbovlje 16. VI. 1954, št. 24. — 30. VI. 1954, št. 26.
585. **P(ergar) V(iktor): Kri sedemnajstih.** Zasavski tednik, Trbovlje 10. IX. 1955, št. 36.
Spomini na streljanje talcev v Radečah 23. III. 1945.
586. **P(erhavec) R(afko): Spominu enega izmed mnogih.** Slov. Jadran, Koper 30. VII. 1954, št. 31.
587. **Pernovšek Ignac: Kako sem postal invalid.** Iz naše krvi, Celje 1955, str. 32—33.
Spomini na boje na Trebanjskem vrhu jeseni 1944.
588. **Perovšek Janez-Pelko: V borbi za resnico in ljudi.** Borec 1954, str. 354—356.
Spomini na kulturno umetniško delo na Štajerskem po prihodu XIV. divizije.
589. **Peštaj Jelka: Bilo je 4. maja 1945.** Večer, Maribor 4. V. 1954, št. 103.
Spomini na osvoboditev Begunj na Gorenjskem.
590. **Petan Janko: Spomini na leta okupacije.** Nova pot 1955, str. 266—270.
591. **Petek Jože: S štirinajsto divizijo.** Ljubljana 1954, 127 str., 4°.
Album fotografij, ki jih je iz zbirke, ki jo je v dobi NOB napravil reporter J. Peter, zbral, sestavil in komentiral napisal Stane Škrabar.
592. **(Petek Jože): V Mariboru so zaplapolale jugoslovanske zastave, ko so bili fašisti še v mestu.** LdP 8. V. 1955, št. 106.
Oris položaja v Mariboru v trenutkih osvoboditve.
593. **Petrič Rajko: Ušel sem ustašem in smrti.** Iz naše krvi, Celje 1955, str. 30—32.
Spomini na boje z ustaši v Podravini v Slavoniji.
594. **P(etrin) E(rvin): Na smrt so bili obsojeni.** Borec 1955, str. 306—307.
Pripovedovanja A. Zorca, A. Prusnikove in I. Anžurja o belogardističnih metodah pri Sv. Urhu.
595. **Pirkovič Franc-Čort: Pred dvanajstimi leti na Gorjancih.** LdP-B 1. V. 1954, št. 104.
Drobni podatki o razvoju osvobodilnega gibanja v okolici Šentjerneja na Dolenjskem za 1941 in 1942.
596. **Pirkovič Ivo: Belokranjsko partizanstvo v letu 1942.** Borec 1954, str. 249—251.
597. **Pirkovič Ivo: Napad na Rožni dol.** Borec 1954, str. 256—257.
Oris akcije belokranjskih partizanov v juniju 1942.
598. **Pirkovič Ivo: K ustašem po orožje.** LdP-B 21. VII. 1954, št. 173.
Odlomek iz daljše razprave o partizanih v Beli krajini v letu 1942.
599. **Planina France: Usodni dogodki v Dražgošah.** Loški razgledi 1955, str. 21—32.
Po pripovedovanju domačinov Karla Jelenca iz Dražgoš, Minke Lotričeve iz Češnjice, Ivanke Lotričeve iz Dražgoš in Jakoba Potočnika iz Dražgoš opisana nemška ofenziva na Dražgoše in požig v dneh 9—11. januarja 1942.

600. **P(leskovic) S(tanko): Zakaj so si v Mokronogu izbrali 1. julij za občinski praznik.** Dolenjski list, Novo mesto 18. VI. 1954, št. 24.
Kratek pregled NOB v Mokronogu.
601. **Plut Metod: Hude borbe XV. brigade.** Borec 1954, str. 245.
Spomini na dejavnost belokranjske brigade.
602. **Plut Metod: Spomini na XV. belokranjsko brigado.** Dolenjski list, Novo mesto 16. VII. 1954, št. 28—29.
603. **(Podbevšek Štefanija): Sv. Urh — gnezdo podivjanih krvnikov.** Borec 1955, str. 298—303.
Vloga belogardistične postojanke v bližini Ljubljane.
604. **Podlesek Sida: Iz dni, ko se je začelo.** Obmurski tednik, M. Sobota 1. X. 1954, št. 39.
Spomini na začetke narodnoosvobodilne aktivnosti v Prekmurju.
605. **Podstudenšek France-Rok: Zmagoviti dan za Kamničane.** Borec 1954, str. 93—95.
Spomini na boje kamniške čete z Nemci v letu 1942.
606. **Podstudenšek France-Rok: Kot plaz s Kamniških ...** Borec 1954, str. 136.
Spomini na boje z Nemci v juniju 1942.
607. **Podstudenšek France-Rok: Partizanske bolnišnice na Štajerskem.** Borec 1954, str. 382—386.
Pisec v članku našteva posamezne bolnice, čas nastanka, njihovo kapaciteto, personal, usodo v nemških ofenzivah in podobno.
608. **(Podstudenšek France): Konec nemške postojanke na Črnicu.** LdP 12. VI. 1955, št. 136.
609. **Podstudenšek France-Rok: Preden so padli prvistreli ...** Borec 1955, str. 240—241.
610. **Pogačnik Milan: Praznik ljudske vstaje na Jesenicah.** SPor 1. VIII. 1954, št. 178.
Avtor opisuje priprave za upor in prve akcije.
611. **Poglajen Franc-Kranjc: Ljubljana — zadnja velika operacija.** Pregled bojev VII. korpusa in XXIX. udarne divizije za osvoboditev Ljubljane. Ljubljanski dnevnik 7. V. 1955, št. 106.
612. **Poglajen Franc: Boji za osvoboditev Ljubljane.** LdP 8. V. 1955, št. 106.
613. **(Polda Janez-Knific Jože-Golc Edi): Naši športniki partizani pripovedujejo.** Polet 5. VI. 1955, št. 23. — 3. VII. 1955, št. 27.
Opisi doživetij in dogodkov, ki so jih v partizanih doživeli: Janez Polda, Jože Knific in Edi Golc.
614. **Polič Radko: Prva srečanja s Petrom.** SPor 21. VII. 1954, št. 170.
Spomini na srečanja z Borisom Kidričem pri narodnoosvobodilnem delu.
615. **Polič Radko: Grosupeljska partizanska četa.** SPor 27. X. 1954, št. 253.
Historiat čete od ustanovitve do vključitve v II. štajerski bataljon.
616. **Polič Radko: Dve Stanetovi bitki.** Tovariš 1954, str. 831.
Spomini na boje z Nemci za prehod čez Savo na Štajersko v letu 1942.
617. **Polič Zoran: Prva narodna vlada Slovenije v Ajdovščini in Ljubljani.** Borec 1955, str. 147—149.
618. **Ponoven poziv svojcem talcev in padlih borcev NOV.** LD 9. III. 1955, št. 57.
Seznam 358 talcev in padlih borcev, ki so pokopani na ljubljanskem pokopališču.
619. **Popov S. Branislav: Ko zažive spomini.** Borec 1955, str. 52—54.
Oris bitke za Kočevje po pripovedovanju udeležencev R. Bunca in R. Furlana.
620. **Porekar Ciril: Naš prvi odpor.** Pomurski vestnik, M. Sobota 2. VI. 1955, št. 22.
Članek prikazuje odpor proti podpisu, da bi prizadeti prostovoljno zapustili področje bivanja.

621. **Porenta Ivo: Štiri dni upanja.** Borec 1954, str. 191.
Spomini na zadnje boje z Nemci v Begunjah.
622. **Porenta Ivo-Vojko: Na poti v svobodo.** Glas Gorenjske, Kranj 6. II. 1954, št. 6 — 24. IV. 1954, št. 17.
Oris bojev v okolici Vodice, obnovitev in prikaz bojev ter premikov Kokrškega odreda v letu 1944 in 1945 do osvoboditve.
623. **Porenta Ivo-Vojko: Partizanske razglednice.** Glas Gorenjske, Kranj 11. XII. 1954, št. 50 — 8. I. 1955, št. 1.
Oris bojev Kokrškega odreda na Paljški planini pozimi 1945, na Košuti in okolici.
624. **(Porenta Ivo): Kovor.** Slov. Jadran, Koper 17. IX. 1954, št. 38.
Odlomek iz borb Kokrškega odreda.
625. **Porenta Ivo-Vojko: Po orožje.** Glas Gorenjske, Kranj 18. IX. 1954, št. 38.
Spomini na partizane v letu 1944.
626. **Porenta Ivo-Vojko: Pod Storžičem.** Ljudstvo pod Storžičem v boju za svobodo, Goriče 1955, str. 67—77.
Spomini na spopade z Nemci in belogardisti 1944 in 1945.
627. **Poteko Vinko-Rudo: Moji doživljaji.** Med Mrzlico in Dobrovljami. Celje 1955, str. 197—200.
628. **Povše Dušan: Štiri ure hudega boja.** Zasavski tednik, Trbovlje 20. VIII. 1955, št. 33.
Zmagovite akcije 1. bat. 3. VDV brigade v Zgornji Rečici nad Laškim v aprilu 1945.
629. **Požar Zdenka: Spomini vstajajo.** Obmurski tednik, M. Sobota 21. X. 1954, št. 40.
Spomini na selitve iz Sobote v oktobru 1944.
630. **(Praprotnik Nace) — Kurir Nace: Malo jih je bilo, vendar niso klonili:** Glas Gorenjske, Kranj 16. VII. 1955, št. 29.
Oris napada na kurirsko postajo G 16.
631. **Predan Drago: V deželo je vdrl sovražnik.** Liboje 25. letnica »Svobode«, Liboje 1954, str. 48—51.
Oris začetkov nemške okupacije v Libojah in prvih ovaduhov.
632. **Predan Drago: V borbo proti okupatorjem.** Liboje 25. letnica »Svobode«, Liboje 1954, str. 52—70.
Prikaz razvoja narodnoosvobodilnega gibanja v Libojah od 1941 do 1945.
633. **Predan Drago: Nabavni sektor »Nestl« pod Šmohorjem.** Liboje, 25. letnica »Svobode«, Liboje 1954, str. 72—82.
Članek opisuje iznajdljivost in velikopoteznost nabavljanja potrebščin za partizane.
634. **Predan Drago: Preskrbovali so se z municijo.** Liboje, 25. letnica »Svobode«, Liboje 1954, str. 101—102.
Članek o rekviziciji municije na Gorici v Savinjski dolini.
635. **(Prezelj Janko): Major Prezelj o slavni preteklosti Kokrškega odreda,** Tržiški vestnik, Tržič 20. IX. 1954, št. 118.
Historiat Kokrškega odreda.
636. **Prezelj Marko: Bolnica »Stanetov dom«.** Invalidski vestnik 5. IX. 1955 št. 18.
Spomini na bivanje v bolnici in njeno preselitev na Kočevskem.
637. **Prezelj Marko: Kako sem izgubil nogo.** Iz naše krvi, Celje 1955, str. 24—25.
Oris bojev za Turjak po kapitulaciji Italije 1943.
638. **Prušnik Karel: Neznanec z »divjega zapada«.** LdP-B 18. IX. 1954, št. 223.
Pisec prikazuje, kako se je vzpostavila zveza med vzhodno in zahodno Koroško.
639. **Prušnik Karel: »Šmrek ni mogoče organizirati«.** Slov. vestnik, Celovec 5. XI. 1954, št. 44.
Pisec riše stike med slovenskimi partizani in avstrijskimi protifašističnimi delavci ter njihov odnos do oboroženega boja proti fašistom.

640. **(Prušnik Karel): S štirinajsto v Podjuni.** Iz knjige spominov koroškega partizana, LdP 8. V. 1955, št. 106.
Spomini na zadnje boje na Koroškem v maju 1945.
641. **Prušnik Karel-Gašper: Pred desetimi leti iz Podjune v Celovec.** Slov. vestnik, Celovec 13. V. 1955, št. 19.
642. **(Prvi) I. Štajerski bataljon.** Zasavski vestnik, Trbovlje 16. IX. 1954, št. 37.
Skica historijata prvega Štajerskega bataljona.
643. **Prvi začetki osvobodilne borbe v Trstu.** Primorski dnevnik, Trst 21. IV. 1955, št. 93.
644. **Prvomajska parada.** Borec 1954, str. 274.
Oris parade, ki so jo za 1. maj 1943 priredile brigade v vasi Draga pri Suhorju.
645. **Prvomajski pozdrav: »Trst osvobojen«.** SPor 30. IV. 1955, št. 101.
646. **Puh Dušan: Danes lahko po pravici povem.** Tovariš 1954, str. 6, 34—35, 70—71, 90, 110—111, 130—131, 150—151, 170—171, 194—195.
Izjava slovenskega partizana o sodelovanju Komunistične partije Italije v narodnoosvobodilni borbi Istre in Brkinov.
647. **Puhar Franc: Prvi partizan v Kranju.** Glas Gorenjske, Kranj 31. VII. 1954, št. 31.
Opis zadnje partizanske akcije pred osvoboditvijo 1945.
648. **P(uhar) H(elen): Pri starih znankah v Beli krajini.** SPor 21. VII. 1954, št. 170.
Članek prikazuje delež in požrtvovalnost belokranjskih žena v narodnoosvobodilnem gibanju.
649. **Puhar Rudolf-Razin: Ko je zapel telefon...** Borec 1954, str. 151—152.
Spomini na boje štajerskega bataljona na Pugledu v marcu 1942.
650. **Pušenjak Rado: Nasilje v Prlekiji je rodilo upor.** Večer, Maribor 16. IX. 1954, št. 218.
651. **Pušenjak Rado: Spopad pri Žaliku.** Borec 1955, str. 4—7.
Spomini na boj s kozaki v Prekmurju v februarju 1945.
652. **Pušenjak Rado: S partizani med Muro in Dravo.** Pomurski vestnik M. Sobota 2. VI. 1955, št. 22.
Spomini na aktivistično delo v letih 1944 in 1945.
653. **Rajer Albert-Borut: Za Koroško! Iz naše krvi, Celje 1955, str. 22—24.**
Spomini na pohod in delovanje na Koroškem.
654. **R(auter) D(ragica): Ob desetletnici osvoboditve Planine.** Savinjski vestnik, Celje 13. VIII. 1954, št. 32.
Spomini na dogodke v letu 1944.
655. **Ravbar Miroslav: Mladina se je uprla.** Obmurski tednik, M. Sobota 1. X. 1954, št. 39.
Prikaz madžarizacijskih poskusov na šolah v Prekmurju.
656. **Ravbar Miroslav: Svobodi do smrti je služil vaš glas...** Gradivo uredil in obdelal... založila Združenja prosvetnih delavcev Slovenije, Ljubljana 1955, 85 str. + XI.
Kratke biografije prosvetnih delavcev, ki so padli kot borci ali aktivisti NOB, umrli v internaciji ali bili ubiti ob letalskih napadih.
657. **(Ravljen Davorin)-r: S prvo vlado proti Ljubljani.** Tovariš 1955, str. 422.
Po pripovedovanju Zorana Poliča opisana pot IO iz Dolenjske preko Mašuna in Ajdovščine v Ljubljano.
658. **Ravnikar Tone: O zdravstveni dejavnosti v Beli krajini med narodno-osvobodilno borbo.** Vestnik RKS 1954, št. 3, str. 19—21.
659. **Razbornik Vera-Vidka: Po kurirskih poteh.** Borec 1955, str. 100—101.
Spomini na vzdrževanje kurirskih zvez z Ljubljano v žici.
660. **Razbornik Vera-Vidka: Po kurirskih poteh in zvezah.** LdP 9. V. 1955, št. 107.
661. **Razgovori o Jugoslaviji na sestanku v Jalti.** Primorski dnevnik, Trst 25. III. 1955, št. 71 in 26. III. 1955, št. 72.
Izvečki iz ameriških časopisov o jaltski konferenci.
662. **Rebec Pavla: Spomini naših žena.** Slov. Jadran, Koper 28. V. 1954, št. 22.

663. **Reberšek Karel: Pomlad v Kojzici.** Iz spominov na ustanovitev pokrajinskega odbora OF za Štajersko. Rimske Toplice v borbi in svobodi, Rimske Toplice 1954, str. 8—10.
664. **Rejec Franc-Kuhar — Velikonja Jakob-Vojko: Partizanski kurirji — tihi junaki zadnje vojne.** Slov. Jadran, Koper 15. VII. 1955, št. 29.
Spomini na kurirske postaje na Primorskem.
665. **Remec Vera: Slovenska umetnost med NOV s posebnim pogledom na književnost.** Dolenjski list, Novo mesto 6. V. 1955, št. 18 — 12. VIII. 1955, št. 32.
666. **Renče v narodnoosvobodilni borbi.** Slov. Jadran, Koper 2. VII. 1954, št. 27.
Odlomek iz kronike člana občinskega odbora in komiteja v Renčah.
667. **Repe Slavko: Desetletnica invalidskega pevskega zbora 1944—1954.** Ljubljana 1954, izd. Zveza VVI, str. 30, 8°.
Prikaz nastanka, razvoja in pevske dejavnosti zbora vojaških vojnih invalidov.
668. **Rešek Janez: Tovariši so rešeni.** Borec 1954, str. 407—409.
Sestavek o rešitvi V. Avblja, Fr. Popita in Iv. Novaka-Očka iz italijanskih zaporov.
669. **Rešek Janez: Napad na bunker na Križki gori.** Ljudstvo pod Storžičem v boju za svobodo, Goriče 1955, str. 84—87.
Oris nemške hajke na bunker, ki ga je izdal pobegli partizan.
670. **Rešnjak Rado: V partizane! Večer,** Maribor 8. V. 1954, št. 107 — 11. V. 1954, št. 109.
Spomini na jesen 1943, ko je pisec odpremeljal ljudi v partizane.
671. **Revolucionarno gibanje, ki je zajelo ves tržaški proletarita.** Primorski dnevnik, Trst 23. IV. 1955, št. 95.
Prikaz delavske enotnosti v Trstu v dobi nemške okupacije.
672. **(Ribar Ivan): 27. marec 1941.** Odlomek iz knjige dr. Ivana Ribarja »Politički zapisi«. SPor 27. III. 1955, št. 72.
673. **(Ribarič Miha): Kratek pregled razvoja ljudske oblasti.** Informativni bilten CK LMS 1955, št. 6.
Kratek splošen pregled razvoja ljudske oblasti, ki se na dobo NOB nanaša na strani 8—10.
674. **Ribič Henrik-Muk: Skrivne poti.** Večer, Maribor 18. IX. 1954, št. 220.
Članek o kurirskih zvezah na Štajerskem.
675. **Ribičič Josip: Ob uri osvoboditve.** Borec 1955, str. 144—146.
Pisec pripoveduje, kako je pripravljajl številko Slovenskega poročevalca, ki naj bi izšla ob osvoboditvi Ljubljane, in razpoloženje v Ljubljani tik pred osvoboditvijo.
676. **Ribičič Mitja: Ostrožno — praznik Štajerske v borbi.** Tovariš 1954 str. 823.
Kratka ocena partizanstva na Štajerskem.
677. **Ribnikar Franc-Lenart in Prezelj Janko-Stane: Borba v Gozdu nad Goričami.** Ljudstvo pod Storžičem v boju za svobodo, Goriče 1955, str. 80—83.
Oris bojev z Nemci in kako so se Nemci znesli nad partizansko vasjo Gozd.
678. **Rimske Toplice v borbi in svobodi.** Rimske Toplice 1954, izd. Zveza borcev Rimske Toplice, 82 str. + II + 1 zemljevid, 8°.
Zbirka člankov, ki prikazujejo važnejše dogodke in aktiviste narodnoosvobodilnega gibanja v Rimskih Toplicah. Natančnejši podatki o člankih so označeni pri posameznih avtorjih.
679. **R(itonja) M(ilan): Teško je bilo delo v bolnici »R 9« nad Jurkloštrom.** Savinjski vestnik, Celje 16. IX. 1954, št. 37.
680. **R(obida) D(ane): naj jeklo zapoje ...** SPor 21. VII. 1954, št. 170.
Oris partizanskih delavnic v Starih žagah.
681. **Rode Ludvik: Živ zakopan.** Borec 1954, str. 136—137.
Spomini na nemško hajko na partizansko bolnico in na rešitev iz nje.

682. **Rogelj Marjeta: Srednja vas med narodnoosvobodilno borbo.** Dolenjski list, Novo mesto 24. IX. 1954, št. 38.
683. **(Rojic Vida) - R. B.: Kurirji v obroču sovražnika.** Ptujski tednik, Ptuj 17. VI. 1955, št. 24.
Tragedija kurirjev 14. postaje v februarju 1945.
684. **(Rojic Vida): Iz kronike narodnoosvobodilnega boja v ptujskem okraju.** Ptujski tednik, Ptuj 22. VII. 1955, št. 29.
685. **(Rojic Vida): Poslednja pisma.** Ptujski tednik, Ptuj 28. X. 1955, št. 43.
Članek objavlja zadnja pisma Fr. Toplaka, A. Golnarja, J. Žnidarja, Marjana Rudolfa in J. Kerenčiča.
686. **R(ojic Vida): Iz partizanskih časopisov ob novem letu.** Ptujski tednik, Ptuj 30. XII. 1955, št. 51.
Odlomki iz partizanskih listov, ki so izhajali v ptujskem okraju.
687. **Rojšek Janez - Trošt France: Slape v borbi.** Borec 1954, str. 486—488.
Oris dejavnosti v Slapah pri Ljubljani v letu 1941.
688. **Rokova Mica: Požig Planice.** Večer, Maribor 23. IX. 1954, št. 224 — 25. IX. 1954, št. 226.
Avtorica opisuje, kako so se Nemci znesli nad družino na Pohorju, ki je bila na strani NOB.
689. **Romanič Peter: Ob prvem prazniku občine Predgrad ob Kolpi.** Dolenjski list, Novo mesto 28. V. 1954, št. 21.
Pisec podaja nekaj drobnih dogodkov iz NOB ob Kolpi.
690. **Romanič Peter: V čem je poseben doprinos Bele krajine v letih NOB.** Dolenjski list, Novo mesto 16. VII. 1924, št. 28—29.
Pisec gleda v intimni in množični povezanosti Bele krajine s partizani najvažnejšo postavko NOB v Beli krajini.
691. **R(omanič) P(eter): Pred nosom smo jim zažgali trdno gnezdo.** Dolenjski list, Novo mesto 10. VI. 1955, št. 23.
Članek opisuje požig Auerspergovega gradu v Predgradu ob Kolpi, da so partizani preprečili belogardistično postojanko.
692. **(Romanič Peter): Obsojeni domobranski zločinci.** Dolenjski list, Novo mesto 9. IX. 1955, št. 36.
Članek prikazuje nekaj primerov domobranskega ubijanja partizanov na Dolenjskem.
693. **Romih Jože: V Šmarje po tobak.** Borec 1955, str. 60—61.
Oris akcije v avgustu 1944.
694. **Roš Albina: Pogajanje za rudnik Hrastnik.** Posavski tednik, Krško 12. VI. 1954, št. 23 in 19. VI. 1954, št. 24 ter Zasavski vestnik, Trbovlje 30. VI. 1954, št. 26.
Reportaža o pogajanjih z Nemci, da bi rudnik ostal nepoškodovan ob odhodu Nemcev.
695. **Roš Mirko - (Padežnik Ivan): Zgodba slovenskega interniranca.** Po pripovedovanju Padežnika Ivana, kmečkega sina iz Trojnega pri Laškem. Savinjski vestnik, Celje 22. X. 1954, št. 42 — 19. XI. 1954, št. 46.
696. **(Rot Janko): Narodni heroj Ivan Likar-Sočan.** Primorske novice, Solkan 11. VII. 1954, št. 30.
Oris borca in nekaj borb, v katerih je pokazal posebno hrabrost.
697. **Roter Zdenko: Poznate kurirja Tineta in tovariše?** SPor 31. VII. 1954, št. 177.
Članek prikazuje požrtvovalno službo kurirja na postaji, ki je vezala Dolenjsko s Štajersko.
698. **Rudolf Branko: O partizanski risbi in grafiki.** 7 dni, priloga Večera, Maribor 25. XI. 1955, št. 46.
699. **Rupnik Franjo: Strel v temi.** Invalidski vestnik 17. X. 1955, št. 21.
Spomini na življenje v okupirani Ljubljani.
700. **Rus Jože: O 27. aprilu.** TT 29. IV. 1954, št. 17.
701. **Rus Jože: Prihod delegacije Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta v osvobojeno Prekmurje v aprilu 1945.** Pomurski vestnik, M. Sobota 7. VII. 1955, št. 27.

702. (S...): **Ob desetletnici odhoda tržiških mladincev v vrste NOB.** Tržiški vestnik, Tržič 15. I. 1954, št. 2.
Spomini na pohod večje tržiške skupine v partizane.
703. (Sagadin Marija)-**Zenka: Vidovičeva mamica iz Jurovcev je bila nepomirljiv sovražnik okupatorjev.** Ptujski tednik, Ptuj 27. VIII. 1954, št. 34.
704. (Sagadin Marija) - **Zenka: Skalo so čakali v zasedi.** Ptujski tednik, Ptuj 3. IX. 1954, št. 35.
Oris molčečnosti partizanskega ranjenca.
705. **Sagadin Zvonko: Osmorica v plamenih.** Borec 1954, str. 143—145, 201—203, 242—245 in Ptujski tednik, Ptuj 14. V. 1954, št. 19 — 10. IX. 1954, št. 36.
Oris sodelovanja Sagadinove družine v osvobodilnem boju in nemškega divjanja nasproti njej.
706. **Sagadin Zvonko: Heroji narodnoosvobodilne borbe iz ptujskega okraja.** Ptujski tednik, Ptuj 19. V. 1955, št. 20.
Kratke biografije Lacka, Kvedra, Kerenčiča in Megla.
707. **Saje Franček: Mejnik v rasti ljudske oblasti.** Ob desetletnici I. zasedanja SNOS v Črnomlju, Borec 1954, str. 49—50.
708. **Saje Franček: Dolenjska med osvobodilno borbo.** Turistični vestnik 1954, str. 98—100.
Obris historiata NOB na Dolenjskem od 1941 do konca 1943.
709. **Saje Franček: Tvorec osvobodilne borbe v Sloveniji.** Tri neobjavljena pisma Borisa Kidriča. LdP-B 11. IV. 1954, št. 85.
Pisma rišejo položaj osvobodilnega gibanja v Sloveniji v novembru in decembru 1941 ter januarja 1942.
710. **Saje Franček: Partija in OF v začetku osvobodilne borbe.** LdP-B 27. IV. 1954, št. 101.
711. **Saje Franček: Pred enajstimi leti v Ljubljani. »Prevzvišeni, Vaša zamisel je propadla« — »Führer je bil pisma vesel«.** TT 15. VII. 1954, št. 28 in 21. VII. 1954, št. 29.
Pisec prikazuje položaj belogardistov ob kapitulaciji Italije in nato njihov prehod na nemško stran. V jedru prikazovanja stoji škof Rožman, ki ni hotel poslušati nasvetov, naj bi se duhovniki umaknili iz politike, temveč je sam iniciativno sodeloval pri povezavi z Nemci.
712. **Saje Franček: Pregled osvobodilne borbe v Sloveniji.** Borec 1955, str. 136—138.
713. (Saje Franček): **Slovenski narodni heroji.** Borec 1955, str. 155.
Abecedni seznam vseh slovenskih narodnih herojev.
714. **Saje Franček: Radi bi bili — »nedolžne« ovčice.** Borec 1955, str. 159—160.
715. **Saje Franček: Ob novem pamfletu bivšega kranjskega dekana M. Škerbca.** SPor 10. IV. 1955, št. 84.
Ob Škerbčevi knjigi »Krivda rdeče fronte«, ki jo je izdala Mohorjeva družba v Celovcu, kaže pisec na Škerbčeve protislovne trditve in nekatera priznanja dejstev, ki jih sicer želi zanikati.
716. **Saje Franček: Urh — gnezdo podivjanega belogardizma.** SPor 22. VII. 1955, št. 169.
717. **Saje Franček: Slovenski narodnoosvobodilni tisk.** LdP 23. IX. 1955, št. 275.
Kratek pregled važnejšega tiska v NOB.
718. **Saje Franček: Od Ljubljane do Ogulina. Boji IX. SNOB leta 1943.** LdP 25. IX. 1955, št. 225 — 28. IX. 1955, št. 228.
Oris pohoda IX. brigade po Sloveniji in Hrvaški.
719. **Saje Franček: Srečanja s progresivnim tiskom.** Novinar 1955, (št. 7).
720. **Salež je dal 198.619 lir za partizansko posojilo.** Delo, Trst 18. VI. 1955, št. 25.
Kratek historiat vasi Salež v NOV.
721. **Samsa Mara: Naša šola med regljanjem strojnic.** Primorski dnevnik, Trst 6. VI. 1954, št. 133.
722. **Savnik Boris: Pred zborom XI SNOUB.** Dolenjski list, Novo mesto 12. VIII. 1955, št. 32.

- Spomini na boje v XII. brigadi. (V naslovu je nepravilno označena brigada z XI, pravilno bi morala biti XII, ker tudi o njej list dejansko govori.)
723. **S(avnik) B(oris): Napad na papirnico pri Radečah.** Zasavski tednik, Trbovlje 10. IX. 1955, št. 36.
Oris napada XII. brigade.
724. **Sekirnik Janko-Simon: Začetki mojega partizanstva.** Mladina 21. VII. 1953, št. 28.
725. **Sekulič Vlado: 16. julij — dan tankistov JLA.** LdP-B 17. VII. 1954, št. 169.
Članek se dotika tudi operacij v Sloveniji.
726. **Seliškar Tone: Novice.** SPor 21. VII. 1954, št. 170.
Spomini na urejevanje lista Novice.
727. **Seliškar Tone: Umetniki in partizani.** Delavska enotnost 6. V. 1955, št. 18.
Spomini na Fr. Kosmača in razmišljanja o pesnikih v NOB.
728. **Seliškar Tone: Noč pred ustrelitvijo.** Enakopravnost, Cleveland 20. XII. 1955, št. 242.
Odlomek iz dela »Prvih pet dni«, ki riše odnos ustašev do slovenskih prostovoljcev po napadu Nemčije na Jugoslavijo.
729. **Seliškar Tone: Ognjeni krst.** Slovenski izseljenski koledar 1956, Ljubljana 1955, str. 171—175.
Spomini na prihod in življenje v Cankarjevi brigadi.
730. **Semenič Anton-Medvéd: Ukrepi za varnost zborovanja na Štjaku.** Primorske novice, Solkan 3. VI. 1954, št. 23.
731. **Semič Stanko-Daki: »Kje je Daki?«** LD 7. V. 1955, št. 106.
Spomini na partizanstvo proti koncu 1941, zapor v Ljubljani in rešitev.
732. **Semič Stanko-Daki: Tomšičeva med »Tigri«.** Koledar Prešernove družbe 1956, Ljubljana 1955, str. 27—30.
Spomini na boje z Nemci okoli Mašuna jeseni 1943.
733. **Sever Kristina-Nadja: Spomini naših žena ob 10-letnici I. pokrajinske konference žena Slovenskega Primorja.** Slov. Jadran, Koper 21. V. 1954, št. 21.
734. **Sitar France-Peter: Velika naloga.** Borec 1955, str. 221—222.
Oris skrivanja materiala za partizane v okupirani Ljubljani.
735. **Skrinar Jože: Kulturne dejavnosti ni mogel zatreti niti okupator.** Iz dnevnika trboveljskega kulturnega delavca med NOV. Zasavski vestnik, Trbovlje 25. VIII. 1954, št. 34 — 6. X. 1954, št. 40.
736. **Skvarča Marica: Spomin na prvo partizansko leto.** Zasavski vestnik, Trbovlje 4. VIII. 1954, št. 31.
737. **Slokan Ina: Neuničljivi Amadej.** Borec 1954, str. 90—91.
Oris življenja istrskega aktivista.
738. **Slokan Jaka: »Razbili smo nemške načrte«.** TT 16. IX. 1954, št. 37.
Intervju s Petrom Stantetom o boju na Štajerskem pozimi 1944/45.
739. **Slokan Zmago: Napad na partizansko bolnišnico »Zaklon«.** Večer, Maribor 17. VIII. 1954, št. 192. in 18. VIII. 1954, št. 193.
740. **Slovenska Istra med narodnoosvobodilnim bojem.** Slov. Jadran, Koper 29. XI. 1954, št. 45.
Pregled vsebuje mnogo lokalnih podrobnosti.
741. **Smeh Jože: Težke borbe Lackovega odreda.** SPor 3. IX. 1955, št. 205.
Spomini na boje z Nemci leta 1945.
742. **Smole Emil: Gabrovica.** Slov. Jadran, Koper 25. XI. 1955, št. 48.
Oris tehnike »Žena« v Gabrovici.
743. **Smolej Slavko: Gorenjska v miru, trpljenju, borbi in svobodi.** Radovljica 1955, zbral, izdelal in napisal avtor, 152 str., 8°.
Album fotografij iz dobe osvobodilne vojne. Nanaša se na prizore iz dejavnosti partizanov in na ravnanje Nemcev s Slovenci.
744. **Smolej Viktor: Prešeren in narodnoosvobodilna vojna.** Kronika 1955, št. 1, str. 5—14.

745. **Smolej Viktor: Prvi »Prešernov praznik«.** Nova obzorja 1955, str. 139—143.
Oris nastanka »Prešernovega praznika« v februarju 1945.
746. **Smolej Viktor: Partizanski ruski učbenik.** Sodobna pedagogika 1955, str. 136—143.
Historiat nastanka učbenika na osvobojenem ozemlju.
747. **Smolej Viktor: Naše slovstvo v dobi narodnoosvobodilne vojne.** Pogovori o jeziku in slovstvu, Predavanja na zborovanju slovenskih slavistov v Mariboru od 26. junija do 1. julija 1954, založila Obzorja, Maribor 1955, str. 27—53.
748. **(Smolinski Mile)-ms: Pisma umirajočega ljudstva.** Delavska enotnost 3. VI. 1955, št. 22.
749. **Smrt izdajalcem.** SPor 8. V. 1955, št. 105. in 9. V. 1955, št. 106.
Prikaz dela varnostnoobveščevalne službe v Ljubljani.
750. **S. N.: Štiri dni je trajal poslednji boj tržaškega ljudstva proti naci-fašizmu.** Delo — Trst, 30. IV. 1955, št. 18.
Oris vloge delavske enotnosti v tržaški osvobodilni borbi.
751. **Snoj Leopold: V borbi s Čerkesi na Hrvaškem.** Iz naše krvi, Celje 1955, str. 40.
752. **Sotler Jožko: Razvoj organiziranega turizma v LR Sloveniji.** Turistični vestnik 1955, str. 400—404.
Pod poglavjem: »Obdobje okupacije Slovenije« se pisec dotika od-nosa SNOS do bodočega turističnega razvoja v Sloveniji.
753. **Sova Miloš: V spomin na troje mladih žrtev iz vrst tržaškega SKOJ.** Tržiški vestnik, Tržič 15. V. 1955, št. 10.
Oris nalog, ki so jih izvrševali skojevci.
754. **Spominška svečanost v Orehku pri Cerknem.** Ob 10-letnici ustrelitve 97 talcev. Primorske novice, Solkan 25. III. 1955, št. 13.
Članek opisuje, kako so Nemci pomorili zajete partizane v marcu 1945.
755. **Srdič Simon: Ponaredek zgodovinskega dogodka.** Borec 1954, str. 117.
Avtor popravlja poročilo Ljudmile Krese-Maruše v njenem prispev-ku v »Spominih na partizanska leta« 1946.
756. **Sreš Štefan: Po Goriškem od vasi do vasi.** Obmurski tednik, M. Sobota 23. XII. 1954, št. 50.
Prikaz partizanske dejavnosti v letu 1945.
757. **Srez Kristina: Z veliko ljubeznijo so primorske žene pomagale ranjenim partizanom.** Primorske novice, Solkan 3. VI. 1954, št. 23.
758. **Stadler Franc-Pepe: Vosovci v tveganem boju za rešitev partijskega voditelja.** Borec 1954, str. 152—185.
Članek opisuje, kako je VOS poskušala rešiti Toneta Tomšiča iz zapora.
759. **(Stanovnik Vanda): Edinstven primer v zgodovini.** SPor 21. VII. 1954 št. 170.
Oris dela Denarnega zavoda.
760. **Stante Jernej: O partizanskem pravosodju.** Borec 1954, str. 304—305.
761. **Stante Peter-Skala: Štajerska v ognju upora.** Borec 1954, str. 323—225.
Prikaz štajerskega partizanstva v letu 1941.
762. **Stare M(iloš): Slovenska ljudska stranka v novejši dobi.** Delovanje SLS v medstrankarskih forumih. Ameriška domovina, Cleveland 25. IV. 1955, št. 81.
Kratek oris dela SLS doma in v inozemstvu.
763. **Stibrič Zdravko-Tarzan: Devetkrat sem bil ranjen.** Iz naše krvi, Celje 1955, str. 25—26.
Spomini na boje v Dolomitskem odredu.
764. **(Stosedemindvajset) 127 vaščanov iz Trebč aktivno sodelovalo v NOB.** Delo, Trst 4. VI. 1955, št. 23.
Kratek historiat dela za NOB.

765. **Strajnsak Janko: Naši prvi odbori Osvobodilne fronte.** Pomurski vestnik, M. Sobota 11. VIII. 1955, št. 32.
Oris osvobodilnega gibanja v Gornji Radgoni.
766. **Strle Franci: Junak in njegova smrt.** Borec 1954, str. 154—156.
Oris borca in heroja Martina Kotarja ter njegove smrti.
767. **Strle F(ranci): Tomšičevci na Maverlenu.** Borec 1954, str. 275—277.
Prikaz bivanja in aktivnosti borcev Tomšičeve brigade od julija 1943 do kapitulacije Italije.
768. **Strle Franci: Proletarci v boju na življenje in smrt.** Borec 1954, str. 347—349.
Oris pohoda XIV. divizije na Štajersko in označitev junaštva njenih borcev.
769. **Suhi Drago: Smrt mladih partizanov.** Borec 1954, str. 195—196.
Prikaz italijanskega ravnanja z zajetimi partizani.
770. **S(vetek) L(ev): Desetletnica konference pravnikov na osvobojenem ozemlju Slovenskega Primorja.** Pravnik 1955, str. 69—71.
Prikaz problemov, ki jih je obdelovala konferenca 7. in 8. marca 1945 v Cerknem.
771. **Svetek Lev: Iz spominov na Beneško Slovenijo.** Srečanja z italijanskimi partizani. SPor 28. XI. 1955, št. 278.
772. **S(vetek Lev): Srečanje partizanov v Beneški Sloveniji.** Soča, Gorica 3. XII. 1955, št. 49.
Pisec opisuje miting, ki so se ga udeležili v Ahtenu v Furlaniji partizani in garibaldinci ter ozopovci.
773. **(Svetina...): Resevna — zibel šentjurskega partizanstva.** Savinjski vestnik, Celje 16. IX. 1954, št. 37.
774. **Svetina Mira-Vlasta: Ljubljana med okupacijo.** Naša žena 1954, str. 66—68.
Oris dela med kapitulacijo Italije in osvoboditvijo.
775. **Svetina Tone: Borba v zasneženih gorah.** Pokljuka—Lipanca v zimi 1941—1942. Zelezar, Jesenice 1955, str. 17—19 in str. 49—52.
776. **Šandor Vlado: Prlekija — ljudski revoluciji.** Prlekija — Spominski zbornik ob desetletnici osvoboditve, Ljutomer 1955, izd. Prleški študentski klub, str. 17—29.
Pregled narodnoosvobodilnega gibanja v Prlekiji od okupacije do osvoboditve.
777. **(Šavle Branko)-Živko: Z Lukovim bataljonom 27. aprila 1943.** SPor 27. IV. 1954, št. 99.
Oris partizanske akcije na dolensko progo pri semiškem tunelu.
778. **Šebjanič FR(anc): Iz nenapisane kronike Kluba prekmurskih akademikov za april in maj 1941. leta.** Obmurski tednik, M. Sobota 1. X. 1954, št. 39.
Članek opisuje intervencijo slovenskih študentov v Budimpešti v korist slovenskega jezika v Prekmurju.
779. **(Šegrt Vlado)-Šeferović Mensur: V pospešenem pohodu... XXIX. divizija Hercegovcev je podprla VII. korpus v bojih za Ljubljano.** Intervju našega sodelavca z Vladom Šegrtom. LD 7. V. 1955, št. 106.
780. **Šerko Edvard: Teror. Odlomki iz dnevnika od 22. IX. do 24. XII. 1942.** Med Mrzlico in Dobrovljami, Celje 1955, str. 226—234.
781. **Šetinc Franc: Domovina, ti si kakor mati... Posavski tednik, Krško 7. VIII. 1954, št. 31.**
Članek opisuje čustva izseljencev v tujini.
782. **Šetinc Franc: V fanatičnem gnezdu fašizma.** 1. maj pred desetimi leti v izseljenstvu. Zasavski tednik, Trbovlje 28. IV. 1955, št. 17.
783. **Šetinc Franc: Pred desetimi leti v taborišču.** SPor 11. V. 1955, št. 108.
Oris osvoboditve iz koncentracijskega taborišča v Grisanu.
784. **Šetinc Franc: Prve žrtve v Spodnjem Posavju.** Zasavski tednik, Trbovlje 26. XI. 1955, št. 47.
785. **Šiftar Vanek: Tone Plej, sin Prekmurja — v burnih dogodkih naše preteklosti.** Obmurski tednik, M. Sobota 28. V. 1954, št. 21.

786. **Šink Stevo: Med izgnanci v Srbiji.** Loški razgledi 1955, str. 33—42.
Spomini na deportacijo iz Slovenije in čas izgnanstva v Srbiji.
787. **Šinkovec Črtomir: Plamen upora in boja za svobodo.** Tovariš 1954, priloga k št. 22, 28. V. 1954 (brez strani).
788. **Šinkovec Črtomir: Kamniški partizani pripovedujejo...** Tovariš 1954, priloga k št. 30, 23. VII. 1954.
Po pripovedovanju Mirka Podbevška-Lada, Antona Poljanška-Branka, Naceta Brleza, Danila Cerkvenika in Marice Brejčeve napisan pregled partizanstva v kamniškem okraju.
789. **Šinkovec Črtomir: Š pesmijo so budili pogum.** Tovariš 1954, str. 472.
Slika nastanka in razvoja invalidskega pevskega zbora.
790. **(Šinkovec Črtomir): 6 vprašanj — 30 odgovorov.** Tovariš 1955, str. 428—429.
Intervjuji z narodnimi heroji: Jožetom Klanjškom-Vasjo, Andreano Družino-Olgo, Ivanom Kovačičem-Efenkom, Francem Kresetom-Čobanom in Stankom Semičem-Dakijem o doživetjih v partizanih.
791. **Širca Natalija: Zgodovinski oris osnovne šole v Kamniku.** Kamniški zbornik — Kamnik 1955.
Pod poglavjem »Šola in pouk med okupacijo« je avtorica na str. 178 označila splošno sliko osnovne šole pod nemško okupacijo.
792. **Šiška Jože-Luka: Izpolnjevali so voljo Osvobodilne fronte. Iz spominov na Založbo — postojanko VOS v Ljubljani.** LD 14. V. 1955, št. 112.
Spomini na vosovsko postojanko v Narodnem muzeju v Ljubljani.
793. **Šiška Jože: Neuničljiva postojanka.** Borec 1955, str. 245—249.
Članek o skladišču in delovanju VOS v okupirani Ljubljani.
794. **Škaler Stanko: Nacistično preseljevanje v Posavju.** Borec 1954, str. 326—330.
Delno nekritična kompilacija Škerlove razprave v Zgodovinskem časopisu in Baševega rokopisa »Slovenski Nemci 1914—1945«.
795. **Škaler (Stanko): Nacistično preseljevanje prebivalstva v Posavju.** Posavski tednik, Krško 23. X. 1954, št. 42.
Nekoliko razširjeno razpravljanja o problemu, ki ga je pisec obdelal v Borcu 1954, str. 326—330.
796. **Škerbec Matija: Krivda rdeče fronte.** I. del. Cleveland 1954, samozaložba, tiskala Mohorjeva družba v Celovcu, 133 str.
Avtor prikazuje narodnoosvobodilno vojsko kot tolpo roparjev in morilcev, belogardistične formacije pa kot izraz upravičenega odpora proti partizanom. Zanika sodelovanje z okupatorji. Svoje trditve utemeljuje na različnih virih, ki jih podaja izkrivljeno ali pa o njih pravi, da je avtorje prikazal z anonimnimi imeni. Uporabljene »Izjave« različnih ljudi se nanašajo na dogodke na Dolenjskem in kraje v območju Kamnika.
797. **(Škerl France): »Vojna na Balkanu«.** Borec 1954, str. 453—454.
Ocena knjige, ki jo je napisal šef nekdanje britanske misije v Jugoslaviji Mac Lean. Ocena upošteva tudi Mac Leanove omembe Slovenije.
798. **Škerl France: Dr. Makso Šnuderl, Zgodovina ljudske oblasti,** Zgodovinski časopis 1954, Ljubljana 1955, str. 307—317.
Ocena knjige.
799. **Škerl France: Zbornik dokumentov in podatkov v narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov. VI/1.** Zgodovinski časopis 1954, Ljubljana 1955, str. 317—320.
Ocena knjige.
800. **Škerl France: Vojnoistoriski glasnik 1950—1953.** Zgodovinski časopis 1954, Ljubljana 1955, str. 351—352.
Bibliografski podatki in kratka vsebina člankov, ki obravnavajo narodnoosvobodilni boj v Sloveniji.
801. **Škerl France: Bibliografija o narodnoosvobodilnem boju Slovencev 1951—1953.** Zgodovinski časopis 1954, Ljubljana 1955, str. 353—428.

802. **(Škerl)-Bregar France: »Zavestno tveganje«.** Borec 1955, str. 219—220.
Ocena spominov ameriškega generala M. Clarka s posebnim ozirom na Clarkov odnos do slovenskega narodnega ozemlja.
803. **(Škerl)-Kos Franc(e): Kako je bila osvobojena Ljubljana.** Borec 1955, str. 152—154 in Slovenski izseljenski koledar 1956, Ljubljana 1955, str. 56—58.
Po različnih virih napisan historiat osvoboditve Ljubljane.
804. **Škerlj Stane: V krvi kaljeno. Spominski zapiski iz Gubčeve brigade.** SPor 5. II. 1954, št. 29.
Spomini na pohod in boje od Bele krajine do proge Zagreb—Karlovec pozimi 1943.
805. **Šk(e)rlj Stane: Jelenov žleb.** SPor 26. III. 1954, št. 71.
Opis boja, ki so ga bojevale z Italijani v Jelenovem žlebu Gubčeva, Cankarjeva in Tomšičeva brigada marca 1943.
806. **Šk(e)rlj Stane: Za sovražnikom proti Ljubljani.** Večer, Maribor 7. V. 1955, št. 106.
Prodiranje Gubčeve brigade proti Ljubljani v maju 1955.
807. **Škoberne Franc: Ob robu Slovenije.** Borec 1954, str. 338—341.
Očrt osvobodilnega gibanja v Prekmurju in zvez s Hrvatsko.
808. **(Škorec Tone)-Darko: S koroškimi partizani.** Borec 1954, str. 342—343.
Spomini na boje z Nemci okoli Obirja, Pliberka in Koprivne 1944.
809. **Škraba Matija: Iška vas je bila obkoljena.** Borec 1954, str. 112—114. in SPor 9. II. 1954, št. 33.
Spomini na boje z domobranci in črnorokci.
810. **Škrabar Stane: Pred desetimi leti.** LdP-B 18. IX. 1954, št. 223.
Oris pohoda XIV. divizije preko Hrvatske na Štajersko.
811. **Škrabar Stane: Štirinajsta na Štajersko.** Večer, Maribor 18. IX. 1954, št. 220.
Ocena pohoda XIV. na osnovi von Treckovega nemškega poročila.
812. **(Škrabar Stane)-Braška(r): Bilo mu je naročeno.** Tovariš 1954, str. 837.
Na šegav način pripoveduje pisec usodo mitraljeza, s katerim je streljal narodni heroj M. Kotar.
813. **(Škrinjar Žan): Iz prvih dni odpora proti okupatorju v Beli krajini.** Kmečki glas, 21. VII. 1955.
814. **Škrk Bojan: Dramatična bitka pri Rastokah.** Borec 1954, str. 361—362.
Boji Šercerjeve brigade ob koncu nemške ofenzive proti XIV. diviziji.
815. **Šlibar Martin: Podmladek ob desetletnici RKS.** Vestnik RKS 1954, št. 3, str. 22—24.
Pisec se v prvi polovici članka dotika razvoja podmladka Rdečega križa v dobi vojne.
816. **(Šmajš Vinko)-ov: Velenje pred občinskim praznikom 6. julijem.** Savinjski vestnik, Celje 25. VI. 1954, št. 25.
Članek prikazuje kako se je narodnoosvobodilni boj začel v Velenju.
817. **Šmicberger Djuro: Pomlad pred desetimi leti.** Borec 1954, str. 235—237.
Opis Klusovega Jožeta kot borca in njegove smrti.
818. **Šmit F(ranc): Bled ni bil le fašistično, temveč tudi žarišče upora.** Glas Gorenjske, Kranj 16. VII. 1955, št. 29.
Drobcji iz občinske kronike o deležu Blejcev v NOB.
819. **Šmit F(ranc): Borbe za Lavterski vrh.** Glas Gorenjske, Kranj 6. VIII. 1955, št. 32.
Spomini na boje z Nemci v maju 1944.
820. **Šmon Franc: Grem v partizane, med junake zbrane.** Nova pot 1955, št. 7—9, str. 223—226.
821. **Šnuderl Makso: Ob odkritju spominske plošče na Suhorju.** Pravnik 1954, str. 173.
Oznaka prvega zbora slovenskih pravnikov na osvobojenem ozemlju 10/11. oktober 1943.
822. **Šorn Ivo-Bojan: Naši prvi udarci.** V zasavskih revirjih v boju proti okupatorju 1941. LdP-B 1. VI. 1954, št. 129.

823. **Šorn Ivan: Začetki upora in upor v revirjih.** Zasavski vestnik, Trbovlje 1. VI. 1954, št. 21—22.
824. **Š(orn) I(van): Borba revirjev v letih 1939—1945.** Zasavski vestnik, Trbovlje 21. VII. 1954, št. 29 — 4. VIII. 1954, št. 31.
825. **Šoštarč Alojz-Peter: »Partizanska kasarna«.** LD 21. III. 1955, št. 67.
Spomini na življenje in delovanje za OF v Učiteljskem domu v Ljubljani.
826. **(Šošter Viktor-Dobroveljski Miha): Šoštar Viktor — Dobroveljski Miha obuja spomine.** Savinjski vestnik, Celje 16. IX. 1954, št. 37.
827. **Šošter Viktor-Dobroveljski Miha: Kako je bilo...** Med Mrzlico in Dobrovljami, Celje 1955, str. 159—161.
Spomini na najzavednejše pristaše NOB na Dobrovljah.
828. **(Špacapan Avgust): Zakaj Renče praznujejo kot svoj občinski praznik 8. julij.** Primorske novice, Solkan 2. VII. 1954, št. 27.
Članek prikazuje, kdaj in kako je začelo narodnoosvobodilno gibanje v Renčah.
829. **Špekonja H.: Rod za mejo.** Zgodovinska in socialna slika Beneške Slovenije in Rezijske. [Trst 1954], 72 str., 8°.
Pod poglavjem »Druga svetovna vojna« na str. 40—43 govori pisec o položaju med drugo svetovno vojno. V glavnem opisuje splošne vojne težave, pomemben delež pa posveti tudi partizanstvu in odporu proti Nemcem.
830. **(Špilak I(gnac): Junija 1941.** Ena izmed mnogih akcij partizanske četvorke. Pomurski vestnik, M. Sobota 7. VII. 1955, št. 27.
831. **(Špindler Vekoslav) — K. F.: 18. julij — praznik Rač.** Večer, Maribor 16. VII. 1954, št. 166 in 17. VII. 1954, št. 167.
Oris pomembnejših dogodkov NOV v Račah.
832. **Šribar Vinko: Srečanje v celici št. 114.** Borec 1955, str. 326—327.
Spomini na srečanje z E. Eypperjem v ljubljanskem zaporu.
833. **Šrot Zofka: Spomin na dogodke pred dvanaajstimi leti.** Savinjski vestnik, Celje 25. VI. 1954, št. 25.
Članek prikazuje nemško mučenje kot rezultat izdajanja.
834. **Š(tefe) F(ranc): Trinajstnica.** Tovariš 1954, priloga k št. 51, 17. XII. 1954, str. 9—10.
Opis tragičnega boja Stanka Žagarja in njegovih tovarišev v Okrogelski jami poleti 1942.
835. **Štefe Franc-Mirko: Ljudstvo pod Storžičem v boju za svobodo.** Zbornik »Ljudstvo pod Storžičem v boju za svobodo«, Goriče 1955, str. 7—25.
Historični razvoj NOV v Goričah.
836. **Štefe Franc-Miško: Prve žrtve v goriški občini.** Ljudstvo pod Storžičem v boju za svobodo, Goriče 1955, str. 56—58.
Spomini na proboj iz nemškega obroča v Udnem borštu sredi aprila 1942.
837. **Štefe Franc-Miško: Na Mali Poljani.** Ljudstvo pod Storžičem v boju za svobodo, Goriče 1955, str. 59—63.
Oris spopada z nemško policijo na Mali Poljani pod Storžičem.
838. **(Štempihar Vid): 10 let je že od tedaj...** Pot delegatov na Zbor gorenjskih aktivistov. Glas Gorenjske, Kranj 22. V. 1954, št. 21.
839. **(Štempihar Vid): Krvi niso prelili zaman.** Glas Gorenjske, Kranj 31. VII. 1954, št. 31.
Opis sodelovanja Jelenčevih v narodnoosvobodilnem gibanju.
840. **(Štempihar Vid): Po njunih poteh.** Glas Gorenjske, Kranj 31. VII. 1954, št. 31.
Kratki biografiji Fr. Vodopivca in Lucijana Seljaka.
841. **Štenta Lojze: Prva noč v Globoči pod Tatrmi. Začetki upora v Brkinih.** Primorske novice, Solkan 10. IX. 1954, št. 38.
842. **Štok Jože-Korotan: V ognjenih kleščah.** Borec 1954, str. 350—353.
Spomini na boje Šlandrove brigade leta 1944.

843. **Štok Jože-Korotan: Utrinki iz štajerskega bataljona VDV.** Borec 1954, str. 367—369.
Spomini na boje z »revsovci« v Zgornji Savinjski dolini.
844. **Štok Jože-Korotan: Spopad med partizani.** Borec 1954, str. 437—442.
Reportaža o nogometni igri med partizani XIV. divizije in IV. operativne cone. Vmes naniza razne drobne podatke o posameznih partizanih.
845. **Štok Jože-Korotan: Prva revirska četa.** Tovariš 1954, str. 799.
846. **Štok Jože-Korotan: Bliskovit obračun z SS-ovci.** Tovariš 1954, str. 824—825 in 830.
Spomini na zadnje boje z Nemci.
847. **Štok Jože-Korotan: Zadnji pohod.** Borec 1955, str. 141—144.
Oris zadnjih bojev za osvoboditev Ljubljane.
848. **Štok Jože-Korotan: Rezgetanje v Bobnu.** Zasavski tednik, Trbovlje 20. IV. 1955, št. 16 — 14. V. 1955, št. 19.
Reportaža o potovanju bataljona VDV iz Menine planine preko Šipka, Čemšeniške planine, revirjev in spopada z nemškimi vojaki ter wermani v Bobnu v Hrastniški dolini proti koncu decembra 1944.
849. **Štok Jože-Korotan: Prvomajske akcije.** SPor 30. IV. 1955, št. 101.
Reportaža o partizanski aktivnosti 1943.
850. **Štok Jože-Korotan: Bojna pesem zmagoslavja.** Večer, Maribor 7. V. 1955, št. 106.
Avtor opisuje prodiranje slovenskih brigad preko Štajerske na Koroško in razoroževanje bežečih Nemcev ob koncu vojne.
851. **Štok Jože-Korotan: Kurirska trojka.** SPor 13. V. 1955, št. 109 — 21. V. 1955, št. 116.
Reportaža o življenju kurirjev.
852. **Štok Jože-Korotan: V nočnem vrtincu.** Zasavski tednik, Trbovlje 18. VI. 1955, št. 24 — 13. VIII. 1955, št. 32.
Reportaža o aktivističnem delu Toneta Ribiča, o napadu na Rečico pri Laškem, na Hudo jamo in zdravljenju Nestla-Okrogarja poleti 1942.
853. **Štok Jože-Korotan: V naročju Mrzlice.** Zasavski tednik, Trbovlje 15. VII. 1955, št. 28.
Spomini na bivanje in boje na Mrzlici poleti 1944.
854. **Štok Jože-Korotan: Spomini na koroški bataljon VDV.** LdP 30. VII. 1955, št. 176 in 31. VII. 1955, št. 177.
855. **Štok Jože-Korotan: Udar zasede VDV.** Večer, Maribor 2. VIII. 1955, št. 179 in 3. VIII. 1955, št. 180.
Prikaz spopada z SS-ovci nad Trbovljami v aprilu 1945.
856. **Štok Jože-Korotan: II. štajerska brigada VDV.** SPor 6. VIII. 1955, št. 181 in 7. VIII. 1955, št. 182.
Članek o dejavnosti navedene brigade.
857. **Štok Jože-Korotan: Šlandrovci na Kamniškem.** Kamniški zbornik, Kamnik 1955, str. 6—21.
Spomini na pohode in boje Šlandrove brigade po kamniški okolici.
858. **(Štolfa) M(ilko): Bohinjski kmet se je že l. 1941 uprl okupatorjem.** Kmečki glas 28. IV. 1955, št. 17.
859. **(Štrafela Elica): Ubijte nas, toda ne pozabite.** Ptujski tednik, Ptuj 19. V. 1955, št. 20.
Kratek oris življenja aktivista Lojzeta Štrafela.
860. **Štrekelj Ivan: »TT« — ilegalna tiskarna v senci kvesture.** LdP 10. IV. 1955, št. 85.
Članek opisuje nastanek in delo tehnike.
861. **(Štubelj Mirko): V središču Prekmurja.** Tovariš 1954, priloga k št. 35, 27. VIII. 1954, str. V.
Odlomek iz daljše razprave, toda NOB se odlomek samo dotakne.

862. **Štubel(j) Miro: Črni sedemnajsti oktober.** Večer, Maribor 16. X. 1954, št. 244.
Oris aretacij v M. Soboti v oktobru 1944.
863. **Štubel(j) Miro: Murska Sobota v letih 1941 do 1945.** Obmurski tednik, M. Sobota 21. X. 1954, št. 40.
Kronika najvažnejših dogodkov v razvoju narodnoosvobodilnega gibanja v Prekmurju.
864. **Štubelj Miroslav: Miranovi zadnji dnevi.** Borec 1954, str. 479—480.
Reportaža o tragediji aktivistov v Prekmurju v oktobru 1944.
865. **Štukelj Polde: Pred viharjem.** Borec 1955, str. 19—21.
Oris ravnanja in psihoze pred spopadom z Nemci na Dolenjskem.
866. **Štukelj Polde: Dvomljivo poročilo.** Borec 1955, str. 266—268.
Članek prikazuje funkcioniranje obveščevalne službe in poskus sovražnih prizadevanj po vtihotapljenju neresničnih podatkov.
867. **Š(ulin) M(atko): Pred desetimi leti v Zagorju.** Zasavski vestnik, Trbovlje 9. VI. 1954, št. 23.
Opis nemškega nasilja v Trbovljah.
868. **Š(ulin) M(atko): Ob 10. obletnici žrtev fašističnega nasilja v Orehovici — Izlake.** Zasavski vestnik, Trbovlje 23. VI. 1954, št. 25.
Oris nemškega napada.
869. **Š(ulin) M(atko): Rudnik Zagorje v dobi okupacije.** Zasavski vestnik, Trbovlje 28. VII. 1954, št. 30 in 4. VIII. 1954, št. 31.
Historiat dela v rudniku.
870. **Š(ulin) M(atko): Zagorje v dobi okupacije do 9. avgusta 1941.** Zasavski vestnik, Trbovlje 4. VIII. 1954, št. 31 — 18. VIII. 1954, št. 33.
871. **Š(ulin) M(atko): Zagorje v zadnjih mesecih pred osvoboditvijo.** Prispevek k občinskemu prazniku v Zagorju. Zasavski vestnik, Trbovlje 11. VIII. 1954, št. 32 — 25. VIII. 1954, št. 34.
872. **Šušteršič France: Ob drobnem zapisku v partizanski beležnici.** Novinar 1954, št. 1, str. 3.
Spomini na novinarsko zborovanje v Metliki 1944.
873. **Šušteršič France: Pred desetimi leti ...** Borec 1954, str. 416—417.
Pisec riše značaj osvobojenega ozemlja v Loški dolini v letu 1944.
874. **Šušteršič Tone-Tine: Kako smo popravljali orožje.** Borec 1954, str. 133—135.
Spomini na organizacijo in delo partizanskih delavnic v Starih žagah pod Rogom.
875. **(Švab Mitja): Narodna zaščita v Beli krajini.** LD 21. VII. 1954, št. 169.
876. **Švab Mitja: Zibelka bojev in svobode.** LD 21. VII. 1954, št. 169.
Reportaža o začetkih osvobodilnega gibanja v Beli krajini.
877. **Švajncer Marija: Hej brigade, hitite ...** Po stopinjah osvoboditeljev Gornje Savinjske doline. Večer, Maribor 18. IX. 1954, št. 220.
Prikaz osvobojenega ozemlja v Zgornji Savinjski dolini.
878. **Tako smo se uprli na Pivki.** Primorske novice, Solkan 22. VII. 1955, št. 30.
Oris začetkov osvobodilnega gibanja na Pivki.
879. **Talanyi Franc: Iz ljubezni do domovine.** Obmurski tednik, M. Sobota 21. X. 1954, št. 40.
Oris dogodka iz bojev z Madžari v oktobru 1944.
880. **Talar Mirko-Ferdo: V Baški grapi junija 1944.** Borec 1954, str. 43—45.
881. **Talar Mirko-Ferdo: Tako smo ukanili sovražnika.** Borec 1954, str. 483—484.
Spomini na akcijo na občini v Železnikih spomladi 1943.
882. **Tatjana: Kako smo bili osvobojeni?** Logaške novice, Logatec 1955, št. 5, str. 5.
883. **Taurer Franc: 18. maj — slavni dan štajerske grupe.** Invalidski vestnik 1. V. 1954, št. 9.
Spomini na boje II. grupe odredov na Jančah.
884. **T(aurer) F(ranc): Napad na vlak.** Invalidski vestnik 13. VI. 1955, št. 12.
Spomini na prehod II. grupe odredov čez progno pri Verdu.

885. **(Taurer Franc)-Plahun: Tam na Pugled gori.** Invalidski vestnik 27. VI. 1953, št. 13.
Pisec pripoveduje, kako je nastala pesem z gornjim naslovom.
886. **(Taurer Franc): Mina mi je raztrgala nogo.** Invalidski vestnik 24. VII. 1955, št. 15.
887. **Teplj Bogo: Maribor iz davnine do današnjih dni.** Maribor, Ilustrirani vodnik po mestu in okolici, žalozba Obzorja, Maribor 1955.
Na straneh 38 do 40 se avtor kratko dotakne Maribora v dobi druge svetovne vojne.
888. **Terčak Stane: Ob deveti obletnici smrti talcev na Frankolovem.** Savinjski vestnik, Celje 12. II. 1954, št. 6 in Večer, Maribor 12. II. 1954, št. 35 (pod naslovom: Frankolovo).
Pisec razglablja kdaj in katera enota je ubila Dorfmeistra ter kako so gestapovci usmrtili talce.
889. **Terčak Stane: Pred desetimi leti je prišla štirinajsta divizija na Štajersko.** 7 dni, Maribor 19. II. 1954, št. 7.
Historiat pohoda do konca nemške ofenzive.
890. **Terčak Stane: Le naprej, odred Kozjanski...** Ob deseti obletnici ustanovitve Kozjanskega odreda, ki je bil ustanovljen 27. aprila 1944 — na dan obletnice OF Slovenije. Savinjski vestnik, Celje 30. IV. 1954, št. 17.
891. **Terčak Stane: Okupator izseljuje.** Savinjski vestnik, Celje 28. V. 1954, št. 21.
892. **Terčak Stane: Partizansko gibanje na našem območju v letu 1941.** Savinjski vestnik, Celje 2. VII. 1954, št. 26.
893. **Terčak Stane: Pohod I. Štajerskega bataljona na Kozjansko. Brežiški pohod.** Savinjski vestnik, Celje 9. VII. 1954, št. 27.
Pisec navaja natančno maršruto pohoda na Kozjansko.
894. **Terčak Stane: Prezimovališča.** Savinjski vestnik, Celje 16. VII. 1954, št. 28.
Članek prikazuje, v katere enote so se razdelili partizani, ki so se vrnili z brežiškega pohoda, in kje so prezimili.
895. **Terčak Stane: Celjska četa je izvršila svoje poslanstvo.** Savinjski vestnik, Celje 24. VII. 1954, št. 29.
896. **Terčak Stane: Izdaji v Celju.** Savinjski vestnik, Celje 30. VII. 1954, št. 30.
897. **T(erčak) S(tane): Prvoborec Jože Letonja-Golob-Kmet, najvidnejši vojaški in politični vodja, domačin v Zgornji Savinjski dolini, l. 1941.** Savinjski vestnik, Celje 6. VIII. 1954, št. 31.
898. **Terčak Stane: Dnevnik partizana Švabe.** V spomin partizana Franca Pinteriča in ob občinskem prazniku občine Gornja Radgona. 7 dni, Maribor 13. VIII. 1954, št. 31.
Pisec prikazuje na osnovi nemškega akta in različnih drugih informacij, kdo je avtor dnevnika, ki ga je pisal »Švaba«.
899. **T(erčak) S(tane): Sekretar Grčar Tone-Johan.** Savinjski vestnik, Celje 13. VIII. 1954, št. 32.
900. **(Terčak Stane): Ivanka Uranjekova, prva talka na Štajerskem.** Savinjski vestnik, Celje 20. VIII. 1954, št. 33.
Kratka biografija.
901. **T(erčak) S(tane): »Štajerska v borbi, v besedi in sliki.** Savinjski vestnik, Celje 16. IX. 1954, št. 37.
Kratek historiat o razvoju NOB na Štajerskem.
902. **Terčak Stane: Od Paškega Kozjaka do Rawensbrücka.** Slov. Jadran, Koper 17. IX. 1954, št. 38 in Savinjski vestnik, Celje 26. XI. 1954, št. 47.
903. **Terčak Stane: »ABC« — okupatorju pred nosom.** 2500 otrok v partizanskih šolah na Štajerskem. Večer, Maribor 18. IX. 1954, št. 220.
904. **Terčak Stane: Zaseda v Gračnici. Odlomek s pohoda štirinajste udarne divizije.** Rimske Toplice v borbi in svobodi, Rim. Toplice 1954, str. 24—34.
905. **(Terčak Stane): Celje v maju 1945. leta.** Celjski tednik, Celje 13. V. 1955, št. 19.
906. **(Terčak Stane): Celje v borbi za narodno in socialno osvoboditev.** Celjski tednik, Celje 19. VII. 1955, št. 29.
Oris začetkov osvobodilnega gibanja v Celju.

907. **Terčak Stane: Ilegalne partijske in partizanske tehnike in tiskarne.** Celjski tednik, Celje 18. XI. 1955, št. 46.
Članek prikazuje predvojne in medvojne tehnike na območju celjskega okraja in Kozjanskega.
908. **Terčak Stane: Narodnoosvobodilna borba, planinske kočice in oskrbniki.** Planinski vestnik 1955, št. 6, str. 285—292, in št. 10, str. 504—515.
Pisec prikazuje vlogo planinskih postojank delno na temelju zasliševanj, delno na temelju nemških dokumentov.
909. **Terčak Stane: Dobrovlje v borbi.** Dobrovlje v borbi in svobodi, izd. občinski odbor ZB Braslovče 1955, str. 18—29.
Pisec riše vlogo Dobrovelj v narodnoosvobodilnem gibanju 1941—1943.
910. **Terčak Stane: Bolnica P/2 Jesen.** Iz naše krvi, Celje 1955, str. 12—13.
911. **Terčak Stane: Zapiski bolničarke Angele.** Iz naše krvi, Celje 1955, str. 14—16.
912. **Terčak Stane: Kajuhova smrt.** Iz naše krvi, Celje 1955, str. 47—48.
913. **Terčak Stane: Pogovor s Kajuhovo mamo.** Iz naše krvi, Celje 1955, str. 49—51.
Oris nekaj podrobnosti iz Kajuhovega življenja v dobi vojne.
914. **Terčak Stane: Med Mrzlico in Dobrovljami.** Zbornik »Med Mrzlico in Dobrovljami«, Celje 1955, str. 70—127.
Na osnovi nemških dokumentov in bogatih ustnih virih napisan razvoj NOB v Savinjski dolini v letih 1941 in 1942.
915. **Terčak Stane: Aktivist in borec Marijan Rot.** Med Mrzlico in Dobrovljami, Celje 1955, str. 239—241.
Z nemškimi dokumenti podprt oris partizanskega borca.
916. **Terčak Stane: Herojska smrt Miklavžkovega Jožka.** Med Mrzlico in Dobrovljami, Celje 1955, str. 242—243.
Po nemškem dokumentu prikazana smrt partizana Jožeta Turka.
917. **Terčak Stane: Učiteljica Ivanka Uranjekova, prva talka.** Med Mrzlico in Dobrovljami, Celje 1955, str. 244—247.
Članek prikazuje, kako je padla partijska aktivistka.
918. **Terčak Stane: Prvoborec Jože Letonja.** Med Mrzlico in Dobrovljami, Celje 1955, str. 250—252.
Oris partijskega in partizanskega aktivista.
919. **Terčak Stane: Partizan Franc Pintarič-Švaba in njegov dnevnik.** Med Mrzlico in Dobrovljami, Celje 1955, str. 253—257.
Na osnovi nemških dokumentov izpričana avtentičnost dnevnika in njegovega avtorja.
920. **Terčak Stane: Pregled važnejših dogodkov in borb v letih 1941—1942.** Med Mrzlico in Dobrovljami, Celje 1955, str. 261—268.
Pregled bojev Savinjske čete, I. Štajerskega bataljona, II. grupe odredov in posameznih aktivistov na ozemlju med Mrzlico in Dobrovljami.
921. **Tetka nosi dve odlikovanji.** Primorske novice, Solkan 3. VI. 1954, št. 23.
Oris dela Alojzije Kerševanove za partizane.
922. **Tičar Lev: Resnica je zmagala.** Rimske Toplice v borbi in svobodi, Rim. Toplice 1954, str. 35—40.
Spomini na propagandno delo v Savinjski dolini konec 1944 in začetek 1945.
923. **Tičar Lev: Kurirka Zdenka.** Rimske Toplice v borbi in svobodi, Rim. Toplice 1954, str. 57—59.
Prikaz skromne kurirke iz vasi Sevce nad Savinjo.
924. **Tičar Zora: S poti v naš prvi mladinski dom.** Rimske Toplice v borbi in svobodi, Rim. Toplice 1954, str. 51—54.
Spomini na transport otrok iz Štajerske preko Dolenjske na Notranjsko.

925. **(Tiran Jože): Vesele iz partizanskega mitingovanja.** TT 5. V. 1955, št. 18.
Pripovedovanje o dogodivščinah partizanskih igralcev.
926. **Tišler Andrej: Vrnitev v človeštvo.** Tržiški vestnik, Tržič 1. I. 1954, št. 1 — 15. IV. 1954, št. 8.
927. **(Tišler Janko): »Najstrašnejša je mrtvih propaganda«.** Nekaj sličic iz življenja internirancev v taborišču pod Ljubeljem — po pripovedovanju Janka Tišlerja. Glas Gorenjske, Kranj 14. VIII. 1954, št. 33.
928. **Tišler Janko: Povratna ni.** Borec 1955, str. 358—360.
Prikaz koncentracijskega taborišča pod Ljubeljem.
929. **Tlaker Ivan-Luka: Kres na Savi.** Večer, Maribor 18. IX. 1954, št. 220.
Reportaža o praznovanju 1. maja 1943.
930. **Tlaker Ivan-Luka: Nevarna pot.** Borec 1954, str. 331—335.
Reportaža o prehodu Stanetovega kurirja s Štajerske čez Savo na Dolenjsko v glavni štab.
931. **Tlaker Ivan-Luka: Ranko se ni bal smrti.** Borec 1955, str. 461—462.
Spomini na aktivistično delo v okupirani Ljubljani 1941 in 1942.
Tolar Mirko = Talar Mirko.
932. **Tone Okrogar-Nestl: Borec 1955,** str. 91.
Po različnih virih sestavljena biografija narodnega heroja ob njegovi smrti.
933. **Toneta Okrogarja-Nestla ni več med nami.** Spominski almanah, Zagorje 10 let v novi Jugoslaviji 1945—1955, izd. Košarkarska sekcija Proletarec, Zagorje 1955.
Na str. 9—10 prikazuje članek borbena pot in lik partizanskega borca.
934. **Tratar Marjan-Učo: Spomini na Snežniški »Triglav«.** LD 5. V. 1955, št. 104.
Spomini na partizansko tiskarno »Triglav« na Kočevskem Snežniku.
935. **(Tratar Marjan)-Učo: Partizanske tiskarne so opravile veliko delo.** Dolenjski list, Novo mesto 6. V. 1955, št. 18.
Spomini na življenje v tiskarni »Triglav«.
936. **Tratar Marjan: Tudi partizanska šola je ustvarila novo življenje.** Prosvetni delavec 14. X. 1955, št. 15.
Prikaz dejavnosti partizanske šole na Kočevskem od 1942 dalje.
937. **T(rebše) D(ušan): Začetki partizanstva na Bovškem.** Primorske novice, Solkan 22. VII. 1955, št. 30.
938. **Troha Jennie: Povest pogumne žene.** Glas naroda, New York 20. XII. 1955, št. 99.
Pripovedovanje o življenju žene med vojno.
939. **Trst je osvobodila jugoslovanska armada ob podpori tržaških antifašističnih borcev.** Zaključna faza borb proti nacifašističnim silam v južnoslovenskem Primorju in v Trstu v luči strogo tehničnih podatkov. Primorski dnevnik, Trst 4. V. 1955, št. 104.
940. **Trstenjak Lojze: Zločin pri Smodiševem mlinu.** Večer, Maribor 27. V. 1954, št. 123.
Oris gestapovskega pokola zaprtih Slovenk ob Muri.
941. **(Trstenjak Lojze): Lepo uspelo partizansko slavlje v Razkrižju.** Večer, Maribor 26. IV. 1955, št. 98.
Članek prikazuje razvoj osvobodilnega gibanja v Razkrižju.
942. **Turnšek Robi-Cene: Jeklena srca.** Neenak boj Savinjskega (Simonovega) bataljona 7. novembra 1942 na Dobrovljah. Večer, Maribor 18. IX. 1954, št. 220.
943. **Ujčič Andrej: Misli ob partizanski grafiki.** Mlada pota 1954/1955, str. 339—343.
Poskus vrednotenja partizanske grafike ob upoštevanju izrednih okoliščin, v katerih je nastala.
944. **(Uлага Polde): Ob 10-letnici smrti narodnega heroja Matija Verdnika-Tomaža.** Glas Gorenjske, Kranj 6. II. 1954, št. 6.
Opis Verdnikovega osvobodilnega dela na Koroškem.

945. **Ulrih (Ela) Atena: V boju za svobodo po prekmurskih kolnikih.** Večer, Maribor 17. IX. 1954, št. 219.
Pripovedovanje aktivistke o razvoju NOB v Prekmurju.
946. **Ulrih Ela-Atena: Tudi Prekmurje je naše...** Obmurski tednik, M. Sobota 21. X. 1954, št. 40.
Oris regeneracije, osvobodilnega gibanja v Prekmurju v začetku 1944.
947. **(Ulrih Ela)-Atena: Tovariš — Puška.** Obmurski tednik, M. Sobota 23. XII. 1954, št. 50.
Oris tovariške povezanosti med partizani v kritičnih trenutkih.
948. **Ulrih Tone-Kristl: Upor v Šaleški dolini.** Večer, Maribor 21. VII. 1954, št. 170.
949. **Urankar Pavle: Trideset let dela ekonomske srednje šole.** Izvestje (Ekonomske srednje šole v Ljubljani) za šolska leta 1940/41—1950/51, Ljubljana 1951.
Na str. 12—13 pisec označuje na kratko položaj šole v dobi okupacije.
950. **Valter Ignac-Simon: Na Kozjeku.** Ljudstvo pod Storžičem v boju za svobodo, Goriče 1955, str. 64—66.
Spomini na spopad z Nemci v februarju 1944.
951. **Varga Jože: Spomini na tridnevno konferenco aktiva OF decembra 1944 v Strehovcih.** Obmurski tednik, M. Sobota 23. XII. 1954, št. 50.
952. **Vas Gabrovec je podpisala 9000 lir za posojilo svobode.** — Leta 1943 so fantje peljali orožje partizanom kar z vozičkom. — Kako so žene onemogočile propagando za kralja Petra. — Kruto maščevanje Nemcev zaradi drzne partizanske akcije. Delo, Trst 11. VI. 1955, št. 24.
953. **Vasič Ivan: Za zapahi ječe na »Cesti talcev«.** Ljudska prosveta 1953, Novo mesto, št. 1, str. 5—6.
954. **Vasič Ivan: Novomeška sokolska župa in njeni odnosi do OF.** Dolenjska prosveta 1953, Novo mesto št. 3, str. 70—71.
955. **V(atovec) Ernest: Tri ure in pol med življenjem in smrtjo.** Slov. Jadran, Koper 9. IX. 1955, št. 37.
956. **Vavpetič Lado: Prvi zbor slovenskih pravnikov na osvobojenem ozemlju.** SPor 24. VII. 1954, št. 171.
957. **Važna desetletnica.** Koledar Družbe sv. Mohorja za navadno leto 1955, Celje 1954, str. 28—32.
Poskus vrednotenja značaja NOV glede na osvoboditev Slovenskega Primorja in družbenih konsekvenc.
958. **V Brestanici naj bi stal spomenik izseljenim,** ki so med okupacijo romali skozi takratno taborišče. SPor 9. III. 1955, št. 57.
Kratek oris značaja Brestanice (Rajhenburga) kot zbirne točke izseljencev.
959. **Veble Anica: Auschwitz, taborišče smrti.** TT 21. VII. 1955, št. 29 in 28. VII. 1955, št. 30.
Spomini na življenje v koncentracijskem taborišču.
960. **Večko Boris: Kozjanski borci v boju.** Borec 1954, str. 374—375.
Spomini na skupne boje Slovencev in Hrvatov z Nemci.
961. **Velnar Jože: Žrtve niso bile zaman.** Obmurski tednik, M. Sobota 21. X. 1954, št. 40.
Skica narodnoosvobodilnega gibanja v Prekmurju s posebnim ozirom na partizansko točko v Brumnovi hiši v M. Soboti.
962. **Venturini Oskar-Šandor: Ne-pismena učiteljica.** Prosvetni delavec 13. V. 1955, št. 9.
Pisec opisuje primer, kako je učiteljica partizanske šole ravnala, ko so nenadoma prišli Nemci.
963. **Vera Šlandrova.** Med Mrzlico in Dobrovljami, Celje 1955, str. 248—249.
Kratka biografija partijske aktivistke.
964. **Verdev Franc: V pohorski partizanski bolnici.** Iz naše krvi, Celje 1955, str. 46.

965. **(Vezovišek Fani): Proslavili smo 10-letnico odhoda v partizane.** Zasavski vestnik, Trbovlje 14. VII. 1954, št. 28.
Spomini na prve doživljanje v partizanih junija 1944.
966. **Vidervol Nina: Pred desetimi leti je vzplamtela vsa Štajerska.** Naša žena 1954, str. 228—229.
Članek se ozira predvsem na sodelovanje žena v osvobodilnem boju na Štajerskem.
967. **(Vidic Milan): Borci so izpolnili nalogo.** Zasavski tednik, Trbovlje 12. XI. 1955, št. 45.
Oris Stanetovega brežiškega pohoda z nekaterimi podrobnostmi.
968. **Vidmar Josip: Ob obletnici.** SPor 11. IV. 1954, št. 85.
Pisec riše Borisa Kidriča kot človeka in politika.
969. **Vidmar Tone-Luka: Partizani pred Ljubljano.** Ižansko svobodno ozemlje v maju 1942. Ljubljanski dnevnik 11. V. 1955, št. 109.
970. **Vilfan Hinko: Partizansko lutkovno gledališče.** Borec 1954, str. 444—446 in Tovariš 1955, str. 760 pod naslovom »I. partizansko lutkovno gledališče«.
Spomini na ustvaritev in delo lutkovnega gledališča na osvobojenem ozemlju na Dolenjskem.
971. **Vilhar Savo-Sine: Mrtva patrolja.** Borec 1954, str. 21—24.
Spomini na bivanje v Gorskem kotaru.
972. **Vilhar Savo-Sine: In napočil je dan.** LD 7. V. 1955, št. 106.
Oris pohoda partizanskih enot od Broda do Ljubljane v dneh osvobajanja slovenske zemlje.
973. **Vilhar Srečko: Med Tolvežani.** Jadranski koledar 1955, Trst [1954], str. 199—206.
Reportaža o življenju v konfinaciji v Južni Italiji.
974. **Vindiš Lojze-Dundo: Poslednji juriš komandanta Borisa.** Večer, Maribor 23. II. 1954, št. 44.
975. **Vindiš Alojz-Dundo: Poslednji juriš pohorske Milke.** Spomini na junaško partizanko. Večer, Maribor 12. VIII. 1954, št. 188.
976. **Vipotnik Albin: TV postaja 24.** Liboje, 25-letnica »Svobode«, Liboje 1954, str. 88—91.
Oris vloge in razvoja kurirske postaje v bližini Liboj.
977. **Vipotnik Albin-Strgar: Spomini na leto 1941.** Med Mrzlico in Dobrovljami, Celje 1955, str. 128—136.
978. **Vipotnik Albin-Strgar: Srečanje s Kranjčevim bataljonom II. grupe odredov.** Med Mrzlico in Dobrovljami, Celje 1955, str. 188—189.
979. **Vipotnik Janez-Boris: Maja 1942 pred sodiščem v Ljubljani.** Ljubljanski dnevnik 28. IV. 1955, št. 101.
Spomini na akcijo za rešitev Toneta Tomšiča.
980. **Vipotnik Marija: V Savinji so me ujeli.** Med Mrzlico in Dobrovljami, Celje 1955, str. 168—171.
Spomini na začetke ilegalnega življenja v letu 1941.
981. **Vipotnik Marija: Skozi zapore v Rawensbrücku.** Med Mrzlico in Dobrovljami, Celje 1955, str. 204—218.
Spomini na gestapovske metode v zaporih in bivanje v koncentracijskem taborišču.
982. **Viskić Bogdan: Slovenci v boju za osvoboditev Dalmacije.** Borec 1954, str. 31—32.
983. **Vitkovič J(anez): Prvi komandant.** Borec 1954, str. 234—235.
Prikaz borca Alojza Fabjana in začetkov osvobodilnega gibanja v Beli krajini.
984. **(Vitkovič Janez): Poravnan račun.** Borec 1954, str. 261—262.
Članek prikazuje, kako so se Italijani znašali nad Slovenci, nato pa huđe boje partizanov z Italijani pri Starem trgu ob Kolpi junija 1942.
985. **(Vitkovič Janez): Krvavi dan v Zapudju.** Borec 1954, str. 265—266.
Prikaz italijanskega divjanja v belokranjski vasi v avgustu 1942.

986. **Vitkovič Janez: Juranova Fanika.** Borec 1954, str. 481.
Pri opisu tragedije belokranjske mladinke riše pisec tudi položaj v Beli krajini poleti 1943.
987. **Vitkovič Janez: Tu je v viharju rasla naša svoboda.** Tovariš 1954, str. 614—615.
Pregled najvažnejših dogodkov iz narodnoosvobodilnega boja v Beli krajini.
988. **Vitkovič Janez: Dragatuš v borbi za svobodo.** SPor 6. V. 1955, št. 103.
Na čas narodnoosvobodilne borbe se v članku nanaša samo poglavje »Dragatuš med narodnoosvobodilno borbo«, ki predstavlja kratek historiat Dragatuša v NOB.
989. **Vizjak Samo: Pohod II. grupe odredov na Štajersko.** Večer, Maribor 18. IX. 1954, št. 220.
990. **Vlaj Ludvik: V času NOB.** Pomurski vestnik, M. Sobota 7. VII. 1955, št. 27.
Oris narodnoosvobodilnega razporeditve med Madžari v Prekmurju.
991. **V najtežjih letih slovenske zgodovine so žrtvovali svoja življenja za narodno in socialno svobodo nekdanji dijaki soboške gimnazije.** Pomur-ski vestnik, M. Sobota 13. X. 1955, št. 41.
Seznam dijaških žrtev.
992. **V napadu je sodelovala večina vaščanov.** Primorske novice, Solkan 22. VII. 1955, št. 30.
Oris boja z Italijani v maju 1942 v Grahovem pri Cerknici na No-tranjskem.
993. **Vogrič (Rudi): V zaledju.** LD 21. VII. 1954, št. 169.
Po pripovedovanju skromnih in neznanih ljudi v vaseh okoli Jelovice napisana reportaža o začetkih partizanstva na Gorenjskem.
994. **(Vogrič Rudi) V. Z.: Polje v borbi.** LD 30. VII. 1954, št. 176.
Prikaz deleža v NOB.
995. **Vojinovič Aleksander-Vojin: Stane Lenardon.** Večer, Maribor 13. V. 1954, št. 111.
Oris partizana in aktivista.
996. **(Volčič Tone) Sašo: Ob 10-letnici ustanovitve Škofjeloškega odreda.** Glas Gorenjske, Kranj 18. IX. 1954, št. 38.
Spomini na borbena aktivnost Škofjeloškega odreda v 1944 in za-četku 1945:
997. **Volf Janko: Lahko ste ponosni, mati.** Večer, Maribor 21. VII. 1955, št. 170.
Zgodba Rebčeve partizanske družine in njenega sodelovanja v NOB.
998. **Vošnjak Mitja: Mladost je bila močnejša.** S poti na kongres — Ob deseti obletnici drugega kongresa USAOJ. Mladina 20. IV. 1954, št. 16 — 18. V. 1954, št. [20].
Spomini na potovanje na II. kongres USAOJ.
999. **Vošnjak Mitja: Otroci revolucije.** Borec 1955, str. 93—96.
Prikaz mladinskega dela v okupirani Ljubljani.
1000. **Vošnjak Vera: Slovo od Tigra.** SPor 18. IX. 1954, št. 219.
Spomin na bataljonskega komandanta, ki je padel na pohodu XIV. divizije na Štajersko.
1001. **(Vovk Ivan-Živan): 1. avgust 1941 — ognjeni krst partizanov železarjev.** Železar 1954, str. 68—70.
1002. **Vovk Joža: Begunec.** Nova pot 1955, str. 1—5.
Spomini na deportiranje iz Slovenije na Hrvaško in beg v Srbijo.
1003. **Vovk Joža: Jesen 1944.** Nova pot 1955, str. 251—255.
1004. **(Vrabi Jože) -vj: Olga (Furlan) Megličeva je bila zgledni član kolektiva ptujske pletarne.** Ptujski tednik, Ptuj 19. V. 1955, št. 20.
1005. **Vrbovšek Edi: Ranjen, tri dni skrit in sedemkrat operiran.** Iz naše krvi, Celje 1955, str. 33—34.
1006. **Vrečer Rajko: Boji z okupatorjem na celjskem turističnem področju.** Turistični vestnik 1955, št. 6, str. 299—300.

- Pisec opozarja na boje na Čreti, Tolstem vrhu, pri Gornjem gradu, Ljubnem, Letušu in Šmartnem ob Paki ter Mozirju.
1007. **Vreg France: Gora smrti.** Tovariš 1954, str. 731.
Po pripovedovanju Pepce Gorčetove iz Slovenjega Gradca napisan oris bojev XIV. divizije na Graški gori.
1008. **Vršnik Lojze: Likvidacija belogardistične postojanke na Ajdovecu.** Dolenjski list, Novo mesto 16. XII. 1955, št. 50.
1009. **V spomin prvemu sekretarju Okrožnega komiteja Radgonsko-Ljutomerškega področja.** Obmurski tednik, M. Sobota 19. VIII. 1954, št. 33.
Na koncu članka se pisec dotakne tudi okupacijske dobe.
1010. **V vojaških enotah komande mesta se je borilo sedem tisoč Tržčanov.** Primorski dnevnik, Trst 26. IV. 1955, št. 97.
Oris prizadevanj za enotno borbo vseh antifašističnih sil v Trstu v aprilu 1945.
1011. **Weingerl Vlado: Na severni meji.** Borec 1954, str. 88—89.
Opis aktivnosti Lackovega odreda v marcu 1945.
1012. **Winkler Venčeslav: Pogled na partizansko šolstvo.** Sodobna pedagogika 1955, št. 5—6, str. 113—120.
Razprava o značaju, delu in delovnih metodah partizanskih šol.
1013. **Začetki OF v Slovenski Istri.** Slov. Jadran, Koper 23. IV. 1954, št. 17.
1014. **Z(adobovšek) P(avla): Hrastnik v borbi proti izkoriščevalcem in okupatorju.** Zasavski vestnik, Trbovlje 12. V. 1954, št. 19 — 1. VI. 1954, št. 21—22.
Pri okupacijski dobi se članek omejuje na 1941. leto.
1015. **Z(adobovšek) P(avla): Žrtve na Ani nad Hrastnikom.** Zasavski vestnik, Trbovlje 9. VI. 1954, št. 23.
Oris spopada z Nemci junija 1944.
1016. **Zakonjšek Rado-Cankar: Partizanski tisk in tehnike na Štajerskem.** Večer, Maribor 18. IX. 1954, št. 220.
1017. **Zakonjšek Rado-Cankar: Tako smo tiskali tiste čase.** SPor 18. IX. 1954, št. 219.
Oris ciklostilnega tiskanja na Štajerskem in nato še tiskarn.
1018. **Zalaznik Franc-Leon: Pot na Kozjak.** Večer, Maribor 19. VI. 1954, št. 143 — 23. VI. 1954, št. 146.
Spomini na politično delo na Kozjaku.
1019. **Zapisano v mladih srcih. Kako naši otroci podoživljajo veliki čas.** Ljudstvo pod Storžičem v boju za svobodo, Goriče 1955, str. 107—117.
Drobni spomini otrok na različna doživetja v dobi NOB.
1020. **(Zavašnik Bojan): Padli narodni heroji-mladinci.** Informativni bilten CK LMS 1955, št. 3, str. 15—16, št. 4, str. 20, št. 5, str. 27—28, št. 7, str. 12—14.
Kratke biografije 18 mladinskih narodnih herojev.
1021. **(Zavašnik Bojan): JLA — ponos naših narodov.** Informativni bilten CK LMS 1955, št. 7, str. 2—7.
Kratek splošen pregled razvoja JLA.
1022. **Zavašnik Franc-Božič: Iz borb Šlandrove brigade.** Slov. Jadran, Koper 17. IX. 1954, št. 38.
1023. **Zdravnik dr. Jože Potrata.** Med Mrzlico in Dobrovljami, Celje 1955, str. 258—259.
Kratka biografija partizanskega zdravnika.
1024. **Zemljič Vid: Koledarček slovenskih emigrantov za leto 1956.** Izdali slovenski emigranti v Italiji.
V »Koledarčku« se na dobo druge svetovne vojne nanašajo 3 pripevki. Članek »V trenju svetov in časov...« na str. 29—36 je splošnega značaja, članek »Okupacija, Narodni odbor in umik čez Ljubelj« na strani 41—47 je pomemben, ker prikazuje povezavo med politiko Natlačenovega Narodnega sveta v aprilu 1941 in Narodnim odborom v maju 1945. Članek »V Titovi Jugoslaviji« na strani 48—57 je splošnega značaja in se na dobo vojne nanaša samo v prvi polovici.
1025. **Zgonik Mavricij: Osoboditev Maribora in zadnji tedni okupacije.** Večer, Maribor 5. V. 1955, št. 104 in 6. V. 1955, št. 105.

1026. **(Ziherl Ana): Moji ilegalčki.** Iz spominov Ziherlove mame. SPor 6. II. 1955, št. 103.
1027. **(Zimmermann Nikolaus): To so bila kazenska taborišča.** Slov. vestnik, Celovec 23. IV. 1954, št. 16.
Izjava nemškega župnika o položaju koroških Slovencev v taborišču Frauenaaurach.
1028. **(Zorzut Ludvik) I. z.: Rihenberška obletnica.** SPor 18. II. 1955, št. 40.
Oris podrobnosti iz bojev za Rihenberg v februarju 1944.
1029. **Zrinjski Rudi: Bilo je 31. oktobra 1941...** Obmurski tednik, M. Sobota 28. X. 1954, št. 42.
Opis sodbe in justifikacije prvih Prekmurcev, ki jih je madžarski okupator obsodil na smrt.
1030. **Zupan Franc: Taborišče smrti pod Ljubeljem.** Borec 1954, str. 86—87.
1031. **Zupanc Ivan-Potokar: V okupatorjevi bolnici.** Iz naše krvi, Celje 1955, str. 36—37.
1032. **(Zupanc Ludvik)-Ivo: Oddolžimo se padlim žrtvam v Grižah.** Savinjski vestnik, Celje 16. VII. 1954, št. 28.
Oris partizanskih začetkov v Savinjski dolini.
1033. **(Zupanc Ludvik): Prebold — zibelka partizanstva za Savinjsko dolino. praznuje svoj občinski praznik.** Savinjski vestnik, Celje 16. VII. 1954, št. 28.
Oris partizanskih začetkov v Savinjski dolini.
1034. **Zupanc Ludvik-Ivo: V Savinjski dolini se je začelo... Postal sem partizan.** Savinjski vestnik, Celje 6. VIII. 1954, št. 31.
1035. **Zupanc Ludvik-Ivo: V Savinjski dolini se je začelo... Prva akcija.** Napad na Zabukovico. Progo v zrak. Prvo srečanje s komandantom Stanetom in ustanovitev štajerskega bataljona. Savinjski vestnik, Celje 13. VIII. 1954, št. 32. — 16. IX. 1954, št. 37.
1036. **Zupanc (Ludvik) Ivo: Imeli so nas že za mrtve, zato je bilo svidenje še srečnejše.** Nekaj spominov iz brežiškega pohoda. Savinjski vestnik, Celje 16. IX. 1954, št. 37.
1037. **(Zupanc Ludvik): Spomini na Modrasovo četo, ki je na Kozjanskem globoko zaorala ledino za poznejšo razširitev partizanskega gibanja.** Savinjski vestnik, Celje 16. IX. 1954, št. 37.
1038. **Zupanc Ludvik-Ivo: V Liboje po denar in sardine.** Liboje, 25. letnica »Svobode«, Liboje 1954, str. 96—100.
Oris preskrbovalne akcije v libojskem rudniku.
1039. **Zupanc Ludvik-Ivo: Odšel sem v partizane.** Med Mrzlico in Dobrovljami, Celje 1955, str. 162—163.
1040. **Zupanc Ludvik-Ivo: Napad na rudnik Zabukovico.** Med Mrzlico in Dobrovljami, Celje 1955, str. 172—175.
Oris akcije v dneih 24. in 25. avgusta 1941.
1041. **Zupanc Ludvik-Ivo: Rdeče nebo nad Gozdnikom.** Med Mrzlico in Dobrovljami, Celje 1955, str. 194—196.
Prikaz požiga Rakuscheve vile.
1042. **Z(upančič) D(anica): »Dobri fantje so bili...«** Dolenjski list, Novo mesto 13. V. 1955, št. 19.
Po pripovedovanju Urške Plutove opisan pokol partizanov belokranjske čete na Dolenjih Lazih.
1043. **Zupančič Jože: Ko so v Litiji zbirali partizansko posojilo.** Zasavski vestnik, Trbovlje 23. III. 1955, št. 12.
Spomini na zbiranje posojila poleti 1944.
1044. **Zupančič Karel-Gogo: Iz šale-resnica.** Iz naše krvi, Celje 1955, str. 40—41.
1045. **Z uporom v kaznišnici v Roveretu interniranci prišli do svobode.** Soča, Gorica 6. XI. 1954, št. 45. Mladinska priloga št. 7.
1046. **Zwitter Fran: Ob deseti obletnici partizanskega znanstvenega inštituta.** Naši razgledi 3. I. 1954, št. 2.
Kratek prikaz historiat Znanstvenega inštituta s posebnim ozirom na povojno delo.

1047. **Zwitter Fran: Naše meje pred desetimi leti.** Naši razgledi 14. V. 1955, št. 9.
Razprava o činiteljih, ki so ob koncu druge svetovne vojne vplivali na današnje državne meje na slovenskem narodnem ozemlju.
1048. **Ž(agar) J(elka): Premagala sem strah!** Tržiški vestnik, Tržič 5. VIII. 1954, št. 15—16.
Opis prvega bivanja med partizani.
1049. **(Žagar Marjan) — K. A.: Deset let smrti junakov Resevne.** Po pripovedovanju udeleženca opisan tragičen boj II. bataljona Kozjanskega odreda na Resevni pri Šentjurju sredi marca 1945. Celjski tednik, Celje 18. III. 1955, št. 11.
1050. **Žalik Lojze-Dušan: S partizani po Prekmurju.** Obmurski tednik, M. Sobota 27. I. 1955, št. 4.
Spomini na boje z Madžari v februarju 1945.
1051. **Žalik Martin: Narodnoosvobodilno gibanje v Prekmurju leta 1941.** Obmurski tednik, M. Sobota 1. X. 1954, št. 39.
Delno po okupatorskih, delno po domačih pisanih in ustnih virih napisan pregled narodnoosvobodilnega gibanja v Prekmurju.
1052. **(Žavcar Pavle-Matjaž)-fd (Franček Drenovec): Koroška.** SPor 21. VII. 1954, št. 170.
Kratek pregled narodnoosvobodilnega gibanja na Koroškem po spominih Pavla Žavcarja.
1053. **Žavcar Pavel-Matjaž: »Koroško ljudstvo Te, Tito, radostno pozdravlja.«** Večer, Maribor 21. VII. 1954, št. 170.
Avtor pripoveduje o razvoju osvobodilnega gibanja na Koroškem.
1054. **Žerjav Jože: Stari pisker, Borl in Mauthausen.** Iz naše krvi, Celje 1955, str. 35.
1055. **(Žerja)v (Milan): Partizanski tabor na Reki.** Primorske novice, Solkan 28. V. 1954, št. 22.
Drobne vesti o dogodkih, ki so vezani na vasico pri Herpeljah.
1056. **Ž(erko) D(rago): Prva sabotažna akcija v Zagorju 22. julija 1941.** Zasavski vestnik, Trbovlje 11. VIII. 1954, št. 32.
1057. **Ž(erko) D(rago): Ob občinskem prazniku v Zagorju.** Spomini iz leta 1941—42. Zasavski vestnik, Trbovlje 18. VIII. 1954, št. 33.
1058. **Žgank Rezika: Ko je prišla k nam XIV. divizija.** Savinjski vestnik, Celje 16. IX. 1954, št. 37.
1059. **(Žlahtič Franc): Spomin na borce občine Markovci.** Ptujski tednik, Ptuj 2. VI. 1955, št. 22.
Članek govori o delu aktivistov borcev in kurirjev v Markovcih.
1060. **Žmave Miško: Eden izmed mnogih.** Zgodba o Kozjanskem kurirčku Marjančku. Posavski tednik, Krško 18. IX. 1954, št. 37.
1061. **Žolnir Bogdan: Prihod Kranjčevega bataljona na Štajersko.** Večer, Maribor 10. VI. 1954, št. 135.
Pripovedovanje partizana Gagovića o prihodu II. grupe na Štajersko.
1062. **Žolnir Bogdan: Partizanske Kotlje.** Večer, Maribor 15. VI. 1954, št. 139 — 16. VI. 1954, št. 140.
Prikaz naraščanja partizanske aktivnosti v Kotljah v letih 1942 do 1944.
1063. **Žolnir Bogdan: Paučkove bolnišnice pod Malo Kopo.** Večer, Maribor 29. VII. 1954, št. 178 in 30. VII. 1954, št. 177.
1064. **Žolnir Bogdan: Borba za Pohorje po 8. januarju 1943.** Večer, Maribor 23. VII. 1954, št. 171 — 5. VIII. 1954, št. 182.
Avtor opisuje razvoj na Pohorju po pripovedovanjih nekdanjih pohorskih komandantov in partizanov.
1065. **Žolnir B(ogdan): Prve uporniške skupine.** Tovariš 1954, Priloga k št. 34, 20. VIII. 1954, str. XII—XIII.
Oris začetkov narodnoosvobodilnega gibanja v Slovenjem gradu in okolici.
1066. **Žolnir Bogdan: Ohranite v spomin! Kaj si ljudstvo pripoveduje o prvem Pohorskem bataljonu.** Večer, Maribor 8. I. 1955, št. 6.

1067. **(Zolnir Bogdan): S partizani na Koroškem.** Večer, Maribor 7. V. 1955, št. 106.
Članek opisuje prodiranje na Koroško in razoroževanje Löhrove armade.
1068. **Z(olnir) B(ogdan): Ko smo gradili tehniko »Sever«.** Večer, Maribor. Ob dnevu republike 1955 (brez datuma in oznake številke).
1069. **(Zolnir Bogdan): Partizanska mati s Pohorja. Raztrganci so iskali doktorja Pavčka.** Večer, Maribor, Ob dnevu republike 1955 (brez datuma in oznake številke).
Članek prikazuje kako so se gestapovci preoblekli v »partizane«, ko so iskali konspirativne točke.
1070. **Zolnir Bogdan: Dolič, Podklanec — Poljana — Pozorišča zadnjih bitk druge svetovne vojne.** Koroški fužinar, Ravne 29. XI. 1955, št. 10—12.
1071. **Žrtve za svobodo.** Obmurski tednik, M. Sobota 21. X. 1954, št. 40.
Seznam padlih borcev in aktivistov.
1072. **Žugelj Martin: Začetek in razvoj organov ljudske oblasti v Beli krajini.** Dolenjski list, Novo mesto 16. VII. 1954, št. 28—29.
1073. **Zukovec Jože-Vladimir: Po skritih poteh in stezah ...** Borec 1955, str. 308—312, 347—352.
Članek prikazuje razvoj kurirske službe v partizanih.
1074. **Žunič Janez: Kaj je imela in kaj dela Bela krajina.** Borec 1954, str. 228—230.
Članek prikazuje predvsem materialno pomoč Bele krajine osvobodilnemu gibanju.
1075. **Žužek Nande: O starem Karlu s Slugovega.** Borec 1954, str. 37—39.
Oris priletnega kmeta, kako se je priključil partizanom.
1076. **Ž(užek) N(ande): Kako so partizani delali denar.** LdP-B 21. VII. 1954, št. 173.
1077. **Ž(užek) N(ande): Taborišče na Ljubeljskem prelazu, podružnica zloglasnega Mauthausena.** LdP-B 4. VIII. 1954, št. 185.
1078. **Ž(užek) N(ande): Kdaj in kako je izšel prvi tiskani »Poročevalec« na Gorenjskem.** Dotiskali so ga partizanski tiskarji v radomeljski opekarni ob koncu I. 1943. SPor 15. IV. 1955, št. 88.
1079. **Ž(užek) N(ande): Še pomnite, tovariši ...** LD 30. VI. 1955, št. 151.
Članek vsebuje kratek historiat pevskega zbora »Srečko Kosovel«.
1080. **(Žužek Nande): Novice v kratkem.** Borec 1955, str. 432.
Zapis o partizanskih usnjarskih delavnicah 1942/43.
1081. **(Žvan Franc): 22. avgusta bo spregovoril molčeči Bohinj.** Glas Gorenjske, Kranj 21. VIII. 1954, št. 34.
V obliki opisa važnejših dogodkov opisuje članek narodnoosvobodilno gibanje v Bohinju.
1082. **(Žvan Franc): Borec z Žirovskega vrha.** Utrinek težke minulosti. Glas Gorenjske, Kranj 6. VIII. 1955, št. 32.
Spomini na boje z Nemci na Žirovskem vrhu v avgustu 1943.

DODATKI 1945—1953

1. **Bavec Anton-Cene: Kosovelovci branijo Štanjel.** LD 22. VIII. 1953, št. 195.
2. **Belogardišćna zverstva po Dolenjskem.** LdP 6. VI. 1945, št. 36.
3. **Belopavlović Niko: Prvo srećanje z Ivom Lolo-Ribarjem.** Iz vojne beležnice. Mladina 7. X. 1952, št. 26.
4. **Bevk France: Pismo iz Benećije.** Iz spominov. Jadranski koledar 1952, str. 92—93.
5. **Bevk France: Iz partizanskih spominov čez Javornike.** Mladina 25. III. 1952, št. 6.

6. **(Bombač...): Spomin na 13. oktober 1942.** Naša žena 1952, str. 267.
Prikaz streljanja talcev za Marka Natlačena v Ljubljani.
7. **Božič Adalbert: Zora Katja-Rupena.** Dolenjska prosveta 1953, Novo mesto, št. 2, str. 33.
8. **Bratko Ivan: Napad na Cerkno in žrtev sedeminštiridesetih.** Partizanski dnevnik, Okroglica 5. IX. 1953 (slavnostna številka), str. 37—39.
9. **Bratož Hinko-Oki: Ognjeni krst »Ljubljanske brigade«.** Ob obletnici njene ustanovitve. Ljubljanski dnevnik 21. VIII. 1953, št. 194.
10. **Brecelj Marjan: Desetletnica zgodovinskega zasedanja AVNOJ-a v Jajcu.** Zbornik Prešernove knjižnice 1952. SKZ, str. 5—9.
Oznaka pomena drugega AVNOJ-a.
11. **Brigade s hribov...** Borec 1952, str. 243—244.
Kratek prikaz nastanka Tomšičevega bataljona in nato brigade poleti 1942.
12. **Čehovin Rado: Tržaški proletariat je zmagal prvega maja 1945.** LdP 10. V. 1952, št. 19.
Oris dela Delavske enotnosti v Trstu v letih 1944 in 1945 ter osvoboditev.
13. **Čencič Rado: Gričarjev Grog,** Lovec 1953, str. 80—85.
Članek govori o lovcih, partizanih v Dražgoški bitki.
14. **Čencič Rado: Partizanske tiskarne med narodnoosvobodilno vojno.** Grafična revija 1953, št. 3, str. 12—18.
Članek navaja seznam partizanskih tiskarn s kratkim historiatom razvoja in opravljenega dela.
15. **Čepe Marica: Jelka je ponesla »Ljudsko pravico«.** Vestnik, Maribor 22. II. 1946, št. 23.
Avtorica prikazuje požrtvovalno raznašanje ilegalnega lista v okupirani Ljubljani.
16. **Černe Franc-Klemen: Ob deseti obletnici ustanovitve slovenskih brigad.** Dolenjski list, Novo mesto 5. IX. 1952, št. 36.
Oris pomena slovenskih brigad s posebnim ozirom na Dolenjsko.
17. **dem: Ivanu Katolu v spomin.** Večer, Maribor 24. VI. 1953, št. 147.
Nekaj biografskih podatkov mariborskega pesnika, ki je padel v partizanih nekje na Hrvaškem ali v Bosni 1944.
18. **(Deset) 10 letnica tragedije v Udenborštu.** Borec 1952, str. 331—332.
Oris tragedije drugega bataljona Kokrškega odreda sredi septembra 1942.
19. **D. R.: Kdor umre za domovino, je živel dovolj.** Zbornik Prešernove knjižnice 1952, SKZ, str. 30—33.
Članek govori o Ivanu Bobu in se dotika tudi njegove vojne dobe.
20. **Fajfar Tone: Volkovi v ovčjih oblačilih...** ali razmišljanja o žužemberškem dekanu i njemu podobnih. LdP 27. IX. 1952, št. 39.
21. **Fajfar Tone: Nepozabnemu tovarišu Petru.** LdP-B 25. IV. 1953, št. 16.
Oris B. Kidriča kot aktivista.
22. **Fajfar Tone: Zbor odposlancev slovenskega naroda.** Tovariš 1953, str. 1137—1138, št. 40.
23. **Fele Marija: Seme za žetev.** Borec 1952, št. 6, str. 175—176.
Članek opisuje, kako so Nemci odpeljali prvo skupino aktivistov iz Mežiške doline v Begunje in jo tam ustrelili.
24. **(Filipič France): Pohorski bataljon.** LdP 5. I. 1952, št. 1.
Na osnovi arhivskih dokumentov napisan historiat dejavnosti pohorskega bataljona.
25. **Gale Jože: Naši odrski tečaji.** Gledališki koledarček za sezono 1945—1946. (Ljubljana 1945), str. 73—87.
Oris ljudi in dela v partizanskih gledaliških tečajih v letu 1944.
26. **Godina Ferdo: Kako smo v Bogojini metali letake.** Tovariš 1953, str. 180—181.
27. **Grob Ivana Roba.** SPor 1. VII. 1945.

28. **Habjan Vlado: S križišč IX. korpusa.** LdP-B 5. IX. 1953, sobotna priloga. Spomini na nekatere važne in pomembne dogodke na krajih, kjer so bivale enote IX. korpusa.
29. **Horvat Ignac: Šest mož proti stoindvajsetim.** Odlomek iz borb Tomšičeve brigade. 7 dni, Maribor 13. IX. 1952, št. 36. Spomini na baze okoli Slovenjega Gradca in bivanje v bolnici v letu 1944.
30. **Jakopič Albert: Naš prvi pohod v Benečijo in Rezijo.** Primorski dnevnik, Trst 6. IX. 1952, št. 216. Spomini na stike s slovenskimi domačini in spopad z Italijani.
31. **Jan Ivan-Srečko: Po »švarcloze«.** LdP 19. VII. 1952, št. 29. Oris srečanj s partizanskimi komandanti na kurirski poti po Gorenjskem marca 1943.
32. **Jan Ivan-Srečko: Terenci.** LdP 19. VII. 1952, št. 29. Članek označuje pomen dela aktivistov na terenu.
33. **Jarc Janko: Ljubljana v letu 1943.** Zbornik Prešernove knjižnice 1953, SKZ, str. 10—16.
34. **J(erše) L(ado): Pomlad v kapucinskem samostanu.** Tovariš 1953, str. 236. Spomini na prehodno taborišče za deportirance v Ptuj 1941.
35. **Jeza Franc: Sodobna slovenska problematika.** Stvarnost in svoboda, Trst 1952, št. 1, str. 3—21.
36. **Jones William: Dvanajst mesecev med Titovimi partizani.** Borec 1952, str. 56—59. Odlomek iz knjige W. Jonesa o bivanju med slovenskimi partizani.
37. **(Jones William): Jonesovo srečanje s Kidričem.** Borec 1953, str. 142—143. Odlomek iz knjige »Dvanajst mesecev med Titovimi partizani«.
38. **Joško: Napad borcev »Soške« na Rabeljski rudnik.** Partizanski dnevnik. Okroglica 5. IX. 1953 (slavnostna številka), str. 35.
39. **J. P.: Iz spominov na Franceta Mesesnela.** Primorski dnevnik. Trst 29. VII. 1945, št. 66 — 10. VIII. 1945, št. 76. Prikaz Mesesnelovega ilegalnega dela med kulturnimi delavci Ljubljane.
40. **Karel Destovnik-Kajuh:** SPor 18. XII. 1945, št. 205. Članek prikazuje Kajuha v letu 1941 in 1944, ko je padel kot partizan XIV. divizije.
41. **Karlin Janez: »Pa je vendar srečen biti mlad...«** Razgled, Maribor 1953, št. 2, str. 50—51. Kratka biografija Destovnika-Kajuha ob deveti obletnici njegove smrti.
42. **Karničnik Ignac: Iz partizanskih akcij 1942. leta.** Dolenjski list, Novo mesto 23. I. 1953, št. 3.
43. **Kastelic Slavko: Naše šole v borbi za svobodo.** Dolenjska prosveta 1953, Novo mesto, št. 1, str. 6—9.
44. **Kastelic Slavko: Spominski dnevi.** Dolenjska prosveta, Novo mesto 1953, št. 3, str. 50—52.
45. **Kiauta Ladislav: Prva preizkušnja.** Iz zapiskov s poti štirinajste divizije na Štajerskem pozimi 1943—1944. SPor 24. XII. 1945, št. 211.
46. **(Kogej Vasja): Ko so bili Šercerjevi prvič na progi.** Delavska enotnost 22. VIII. 1952, št. 35.
47. **Kogoj Vladimir: Golih rok in z železno voljo so dosegli orožje in svobodo.** Primorski dnevnik, Trst 25. VIII. 1953, št. 201. Oris mobilizacije za partizane pozimi 1943.
48. **Komelj Bogo: Dušan Jereb — narodni heroj.** Dolenjska prosveta 1953, Novo mesto št. 2, str. 33.
49. **Komelj Bogo: Padli prosvetni delavci.** Dolenjska prosveta 1953, Novo mesto št. 3, str. 56—57. Oznaka osebnosti padlih prosvetnih delavcev v novomeškem okraju.

50. **Koncilija J(anez)-Jan: Brigada »Franceta Prešerna« je udarila.** Napad »Prešernove« brigade na postojanko Kališe—Sv. Križ. SPor 22. VII. 1952, št. 172.
51. **(Konobelj Franc) - Slovenko: Jožeta Čufarja — 1. maj.** Gorenjski glas, Kranj 27. IV. 1952, št. 17—18.
Članek prikazuje, kako je ob spopadu z Nemci 1942 padel J. Č.
52. **Konobelj Franc-Slovenko: Po čevlje in tobak.** Tovariš 1953, str. 463.
Oris akcije na Jesenicah 1. oktobra 1943.
53. **Kosmač Franc: Bodi pozdravljena, Bela krajina.** Borec 1952, str. 46—48.
Spomini na Belo krajino in novinarsko zborovanje v Metliki 1944.
54. **Kosmač France: Razgovor med tovariši.** Tovariš 1953, str. 1195—1196.
Drobni spomini na aktivistično delo na Kočevskem.
55. **Kraigher Boris: Podpolkovnik Miro Perc-Maks:** SPor 28. X. 1945, št. 164.
56. **Krašovec Jurček: Novo leto 1944 v Žumberačkih gorah.** Savinjski vestnik, Celje 31. XII. 1952, št. 52.
57. **Kreft Ivan: Začetek in konec ilegalne tiskarne »Ljudske pravice«.** LdP 14. XII. 1953, št. 309.
Na dobo vojne se nanaša samo končni del članka, ki navaja, v katerih tiskarnah se je tiskala Ljudska pravica.
58. **K(ristan) Cvetkoja: Ohranimo jih v častnem spominu.** Ob 10. obletnici četniškega zločina v Valjevu. LD 28. XII. 1953, št. 303.
Članek govori o četniškem zločinu, pri katerem so bili žrtve tudi trije Slovenci.
59. **Krivic Vladimir: Neuklonljiva Ljubljana.** Borec 1952, str. 358—360.
Kratek prikaz aktivnosti in žrtev okupirane Ljubljane.
60. **Krušnik Slavko: Tehnika »3T«.** Grafički rad 1. X. 1953, št. 25.
V številki, ki je bila posvečena 75-letnici slovenske grafične organizacije, je pisec prikazal historiat partizanske tehnike v Šubičevi ulici v Ljubljani.
61. **K(uhar) Boris: Prvi dnevi v osrčju vstaje.** SPor (prva izdaja) 21. VII. 1953, št. 170.
Kratek pregled aktivnosti osvobodilnega gibanja v Ljubljani v letu 1941.
62. **(Kumbatovič)-Kalan Filip: Naše delo v osvobodilnem boju.** Gledališki koledarček za sezono 1945—1946 (Ljubljana 1945), str. 53—72.
Historiat dela partizanske gledališke družine od ustanovitve SNG v januarju 1944 do osvoboditve. Uvodu se avtor ozre na igralske poskuse v partizanih pred ustanovitvijo SNG, nato govori o značaju prvih odrskih nastopov, nato pa kako je SNG izpolnjevalo politične in prosvetne naloge, o kadrovski politiki in o partizanskem repertoarju.
63. **(Kumbatovič)-Filip Kalan: Bor Matej, Raztrganci — Težka ura.** Ljubljana 1946, izd. SKZ, 135 str., knjižnica Slovenskega gledališča, št. 2.
V uvodu na strani 5—13 je F. Kalan kot avtor uvoda orisal nastanek obeh iger in zraven pokazal na začetke gledališkega udejstvovanja v partizanih v letih 1942—1944.
64. **(Kumbatovič)-Kalan Filip: Tako smo začeli.** Odlomek iz zapiskov za knjigo »Pesem o veselem vetru«. Tovariš 1953, str. 1148—1149.
Prikaz razvoja SNG v partizanih.
65. **K(yovsky) R(udi): Donesek k slovenski kulturni dejavnosti med NOB v Bariju.** Kronika 1953, str. 138.
Donesek k delu tehnike v Monopoliju.
66. **Lenardič Stane: Brigade s hribov so se vsule...** Tovariš 1952, str. 581.
Zbirka spominov na osvobojeno ozemlje v Zgornji Savinjski dolini.
67. **Lubej France: Odkod jemlje moč naša mladina.** Spomini na začetek Osvobodilne fronte v Ljubljani. Mladina 26. IV. 1950, št. 18.
Avtor riše delo Brelihove družine za Osvobodilno fronto v letu 1941.
68. **Lubej France: Tovariš Peter, borec in voditelj brez počitka.** LdP-B 16. IV. 1953, št. 15.
Oris Kidričeve aktivnosti ob koncu roške ofenzive.

69. **Lubej Franc: V borbi za svobodo in napredek je zrasel velikan.** Borec 1953, str. 138—139.
Označitev Kidričevega lika v delu za cilje OF.
70. **Magajna Bogomir: Janez Belač.** SPor 24. XII. 1945, št. 211.
Prikaz Belača-Weissa kot partizana.
71. **Meta: Iz krvi rdeče...** SPor 31. VIII. 1945, št. 114.
Članek prikazuje lik aktivistke Vide Pregarčeve.
72. **Mevlja Dušan: Ivan Katol, neznani pevec in borec.** Nova obzorja, Maribor 1953, št. 3, str. 195.
73. **Mikeln Miloš: Utrinki iz slavnih akcij na Kočevskem.** LD 5. X. 1953, št. 231.
74. **Mirko: Kako je šel tov. Jože Srebrnič v partizane.** Soča, Gorica 22. VIII. 1953, št. 315.
75. **Musek Vitko: Večeri s tov. Kidričem.** Tovariš 1953, str. 457—458.
Z drobnimi zgodbami riše pisec Borisa Kidriča kot človeka.
76. **Narodni heroj Janko Premrl-Vojko.** SPor 16. XII. 1945, št. 204.
77. **Novak: Partizanska šola.** Tabor 1952/53, št. 3, str. 35—36.
78. **Ob prekopu. Spominu tov. Mimi Flajsove.** SPor 24. X. 1945, št. 160.
Prikaz delavnosti partizanske družine.
79. **Ob sedemdesetletnici — prevzvišeni škof dr. Gregorij Rožman.** (Cleveland 1953), tiskala Ameriška domovina (8 str.).
Brošura je napisana z vidika pobeglih belogardistov. Vojne dobe se dotika predvsem tako, da navaja izvlečke iz Rožmanovih pastirskih pisem in poslanic.
80. **Odlomki iz spominov partizana Toneta.** Večer, Maribor 18. VII. 1953, št. 168 — 23. VII. 1953, št. 171.
Spomini na razvoj narodnoosvobodilnega gibanja v Prlekiji.
81. **Pavlin Mile: XV. brigada v Križki vasi.** SPor (prva izdaja) 8. IX. 1953, št. 212.
Prikaz napada na belogardistično postojanko v juniju 1944.
82. **Peštaj Jelka: K Osvaidu po brzostrelko.** TT 26. XI. 1953, št. 6.
Članek prikazuje, kako so si partizani pridobivali orožje.
83. **Peternel...: Z Gorenjske v Kočevje in naza.** LD 3. X. 1953, št. 231.
Spomini na pot na zbor odposlancev v Kočevju 1943.
84. **P(ir)avec D(ušan): »Ta prva svoboda«.** Tovariš 1953, str. 1064—1065.
Oris razpoloženja Primorcev po kapitulaciji Italije.
85. **Plajer Andrej: Začetek narodnoosvobodilnega gibanja in prve žrtve v Dravogradu.** Vestnik, Maribor 22. VII. 1952, št. 171.
86. **Podbevšek Štefanija: Jože Moškric, delavski borec in poet.** LdP 10. III. 1946, št. 59.
Oris mučeniške smrti zajetega partizana.
87. **Podpolkovnik Mirko Bračič:** SPor 2. XII. 1945, št. 192.
Prikaz partizanskega komandanta.
88. **Porenta Ivo-Vojko: V kraljestvu gamsov in divjega petelina. Ob osmi obletnici ustanovitve kokrškega odreda.** SPor 8. VIII. 1952, št. 186 in 9. VIII. 1952, št. 187.
Spomini na delovanje Kokrškega odreda.
89. **Poročilo o poslovanju Rdečega križa Slovenije za skupščino glavnega odbora v Ljubljani dne 7. aprila 1946.** Izd. Glavni odbor RKS, [Ljubljana 1946], str. 40, 8°.
Na straneh 1—6 prikazuje poročilo razvoj RKS od ustanovitve začetku 1944 do osvoboditve v maju 1945.
90. **Potrč Ivan: Ob četrti obletnici Kerenčičeve smrti.** LdP 30. XII. 1945, št. 214.
Na čas vojne se nanašajo odlomki Kerenčičevih pisem iz leta 1944.
91. **P(otrč) I(van): Spominu Toneta Čufarja in Silvire Tomazinijeve.** Ob četrti obletnici njune smrti. LdP 15. VIII. 1946, št. 189.
92. **P. R.: Taka je bila pot za pravico, za svobodo.** SPor 24. XII. 1945, št. 211.
Reportažni prikaz 9 likov padlih partizanov in aktivistov.

93. **(Ravljen Davorin)-r: Herojstvo poveličano s smrtjo.** Tovariš 1952, str. 651.
Prikaz prvih dni vojne med Jugoslavijo in Italijo v Boki Kotorski in razstrelitev rušilca »Zagreb«.
94. **Rejec Franc-Kuh: Kako smo razorožili 29 italijanskih vojakov.** SPor (prva izdaja) 29. VIII. 1953, št. 203.
95. **Rode Ludvik: Sužnji pod zemljo.** LdP-B 28. III. 1953, št. 12 in 4. IV. 1953, št. 13.
Oris koncentracijskega taborišča »Dora«, kjer so Nemci izdelovali tajno orožje in bili v njem zaposleni tudi Slovenci.
96. **(Savnik Dušan)-San: Ognjeni krst pred Stojdrago.** Tovariš 1952, str. 682.
Reportaža o skupnem boju s hrvatskimi partizani jeseni 1943.
97. **Scrutator: Nekaj pripomb o knjigi »Belogardizem«.** Slovenska država, Chicago 20. VIII. 1952.
Pisec hoče prikazati, da Sajatovo delo o »Belogardizmu« nudi veliko gradiva za pozitivno vlogo protikomunističnega tabora v Sloveniji v dobi vojne.
98. **Seliškar Tone: Partizanski umetnik — Klusov Joža: Delavska enotnost** 26. V. 1945, št. 2.
Prikaz partizanskega borca literarnega delavca.
99. **Seliškar Tone: Partizanstvo in kultura.** Delavska enotnost 2. VI. 1945, št. 3.
100. **Seliškar T(one): Klusov Joža.** SPor 3. VII. 1945, št. 63.
101. **S(kušek) I(van): »Rdeči cvet« v taborišču pod Apenini.** LdP-B 23. VII. 1953, št. 186.
Prikaz ilegalnega lista v koncentracijskem taborišču Urbisaglia.
102. **S(molej) V(iktor): Iz krvi rdeče... Ivan Rob.** SPor 15. VI. 1945.
103. **S prvimi transporti na Rab.** SPor 23. VIII. 1945, št. 107.
Članek prikazuje italijansko deportacijo Ižancev na Rab.
104. **Stante Peter-Skala: Prva celjska četa.** Savinjski vestnik 19. VII. 1952, št. 29 in 26. VII. 1952, št. 30.
105. **Strle Franci: Skojevec Zvonko.** Tovariš 1952, str. 885.
Oris mladinskega borca.
106. **Š(ega) M(ilan): Iz krvi rdeče... Dr. France Mesesnel.** SPor 3. VI. 1945, št. 36.
107. **Škerbec Matija: Rdeča zver, pijana krvi.** Cleveland 1950, I. del, izd. »Ameriška domovina«, 47 str.
Strasten pamflet proti narodnoosvobodilnemu gibanju. Vsebina se nanaša na Dolenjsko in Notranjsko.
108. **Škerbec Matija: Rdeča zver, pijana krvi.** Cleveland 1951, II. del, izd. »Ameriška domovina«, 66 str.
Delo se nanaša na Velike Lašče, Sv. Gregor in Sodražico.
109. **Škerbec Matija: Rdeča zver, pijana krvi.** Cleveland 1951, III. del, izd. »Ameriška domovina«, 63 str. s slikami.
Delo se nanaša na belogardistične begunce, na domobrance na Štajerskem in Petra Arneža.
110. **Škerbec Matija: Rdeča zver, pijana krvi.** Cleveland 1952, IV. del, izd. »Ameriška domovina«, 89 str.
Delo se nanaša na Fanovša Emra, Feliksa Pogačnika, odnos med Mihajlovičem - Churchillom - Titom ter na Cerklje pri Kranju.
111. **Š(kodnik) V(anda): Prvo srečanje s Tomšičevci.** SPor 13. VIII. 1952, št. 190.
Spomini na kapitulacijo Italije v Ribnici.
112. **Š(kodnik) V(anda): Na javko.** V spomin vsem partizanskim materam z zlatimi srci, ki so nam v težkih dneh pogumno stale ob strani. SPor 23. VIII. 1952, št. 199.
Članek vsebuje vrsto drobnih podatkov o terenskem delu v ribniški okolici.
113. **Škraba(r) Stane-Braškar: V Tomšičevi brigadi ob ustanovitvi.** LdP 12. VII. 1952, št. 28.

114. **Š(krabar) S(tane): Ognjeni krst partizana Silnega.** SPor 22. VII. 1952, št. 172.
115. **(Škrabar Stane)-Braškar: Tri zlata dekleta.** SPor 14. IX. 1952, št. 218.
Članek prikazuje, kako so ljudje na Štajerskem skrbeli za ranjene borce XIV. divizije.
116. **š(krabar) S(tane): Liki dražgoških junakov.** Tovariš 1953, str. 63.
117. **Šnuderl Makso: Dve deklarativni normi naše ustave.** Zbornik znanstvenih razprav, izd. Pravna fakulteta univerze v Ljubljani, Ljubljana 1950, str. 161—206.
Pisec utemeljuje značaj deklarativnih odločb v čl. 1 in 6 ustave FLRJ s prikazom zgodovinskega nastanka in razvoja oblik ljudske oblasti v Jugoslaviji. Obsežno razlaga medsebojni odnos vsebine samoodločbe, federacije in narodne suverenosti, dalje vsebino revolucionarnih gibanj, v čem je povojna Jugoslavija stara in v čem nova država ter značaj sprememb, ki so nastale kot rezultat zmage v narodnoosvobodilni vojni.
118. **Štenta Jože: Gremo, Primorska nas čaka.** Primorske novice, Solkan 9. X. 1953, št. 40 — 30. X. 1953, št. 43.
Spomini na pohod Loškega odreda na Primorsko v oktobru 1942.
119. **Štok Jože-Korotan: Strah in prevara na Polšniku.** LD 26. IV. 1952, št. 100.
Reportaža o spopadu z Nemci.
120. **Štok Jože-Korotan: V kleščah sovražne zasede.** Borec 1952, str. 41—43.
Reportaža o boju z Nemci pri Ljubnem na Štajerskem pozimi 1943.
121. **Štok Jože-Korotan: Na Tomanovi planini so obračunali.** Borec 1952, str. 133—136.
Reportaža o spopadih z Nemci pozimi 1944.
122. **Štok Jože-Korotan: Ognjeni krst Šlandrove brigade.** Borec 1952, str. 214—218.
123. **Štok Jože-Korotan: V revirjih je zažarelo.** SPor 17. V. 1952, št. 117 — 18. VI. 1952, št. 143:
Reportažni prikaz osvobodilnega gibanja v revirjih.
124. **Štok Jože-Korotan: Osvoboditev gornje Savinjske doline.** LdP 19. VII. 1952, št. 29 — 2. VIII. 1952, št. 31.
Prikaz bojev z Nemci za osvoboditev Zgornje Savinjske doline v letu 1944.
125. **Štok Jože-Korotan: V partizanskem taborišču na Lesu.** LD 21. VII. 1952, št. 171 in 23. VII. 1952, št. 172.
Prikaz življenja v taborišču.
126. **Štok Jože-Korotan: Odločilni boji enot VII. korpusa na Dolenjskem januarja 1945.** LdP-B 10. I. 1953, št. 1 — 14. II. 1953, št. 6.
127. **Šušteršič France: Ulaka, simbol trpljenja in vstajenja Notranjske.** LdP-B 16. VIII. 1953, št. 206.
Oris italijanskega divjanja v Loški dolini poleti 1942.
128. **Tajnik Miloš: Slovenska Bistrica za časa okupacije.** Glasnik, Slovenska Bistrica 1. I. 1953, št. 1.
129. **Tarman Slava: Majske demonstracije 1943. leta v Ljubljani.** LdP-B 25. IV. 1953, št. 16.
130. **Terčak Stane: Kajuh je padel...** Vestnik. Maribor 22. II. 1946, št. 23.
V reportažni obliki orisan pohod XIV. divizije na Štajersko in smrt pesnika Kajuha.
131. **Terčak Stane: Bohor žari, Bohor je vstal...** Savinjski vestnik. Celje 29. IV. 1952, št. 17—18.
Pregled narodnoosvobodilnega gibanja na Kozjanskem.
132. **Terčak Stane: Kurir Branko: 7 dni, Maribor 3.** VII. 1953, št. 25.
Prikaz zgodbe dalmatinskega fanta, ki je našel pot v slovensko brigado.
133. **tmt: Partizan pripoveduje, kako so v Póstojski jami zažgali skladišče bencina.** SPor 25. VIII. 1945, št. 109.

134. **Tone: Akcija na Dobovcu.** SPor 30. VIII. 1952, št. 204.
Članek prikazuje, kako se je predala nemška posadka v Dobovcu spomladi 1945.
135. **Tonetu Čufarju v spomin.** SPor 4. XI. 1945, št. 169.
Članek se v končnem delu dotika Čufarjeve usode v dobi okupacije.
136. **Trček Ciril: Iz Dalmacije do brigad.** Mladina 25. VIII. 1952, št. 20.
Spomini na potovanje v Slovenijo spomladi 1945.
137. **Trideset let dela, borb in zmag.** Jarše 1953, izd. Induplati, Jarše.
Pod naslovom »Razvoj delavskega gibanja in doba od okupacije do osvoboditve« se knjiga na str. 37—60 dotika dobe NOB in prikazuje nekaj važnejših dogodkov iz protinemske dejavnosti v tovarni.
138. **Udovič Jože: Razvoj partizanskih orožarskih delavnic na Dolenjskem.** Dolenjski list, Novo mesto 11. IX. 1952, št. 37.
139. **Ustreljeni in pobiti Novomeščani v letih 1941—1945.** Dolenjski list, Novo mesto 18. IX. 1953, št. 37.
140. **Vahnik Vladimir: Grožnje in spletke proti obstoju Slovenije.** Koledar — Zbornik Svobodne Slovenije 1953, Buenos Aires 1952, str. 141—146.
Pisec na dokaj nejasen način razlaga položaj Slovenije ob izbruhu druge svetovne vojne do razkosa Jugoslavije. Napada velesrbske tendence, toda brani kneza Pavla.
141. **Vaupetič Lado: Misli in spomini.** Tovariš 1953, str. 1353, 1356.
Misli in spomini se nanašajo na drugo zasedanje AVNOJ-a, ki se ga je pisec udeležil.
142. **Veliki dnevi na Kočevskem.** Odlomki iz Kočevske narodnoosvobodilne kronike. LdP-B 21. VII. 1953, št. 184.
143. **Veselko (Franc): Brat mi pripoveduje o Oswiecimu.** SPor 24. XII. 1945, št. 211.
144. **(Vitkovič Janez): Na Slovenskem smo mi gospodar... Kdo nam zemljo ukrade?** Dolenjski list, Novo mesto 4. IX. 1953, št. 35.
Oris 9. septembra 1943 v Novem mestu.
145. **Vižintin Karlo: Razočaranje Italijanov, prvi večji napad na Nemce na Spodnjem Krasu.** — Primorske novice, Solkan 21. VIII. 1953, št. 34.
146. **Volk Bojan: Ob tridesetletnici rojstva Kajuha-Karla Destovnika.** Večer, Maribor 17—18. XII. 1952, št. 296.
Članek se dotakne tudi Kajuhovega dela v dobi narodnoosvobodilne vojne.
147. **V(ošnjak) S(ergej): »Za kar sem umrl, bi hotel še enkrat umreti...«** SPor 22. VII. 1952, št. 172.
Članek prikazuje delo vosovcev v Ljubljani 1941/1942.
148. **V(ošnjak) S(ergej): V Toplicah si spet stisnemo roke.** Pred dnevom slovenskih brigad. SPor 16. VIII. 1952, št. 193.
Spomini na Gubčevo brigado.
149. **(Zagorski Cvetko) - M. Koblar: Tone Čufar.** Obzornik 1952, str. 511—512, 606—615.
Oris Toneta Čufarja kot pisatelja. Na koncu članek prinaša tudi biografske podatke pisatelja v dobi vojne.
150. **Zavašnik Franc: Borba za osvoboditev Mozirja.** SPor (prva izdaja) 2. VIII. 1953, št. 180.
Spomini na boje v septembru 1944.
151. **Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovan-
skih narodov VI, 1. Borbe v Sloveniji 1941,** Izd. Vojnogodovinski inštitut
jugoslovanke ljudske armade, Beograd 1952, str. 572.
Ponatis izvornih slovenskih dokumentov in v slovenščino prevedenih
okupatorskih dokumentov o narodnoosvobodilnem boju v Sloveniji.
152. **Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni Jugoslovan-
skih narodov VI, 2. Borbe v Sloveniji 1942, januar — maj,** Izd. Vojnoisto-
riski inštitut Jugoslovanke ljudske armade, Ljubljana 1953, str. 515 +
zemljevid slovenskega ozemlja.

- Ponatis izvirnih slovenskih dokumentov in v slovenščino prevedenih okupatorskih dokumentov v narodnoosvobodilnem boju v Sloveniji.
153. **Zibelka partizanstva.** Tovariš 1953, str. 109—110.
Oris partizanskih začetkov in kratke biografije belokranjskih narodnih herojev.
 154. **Ziherl Boris: Iz spominov na Borisa Kidriča.** Borec 1952, str. 125—126.
 155. **Zločinsko delovanje italijanskega vojaškega sodišča v Ljubljani.** LdP 30. XII. 1945, št. 214.
Splošno poročilo o delovanju italijanskega sodišča v Ljubljani. Poročilo vključuje statistične podatke o procesih.
 156. **(Žagar Iztok): Plaz se je utrgal.** Mladina 1. VII. 1952, št. 13.
Spomini na začetke narodnoosvobodilnega gibanja.
 157. **Žibert Alojzij: Slavni dnevi in tragični konec II. bataljona Kokrškega odreda.** SPor 4. X. 1952, št. 235 — 5. X. 1952, št. 236.
 158. **Žrtve NOB v občini Kočevska reka.** Dolenjski list, Novo mesto 3. VII. 1953, št. 26.

INSTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

R dp
ZGODOVINSKI čas.
1955

941/949

119550250,1/4

COBISS •